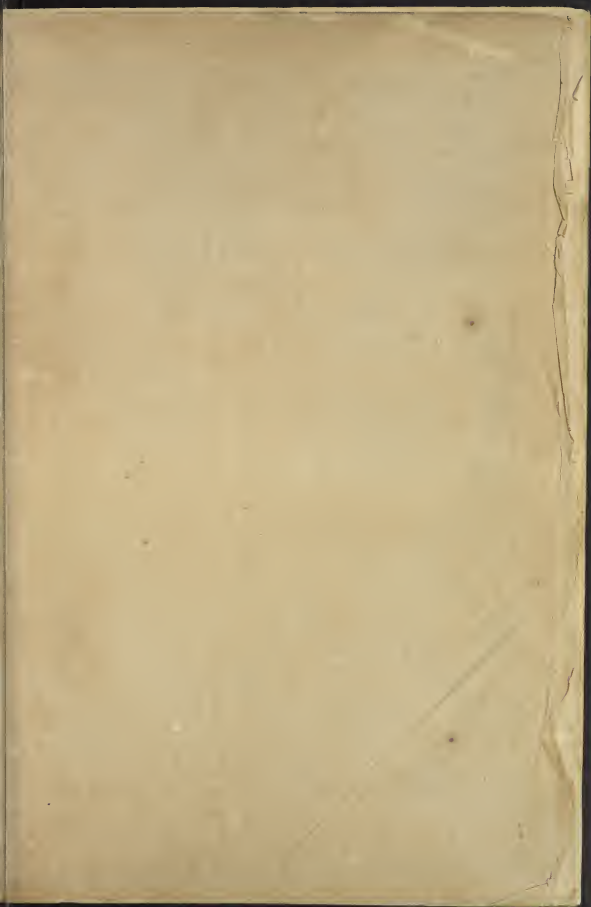
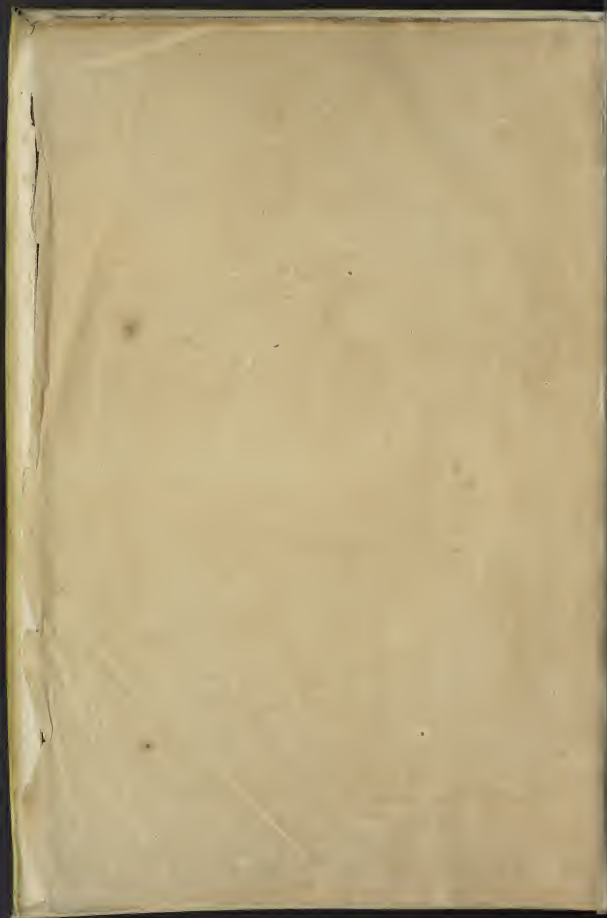

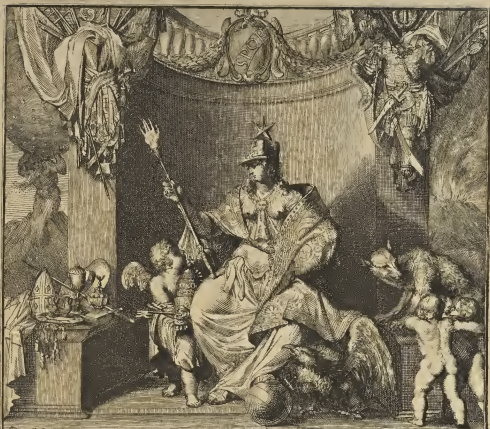
Theodore
Besterman

190

Special Collections - University of Michigan

Reet Hooge

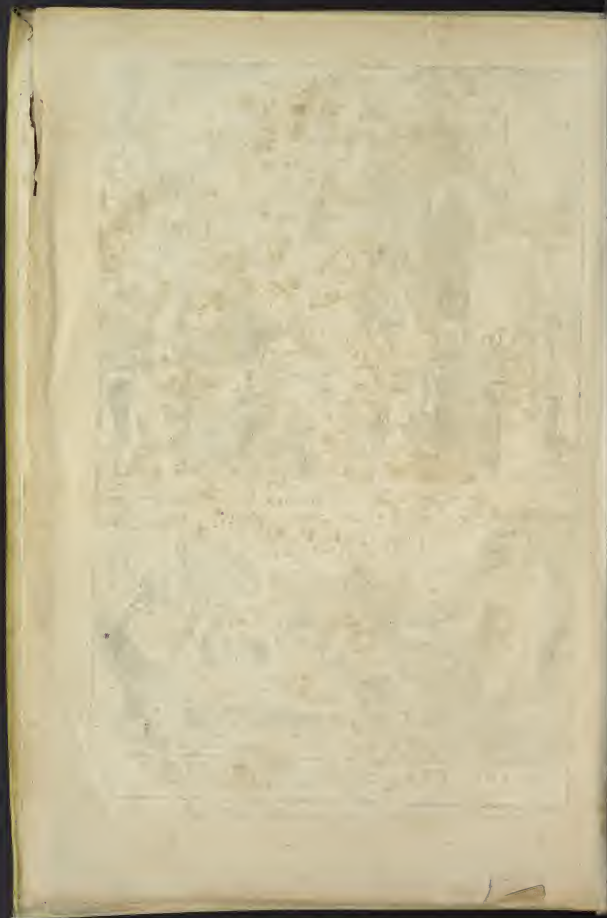
ATHANASII KIRCHERI
E Soc. Jesu

L A T I N U M.

Cui par nihil est, nihil Secundo

1671

AMSTELÆDAMI, Apud Joannem Ganssonium à Waefberge.
et Hæredes Eluzai Weyerstræct. 1671.

ATHANASII KIRCHERI
è Soc. JESU

L A T I U M.

ID EST,

NOVA & PARALLELA

LATII tum VETERIS

tum NOVI

DESCRIPTIO.

QUA

*Quæcunque vel Natura, vel Veterum Romanorum Inge-
nium admiranda effecit, Geographico-Historico-
Physico Ratiocinio, juxta rerum gestarum,
Temporumque seriem exponitur &
enucleatur.*

AMSTELODAMI,

Apud JOANNEM JANSSONIUM à WAESBERGE,
& Hæredes ELIZEI WEYERSTRAET. Anno cdo MDC LXXI. Cum Privilegio.

MULTA J
JOANNES PAULUS
OLIVA

Præpositus Generalis Societatis JESU.

Cum opus, quod inscribitur *Latium Priscum & Novum* à P. Athanasio Kirchero nostræ Societatis Sacerdote compositum aliquot ejusdem Societatis Theologi recognoverint, & in lucem edi posse probaverint, facultatem concedimus, ut typis mandetur, si iis ad quos pertinet, ita videbitur, cujus rei gratia has literas manu nostra subscriptas, sigilloque nostro munitas damus. Romæ 17. Aprilis 1668.

JOAN. PAULUS OLIVA.

Imprimatur, Fr. HYACINTHUS Libell. Sacr. Palat.
Apost. Mag.

CLEMENS
PONTIFEX

DECIMUS
MAXIMUS

BEATISSIMO PATRI
CLEMENTI X.
PONT. OPT. MAX.

*Perennem felicitatem precatur Athanasius
Kircherus è Soc. JESU.*

Istit tandem BEATISSIME
PATER sese Venerando
Conspectui Tuo, LATIUM,
è tenebris, in quibus hucus-
que latuit, erutum, & pristi-
næ suæ dignitati restitutum LATIUM,
inquam, immortalitate nominis sui su-
per æthera notum. Hæc est primæva illa
priscorum Mortalium Sedes & Colonia,
Regnum Saturnium, grandium Heroum,
Regum, Cæsarumque nativum Domici-
lium, humanæ prudentiæ, Scientiarum,
Latinæque eruditionis fons & origo.
Quod tametsi arctis angustisque Terræ
limitibus conclusum videatur, aded ta-
men longè latèque Imperii & Domina-
tionis suæ terminos distendit, ut Orbem
sua amplitudine complexum, omnium
Regnorum gloriam longo intervallo,
post se reliquerit; sive enim magnarum

D E D I C A T I O.

in eo gestarum rerum multitudo, & varietas, sive **URBIS ÆTERNÆ** Splendor & Magnificentia, sive denique exacta politicæ administrationis norma consideretur, eam sanè talem, tamque grandem esse fatearis, necesse est, ut in eaplene describenda, omnium pæne Historicorum ingenia calamique defecerint; neque cuiquam id mirum videri debet, qui arcanas circa hanc Urbem Divini Consilii rationes penitiùs expenderit; sed arcanum paucis aperiamus.

Inscrutabilis Divinæ providentiæ altitudo, cum gentium potentùmque à seculo hominum effrenem licentiam coercere, gloriæ Mundanæ fastum proterere, Regnorum Imperiorumque superbiam subjugatam novis divinisque Virtutibus instruere constituisset: in unicum **LATII** Metropolim **ROMAM** conjectis oculis, illam ad ineffabilem Omnipotentia suæ opulentiam, demonstrandam, præ omnibus eligendam censuit; ut in eadem, æternum Ecclesiæ suæ thronum & tribunal nec non inconcussam Fidei Christianæ petram collocaret: unde utique secretioris Consilii præordinatione accidit, ut post Unigeniti sui, Regis Æterni in Orbem Terrarum adventum

DEDICATIO.

ventum, ea Urbs præpararetur, quæ ut cum Divo Leone loquar, ignorans suæ provectionis authorem, cum pænè omnibus dominaretur gentibus omnium gentium serviebat erroribus, magnamque sibi videbatur assumpsisse Religionem, quia nullam respuebat falsitatem; ac proinde necesse fuit, ut in hac multa Regna uno confœderarentur Imperio, atque hoc pacto confestim obvios haberet populos prædicatio universalis, quos unius teneret regimen Civitatis. Undè paulatim Roma Domina gentium per salutiferam Christi fidem, suppressis Cæsarum Tyrannorumque cervicibus, & potestatis contumacia evicta, attritaque quæ mater Superbiæ & erroris fuerat, ancilla fieret humilitatis, & Discipula Servatoris; atque aded Roma gens sancta, populus electus, Civitas Regia & Sacerdotalis, per Beati Petri fidem effecta, latius præfideret, Religione Divina, quàm Dominatione Terrena. Quamvis enim multis aucta victoriis, Dominiique felicitate jus Imperii sui terra marique protulerit, quàm quod Religionis Christianæ pax subjecit; minus est, quod Regum Cæsarumque ambitiosa contentio conquisivit, quam quod Christiana humi-

DEDICATIO.

militas per fidem Christi quàm affluentissimè , Euangelio per universi Mundi semitas diffuso , obtinuit.

Quæ cum ita sint. Meritò BEATISSIME PATER, hoc, qualecunque tandem sit, de LATIO opus, Sacratissimo Nominis Tui Splendori (eo ipso tempore, quo felici sane orbis auspicio, ex per vetusta ALTERIORUM Romana familia vix dimenso semestri temporis spatio stupente & applaudente mundo, ex Prælatura in Cardinalitiam dignitatem, & mox Pontifex in Apostolici culminis Solium exaltareris) inscribendum censui; Qui uti legitimus & LATII & ROMÆ possessor es, ita quoque Divinæ providentiæ dispositione in Beati Petri Solio Successor non Cœlestis duntaxat, sed & Terrenæ potestatis in ligando solvendoque claves adeptus, multò latiùs longiusque Tuæ Jurisdictionis terminos extendis, non dicam obtinere sed ne sperare quidem poterat. Verùm, nè BEATITUDINEM TUAM Mundi mole pressam amplius interpellem, Summam meorum tunc me obtinuisse arbitror votorum; Si TU, qui Sapientiâ, Virtutibus heroicis, nec non grandium rerum Cogitationibus, Gloriosissimi Nominis
Tui

DEDICATIO.

Tui famâ Orbem Terrarum jam implesti,
hoc exiguum tenuitatis meæ munus ac-
ceptare non dedigneris, atque unâ me
apud Te nonnihil esse patiaris.

Vale BEATISSIME PATER. Vale
Christiani Orbis Spes & Fulcimentum,
DEO, Ecclesiæ fidei TUÆ commissæ,
& tandem TIBI, in excurrentis seculi
felicitatem.

Dabam è Collegio Romano Soc. JESU.
Kal. Maji 1670.

**

PRÆ-

P R Æ F A T I O

A D

L E C T O R E M.

LATIUM, Regionem famâ supra æthera notam, Imperii Romani Sedem, Mundi Reginam & Dominam, primævum Sapientum, Heroum, Semideorumque Seminarium, Orbis Terrarum Arbitram, Regum, Cæsarumque Incunabula explicare aggredior, quod argumentum sane uti Herculeis humeris formidandum meritò dici potest, ita quoque audaciori forsàn penna illud aggredi, quàm aut mei imbecillitas ingenii, aut concreditum mihi talentum possit, aut debeat, certè præsumptionis & temeritatis poenam facile me subiturum video, ausim tamen & in hoc nonnihil attentare, si non cum optato felicitatis successu, saltem meritum aliquod apud posteros me obtinuisse censebor, si quæ in hunc usque diem, inaccessa latuerunt veteris Magnificentiæ vestigia in lucem educam; atque hoc pacto conatum ipsum in laudis merito reponam.

Quamquam verò præ cæteris Roma Domina gentium, Mundi Caput, Latii nostri Metropolis in hoc argumento principalem sibi locum veluti jure quodam vendicare videbatur; Verùm tamen cum thema hoc gloriæ ubertate confertissimum, à tot tantisque, nec non ab adeò Celebribus Scriptoribus tam antiquis quàm recentibus excultum intuerer, aquam Pelago superadde-
re verebar, si in Romanarum antiquitatum indagine novum quidpiam ab aliis non exactum conferre, irritò labore attentarem. Quare consultius me facturum existimavi, si relicta Româ, jam tanta gloriæ celebritate veluti fatura, ad ea solummodò, quæ in ejusdem Territoriò, quod Latium vocamus, æternâ memoriâ digna monumenta occurrunt, Calamum extenderem, quæ uti ignorantia tenebris involuta, & obliuiosa temporum vetustate, hucusque neglecta latuerunt, ita quoque non nisi parcè ab aliis, non tam descripta quàm solum-
modò

PRÆFATIO ad LECTOREM.

modò indigitata fuerunt. Hæc itaque ut quàm exactiffimè, & feriori veritatis trutinà ponderarem, non Authorum jam traditis fcriptis confidendum ratus, quò potius quidquid in univerfi Latii finibus rarum, infolitum, & geftarum rerum glorià celebre, five urbes, oppida, villas, five naturæ in montibus, lacubus, fluminibus, paludibus, fontibus, constitutionem fpectes ad incudem revocans, *ἡ τὸ ἀνεπίστατον*, exploratam in pofteritatis ufum chartis committendum, operæ pretium duximus, ut proindè peritorum iudicio, five laborem & induftriam, five expenfarum in Latio quàm lufrando, quàm designando factarum fumptus, five denique Archivia Urbium forfan aliis inaccessa, multorumque ad noftrum inffitutum plurimum fervientia Literatorum fubfidia fpectes, nulli ante nos ceffiffè videamur; atque ea de caufa jam à novennio ferè unica mea cura fuit, ut Autumnalium feriarum tempus, quo alii mentis corporifque relaxationi indulgere folent, illud ego quotannis in una, aut altera Latii parte, ne propofiti mihi fcopi moles confufionem pareret, quàm pedeftri, quàm equeftri itinere, penitiffimè examinanda, impenderem.

Undè initio duèto, ab Agro Tufculano Latii medietullio quicquid antiquitatis occurrebat, oculis lufravi, deindè eadem curà, & follicitudine Agrum Albanum, Aricinum, Nemorenfem aggreffus, quicquid illufre, & confideratione, dignum, obvium erat, annotavi; Hinc deindè in Ardeatinos, Laurentinosque Campos, ad mare ufque divagatus, fingula vetuftatis veftigia, acri ftudio palimpfefto commiffi; nec hifce contentus, in Volfeorum proximam Latio Regionem ingreffus, tum maritimas, tum mediterraneas Urbes, Oppida, Lacus, Montes, ufque ad Auruncorum confines exploravi; deindè ad Montem Caffinum, ultimam Latii veteris urbem profectus, & deindè reliquam Hernicorum Regionem explorandam aggreffus, ingentem ubique fcribendi materiam conquifivi; Tandem Præneftinas antiquitates, præ cæteris, celeberrimas perferutatis, æquorum montofum Imperium oberrando in Tiburtinum Territorium delatus, antiquitatum omnium uberrimum

P R Æ F A T I O

Cornucopiæ comperi, in quo exhauriendo, ferè triennio mihi defudandum fuit, cui accessit Sabinorum Regio, uti priscorum ex Græcia, Janigenum, Pelasgorum, Aborigenumque habitationibus & Colonis celeberrima, ita quoque eam ad ultima usque Samnitiùm Confinia, Narisque fontes explorandam ratus sum. Quæ omnia, uti recensuimus, in hoc opere ordine descripta ob oculos ponuntur curiosi Lectoris, in quibus longitudines locorumque distantia, eâ, quâ par est, diligentia exactæ sunt, veterum urbium, castellorum, villarum, fontium, fluminum, lacuum, montium, villarumque vestigia, cum novis & recentibus locis, hæc cum illis parallela quadam comparatione & collata, & ea methodo composita sunt, ut antiqua, quæ temporum vitio aut neglecta, aut non rectè intellecta fuerunt, ex modernis illustrata instaurarentur, & quod vix ab ullo hucusque præstitum fuit Auctores ipsi, quos allego, non ex libris & opinione mea, sed ad nativam locorum constitutionem emendarentur, nec non singula in pristinum dignitatis statum reducerentur. Et nè quicquam ad Lectoris palatum deesse videretur, singularum Regionum situs, unâ cum singulis in eo contentis locis memoriâ dignis, in Topographicas tabulas redeimus, semiseptularum urbium, villarum, palatiorum, aliorumque locorum rudera æri incisa suo splendori restituis; Est enim Latium nostrum ubique locorum ad eò antiquitatum ferax; ut vix ad jaetum lapidis progrediaris, quo non in nova semper, & nova veteris memoriæ monumenta incidas: atque ad eò Romanus Ager potissimùm Cæsarum tempore, non incongruè suburbicaria quadam, ut ita dicam, Romæ annexa civitas merito suo dici & appellari potuerit. Quæ omnia cum intimo mentis scrutinio haud infrequenter intuerer, mox non sine sensu, illud omni laude dignum Ecclesiasticæ pronunciatum occurrit: *Vanitas Vanitatum, & omnia Vanitas*, quo quidem experimento doctus sapiens Rex, veluti digito quodam, omnibus Regibus, Monarchis, & potentibus à seculo viris indicare videtur, vanas mortalium dispositiones, varias mutabilis fortunæ vices, incertas actionum humanarum sortes; nihil quod non æternum est,

ad LECTOREM.

est, stabile ac perenne esse posse; Quæ luculenter in hujus Operis decursu, tanquam in speculo luculentissimo, Lectori exhibebuntur; siquidem in hoc videbis non sine horrore florentium potentissimarumque olim, modò sola urbium cadavera passim obvia; miraberis villarum palatiorumque ad omnem voluptatis usum quàm magnificentissimè extruitorum, hodiè non nisi confusam lapidum congeriem, & ubi quondam Cæsarum Regumque deliciosi recessus, hodiè ferarum, serpentum bufonumque latibula spinis & tribulis obsita intueberis; & qui æternam duraturas fabricas moliebantur, intra exiguos seculorum decursus in vastissimas ruinas abiisse cum admiratione cernes; ut proindè in hac corruptibilis vitæ caducitate, nil adèò splendidum, magnificum, potens & validum nobis obviet, quod non in sua vicissitudinis sorte, momentaneum censeretur. Potentia Regum Principumque quàm subitò divitiarum abundantia & ubertate affluit, tam citò dilabitur, nullo in loco, nulla in persona, stabilitatis nixa radicibus consistit, sed incerto fortunæ flatu huc atque illuc acta; quosque in sublime infra astrorum vertices, extulit, improvise recursum destitutos in profundo cladium miserabiliter immergit; Hoc pacto non urbium duntaxat, sed & regnorum Imperiorumque fata instabili fortunæ rotâ volvuntur; ut ex hisce cuncti, & potissimum Urbium, populorum Regnorumque Dominatores discant, eâ cum moderatione vitam instruere, æternitatis metam semper menti impressam tenere, quàm instar fumi & vaporis omnia ista unâ cum temporis instabilitate fugiant, considerare; hoc enim pacto, ab omni fato, ab omni sinistra fortunæ jactu se liberos vitam cum tranquillitate transacturos certò sibi persuadeant. Atque hæc sunt, quæ ad Divini nominis gloriam, & Reipublicæ Literariæ emolumentum, in hoc Latii nostri volumine, Lectori benevolo offerre volumus. Quæ qualiacunque tandem sint, ea limatissimo æqui Lectoris judicio suppõnimus. Vale cœptisque fave.

INDEX CAPITUM,

Quae in hoc Opere continentur.

LIBER PRIMUS,

De Origine & Antiquitate Latii.

PARS PRIMA,		IV.	De Secunda in Latium Expeditione, quae Pelasgorum fuit 12
De Colonia Latii.		V.	De Tertia Expeditione Pelasgorum Arcadum in Latium sub Evandro Duce facta 14
Caput I.	D e Primitiis Latii Coloniarumque continuata Successione pag. 3	VI.	De Aequivocatione nominum & Analogia gestarum rerum a primis post diluivium Janigenis, quae posteris postea populorum Ducibus applicata fuerunt 17
II.	De prima Janigenarum expeditione in Latium 4	VII.	De Terminis prisca Latii 21
III.	De Aboriginibus, Oenotriis, Italis, Sicaniis, Umbris, Pelasgis, Latii Veteris Colonia 7		

LIBER SECUNDUS,

De Particularium Locorum Descriptione.

PARS I.		Cap. I.	De Veteri Tusco, & montibus Tusculanis <i>ibid</i>
Ager Latinus prope dictus 29		II.	Crypta ferrata, seu Villa Ciceronis 57
Cap. I.	De Locis memorabilibus Albanum inter & Romam in via Appia occurrentibus 30	III.	De Sepulcro Veterum Furiorum in monte Tusculano non ita pridem detecto 64
II.	De Origine, Antiquitate & Situ Albe Longae 32	IV.	Algidus mons, & Oppidum, Roboraria, Corbio, ad Decimum Ferentinum, Ceteraque Tusculani Agri optida 70
III.	De Monte Albano, ejus Situ, natura, proprietate 35	V.	Tusculanum Lucii Luculli 72
IV.	Lacus Albanus, ejusque Origo & mirabilia 38	VI.	De Tusculo posteriorum Temporum quod Frascatium hodie dicitur 77
V.	De urbe hodie Albano occupato, ejusque Territorio 42	VII.	Marinum, sive Marianum aut Ferentinum 80
VI.	De Aricia, & Nemore, ejusque Territorio 45	VIII.	Ardeatinus Ager, aliorumque locorum adjacentium, Campus Sotinus, Tellene, Ficana 87
VII.	De Nemore Aricino, & Lacu Diane 47	PARS III.	
VIII.	De Lanuvio, vulgo Civita de la Vigna 52	Præneste sive Ager Prænestinus 90	
PARS II.		Cap. I.	De Origine, & Antiquitate, sitaque Prænestinae urbis, vulgo Palestrina <i>ibid</i>
Ager Tusculanus, & circumjacentia Loca 55		II. De	

INDEX CAPITUM.

II. De Fanis & Delubris Veterum Prænestinorum	93		
III. Prænestinae Fortune Primigeniæ, Templum	94		
IV. De significatione figurarum quæ in hoc Librostrato spectantur	100		
V. De Posteriorum Temporum Prænestinae urbis Statu	111		
VI. De Episcopis Prænestinis ex Suarezio & Hugbello	112		
		PARS IV.	
		Regio Labicorum, Hernicorum, aliorumque in medullio Latii, oppidorum situs & Origo	119
		Cap. I. Pedum, Gabii, Labici, cæteraque oppida	ibid.
		II. Labicum, Pedum, Scapsia, Pupinia &c. oppida Veteris Latii	120
		III. De Agro, seu Regione Hernicorum	142

LIBER TERTIUS,
De Antiquitate Tyburtinæ urbis.

		PARS I.	
Cap. I. De Origine urbis Tyburtinæ	128	Cap. I. De Novo & prisco Tyburtine urbis situ	ibid.
II. De Catili domus Origine	129	II. De Villis Tyburtinis, quæ olim a Cæsaribus, Regibus, Consulibus, Dictatoribus, & Poëtis in deliciis habitæ fuerunt	143
III. De Evandri Colonia in Aborigenum Terram, quod Latiun dicebatur, deducta, & inde per Casillum in Tyburtinum Collem	131	III. De Celeberrima Villa Adriani Imperatoris, in Agro Tyburtino	145
IV. De Aeneæ in Latium adventu	134	IV. Villa Sybæacis Regis Numidæ	154
V. De Variis Revolutionibus Tyburtinæ urbis sub Regibus & Republica Romana	136	V. De Villa Rubelliorum	161
VI. De Tyburtinorum cum Romanis confæderatione	137	VI. De Villis Poëtarum, Catulli, Horatii, Virgilio, Propertii, &c.	164
		VII. Villa Manlii Propertii	166
		VIII. De Cæteris Villis Tyburtinis	170
		IX. Villa Hippolyti, Cardinalis d'Este, quæ Tybure hodierna die superflæ summa advenarum admiratione visitur	172
		PARS II.	
De Tyburtinæ urbis Antiquitatibus quæ etiamnum in ejus Ruderibus splendescunt	140		

LIBER QUARTUS,

De Veterum Urbium, Fanorumque Celebrium ruinis & Situ, necnon de admirandis Naturæ operibus quæ in Tyburtino Territorio etiamnum spectantur.

		PARS I.	
De Urbium veterum Vestigiis adhuc superstitibus	175		
Cap. I. De Aniene flumine, quod hodie Teverone vocant	ibid.		
II. De Empulo urbe vetustissima	176		
III. De Destructione Empulthane urbis, sive Ampulionis capsa & Origine	179		
		IV. De Totali urbis Empulthane devastatione	181
		V. De extructi ex Ruderibus Empulthanis Castri S. Angeli origine	183
		VI. De Reliquis urbis Territorii Tyburtini	184
		VII. De	

INDEX CAPITUM.

VII. De Scapulo Conversioni dñi Eustachii Sacro, & de Ecclesia à Constantino Magno in eò fundata	185		
VIII. Oppidum Sancti Viti	187		
P A R S I I.			
De Antiquitatibus Tyburtinis	191		
Cap. I. De Antiquitatibus Tyburtinis, quoad Fana & Delubra, Deorum & primo de Templo Herculis	191		
II. De Sybilla Albaneæ, sive Tyburtinæ Templo	194		
De Aquarum Varietate, quæ in Agro Tyburtino reperiuntur	198		
Cap. I. De quadruplici aquarum Genere	ibid.		
II. De Bonitate Aquarum, quibus Tyburtina urbs fruitur	199		
III. Litis decisio, de perfecta bonitate Aquarum Tyburtinarum	200		
IV. De Albula, sive Sulphureo Lacu, quam Sulphataram vocant, in Tyburtino Agro, commemoratione dignissimo	203		
V. De petrifico huius Lacus Albaneæ			
			Succo, quo rotam illam circumfitam terrestrem plantam in saxum convertit
			205
		VI. De Monte Scisso, cæterisque rebus in Tyburtino Agro, consileratione dignissimis	206
		VII. De Aqueducibus Tyburtinis	208
		VIII. De Sanctis Tyburtinis, & Ecclesiis quæ hodie in Tyburtina urbe Spectantur	211
P A R S I I I.			
		De Sabinorum Regione	216
		Cap. I. Divisio Sabine Regionis singularumque eius partium descriptio ibid.	
		II. De urbibus veteribus Sabinorum, modernis & <i>de novo</i> insertis	217
		III. De Agri Reatini memorabilibus	229
		IV. De Montibus, fontibus & Fluvius Sabinorum	233
P A R S I V.			
		De Volscorum Regno, veterumque in eorum situ	236
		Cap. I. De Volscorum situ & finibus	ibid.
		II. De Volscorum Oppidis mediterraneis	239

LIBER QUINTUS,

Ager Pomptinus.

Cap. I. Quo Regionis Pomptinæ tum veteris tum modernæ situs describitur	245		industriis, quibus Pomptinæ paludes ad perpetuam culturam reduci queant	256
II. Exsiccationem Paludum Pomptinarum nullis non seculis tentatam & absolutam	246			
III. Utrum Paludes Pomptinæ hodie sicari queant & ad culturam pristinam revocari	252		V. Quantum negotium institutum importet, & quam ingentia commoditate inde in unum Latium emanare possint, in quo & de Expensis in campo conservando faciendis tractatur	262
IV. De Modo, Ratione, Viribus atque				

Totius Plani Villæ Adrianæ declaratio generalis,

In qua litera majuscula denotant divisionem à nobis factam omnium villarum partium in varias partes, in quibus partes omnes et membra principalia edificiorum, et aliorum locorum hinc constructorum numerum notant & declarant sine in quoque Capitulo.

Via antiqua, sitibiles fœtes, quæ à ponte Lucano ad Villam ducit.

De edificiis & antiquitatibus, quæ circa illam viam reperuntur in fœdis P. Allioni, litera A designantur.

CAPUT PRIMUM.

1. Trion ingens 530 palmis longum, 165 latum, quod secundum Pyrrhionem pro Hippocratio feruntur, cujus terra est Hieronymi Raccacari Tiburtini.
2. Cellula arcuata cum loculis ante introitum, collem majorem elevatum ad aquas.
3. Murus gyppo explanatus atrium includens.
4. Porticus cornibus adornata.
5. Scala in collem ascendens.
6. Locus oratus in forum Ampitheatrum constructus, aquis stagnantibus plenus, fœtis plurimis & strudibus cooperatus, cum flagnum Josephi Capacini vocatus. Totum hoc edificium 250 palmis longum, 190 latum est.
7. Locus in quo domicilia & alia habitaciones erant, quæ jam in ruinis sunt.
8. Locus apertus in modum atrii, qui parietes habet loculis ornatus, in quibus fœtes collocabantur.
9. Ascensus, sine lacu ducens, in altiore collem ascendentes.
10. Via supra collem, cum muris ab utroque latere.
11. Plantæ sine cella altior, supra secundum numerum cellulas circiter 18 palmis, possidentem partem à Dominico Florentino.
12. Templum quadratum fœtis sepulchrum, cujus quatuor angulos totidem fœtes cellule 12 palmis undecumque late, & tam illud Templum, quam circumambitio possessione sunt dicti Raccacari.
13. Hæbitaculo, jam vetustate collapsa.
14. Plantæ sine parti vallis cretæ ostendens ab altera parte Atrii numero 1 consti, cujus possidet est Josephus Capucinus.

De partibus Theatri litera B notati, ubi sine creat Feliciani Ferraristi Ferracini.

CAPUT SECUNDUM.

1. Cala ascensus in habitaculo post Scenam.
2. Cubicula pro Tragediis adificata, ubi vestiebantur, & se disponebant ad proleundum in Scenam.
3. Porticus post Scenam.
4. Scenæ Proscenium.
5. Triangulus versatilis.
6. Porticus in utroque profœtio latere existentes.
7. Profœcium.
8. Orchestra.
9. Spatium in quo fœtes Senarum.
10. septem portæ aditantes ad Orchestram.
11. Exterior Theatri Porticus.
12. Cochleæ sex, quibus ad Theatri gradus ascendebatur.

De edificiis & habitaculis litera C notati, supra planities dicitur Vallæ A notata, elevatur.

CAPUT TERTIUM.

1. Atrium cum Porticu columnis circumdato, à Pyrrho Ligorio pro Palædia habitum.
2. Area cum portibus supra columnas elevatis, quæ, secundum Ligorium, particularis quidam locus erat, in quo sub tecto & sub dolo collocabantur.
3. Cellule per dolo latera dicitur arces circumdantes, & ab aquis, quæ cellule ante introitum locales habebant ad fœtas recipiendas.
4. Porticus subterranea, quibus aqua infert.
5. Introitus ad dicitur Porticus, à quo fœtatur fons aque limpidiſſimus, qui Palæti fons appellatur.
6. Locus è quo aqua illa originem sortitur.
7. Hædæ 81 palmis longa, 54 lata, intra quam quinque sunt loculi cum pestilio semiquadrato.
8. Cellule arcuatae, quarum fœtes è purissimo gyppo confecti stratum antecepti conficiuntur.
9. Aula in quatuor lateribus varie exornata, cujus principalis introitus vallem respicit, cui alia obijcunt domicilia.

10. Vestibulum sive Porticus tendens à Palæstra, seu Atrio numero 1. notato, versus Templum aut cellam numeri 11.
11. Templum sive cella quadrata & regulariter ornata, quatuor habens Peristyllia, quorum tria habebant portæ ad introitum, cum quatuor cubiculis circa angulos, & quatuor habitaculis post dictam aream.
12. Locus in quo alius erat contubernium, quæ partes subterranea solummodo videri possunt.
13. Tres habitaculorum ordines in quadrato dicti Constantini.
14. Atrium aut Porticus dictorum Contuberniorum, sub quo fœtes muri & columnæ quæ restiduos sustinent, & aquaductus sive fœtes creantur. Omnes hæ antiquitates in fundo sunt ejusdem Capucini.
15. Manſio alia venustate collapsa, ubi diverſa erant cubicula.
16. Duo ædificia in plano, ceteris omnibus minus collapsa, quorum fœtes analogis opificiis, quadratis rectibus & concavis, erant ornati, in quorum uno cava est, cum cornice in fundo.
17. Cavea magna semicircularis, in quo tres fœtes locales, omnes videri adornati puniceis colore viridi & teruleo lapideis, quæ pro fonte inferviat.
18. Area dictis ædificiis & muris variè circum, quæ nobis temporibus Area arena appellatur, ubi jam est vinea Vincenzi Coccanari & antiquitates possidet 15 & partem 9 & que 11.
19. Muri crassi, qui tria latera prædii D. circumdant, quorum ille, qui Orientem respicit, ornatus est 16 forulis, 35 palmis ab ære plantæ elevatis, quæ dividunt columnæ, & calce & cemento factæ, forale ille è punice ut supra constructæ sunt. Murus alius Occidentem versus similiter ornatus est forulis 26 quæ columnis.

De prædio, cujusque edificiis, quæ sequuntur versus Meridiam, litera D notata.

CAPUT QUARTUM.

1. Prædium altius supra dictam aream 60 palmis, in plano à tribus lateribus lapideis muris numero 19 conclusum, in quo erant Templum ornatum columnis marmoreis fœtis, quarum diametres tres habebat palmas, ut è fragmentis earum per locum librum fœtis videre est, ubi etiam sunt duo capitula ordinis Composite, in modum linguæ canis incisa, unum supra aliud, & cum Delphis loco Volturum. Locus ille jam sparsitibus plenus est, & possidet à Domitibus Alrovisis, cum plantis parte numero 3.
2. Murus, supra quem tendit via ad prædium ascendens.
3. Planus, sive area extensa ante dictum prædium.
4. Via subterranea transiens intra dictum prædium, & introitum habet in plano versus Occidentem.
5. Domicilia ad planicem dicitur via subterranea, ante que erat porticus Aquilonem versus, cuius jam tantum conspicitur rudera.
6. Planum latum versus Occidentem, inferius ipsa via subterranea, ubi nunc est vinea Heredum Domini Gregorata.
7. Aquæ fœtorum tres habens fœtos in fronte plani numero 3 notati, ubi etiam fœtus, sub quatuor pedibus fontes fœtebant.
8. Locus, in quo erat Porticus, jam fœtis, semibus, & rudibus cooperata, ubi conspicitur fragmentum marmoreorum columnarum igitur combustarum, per totum locum sparsa, æger hic ad Sebastianum Pace, cum plantis anteioris numero 3 notata perinet.
9. Via aut planities aperta ante dictum Porticum, quod clarissimis muris fœtebantur à parte Vallis versus Aquilonem.
10. Introitus cujusdam via subterranea, dictam Porticum subeuntis, & ad alia ædificia ducens.
11. Murus crassus in prædium ducens, prædium ab altiori parte subterranea versus Africum.
12. Scali, quæ ad dictum Prædium ascendebatur, infra quam quatuor habitacula erant quadrata, & unum orbiculare.
13. Planum, in quo uno latere procedit supra dicta via antiqua, ubi nunc est vinea Hieronymi Petrucci.

De Palæto & villa Pæcellis, quæ litera E demonstrat, et omnibus totius partibus.

CAPUT QUINTUM.

1. Area maxima versus Aquilonem, cujus major longitudo constabat palmis 1050, latitudo 450.
2. Cinctus est muro inæquali numero 2 notato, quæ plantam dicitur arces continens.
3. Via dicitur plantam transiens, camque in duas partes dividens. Hic Orientem versus est vinea Joannis Arquieri, Palæti & fœtis Veltarii, in altera parte versus Occidentem est vinea Petri Angeli Longi Tiburtini.
4. Porticus versus Aquilonem in fronte dicitur arces.
5. Ingressus, & portæ principales Villæ, quæ in medio est longi maris arces Porticus dividens.
6. Murus 890 palmis longus, duabus Porticibus communis, qui adhuc inæger restat.
7. Porticus ab altera parte dicti muri, quæ aream Villæ Pæcellis circum, & loco colommarum parvatis è cœcis lateribus & cemento edificata est.

- 8 Parafata, que sola creta manife, de omnibus que ibi erant, cum dimidiatis columinis ab utroque lateri, sub arcibus Porticus.
- 9 Peristylum Atrium, seu Villa Porticus, longum erit cum omni edificio 200 palmis, 45 palmis latum, cuius arca in duas equales partes divisa est, à via que transit per ejus medium, à predicta portaualeque ad portam Meridionalem. Pars hujus fundi versus Ortum, est ager qui excolitur pro Minerva Romana, jam concessit Domino Balignano; altera versus Occidentem, est vinea Hyeronimi Rampanti, Tiburtina.
- 10 Ambulatorium patris octavi murum Porticus, quod caput dicitur Porticus cingit versus occidentem, & vergit in latas versus Meridiam, quod ambulatorium lapideis coctis est transverso positum strati est.
- 11 Ambiculus muri molis dicitur aree existens, totius aedificii figuram representans: ubi è quod latius loci, & relatione ejusdem Rampanti, qui vineam hunc hinc delecte vult, credetur missa fuisse.
- 12 Scala, quâ in depreffione areolam descenditur.
- 13 Aereola 136 palmis longa, 70 lata, sub quo cellulae quaedam ad aequalitatem vallis.
- 14 Aedificium quoniam cellularum ad aequalitatem areolae.
- 15 Domus in fronte aree numero 1 constructa ad Salinendam terram dicitur aree, & ex illis locis conspiciuntur septem, ceteris in rebus prostratis.
- 16 Ripa quaedam è lateribus coctis, praedia à valle dividens.
- 17 Locus semitensis operis, supra maximum aedificiorum igne combustorum ruinis, jam fulsiterrazae, ubi Templum fuisse creditur. Ed. è loci jus Minogonis Tiburtini.
- 18 Scala, quae à plano numeri 21 descendit ad fondum vallis.
- 19 Varii ordines ambulatorum ex ligno 29 erant ea juxta contabernia sub Porticibus areae numero 0 notatae.
- 20 Scala, quibus à fondo vallis ascendebatur in plana didorum contabernium, sed non transibat planum superius, sed peritulum est.
- 21 Cellulae predictorum contaberniorum, in tabula punctis signatae, quia erant sub dictis Porticibus, & omnes ibi erant liberarum, utaeque solam habebat portam, quae supra dictis ambularis ex ligno correspondebat, & à pra portam erat fenestra ad introitum, dictum lumen. Omnes haec cellulae ejusdem sunt magnitudinis, & ex una parte habent 28 palmis, ex altera 21. In hisce cellulis, milites ad Imperatoris custodiae corporis, concubernis habuisse fertur.
- 22 Murus 20 palmorum crassitie, post dictas cellulas & domanculas, ad humiditatem arcedans, & terram sulcandam Peristylati atrii Pericles.
- 23 Vacuum unius palmi, & quare latitudinem habens, intra dictum murum & murum cellularum, ut aërilis pertranferret, & aquae avacueretur.
- 24 Vacua cellula latera crassitie muri numero 22 facta sicut locali, undeque omnes cellulae, à nulla parte ingressus habeant.
- 25 Via in humore parte vallis sub dictis contabernis, fossae propugnaculi speciem habens, cum muro resistenti, ac planum obversum conspiciunt.
- 26 Fundum vallis 400 palmis latum, ubi sunc est vinea Andreae Quigheozii Tiburtini, qui universum planum dictarum cellularum semel cum fossa possidet.
- 27 Locus ubi ruinae aedificiorum conspiciuntur, densis vepribus obfata, quae in totum jacet prostratae.
- 28 Templum in fronte dictae porticus duplicis versus Ortum, quod quodam regulari est figurae, ab una parte 79, ab altera 65, palmorum, cum suo hemicyclo 63 palmis lato, & septem localis dimidiis quadrati ad status collocondas.
- 29 Hemicyclum 42 palmis latum, quod habet infrastrum medi quadrati cum loco in fronte, in quo collocata fuerat statua, aegram maximum spectans.
- 30 Vestibulum duo, per quae à dicto Templo ad aliud aedificium contiguum transibat.

De aedificiis quae Ligorini pro loca Bibliothecae sanctae, littera F notatae.

CAPUT SEXTUM.

- 1 Porticus circularis columinis ornata, 20 palmis lata, in aedificio, dicto Templo juncta.
- 2 Atrium, seu fossa circularis 20 palmis lata intra aedificium medium & porticum, & totus hic locus est supra dicti Joannis Aquilonis, & Eusebii Vestibuli.
- 3 Aedificium circulare in medio porticus, & credibile est fuisse thesaurum, aut locum in aequalibus delictis: ejus diameter est palmorum 120.
- 4 Primum ipsius ingressus in dictum aedificium.
- 5 Arca ante dictum ingressum, crassis muris cincta, ad fulcendam terram, cujus plantities aliorum est areae maxime num. 1 littera E, & illa arca ager est supra dicti Rampanti.
- 6 Vestibulum à porticu circulari ad aedificium Porticum tendens.
- 7 Peristylum seu Atrium quadrangulum cum porticibus circumfibus, à columinis marmoreis Corinthiis ordinis; quod Atrium 255 palmis longum, & 230 latum est, & in loco illo vineam habet dictas Rampanti.

- 8 Vestibulum in plantitiem tendens versus Aquilonem.
- 9 Fons & cubicalis, quibus Porticus praebat aediu.
- 10 Vestibulum, quo ab angulo Porticus in arcem transibat.
- 11 Scala duplex intra dictum vestibulum, quâ in superiores Bibliothecae partes ascendebatur, & descendit poterat in dictam porticum circumferre.
- 12 Habacucla diversa primi plani Bibliothecae, exaltata in lateribus & angulis, cum cellulis, cubicalis & ambularis, exterius circum dictas exaltantes.
- 13 Arca, aut planities ante aedificium Bibliothecae, ad dictam Rampanti pertinet.
- 14 Scala in arcum num. 4 descendens.
- 15 Localis tres, qui conspiciuntur in ea allo muro dictae arcae num. 5, in fronte introitus aedificii circularis numero 4.
- 16 Locus in modum Templi constructus, cum suis recubitus & cubicalis, quae secusdem Ligorini loca erant Rudis dicata.
- 17 Murus ornatus localis 610 palmis longus, 2 arcam Bibliothecae num. 12, subiens & dividens à plano quod est ante caput, 15 palmis depreffus.
- 18 Scala descendens in dictum depreffum planum.
- 19 Plantities, in qua viximiliter fuerat hortus ad recreationis studiosiorum, ubi nec est vinea & pratum dicti Hyeronimi Rampanti.
- 20 Porticus ornata columinis, quae creditur fuisse ante dictum murum cum localis.
- 21 Scala post dictum murum versus Orientem, quae ascensum praebat in locum aedificii altus.
- 22 Aedificium, cum diversis habet cellulis infra & supra terram.
- 23 Ambulatorium infrastrum 150 palmis longum, quod à una parte adificii tendebat ad aliam.
- 24 Ambulacra duo, jam aperta, quae dictum ambulatorium infrastrum intrant.
- 25 Locus subterraneus 62 palmis longus, ad quem ingressus praeter per duas portas à dicto Ambulacra, & in fronte juxta introitum sunt localis, in quibus fontibus erant, & ante dictum locum versus Africum sunt alia duo cubicalis, in quorum fornicibus fenestrae quadratae, fracta aperta sunt.
- 26 Arca, aut Atrium inferius versus Aquilonem, ante dictum aedificium.
- 27 Scala duplex, quâ descendebatur ex dicto atrio in fundum vallis.
- 28 Locus subterraneus, ad quem qualiter fundi vallis, in cujus fronte ante introitum magnus est localis, & radius pumilibus constructus, sicut etiam foris aversa, & muri circumiecta: in quo localo adhuc sapientis pedimentum, cui statua nisi fletre debetur. Supra dictum locum alia erant ambularia & cubicalis, jam in totum diruta.
- 29 Planum ad aequalitatem areae num. 13, in quo alia erant aedificia, quae solo aquaeratae.
- 30 Domusculae novem, ad aequalitatem dictae plantities, juxta quam iacuerunt etiam localis historiarum periorati, è quibus fontes iacuerunt.
- 31 Scala in prima domo, quâ ascendebatur supra fornicem loci num. 25, exitum habens in planum altius supra dictas domos, aut fontes.
- 32 Fragmenta quaedam marmorum, quae alias constituerant domos supra planum num. 29, quatuor formae, cum factis in ruinis jacesse coniectura sumi non potest. Omnes super dicta Antiquitates, sunt in agro Hyeronimi Rampanti.
- 33 Tres localis cum uno Porticu, ante quem introitus erat in vim perterraneam, sub plano litterae G notato.
- 34 Porta, quae docebat in ambulatorium subterraneum, sub plano 29, quod conduceret in speluncas sub plano litterae G, sicut dicitur.

De aedificiis et alia loca sicut in sanctorum ecclesiarum, littera G notatae, pro maxima parte in possessionibus Dominorum Alivitarum.

CAPUT SEPTIMUM.

- 1 Porticus superaripam versus vallem ad Aquilonem, propeffum in illam concedens, 800 palmis longa, latitudine circulari palmorum 26, columinis è marmore istis 0 ornata, quae trium palmorum diametrum habebat, alium quaedam videtur fragmenta per illum locum dispersa, quae super unicum collapsa.
- 2 Arca, vel hortus ante dictam Porticum, longi cum universo aedificio 890 palmis, 280 lata, in quo loco nunc silvula turdis venandis aget.
- 3 Locus crassis muris circumcinctus, interforum localis ornatus, ubi creditur fuisse hortus parvuli, vel avicularium, aut vivarium, qui longus est palmis 250, latus 160.
- 4 Porticus dox in fronte ejusdem parafatis à cemento constructa.
- 5 Domicilium unde quaedam quadratum, cum atrio femiquadrato juxta introitum, ubi flacus in localo collocaerat. In ingressu erat vestibulum cum duabus cellulis.
- 6 Scala descendens in speluncas aut ambularia subterraneae, in tabula designata.
- 7 Fenestra per quam in speluncas intravimus, cum alia fenestrae summa essent, lumen concedentes huic primo ambulatorio, ruinis cooperto.

- 8 Ambulacrum subterraneum versus Circium, fenestras habens supra plantitiam 25 littera F.
- 9 Ambulacrum cum minus transversum collocatis versus Africum, sed ab ipse fenestris.
- 10 Ambulacrum versus Zephyrum, ab ipse fenestris, cuius foras a parte introitus versus Aquilonem laevo ita est opere multatio minoris est variis coloribus, cum ramulis, foliis, & aviculis; ac in fine dicti ambulacri est locus plantitiae equalis.
- 11 Via subterranea suo medio dicti ambulacri, quae ad quinque passus interitum tota debet ad extra, ubi locus riuinis oppletus est, ita ut non sit aequata.
- 12 Porta, repetita sub terra, jam obstruita, quae introibat in dictam viam.
- 13 Atrium ingens 160 palmis longum, 285 latum, quod erat ante adificium supra dictas speluncas, iam omnino solo aequatum.
- 14 Templum ligneum circulare, cuius dimensio per exteriora manibus, & ingressus eius parietes ab aere praedicti, cuius diameter est palmorum 60. parte interiori dicti Templi ornata 24 loculis, cum uno ingenti dimiduum circulum habente ante introitum.
- 15 Cellulae & ambulacra dicto Templo contigua, sed in ruinis sepe.
- 16 Atrium longum 145 palmis, latum 110, cum duobus porticibus in extremis sibus, & caeve duo in fronte mediae caeculae, palmorum 40 in diametro, sed ante introitum gradatim elevata erat a plano.
- 17 Ambulacrum operatum ducens ad Peristylum num. 18.
- 18 Peristylum 149 palmis longum, 103 latum, porticibus circumdatum, quarum frontes omnes pilistris ornatae, super 24 columnas; & exarum introitus ab omnibus quatuor lateribus respondebant habitaculis circumscriptis.
- 19 Aula, longa 82 palmis, lata 38, dextrorsum & sinistrorsum habitaculis habens.
- 20 Exhedra, septem loculis ornata.
- 21 Vestibulum ante aditus, ducens ad aliam officina versus Zephyrum.
- 22 Templum octogonum, diametri 46 palmorum, cuius quatuor lateribus 4 portae erant introitus obversae; & in caecis quatuor loculis, singulis cum diametro 13 palmorum, ac in 8 angulis octo erant columnae.
- 23 Caeceulae, quae inservire debebant sacerdotibus Templi.
- 24 Aera, 890 palmis longa, 24 lata, porticibus deorsu inservata, cum columnis & calce, camento & lapidibus coctis, & ista aera nunc vocatur a Tiburtinis Aera Aurea supra Coliseum ad distinctionem alae Aerae, quae est in valle.
- 25 Porticus praeterea producta ad omnia aedificia versus Aquilonem deorsu.
- 26 Arcolis, supra ripam proficiens, per plantitiam inferiorem, ante illam.
- 27 Exhedra, loculis, stans & columnis ornata, cum cellulis diversis, & ambulatoriis ab altera parte.
- 28 Atrium ingens, 80 palmis longum, 50 latum, tres portas habens in ambulacrum longum, in cuius fronte septem erant loculi, cum stans ibidem collocatis.
- 29 Caeceula diversa, quorum quaedam quadrata, quaedam semicircularia.
- 30 Exhedra diversae, cum spelunca in medio ante introitum, rante profunditatis, ut si fecerit tibi perit ante aequata, stans ornata in loculis, & inter ea erant Colonnae marmoreae simulacris litatae, cum quatuor fontibus in a angulis, & in medio erat rotunda vel octangula, cum columnis marmoreis politis, ab ipse fisis. Totius modum mensura ab una parte erat palmorum 102, & ab altera 118.
- 31 Habitationes ex utraque parte exhedrae, sibi invicem correspondentes.
- 32 Ambulacrum operatum, ab aera no. 24, descendens in plantitiam depraedictam supra dictam.
- 33 Locus senibus obditus, ubi diversae erant cellulae rotundae, & quadratae, loculis & aliis opificiis ornatae, quae omnis solo aequata fuit, & a fundamento nihil aliud sumi potest, quam quod hic nappae designatum. Hoc totum humile planum olivatum est Scabellum Paeis.
- 34 Pileica ovata 170, palmis longa, 110 lata, cum duobus propugnaculis validis versus.
- 35 Ambulacrum vis in se duo vallis, longa 1445 palmis, lata 28.
- 36 Receptaculum in dicta via, localis ornatum.
- 37 Angulus excrevit in planum Pileicae, ubi vestibula quaedam, cum diversarum inventioem fisis, ascendentes in planum littera G.
- 38 Via subterranea infra collis ripam transeuntis aditus duo.
- 39 Via subterranea, quae totum collem praedicti, & subter aedificia, & Templum octogonum valet.
- 40 Via subterranea, sub collis ripae usque ad Inferos.
- 41 Ambulacrum & Porticus versus Africum, tecta, & columnis ornata, similis illae no. 25, & haec versus Zephyrum transibat in porticum post habitaculones E & F.
- 42 Aera apud dictum porticum.
- 43 Aera circiter 15 palmis quam supra dicta depraedicta.
- 44 Locus, ubi magnam aera adificium separatum, plane iam solo aequatum, & tunc jacet sub verpibus sepulta.

- 45 Aeri circa dictum subteritum, qui Domosorum sunt Altorvitorum cum omnibus supra dictis antiquariis, ac rebus, & univervo solo dictorum praedictorum.
- 46 Porta, transiens in Peristylum ad nobile plantitiam superiorum partium aedificii versus Occidentem.
- 47 Peristylum vel Atrium 225 palmis longum, 134 latum, circumdatum porticibus, ornatis 40 columnis, sub quibus speluncae sunt, quae etiamnum inservae, & sub quibus, pilistris subditae, sed quatuor coloribus longitudine temporis evanuerunt.
- 48 Quatuor frontispicis murorum, quae localis erant ornatae, & stans ante aera porticum.
- 49 Ambulatoria aperta 18; palmis lata intra dictos muros, & Porticibus.
- 50 Habitationes habitatae versus Africum.
- 51 Domusculum exiens in angulum cum quatuor cubiculis, ubi portae sunt sibi invicem correspondentes, & habitum crederet in illud privatum.
- 52 Aula pensilis, cum pavimento marmoreo sibi in morem musici operis.
- 53 Atrium anteaeram.
- 54 Aera ante dictum domusculum.
- 55 Domusculum aedivale versus Aquilonem.
- 56 Scala descendens in domusculum & inferiora cubacula, & in speluncas sub porticum no. 47, supra dictis.
- 57 Aera depraedicta, & fenestris obdita, ante dictum domusculum.
- 58 Ambulacrum subterraneum dicto domusculo transiens ad Therasas.
- 59 Therasa supra dictam aeraem, in totum iam diruta.
- 60 Therasa Laconica, vel sudatorium figura circularis, palmorum 5 2 diametri, quae tantum lumen habebat in medio fontis, ubi necesse erat operculum quod excolledo & demittendo Laconice calor temperabat.
- 61 Domusculum octogonum, eam a loculis, & ab ovali figura extratum, quod in medio totius adificii ceteris magis integrum manebat, & 6 portas habet, exarum in omnia alia cubacula, quae illi circumstant. Supra conoidem cui telluris super imposta videtur quatuor sunt canales laterales, intra muros balneum in usum aere.
- 62 Adificium, in cuius medio ambulacrum erat cum cellulis habitabilibus ab utraque parte, & tribus hospitii famulae recipiende.
- 63 Quatuor portae, exarum in viam subterraneam, ad ripam aliam porticum subterraneum num. 13, quae via transiit ibi adificium versus Zephyrum, & exarum in alias vias subterraneas.
- 64 Via subterranea sub praedio num. 13, intrans in aliam viam subterraneam.

De aedificiis supra planum inferius versus Oceanum, littera II notatum.

CAPITULUM I.

- 1 Aera longa 890 palmis, lata, 230 supra dicta inferior, circiter palmis 20.
- 2 Principium dicte aerae versus Aquilonem, ubi erant cubacula quaedam.
- 3 Via subterranea sub dicta aera, quae parte Aquilonem intrabat speluncas sub Porticibus subteritis sub templo in initio eorum, ubi est no. 28 littera E, & ab altera parte versus Austrum introibat in alias vias subterraneas.
- 4 Atrium, per quod transibat in aedificium in fronte dicte Aerae.
- 5 Habitaacula ab una & ab altera parte Atrii.
- 6 Aula, longa 78 palmis, 40 lata, quae erat pulcherrima, & probe ornata, prout vestigia etiamnum demonstrant.
- 7 Domuscula duo ab utraque parte dicte aulae, quorum unumquodque cubiculum habet quadrangulum 53, palmis longum, 31; latum & aliud biangulum cum uno latere recto, & altero circulari, sicut & caeva medii circulari.
- 8 Porticus duo in lateribus dicti aedificii, alia versus Aquilonem & divisa & alia versus Austrum Hibernialis.
- 9 Hemiculum, vel caeva magna medii circulari, alia versus Austrum 105 palmorum, cum quinque portis exarum in dicta cubacula, aulae & portibus, & cum duobus loculis, ornatis litatis.
- 10 Atrium quadrangulum, ubi in aliis tribus lateribus tres aliae sunt caeve praedictis minores, ac minores proportionis medii circulari; & dictum atrium ab omni latere est palmorum 157, vacuum autem circum muros est palmorum 80, & alia minor habet palmos 105, conformis aliae haec obversa.
- 11 Planum, vel aera ante porticum dicti aedificii versus Austrum depraedicta aera no. 1. palmis 6.
- 12 Facies balnearum septentrionum, duobus magnis loculis, & tribus minoribus ornata, in quibus erat stans, & aedificium pedamentum adhaec conscriptum.
- 13 Aera ante balnea versus Ortum, 112 palmis longa, 50 lata.
- 14 Cubiculum quasi ovatae figurae, in cuius lateribus duo erant fonticuli, loculis ornati & muri laminis marmoreis variegatis incrustati.
- 15 Cubiculum octogonum cum sexcentis portis, & quatuor lateribus rectis ac 400 vestis, & posterius medium habens, qui locus erat in quo exarant vestes atque balneum intrare.

* *

16 Cubica.

- 16 Cubiculum Laconicum, hoc est sudatorium circularis figuræ, lumen è medio hemispherii, ubi æneum operculum erit accipiens.
- 17 Aula in medio fatisq; cum duobus capitibus circularibus, sed parve civitatis.
- 18 Vestibulum, transfrens fatis planæ ante fastigium balnearum, quæ intrat in alias vias similes, sub ædificio vicino.
- 19 Area ante fastigium dextrorum balnearum versus Favonium, longæ palmis 210, lata 90.
- 20 Atrium, quod à dicta area ablit in viam sequentem.
- 21 Via à planitie n. 11 transfrens in medium vallis Canopi.
- 22 Habitacula diversorum cubiculorum in lateribus distas vinctum.
- 23 Atrium, per quod transfrens in ædificium et aulam n. 24.
- 24 Area vel zala quadrata palmorum 452 ab omni parte, ubi versus Zephyrum est cavea magna medii circuli, & diametri palmorum 108, quæ in medio habebat cellam etiam quadratam palmorum 43, profundam 35.
- 25 Atrium quadratū, 84 palmis longa, 60, lata, cuius murus undique localis et poris erant orati. Totus hic locus cum zala n. 24 est vinea Egegni Falepenti.
- 26 Via subterranea, vel dicta habitaculis in mappa punctulinozæ.
- 27 Præcipuus introitus dictæ viæ.
- 28 Aditus viæ subterraneæ, quæ collem et prædium traiecit, literâ G. notata n. 30.
- 29 Area ante ædificium, ubi alia erant balnea.
- 30 Atrium, ornam. 4 columnis marmoreis, & statuis in localis, in fronte ejusdem.
- 31 Ecclêsia, longæ palmis 124, lata 51, ubi ab Aquilonari parte Hemicicli latus videlicet, spectans locum ornam., in quibus erant stans, cum duobus columnis fornicis sustententibus ante Hemicicli.
- 32 Cellulae palmorum 21, ab omni parte, cum suis cavis ante introitum.
- 33 Aula quadrata palmorum 51 ab omni latere, cum sua testudine crucis in modum amposita quatuor archetypis Tiburcinis in angulis, & ornata fistilibus figuris suis, aliis acutis, quæ adhuc integræ conspiciuntur.
- 34 Aditus viæ subterraneæ, dictam aulam intrantis, sed jam ruinis oppietæ est.
- 35 Cubiculum quadratum palmorum 90 ab omni latere, quod pars erat balnearum versus Occasum, ubi habebatur frigidarium.
- 36 Cubiculum figuræ circularis, diametri 55 palmorum, quod inserviebat pro Laconico, hoc est sudatorio sibiq; aqua, lumen recipiens è medio hemispherii, sicut de aliis dictum est.
- 37 Cubiculum pro sepulchro inserviens, palmis 64 longum, 39 latum, quæ proportio est minus quarti & duorum tertiorum.
- 38 Cubiculum, calidiori usum præbens, cum tribus cellulis mediis quadri, in quibus erant labra vel vineæ balnearum calidarum & tepidorum, ac post illas erat aliud cubiculum, in quo poterant esse fornicæ ad calefaciendâ balnea.
- 39 Via subterranea, in ripa muri areæ 29, quæ via lumen recipit per quasdam fenestras quadratas, in fornice.
- 40 Porticus super prædians ante dictam porticam, ad sequentes cellulas ædium præbens.
- 41 Cellule subterraneæ sub prædio litere I. in ripa muri areæ 29, quæ cellule tres planities erant in mappa punctis notatæ, diversicula vitioris familie.
- 42 Scala duplex in dextris porticus angulo, quæ ascendebatur ad dictas planities, sed nobis planum non adibat, in ultimo sub nobili convolvura permansit.
- 43 Scala in altera parte porticus, quæ ad nobile planum ascendit.
- 44 Aula nobilis plana longæ palmis 100, lata 63, supra dictas cellulas subterraneas.
- 45 Xyltus ante dictam aulam, respiciens fundum areæ 29.
- 46 Cellule vel cellas in lateribus, aut fronte aulæ, dicti Xylti obiectæ.
- 47 Alia Cellula ab utraque parte habitaculorum destinata.
- 48 Murus 9 palmis crassus inter dictas cellulas, in cuius crassitie vacus depicta conspiciuntur, sicut armata muglia.
- 49 Dax porticus ante fastigium ædificii, in quibus erant portæ, aditum in aulam & cellas concedentes.
- 50 Hemiciclium diametri palmorum 40, ubi 4 erant introitus, & ille in medio caveæ rotabatur vestibulum, in quo Scala magna ascendens in planum supra dictas vias subterraneas, ubi sunt numerus 39.
- 51 Scala, à supradictis ædificiis descendens in aream n. 54. litere G.

De planitie sequenti versus Meridiam, et vias adificiis, literâ I. notata.

CAPUT NONUM.

- 1 PLANUM supra collem, ubi olivæum est Egegni Amici Tiburtini.

- 2 Ædificium quondam ruinis, in quibus tantum conspici possunt vestigia porticus aut ambulacri 95 palmis longi.
- 3 Templum rotundum, quod extrinsecus in circulo columnis ornatum erat, tanquam in illud cingens ambulacrum, cuius diameter est palmorum 42, in quo loco & teris circumscriptibus est olivæum Petrusoffium Tiburzinorum.
- 4 Planities versus Ortum supradicti depreffæ palmis 15, ibi quæ dicitur dicta via subterranea, n. 40 notata, literâ G.
- 5 Muri sustinentes dictum planum n. 4, de figuram.
- 6 Brezium angustum supradicti via subterraneæ n. 40, notatâ, literæ G. quod sequitur directè versus Austum occidentalem, palmis 120 longum, quod totum ruinis occulsum est.
- 7 Via, quod dictum brachium intrat, ab aliis differens, quia diversa habet brachia, quæ alias vias demoustrant, omnes terminantur longitudine palmorum 17, latus 5, & alias 7 palmos, & omnes à lapidibus excitis & conjunctis constructæ sunt, lumen recipientes per spiramina rotunda in eorum fornicibus.
- 8 Planities humilior planitie n. 4, palmis 15, à supradicta via subterraneæ n. 40, literæ G. divisa.
- 9 Locus, ubi erat ædificium in fronte plani n. 4, cuius fastigium scripturæ non observatur, longum palmis 120, sed jam plene est destruetum, & sensibus obscurum, & hæc binæ planities n. 4, & n. 8. hæc olivæ Petrusoffium.

De velle & Templo Cospi, literâ K. notata.

CAPUT DECIMUM.

- MURUS longæ palmis 640, qui cum suis parastasis versus vallæm Canopi, sustinet planitiem literæ J, & dicta vallis longæ palmis 882, lata 340, & locus hic est supradicti Rosati.
- 2 Canopi Fæcipus, 700 palmis longus, 200 latus.
- 3 Domicilia duo 220 cellularum in plano, quæ sequuntur & sustinent prædium, quod illis obiacet versus Zephyrum, ubi omnibus fecundam plani sub prædio, videlicet post prædium quadam cavernam subterraneam.
- 4 Templum Canopi, in fronte vallis, magni hemicicli figurâ, habens diametrum 75 palmorum.
- 5 Cellule duæ ab utraque parte Templi in primo introitu, cum localis in fronte, in quibus duæ staturæ collocatæ erant.
- 6 Porticus subterraneæ à tergo & tribus dictas cellulas lambentibus.
- 7 Quatuor spicæ vacuæ in eadem crassitie, una in hemiciclo, longæ palmis 6, profundæ palmis 8 cum dimidiogastrium facta, quæ aquæ ex his prodens alius scaturit, & inter una quæque erant localis in eis collocatæ staturæ usum Deorum.
- 8 Cellule in muri crassitie post dictos locales, in quibus defendebat Sacerdotes, pro foramen in medio fornicis, & respiciantur, qui Deos benedixissent.
- 9 Cavitas in medio Templi, profundæ palmis longa 21, cum quinque localis per latera & una in fundo, ubi erat staturæ Neprius vel Canopi, & in quam am frons lateris transferebatur notatæ in medio opertum est, sed iuxta arcum & in fundo apertum, fuit actus duo.
- 10 Cubicula in parte Templi versus Ortum, omnes jam ruinis involuta.
- 11 Locus subterraneæ ab altera parte Templi, lateris extrinsecus circumdatus, & lumen recipit per sex fenestras quadratas in fornicæ, tanquam aperturas parvorum, & hæc indeconque per fornicis nitentur, proz vestigia sub dictis fornicibus observantur, & totum hoc Templum ad eundem vastis Dominium pertinet.
- 12 Prædium altum supra dictum Templum, in ubi fuit planum seu area ædificiis civitas, & nunc ibidem est vinea cum erictis quodam Vincitori Tiburtini.
- 13 Ædificium, quod alterum debeat est Templum hemicicli formæ, localis & statuis ornam., cuius diameter est palmorum 60.
- 14 Quatuor cellule ab utroque latere hemicicli, pro transitu inservientes.
- 15 Duo alia cubicula iuxta dictas cellulas.
- 16 Scala à plano n. 13, ascendens in prædium litere I.
- 17 Cubicula tria plana 12, æqualia, supra quæ alia erat diversicula ruinis jam ablata.
- 18 Vestibulum vel porticus à cubiculo n. 15, duccens in aliam scalam, quæ ascendebatur supra alia plana versus Occasum.
- 19 Planum æteri n. 12, ornatè æquale, quod transferebatur versus prædium prædominans valli Canopi.
- 20 Prædium dictæ valli prædominans, supradictis ædificiis n. 2, fatisium, in quo duæ sunt vineæ, & ericta, una Hærognii Paluocæ, & altera Joannis, Petri & Domini Magni & Corsi.
- 21 Planum, quod se extendit versus Occasum, Circum, & Aquilonem, ubi sunt vineæ, campi, & olivæ Domini Scabellii Solardi Tiburini, & temeritur vallis quæ Zephyrum respicit.
- 22 Muri, qui à tribus lateribus attingunt prædium litere I, notatum suffulciunt.
- 23 Templum sub prædio in angulo versus Occasum, æquale dictæ plano 21, quod extrosum est quadratum tribus lateribus circum, longum-

longitudinem 75, altitudinem 63 palmorum, in quorum mediis tres sunt portae Templum introcubitibus, quod iuscu circulari est figuram diametri palmorum 43, aliam ab Hemisphaerico ad pavimentum palm. 55, illud locum ornatum, & ante portam est cavitas cum loculum rudo

De praedio, & locis ad Acaemiam pertinentibus litera L. notata.

CAPITULUM UNDECIMUM.

- 1 Scala super duo praedia altiora conduens.
- 2 Primum praedium, 630 palmis longum, 290 latum, in quo jam est olivetum supra dicti Schalliani Solitarii.
- 3 Locus, in quo erat porticus coepta, cuius introitus sexta scalam, aequalis dicti praedio, in altera parte extat altera scalam, in praedium alius altioris.
- 4 Plantae dicti praedio, aliteris prioris palmis citius 15, cuius situs iuxta portam longitudo decem le extendit 630 palmis, latitudine palmorum 273, in quo est olivetum Josephi Caesaris Tertiarum, aliud planum quod sequitur versus Africum, longum est palmis 880, latum 423, ubi in praefens est vinea caesum Caesaris.
- 5 Templum extrinsecus figurae circularis, supra aliud positum, cui 23. litera L. descriptum. Quod hoc extrinsecus ornatum erat 26 columnis marmoreis abie frutibus Doctici ordinis, quarum crassities erat 31 palmorum diametri, quae sustinebant architraves, ornamenta, & fornicea marmorea. Interior pars huius templi figurae oblongatis erat, cum octo arcibus in lateribus 22 palmis latitatis, & Templi diametri erat in vacuo pal. 46. Quod Templum nunc solo aequatum est, ac in eius loco fabricata fuit turris, cum tibus elevatioribus, per superdictum Dofimium Sebaldum Solitarii, loci proprietatem & hodie vocatur *Recca Brava*.
- 6 Maus cum suis sustentaculis, longos 2340 palmis, praedium mas. & dictum fulles, & apud depreffioris versus valem dividens.
- 7 Planum supra dicto citius 20 palmis, humiliss, & illud convenit cum plano ma. 21. litera K. quod planum territorium est Domini Belgarini ubi transit via usque in facta, ad eius villam ducens.
- 8 Edificium, extrinsecus quadratum, intrinsecus rotundum, cum variis diverticulis & cubiculis, iam solo aequatis, & fenestris oblitis.
- 9 Quatuor loculi in majori circumferentia introitus, aequaliter distantes, in vicem correspondentes in quatuor partibus circuli, cuius diameter est palmorum 220.
- 10 Quatuor cellulae bislongae, cum uno latere recto, & uno medio circulari, quae omnes correspondunt quatuor angulis extra totum aedificium, quarum unaquaeque longae est palmis 30, lata 20.
- 11 Quatuor vestibula ante dictos loculos, quae interserviebant transfuerantibus in aera & Porticus, quarum latera portiones sunt circuli.
- 12 Quatuor astra figurae circularis, diametri 20 palmorum, quae referuntur 4 lateribus exterioribus.
- 13 Porticus rotunda, palmis 100 lata, columnis ornata, elegens aetate in aedificii medio, diametri 60 palmorum, cuius pavimentum erat varium & lapidibus serpentinis, Porphyreis, marmoreis nigris & albis.
- 14 Porticus aetate principalis contigua p. 75 longa, 19 lata, cuius pavimentum erat operis mofaici albi & nigri.
- 15 Porticus versus Africum, ante aetate principale aedificii, longae palmis 303, lata 16.
- 16 Peristylum vel aetate Acaemidum, cum porticibus & columnis ab omni latere, quarum pavimentum erat varium ex opere musaico nigro & albo, cum lapidibus quadratis porphyreis, serpentinis & marmoreis, Longitudo peristylis est palmorum 302, latitudo 173.
- 17 Cubicula ad latera peristylis supra dicto aedificio contigua, quorum unumquodque longum est palmis 40, latum 22, & supra eadem alia erat cubicula nobilia, ut praeter ex muris superius erectis.
- 18 Introitus praecipuus versus Circium.
- 19 Vestibulum a portici peristylis alteri aedificio respondens.
- 20 Atrium cum duobus fornicibus mediis circulari, ornatum loculis, portis, & duobus habitaculis ab aditu parvis.
- 21 Aetate saepe salignum Templi, quod salignum ornatum erat tribus portis, in templum introcubitibus, & duobus loculis interillis. In latere versus Africum habebat cellulam porticis peristylis correspondens.
- 22 Templum Apollinis, prout dicit Ligocius, quod ornatum erat 20 columnis compositi ordinis, & duobus terris extra murum, factis de cemento murali, quarum bases, capitella, subices, & fornicea erant aetate coctis, diligenter illis elaborata. Supra hunc ornatum, alius erat ordo huius sumis, & inter eius columnas decem loculi in idemque decem stans collocata inter quas decem fenestras. Diametri interior Templi est palmorum 62, & introitus decem habet portis.
- 23 Domuculum diversorum cubiculorum ad latera Templi versus Septentrionem orientalem, ubi in angulo erat scalam, qui descendebat usque ad planitiam depreffiorum versus Septentrionem & Orientem.

- 24 Locus apertus, palmis 80 longus, 66 latus, ubi, secundum Licetium, occidebantur victimae, quae sacrificabantur in Templo.
- 25 Alter introitus versus Zephyrum, quod descendebatur in dactam planitiam depreffiorum.
- 26 Alter introitus ad latera supra dicti, in quo est loculus in iugis in uno latere, parva cavitas.
- 27 Porticus seu Xylus ante dictum introitum, transfrens ad planitiam versus Zephyrum, ubi alia erat aedificia. Omnes hic antiquitates hodie fuerunt operata, & aetate postior est supra dicti Josephus Caesaris.
- 28 Planum ubi supra dictae erant aedificia, in quo Dominus Belgarinus, loci heres, fodere fecit intra eundem stilum & Abulionis sumum, ubi sub terra invenit cellulas quasdam cum suis operatis, & quibus erant duo candabra marmorea licet folia incruentis, cum pedibus triangularibus, & cellula foras figuris anagyphicis satis bene exculptae erant. Illa candabra iam sunt inter antiquitates Cardinalis Barberini.
- 29 Planum humiliss palmis 15, in quo est vinea Marcelli Praefici, & oliveta aliosum Domumum.
- 30 Maus caeliss, praedium fulsionis, quod illi incumbit versus Ortum australem, notatum nu. 21, in quo muro septem erat loculi, hoc est, quatuor mediis quidam, & tres medio circulari, & inter eos octo loculi minores mediis circulari.
- 31 Fons super dictum praedium, medio lateris dicti mari coetere, ipsendus, qui fons & unus rudibus terris incrustatus, in cuius medio conspicitur stylobas, quae statum indecens habebat, & illius pars pallii supra gressu pendens in aetate fuit, quae emit Card. Barberinus.
- 32 Domuculum, in quo nunc est stabulum & fenile D. Belgarini, constructa super antiquitates, quae & tantis aedificis, olim hic quaedam, solum integre restant.
- 33 Porticus sub terra aetate in ripa vallis versus Africum, in qua alia intrabant viae, transfrensibus sub plano nu. 21, in quo punctus notatus videre est, adde citius operata, ut per se non est otios, exceptus qui in tabula conspiciuntur.
- 34 Locus ubi Dominus Belgarinus erexit domum turalem, partem supra iniquitates & cavernas ac partem super fundamentum.
- 35 Edificium pulcherrimum Templi quod infra dictum est nulli eius postibus vestigia inveniri poterunt, & in totum longum est 200 palmis, 120 latum.
- 36 Duae caveae vel loculi in lateribus cellulari Templi, ubi duae erant portae in aliam introemittentes, quae & viceve aetate abducae cellulae longitudinem habet palmorum 83, latitudinem 47, quae ornata erat columnis sive pollicis, cum capitellis & fornicibus marmoreis incelsis, quarum vicium aliquas percellas igne combustas.
- 37 Porticus subterranea, lumen recipiens per quasdam fenestras, supra quam alia erat porticus, ornata columnis, quae ab omni latere in templum cingebant.
- 38 Planta Theatri, cuius restus vixit sylvus fragilis, versus Circium, aetate integre mansit, reliquum huius terrae est fenestris rectum, quae ad Domum Belgariniam pertinet, cum omnibus olivis circumjacentibus.
- 39 Ambulacrum in fronte Theatri post scenam, longum palmis 214, latum 12, in quo erant tres portae aetate in ambulacrum immittebantur.
- 40 Duo ambulacra in fronte scenae, unum supra aliud, quae ornata erant 24 columnis, compositi ordinis, quarum inferiores nigrae erant & candidae, & superiores de marmore Thasio districillolite coloris cum maculis rubris, omnes fixatae. Ambulacrum longitudo est palmorum 160, latitudo 15, ius eoque viae subterraneae Theatrum ambientes.
- 41 Cavea mediis circulari in Theatri medio, longae palmis 35, lata 24.
- 42 Via subterranea ad Inferos descendens.

De valle, & via subterranea ad Inferos, litera M. notata.

CAPITULUM DUODECIMUM.

- 1 Vallis Inferorum longa 635 palmis, lata 72, cum ripis & rudibus lapideis excisis in colle plano, in quo est vicus Augustini Chiappini. Supra ripam vallis in plano 32 litera L, est olivetum Andreae Scarfelli, supra altam ripam oppositum in plano versus Ortum Septentrionalem, est olivetum Flavio Bertoni pharmacopoeae, adiacens vicus supra dicti Marcelli Praefici, nominati ad nu. 32. litera L.
- 2 Loculus in fronte vallis, de lapidibus radiosis laboratus, sicut terrae & tufis, & interserviebat pro fonte, lateris palmis 26, & profundus 35.
- 3 Duae viae subterraneae, ad quas duae aperturae in vallis ripa praebant aditum, distantes a dicto loculo palmis 75, sed in illam versus ortum Septentrionalem intrabat supra dicta via subterranea, procedens de partibus vallis versus Aquilonem, notata nu. 7. litera I.
- 4 Duae aliae aperturae distae viae loculo correspondentes.

- 5 Domicilium designatum per quosdam fundamentorum ruinas, super ripam vallis versus ortum septentrionalem, in quo locus erant aedificia, sicut etiam ab altera parte que omnimodo destructa, & propterea impollicibile fuit ea hic designare.
- 6 Duae aliae vine substantiae à spaciatis distendentes, per quas transire poterat in vias magis inferiores, & lumen recipiebant ab aperturis rotundis, sicut puteorum, in medio fornicum.
- 7 Locum à cavernis magnis inferorum occupatus, in quo, locus dicitur Ligorianus, campi erant Elysiis, & iam loca à xel olivivum Domini Bulgariani. Litera B, est olivivum Domine Tarasconce. Litera C, est olivivum Domini Valeri. Litera D, est vinea Hieronymi Geni. Litera E, est olivivum fratrum S. Angeli Tiburtinensium.
- 8 Alia via similis, longa 300 palmis, quae est supra dicto plano 32, littera L. ducitur in angulum primae viae.
- 9 Viae duae majores substantiae, quas quae longa palma 1400, cum 48 aperturis rotundis in fornicibus, duas dicitur palmarum R. & alterae usque ad planticum campis inferioris palmas circiter 8. latus dicitur vitarum est pal. 21, & altitudo à summo fornicis ad pavimentum pal. 21.
- 10 Via transversa intra distans 600 palmis longa, cum undecim aperturis similibus ad lumen.
- 11 Via transversa ab altera parte dictae, longa 490 palmis, cum decem similibus aperturis.
- 12 Locus, ubi aliud erat aedificium distans à valle inferorum palmas 170, supra plantum versus ortum septentrionalem, in quo respondent fere cubili substantiae sub monte à nimis facto, densis veribus cooperit sic locus raris epiphetis, aptus, & à parte versus septentrionalem magis est fenticum, quod se extendit usque ad vallem, & omnes in agris fuit D. Bulgariani.
- 13 Locus, ubi conspicitur murus drunus, qui sumum circum inferos amburatus, de quo iudicari inquit quomobrem factus fuerit.

De arcibus Agredusianis, et plano circumiacenti, & de loco Liceti, notata littera N.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

- 1 Agredusium longus à portico Liceti usque ad supra dictum Theatrum nu. 21. littera L. palmas 2200, qui mediis vallis peruenit, partem supra arcubus, & partem supra muris crassi, qui diversos faciebant angulos, & praedium sibi imminens versus Ortum subministrant.
- 2 Planum versus vallem, quod fruges producit, in possessione Ecclesiae S. Joannis Evangelistae, Tiburtinae.
- 3 Angel lensis Tiburtinae.
- 4 Olivivum Tullii Roviani, ab altera parte arcium agredusium.
- 5 Olivivum Petri Pauli Perosini.
- 6 Muri antiqui adeo devastati, ut iudicari non possint rei inventum.
- 7 Olivivum Dorales Portusae.
- 8 Vinea Michaelis Angeli Viterbe mitis.
- 9 Murus longus 660 palmis, fastuosus praedium versus Meridiem.
- 10 Duae porticus Liceti columnis ornatae, 600 palmis longae, 28 iura, muro quodam ab iovecum divise, cum ripas arcubus pro transitu, quarum porticum unam respicit Septentrionem, altera Meridiem. In ipsa parte extremis quatuor trans eorum mediis circuli.
- 11 Domicilium quae iterum permanserunt cum una scila, quae membris erant Liceti, in uno eorum ad molestin fabricata sunt turris, quam Tiburtini turris feratam appellat.
- 12 Locus, in quo alia erant aedificia & habitacula Liceti, quae omnia profraes & sub ruinas iacent, quorum situs tantis veribus obstitit, ut transiri nequeat.
- 13 Planum ante supra dictam Porticum versus Septentrionem, 980 palmis longum, 214 latum, à praedio muro nu. 9. suffulsum, ubi olivivum est Petri pollice usque ad turrim, & à parte versus Ortum est olivivum Joannis Salvati.
- 14 Murus crassus iam dirutus, cum vacuo in ejus crassie, quod aquae saluum esse demonstrat.
- 15 Planum in fronte porticus Liceti versus Meridiem, in quo vinea est Gervilii Sebastiani.
- 16 Lacubus aquae ferrei à poris, quam Tiburtini Aquam Feratam nominant, qui partem inferorum irrigare debet.
- 17 Locus, in quo fuit via substantiae, iam valuta ruinis, & aquis plena: omnes à agri, cum lacu, & partem antiquitatum, in quibus Tarriceti, ad Lentulum Tiburtinum pertinet.

De loco, ubi olim fuit Pristinum, qui jam vocatur Collis Sancti Stephani, littera O notata.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

- 1 Ecclesia moderna à Christianis edificata, cum stria ante portum, ab utraque parte cellulas habens. Ecclesia etiam triam

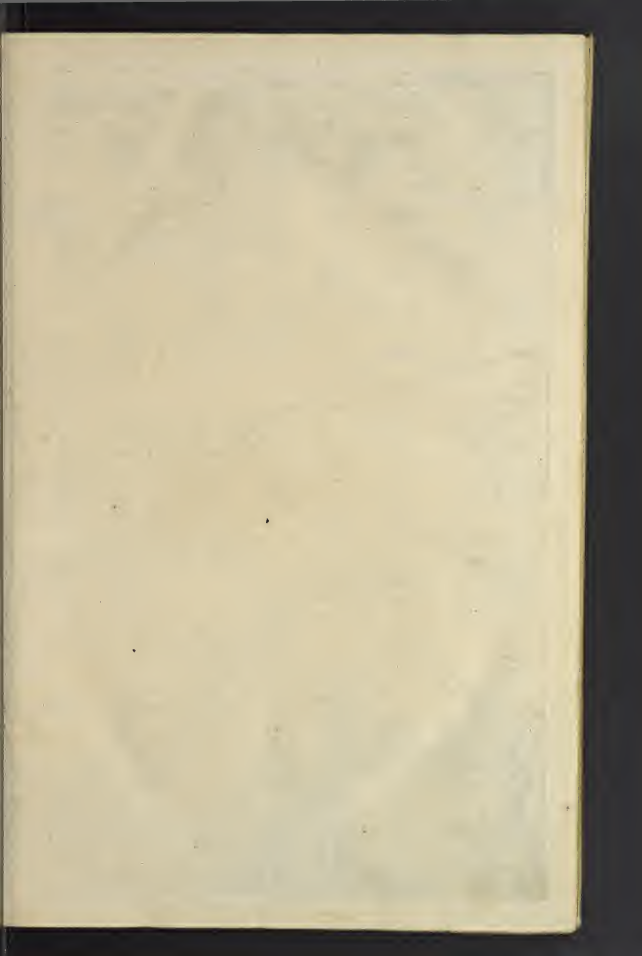
- fornicum supra columnis, medius legitur dicitur habet palmorum 90, latitudinem 42, alii dicit palmis 171, vestibulum rotundum in fronte 32 palmorum diametrum continet.
- 2 Ambulacrum fere domitium 50 palmis longum, 18 latum, quo versus Zephyrum vestibulum erat.
- 3 Theatrum hexangulum, cuius diametrum 42 palmis metiebatur, ubi in angulo versus Zephyrum, angulatum peribulum erat, latum 14, profundum 14 palmis.
- 4 Diversi Cubicula quadrata, in quibus reperitur Epiphylia vivis in muris, & epiphylia vivum in medio. Omnes haec antiquitates motu, recentiori modo circumstant.
- 5 Viti muri antiqui per locum facti, sed omnes diffusi, quorum fundamenta penitus excelsa sunt araris, quae tanto tempore agrot illos coluerunt, adeo ut agros nequeat per eos, quod fuerit.
- 6 Plinium vel area 230 palmis.
- 7 Murus cum sustentaculis, dictum planum sustinet.
- 8 Planum de portibus Occidentem versus.
- 9 Duabus substantiis super praedium 6. 275 palmis longis, 19 latus qui lumen habebat ab aliquibus fenestris dicto plano referentibus, & ubique cavernosis foveis depidus erat, quae colones ut plurimum perdiderunt, sed occasione effodiendi deteximus quasdam foveas recentis, quarum fragmenta quaedam ad Gerd. Barberinum detulimus.
- 10 Duae Porticus super Epiphylia, quae inferve debebant pro xylo, hoc est loco, in quo incubantur, & Athletae exercebant sub tecto liberius temperibus, post quas porticus alius erat duobus substantiis, praedio similis, & haec longae est palmas 203, latus 15.
- 11 Planum ante dictam porticum duplicem, in quo plantatio fuisse creditur.
- 12 Area longa 250 palmis, lata 240, altior plano nu. 6. & 12, quae insistentia à dictis duabus, ubi ex forma credi potest fuisse Palastrum cum Peribulo portibus circumdatis, in quibus fere exercebant Athletae, & alii ludatores, adfatis tempore ludii.
- 13 Muri longi, quibus epiphylia intermixta erat, tanquam ambulacra & cellulae, qui sunt in praedio 10 palmis altius quam planum nu. 11.
- 14 Domicilium quadrangulum, 40 palmis longum, 34 latum, ante cuius introitum erat locus angularis inter duas fenestras medias, & in aliis duobus lateribus duo loculi mediam circumlocum continentes.
- 15 Scala, quae à dicto plano descendebat in dictas porticus.
- 16 Planticus aequalis distat viae & muris.
- 17 Ruinae quaedam marum in demoustrantes ibi fuisse transiunt, longum palmas 100, latum 17.
- 18 Scala cum quibusdam cellulis in ambitu, quae in ruinis conspiciuntur iuxta dictum transfundum.
- 19 Locus rotundo muro circumdatus, cuius diametrum est palmarum 150.
- 20 Fossa magna variorum laterum, unde decurrit crassus muris cincta, à moenis lateribus quadrate probe compluratae, qui summa cum diligentia elaborati sunt, ut aquae tenerent.

De valle, quae collem ambo à parti Orientali, notata littera P. ubi per antiquitatem cum rivis aquae tepidioris, & per convallium adflictiorum Pila, dictum videri conpiscitur, Adriam fuisse (propterea Liguriam) huc Temp. ad imitationem Tempis Testibus, quoniam propterea ripa videatur excaevi, ut valles ad planticum referretur.

CAPUT DECIMUMQUINTUM.

- 1 Initium vallis, in qua est vinea Sebastiani Pacis, supra quam est Porticus nu. 8. notata littera D. quae ornati vici & Tempore interseviat.
- 2 Pars vallis, in qua vinea est Joannis Baptistae Capretti, qui opposita pars Porticus nu. 1. littera G. simul cum adflictis nu. 27, & 28, littera F. sub quibus ad vallis planticum est aedificium cum quibusdam scalis, in possessione dicti Capretti.
- 3 Locus cedrorum fossa nominatus, in quo vinea est Epiphanius Laurentis, ubi plures fontes aquae fecuntur, qui in dicto rivulum illud abunant, quae vallis irrigant: hic Ligotus dicit inopem deo se reperisse fundacione Hippodromi, cum multis epocotua fragmentis. Haec locus insillat pars porticus nu. 1. cum aliis aedificiis contiguis littere G.
- 4 Locus, in quo est Vineae Belardini Bonamonesi, ultra quam in reliquo vallis Meridiam versus aliae sunt Vineae, & loca partium, quae simul cum valle, aliad lras vallis cinqueae praetermittunt, quoniam in praesens nihil licet consideratione dignum occurrit.

LATIUM,

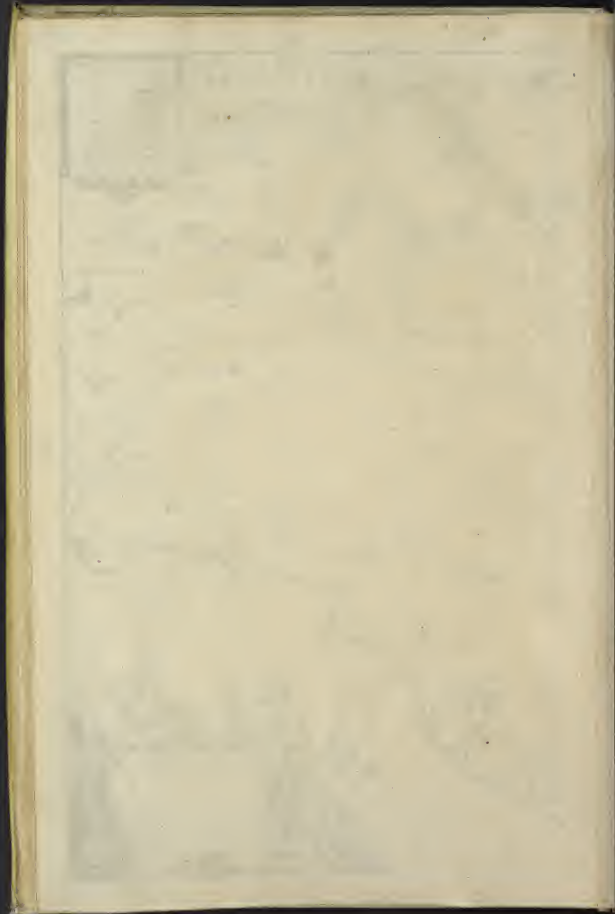

Porte de Roma

- 1. Porta Capena
- 2. Porta Trionfalis
- 3. Porta Salaria
- 4. Porta Collina
- 5. Porta Esquilina
- 6. Porta Nomentana
- 7. Porta Ostiense
- 8. Porta Ardeatina
- 9. Porta Anagnina
- 10. Porta Minturnensis
- 11. Porta Laurentina
- 12. Porta Ardeatina
- 13. Porta Ostiense
- 14. Porta Ardeatina
- 15. Porta Ostiense
- 16. Porta Ardeatina
- 17. Porta Ostiense
- 18. Porta Ardeatina
- 19. Porta Ostiense
- 20. Porta Ardeatina

NOVI REGNI ROMANI
CHO RO RATHA
LATII
 TERRITORI ROMANI
 hanc et veterem et novam Italiam pariter
 necnon imperatorum clarissimorum
 Studii et operum
 Andreae & P. Hincsius Typogr.
 Neapoli, Typographice

LATIUM,

id est,

Nova & parallela

LATII tum VETERIS tum NOVI
DESCRPTIO,

Qua

Quaecunque vel NATURA; vel ambitiosum VETERUM Ingenium
admiranda produxit, juxta rerum gestarum temporumque seriem
Chronologico, Historico, nec non Phylco Ratioci-
nio enucleantur exponunturque.

LIBER I CHRONOLOGICUS,

sive,

De Origine & Antiquitate Latii, variarumque gentium à primævis
temporibus in eodem propagatione.

PRÆFATIO.

DE Latij Antiquitatibus disceptaturus, adeo dispa-
res Historicorum fere omnium opiniones reperio, ut
enarratione rerum pene confusus, historiarum Ariad-
necum filium nun retrabendum, an ulterius deducen-
dum consultius foret, dubitarim, dum plerique anti-
quioribus priscorum temporum Auctoribus neglectis
repudiatisque, Græcorum Historicis in veteri rerum descriptione unice
standum existimant; Alii contra, illos usque biblicis Canonum traditioni-
bus magis congruos remis velisque sectantur; ita ut sicut unda trudit un-
dam, ita importunus ingeniorum fervor, quo se vertat, quid amplectatur,
quod sectetur, nesciat, atque adeo incidat in Scyllam, qui vult vi-
tare Charybdin; Complures etiam omni inaccessæ vetustatis pene-
trandæ spe sublata, non tam ad historie veritatem comprobendam, quàm
ad imitationis exemplum multa literis prodidisse videntur. Ea siquidem
monumenta, que primævorum hominum gesta hucusque incognita tem-
porum seculorumque vetustas obliteravit, illa inquam à veteribus Græ-
corum scriptoribus in fragmenta tracta, Orbem innumeris fabularum
consecrationibus impleverunt atque contaminarunt. Hoc rerum dispa-
ratarum litigioso negotio perplexus, dum singula cum singulis confero, &
A juxta

De Latij
Antiquita-
tibus
scribitur
Auct.
libris.

Veris et
Historia
sive
libris.

juxta temporum seriem Auctores cum Auctoribus ritè coopto, accidit, ut in tanta tamen vetustatis caligine nonnullum subortum lumen, in decidenda lite, securiorem me audacioremque reddiderit. Qui enim Græcorum de Latij antiquitate monumenta ritè & sagaciter contulerit, apertè videbit, illa ex sacris Bibliorum monumentis emanasse, tametsi multis mirisque modis sub umbratili quodam fabularum fumentorumque integumento contaminatis, quæ vel ipse Dionysius Halicarnassæus Romanorum Historicus, pro sua sagacitate ingenij, excellentique qua pollet judicij vigore, uti paulo post videbitur, testatur. Unde neque Herodotum, (s; Annii fragmenta excipias) neque Catonis de Originibus fragmenta; nec Archilochi, Antiochive Syracusani, neque Fabii Pictoris, Myrsilli Lesbii, aliorumque, quorum in hoc opere mentionem gravissimi Auctores faciunt, multorum more non omnino repudianda putem; cum præterquam quod uti à Romanis Historicis, Livio, Dionysio, Varrone, Eusebio Pamphilo, passim allegantur, multa quoque contineant veritati haud absorta; ita quoque in tanta caligine etsi sub obscurum, nobis tamen lumen nonnullum præbere possint, quo duce ἀτακτος illa ἔργα ἀσώβητος & ῥητορὶν vetustas tandem lumini suo, quantum fieri potest, restituatur. Si verò dubiorum occurrentium scopuli nonnemini minimè superari posse videbuntur, tunc de ambiguis dubitare consultius erit, quam omisissis relictisque omnibus ab ulteriori inquisitionis indagine animum despondere. Certe Analogicæ & Combinatoricæ artis notitiam multum in conciliandis concordandisque Auctoribus posse, & ad portas Veritatis si non omnino, saltem aliquo usque pandendas conferre, nos in hoc opere Numini aspirante gratia demonstrabimus. Quod ut fiat, Tu interim Lector ausibus nostris fave.

P A R S I,

De Colonijs LATII.

C A P U T I.

*De primis Latij Colonis, eorumque continuata
successione.*

Ntequam confusam & vetustatis caligine obseptam de primis Latij Colonis originem exploremus, more mihi solito.

Suppono *Primò*, Italiam si non ante, saltem immediatè post turris exstructionem multiplicatis in immensum humani generis familiis habitari ccepisse, & plerique tum Latini tum Græci Authores id abundè testantur.

Suppono *Secundò*, Noëmum humani generis instauratorem, primarum in Italia Coloniarum Authorem fuisse, uti & aliarum in triplici Orbis terrarum, inter filios *Seng, Cham & Saphet* facta, partitione teste *sacro Genesii textu*, distributorem ad introducendas verò in Italian Colonias Noëmum non tam humano consilio, quàm divino quodam instinctu impulsuque, & ut cum *Livio* loquar, urgentibus fati, adactum fuisse, ut, ubi occulta divini Numinis dispensatione suo tempore verbi incarnati vicaria in terris sedes & potestas parabatur, ibidem quoque primus is, qui humanum genus ab undarum cluivione Arcæ beneficio conservarat, alteram Arcam ordiretur Ecclesie Dei, qua quotquot reciperentur, à secundo post Caticlysum naufragio servarentur immunes, & filiorum Dei vitæque æternæ consortio semper beati existerent. Ut *S. Augustinus de Civ. D.* scite sanè ostendit.

Suppono *Tertiò*, ex nepotibus, pronepotibus abnepotibusque Noëmi, semper prioribus cum tempore deficientibus, in eorundem locum alios ad bellum usque Trojanum conferta

hominum multitudine stipatos successisse.

Suppono *Quartò*, in Italia, si *Fabio Piclori* credimus, primas omnium Regionis fuisse *Latium & Hætruriam*, quas fixis sedibus coloni inhabitarint, uti postea fusius ostendemus.

Suppono *Quintò*, Noëmum varijs passim nominibus à posteris fuisse descriptum. Alii cum *Sanum*, vel ob vini usum repertum, ab Hebraica voce *Sain*,

vel Chaldaico *Saino*, quod vinum notat, sic appellant: *Græci* verò *Oenotrium* vocitant, quod cum *Sano* profus, quoad significationem coincidit, quali diceret vini expressorem. Alii *Saturnum* quoque dicunt, eo quod omnes ij, qui humani generis propagatores homines rerum ad vitam sustentandam necessariorum curatores fuissent, *Saturni* dice-

rentur, quasi Deorum hominumque patres: de quibus vide *Xenophontem de æquidocis*, alii *Sabatium*, aut *Sagam* nonnulli omnia simul nomina confundunt: Unde multiplex illa appellationum æquivocatio ingentem apud Historicos confusionem obscuritatemque intulit, dum quisque, quod sibi magis congruum videbatur, suæ gentis *Saturno, Iovi, Belo, Herculi, Atlanti*, juxta propositam analogiæ amulim, actionum similitudine quadam, adaptavit; atque inde nata prodigiosa illa Deorum mythicorum progenies, que stœida *πολυθεία* mundum mox innumeris superstitionibus involvit. Quicumque enim *Græcorum* Fabulosas narrationes contulerit, apertè videbit, eas aliundè incunabula sua fortitas non fuisse, nisi ex primorum post diluvium ho-

Latium & Hætruriam antiquissimæ in Italia sedes.

Notæ vocis novandæ appellatione

Saturni quibus dicitur

Omnes fabulose narrationes ex sacraliter originem suam habent.

Italia quando exepit habitari.

à Notæ Colone in Italiam deducit ad usum quodam in hinc.

minum variis gelis, ac portentosis operationibus, quas passim in *sacris Codicibus* cum admiratione legimus. His igitur præsuppositis, jam occæpte historiarum filium persequamur.

Quatuor apud Historicos lego Colonialium expeditiones in *Latium*: quarum priorem dicimus *Janigenam*, secundam *Pelagiorum*, tertiam *Evandri*, quartam *Æneæ*. De quibus singulis:

CAPUT II.

De prima Janigenarum expeditione in Latium.

Noëmi &
filij Cham
de Sidon.

Ngens Noëmun inter & filium juniorem Cham dissidium fuisse, *sacra nos docent Volumina*. Oderat enim Noë Cham, tum ob degeneres à sancta sua stirpe mores; tum ob impudicam, & omnis verecundiæ expertem, qua patris honestatem dedecorarat, actionem; tum etiam ob turpem apollasie notam, qua relictis sanctis prædecessorum Patrum institutis, divini que Numinis cultu repudiato, frena laxabat ad omnem impietatem & propudiosæ vitæ licentiam: siquidem teste *Origene, Tertulliano, Iustino*, novus Idololatriam inventor, Saturnicarium adhæc artium cultu irretitus, omnium depravabat mentes, omnium animos sacrilegis dementabat superstitionibus, artibusque magicis, quibus & filios suos *Chus, Misraim*, cæterosque summo studio erudire non cessabat, innato quoque contra Noë Latium Patrem Fratresque suos odio instimulatus, quibuscunque poterat, eos modis persequeretur. Nam cogitationum variarumque molitionum æstu abreptus, abundè cognoscebat, votorum se suorum compotem minime futurum, quam diù patrem technis suis invigilantem obstitentemque superstitem videret. Noë verò, cum quotidie maledictam Chamu stirpem tum robore, tum potentia fretam in ingens incrementum assurgere videret, libidinem impietati junctam ubique dominari, ne à Deo electa stirps sua simili contagione corripere, cedere malis consultius esse judicavit. Assumptis ita-

Perversa
Chamici f.
ra.

que filio *Idphet, Gomer*, cæterisque nepotibus *Isapheti* filii, in eam se contulit *Italiae* regionem, quam *Kittim Hebræi* vocant, quo eum ad colonias constituendas abditæ trahebat divinæ providentiæ dispositio: id est, in *Latium*. Verùm ne quis me proprio ingenio in hifce quicquam confinxisse suspicari possit, is consulat *Apologeticum Iustini Martyris, Tertullianum de pallio virginis, Augustinum de Civit. Dei, Clementem Alexandrinum in protreptico, cæterosque in hunc Genesis locum: Cæcipit Noë vir Agricola &c. C. 9. vers. 20. Commentatores & interpretes*. ubi quæcunque de pervertitate *Chamici*, & in patrem persequente mota, à me hucusque dicta sunt, amplioribus verbis descripta reperit. Subscribunt hifce tum *Rabbinorum Arabumque traditiones*, quas longum esset referre: Vide *R. Becchai in hunc locum, Basil Hatturum in micra bagdadala in Josue C. ult. Item Librum Rabbith super c. 10. Gen: ubi expresse dicitur, Noëmun impietatem & iram Chamu, filiorumque Chus & Nimrod, fugientem susceptis Isapheti filii Gomer & Elisa in Kittim regione sedem fixisse: quod idem Author Nubianus in sua Arabica Geographia ostendit, quos quò minus allegem, characterum inopia causa fuit. Si quis tamen hæc omnia ex fontibus, quæ adduxi, demonstrata scire desiderarit, is adeat cap. 2. 1. lib. *Obelisci Pamphili*, & *Tomon 2. Oedipi Aegyptiaci*, ubi quæ adduxi, omnium Orientalium scriptorum autoritatibus ubertim expofitè reperit. Accedit hifce *Berosus* pervertens Author, qui qualis fuerit, in præfatione expo-*

Nota Noë
Coloniarum
in Italia
turo.

T. I. Iovianis
SS. PP.
Rabbinorum,
aliorumque
Scriptorum.

Basil Hatturum.

Italiæ olim
Kittim dicta
est.

expofuimus, quem & paffim tum apud Latinos, tum Hebræos, atque Arabes, fub nomine *Bar Hofchia* allegatum reperio. Hic in Chaldaicis fuis antiquitatibus l. 5. fic expeditionem *Ianigenarum* dicitur, fcribit: *Nembrodo* & *Belo* in *Babylonia* dominantibus, vchemens ultimus extendendi regni amor, & indomita imperandi ambitio invafit, fed cum unicum, qui aufibus eorum obfiftere poffet, *Sabbatium Sagam*, quem & *Saturnum* vocat in *Armenia* tum ma cum potestate dominantem intelligerent, adverfariumque haberent, nihil non egerunt, ut ejus intercrimen- di opportuna occafionem nancifcerentur, quod cum intelligeret *Sabbatium Saga*, in *Baifris Armenie* ultimis montibus, impotenti *Beli* furori ad tempus cedendum ratus, fe abfcondit, donec *Belo* defuncto fuffeffit *Ninus* filius, qui & ipfe animum ad *Sabbatum* conficiendum adiaciens, hoc fublatum fibi jam dudum mundi dominatum fponfonderat. *Saturnus* haud nefcius concepti in *feni* moliminis, ut latere poffet, oportune fe fubducens in *Italianam* unam cum ftirpe fua fe contulit, ubi à *Iano* patre fuo, jam ibidem fundationi conloniarum intento benignè excep- tus, princeps fuprà *Aborigenas* in ea regione, quæ poftèa *Latii* nomen meruit, conftitutus fuit, ubi *Iani* fecutus exemplum mortales rudes adhuc & rerum inexpertos, agros colere, legibus à fe conftitutas vitam civilem modumque colendi Deum, docuit; Unde & hic *Saturni* nomen apud pofteros meruit, ut vel huc replexiffe videatur *Virgilius* l. 8. *Æneid.* dum fic canit:

*Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo
Arma Jovis fugiens, & regnis exul ademptis.
Is genus indocile, ac difperfum montibus altis
Compoſuit, legesque dedit, Latiumque vocari*

Maluit, his quoniam tutus latuiſſet in oris.

Auræaque, ut perhibent, illo ſub rege fuerunt

Secula, ſic placida populos in pace regebat,

Deterior donec paulatim, & decolor ætas,

Et belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.

Sæpius & nomen poſuit Saturnia telus.

Dicit Poëta, primum in *Latium* veniſſe *Saturnum*, quem multi cum *Iano*, aut filio *Jani Comero Gallo*, ſive quod idem eſt, *Sabatio Saga*, uti in æquivocatione nominum fieri ſolet, confundunt. Nos haud incongruè hoc loco *Noënum* primum *Saturnum* hic indigitari exiſtimamus, hic enim prior æthereo venit *Olympo*, id eſt monte *Ararat Armenie*, *Cafpiorumque Olympo*, deſcendens, arma *Jovis Beli*, id eſt *Chami*, qui *Baal* ſive *Bel*, quod Chaldaicè *dominus* ſignificat, ambitioſo titulo ſuperbiens, mota in *Saturnum* perſecutione, cum juxta *Be-roſi* traditionem, aliorumque ſupramemoratorum, fugere coëgerunt in eam regionem, quod *Latium* inde dictum fuit, his quoniam tutus ab ira *Beli* latuiſſet in oris, ubi primum homines, quos ſecum adduxerat, montibus aſſuectos, (ſubintellige *Aborigenas*) nulloq; adhuc humane vitæ cultu inſtructos, in docile hominum genus compoſuit, legibusque præſcriptis munivit, Deorum, id eſt, Religionis cultum eos docuit, placida populos ſub pace regebat tanta animorum concordia, ut exinde non immerito auræ ſæculi nomen obtinuerit; quæ omnia paulò ſuprà à nobis alatis conſentiunt. Qui vero per hunc *Saturnum* Regem *Cretenſem* putant intelligi, uti *Servius* in hunc locum, audiendi non ſunt, quod ita offendo: Primum, *Saturnus* Rex *Cretæ*, juxta *Computum Eufebii*, *Saturno Aſſyria, Armenio*, aut mavis *Cafpio*, 700 annis poſterior fuit. Secundo, tempore *Saturni Aſſyrii, Noëmi*, ſive *Iani*, homines dicuntur fuiſſe rudes, omniſque

*Herofus
Idem quod
1707-13
Bar Hoſchia,
Id eſt, filius
Hoſier.*

*Belos &
Ninus ſu-
ſtulerunt
Sabbatum.*

*Sabatius
fugiens in-
ſulam Nini
in Italianam
venit.*

*Saturnus
qui fuerit?*

*Saturnia
ſecula.*

*Saturni, id
eſt, Noë-
mi in La-
tium mi-
gravit.
Cham di-
ctus Jupi-
ter, ſubſi-
dit Bel.*

*Sub Sere-
no aurea
ſecula*

Tabula seu
sententia de
Saturno
Regis
Cretæ.

niſque Civilis vitæ expertes ſine legibus, ſine agrorum colendorum noticia in montibus ſpeluncisque vitam degentes, unde & *Abrigenes* à poſteris deinde & *Dionyſio* dicti fuerunt. Quæ de *Saturno Cretenſi* dici minimè poſſunt, cum ſub eo jam orbis terrarum eximie cultus legibus inſtitutus vigeret, agricultura varijs inventionibus promoti eſſet, hominèſque ad omnes artes idonei haberentur, polemica ars ſummum jam incrementum obtinuifſet. Item fuit primus *Saturnus Aſſyrius* homo juſtus & pacificus, ſedulufque divini honoris religioniſque promotor. Contrà *Saturnus Cretenſis*, homo ſceleribus celebris, crudelitate immanis, &

Perſona vi-
ta Saturni
Cretæſis.

ut *Trojus* dicit, patris *Saturni* caſtrator, nam patrem caſtrare præcepit, proprioſque occidit filios, bella gellit cum *Titanibus*: verbo, totum *Cretenſis* regni ſtatum immodica perturbatione confudit. quæ de *Iano Saturno* primo dici nec poſſunt, nec debent. Et ita ſefe rem habere, luculenter demonſtrat id, quod *Trojus* de caſtrato *lovis* patre *Saturno* adducit: ſiquidem totum hoc finxerit poëta occasione ſacri *Textus*, & ſucceſſiva traditione primorum hominum, de *Chamo* & *Noëmo*, cujus virilia detecta & fratribus impudicè monſtrata docet *ſacra Genefis Hiſtoria* c. 9. ſcriptoribus ſuprà adductis de caſtratione & emauſcultatione à *Chamo* facta *Noëmo*, occaſionem dedere, quæ unanimis omnium ſerè *Rabbinorum* & plerorumque *Latinorum* ſententia eſt, uti ſuſè oſtenſum fuit c. 2. l. 1. *Obelſci Pamphili*. Multa itaque, ut ex ſuppoſitione quinta patet, Poëta ſuis affinxerunt *Dijſ*, quæ non niſi primorum ſæculorum hominibus attribuenda ſunt.

Dijſ Perſo-
rum, pri-
morum ſæ-
culorum
honore
erant.

à Saturno,
i. e. primo
poſſi dilu-
vium habi-
tatore *La-
tini*, *Satur-
nia* tellus
dicta ſunt.
a 220 cor.
Hic de-
aus
quod ab-
ſcondere,
& Latere
ſignificat.

Ex his colligitur non à *Saturno Cretenſi Latium terram Saturniam*, ſed ab illo *Saturno* primo poſt diluuium in *Latium Hetruriamque* coloniarum introductore *Noëmo* appellatam fuiſſe: ſiquidem regnante *Saturno Cretenſi* jam abſolito nomine *Saturnia Regionis Latium* paſſim *Italia* dicta fuit, & ex

computu annorum, juxta *Beroſi*, *Cato-
nis*, *Senpronii* & *Fabii Pictoris* ſenten-
tiam facile oſtenditur, ex appoſita ta-
bula *chronographica* patet. Nec deſunt
Graeci Latiniſque Authores, qui non
ſtram hanc ſententiam tuentur. *Herod-
dianus* l. 2. (*Anno*, inquit, *invenite*
*diem Romani ſeſtum agunt, ad vetuſtiſſi-
mum Italia Deum referentes, cujus etiam*
Saturnum ipſum, cum à Jove filio regno
*pulſus in terram deſcendiſſet, fuiſſe ho-
ſpitium prædicant, veritumque ſilli domina-
tionem, abſconditum apud eum latuiſſe, ſunt*
& nomen illi Italice loco impoſitum voluit,
& Latium appellatum fuiſſe, vocabulo
è greco ſermone in patriam tranſlato.) Ex
quo patet, *Herodiamum* hoc loco *Satur-
num Ianson* & antiquiſſimum *Deum*, *Satur-
num* primum indigitare, quia paulò
poſt, cum apertis verbis *Διωγεστωρον*
id eſt, *bifrontem* cognominat, qui *Ja-
phet* & nepotes, ſive is *Gomerus* fuerit,
ſive *Sabatus Saſas*, *Saturnum* ſecun-
dum patriam extorrem, hoſpitio excep-
erit, lic enim *Herodianus* loquitur
(*Regionem*, inquit, *iſtam, quæ nunc voca-
tur Italia, regno Janus obtinuit, hic cum*
Saturnum claſſe præveſtum excepiſſet
hoſpitio, & ab eo edoctus peritiam ruris,
ſerum illum & rudem ante fruges cognitum
*veſtum in melius redegiſſet, regi ejus ſo-
cietate muneravit; hoſque una concordèſ-
que regnaſſe, vicinaque oppida communitis*
opera condidiſſe.) qualia verò hæc fue-
rint, *Virgilius* narrat:

Hæc duo præterea diſjectis oppide
mris

Reliquias veterumque vides monimen-
ta virorum

Hanc Janus pater, hanc Saturnus
condidit arces

Janiculum huic, illi fuerat Saturnia
nomen.

De quibus in ſequentibus pluribus
agemus. Addit deinde *Herodianus*,
poſteros duos eis menſes dicaiſſe,
Decembrem ſacrum *Saturno*, *Ja-
nuarium Iano*, adeoque *Ianum* à
Saturno totam hanc *Regionem*
quod *Latium* dicitur, *Saturniam*
vocaiſſe,

,, vocasse, juxta illud Maronis :

Sepius & nomen posuit Saturnia tellus.

Quæ & Ovidius pastor. 1. confirmat hisce verbis :

Hæc ego Saturnum memini tellure receptum.

Cælitibus regnis à Jove pulsus erat.

Inde diu genti mansit Saturnia tellus.

Dicta quoque est Latium terralante Deo.

Isidorus Orig. l. 14, c. 4. Italia olim Saturni Regis nomine Saturnia appellata fuit, mox & Latium dicta, eò quod idem Saturnus à Jove pulsus, ibi latuerit. Columella in præfatione-rei rusticæ : In hoc Latio & Saturnia terra, ubi Dii agrorum culturam progeniem suam docuerunt.

CAPUT III,

De Aboriginibus, Oenotrijs, Italis, Sicanis, Umbris, Pelasgis, Latij Veteris Colonis.

Primi Latij populi.

Mnium Historicorum unanimis sententia est, primos Latij Colonos fuisse *Aborigines, Oenotrios, Sicanos, Umbrs, Pelasgos*: At qualesnam illi fuerint, ex qua stirpe hominum primum prodierint, quomodò in *Latium* pervenerint, quamnam horum nonnumum etymologia, uti mirum in modum tum Græcos, tum Latinos Authores cruciat, ita ex caliginosâ vetustatis nebulâ occæcatis vix est, qui aliquid certi & solidi, etiam summo adhibito conamine, assignet. Hanc summam Authorum perplexitatem, irreconciliabilem ferè in diversa abeuntium discrepantiam, confusionemque, cum intuitus effem, serio Græcos cum Latinis, hos cum Hebraicis Chaldaicisque traditionibus summo studio conferenti, lumen tandem nonnullum, tametsi subobscurum, mihi obortum, me in concordandis Authorum litibus dato animo audaciorum fecit: quod & Lectori hoc loco eo candore, quo semper fui, communicandum duxi, libertate unicuique relicta, ut de meâ speculationis veritate, non tamen sine ratione fundate, quod liberuerit, sentiat, quam si non probaverit, spero futurum, ut saltem conatum meum in laude reponat. Et ut ab *Aboriginibus* incipiamus,

Latij gentem omnes appellant: quorum nomen tum primum desit, cum *Aeneas* potitus *Latio* nomen *Aboriginum* cum *Latinorum* nomine commutavit. *Dionysius* ex melioribus primus ubique passim hanc inaccessam antiquitatem dicit. *Thucydides*, ubi de *Sicilia* agit in principio *Libri VI*, *Aborigines* cum *Sicanis* confundens, utramque ad *Itali* seu *Oenotrii* originem reducit; cui *Virgilius* subscribens l. 7, sic canit:

Quin etiam veterum effigies ex ordine Avorum Antiqua ex cedro, Italusque, paterque Sabinus, Saturnusque senex, Janique bifrontis imago Vestibulo adstabant, alii que ab origine Reges.

Ubi ab origine *Reges, Aborigines* luculenter indicat, ad *Saturni* tempora ea relegans.

Sextus quoque *Aurelius l. de origine gentis Romanae*, originem horum immediate post diluvium à *Ianigenis* traxisse ait: *Quidam, inquit, tradunt, terris diluvio coopertis, passim multos in montibus, ad quos confugerant, constitisse, ex quibus quosdam sedem querentes pervectos in Italiam Aborigines appellatos fuisse.* Ubi videtur tamen putasse quosdam tempore diluvii in montibus servatos, quod *sacro Textui* adversatur.

Justinus

rum diffinitio in tur si.

Aborigines Italice populi.

Difficultas in exponendo dictione inaccessis tenuissimâ.

Concordantia Auth.

Aborigines vetustissimam *Italie* seu

Justinus Trogi epitomator l. 43. Italiae cultores primi Aborigines fuisse, quorum Rex Saturnus tantae fuisse iustitiae traditur, ut neque servivit sub eo quisquam, nec quicquam private rei habuerit, sed omnia communia indivisaque omnibus fuerint, unde & Saturnalia non festa suam traxerunt originem. Itaque Italia à Regis nomine Saturnia appellata est, & mons in quo habitabat, Saturnius, in quo nunc veluti à Jove pulso sedibus suis Saturno, Capitolium est. &c. Cedrenus quoque Aborigines nomine Ceteos appellasse reperio ab Hebraico nomine Kittim. Ita enim ait in Annalibus: Italiae tunc regnum tenuit Herculis filius Telephus, & post hunc filius ejus Latinus annos 18, ὃς τὸς Κητίους μετωνόμασε Λατίνους, qui Ceteos de se appellavit Latinos. Cui Suidas subscribit: Latini, qui nunc Romani: Telephus enim Herculis filius cognomento Latinus μετωνόμασε τὸς πάλαι Κητίους λεγομένους, ἢ Δατίους, qui Cethae olim nominabantur, mutato nomine modo dicimus Latinos. Fuerunt autem Cethae dicti à Cethi, uti est Gen: c. 10. progeniti à Iavan filio Iaphet, nepote Noëmi; unde & in hunc usque diem Itali apud Rabinos dicuntur Kittim. Patet itaque Aborigines alios non fuisse, quam Iavanicum genus, quorum originem Dionysius, uti comperire non licuit, ita quoque mirum in modum perplexus, jam Graecanicæ originis esse dicit, jam fluctuando, quod primò asseruerat, in incertum trahit: tandem, cum ex hoc actu se evolere non posset, tutiorem viam secutus, Aborigines, uti & Tyrrenos, gentem dicit expressis verbis αὐτόθιθνα, ἀρχαίον, μηδ' αὐθιθὲν ἀφ' οὐρανῶν, ἀλλ' Ἀπὸ γῆρας τὸ ἐπιθῆναι θάνατον; non advenam, aut à posteris Graecorum temporibus introductam, sed indigenam esse, id est, primam hujus terræ possessorem. & paulò post, rationem suæ assertionis dat, his verbis: ὅτι ἀπὸ ἀπὸ γῆρας ἔτε ὁμογενῶσων, ἔτε ὁμοδιάρτυ ἐνέλεκται, quia vide-

licet nulli alteri genti, lingua, moribus, institutis convenire comperitum est. Mirè porò de etymo Aboriginum inter se digladiantur, nonnullis id ὄνομα τὸ ἐν ὄρεσιν οὐκ ἔσσης, ab habitatione in montibus, uti Dionysius; aliis ab errore multiplici, quem in Latino quaerendo subierant, quasi Aberrigines, aut Aberrones, vocitantibus. Priorem etymologiam plerique Graeci Latiniq; tum Poëtae tum Historici tuentur, tanquam Graecæ linguae magis propriae. Sed enim, cum Dionysius eos αὐτόθιθνα gentem esse dicat; alii quoque à Cethi nepote Iapheti propagatos dicant, uti paulò ante ostensum fuit: præterea eos ab Erandro primùm Graecæ literas accepisse Dionysius aliiq; dicant, certum est, nomen eorum, uti altioris id originis est, ita quoque à Graeco haud quam derivandum esse.

Dico itaque, Aborigines fuisse primos illos Iavonicos, qui flumen transcurrentes unà cum Iano novas quaesituro colonias, primò in Latium appellentes, ibi sedem fixerunt. Dicti autem fuerunt Aborigines, non ab habitatione in montibus facta, quibus metu novi sortis diluvii superventuri, tanquam locis tutioribus delectabantur, sed à Chaldaica voce, Abwogenis עביר, עביר, quod teste Guidone Boderiano in Lexico suo Syro-Chaldeo significat, Transfontium duces. Quis enim nescit, Hebrum eadem de causa à transitu fluminis dictum esse? Est itaque Aborigenes, vox Chaldaea אביר Abor, quod transire, sive pergere ad alia significat, & אביר, quod generosum, nobilem, ducem & prefectum, juxta citatum Guidonis Lexicon, notat; quæ duæ voces in unum conjunctæ dant verbum Abwogenus, אביר עביר, quasi diceret, Transfontium populorum Duces; quas voces cum Graeci non intelligerent, jure suæ eos originis fecerunt, quasi ἄπὸ τῶν ὄρεθων, id est, in montibus genitos Aborigines appellantes, quamvis variè eos in voce Ab perplexos reperiam. Eandem

Saturni i. iustitia or pias.

Mons Saturnius, non Capitolium.

קִּיִּים

Cethae qui & Kittim de dicti.

Aborigines & Tyrreni gener. nec. indigen. n. s. non advenae. Dionysius Halic.

de etymo Aboriginum totid opinio.

Aborigines ex non Graecæ, sed Chaldaea.

Heber unde dictum?

Eandem Authorum confufionem circa originem *Sicanorum Siculorum* reperio ; quos nonnulli cum *Ianigenis* & *Aboriginibus* eodem faciunt : quidam cum *Pelafgis* confundunt ; plerique antiquitatis eufdem cum *Aboriginibus* afferunt. Ita Dionyfius Halicarnafus : l. 1. Antiq. Rom : *Verum, inquit, terræ marisque totius principem, quam nunc Romani inhabitant, primi in omni memoria barbari Siculi tenuiffe feruntur, ἄνω γένος, gens indigena: fuperiori verò tempore aliofue habuerit colonos, an deferta & inculta fuerit, nemo potest certo dicere.* Dixerat autem & *Aborigenas*, uti fuprà ostendimus, *ἄνω ἄβορας, gentem indigenam*, aliundè à pofteris non introductam. Patet itaque *Sicanos Aboriginibus* femper fynchronos fuiffe : ufos autem fuiffe *Sicanos* & *Aborigines*, ob nimiam vetuftatem, lingua *Græcis* incomperat, *Agellus* l. 1. c. 10. testatur, *Favorinus*, inquit, *Philofophus* adolefcenti veterum verborum cupidiffimo, & plerafque voces nimis præficas, & ignotiffimas à quotidianis communibusque fermonibus exprimenti ; *Curius*, inquit, & *Fabritius* & *Coruncanus antiquiffimi viri veftri, & his antiquiores* Horatii illi teroemini plane ac dilucide cum fuis fabulati funt, neque *Aurunorum, aut Sicanorum, Pelafgorumve*, qui primi Italiam incoluiffe dicuntur, fed ætatis fuae verbis locuti funt. Quæ omnia ostendunt, antiquiffimam gentem fuiffe, & multò ante *Pelafgorum* adventum *Latinis*, vicinaque loca incoluiffe. Undè *Virgilius*, dum bellum *Æneæ* defcribit contra *Latinos*, fic canit :

*Ænina densantur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani.*

Ubi *Servius* ita commentatur : *ubi nunc Roma est, ibi veteres fuerunt Sicani, qui poftea ab Aboriginibus pulfi funt.* Undè tamen hoc nomen *Sicanorum* fit inditum, varii variè deducunt. *Thucydides*

l. 6. ait, *Siculorum Italie* colorum regionem, à Rege quodam *Siculorum Italio*, fic dictam fuiffe ; alii ex *Sicilia* feu *Sicania* fic dictos putant ; fed cum illi ab omnibus ferè Authoribus non ex *Sicilia* in *Latium*, fed contrà ab *Aboriginibus* & *Pelafgis* ab hisce *Latii* fedibus fuiffi pulfi in *Siciliam* trajeciffe dicantur, certum est, eos primos *Latii* unà cum *Aboriginibus* incolas fuiffe. Sed de his, uti & de alijs, mira Authorum contentio & lis est. Nos eam, quantum licebit, decidere conabimur.

Cum itaque *Aborigines* & *Sicani* primi *Latii* coloni dicuntur ex citatis Authoribus, veriffimile est, eos alios non fuiffe quàm *Ianigenas*, ex *Chaldaica* stirpe prognatos, uti vox ipfa *Chaldaica* indicat. *Chalthei* liquidem principem populi aut ducem exercitus inditatur, voce utuntur *Segan*, in plurali *Seganin* : quod præpofitum, præfectum, principem, *Magiftratum, vexilliferum*, aut *Colonellum* indicat. Atque à ducibus, qui *Segani* dicebantur, quotquot eorum ducum fubdebantur imperio *Segani* appellati funt : quemadmodum & modò milites dicuntur à præfecto militiæ, cui fubduntur ; erat autem proprium nomen eorum, qui populos novas quæfituros colonias ducebant : atque adèò cum nominis *Aboriginum*, quos fuprà à *transfeuntium populorum ducibus* nominatos fuiffe diximus, fignificatione non differunt, quamquam fieri potuit, ut quemadmodum *Siculi* diverfis turnis, diverfisque juribus, locorumque poffeffione utebantur, ita quoque diverfis nominibus ad diftinctionem ufi fuerint, atque adèò, uti hodie no die fit, facili de caufa unus populus alterum bello moto à fedibus fuis expulerit, ut de *Sicanis* ab *Aboriginibus* pulffis fuprà dictum fuit.

Porrò *Oenotrii* hoc loco non minorem involvunt difficultatem, dum originem eorum anxie ferutantur Authores. Quidam putant, à *Lycæonis filio Oenotro* colonias in *Italia* quæfituro

B

pulffis

De Sicanorum origine uti notat epiftoles.

Sicani et Aborigines uti fuerunt eorum.

Idem gentes antiquissimas.

Sicani pulsi ab Aboriginibus. Circa strage pulsi ab Aboriginibus Sicani varietate ad.

Sicani non à Sicilia, sed à tues Chalthei sic vocantur.

Oenotrium origo et antiquitas.

pulsis *Ausoniis*, occupatam *Oenotriam*, quæ *Ausonia* primò dicebatur, ineolatque deindè *Oenotrios* appellasse; alii in vini nobilioris abundantia sic appellatam *Italianam* ferunt. Dionysius l. i., more suo, dum mirum in modum de eorum origine fluctuat, tandem sic dicit: *Que de sede & genere Oenotrorum à pœtæ ac priscorum sermonum scriptoribus tradita sunt, hos ego secutus, si (ut Cato & Sempronius multique alii tradiderunt) Aborigenum gens verè fuit Græcica, mihi persuasione habeo, eam Oenotrorum istorum fuisse progeniem. Nam Pelagos Cretenfes & quotquot in Italiam traducti sunt, posterioribus eò venisse temporibus reperio: antiquiorem autem migrationem à Græcia in occidentis Europæ partes invenire nequeo. Fatetur itaque Dionysius, Oenotrorum gentem & antiquissimam, eorumque progeniem esse ab Aboriginibus. Quod si ita est, certè eos *Ianigenis* annumerandos necesse est, cum & *Aborigines*, & *Sicanos*, ipsos *Ianigenas* esse ostenderit in diversas colonias distributos. Ergò vel synchronos esse oportuit, vel immediatè à primis *Ianigenis* descendentes. Analogia quoque gestorum monstrat, eòdem cum *Aboriginibus* & *Sicanis* fuisse: sicut enim *Oenotrii* pepulèrè *Ausones*, ita *Aborigines* *Sicanos* sedibus suis pepulisse suprà dictum est, confusa nominum diversitate eum identitate gestorum.*

Oenotrii
etymon.

Sed dubium movet etymon, quod à Græco sermone profluxisse, nemo negare potest, cum $\alpha\pi\delta\ \tau\acute{\epsilon}\ \omicron\iota\upsilon\varsigma$, quod vinum significat, & præsea voce græca $\omicron\gamma\epsilon\iota\varsigma$, quæ, juxta *Petiti* in *Miscell. expositionem*, exprimere significat, quasi diceres, vini expressorem, quo nomine à posteris Græcis *Ianum* sive *Noëum* suprà indigitatum exposuimus: *Noëum* enim *Ianum* dictū à voce Chaldaica נֹחַ *Iaino*, eò quod primus vineam, uti est *Genesis* 9, plantaverit, uvas expresserit, vinumque inde collectum biberit, post diluvium e mortalibus primus; quod uti unum ex inventis ab hominibus

maximè necessarium est, ita quoque author celebritate facti apud omnes populos & nationes eum primis clarus, quemadmodum à *Chaldeis*, seu *Ianigenis Iaino*, sive *Ianum* dictus fuit, ita & à posteris immediatis Græciæ habitatoribus *Oenotrios* appellatus fuit. Nota interim, tres apud Historicos *Oenotrios* nominari: *Sabinum*, *Pelagium* seu *Lycæoniam*, & primum, de quo loquimur, *Ianum*, Græcis *Oenotrum*, quasi *Ianotrum*; atque ab hoc ejusque nepotibus propagatam stirpem in *Italia*, à Græcis deindè sua lingua dictam fuisse *Oenotriam* asserimus; quæ proinde satis patere existimo. Sed ne *Imbros* præteritis videar, quos plerique citati Authores ponunt *Aboriginibus*, *Sicanis* & *Oenotriis* synchronos, quos & ab *Aboriginibus* & *Pelagis* unà cum *Sicanis* sedibus suis pullos fuisse referunt supræcitati Historici. Quis autem eorum dux & rex fuerit, aut undè nomen meruerit, altum est omnium silentium: Ego, ut brevi me expediam, existimo, eos ex prima stirpe *Ianigenum* descendisse; dictos autem fuisse à posteris Græcis $\omicron\iota\mu\beta\acute{\rho}\varsigma$, $\alpha\pi\delta\ \tau\acute{\epsilon}\ \omicron\iota\mu\beta\acute{\rho}\varsigma$, id est, quasi ab *imbribus* & diluvio universali superstitibus, quorum quidem omnium proprium fuit, montium inhabitare cacumina, eò quod memores eorum, quæ de diluvio narrabantur, timerent, ne si in planis locis degerent, simili diluvii eventuo repente submergerentur, in altionibus locis nonnihil tutiores.

Alii *Imbros* vocatos fuisse ajunt, eò quod soli in diluvio universali ab aquarum inundatione immunes manserint; sed & hæc sola poetarum licentia est. Vide *Plin.* l. 3. Si *Beroso* credimus, hæc & *Ianigenas* esse asserimus, qui cataclysmo peractò, in *Italianam* transientes, ab *Imbribus* *Imbri*, & *Regio*, quam inhabitabant, *Imbria* sive *Imbria* dicta fuit. Quæ eadem confirmat *Xenophon* & *Cato* apud *Leandrum*, eodemque cum *Noë* filiis, eò quod *Arææ* inclusi

Tres Oenotrii fuerunt.

Umbrosium etymon.

Umbri ab Imbros diluvio, à quibus feruntur quasi feruntur, sic dicit.

Xenophon, Cato, Leandret.

inclusi ab imbribus cataclysmi salvi, in novarum coloniarum investigatione, *Lani* sive *Heterwice* regionem tenuerunt, quam uti *Imbri* ipsi, ita eam ab imbribus *Imbriam* seu *Vmbriam* dixerunt. Quæ tametsi nostris suprà adductis congruant, etymon tamen iis congruere minime posse existimo; cum vox *Imbri* à Græca *Ὠμβρος*, quod *imbrem* seu *pluviam* denotat, deducta, *Chaldeis* natione minime competere possit; nisi dicamus, à *Græcis* posterioribus *Ianigenos* *Vmbros* tali nomine cohonetatos fuisse, cui subscribimus.

Restat modò inquirendum, undè, aut à quo Duce & Rege *Italia* nomen fuum sortita sit. Quidam à Rege quodam *Pelsorum*, vel (ut *Thucydides* vult: ἡ χώρα δὲ τῆς Ἰταλίας βασιλείας τῶν Σικελίων ἔστω Ἰταλία ἐπὶ νοτιομακρόν. *Regio* ab *Italo* Rege quodam *Siculorum* ita nominata fuit) *Italo* nomine sic vocitatum fuisse: nonnulli ab *Atlante* *Italo* fratre *Hesperii*, qui, si *Fabio Pistori* apud *Leandrum* fides habenda, aureo seculo regnasse dicitur, *Ianigenis* σύγγενος, quem & cum *Oenotrio* confundunt; cui consentire videtur *Virgilius* l. 1. *Æneid.*

Est locus, Hesperiam Græci cognomine dicunt,

Terra antiqua, potens armis atque ubere gleba:

Oenotri colere viri, nunc fama minores

Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

Servius in hunc locum ita commentatur: *Oenotria dicta est, vel à vino optimo, quod in Italia nascitur; vel, ut Varro sentit, ab Oenotro Rege Sabinorum; alii patrenitali Oenotrium tradunt, & ex Arcadia in Italiam venisse, eamque sibi cognominem fecisse. Sed hæc omnia in præcedentibus secundum genuinum sensum jam exposita sunt.*

Oenotrian itaque & *Italiam* eundem prorsus esse, ex dictis patet, significa-

tionem tantum rerum gestarum diversos: *Oenotrium* enim dictum à plantatione vincarum, *Italiam*, teste *Platonie* in *Timæo*, à bobus, quos optimos ad agriculturam alit *Italia*, unde & *Taurina* & *Vitellia* à vitulis, teste *Antiocho Syracusano*, nuncupata fuit, quæ *Iano* proprio utrumque præstanti competunt. *Dionysius* ambiguus ab *Herculis* bobus ita dictum putat: *Quomodo coniuncte tandem sese, inquit, res habeat, sive illa à Vitello Vitellia, sive à Tauro Taurina, sive à quodam huius nominis Duce, sive ab alio, hoc certo vobis persuasum est, quod hoc nomine Hercules temporibus vocabatur, & fortassis etiam ante.*

Quisnam verò fuerit iste *Hercules*, inquirendum restat. *Herculem* fratrem *Hesperie* Regis, quem *Dionysius* *Leandri*, alii etiam *Æneæ* tempore vixisse memorant: quod subsistere minime potest, cum *Hercules* jam multis ante ætatibus ubique gentium summa veneratione fuerit cultus, uti in *Tiburis* descriptione patebit, nisi *Dionysium* ex æquivocatione nominum, quod plerumque in Historicorum enarrationibus accidit, juniorem *Herculem* profecto accepisse dicamus, quod verisimile est. Fuit autem *Hercules* præficus frater *Hesperii Atlantis*, quem *Cato* &

Italia à bobus sic dicitur.

Qui Hercules dicitur.

Origo carum qui dicitur in Italiam seu Latium auctus.

Italia crymon.

Atlas idem quod Ietulus seu Attalus ex corruptione vocem variatione interuenit.

Diversis nominibus eodem sæpe nomine Iano dicitur.

Regibus, secundum analogiam quamdam gestarum rerum nomina pariter indidisse, vero haud absimile est; unde postea plures *Jani*, *Saturni*, *Hercules*, *Atlantes*, posteris temporibus à

Pœtis & Mythologis propagati innumeris Scriptorum monumenta perplexitatibus involverunt. Sed ut hæc propius conspiciantur jam relictis *Ianigenis* ad posteros colonos progrediamur.

CAPUT IV,

De Secunda in Latium expeditione, quæ Pelasgorum fuit.

Duas à Pelasgis Colonias in Latium & Hæturiam ductas ex *Dionysio* patet: alteram *Thessalorum*, *Arcadum* alteram. Qua vero occasione illi ex *Thessalia* moverint, & quomodo tandem in Latium pervenerint, primò dicendum est; deinde quoque de *Arcadum* expeditione. Verùm quoniam totam Historiæ seriem graphicè sanè describit *Dionysius*, ejus verbis rem exponam, ut deinde *Ianigenarum* Historia *Pelasgorum* gestis connexa, historiæ veritas luculentius pateat. sic autem l. 1. ratiocinatur: Posthinc *Pelasgorum* quidam *Thessaliam* patriam relinquere coacti, ab *Aboriginibus* in partem agrorum recipiuntur, bellumque communibus opibus contra *Siculos* cum iis gerunt. Hanc autem manum *Aborigines* receperunt spe fortassis auxilii, ego tamen propter cognationem potius id factum crediderim, quando *Pelasgorum* quoque natio Græca fuit, oriunda è *Peloponneso*; agitata variis casibus, sed erroribus maximè, nusquam valens certum domicilium figere. Nam primum habitaverunt apud *Argos*, quod nunc *Achaicam* cognominatur; loci ejus ut plerique opinantur indigenæ: à Rege *Pelago* sortiti antiquum hoc vocabulum. Hunc ajunt *Jovis* fuisse filium è *Niobe*, *Phoronei* filia, quam primam mortaliū sceminarum complexus est *Jupiter*, ut præci serunt sermones. Sexta post ætate, relinquentes *Peloponnesum*, migraverunt in *Hæmoniam*, quæ nunc *Thessalia* dicitur. Duces ejus Colonie fuerunt *Achæus* &

Phobius ac *Pelagus*, *Larisse* & *Neptuni* filii. Ut verò in *Hæmoniam* ventum est, pulsus inde cultoribus barbaris, regionem in tres partes dividunt, appellantque ex suis ducibus *Phobiotin*, *Achaïam*, *Pelagiotin*. Ibi ætates quinque cum egissent, circiter sextam ætatem eos inde *Curetes* & *Leleges* ejecerunt, qui nunc *Ætoli* ac *Locri* vocantur, eumque his & alii complures *Parnassu* accolæ, ducè *Deucalione*, filio *Promethei* & *Clymenei* *Oceani* filie. Atque profugorum tunc alii *Cretam* petierunt, alii *Cycladum Insularum* nonnullas occuparunt: pars *Olympo* atque *Ofse* contiguam regionem, nomine *Hæliotin* infederunt: pars migraverunt in *Beotiam*, *Phocidem*, atque *Eubœam*; alii trajicientes in *Asiam*, multa circa *Hælespontum* occuparunt loca maritima: at maxima eorum pars per loca mediterranea se contulit ad consanguineos suos *Dodoneos*, quos, ut sacros, nemo fas putabat bello aggredi, ibique manserunt sat longo tempore. Deinde ubi senserunt gravari ab eis ceteros, quod terra omnibus alendis non sufficeret, reliquerunt eam regionem, oraculo moniti navigare in *Italiam*; quæ tunc dicebatur *Saturnia*. Parata itaque classe mare *Ionium* trajiciunt, cupientes proximam oram *Italiae* contingere: sed flante *Aulstro*, & locorum ignari, provecti longius, adplicuerunt ad unum è *Padi* ostiis, nomine *Spinetem*, ibique naves reliquerunt, & turbam ferendis laboribus imparem non sine præsidio, ut refugium haberent, si res non succederent ex sententia. Hi loco

Pelasgi sedem *Jubitem* in *Latium* figurat.

Pelasgos quosdam *Jovis*.

Pelasgorum *Duce*.

Pelasgi *curia* *Italiae* *quæ* *verant.*

Pelasgi *post* *varias* *errores* *in* *Italia* *con-* *sidere.*

loco manentes castra cinxerunt mœnibus, & cum eis ex voto cederent omnia, Urbem condiderunt *ostio* fluminis cognominem. At illi, qui mediterranea petierunt, superatis *Italiae* montibus pervenerunt in *Vmbro*rum agrum, *Aboriginibus* finitimura. Initio igitur *Pelasgi* in potestatem suam redegerunt agros, in quibus primùm conseraderant, potiti etiam quibusdam *Vmbro*rum opidulis: sed cum adversus eos convenisset ingens exercitus, terribi hostium multitudine, contulerunt sese in *Aboriginum* regionem. Hi decreverunt bello eos, ut hostes, persequi, ac mox eë proximis locis confluerunt celeriter, delendi eos animo. *Pelasgi* verò, qui tum fortè fortuna circa *Cutilian* *Aboriginum* Urbem propè *Sacrum lacum stativa* habebant, postquam contemplati sunt *fluitantem* in eo *insulam*, & ex captivis, quos in agris interceperant, audiverunt appellationem ejus regionis hōminum, crediderunt finem jam habere suum oraculum. Namque apud *Dodonam* redditum eis responsum (quod *T. Manilius*, vir non obscurus, ait seipsum vidisse in templo *Jovis*; cuidam Sacrorum Tripodum vetustis literis insculptum) sic habebat:

*Pergite querentes Siculum Saturnia rura,
Atque Aboriginidem Cotylen, ubi se Insula velat.
Quæis misti, decimas Clario transmittite Pbabo
Et Diti Capita, & transmittite luminâ Patri.*

Adventantibus igitur cum magno exercitu *Aboriginibus* occurrunt *Pelasgi* cum oleæ ramis inermes ac supplices, expolitique suis casibus orant, ut recipiantur in amicitiam & partem sedium, nequaquam ipsis graves futuri, & exponentes oraculum, ajunt sese ad ea loca solo Deum monitu delatos. His auditis adenserunt *Aborigines*, quod fessis bello *Siculo* placeret Græca societas, contra insensos sibi barbaros. Itaque

cum *Pelasgi* scædus feriant, partemque agrorum illis assignant circa *Sacrum lacum*, quorum pleraque erant palustria, dicta nunc *prisco* linguæ more *Vela*. At verò deinde bona eorum pars, cum agri omnibus non sufficerent, *Aboriginibus* in expeditionem adscitis, bello *Vmbros* aggreditur, urbemque eorum florentem ac magnam *Crotonem* repentinò incursum capiunt, qua mox pro arce belli contra *Vmbros* uti sunt: possibne alia quoque loca multa in potestatem suam redegerunt, & *Aboriginibus* contra *Sicularum* promptam præstiterunt operam, donec eos ceciderunt suis sedibus. In his multa oppida partim ante à *Sicularibus* habitata, partim recens ab se condita, tenuerunt indivisa sociæ gentes *Pelasgi* & *Aborigines*, ex quibus sunt *Cere*, *Arylla* tunc dictum, *Pisa*, *Saturnia*, *Asium*, & quædam alia, quæ postmodum à *Tyrrenis* occupata sunt; *Falerium* autem, & *Fescennium* etiam mea tempestate à *Romanis* habitata parvas quædam scintillas *Pelasgici* generis servant, cum initio *Sicularum* fuerint.

Sed explicemus verba *Dionysii*, ex quibus aperte patebit, hanc *Pelagorum* gentem non aliunde nisi à *lanigenis* descendisse. Primùm enim dicit apud *Argos* habitasse, *αὐτόχθονες ὄντες, ἀς οἱ πολλοὶ πρὸς αὐτῶν λέγουσι* quos multi *priscos* *αὐτόχθονας* dicunt, id est, *indigenas priscos*, aliunde non introductos, quod ingentem *Pelagorum* vetustatem arguit; deinde *Pelasgos* dicit à *Pelago* Rege *prisco*, *Jovis* è *Niobe Phoronei* filia filio, nomen sortitos esse, quem primis post diluvium patriarchus *σὺργγορον* faciunt *Chronologi*, *Eusebius*, *Baradius* aliique, uti postea ex *computu* patebit. Porro dicit *Dionysius*, Sexta post *Argum* relicto ætate, id est, 142 annis, (siquidem 27 annos unì ætati attribuit) *Peloponnesum* relinquentes in *Thessaliam* moverunt, ibidemque quinque ætatibus, id est 135 annis exactis, à *Cretibus* & *Lelegibus* *priscis Græciæ* habitatoribus expulsi, in diversas

Crotonem
Umbro-
tum cre-
torum ca-
piunt.

Pelasgi &
Aborigi-
nes Sicularum
sunt sedibus
expulsi.

Dionysii
de Pelagorum
indigenis
priscos
verba
explican-
tur.

Insula fluitant.

T. Manilius de *Pelagorum adventu* testimonium est veteri inscriptione quædam.

Pelasgi ab *Aboriginibus* recepti sunt in *Sicula*.

Græciæ Regiones, quo quæcumque fortuna spes acquirenda trahebat, dispersi, *Dodonæis* confanguineis, qui à *Scirpe*, *Dodonim* filii *Lavanis* filii *Iaphet*, *sacra Genesii* teste descenderunt, à *Lavane* sicutem *Græcia* *Vov*, *Ionia* dicta fuit, ficquid à *Lud* filio *Sem* *Lydia* nomen obtinuit. Postquam ibi multis annis mansisset, terram confluxu novorum colonorum incapacem deserentes, oraculi monitu in *Italiam* novas quaesituri colonias discesserunt. Habemus prisam *Pelasgorum* originem paucis ex *Dionysio* demonstratam. Jam quoque *Pelasgi* primi *Pelasgorum* Regis, colonie ducis, ctymon examinemus.

Dico itaque, progeniem *Ianigenarum*, in *Græciam* semet effudisse; quos inter unus fuit *Phaleg* *Hebri* filius, quem *sacra Genesii* sub turris ædificationem natum, & à linguarum divisione *Phaleg* appellatum, & 209 annis vixisse testatur, c. 11. *Lavan* itaque filius *Iaphet*, associata sibi progenie, si *Beroso* credimus, *Phaleg*, primus in viciniorum *Græciam*, colonias deduxit, quæ & à nomine ipsius à posteris *Lavania*, sive contracte *Ionia*, deinde dicta fuit, uti plerique *Commentatores* in 10 *Genesii* caput, testantur, *Phaleg* verò progenies primò *Peloponnesum* uberrimam regionem sibi colendam duxit, ubi & primam *Pelasgorum* sedem fuisse *Græci*

Authores referunt; quorum primus expeditionis dux sub mentito *Phaleg* nomine se primum *Pelasgum*, deinde quoque univermam illam continentem *Phalegiam*, corruptè; deinde *Pelasgiam* nominari voluit, quod nomen postea apud posteros mansit. Quando verò, & quo tempore hac contigerint, ex *computu Chronologico* paulò post patebit; horum verò *Pelasgorum* veterum in *Italiam* expeditionem vide in *supracitato Dionysii textu*, quomodò videlicet per varios errores laboreque terra marique exantlatos tandem in *Adriatici maris* sinum, quem *Spineticum* dicunt, appellentes, ibidem oppido *Spinete* nomine exstructo, deinde fuperatis *Appennini* jugis, tandem in *Reatinum*, *Aboriginum*, *Vmbrosumque* regionem penetrarunt; ubi associatis *Aboriginibus* *Pelasgi* primùm *Vmbros*, *Aborigenes* verò *Sicanos*, sive *Siculos*, ad orti sedibus suis pepulerunt; hinc *Aborigines* *Latiun* sedem veterum *Siculorum*, *Pelasgi* verò *Tyrrheno* duce, quem & nonnulli cum *Tarchone* non incongrue confundunt, totam paulatim *Etruriam* occuparunt, quam & à *Tyrrheni* ducis nomine *Tyrrheniam*; uti & *mare inferum* *Tyrrhenum* nuncuparunt. Quæ omnia ex *Dionysio* pulchre deducuntur, de quibus & consule *nostram Etruriam* ubi omnia amplius discutiantur.

Dodonæorum origo.

Græcia dicta Jovonia.

Pelasgorum origo à Phaleg Hebræi filius.

A Javan filius Iaphet Græcia Javana seu Jonia prima dicta fuit. Peloponnesus prima sedes Pelasgorum.

Etruria dicta Tyrrhenia, à Tyrrheno Pelasgorum duce.

CAPUT V,

De Tertia Expeditione Pelasgorum Arcadum in Latium sub Evandro Duce facta.

De Pelasgorum gentis distinctura A. A.

Magnam in Authoribus explicandis peperit difficultatem varia *Pelasgorum* denominatio. Certe qualescunque illi fuerint, ex *Peloponneso* originem suam prisicis temporibus traxisse, jam supra constat; unde multi *Oenotrios* quoque *Pelasgia* gentis faciunt; uti *Dionysius*; de quibus & *Pelasgi* *Thessalis* adeò similia scribit, ut eosdem

profus esse facile censere queas, sed de his *infra* ex professo. Nunc ad *Evandri* in *Latiun* expeditionem progrediamur; de qua ita *Dionysius*; *Haud multo post, alia Græcorum classis in eam Italice partem appulit, 60 ferme annis ante bellum Trojanum, profecta à Pallante Urbe Arcadiæ, quam deduxit Evander Mercurii filius & Nymphæ, quam Græci Themis, Romanarum verò antiquitatum*

tum

Evandri in Latium expulsi.

Carmen
Evandri
nator.

tum scriptores patriâ linguâ Carmentam
vocant. Deinde pergit describere, quo-
modò *Faunus Latii* Rex comiter ex-
ceptis, quantam voluissent, agrorum
partem obtulerit. Monitu itaque *Carme-
ntæ*, tumulum sive collem non procul
à *Tiberi* distitum eligentes, prope
cum parvum exbruserunt vicium, homi-
num, quos duæ naves è *Græcia* ad-
vexerant, pacem, quæ & ab *Arca-
diæ* urbe *Pallante* *Pallantium* appella-
runt: undè posteris *Monti Palatino*,
verius *Pallantino*, in hunc usque diem
nomen mansit. Haud multò post ap-
pulsò in *Italiam* *Hercule*, relicta *Græca-
rum* copiarum pars quædam prope
Pallantium constitit, altera *Saturnium*

Montis
Palatini à
Pallanto
urbe
Arcaidiæ.

Capitoli-
um Collis
dicitur Sa-
turnius.

Evander
primus
Græcæ li-
teraturæ
agriculturæ
Latio in-
tulit.

Aeneas,
Trojanor-
umque in
Latium
advorsus.

Aborigi-
nium no-
men in
Latium
vertitur.

Primi La-
ti indige-
næ à *Æno*
descende-
runt.

Aboriginibus & *Oenotriis*; quibus adve-
næ *Pelasgi* è *Theffalia* oriundi associati,
Aborigines quidam pepulerunt *Sicanos*,
Pelasgi verò *Tyrreno* duce *Vmbros*
*Hetrusco*que. Hos secutus *Evander* ex
Arcadia 60 annis ante bellum *Troja-
num* ex *Reatino* agro in locum *Tiberi*
vicinum *Pallantium* extruxit. Hunc
66 aut 70 verò annis post *Aneas* secu-
tus *Latii* Regem se constituit. Nichil
igitur modò restat, nisi ut dicta huc-
usque ad computum revocemus, ut
inde perfecta nobis temporis ratio, quo
dicti coloniarum ductores anno mo-
verint, quantumque temporis durave-
rint coloniarum, innotescat.

Epilogismus Chronologicus
dicta concordans.

Diximus suprâ *Oenotriis* & *Pelasgos*
fuisse ex eâ *Langenium* stirpe, qui
post anteriores *Iani* nepotes & prone-
potes in *Peloponneso* primi sedem fixe-
runt. Nam, ut *Dionysius* ait, primi
Græcorum *Arcades* trajecto sinu *Ionio* Dionysij
de Pelasgi-
stibus. domicilium in *Italia* ita curerunt, dedu-
cti ab *Oenotro* *Lycaonis* filio. is quintus
fuit ab *Azgo* & *Phoroneo*, primis *Pelopon-
nesi* principibus; nam è *Phoroneo* geni-
ta est *Niobe*, ex hac & *Iove*, uti dicitur,
Pelasgus: *Azei* verò filius fuit *Lycaon*, è
cujus filia *Deianira* & *Pelasgo* natus est
alter *Lycaon*, cujus *Oenotrus* fuit filius,
17 atatibus, antequam apud *Trojan*
bellatum est. Et tempus quidem hoc
est emissa è *Græcia* in *Italiam* coloniarum.
Hæc *Dionysius*. Ubi *Pelasgos* cum *Oeno-
triis* quasi confundit. Quequid sit,
jam tempus est, ut eos à *Langenis* de-
scendisse computo confirmemus.

Computantur à Chronologis *Eusebio*,
cæterisque, à diluvio ad *Troje* exci-
dium anni 1215
A diluvio ad *Turris* ædificationem, &
Phalæg ortum. fit prima partitio
terrarumque divisio à *Langenis*,
anno 275
Ad mortem *Noë* à diluvio. *Langene* do-
minantur Mundo, anno 350
A di-

Compu-
tantur à
diluvio
per signa-
ta avast.

A diluvio usque ad ortum *Abrabe*, anno 383
 A diluvio ad mortem *Abrabe*, 557
 A diluvio usque ad *Ioseph* (*Sem*, *Cham*, *Iaphet* filii, nepotes, pronepotes.) 633
 A diluvio ad ortum *Moyse*, 808
 A diluvio ad exitum filiorum *Israël*, 888
 A diluvio ad mortem *Moyse*, 908
Eusebius hęc ostensis, recitat variorum Regum nomina temporisque, quo quisque rexerit, & *Inachum* primum *Argivorum* Regem *Nimi* temporibus vixisse ostendit, quem & *Abrahę* σύγχρονος dicit; *Phoroneion*, alterum *Argivorum* in *Peloponneso* Regem, σύγχρονος dicit fuisse *Isaac* & *Iacob* temporibus; *Apin* postea *Aegypti* Regem ponit 170 annis post *Abrahę* nativitatem, 170
Cecropem verò primum *Atheniensium* Regem post *Abrahę* nativitatem, 302

Diluvii *Ozgyii* post *Abrahę* ortum contigisse. 250
 Hęc positis facillè in quod seculum *Pelasgi* & *Oenotri*, dum expeditionem suam molirentur, inciderint, colligitur.

Dionysius, ut paulò ante patuit, expressis verbis dicit, ea contigisse 17 ætatibus ante bellum *Trojanum*, & quia uni ætati tribuit 27 annos, hęc ducta in 17 dant 459 annos, ante bellum *Trojanum*; quę & *Strabo* confirmat. Quidam ajunt, *Pelasgos* ante belli *Trojani* tempora ἐκ θεσσαλίας φύγοντας τὸν ἐπὶ Δευκαλίῳ γεόμενον κατακλυσμὸν ἐν τῷ τῷ τέτρω κραι-

Α. τὰ φαίει
27. ἀμύα.

κλυσμῷ, *Deucalionis* diluvium ex *Thessalia* fugientes in hoc loco confedisse. Jam comparemus hęc. A diluvio usque ad *Troje* excidium ab *Eusebio* computantur anni 1215; ab hęc subducti 459 ætatum 17 ante bellum *Trojanum*, relinquunt 756; ab his subducti anni nativitatē *Abrahę* 383, relinquunt 373; & hi subducti ab annis 557 mortis *Abrahę*, relinquunt 184 annos; quo tempore *Isaac* cum filiis suis *Esau*, *Iacob* dominabatur, anno videlicet post diluvium 756, quo tempore *Semi*, *Chami* & *Iapheti* posteritas *Ianigena* in diversas nationes divisa mundum gubernabat. Ex hoc itaque computu luculentissimè patet, *Pelasgon* priscum, sive ut *Dionysius* vult, *Oenotrum*, primò, deinde *Pelasgos* 138 annis post *Oenotrium* secutus, uti primò hi *Oenotrii* in *Græcia*, ita illi *Reatinon* primùm ingressi in universam se *Tyrrheniam* propagarunt.

Ex hoc computu patet clarè, *Latii* & *Hetrurie* incolae ante *Pelasgonum* adventum fuisse veros *Ianigenas*, id est, ex immediata stirpe filiorum *Sem*, *Cham* & *Iaphet* prognatos; cuiusmodi *Aborigines*, *Sicani*, *Umbros* suprà fuisse meminimus. Horum autem abnepotes fuisse *Oenotros* & *Pelasgos*, à *Phalogo* filii *Hebri* stirpe descendentes, qui colonias novas quæsituri, in *Peloponnesum* delati, ibidem sedem fixerunt; quorum posterii cognomines alias & alias colonias indagaturi tandem in *Italiani* appulerunt, priscorum *Ianigenum* posteris familiaris associati, paulatim magnarum rerum fundamenta moliti sunt. Sed hęc de computu sufficiant.

Computus
Eusebii à
diluvio per
supra
ætati.

Latii &
Hetrurie
incolae
fuerunt
veri
Ianigeni
ante
Pelasgos.

CAPUT VI,

De Aequivocatione nominum, & Analogia gestarum rerum à primis post diluivum Janigenis, quæ posteris postea populorum Ducibus applicata fuerunt.

Plures fuisse *Ianos*, *Saturnos*, plures *Pelagos* & *Oenotras*, Historici nos docent, quæ tamen, si attenda analogia amulsi adaptentur, ab uno quodam diversis nominibus appellato, originem suam traxisse, ubi singula cum singulis scite comparaverimus, reperiemus. Cum enim homines primævi, post diluivum & dispersionem gentium *Hebræis* mixti, plurima de primorum parentum gestis, de diluivio univerfali, de *Noë*mo ejusque navigio, de *Turris* *Babylonicæ* fabrica, de statu gestisque Patriarcharum ante diluivum, de *Enoch* mirabiliter translato, de Gigantibus, de tyranno *Nembrod*, *Cham* impietate, magicisque miraculis, inaudissent, prætereaque omnes eos, qui vel virtute, scientia, rerum gestarum gloria, aut rerum humano generi necessarium inventionem clarent, summo opere mirarentur, diverse regiones divisit eos splendidissimorum nominum titulis cohonestarunt. Hinc primi urbium conditores, agrorum cultores, legislatores, artiumque inventores, passim *Celi*, *Osirides*, *Saturni*, *Iani*; uxores verò matres viventium, hominum propagatrices, Deorum matres, bonorum largitrices; filii verò similibus nominibus insigniti, filii Deorum, justitiam colentes, religionisque propagatores appellati fuerunt. Cum vero primi omnium *Ægyptii* horum gesta miranda, veluti quidpiam, quod ordinem naturæ excederet, inspicerent, nil facilius fuit, genti ad superstitiones pronissima, eos apotheosi quadam cohonestare, præsertim cum ut hoc facerent, magnum pondus in animis eorum habuerit egregia illa primorum parentum sapientia & rerum naturalium, qua pollebant, cognitio,

longaque vite productio, similiaque, quæ ipsi fabularum condendarum occasione præbere poterant; quæ omnia confirmabantur in cantationibus frequentibus, ac magicis illusionibus, quas impia *Cham* progenies divinitatem datâ operâ affectans ubique passim magistro *Sathana* edebat, quæ ita *Ægyptiorum* animi percellabantur, ut eos veluti caelestes Deos adorarent, ac tanquam rerum omnium moderatores sanctè venerarent; atque hinc prima illa Architecturæ Deorum fundamenta, Hinc origo *Celi*, *Saturni*, *Iani*, *Jovis*, *Herculis*, *Æsculapii*, *Mercurii*, aliorumque Deorum; quæ omnia calculo suo comprobant. *Lactantius Firmianus* & *Eusebius*; & *Xenophon de æquivocis*, quisquis ille fuerit, ait, *Saturnus* dictos, qui Regum vetustissimi condiderunt urbes & populos, & proinde non unum, sed plures fuisse *Saturnos*, quorum patres dicti *Celi* seu *Iani*, filii verò eorum *Joves*. Nomina igitur hæc fuerunt dignitatis & deitatis cujusdam apud rudes præscos ob nominum celebritatem inventa. Hinc *Saturnus Scythicus* *Noë*; *Nembrod Saturnus* *Babylonius*; *Cham* *Ægyptii Saturni* nomen habuit; & hoc pacto ad *Græcos*, & hinc ad *Italos* translata mundum univerfatum repleverunt. Hinc nata deploranda Historicorum confusio, temporumque, quo quisque exbernavit, indigesta ratio; dum ex confusa nominum æquivocatione atque gestorum analogia, quælibet natio suos sibi finxit *Ianos*, *Saturnos*, *Joves*, *Hercules*, *Mercurios*. Patet & hæc rerum confusio in hocce nobis proposito argumento *Latii* antiquitatum, cujus confusam primarum coloniarum in id introductionem, non nisi à primorum

Ægyptii
nazina
syrisle
tiosi.

Quomodo
filiis
Deorum
omnes pas
sim generi
pervenerit.

Nonnullum
equivoca
tio Eriho
pitarum
confusio
nem pepe
ris.

*Æquivoca
tio nomi
num.*

*Apud hebreos
hominum
vnde tra
xerit ori
ginem.*

post diluuium Noëmi filiorum actis, siue nomina specēs, siue rerum gestarum analogiam, hausisse originem luculenter patebit. Et quamvis hæc in præcedentibus ubertim ostensa fuerint, hic ea, non tamen nisi per anacephaleosin quandam repetenda duxi, ut veritas tandem elucescat. Atque ut de Pelasgorum prima expeditione ordiar: illam 700 ferè annis post diluuium contigisse, ex præcedenti computu patuit; quorum gesta comparata cum secunda expeditionis gestis, & cum tertia *Herculis*, & cum quarta *Aeneæ Trojanæ*, adeò similia reperiuntur, apud veteres Romanarum rerum scriptores, ut si locorum diversitatem excipias, historia profus eadem esse videatur.

Pelasgos reliquias esse stirpis *Phaleg* supra diximus, & a terrarum divisione ipsi nomen semper mansisse. Hi duas expeditiones moverunt, teste *Dionysio supra citato*, unam 330 annis ante bellum Trojanum; secundam *Evandro* Duce factam iuxta quosdam 80 annis ante bellum Trojanum. Si jam *Aeneæ* in *Italiam* adventus historiam penitiùs examines, eam iisdem pœnè verbis compositam fuisse deprehendes, quibus *Pelasgorum* ad *Italiam* appulsus ab Authoribus describitur, adeoque pro *Enèâ Evander*, pro *Trojanis Pelasgi*, pro *Rutulis Siculi* facile intelligantur. Quod etiam sic demonstro *Pelasgos* primum, *Dionysio* & *Livio* testantibus, per varios errores in *Spineticum sinum* appulsos ibidem urbem condidisse.

Trojani Aeneæ duce idem fecerunt, in *Latino*rum seu *Aboriginum* litore, quam & *Trojam* primò, postèa *Laviniam* vocarunt.

2. *Pelasgos* insecto agmine *Aboriginum* petivisse regionem, ibique captivos in agris intercepisse.

Trojani idem fecisse leguntur in *Laurentino agro* ad oram maritimam.

3. *Aboriginum* urbem nobilissimam in *Agro Reatino* fuisse *Cutiliam*, in qua sedes fixerunt *Pelasgi*.

In litore *Aboriginum* nobilissimam

fuisse urbem *Laurentum*, quam *Trojani* inhabitabant.

4. Apud *Dodonam* responsum datum fuisse *Pelasgis* de *Insula* fluctante in *Cutiliensi lacu*.

*Aeneæ Trojanis*que prædixisse idem *Dodonæum* oraculum de lacu falso, & consumptione mensæ.

5. *Aborigines Reatini* magnum exercitum duxerunt contra *Pelasgos* advenas, *Dionysio* & *Livio* testibus.

Aborigines Laurentini idem contra *Trojanos* fecisse testantur.

6. *Pelasgi Aboriginibus* ad vim contra se reprimendam occurrunt inermes, & supplices cum ramis olivæ.

Idem *Aeneam* præstitisse *Aboriginum* Regi *Latino*; *Virgil.* l. 7. docet:

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni

Centum Oratores augusta ad mania Regis

Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes.

Iterum, Partem tunc agrorum *Trojanis* assignasse *Latinum*, eò quod *Grecæ* adversus *Rutulos* placeret societas,

7. Ita *Aborigines Reatini* partem agrorum assignarunt *Pelasgis*, eosque contra finitimos *Siculos Umbrosque* in partem sedium anticitiamque receperunt.

Rursus scedere pacto *Aborigines* inter & *Pelasgos*, *Siculi* sedibus suis expulsi sunt.

Pari pacto ab *Aeneæ* scedere inito cum *Aboriginum* Rege *Latino*, *Rutuli* devicti sunt.

8. In *Arcadica* verò expeditione, quæcunque *Evandro* contigisse leguntur, ea *Aeneæ* gestis congruere reperiuntur.

9. *Evandrium* in uxorem accepisse Regis *Sabini* filiam.

Aeneam verò Regis *Latini* filiam in uxorem accepisse *Laviniam*, supra ostensum fuit.

10. Conjugio verò peracto dicitur *Evander* non procul à *Tiberi* oppidum condidisse, à *Pallante* *Arcadiæ* oppido, *Pallantium* dictum.

Aeneam

Pelasgorum prima expeditione.

Analogia Evandri, Pelasgi & Trojanis.

Analogia Evandri & Aeneæ.

Aeneam pariter non procul à *Tiberi* flumine in *agro Laurentino* urbem condidisse, quam *Trojan* primum, deinde *Lavinion* appellari voluit.

11. *Aeneam* in amicitiam receptum *Latinorum* commune in corpus transfusse.

Evandron pariter pulsus *Montis Valentini* Incolis, in commune *Aboriginum Latinorumque* corpus transfusse, supra ostensum fuit.

12. *Aeneas* sacra *Penatium, Evander* Panos instituit.

Item altiora rerum exordia cum *Evandri* gestis comparemus.

13. *Saturnus* primus *Italiae* sive *Latii* cultor, uti supra dictum fuit, nunc promiscue modo *Ianus*, nunc *Saturnus* dicitur, primus homines legere & scribere, agriculturamque docuit, mores agrestes in civiles convertit, Virgilio teste:

Is genus indocile ac dispersum montibus altis

Composuit, legesque dedit.

Evandron & Ianus & Saturnum dictum, *Sext. Aurel. Victor* testatur, qui illa, quae *prisco Iano & Saturno* tribuebantur, *Evandro* juxta analogiam quan-

dam dedit: *Primus*, inquit, *Evander Italos* legere & scribere docuit, idemque *fruges in Graecia* primum inventas ostendit, serendique usum edocuit, bovumque agriculturæ necessarios junxit arato. Quae omnia *Tibullus Osiri Saturno Aegypto, Virgilius Saturno* attribuit; sed & *Romulo* eadem fuisse applicata, infra ostendetur.

Ex hac analogia rerum *Historici* confusi perplexique, quid sentiant, aut determinent, non reperiunt, multique ex recentioribus *Authoribus*, inter quos *Cluverius* pono, existimant, omnem de *Aenea, Albanorum* Regno, *Romulo & Remo*, uti & de primis septem *Regibus* puram putam fabulam esse, ex *Pelopsorum* gestis confictam, cui tamen *gravillimorum* *Authorum Dionysii, Livii, Diodori* autoritate convictus subscribere non possum. Cum analogia rerum à veteribus gestarum veritati posterorum non praedictet, sed magis confirmet, cum eadem magnis semper *Heroibus*, ad nominis perpetuandam memoriam, applicata fuerint, quae gloriose primus aliquis gefit, sive is *Ianus*, sive *Saturnus*, sive *Osiris* fuerit.

Evander
littera &
Agricultura
Italo
docuit.

Cluverii
de Aenea
sententia
non probatur.

Analogia
Saturni &
Evandri.

CHRONOLOGIA

Regum Latinorum, sive Albanorum, Romanorum, Republicae, & Imperatorum.

I. *Aeneas* post biennem navigationem, & ingentia exantlata pericula, tandem satis urgentibus, appulit ad *Littus Laurentinum*, contractaque affinitate, cum *Latino* Rege *Aboriginum*, ibi vixit, quo mortuo in Regnum successit, primus *Latinorum* Rex, multisque cum *Hetruscis* gestis bellis, tandem ultimum *Hetruscorum* Regem *Mezentium* confecit; dimittitque *Thyrsorum* imperio, ipse rerum suarum satagens, Regnum *Latinorum* paulatim in eam amplitudinem evexit, quam posteritas satis mirari nequit.

ab ante condito	à Diluvio	Regi- mei.
2787	1121	3

		ab orbe conditus	à Diluvio	à Regi- den.
Sampsonis tempore.	II. <i>Ascanius filius Aeneae ex Creusa, condito Lavinio, Albae Longae aedificationem molitus est. Primum Albanorum Rex,</i>	2790	1134	38
	III. <i>Sylvius Posthumus frater Ascanii successit, quem repudiato filio suo Iulio, utpote ad Regnum inepto, Ascanius Regno successit,</i>	2827	1171	29
Heli. Saul. David Rex Iisrl.	IV. <i>Aeneas Sylvius, Albanorum Rex, filius Sylvii posthumi,</i>	2856	1200	31
	V. <i>Latinus Sylvius, Albanorum Rex, filius Aeneae Sylvii, successit in Regno,</i>	2887	1231	50
	VI. <i>Alba Sylvius, Albanorum Rex,</i>	2918	1259	39
Rexes Iisrl.	VII. <i>Capetus Sylvius, Albanorum Rex,</i>	2977	1322	24
	VIII. <i>Capys Sylvius, filius Capeti, Albanorum Rex,</i>	3000	1344	28
	IX. <i>Capetus Sylvius, Alb. Rex,</i>	3028	1372	15
	X. <i>Tiberius Sylvius, Alb. Rex,</i>	3043	1387	9
Josaphat.	XI. <i>Agrippa Sylvius,</i>	3052	1396	40
	XII. <i>Aemulus Sylvius, Latinorum & Alban. Dux,</i>	3092	1436	29
Prophetae.	XIII. <i>Aventinus Sylvius, Latin. & Alban. Rex,</i>	3111	1455	35
	XIV. <i>Procas Sylvius, Latin. & Alban. Rex,</i>	3146	1490	23
	<i>Amulius Sylvius</i>	3169	1513	10
Primo an- no Joathan Rex Iisrl. Achiz Rex Iisrl.	<i>Ortus Romuli & Remi, 18 annis ante Romam conditam</i>	3198	1542	18
	I. <i>Romulus & Remus, postquam Amulio interempto Numitorum restitissent, Romanae urbis aedificationem moliti sunt, 7 Olymp. extincto simul Latinorum Regno Romanum instituerunt, 427 annis post Aeneae in Italiam adventum; & Remo fratre consorte Regni interempto, ipse solus regnavit,</i>	3216	1570	37
	<i>Romulus postquam regnasset 37 annos, duos menses, ad Capream paludem fulmine percussus obiit, & cum non comparuisset, à Romanis inter Deos translatus creditus fuit, templis in honorem ejus erectis. Tempore Romuli, anno quinto, raptae fuerunt Sabinae Virgines. Tatius in societatem Regni admittus, & quinto post anno occisus. Sexto decimo constituit centum Patrum Senatum Romulus. Bella gessit contra Camerinos, Veientes.</i>			
	II. <i>Numa Pompilius, natione Sabinus, uno post interregnum anno suscepit Regni gubernacula; totius religionis Ethnicae & ceremoniarum auctor,</i>	3254	1598	43
	III. <i>Tullius Hostilius, degener à religione à Numa instituta, Albam destruxit, Etruscates subjugavit,</i>	3297	1641	32
Pythago- ras.	IV. <i>Ancus Martius, Sabini & Veientes subjugati,</i>	3329	1673	24
	V. <i>Tarquinius Priscus solemnitates instituit Theatras, Tiburcos superavit, Sabinis, Latinisque, bellum intulit,</i>	3353	1697	38
	VI. <i>Servius Tullius Romam ampliavit,</i>	3391	1735	44
	VII. <i>Tarquinius Superbus Volscos captà Pometiâ subjecit Romano imperio. Latinos Sabinos, Hernicos bello domuit.</i>	3435	1779	25
	Postquam		0	

Postquam *Tarquinius Superbus* regnasset 25 annos, summumque apud omnes odium, ob morum asperitatem & tyrannicas actiones incurrisset, tum vel maxime odium summum incrementum accepisset, cum à filio suo *Sexto Lucretia*, *Tarquini Collatini* Uxor, pudicitiae laude conspicua, scemina, violentè contuprata fuisset; postquam septem Reges 244 annis Regiam dignitatem magno incremento, juxta ac emolumento sustinissent, expulsus, proscriptusque à populo, nunquam quicquam efficere potuit, ut denuò Regno, à quo exciderat, potiretur; atque adeò delecta *Tarquiniorum* domo, *Regnum Romanorum* in Reipublicæ formam redactum fuit. Cujus primi Consules fuerunt *Brutus*, & *Lucius Tarquinius Collatinus*; quotannis aliis & aliis af-

sumptis Consulibus, quorum operâ paulatim tanta incrementa sumpsit *Respublica Romana*, ut toti pœnè terrarum orbi dominata fuerit. Initium ejus futitannus post Mundi Conditum, 3457. post diluivum 1801. & hoc pacto stetit usque ad *Julium Cæsarem*, qui post decimum tertium annum Triumviratus sui, primus *Romanorum* Imperator à Senatu Populoque proclamatus, Monarchiam Mundi suscepit, anno Mundi 3940. post Diluivum 2284. à *Roma* Condita 725. Olymp. 187. A quo deinceps series Imperatorum *Romanorum* initium sumpsit, quod & in hunc usque diem continuata Caesarum ferie durat. Ultra hæc, cum passim nota sint, non progredimur; sed ad eas res, quæ non ita forsitan omnibus obvia sunt, calamum convertimus.

Jul. Cæsar
imperator
Rom.

CAPUT VII,

De Terminis Prisci Latii,

Latii olim
latitudo.

Latium priscis temporibus latius fuisse, quam post *Evantri* in *Italiam* adventum. Nam tempore *Ianigenarum*, non tantum ille, qui *Tiberi*, mari, & montibus, tractus includitur, *Latium* dictum fuit, sed & *Sabini*, *Vmbri*, *Hetrusci*, & quicquid tandem à *Tiberi* ad mare usque *Tyrrhenum* populorum fuit, sub *Latia* comprehensi fuerunt, donec *Hetrusci* *Tyrrhenis* dodecapolitano firmato regno, & ab *Aboriginibus* separatis, diviso imperio, quæque natio suos nata est jurisdictionis terminos, nataeque sunt quatuor Dynastiae: *Latina*, *Sabina*, *Vmbrosorum*, & *Tyrrhenorum*. Nam uti supra dictum fuit, *Pelasgi* ad primam expeditionem in *Italiam* factam *Aboriginibus* juncti *Sicanos* ex *Sabina* & *Latia*, *Pelasgi* verò *Tyrrheno* Duce *Vmbros*, qui & tum temporis *Hetrusci* sive *Thusci* dicebantur, expulerunt. Et *Aborigines* quidem *Sicanos* pulsos totum illud terrarum spatium, quod *Lirim*

*Tiberim*que amnes interiaceret, occuparunt, quas & sedes deinde tenuit idem genus hominum, mutatis tantum appellationibus, vetus *Aboriginum* nomen servantes usque ad Trojani belli tempora: quando à *Latino* Rege denominati sunt *Latini*. *Pelasgi* *Vmbros* adorti, expugnataque *Crotone* (quæ hodie dicitur *Cortona*) *Hetruscorum* Urbis, totius *Thuscie* dominio successu temporis potiti sunt: ut Urbes *Cere*, olim *Agylla*, *Alsiun*, aliaque sat demonstrant.

Cortona,
olim Cro-
tona, Hetruscorum
urbis.

Antiqui itaque *Latii*, tempore *Latini* Regis & *Æneæ*, fines hi fuerunt: ab occalu *Anio fluvius* à *Tibure* ad confluentem usque *Tiberis*; hinc ipse *Tiberis* ad ostia usque, relicto à meridie mari infero; à *Tiberis* ostiis *Lawentum* & *Ardeam*; hinc ab ortu hyberno limes fuit, quo *Latinorum* includebantur oppida videlicet *Lavinium*, hodie *Sancita* *Petronilla*; *Aricia*, modò *la Riccia*; *Lanivium*, hodie *Civita della vigna*; *Labici*, *Valmontone*, & *Gabii* jam *Galliscano*; aut ut *Cluverius* vult, *Colonia*; *Præneste*.

Latii
quondam
fines.

Urbem
Latinarum
prisca ac
moderna
denominata.

IV Latii
Dynastiae.

Præneste denique, hodiè *Palestrina*; *Velitæ* tamen, vulgò *Beletri*, & *Cora* *Volscorum* urbes fuere. A Septentrione *Æquorum* gens, veluti *ciues* quodam, inter *Præneste* & *Tybur* in *Latinorum* agrum ad *Tusculanos* usque montes sese infinuabat, oppido eorum prope *Tusculon* sito *Algido*, de quo suo loco. Tam arctis itaque fuere *Latinorum* Agri inclusi finibus, postquam eos *Sabini* è regione, *Nar* inter & *Anienem* fluvios sita, expulerunt.

Latii longitudo ac latitudo.

Longitudo itaque Veteris *Latii* à *Tybre* ad mare 35 millibus passuum est: latitudo à *Tybre* & *Roma* in montem *Albanum* 20 milliarum; vero tamen simile est, *Nomentum*, *Fidenas*, *Collatiam* in *Sabinorum* ditione ab *Aboriginibus* vel *Sicanis*, antequam à *Sabinis* ejicerentur, conditas, ac dein novis colonis ab *Albanis* excultas fuisse: sed de his fufius in sequentibus *Suessam* *Pometianam* *Volscorum* metropolim, *Coram*, *Bolan*, *Velitras*, extra *Latium* fuisse, atrocia bella, quibuscum *Latini* & *Romani* conflixerunt, testantur, quæ tamen à *Tarquinio* superbo septimo *Romanorum* Rege subjugatæ, *Romanorum* jurisdictioni accesserunt. Unde *Latium* in eum paulatim statum reductum est,

Latii latitudo.

Nomina oppidorum prisca Latii, quæ mari Tyrrheno adiacebant, vel non procul inde distabant.

Cum Nominibus locorum iis hodiè correspondentiu.

L *Româ* per *Tiberim* descendens, occurrit septem milliarum intervallo *Templum S. Cyriaci*, deinde novem milliaribus ultra, celeberrima quondam urbs *Ostia* dicta, ad dextram ostii *Tiberis*, ab *Anco Martio* quarto Rege *Romanorum* ibi condita, cui portus *Romanus* ex altera parte fluminis à *Claudio Cesare* factus est, de quo uti & de *Insula sacra*, (quem fluvii bicornis divaricatio facit, cujus ingens balena, quæ in fluminis angustis deprehensa fuit tempore *Claudii*, origi-

Poculus claudii.

Ostia Tiberina.

quem primò *Siculorum* tempore, antequam ab *Aboriginibus* è *Latio* expellerentur, habebat reliquæ verò urbes, *Antium*, *Mons Circetus*, *Terracina* sive *Anxur*, quas *Volsci* inhabitabant, *Suessam* usque, una cum *Ætrurorum* *Æquorum*que regione successu temporis subjugatæ *Latio* accesserunt, totum videlicet spaciū illud, quod *Anienis* & *Liris* vicinis fontibus incipit, & amnibus *Aniene*, *Tiberi*, mari *Tyrrheno*, & *Liri* fluvio, quem hodiè *Gariiliano* vocant, intercipitur, uti mappa docet.

His ita positis, jam secundum totius *Latii* loca celebriora discutiamus: & primò quidem omnia illa loca, Urbes, oppida, quæ mari *Tyrrheno* adiacent, aut non procul inde distata sunt; deinde montanas urbes examine-mus, *Ætrurorum*, *Latinorum*, *Æquorum*; tertio, loca mediterranea dis-piciamus. Et ut singula prisca *Latii* oppida luculentius intelligantur, oppida seu loca, quæ hodiè existant, ὁμοειδῶς, id est ad invicem comparata ita ordināvimus; ut hoc pacto quicunque invenerit prisca loci oppidum, statim, modernorum temporum oppida ignorare non possit.

conditam vult; sed tam incertum esse puto, quod ipse vult, quam certum illud, quod Authores de *Anco Martio* tradunt.

Corpus S. Misticæ.

Offia moderna constat *Ecclēsia S. Aureæ* celebri morte, & *sepulchro S. Monicæ*, matris divi *Augustini*, quæ postcā *Roman* translata in templo *Augustinianorum* requiescit, & paucis domibus; malignitate aëris propē deserta; neque nisi hyberno tempore habitare ibi quisquam potest; olim alluebatur mari teste *Strabone*: hodiē tribus ferē milliaribus à mari distat, limo, quem *Tiberis* continēdo advehit, maris litore oppleto. Ostenditur ibidem turris

Offia olim mari adjecta.

Memorabili factum.

per vetustate fragmentum, quam supra craterem, quæ obeliscum majorem, quem *Cajus Caligula* ex *Egypto* transectum in *Campo Vaticano* crexit, fundatam fuisse refert *Plinius* l. 38. à *Saracenis* divalbatam urbem *Leo IV. Pont. Max.* instauratam *Corficis* inhabitandam dedit; Turrim verò contra *Turcas Martini V.* & *Julius II.* tum ad portus, tum ad *Romanæ urbis* securitatem ille extruxit, hic instruxit; peponit cæterorumque fructuum optimorum copia ibi provenit. Multum verò redditus *Camæræ Apostolicæ* augent *Salinæ*, quæ sunt arte factæ soliarum instar, intra quas, ubi exundante pelago implete fuerint, in salem æstivi temporis calore concrevunt; de quibus & mentio fit apud *Veteres Romanorum rerum scriptores*, qui tradunt *Ancum Martium* & *Offiæ* & *Salinarum* institutorem, primum *Salinarum* vectigal ad usum navium instituisse.

Salinæ Offiæ.

Laurentium.

II. Post *Offia Tiberina* Septem mill: pass. occurrit *Laurentium*, *Pisci*, *Favni*, & *Latini*, Regum *Aboriginum*, regia urbs & residentia, à qua *Latium Latinique* nomen suum meruerunt, tum *Æneæ* primum in agrum *Laurentinum* exarsens, tum origine *Romani Imperii* apud omnes scriptores celeberrima, in litore *Aboriginum* sita. Fuit & urbi junctâ sylvâ lauro consistâ, ad quam suadentibus medicis *Commodus* Impe-

Sylvâ Laurentium causis. Commodus VI.

ratorem se tempore sevientis pestilentia transulisse *Herodianus* l. 1. narrat; *Vitellium* quoque tempore fulminum sevientium illum se contulisse, tanquam securè habitaturum eas inter arbores, quæ fulmine non tangerentur. Sed de *Laurentæ* agro, de sylvâ *Laurentina*, populisque *Laurentibus* vide inscriptiones variâs apud *Gruterium*, *Authevesque* supracitatos.

tellio Ferraribus fragmenta.

Laurentium, quæ olim *Latinorum* metropolis erat, hodiē ita evanuisse videmus, ut vix ullum vestigium appareat. Eodem tamen loco turris spectatur, seu specula maris, quæ in hunc diem dicitur *Torre di S. Lorenzo*, profano nomine in sacram mutato; non enim dubito, quin ab antiquo nomine apud posteros superstitē ita sit appellata, cum tempore *Romanorum Imperatorum* adhuc satis abundante populo floruerit, teste *Herodiano*, & ex inscriptione in regione *Translyberina* inventa satis liquet; quæ ita sese habet:

Laurentium deserta.

Divo Antonino Augusto
Senatus Populusque Laurentes,
Quod privilegia eorum non modo
Custodierit, sed etiam ampliaverit,
Curatore Manio Sabino Libone
C. V.

Curantibus. Ti. Iulio Nepotiano,
Et P. Emilio Egnatiano præf:
Q. Q. Laurentium, Lavinatium.

III. Sequitur post *Laurentium*, tribus à mari passuum millibus distitum *Lavinium*, ab *Æneæ* conditum, postquam ab *Aboriginum* Rege *Latino* benigne exceptus, filiam ejus *Laviniam* in uxorem sibi adoptasset, à qua & nomen obtinuit; quamvis alii à *Lavinio* fratre *Latini*, alii ab uxore *Æneæ* denominatam velint. Sed prior opinio jam autoritate scriptorum primas merito inter cæteras sibi præscripsit. Cæterum uti olim, ita & hodiē *Campus Laurento-Lavinii* paludibus oppletus, vix tutam præbet aduentibus viam. Vide supracitatos Auctores de his susē, & in sequentibus de *Romanæ Urbis* origine.

Lavinium

Ubi hodie
pagus seu
ecclesie S.
Petronille
spectatur,
ubi Lavi-
nium fuisse
putatur.

Finis in
Nuncio
ante inte-
ritum.

Antium
Citi Cali-
gulae et
Neronis
patria.
Fatare
sanum.

Capo
d'Anzo.

Admirabi-
le de Re-
mores ve-
nim sylve-
stis.

Lavinium vetus conditum fuisse pu-
tatur in eo colle, in quo hodie *Fa-
nium S. Petronille* spectatur, ad fontem
fluminis Numici, qui sub ipso colle ex
antro quodam profuit, à mari distan-
ter mille passibus. Est autem
Numicus celebris ille fluvius, apud
quem *Aeneas* post devictum *Turram*
Rutulorum, *Mezentiumque Ceretanorum*
Regem, post tricennium regni sui
disparuisse fertur, abis inter Deos *Indi-
gites*, postquam submersus esset,
translatum; nonnullis in caelum ful-
minis fulgorumque vi translatum su-
perstitiose opinantibus. Hodie *Numi-
cus* exiguus sine nomine rivus est,
qui suam originem haud dubie ex *La-
cu Aricino*, quem *speculum Dianae* vocant,
per subterraneum meatum
trahit.

IV. Sequitur *Lavinium* proximè
VIII mill. pass. distitum *Antium*, *Col-
fescorion* haud ignobile oppidum, ædifi-
cium sanisque *Fortune*, *Veneris Aphrodi-
siae* & *Aesculapii* splendidum, *Claudii*
Neronis patria. Ager terra marique,
hic optimis & exquilitis piscibus; illa
vino, frumento, omni denique fru-
ctuum genere uberissima est, tametsi in-
digene ad utramque venationem magis,
quam ad agrorum cultum afficiantur.
Mari potentes fuisse *Antiates*, &
multiplici navium apparatu instructissimi-
mos *Dionysius* ostendit.

Hodie *Altium*, vulgò *Nettuno* sive
Neptunium dicitur, quod non eodem
loco, quo olim, sed ad nonnulla sta-
dia remotius, ex ruinis tamen veteris
Antii conditum, à quo promontorio,
quo mare intus nonnihil incurvatur,
etiamnum manet nomen *Capo d'Anzo*.
Visitur ex parte occidentali ingens ad-
huc ruderum frues, insignis olim va-
stitatis & magnificentiae index. Affi-
ciebatur quam maximè hac urbe, ex
qua & oriundum fuit; *Capus Caligula*;
ubi & contigit admirabile illud de *Re-
mora* navim, qua vehabatur, retinente;
& de quo vide *Plinium*, *Albanum*,
aliosque. *Blondus* mira narrat de *Co-*

turnicion inibi quotannis capi solitarum
multitudine. Sed ad *Neptunium*, inquit,
piscium quidem saxosum, vel potius *glar-
sion*, mare multorum ac optimorum habet
venationem; sicut alibi amplissime *sylve*
apris capreisque abundantem præbent.
Aucupian vero est duplex, cujus tempora
sunt diversa. Nam cum ad prima veris
signa *Hirundines*, & simul cum ipsis *co-
turnices*, nunc dicitur à sono vocis *Quælex*,
transiisse mari infero in *Italiam* redeunt,
omnia *Antiatum* quondam littoribus su-
percilia passuum quinque millia *Neptu-
nienfes* contrivis retibus complent, se-
densque unguis in fundi proprii &
magno pretio comparati loco, ad particu-
lum retium propriam, venientes noctu *co-
turnices* fistula illeclat, & quon turma-
tum ille retibus intricentur, si aliqua de
longissimo volatu fissa extrà rete in *saby-
lon* ceciderit, eam aucups manu percipit:
fuisseque *audrinus* intra mensum nonum,
quo id continuatur *aucupian*, dies aliquot,
in quorum singulis centes hujusmodi avi-
cularum millia sint capta. De ipsis vero *co-
turnicibus* sic habet *Plinius*, *Coturni-
ces* ante semper veniunt quam *grues*, par-
va avis: & cum ad nos pervenit terrestris
potius quam *sublimis*, advolat non sine pe-
riculo navigationis, cum appropinquare
terris: quippe velis sepe incidunt, & hoc
semper noctu, merguntque *navigia*. *Au-
stro* non volant, humido scilicet & gravis-
simo vento, aura tamen debi volunt propter
pondus corporeum, viresque *parvas*. Et in-
fras in *Campania* primum veris princi-
pio multiplicare conspiciuntur, prius-
quam venisse sciuntur. Aliud item in *An-
tiate* agro est *aucupian* per autumnum.
Palumbæ, cum mari transvolato *Italiam*
relictæ sunt, aliquandiu in *memoribus*
Antiatum commorantur. Quare peritis-
simi *Neptunienfes* retia quam maxima
in id *aucupii*, magno parata impendio sus-
pendunt. Exinde *Palumbas*, quas cum
longo tractu viderint congregatas in arbo-
ribus considerare, iactu lapidis & clamore
territas in aëra volare compellunt: dum-
quæ aves in magnis coactas numerum ad-
volando, tenis retium insidiis viderint
super-

Coturni-
cum leges
capras,
Fiscos,
Vocales, et
Aucupian ad Neptu-
nium.

Plinius de
Coturni-
cibus.

idem de
Palumbis.

supereminere, contortia fronda parvum lapidem, vel naturaliter album, vel gypso delinitum, maximo emittunt crepitu: quo territe bombo palumbæ, ut accipitres Chilugnes à Plinio appellatos, quibus nunc falconibus est nomen, quos in lapide bomboque simile timent, declinando servantur, terra quam possunt volatu rapidius appropinquant, sicque amentes in retia se precipitant.

Non procul hinc occurrit *Stura*, seu *Astura*, fluvius & castrum, terminus Regni *Volscorum* & *Latinorum*, vel ex hoc capite memorabile, quod hoc loco, dum *M. Antoni* triumviri perfectionem fugeret, *M. Tullius Cicero*, à *Popilio*, ingratisimo homine, quem à morte non ita pridem, quâ pollebat, persuadendi vi, liberârat, capite truncatus vitam gloriose transactam infelici mortis genere concluderit. Hoc eodem loco contigitisse fertur tragica ista historia *Conradini* filii *Henrici*, & *Neopotis Frederici II* Imperatoris, qui transmutato habitu fugiens hic interceptus à *arolo Andegavensi*, Rege *Sicilie*, *Neapoli* humanæ vicissitudinis exemplum reliquit capite plexus.

Post *Antium*, teste *Strabone*, 36 millibus passuum in littore maris gradientibus occurrit *Mons Circeus*, teste *Theophrasto* 10 mill. pass. in circuitu, hodiè *Monte Circello*, olim teste *Plinio* & *Homero*, insula mari circumdata, hodiè aggestu limi arenarumque in peninsulam evasit; & uti in eo *Circe* filia *Solis* dominata fuisse dicitur, ita innumenis fabularum figmentis à nullo non Poëtarum celebratus à Mythologis, primum meritò inter celebres & fabulosos montes locum obtinuit: in cuius vertice tempore *Strabonis* adhuc oppidum videbatur, *Ptolomeo* *Circeum*, unâ cum delubro *Circe* sacro, & obscuris *Minervæ* *Cavernis*, ubi & ab indigenis *scyphus* ostendebatur, è quo *Vlysses* in dicto monte unâ cum *Circe* aliquandiu commorantem bibisse ferrebant. Et uti mons omnigenis herbarum speciebus refertus est, inde &

Poëta de fucis ex herbis *Circes* pharmacutria, quibuscum homines in bruta transformare solebat, scribendi fumpferunt occasionem. De quo *Ubertus* in *Dictamone* sic canit:

Veli quel monte, dove se digiuna
Circe piu volte far li suoi incantamenti,
A buce del sole è della Luna.

Tumulum quoque hic alicubi ad montis radicem videri ferunt *Elpenoris*, unus ex *Vlysses* sociis, ibi sepulti. Primus in *Circeum* colonias duxisse fertur *Tarquinius Superbus*, uti testatur *Dionysius*, *Livius* & alii. In hujus oppidi, successu temporis devastati, locum *Turris* à Romanis Pontificibus extructa fuit, ut tempore tyrannicæ persecutionis haberent, quò tutò se reciperent, uti de *Gelasio Papa II* refert *Blondus* anno 1120. Hodiè præter dictam speculam five turrim nobilitatur quoque oppidulo, cui *Santæ Felicitatis* nomen est, vulgò *S. Felicità*; quod natalibus suis clarum reddidit *Celestinus II* Papa, uti *Petrarcha* & *Platina* memorant, hinc non procul *Nymphæus*, quem alii cum *Astura* confundunt, fluvius se exonerans mari miscetur. Sed cum de *Volscorum* regione, *Pometia Volscorum* metropoli, de campis & paludibus *Pometinis*, caterisque memorabilibus in quarto *Libro* uberius acturi simus, eò Lectorem remittimus.

A *Circeo* tendentibus occurrit locus, hodiè *Ferona* dictus, olim *Feronia*, quam *Lacedæmones* colonias quaesituri tempore *Lycurgi*, & in mari naufragi, ad hoc litus appellentes, voti solvendi causa in agro *Pometino*, unâ cum delubro *Dæ Feroniæ* sacro condiderunt; cujus frequentem mentionem faciunt *Dionysius*, & *Tacitus* l. 19. Huic vicinus erat vicus *Satura* nomine, una cum fonte *Dæ Feroniæ*, à ferendis fructibus sic dictæ, sacro: quæ loca postea *Annibalem* irritò belli eventum *Româ* redicem, *Feroniæ* fani gazâ ablata, spoliasset, *Livius* l. 26 refert.

Sequitur modò Urbs *Terracina*,
D *Volsis*

M. T. Cicerois ad Aluram obitum.

Conradini Neopotis Ducis Tregecobium.

Mons Circeus.

Mythologu Circe.

Scyphus Ulyssis

Elpenoris in Circeo sepulchrum.

Turris in Circeo Pontificum refugium.

Feronia, nunc eius temple Dæ Feroniæ sacra.

Feronia cymus.

Feronia ab Annibale exspoliata.

Terracina,
olim An-
xur.

Volsis Anxur, id est, sine novacula, eò quod *Servio* teste ibi quondam in veneratione fuerit *Iuppiter Anxurius* sub forma pueri rasi & imberbis, hoc enim *Volscorum* lingua *Anxur* significat; olim in salebrosi montis vertice urbs sita erat, & undique circumdata mari, quæ tamen in vecto paulatim limo arenisque, successu temporis continenti accrevit. *Fabius Maximus* Dictator

Anxiopor-
tus Terracinen-
sis.

Hannibalis hæc *Romam* versus cum exercitu valido moventis iter impediturus, *Minutium* ad *Anxioportum* quibuscunque poterat modis munientium militum, ita *Livius lib. 21* narrat. Hodie ei nomen manet *Terracina*, quamvis non eodem loco, quo olim condita sit, sed aliquantum vicinior mari: cui rupes præcelsa & formidabilis imminet; militum præterea instructa custodia, hostibus omnem ex Campania aditum intercludit, vulgò dicta *la Rocca*. Non procul inde *fons* spectabatur

Fons Charo-
niius le-
stula.

Charonius, cujus virulento halitu & homines & bruta conficiebantur, qui tamen à posteris obstructus saxisque oppletus defavere celsavit. Omnia circumfusa loca antiquis ædificiorum rudibus plena sunt, & inter cætera ibidem in monte vicino juxta monasterium *S. Angeli*, nobile theatrum sepe-ctandum præbet, cui vix par in *Italia* facile reperias. *Theodoricus* Rex *Gothorum* maxime hujus loci & situ & amœnitate gaudere visus est; undè præter instauratam urbem, paludum quoque

Theodori-
cus Rex
hujus amœ-
nitate loci
gaudebat.

Pomptinarum exificationem hic ordis est, de quo suo loco pluribus. Inter cæteras hujus urbis memorias cum primis celebris est, *Martyrium* *SS. Virginum & Martyrum Flavie & Domitille*, quæ exules in *Insula Pontia* inde extractæ, *Terracine* vitam glorioso martyrii triumpho consummarunt. *Anxioportum* deinde *Terracinensem* transeuntibus occurrunt celeberrimæ *Amyclæ* urbs valida à *Laconibus* loci *Castoris & Pollucis* condita; de quibus id memorabile narratur, quod juxta præscriptas à *Pythagora* leges quibuscun-

Marty-
rium SS.
Flavie &
Domitille.

que tandem animalibus mortem inferre nefas putarent; unde locus hic cum infinitis serpentibus scateret, nec esset, qui eos occideret, eorum moribus omnes paulatim interierunt; & cum stupidi cerebri gens esset, passim jocis caterisque vexationibus à vallis impetebantur, undè cum nonnemo lepidioris ingenii, iis narrasset, inimicos adesse jamjam eos adorturos; eo nuncio terrii, cum omnino consilii inopes, quid agerent, nescirent; at contra nullum hostis adventantis vestigium compareret, tandem detecto fūco & deceptione cognitâ, stolido fanè consilio legem tulerunt, ne quis impostherum similes rerum eventus ex suis annuntiaret, ad quam cum omni rigore servandam etiam jurjurando se obstrinxerunt. Non latuit hostes stolidæ legis sanctio; ab his enim invasi, cum nemo esset, qui aut loqui, aut hostium adventum nunciare, aut ad pugandum alios animare auderet, ad unum omnes civitate destructa occubuerunt, & sic *Amyclæ* tacendo perierunt. Unde *Satyricus Lucilius*, *Mibi necesse est loqui, nam scio Amyclæ tacendo perisisti*. Sed ut ad iter nostrum revertamur;

Amycla-
rum de-
scriptio.

Sequitur post *Amyclæ* *Turris S. Anastasii*, & deinde *Castrum speluncæ*, vulgò *Spelunga*, à vetustissimis ruderum concavitatibus, quæ ibi spectantur, sic appellatum, à quo intermedio sinu maris duodecim millibus passuum distat *Cajeta*, à *Cajeta* *Æneæ* nutrice à nonnullis sic dicta, juxta illud *Virgillii*,
Tu quoque littoribus nostris Æneæ nutrix
Æternam moriens sanam Cajeta delisti.

Alia alia de etymo hujus urbis fabulantur, ejusque mentionem faciunt *Homerus*, *Silius*, *Ptolomeus*, *Dionysius*, aliique; portum habet nobilem & contra tempestates undequaque munitum, quem deinde *Antoninus Pius* superbis injectis faxorum ædiumque molibus instauravit; hodie magno adhuc nobilitatis

Festiva
indignum.Proter-
ebium,
Amyclæ
tacendo
perierunt.Turris S.
Anastasii.
Castrum
speluncæ.

Cajeta.

Portus Ca-
jetanus.

littatis titulo splendet, tantaque à natura amenitate dotata, omnique deliciarum genere referta superbit, ut nullis *Laticæ* urbibus cedat. Arce gaudet, uti rupibus inaccessa, ita quoque comætu rerum necessariorum instructa, hostibus omnem ad eam expugnandam spem eripit, à *Ferdinando Aragonie* Rege post expulsos è Regno *Neapolitano* Gallos extracta; celebribus viris semper claruit, *Gelasio II* Pont. Max; & *Thoma de Vio Cajetano*, Ord. præd. Generali, qui & postea ob eximia sua merita in Ecclesiam, à *Leone X* in purpuratorum Patrum senatum assumptus, eà doctrinâ præstantiâ eluxit, quam in libris ejus cum admiratione legimus: Obiit hoc clarum Ecclesiæ lumen *Rome* 9 Augusti 1534, sepultusque, juxta testamenti à se relicti leges, sine ullo Cardinalitio apparatu, extra Ecclesiam *B. Virginis* supra *Minervam*, in ipso aditu ad Ecclesiam, hoc verborum tenore: *Thomas de Vio Cajetanus Cardinalis S. Xistii, Ord. Prædicat. Quod* Epitaphium in hunc usque diem magno humilitatis relicto sui similibus exemplo perseverat. Unum quod *Cajetæ*, non sine admiratione me vidisse memini, est rupes illa ingens mari adjacens, in qua hiantibus labris fissura rupti montis indicium luculentum præbet; constanti traditione, tempore Domipicæ passionis rupem scissam fuisse, & facellum ibidem piâ fidelium curâ ædificatum, variis adductis inscriptionum testimoniis hoc ita esse, serè sanè confirmat. Monstratur & ibidem monumentum *Borbonii Ducis*, qui *Roman* expugnans, globo tormenti bellici impetitus, cum occubisset huc translatus, sepulchrum invenit posteritati omnibus feculis memorandum. Atque uti hic terminum veteris *Latii* statuimus, ita ultra progredi assumptæ materiæ argumentum prohibet. Quare *Terracinam* revertamur, ut illuc *Viam Appiam* secuti, interiora *Latii* plenius investigemus.

Post *Terracinam* itaq; paludosus oc-

currit campus, quem tamen paucis ante annis magno *Companie* emolumento exsecatum intelligo; olim cultissimum fuisse, ingentia rudera, Templorum, arcuum, peristylorumque cadaverosa monumenta testantur. Hunc tractum ubi transieris, ecce *Fondi* mox occurrunt, decem millibus passuum *Terracinæ* distita urbs, omnium Historicorum monumentis celeberrima, cuius officium erat, inter cætera *Viam Appiam* & defendere, & fartam testatam conservare. Memorat pariter *Livius* l. 8, de seditione contra *Romanos* facta à *Viturbio Baccho Fundano*; qui associatis sibi *Privernatibus*, vicina *Romanorum* municipia infestare non cessabat; undè opus fuit mandare cum exercitu *Lucium Pappyrum* consulem, à quo *Priverno* occupata, occisique *Viturbio*, *Fundus* sub *Plancio* consule moverunt; qui ruina impendentis metu perterriti obviam ivère *Romanis*; seditioni *Viturbine* minimè se consensisse, multis rationibus demonstrantes. Tandem fide laudata, in confæderatione cum *Romanis* constanter permanserunt. Fundana vina magno in pretio fuisse *Plinius* l. 6, c. 14, ostendit; quæ tamen uti multo tempore conservari non poterant, ita immediatè post defæcationem peractam, uti gustui sapidiora, sibi solebant, ut *Martialis* his verbis testatur:

Hæc Fundana tulit siliæ autumnus Opini:

Expressit mustum consul, et ipse bibit.

Hodiè partim aëris malignitate, partim aliis calamitatibus oppressa, quas variis temporum revolutionibus perpeffa fuit, serè deserta jacet: maximo tamen damno affecta fuit à *Corradino Barbarossa Solinani Turcarum* Imperatoris maritima classis capitaneo, anno 1534. civibus omnibus, qui in eadem tunc reperiebantur in captivitatem abductis; & parum absuit, quin hoc repentino assultu pariter capta fuisset *Julia Gonzaga*, uxor *Vespassiani*, filii *Prosperi Colonne*, cui *Ferdinandus Rex Aragonie* & *Neapolis Fundanam* urbem unâ cum

Via Appiæ
curæ Fun-
dani locu-
bati.

Fund. ex
tina.

Urbs Fun-
dana à
Corradino
Barbarossa
classis Ter-
cicæ ducis
erecta.

Arx Cajetæ.

Cajetæ præ-
sulis Gelasii
II & Thoma-
e de Vio
Cajetani.

Monte scis-
sæ Cajetæ
templi
moris
Cicillii.

Sepul-
chrum Bor-
bonii ducis
Cajetæ.

Fundi de-
scriptio.

locis appetentibus, ob singularia merita Regno præstita, donaverat; sed illa tempeſtivé ſubducta per avia & in- via fugiens ſpem hoſtium eluſit. *Turce* prædâ deſperatâ, furorem ſuum converterunt in *ſepulchrum Proſperi* & *M. Antonii* è Colonnienſium familia, *Du-* cum celeberrimorum; unâ cum tem- plo, ubi oſſa eorum cõdebantur, ab- lata omni pretioſa ſuppellectile, urbe- que vaſtata diſceſſerunt. Hanc urbem cum primis celebrem reddidit *S. Soter Pont: Max:*; Porrò ex utroque latere *Fundane urbis* progreſſus verſus *Phor-* *mias*, à ſiniſtris *Phormianum Caſtrum*, *Galbe* Imperatoris natalibus clarum; à dextris *Fundanus lacus*, nobiliſſimus piſcibus, tum vel maximè anguillis teſte *Plinio* celebris. Hinc quinque millibus ultra præſe urbis *Mamuræ* ve- ſtigia ſpèctantur, cujus & *Horatius* & *Catullus* frequenter mentionem faciunt. Sequuntur mox *Phormie* cele- berrima urbs, ubi hodiè *Mola* caſtellum, à *molendinis* ſic dictum, conſpicitur ad intimam *Sinus Caietani* oram litum, pi- ſcibus omnique rerum humano generi neceſſariarum abundantia reſertum, paradifus *Romanorum* ob delicias terra marique paſſim obvias, de quibus ſepè, uti & de *phormiana* villa ſua, men- tionem facit *Cicero* in *epiſt: ſam:* ubi & mortem oppetiſſe creditur, quamvis alii ad *Caſtrum Abture* id acci- diſſe velint, uti ſuprà diximus; urbs anti- quiſſima à *Laconibus* condita, cujus portus fuiſſe dicitur idem, qui hodiè *Ca-*

iete viſitur, quinque millibus paſſuum *Phormis* diſtitus, dicitur & antiqua *Le-* *ſtrigonum* ſedes; totumque agrum po- pulatiſſimum fuiſſe ingens ubique ob- via ruderum multitudo ſat oſtendit; laudatur & vinum *Cæcubum*, quod ex oppoſita ripa ſinus *Caietani* in monti- bus provenit. Hinc ad *Minturnas* 9 millia paſſuum computantur; olim ce- leberrima urbs, cujus medium *Liris*, qui hodiè *Gariſiano* dicitur, tranſibat, cujus etiamnum ingentes viſuntur in ſiniſtra maximè ripa, reliquia, quatuor millibus paſſuum à mari remote, in quibus præcipua ſunt, *Aqueducus*, *Am-* *phitheatrum*, tum murorum turrimus que magna rudera, præalti quidam for- nices, aliaque ſplendidorum ædificio- rum fundamenta ſolidiſſima. Fit quo- que apud *Geographos* *Marice lacus* mentio, intra quem *C. Marius*, *Sulle* arma fugiens ſeſe oretenus abſconde- rat, à *Minturnenſibus* tamen ereptus ac navi impoſitus in *African* profugit. *Historiam* ſuſe proſequentur *Plutar-* *chus*, *Cicero*, *Velleius*, *Seneca*, cæteri- que, quos conſule. Non procul hinc ad novem millia paſſuum *Simneſſa Au-* *runcorun*, quæ hodiè *Seſſa* dicitur, oc- currit in monte ſita. Atque hic fuit *Latii* illius tempore Regum *Romano-* *rum* ad *Lirim* uſque terminus, quod ſuprà ab *Avene* ad *Lirin* uſque & *Si-* *neſſam* amplitudinis ſuæ terminos ha- buiſſe *Plinius* reſert, & continebat ſub ſe *Latinos Volſcos, Auruncos, Herni-* *cos, Aequos.*

Leſt.igo-
num ſedis.9 *Minturnas*
Cæ-
cubum.
Minturnæ.Patria S.
Soteris
Pont.Lacus
Fundanus.Mamuræ
oppidum
vetus.Phormis
caſtro ubi
hodiè *Mola*
pæſum *Cliv*
eſt ad
mare.Villa
Phormia-
na *Cicero-*
nis, ubi
etiam ad-
ſtruxit *Caſ-*
trum.Marice
lacus.Simneſſa
Aurun-
corum.

29

LATII VETERIS
LIBER .SECUNDUS,

De particularium Locorum
descriptione.

P R Æ F A T I O.

Remissa locorum Latii late sumpti mari Tyrrheno adiacentium descriptione, jam particularem locorum magis celebrium, tum in medietate, tum in terminis eius satorum descriptionem auspicabimur. Et quamvis prisca Latii ambitus ab Ænea, Albanorumque Regum imperio, ad Regnum Romanorum tempus usque, oppido strictis angustiisque limitibus conclusum fuerit: (nam totum illud terrarum spatium, quod à septentrione montibus Prænестinis, ab occasu Aniene, à meridie Tibcri & mari Tyrrheno, à litore Aboriginum, Laurento, Lavinio ad Lanuvium usque Nemulque, & hinc ab ortu Albanis Tufculanisque montibus comprehensum, prisca Latii, uti diximus, amplitudo fuit) quia tamen à Romulo ad Republicanam usque semper novarum coloniarum ex finitimis Latii populis Romanis accessio facta est, adeo ut Latii nomen primò usque ad Montes Circeios, deinde ulterius Anxur, Formias, & denique ad Lirim usque protensum, non Latinorum solummodo Agrum, sed & Sabinorum, Rutulorum, sed & Volscorum, Auruncorum, Hernicorum, Æquiculorumque provincias circumquaque comprehenderit. Ideo hoc Libro amplioris Latii argumentum nobis propositum erit, in quo, quidquid consideratione atque admiratione dignum, sive abstrusas antiquitatum naturaliumque rerum notitias, sive egregia & memorabilia hominum gesta spectes, ordine, suo quæque loco enodabuntur, modo nobis in scripturis describendis solito.

P A R S I

A G E R L A T I N U S

proprie dictus.

C A P U T I,

De Locis memorabilibus Albanum inter & Romam in via Appia occurrentibus.

larum omnium, quas Romana potentia in omnes Mundi partes extensas silicibus stravit, illa cum primis omnium Authorum monumentis celeberrima est, quam

Via Appia.

Viam Appiam vocant; quam Appius consul Brundisium usque silicibus ingentibus stratam, metisque milliariis instructam continuato opere olim condiderat; ad quam ferè omnia Latii montani loca aedeantur. Per hanc ab urbe discedentibus primò occurrit à dextra, Caracallæ Cæsaris Hippodromus, circorum omnium integerrimus, & obelisco olim spectabilis, qui deinde ab

Hippodromus Caracallæ.

Innocentio X, Pont. Max: in Agonali foro ad urbis ornamentum erectus fuit anno 1650. Elava partè fons est, quem multi

Egerie fons.

Egerie Nymphæ uxoris Nume Fontem volunt esse, hodie Gasarelli vulgò vocatur; de quo & in sequentibus; ad quem Carolus V Cæsar, antequam à Tunetana victoria Romanum ingrederetur, prandium sumpsisse fertur. Procedentibus deinde à dextris complura rudera occurrunt pratorianorum castrorum vestigia, & Cecilie Metelli filii monumenta, vulgò Capo di Bove; è sinistris campus spectatur ruderibus innumeris spectabilis, Floratorum Curiatorumque pugna memorabilis: de quo Livius l. 1. Fortè evenit, ut Agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas indicem agerent. Imperabat tunc C. Cluilius Albx. Utrinque legati ferè sub idem tempus ad res expectandas missi. Tullus præceptat suis, ne quid prius quàm mandata agerent. satis sciebat, negaturum Cluilium, ita pè bellum indic

Horatorum Curiatorumque pugna.

posse. Castra ab urbe haud plus quinque milia passuum locant, fossæ circumdant: Fossa Cluilia à nomine Ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque temporum vetustas abolerit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur. Dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferax præcipue morte Regis, noctu præteritis Castris infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab Ætatis excidit Suffetium; is ducit quàm proximè ad hostem potest. Convenit hinc inter utrumque de tergenimorum utrumque, à Romanorum parte Horatorum, Albanorum verò Curiatorum pugna, que inter bina castra conferta, ubi omnes Curiatii, Horatorum verò duo fratres ceciderunt. Ad sepulcrum inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis aucti facti. Sepulchra extant, quo quisque loco concidit; duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana, Romam versus, sed distantia locis, ubi & pugnatum est. Hæc Livius. Monumentum ergò illud ultra Albanum oppidum, quod & hodiè conicis pyramidibus insigne inter Albanum & Ariciam spectatur, juxta Lidiun neque Curiatorum, neque Horatorum esse potest: primò, quia duobus Horatiis, quamvis uno loco, tamen duo diversa, & inter se discreta posita fuerit: tribus verò Curiatii singula singulis erecta, distantia locis, ubi pugnatum est, tum utraque inter Romanos & Albanos fuere, quum tamen illud apud Albanum oppidum situm putatur; nisi forsàn dicere velimus, posteros Albanos ad famam Curiatorum fratrum apud posteritatem ob insignem animi forti-

Fossa Cluilia.

Monumentum Horatorum ubi situm sit.

fortitudinem, quam contra Romanos gesserunt, concitandam, novo illo & insolito sepulchri genere in hunc usque diem superbit, condecorare voluisse. Sed de hoc unicuique suum iudicium relinquimus. *Cluvia fossa*, quam *Li-vius* supra abolitam fuisse asserit, *Dionysius Halicarnassensis* suo tempore adhuc superbitem authoris nomen servasse narrat; putant rerum antiquarum periti, eam in *Via Appia* illo in loco fuisse, qui hodiè vocatur *Casal riondo*.

Fossa Clu-
via ad / *lib.*

Aquiduc-
tus.

Porò post *fossam Cliviam* transeunt *Aquiductus*, qui primò ex *Lacu Lucrino*, aut, ut alii, *Ceruleo fonte* variis gy-

rorum ambagibus Roman ab *Appio Claudio Crasso* deducti fuerunt. Is enim Censor *Frontino* teste, anno ab urbe condita 441, post initium belli *Sannitum* anno 30, *Coss. M. Valerio Maximo* & *P. Lucio Murena*, hanc aquam in urbem deduxit, cujus venas primus detexisse fertur *C. Plancius Appii Claudii* collega. Hos postea *Claudius Cæsar* in ampliorem formam deductos auxit *Anienis fontis* aquâ, à quo & in hunc usque diem aquæ *Claudiæ* vocantur, quos postea ruptos *Vespasianus*, & *Antoninus Pius* refarciendos curavit: ita Inscriptio docet ad *Portam Exquilinam*:

Aquæ
Claudiæ.

TIB. CLAUDIUS. DRUSI. F. CÆSAR. AUGUSTUS.
GERMANICUS. PONTIF. MAXIM.

TRIBUNICIA. POTESTATE. III. COS. V. IMPERA-
TOR. XXVII. PATER. PATRIÆ.

AQUAS. CLAUDIAS. EX. FONTIBUS. QUL. VOCA-
BANTVR. COERVLEV. S. ET. CVRTIVS. A. MILLIA-
RIO. XXXL

ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO. LXII.
SUA. IMPENSA. IN. URBEM. PERDUCENDAS.
CVRAVIT.

Et alia dicta confirmat Inscriptio:

IMP. CÆSAR. VESPASIANVS. AUGUSTUS. PON-
TIF. MAX. TRIB. POTEST. II. IMP. VI. COS. III. D.

Aquas Curtiam & *Ceruleam* perductas à *Divo Claudio*, & postea intermissas dilapsasque per annos novem suâ impensa Urbis restituit; suntque majores illi *Aquiductus*, qui tum per *Tusulanam*, tum per *Appiam viam* ad montana tendentibus occurrunt, uti & hoc loco. Sed de singulis in particulari. Vide *Frontinum in aureo lib. de Aquiductibus*.

Ultrâ progredientibus & *Albano* approximantibus occurrunt à lava, rudera *Boville* oppidi, quod *Villa bonum* dicebatur, deinde *Villa Clodii*, & in medio *fani bonæ Dæ*, ubi in hospitio quodam à *Milone Clodius* interfectus fuit: à dextra varii tumuli & monumenta conspiciuntur; quorum tamen fuerint, nē sciremus, temporis edacitas nobis invidit; exceptis quinque

pyramidibus in formam conorum asurgentibus, quarum due adhuc serè integre, reliquis corruptis, conspiciuntur in via inter *Albanum* & *Ariciam*, & communi fama dicuntur *sepulchra Curvatorum*, de quibus jam in præcedentibus nostram sententiam exposuimus. Sed jam locorum singularum hujus montani *Latii* descriptionem ordiamur.

In toto hoc ante *Albani* introitum spatio tanta monumentorum varietas occurrit, ut totum hunc tractum sumtuosissimis ædificiis, superbis Mausoleis, Amphitheatris, Circus, villisque deliciosissimis cultum fuisse, sepulchra magnificentia veteris signa abundè demonstrant. Est inter cætera, moles faxea ad portam *Albanensium* in exi-
Albanenses

Autipi-
sate mova-
menta.

Sepulcrum
Alcæii
Alba
conditum

Bovilla

Clodius
interfectus in
Milone.

Albanenses ex traditione certò sibi per-
suasum habent, *sepsulchrum* fuisse *Asca-*
nii, primì *Albe* regis & conditoris.

Secl hñce paucis enucleatis jam ad *Albe*
Longe, descriptionem nos accingamur.

CAPVT II,

De Origine, Antiquitate, & Situ *Albe Longe*.

Ascnius
Albe Lon-
ge condi-
tor affiri-
tur contra
Clave-
rium.

Mnium Historicorum con-
sensu *Ascnius Æneæ* ex *Cre-*
usa filius, cognomine *Iulus*,
Albe Longe conditor decer-
nitur, contra *Cluverium*, qui uti histo-
riam de *Æneæ*, Regibusque *Albanis*, pu-
ram putam fabulam esse putat, ita *Albe*
Longe multò quoque alium condito-
rem, quàm *Ascianum* fuisse sentit, lon-
gis scilicet ante *Ascianum* temporibus à
Pelafgis aut *Evandro* conditam. Ve-
rùm cum is quàm dubiis incertisque
fundamentis in adducendis rationibus
nititur, tam certis nos omnium scri-
ptorum *Romanorum* autoritate fulti, id
asserimus, quod huc usque in dubium
reuocatum nemini fuit. *Albam* ita
Longam ab *Asciano* conditam omnes
existimant. *Tibull.*

Ante oculos Laurens Castrum, mu-
rusque Lavinii est:

Albaque ab Asciano condita Longa
fuit.

Cui subscribit *Solinus*. c. 8. *Constituta*
ab Asciano Alba longa. *Livius* l. 1.
Ascianus abscondite *Lavinii* multitudine,
florentem jam, ut tunc res erant, atque
opulentam urbem, matri seu novercæ re-
liquit, novam ipse aliam sub Albano
monte condidit, que à situ porrecte in
dorso montis urbis Longa Alba appella-
ta, quibus consentiunt Dionysius, Strabo,
Plinius, Aurelius Victor. Cujus
condendæ occasio sic se habet: *Ascianus*
completis in Lavinio triginta annis,
recordatus novæ urbis condende
tempus advenisse, verba sunt Aurelii
Victoris, ex numero porcorum, quos
pepererat sus alba, circumspiciens diligenter
suavitatis regionibus, specularatus montem
editum, qui nunc ab ea urbe, que in eo
condita est, Albanus dicitur, civitatem

Origo Al-
be longæ
ex erym.

communiit, eamque ex forma, quod ita
in longum porrecta est, Longam, ex co-
lore sus, Albam cognominavit. Vnde
Virgilius:

Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus
Triginta caput fatuus enixa jacebat
Alba, solo recubans, albi circa ubera
nati.

Hic locus Urbis erit, requies ea certa
laborum,

Ex quo ter denis Urbem redeuntibus
annis

Ascianus clari condet cognominis Al-
bam.

De conditore itaque hujus Urbis *Asciano*
nulli amplius dubium esse debet,
nisi quis totam *Romanorum* histo-
riam invertere attentet, quod in sensati
& judicio pollentis Historici men-
tem cadere non posse, certè mihi per-
suadeo. Hoc itaque posito, jam de si-
tu & loco fundatæ urbis agendum est,
ut quinquam ejus genuinus situs fuerit,
luculenter pateat.

De Situ & Loco *Albe Longe*.

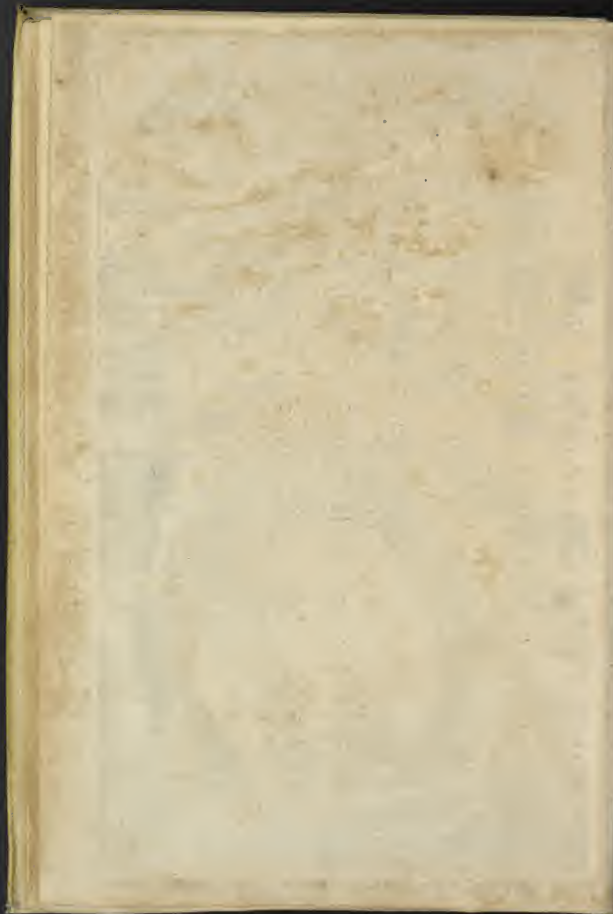
Plures in eo errore hucusque pesti-
terunt, putantes, *Albam Longam* ab
Asciano eo in loco conditam fuisse,
ubi in hodiernum usque diem persistit,
& *Albanum* dicitur: imò ipsi incolæ
Albanenses ita semper hanc sibi verita-
tem persuasam habuerunt, ut supra op-
pidi portam lapidem posuerint, hujus
rei testem, scropham videlicet triginta
porcellis circumdatam, veluti primi
ejus hoc loco situs & originis irrefragabile
symbolum. Veruntamen qui
Dionysii, cæterorumque *Scriptorum*, hu-
jus urbis topographiam exactius exami-
narit, is longè alium ei situm attri-
buere, ipsa verborum claritate convi-
ctus

Albanum
distuldet ab
Albalon-
ga.

VETERIS ALBANI LACUS
 et Albe Longae ab eorumque adjacentium loco-
 rum descriptio

aus cogetur. Verum ut genuinum hu-
jus tam omnibus seculis celebris urbis
locum, omni qua fieri potest diligen-
tia, quam penitissimè examinarem,
Agrium Albanum adii, singula loca in-
spexi, singula quoque cum Authorum
scriptis ritè combinando, tandem ve-
rum & genuinum locum detexi, quem
jam minutim describam. Primò liqui-
dem *Montem Albanum*, in cujus dorso
Albam Longam conditam scribunt, 20
mill: pass: à *Roma* distitisse. Ita *Strabo*
l. 9: *Ἀσκάνιον Ἀλλεὺν κλισίαν ἐν τῷ*
Ἀλλεῖαν ὄρει, διέχουσι τῆς Φώμιος το-
σσοῦ, ὅσοι καὶ ἡ Ἀεθρία. *Ascanium*
Albam condidit se in monte Albano, qui
tanto à Roma, quanto Ardea dis-
stat intervallo. Cum itaque *Albanum*
hodiè, uti & olim, non nisi 16 mill. pass:
distet, certe *Albam Longam* in *Albano*
minimè conditam fuisse, luculenter
patet. examinemus verba *Dionysii*, si-
tum *Albe Longe* ità graphicè expri-
mentis, ut de eo impostèrum nulli du-
bium esse queat. *Ἦνικα ἡ ἀκίχλη, ποθὲς*
ὄρει καὶ λίμνῃ καλεσθῆσθαι, καὶ μέσον
ἀπέχουσα ἀμφοῖν. καὶ ἡν ὠσασε τεύχεα
καὶ πύλων ταῦτα ἐυσάλωτος αὐτῇ
ποιῶντα. τότε γὰρ ὄρθον τῆς πύου
αὐτοῦ ἐκ τῆς ἑψηλῆς ἔστω, ἥτε λίμνη
βαθεία καὶ μεγάλη. καὶ αὐτὴν διὰ κλει-
σιῶν ἀνοικοδομήσας ἐποθέσθαι το
ποδῶν ταμειοδότην, ὁπόσα βέλδοιαι.
Olim, inquit, cum edificaretur apud mon-
tem & lacum exstructa, ita ut medium in-
ter utrumque occuparet spatium, ac veluti
muri inter se bene tuebantur, ne facile ca-
peretur. Nam & mons admodum altus
est, & naturà munitus. Lacus quoque
profundus & magnus, ex quo reductis
claustris in subjectos campos aqua dispen-
satur, quantam ejus incolæ volunt. Ita
Dionysius. Cum itaque etiamnum &
mons & lacus superint, de situ urbis
Albe veteris vero nemo dubitare po-
test. Sed discutiamus singula verba
Dionysii: primò enim dicit, *Albam*
apud montem & lacum exstructam

fuisse, quæ non ita intelligenda sunt,
quasi è latere meridionali aut boreali
condita sit, sed inter ipsum montem
& lacum, ita ut medium, verba sunt
Dionysii, inter utrumque spatium ob-
tineret: & ut situm amplius & ex-
actius determinet, addit, ita inter mon-
tem & lacum fuisse edificatam, cui ex
una parte mons omninò altus editus-
que, ex altera parte lacus profundus &
magnus murorum instar, vel ab ipsa
natura probè munitorum forent atque
hoc pacto ab omni insultantium hostiù
accessu, tutrice natura facilè defendere-
tur. Hæc sanè descriptio in *Albanum* ca-
dere minimè potest, cum & Lacus &
mons ab eodè remotiores sint, quàm ut
Dionysii verbis accommodari possint.

Dico itaque situm *Albe Longe* ge-
nuinum fuisse inter montem illum,
quem vulgò monte *Caro* vocant, & La-
cum, hodie *Lago di Castro Gandolfo* vo-
citarum, eo in loco, quo hodie *Pa-*
trium S. Francisci de Observantia Mona-
sterium visitatur, quod villæ, quam vul-
gò *Palazuolo* vocant, adjacent: hoc
enim loco mons *Albanus*, id est, *Carus*,
editissimus sane & perarduus ascensu
saxea sua mole usque ad lacum dorsum,
spacium fere planum, dimidiū circiter
milliaris Italici spacium in latitudine
efficit; atque in hoc spatio, quod &
montis & lacus dorsum est, *Albam*
conditam fuisse, irrefragabili argumen-
to ex *Dionysio* colligitur.

Albam verò *Longam* dictam fuisse, eo
quod supra dorsum montis, ipsumque
lacus marginem, in circuitu à dicto *Pa-*
latiolo usque ad *castrum Gandolfinum*,
continuata ædium serie disposita fuerit,
& dictus *Dionysius*, & totus ille tractus,
innumeris fanis semirutis, ædiumque
parietinis tum primum testatus est,
quando *Alexander VII* Pont. Max. præ-
teritis annis intra montis concham à
Castro Gandolfino ad *Palatiolum* usque
viam ambulationi percommo-
dam, nec non summa amœnitatis, complanatis
scopulis tractibus, remotisque rudi-
bus virgulisque aperuit; in qua
E etiam-

Peru Al-
ba Longæ
sive dete-
ctur ex
Hijisio.

Albe
Longæ si-
tione genu-
um.

Dionysii
et simo-
niam gra-
pica ex
Alba
Longæ.

Alba cor
Longæ
cognomi-
nata.

Via ab Ale-
xandro
VII Pont:
facta.

etiannum pavimenta lapidibus mufivo, feu tessellato, opere infertis eximie exornata, vetulste magnificentie luculentum symbolum, spectantur: ita ut non lacus tantum quoad superiorem marginis oram cultus, sed & declivè profundi crateris ad lacus usque ripam, sanctorum structuris, ceterisque adium fabricis, uti capitella, peristylia, trabes, columnarum arcuumque passim obvia fragmenta testantur, quam excul-tillimum fuisse censeferi debeat.

Rudera
Antiquita-
tis.

Albe
Longe
sive Gra-
manticæ
castrorum
monifista-
tio.

Et ut res tota luculentius pateret, totum spacium à radice montis *Albani* eo in loco, ubi in dorsi planitiem extenditur, usque ad marginem lacus, ad quem *Monasterium Patrum S. Francisci*, & *Palatium Colonnensium Principum* situm est, summa cura dimensum, 400 passuum communium, quorum unus 2 pedes facit, id est 800 pedum, seu 1200 pal. inveni, intra quod spacium, quoad latitudinem, *Albe Longe* fuisse deinde, ex verbis *Dionysii* conjicio. Deinde lacus quoque profunditatem eodem in loco dimensus, declivem ejus descensum usque ad litus aque secundum rectam lineam 460 passus, id est 920 ped. inveni; ex quibus deinde juxta trigonometricas leges profunditatem crateris perpendicularem 237 palmorum, basis verò, à lacu usque ad normalem lineam, 103 palmorum latitudinem comperi. Sed ut ad instituti nostri tramitem revertamur, dico *Alban Longan* totum illud spacium, quod est inter dictum *Monasterium Patrum S. Francisci* usque ad cœnobium *Patrum Cappuccinorum*, & ultra in margine crateris lacus, si ruderibus, quæ passim ibi à fodientibus reperiuntur, credendum est, occupasse. Dum hæc indagandis destinaret, dicti Patres Ord. S. Francisci me introduxerunt in Cryptam quandam subterraneam alto fornice constructam, in qua ex prædicro lapide ingentis molis monumentum ostenderunt, quod Antiquariæ rei periti sepulchrum *Anci Martii IV Romanorum* Regis credebant fuisse; ego

Sepulchrum
Tullii Ho-
stili, quod
abstr. potant
Anci Mar-
ci.

verò verisimilius ipsius *Tullii Hostilii* fuisse, ex *Authoribus* colligo. Nam ut *Dionysius* ait, *Tullus* avitum *M. Horatium*, qui unus è tergenimis supererat, cum equitatu justumque lectissimis, mittit *Alban*, ipsum quamprimum ut amicus receptus esset, intra mœnia, civibus in potestatem redactis, urbem funditus evertere, nec ulli vel privato vel publico ædificio parcere, fanis exceptis; quem sapius, tum ut *Albe* à se destructæ vestigia contemplaretur, tum ut venationibus corpus exerceret, cõ se contulisse, non intime notæ *Authores* asserunt, ubi & morbo infelatum fatis cecidisse, ajunt, ibidemque reconditum; & colligunt ex iis *Dionysii* verbis: *Fanis exceptis*, in quorum unum postmodum conditus fuerit; perpetuâ sui apud posteros, qui ea visitaturi erant, relicta memoriâ. Atque hæc fuit celeberrima illa *Alba Longa*, tot scriptorum celebrata monumentis, ab *Ascanio*, ex *Ænea Anchise* filio & *Creusa Priami* filia prognata, teste *Dionysio* condita, *Romani* imperii origo, cum per 500 post adificationem annos, tredecim exceptis, stetit, eoque temporis spatio populi frequentia opibusque, & cætera felicitate plurimum aucta fuisset, triginta oppidorum *Latinorum* mater, & gentis toto eo tempore princeps, à novissima sua colonia solo æquata, hodiè quoque deserta manet. Cui subscribit *Livius*, *Egressus autem Urbe Albanis, Romanus passim publica privatæque ædificia adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio & ruinis dedit. templo tamen Deum, ita enim editum fuerat à Rege, temperatum est: ita Livius. Vbi Dionysius quoad tempus, quo stetit Alba, à Livii traditione differt; ille enim 500 annis, demptis tredecim stetit ait; hic quadringentos tantum. Sed cum Livius tantum absolute centenarios annorum cæteris omisiss posuerit, Dionysius verò quingentos posuerit, tredecim exemptis, quæ faciunt 487*

Alba 30
oppidorum
mater, Ro-
mani impe-
rii origo.

Albe de-
structio.

Concordia
annorum
fondationis
Albe, quæ
Livius &
Dionysius
differtant.

annos,

annos, facillè hoc pacto concordari poterunt. Sed hæc de *Albe* situ sufficiunt, jam ad *Albani montis* situm scrutandum progrediamur.

CAPUT III,

De Monte Albano, ejus situ, natura, proprietate.

De Montis Albani situ eorumque sit.

Situs montis Albani non minus, quam *Albe* in eo condite apud nonnullos controversus fuit. Quidam montem *Albanum* pro *Alcido* sumpserunt, qui quantum hallucinati sint, in frequentibus docebitur. Alii montem hunc posuerunt eo in loco, ubi modò *Monasterium Cappuccinorum* exstat; sed cum is non mons, sed clivus seu colliculus sit, *mons* autem *Albanus*, præterquam quod præcelsus, salebrosus & difficilis quoque ascensu sit, statim vel ipsi *Dionysii* verbis reselluntur. Dico itaque montem *Albanum*, alium non esse, quam, quem hodiè *monte Cavo* vocant; quod si *Dionysii* descriptionem attentè legamus, adèò verum est, ut insensate mentis esse videatur, qui ei contradicere audeat. Dicitur & *Livio*, *Iugum Albæ Longæ*, eo quod sub ipso condita sit *Alba*, uti *Chorographia* docet. Præcelsum & sublimi vertice per totum *Latium* spectabilem fuisse, jam ante ex *Dionysio* patuit, quod verò *Poëtae* cum nunc tumulum, nunc collem vocent, id metri causâ factum esse putato: cum revera, uti ex dimensione ejus paulò post patebit, editissimus sit, & maximis *Latii* montibus non immeritò annumerandus. Nam in eum & *Romani* rusticandi causa progressos, & tum maris tum terrarum longepartentium prospectu delectatos fuisse, *Martialis* hæc significat:

Hoc tibi, Palladiæ seu collibus utrisque Albæ,

Casat, & hinc Triviam, prospicis, inde Thetin.

Et *Statius* l. 4:

Dardanix quamvis sub collibus Albæ

Rus proprium, moenique Ducis mihi manere curvis

Vnda, domi curas mulcere, æstusque levare Suffereant.

Vocat & hunc *Livius*, aliique, montem *Jovis Latiarii*; in hoc feriis *Latinas*, de quibus postea, institutas, in vertice templum fuisse percelebre, tum *Jovis*, tum *Junonis Monetæ*. *Livius* memorat: In *Albano*, inquit, monte cæca de celo erant signa *Jovis*, arborque templo propinqua. Et l. 42: In consulatu *Posthumii Albani* & *M. Popilii Lænatæ*, anno urbis condite, 578 scribit, eo anno *C. Cicerejum Prætozem* in *Corfica signis collatis pugnasse, septem milibus Corsorum caesis, captis 1700, è victoriâ peractâ novisse*, in *Albano monte ædem Junoni Monetæ, quam quinquennio post, sub consulatu Q. Ælii Paeti, & M. Junii Penni, voto persoluto exstruxit*. Cujus & mentionem fecit *Dionysius*. In *Albano monte Junonis exiguæ ædes supra mensam quandam dedicata, que dum Orientem solem spectaret, ad septentrionem conversa est; prodigium sanè sat celebre: uti & illud, quod Livius narrat, visos sibi nonnullos audire vocem ingentem ex fummi cacuminis Albani montis luo, quo præcipiebatur, ut patrio ritu sacra Albani facerent. Post Albam quoque à *Tullio dirictam, Sabinosque devictos, in Albano monte lapidibus pluisse, Livius l. 1. assertit*. Quantæ verò religionis fuerit hæc mons, & nemora circumlita, *Cicero* in oratione pro *Milone*, ubi de *Clodii* occisione agit, fat monstrat. Non, inquit, est humani consilio, ne mediocri quidem, *Judices; Deorum immortalium curâ res illa perfecta. Religiones me hercule ipsæ, que illam Belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo sumo retinuisse. Vos enim Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obsecro, vosque Albanorum obrute aræ, sacrorum Populi**

Mons Jovis Latiaris.

Origo Templi Junonis Monetæ.

Prodigium Junonis Monetæ.

Prodigia, que contra gratias in monte Albano.

Mons Albanus summo et Jovis Religio.

Populi Romani sociæ & æquales, quas ille præcepit, amentia, cæcis præstratisque sancti Simonis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat; vestra tum aræ, vestrae religionis viguerunt, vestra vis valuit, quam ipse omni scelere polluerat. Tuque ex edito Monte Sancte Latialis Iuppiter, cujus ille lacus, nemora, sineque sepe omni nefario stupro & scelere maculærat, aliquando ad eum pueniendum oculos aperuisti. &c. Ubi aperte monstrat, locum aris, fanis, lucis, delubris Deorum refertum fuisse, quorum rudera etiamnum in ipso vertice montis sæpius inspectasse memini: maximè vero Dianæ Templum ibidem fuisse celebre, cum de Nemore Aricino agemus, declarabitur. Ex quibus patet, quomodo Authores conciliandi sint, quorum aliqui *Albam Longam* infra montem, alii in monte fundatam fuisse dicunt. Infra montem enim sitam fuisse dicunt, in quantum infra jugum altioris montis fundata fuit, in monte verò positam fuisse, rectè quoque dicunt, cum lacus crater, seu dorsum verè & propriè, circa quem *Alba Longa* disposita fuit, mons sit, cujus radices vel usque ad ipsam *Albani Campi* planitiem sese extendant. Sed jam nonnihil de feriis *Latinis* in hoc monte institutis agamus, nè tam celebria festa præterisse videamur.

Ferise Latine, earumque origo.

Montem *Albanum* maximè *Ferise Latine* apud posteros celebrem fecerunt, quæ post *Albam* dirutam à totius *Latini* populis in eo celebrari solebant. Ita *Stephani* Epitomator: λέγεται ἡ Ἀλεάνθη ἐν Ἰταλίᾳ τῆς πύλης, ἢ ἰερεῖοι αὐτῆς ἔχοντες. Dicitur & *Albanus* in Italia locus, in quo sacrificia fiebant. ubi haud dubiè in textu mendum intervenit, dum loco ἔξω τῆς πόλεως, pro monte locum posuerunt: atque ita verum est & *Albanus* in Italia mons. Et *Strabon*, in *Albano* monte totius Imperii coalito concilio, Romanos cum *Latinis* *Iovi* sacrificasse scribit. Sed præ omnibus aliis graphicè sanè *Latini* ista festa (ita enim *Ferise*

Latinas nominabant à *Iove Latiarum*, cui consecrabantur) describit *Dionysius*. Origo eorum ita sese habet: *Tarquinius Superbus* harum institutor, *Latine gentis* imperio positus, cum refractarios *Volscos*, *Hernicos*, *Sabinos*, & quos, catrosque, in politicam *Latinorum* unionem cogere non posset, non alio, nisi politica quadam astutia & calliditate usus, id, quod jam dudum unice desiderabatur, tandem consecit. Legatos itaque misit ad *Volscos* & *Hernicos*, eorum quoque amicitiam & societatem expetens: *Volscorum* duæ tantum gentes confenserunt, *Echetrani* & *Antiates*; *Hernicos* post longas preces univèrsis societatem decernentibus. Ut autem perpetua fœderis pactione firmius stabilirentur, solitè astutià usus hunc modum invenit: commune templum *Romanorum Latinorumque*, *Hernicorum* quoque & *Volscorum*, qui sociorum confœderatorum numerò adscripti essent, designavit, ut quotannis ibi solemnem cætam agitantès epularentur unà, & communia sacra participarent; & uti, cum de epulis & convivijs tractatur, nemini displicere posse videbat, ita quoque festi jucunditate tracti in vitationem æque animis acceptarent omnes. Locus itaque conventui constitutus fuit in medullis fermè harum gentium, mons excelsus *Albe* imminens, ubi singulis annis ferise celebrarentur, atque hæcè durantibus ab omni vi, hostilique insultu temperarent omnes, sacraque *Iovi Latiarum* facerent epulisque vacarent; constituto quoque, quid quisque populus in ea sacra contribute, quamque portionem recipere deberent. Fuerunt autem, *Dionysio* teste, harum feriarum ejusque sacrificii participes civitates 47, conferebantque in eas ferias populi, alii agnos, alii caecos, quidam lactis certum modum, quidam confimile liborum genus: communis omnium victima erat taurus unus, de quo cuique populo portio tribuebatur. Sacrificabant autem pro univèrsis; eique sacrificio præterant *Romani*.

Authorem de Albano suo sententia conciliatur.

Tarquinius Superbi in adinventionem sibi pro-pula astuta solertia.

In Feris-tam Latinarum celebrationem esse commune populi legem Strabonem.

La Fiera
vnde nomen
suum forti-
tae?

Romani. Latine itaque *ferie* (à quibus in hunc usque diem *la Fiera*) nomen, quo nundinas appellare solent, *Italica* mansit) Varrone teste, *dies conceptivus dictus à Latinis populis, quibus in Albano monte ex sacris carnem petere fuit jus cum Romanis, à quibus Latinis Latine dicitur sicut;* quod confirmat Plinius l. 3. c. v. Carnem autem, *Servio* teste, *Latini Viscerationem* vocabant; atque adeò avide carnis hujusmodi portionem ambabant, ut, cum jam nonnihil bellorum Interventium turbine desisset, pontificum decreto denuò instaurate sint, eò quod legati ab *Ardes* in senatu questi erant, in *Monte Albano* sibi Latinis carnem more solito datam non fuisse.

Reo in loco
montis fe-
rie est
vnde fuit?

Ubiq̄am verò, & in quo montis loco celebrarentur dicta Latiaria festa, seu *ferie Latine*, controversum est apud Auctores: omnes in *Albano monte* celebratas fuisse ajunt; quod de vertice montis dici minimè potest, cum vertex minorem planitiem, quàm quæ tantos populos contineret, habeat; neque in declivi montis celebrari poterunt, cum scopulis virgulisque impeditus locum præbere non potuerit. Examinitis itaque à me non semel totius montis tractibus, conclusi tandem, locum feris constitutum alium non potuisse esse, quàm quem hodiè *Campum Hannibalis* vocant, eò quod *Hannibal Romanis* adorturus, cum universo suo exercitu in ipso subsisteret; itaque ad milites suos animandos, *Romanis* in prædam premiumque, si generosè se gereret, monstraverit. Est hic campus in ambitu facillè trium milliurium capax, nundinis celebrandis, ob magnam lignorum frondiumque, ad tentoria construenda, copiam, sanè aptissimus, nec non ob magnam scaturientis aque abundantiam, pratorumque viridantium amenitatem, perquam deliciosus. Rectè itaque in monte dicuntur celebratae, non in vertice, sed paulò infra, ubi mons in ingentem planitiem expansus, hanc campum efficit,

Campus
Hanniba-
lis.

ex quo deinde per salebrosas vias ad latum usque per sesquimilliare ferè descenditur; adeoque vere & proprie hic campus in monte eoque editissimo constitutus dici debeat, cum ad radicem hujus montis *Albam* conditam fuisse suprà ostendimus. Ex *Alba* verò ad *Lacum* usque alius non minor descensus, quàm ex dicto campo aut monte ad *Albam* deprehendatur. Una restat difficultas de *Foro populi*, quod oppidum in *monte Albano* positum fuisse, Auctores consentiunt; sed situm ejus non determinant. Ego, ut & hanc difficultatem deplanarem, ex Auctorum combinatis relationibus tandem inveni, alium situm non habuisse, quam quem hodie oppidum, quod vulgò *Rocca di papa* vocant, obtinet, scopuloso montis lateri adnexum. Et nominis ratio itatim se prodit: cum enim populi, qui feriis quotannis celebrari solitis intererant, non omnes suis gauderent territoris, occasione tantorum populorum ad *Ferias* confluentium, vicinum oppidum constructum fuisse, verisimile est, quod à *Feris populatorum Latinis, Forum populi* appellarunt. Plinius l. 5, c. 5, ubi civitates *Latii* enumerat, *In Monte*, inquit, sunt *Foro-populenses*. Dionysius l. 54 ait, in *Foro populi domum publicam fuisse, in quam consules sacrificaturi devererent, eamque, dum ibidem quodam tempore conducerent, fulmine fuisse percussam*. Fuisse autem non tam oppidum, quàm vicum, sive congeriem casarum sine ordine coacervatarum, prout & locis & spacio univocis permittebat edificare. Vnde *Ovid. l. 3. pastor*: *Indigenas, sive Foro-populenses, turbam forenses* vocat, civilitatis expertem. Sed ut ad montem revertamur; is hodie vulgò *Monte Cavallo* dicitur, qui continuato vertice in circuitum, alium montem priorì altitudine non cedentem, constituit, quem ego *Albidum* esse assero, uti in frequentibus ostendetur; atque inter duos hosce montes, veluti intra concham quandam, amœnus plane & deli-

Forum populi
vnde fuit?

Descriptio
loci Fœtia-
rum.

liciosus *Hannibalis Campus*, pascuis uberrimus exiit, trium fere milliarium in circuitu capax, cui ex occidua parte in salebroso montis descensu caestellum adnexum est, quod à captivitate cujusdam Pontificis, etiamnum vulgò *Rocca di Papa* dicta, Colonensium Principum jurisdictioni subijcitur. Totus hic tractus sylvofus ac vastissimis castaneis undiquaque, magno oppiduli emolumento, refertus est. Sunt, qui hoc caestellum *Algidum* putant, sed uti paulò ante dictum est, valde hallucinantur, quemadmodum suo loco demonstrabimus, ubi genuinum situm *Algidi* decernemus. Ab hoc op-

Rocca di
Papa.

pidulo fit introitus in *Campum Hannibalis*, & hinc per declive montis prægrandibus strata silicibus via dabatur usque ad montis verticem, quorum in hunc usque diem adhuc remanent vestigia. Ex ipso vertice jucundissimus undiquaque prospectus se aperit, quo universum *Latium*, & mare longe lateque patulum, *Pontian*, cæterasque mæsi insulas, *Circios montes*, *Capetan* usque, unico aspectu facile comprehendas, quo *Volsos*, *Sabinos*, utrumque lacum, quo totam licet æstimare *Romam*. Sed hæc de *Monte Albano* satis dicta sint.

Campus
Hanniba-
lis pascuis
uberrimus
est
v. la strata
silicibus ad
verticem
usque mon-
tis, Albani.

CAPUT IV,

Lacus Albanus, ejusque origo, & mirabilia.

Lacus *Albanus*, uti in præcedentibus ostensum fuit, situm habet sub *Alba Longa*, profundissimum, initar conchæ aut crateris, intra quem margine undiquaque protuberante conditus est; cujus declive lateris, uti olim, ita in hodiernum usque diem, villis, monasteriis, lucis, sylvofisque recessibus, nec non vineis ex ea parte, qua septentrionem respicit, consitum est; & de antiquis quidem habitationibus sat fusè in præcedentibus dictum fuit: jam de moderno ejus situ nonnihil producamus.

Habet hic lacus in circuitu octo fere millia passuum, marginemque crateris habet modò altiorem, modò depressiorem; ubi hodiè *Monasterium S. Francisci* juxta *Palatium*, vulgò *Palazzo*, infra *Albani* montis radices, exiit, ibi altissimus est, ubi sylvam marinam attingit, humillimus; profunditas perpendicularis maxima usque ad superficiem lacus, 485 pedum, minima verò, 292 pedum à me comperta fuit. Tribus in margine crateris splendet *Canobis*: primum est *Patrum Franciscanorum* propè *Palatium*; inter hoc verò & lacum *Eremitorum* in declivi montis

Quantitas
lacus.

costa extructum; magno Eromicolarum evolutamento ab advenis frequentatur. Alterum *Patrum Cappuccinorum*, quo in agro Romano quicquam deliciosius spectari nequit: viridariis, sylvæ, ambulacris, fontibus, nec non septem stationum facellis, ornatisissimum, in cujus suprema horti parte, hinc mare, inde lacus, & universus *Latii*, seu *agri Romani*, districtus in apertum prodit. Tertium *canobium* est, alterius ordinis *S. Francisci*, non procul à *canobio Cappuccinorum* distitum; quod paulò post sequitur oppidum, *Castrum Gandolphi*, vel hoc nomine celebre, quod Pontificiæ rusticationis sedem sortitum sit, cui *Alexander VII* Pont. opt. max. ultimam magnificentiæ coronidem imposuit, dum palatium in amplio rem formam extendit, Basilicam tholo xylotheam superbam, nec non meliorum hujus temporis pictorum monumentis spectabilem ex fundamento erexit; viam omni amenitate refertam, *Palatium* usque, rupibus ruderumque semipulsis ruinis deplanatis, stravit; dignum fanè Pontificiæ Majestatis opus. Sed margine montis lustrato, jam ad Lacus investigationem paulatim descendamus: ubi primò obvia fit do-

Castrum
Gandolphi ab
Alex. VII
fuerunt ma-
gnificentia
& xylorum,
magnam
Pontificia-
rum rele-
xationis, ab
amoenitate
tem mirè
opportu-
num.

Lacus Al-
bani inve-
stigari,
mus

Delineatio Crateris Lacus Albani

Iuxta situm Modernum.

*Habet Crater Lacus Albani in circuitu octo milia passuum
Geometricorum, parum exarsit, habet 5 pedes Cameratus.*

imus piscatoria, linitibus, scaphisque tum ad piscandum, (piscibus enim optimis, praesertim anguillis, abundantum ad navigandum relaxandi animi gratia, probe instructa. Lacus, ut bolide mihi exploranti compertum est, fundum habet oppidò inaequalem, in nonnullis locis depressiorem, in quibusdam profundissimum, in uno etiam nulla bolide explorabilem, maxime è regione palatoli sive Erenitorii, de quo paulò ante, quod in declivi crateris sibi quidam Dei servus solitariae vitae amore extruxit, ubi asperiori vitae delicias quoque hortenses jungens, complures ad se visitandum amenitate loci probe sanè exculti, allexit. Sub hijs igitur Eremi scopuloso tractu, Lacus profunditas inexplorabilis est, compenique, aquam ex intimis Albani montis visceribus magno sese impetu adinstar fluminis evolvere; argumento luculentissimo, intra montem ingens quoddam hydrophylacium latere, quod uti ex mari continuo fluxu impletur, ita non huic tantum, sed & Nemorensi, quem speculum Dianae vocant, per subterraneos inciles, uberimas aquas suppeditat; quod verò fundum attingi non possit bolide, causam reor esse, quod vehementia currentis aquae bolidem secum abripiat; atque ita esse experientia me docuit: nunquam enim chorda, cui alligabatur bolis *κατὰ τὰς ὀφθὰς*, sive ad perpendicularium deorsum vergebat, sed obliquo quodam motu jam versus montem, modò versus lacus aperti planitiem nonnihil declinabat; quo clarè fluxus quidam & refluxus aquae designabatur: undè mihi clarè patuit, quomodò olim ingens illud prodigium exundantis lacus accidere potuerit. Verùm cum hic casus omnibus seculis memorabilis fuerit, hic eum paucis describendum duxi.

Medio belli ardore, quo Romani cum Vejentibus de rerum summa decertarent, res, ait Plutarchus in Camillo, Lacu Albano accidit, cum quovis ra-

rissimo miraculo conferenda, quae, quia vulgari causa & ratione ex rerum natura ducta carebat, pavorem incussit. Aestas erat extrema & praecipua, nec caelestibus aucta aquis, nec ventis admodum turbulenta austrinis; Lacus autem, & amnes, rivique ac fontes, quos habet Italia frequentes, jam planè exaruerant, partim exiguum, partim tenuem trabentes undam, fluvioque per aestatem, ut semper sit, humili & depresso alveo ferebantur. Quum ecce Lacus Albanus, qui neque aliò ducit originem, neque aliò sese effundit, ferilibus cinctus collibus, nulla de causa, nisi si qua divina, inflatus, manifestò intumuit, ita ut pertingeret ad dorsa montium, & summos undique aequaret tumulos: sine aestu tamen aut commotiori ulique fluctu. Id pastoribus primùm erat bubulcisque miraculo: ubi verò dorsa repagulo, quo veluti isthmo seu *agere* à subjectis campis arceatur, refracto, per sata atque plantas magno cum impetu in mare defluxit; tum non Romanis tantum terrorem incussit, verùm etiam toti Italiae visus est magnus quid portendere. Valerius Maximus l. i. c. 6. Quom bello acri & diuturno Vejentes à Romanis intra moenia compulsi capi non possent, eaque mora non minus obsessis quam obsessis intolerabilis videretur, exceptatae victoria iter miro prodigio Dii immortales patefecerunt: subitò enim Albanus lacus, neque caelestibus imbribus auctus, neque ulla inundatione ullius annis adjunctus, solitum stagni modum excessit. Cujus rei explorandae gratia Legati ad Delphicum Oraculum missi retulerunt, praecipì ab eo, ut aquam Lacus ejus emissent per agros diffunderent: sic enim Vejos in potestatem populi Romani venturos; quod priusquam Legati renunciarent, Aruspex Vejentium à milite nostro raptus, & in castra perlatus, futurum dixerat, id est, ut Livius dicit, Aruspex his verbis vaticinantis in modum cecinit: Priusquam ex Lacu Albano emissà foret, nunquam potiturum Vejis Romanum, sic libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, sanque Romani desperatione hœnana fata Deosque spectabant: cum ecce Legati

ad Del-

Profligium
rei Lacus.

Profligium
causarum
Lacus.

Vaticinium
de Lacu.

à Delphis veniunt, sortem oraculi adferentes congruentem responso captivi vatis, cujus hæc summa erat: Romane, aquam Albanam cæde lacu contineri; cæde in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Vide de hæc Ciceronem *L. 1. Divin.* susius tractantem. Atque hac occasione *Romani Hetrusci* vatis dicta fecuti, perlosso monte, admirabili sanè artificio, aquam per canalem in campos *Romanos* deduxerunt; victique *Vejentes*, civitas eversa, relicta in prædam militibus; *Furius Camillus* Dictator triumphans parta victoria *Romam* ingressus est, anno ab urbe condita 360, cum equis candidis invecus, quod ante cum nemo fecerat. Sed jam canalis descriptiorem ordiamur.

Vejentium
Urbs quæ
modò à
Romanis
capta f

Canalis,
quæ aqua le-
cui exau-
ravit, a
Romanis
Rep. ex-
structa.

Est hic *Canalis* in hunc usque diem superflus, cujus situm longitudinem, latitudinemque à me summo studio exploratam subdo. Sub *Castello Gandolfino* declivi montis 600 ferè pedibus ad lacum occurrit magna conspiciatarum arborum multitudo, quæ efficit, quo minus orificium *Canalis* sine perito duce inveniri possit; hæcæ arbores intra lacum proclives scapha subeuntibus, ingens occurrit arcus quadris lapidibus ingenti mole adintar prægrandis portæ constructus, quam ubi subieris, tum ecce *Canalis* latitudinis septem palmorum se spectandum præbet. Altitudo pro diversa terrenarum partium conditione varia est, jam depressior, modò altior, ubi maxima est, decem palmorum deprehenditur. Transit hic *Canalis* sub ipso *Castro Gandolfino* trecentorum ferè pedum profunditate, & continuata 1500 ferè passuum longitudine per varios anfractus & diverticula, tandem in agro *Albano* exitum sortitur, prope molendinum quoddam, cui ad conterendum frumentum rota molaris lapidis versatione servit; & ex hinc ad *agnas Sylvias* festinans paulò post *Tiberi* miscetur. Aqua *Canalis* quoniam palmorum profunditatem habet; quamvis non dubitem, pro cæ-

terorum constitutione annorum, nunc altiorem, nunc depressiorem comperiri. hoc enim anno 1662 sicciore constitutionis vix 2 palmorum profunditatem habebat.

Duo nobis hæc dubia à nonnullis mihi proposita solvenda sunt. *Primum* est, utrum prodigiola illa *Lacus* exundatio vi naturæ acciderit, & quomam insurgente, tum *Aruspiciis Hetrusci*, tum *Delphici* oraculi vaticinio tam certum futuræ rei eventum sortita sit? *Alterum* est, cum testimonio *Authorum* supracitatorum lacus primò non habuerit exitum, neque alterius fluminis introitum, quomodo, aut qua ratione, qua naturæ efficacia præter insolitum modum intumuerit, præsertim ætate sicca, & nullis imbribus obnoxia.

Ad *primum* respondeo: Cum toto Gentilitatis tempore, nullo non tempore hujusmodi prodigia visa sint; ut cum post conditam *Albam*, dum *Patrios* Deos sive *Penates* ex *Lavinio* in recentis *urbis Albe* delubrum deportarent, postero die illi denuò *Lavinii* reperi sunt; cum *Iononis* facies in *Montis Albani* templo, quæ occidentem spectabat, altero die orientem spectare visa sit; cum simulacra *Deorum* sanguinem sudare visa sunt; voces auditæ animalium de successu rerum monentium; pluvie lapidum, læcis, sanguinis; similiaque, quibus *Historicorum* monumenta referta sunt: & ut paucis me expediam, Dico, illa nulla ratione vel divina virtute, aut *Agathangelorum* opera contigisse; cum enim ea omnia ad idololatriam superstitionesque in animis gentilium propagandam ordinata fuerint, si à *Divina* aut angelica virtute accidissent, *Deus* & angelus ad malum & detestanda peccata, quæ passim in sacrificiis committebantur, aliquo modo cooperati videri possent, quod *Divina* naturæ profusus repugnat: quare omninò cum *S. Augustino l. de Civit. Dei* dicendum est, pleuraque hujusmodi, quæ malum spectabant, humani generis hostis effectus fuisse;

Dubia solvuntur, de prodigiola lacus exuberantia.

Prodigia à divinis seu exita.

fuisse, qui uti à principio divinitatis ambitione laboravit, ita nihil non egit, ut illum mirandorum effectuum exhibitione, julto Dei judicio sic permittente, in cæcæ gentilitatis animis propagaret, in prodigijs tamen, non nisi puris naturæ effectibus ad eandem superstitionem in lumine fidei desinitis hominibus implantandam, usum fuisse, is solus inficiabitur, qui mille artes, mille illusionum technas cæco dæmonum non novit: vide quæ uberimè de prodigiorum naturalium origine, tum in *Mundo subterraneo*, tum in *opusculo de prodigiosis crucibus in vestibus hominum anno 1661. Neapoli visis*, scripsimus. Et hæc quoad primum dubium sufficiant.

2. *Dulior.*

Ad alterum quod attinet: nego planè Dionysii cæterorum assertorem: *Lacum* ante perfoßum montem exitum non habuisse, nec aliunde aquam recepisse. Nam ut in *Mundo subterraneo*, & *Hætrurie descriptione* ample deduco, exercent singuli similes *Lacus* occulta sua cum subterraneis meatibus commercia, quibus implentur deplenturque. Si enim *Lacus Albanus* aliunde non implebatur, certe contra omnia naturæ principia, cum in tam immodicam altitudinem intumuisse, dici debet: & consequenter novam aquam in eodem loco divinitus productam fuisse fatendum est, vel dæmonum ope craterem repletu fuisse, quod admitti nec potest, nec debet; cum non solum Deus Opt. Max: sed & ipse dæmon puris naturæ legibus utantur ad hujusmodi effectus præstandos. Quomodo itaque id fieri poterit, explicandum duxi.

Oculi
canales La-
cus Albanus,
per quos si
exonerat.
qua.

Et primò quidem certum est, *Lacum* hunc non solum per subterraneos meatus montisque *Albani* hydrophylacium aquam ex mari, uti supra innuimus, recipere; sed & receptam per abditos terræ canales extra diffundere; quod experientia me docuit in *Lacus* hujus exploratione: siquidem bolidis ope inventi, intra *cænobium Cappucinorum* & *Palatium*, locum, ubi bolis omninò intra abditos montis recessus abripitur, mani-

festo signo, ibi canalem quendam additum esse, quo *Lacus* scilicet intra *Lacum Nemorensem* exoneret; & ipse *Nemetini* uti & *Genzani* olim *Cynthiani* incolæ testantur, ad septentrionalem *Lacus* ripam, locum spectari, continuis ebullitionibus ferventem, quo vel ipsi hujus opinionis sunt, vel ex monte *Albano*, vel ex ejus lacu aquam eo in loco exonerati, quorum utrumque dici potest; sed de *Lacu Nemorense* non nisi mille passibus ab *Albano* lacu distito, in sequentibus pluribus dicemus. Alter meatus *Lacis* subterraneus respicit *Tusculanum agrum*, ubi passim innumeri rivi, fontiumque scaturigines spectantur, quorum confluxus & *Marænam* fluvium, & aquam scabram seu tepulam causari nemo ignorat; quæ quidem aliunde, quam ex lacu ipso, aut montis hydrophylacio originem suam non trahunt. Monte itaque nondum aperto, & lacus per duos hosce indicatos canales, occulta negotiantis naturæ industria exonerabatur. Quomodo vero tunc temporis *Lacus* in tantam altitudinem, usque ad ipsam exundationem intumescere potuerit, explicandum restat.

Dico, itaque quod incrementum *Lacis* immodicum, minime, uti paulò ante quoque insinuavi, aut aruspici *Hætrusci* divino quodam afflatu agitata vaticinationi, aut *Delplici oraculi* virtuti adscribendum sit, sed dæmonum inspirationi, qui uti intra abditas *lacis* penetralia magnum quidpiam eo anno ex molientis naturæ occupatione non ignorabant, ita præoccupatis *Romanorum* per *Vejentis* aruspici vaticinationem animis de futuro *Lacus* incremento atque eluvie effecerunt, ut dum omnium curæ & cogitationes in tantum prodigium converterentur, atque omni spe humana exuti, quid agerent, nescirent, ad id confugerent tandem, quod solitarum superstitionum asyllum erat, *Delpbicum* inquam oraculum, adeoque ad Deorum Dearumque cultum profectum ferventius animarentur: unde istiusmodi incrementum, purum

Demoni
scilicet ad
subter-
ranum sidelo-
larium.

naturæ opus (quo ad superstitionis peccatoribus sub prætextu miraculosi eventus facilius imponentium demones utebantur) fuisse sic ostendo.

Lacus incrementum suum figurat.

Cum enim teste *Dionysio*, *Livio*, aliisque illo anno æstas torrida & nullis imbribus obnoxia fuerit, fontesque & flumina pleraque exaruerint, id haud dubiè indicio fuit vehementioris & insolite alicujus in subterrestri Oeconomia factæ mutationis, quâ, vel terræ motibus præviis, vel à subterraneis ignibus destructis canalibus, aquæ alios canales querere coactæ fuerint, quos cum non reperirent, per hos exoneratas tantum lacus incrementum causasse dico. Accedit plurimum subterraneorum ventorum furor, quorum vi factum est, ut per fundum maris eruentes, aquarum confluentem vehementius in altum usque ad inundationem urgerent; neque

similium insolitarum inundationum exempla hodierna die defunt. *Lacus Vadimonis*, uti in *Hetruria nostra* tradidimus, certo annorum intervallo ita intumescit, ut marginem transgressus omnia cluvie inundet; quod uti olim, *Plinio* teste, ita & hodiè accidit. Quod idem in *Lacu Nursino*, accedere à fide dignis audivimus, & tanquam prodigiosum Naturæ spectaculum fuisse describit in sua Italia *Albertus Leander*. Est & in *Carniola* non procul *Labaco* capus, qui quotannis ita, etiam siccis temporibus inundatur, ut qui prius fationi & venationi leporum, jam piscium captura aptus sit. Qui hujusmodi Naturæ prodigiorum causas & rationes exactius scire desiderat, is consulat *Mundum nostrum Subterraneum*, ubi de fluminum lacusque exortu, quicquid desiderari poterit, descriptum reperiet.

Lacus incrementum suum figurat.

CAPIT V,

De Urbe hodiè Albano nuncupato, ejusque Territorio.

Albani moderni fere à veteri distincti.

Omplures crediderunt, *Albanum* eodem in loco situm, quo olim *Alba Longa*, in quo plurimum hallucinantur, uti supra demonstratum fuit. Constat enim ex Authoribus, hanc post dirutam *Albam* veterem multis seculis, primum villis consulum, principumque *Romanorum* coli ceptam, successu temporis in urbem evasisse, & expressè docent veterum Itineraria, quæ ad montem *Albanum*, sub cujus jugo *Albam Longam* conditam fuisse diximus, XX M. passuum, ad *Albanum* verò oppidum non nisi XII M. ut passuum numerant, ex *Antonini tabula* patet, id verum esse, hodierna distantia veteri congrua se indicat. Inter cætera verò monumenta ab Historicis recensentur: *Villa Cn. Pompeji*, quod & *Albanum Pompei* dicitur, quasi diceret, *suburbanum* sive *predium Pompeji*; deinde *Albanum P. Clodii*, quorum utrumque uti insigni magnificentia exstructum fuit, ita post eorum obitum in deliciosos recessus Romanis Imperatoribus cessit. *Albanum Pompei*

Villa Pompeii.

eundem profus locum, quem hodiè *Albanum oppidum* tenuisse, ex *Ciceronis Orat. pro Milone* patet, qui expressè dicit *Clodium Bovillas* primum oppidum decimo ab Urbe lapide, inde in *Albanum oppidum* III M. passuum inde distitum in *Via Appia* deflexisse, tandem in villa sua *Milonem* expectasse; cum enim sciret iter solenne, legitimum & necessarium, ante diem 13 Kal. Feb. *Milonem* esse *Lanuvium* ad *Flaminem* prodendum; (erat enim *Milo* Dictator *Lanuvii*) ipse *Româ* subito pridie profectus est, ut antefium fundum, *Miloni* insidias collocaret; sit obvius *Clodio Milo* ante fundum ejus hora serena; statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum, at irrito nisu, *Milone* fugâ sibi consulente. Sed non destitit hoc negotium: resert enim *Africanus Pedianus*, *Milonem* injustè invasum cum servis amplius trecentis armatis *Clodio Ariciâ* redeunti, (ubi de *Milonis* reditu apud decuriones *Aricinos* sese informarat) in *Albanum Pompei* obviam contendisse, & supra

Villa P. Clodii.

P. Clodii castra ad Bovillas.

& supra *Bovillas* inopinantem in itinere aggressivum; *Clodionque* tribus vulneribus acceptis, *Bovillas* translatum, tabernamque, in quam profugerat, expugnata[m] à *Milone*, semianimem *Clodium* extractum in *Via Appia* occisum esse. Ex hac relatione luculenter patet locorum genuina descriptio; videlicet *Albanum prædium* C. *Pompei* tribus milibus passuum ultra *Bovillas*, aliud non fuisse, quam hodiernum *Albanum*, uti compluribus circum locis vultissima rudera indicant: siquidem *Antonini tabule*, ut paulò ante diximus, *Bovillas* ad nonum, vel ut alii ad decimum lapidem, ultra quas *Albanum* ad tertium, & hinc *Aretiam* ad unum distitisse lapidem, ostendunt. De *Albano* seu *Villa Clodii* major difficultas est, non tamen tanta, quin ex contextu scriptorum superari queat. Nam perique ultra *Albanum* in altiori loco fuisse asserunt dorso *Lacùs* impostam, eo serè in loco, ubi modò *Monasterium Patrum Franciscanorum* in citeriori lacus parte situm est, aut vicino veteris *Albe* ruderibus loco. Nam ultra *Albanum* è superiori loco prædii sui *Milonem* fuisse impetum à *Clodio*, *Cicero* expressè docet, cum serè post *Albanum* altior locus non sit, quàm dorsum sive *Margo Lacùs*. in eo *Villam Clodii* fuisse certum est; fuisse autem summà magnificentia[m] extractam à *Clodio*, *Cicero* his verbis indicat: *Vos Albanorum obrute arce, sacrorum Populi Romani sociæ & æquales, quas Clodius præceps amentia[m] caesis prostratisque sanctissimis lucis, insanis substructionum mobilibus oppresserat, &c.* quæ fatis prædium insignis magnificentia[m] monstrant. Ubi nam verò fuerit *Fanum Bone Dæ*, circa quod *Clodium* occisum fuisse narrat *Cicero*, dubium est; ego, quantum ex contextu verborum colligere licet, dico fuisse in loco aliquo medio inter *Albanum* & *Castrum Gandolfinum* infra *Villam Clodii* extra *Viam Appiam*: Nam *Clodium Bovillas* translatum, ibi ex vulneribus acceptis obijisse, paulò ante dictum fuit. *Boville* itaque proximè

ad *Viam Appiam* è latere *Albano* fuerunt, vicina[m] prædium *Clodii*; intra hoc & *Bovillas Fanum Bone Dæ* fuisse, clarum est, uti ex *Mappa* patet, & uti totus hic campus immensarum molium ruderi- bus confertus est, ita quoque confusa nobis verum & genuinum locum difficulter determinat, exceptis *Amphitheatro*, cujus adhuc infra *Castrum Gandolfinum* vestigia existant, cum quinque illis conis sepulchralibus, qui *Ariciam* inter & *Albanum* spectantur, quorum medius cæteris altius eminet; quos plerique ex historiarum inficitia trium *Curatiorum* sepulchrum existimant; verùm cum id in præcedentibus consuta- verimus, & historica[m] fide[m] repugnet, ea hîc repetere supervacaneum duxi. *Exstat* & hodie immensa faxea moles, & altitudinis præcellens, ad introitum *Albani*, quam *Ascanii sepulchrum* dicunt; de quo tamen cum nil certi mihi constet, in antiquitatis suæ chao relinquo. *Amphitheatrum* verò à *Domitiano* constructum, urgentibus sane rationibus convincor: nam, ut *Dionysius* refert l. 66: *ὁ δὲ Δομιτιανὸς φοβηθεὶς τὸν πατέρα, πῶς τὸ Ἀλβανὸν πύργον πολλὰ διέτελεσεν.* *Domitianus*, inquit, patrem timens, apud *Albanum* montem plurimum agebat; ubi verò *Imperium adeptus* fuit, tunc *Minervam* præcepit ex omnibus *Diis* coluit, atque eam ob causam *Quinquatria* magnifice celebravit; in quibus certamina *Poëtarum*, oratorumque, & gladiatorum quotannis serè exhibebat in *Albano*. Nam eum locum sub *Albano* monte, unde is locus nomen habet, tanquam arcem aliquam elegerat. Hæc *Dionysius*, cui subscribit *Suetonius*, eumque ludis & venationibus ita deditum fuisse, ut centenas varii generis feras sæpè in *Albano* secessu conscientem spectarint plerique. Vides igitur à nullo alio iustiusmodi *Amphitheatrum* extractum, quàm à *Domitiano*, cum enim perpetuis ludis, scenicisque spectaculis, nec non gladiatoris certaminibus deditus esset, locum necessariò, in quo dicta exhiberentur, parari consentaneum

Pompeii Villæ ubi fuit, ex topographica historiarum relatione patet.

Tabula Itineraria Asconia.

Villæ Clodii situ.

Fanum Bone Dæ.

Amphitheatrum.

Ascanii sepulchrum.

Amphitheatrum Domitiani.

videbatur, præsertim cum jam prædecessores Cæsares tum *Rome*, tum alibi, magnificentissimis extructis theatris circisque exemplo prævisissent. *Amphitheatrum*, uti rudera ejus monstrant, inter *Castrum Gandolinum* & *Albanum* constitit, & vulgò ab indigenis *Colosseum*, ab *Amphitheatro Romano*, dicitur.

Bovillus
nisi

Sed redeo ad *Bovillus*, cujus hodiè inter nonum & decimum lapidem ab Urbe utrinque *Albanum* tendentibus, rudera cernuntur: & antiquissimum oppidum fuisse, testatur *Florus* l. 1. c. 11; qui inter alia oppida, quæ *Romani* post exactos Reges expugnata inter municipia numerarunt, *Bovillarum* quoque meminit, ita ut jam ad principium consulum *Romanorum*, & sub ipsis Regibus maxime floruit; quamvis, ut est rerum humanarum instabilis conditio, civilium bellorum turbinationibus plurimum, ipso *Cicerone* testante, defecerit: cujusque omnes serè *Romanarum rerum scriptores* frequentem mentionem faciunt; plurimum passum fuisse bello civili *Marium* inter & *Octavianum*, *Craffium*, *Metellionque*, exorto: quorum illum unà cum *Ginna Ariciam* inter *Albanumque Pompei*, hos ad montem *Albanum* castra posuisse, *Appianus* l. 1. bell. civil. refert. Cæterum totum hoc territorium à *fossa Cluilia Albanum* constitutorum ruderum multitudine & copia ita refertum est, ut nemo sine admiratione tanti veterum splendoris & magnificentie monumenta intueri valeat. Inter cætera memoranda *Ioannes Garzenius* apud *Albertum Leandrum* refert, inter memorata rudera suo tempore sepulchrum detectum fuisse, in quo corpus femineum miro quodam & pretioso liquore perfusum extendebatur, quod uti adhuc incorruptum erat, ita summæ pulchritudinis puellam fuisse notabatur, capillis decorabatur aureis & prælongis, caput diadema aureum ornat, lucernâ pedibus impositâ adhuc ardente, quæ tamen mox ac apertum fuit monumentum,

Antiquita-
in Mnu-
mente.

Sepul-
chrum
Tullio
filie Cicer.

extincta reperiebatur; à primo verò sepulture die usque ad reperti corporis tempus, 1300 annos, ex tumba epigrapha collegerunt. Undè multi *Tullio Ciceronis* filie corpus fuisse crediderunt. Sublatum deinde cadaver populi *Romani* Consulibus, quos Conservatores vocant, tanquam rarum quiddam & insolitum oblatum fuit; verùm nè curiosa *Romanorum* ingenia supersticioso cultu spuris hujusmodi reliquiis inficerentur, *Alexandri VI.* Summi Pontificis jussu in *Tiberim* projectum fuit; mihi sanè uti de hujus rei veritate nil certi comperire licuit, ita quoque fides sit penes Authorem.

Albanum postæris temporibus.

Albanum à quo primò ex rudibus *Albani re-
staurato.*
Ville Pompeii restauratum sit, non invenio; verisimile tamen est, quod uti id cætera *Latii* loca tum amœnitate, abundantia rerum, optimorumque vinorum feracitate, tum deliciosis lucis viridariisque superaret, ita frequenti Cæsarium Principumque *Romanorum* rusticatione, paulatim in Urbem evasisse, dum quisque aut villam, prædiumve, aut aedes secessibus suburbanis aptas, in solo delicioso extruere contenderet: sapè tamen Civilium bellorum furore concussa ingentes ruinas sustinuit. *Romani* armata manu illud invadentes, eò quod *Albani Fride-
rici Barbarosse* Cæsaris factionibus *Albanum
vestitum à
Barbarol-
is Cæsaris
hujus.*
nimium in præjudicium *Romani Pontificis*, rerum ad bellicum apparatus necessariorum administratione haberent, prorius destruxerunt. Nominè tamen Urbis olim, & quidem *Italiae* metropoli triumphasse, ex *Socrate* & *Saxomene* colligimus: nam in concilio *Mediolanensi* sub *Constantino Magno*, *Athanasii* condemnationis sese opposuisse *Episcopos Paulinum Tre-
virensensem, Dionysium Albanensem, Ver-
cellensem in Liguria Eusebium*: verba ejus sunt: *Παυλῖνος ὁ ἐκ Γαλτίας
Τεβεργεσους, Διονυσῖος ὁ Ἀλβανῶν τῆς*
τῶν

Albanum
vestitum à
Barbarol-
is Cæsaris
hujus.

Episcopus
tus Al-
banus.

τῶν Ἰταλῶν μετρηπόμενος ἔχει εὐσέ-
 ει. ὃ βρεχέλιον τῆς Ἀργεῖας. In
 vita quoque Sylvestri Pontificis sub
 Constantino Imperatore, Anastasius
 in vitis Pontificum, expressit ait, Syl-
 vestrum post Constantini Magni con-
 versionem in Albanensi civitate Basili-
 cam S. Joannis Baptistae extruxisse, eam-
 que magnis possessionibus, tum in
 Agro, tum circa Lacum Albanum affi-
 gnatis cumulasse. In vita Innocentii Pon-
 tificis, qui anno Christi 400 Ecclesie
 praeerat, hunc patriam Albanensem fuisse
 legimus. In vita quoque Leonis II, qui
 Ecclesiam praesidebat anno 683, fit men-
 tio Ecclesie Albanensis; praeterea circa
 annum 800, Beati Petri Basilicam in
 Albano sitam, memorat praefatus Ana-
 stasius; & in vita Benedicti III, anno
 Christi 855, Oritae & Albanorum Antistitu-
 tum fit commemoratio; quin & Marty-
 rologium Romanum meminit hujus,
 sequentibus verbis: Sexto Kal. Octo-
 bris Albani S. Senatoris. Ut proinde
 ab illis temporibus usque ad hanc no-
 stram aetatem, Albanensem urbem Epi-
 scopali dignitate claram fuisse patet.
 Imò & hodie Albanensis Episcopus in-
 ter sex Ecclesiae Rom. Episcopos unus,
 titularum non nisi uni ex senioribus Car-
 dinalibus attribui solitus. Sed de his
 pluribus in Sabinorum regione.

De fertilitate hujus Albani Agri, cum
 veterum Scriptorum monumenta eâ ple-
 na sint, non attinet dicere: sufficit Dio-
 nyfii testimonium: Subjecti sunt, in-
 quit, urbi Albanensi, campi amoenitate ad-
 mirandi, omnis generis frugum fertillissimi,
 nec ulli cedentes Italiae agro, praecipue bo-
 nitate vini suavisissimi, quod Albanum vo-
 cant, praecellens omnibus reliquis, si Faler-

num excipias. Plinius l. 14, c. 6, Divum
 Augustum vinum Setinum cunctis pre-
 tulisse ait, cum vina urbi vicina, praedul-
 cia & rara in austero; cui Strabo sub-
 scribit l. 5, c. 10. Dioscorides: Inter
 Italica vina secundum locum obtinet Al-
 banum. Columella l. 3, c. 8: Neque enim,
 ait, dubium est, Massici, Surrentinique,
 Albani, Coecubique omnium, quae ter-
 ra fuitmet, in nobilitate vini principis esse;
 neque ea displicuisse Horatio, ex se-
 quentibus verbis patet:

*Est mihi novum superantis annos
 plenus Albani cadus.*

Et hodie adhuc in magna apud omnes
 estimatione est, quamvis ipsum non e-
 jusdem, cujus olim, bonitatis reperitur.
 Spectatur porro versus maritimam pla-
 gam ab Albano duobus serè millibus
 passuum distitum Castellum, quod vul-
 gò Savelli dicitur, quam ego veterem
 Cameranam esse conjicio ex Authorum
 scriptis, quae eam non procul Albano sitam
 asserunt, fundatam ab Aboriginibus
 & praefici Urbris, Dionysio teste: quam
 Romulum primum Regem Romanorum
 Itibugalle idem ostendit ex Catone de
 Originibus; è cujus rudibus deinde à
 quodam Duce ex Sabella nobilissima
 Romanorum familia, quam inde origi-
 nem suam ducere multi non inverifi-
 milibus conjecturis asserunt, instaurata
 fuerit; hodie tamen ob maligni aëris
 vitium planè deserta jacet. Satis tamen
 hoc loco mirari non possum Blondum,
 qui veterem Albam Longam hoc loco,
 nullo profus fundamento, imò opi-
 nione ab omnibus scriptoribus dissen-
 tiente, exstructam fuisse sentit. Sed hæc
 de Albano agro dicta sufficiant.

Albani
 Vini.

Castrum
 Savelli.

Basilica
 S. Joan.
 Baptistae
 à Sylvestro
 extruxit.

Innocen-
 tius Papa
 Albanen-
 sis.

Deliciae
 campi
 Albani.

CAPUT VI,

De Aricia, & Nemore, ejusque Territorio.

Aricia
 descriptio.

Riciam, vulgò la Riccia, u-
 nam ex antiquissimis Latii
 urbibus fuisse, Strabo, Ap-
 pianus, & Cornelius Tacitus

referunt, conditorem ejus Archibochum,
 vetustissimorum Siculorum Ducem, Sa-
 llinus refert, ab eodemque Firminum vo-
 ciatam, quæ & à nullis non veterum

Scriptorum monumentis ob insignem antiquitatem celebrata fuit: undè *Cicero Philop.* III, eam non immeritò municipium vetustate antiquissimum, jure fœderatum, propinquitate pœnè finitimum, splendore honestissimum vocat; de qua *Dionysius & Livius*, dum *castra Marii & Cinnæ Ariciam* inter & *Albanum* posita describunt, fusè agunt, quos consule. Fuisse autem olim non eodem loco, ubi modò existit, sed paulò remotiorem ad *viam Appiam*, innumera ibi passim obvia monumenta ostendunt, à *Siculis*, uti diximus, antequam ab *Aboriginibus & Pelasgis* pellerentur, quingentis ferè ante bellum Trojanum annis conditam; vel ex hoc capite memorandam, quod duos eximios Heroës Mundo protulerit, *Ostavianum Augustum* Cæsarem ex *Actia Aricina* natum, & *Turnum Herdonium*, virum rerum gestarum gloria, nec non mira facultia clarum. De Cæsare Augusto, *Virgilius* l. 7:

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello

Viribus, insignem quem mater Ariciam

Hanc claram quoque reddidit obfidio facta ab *Arunde*, filio *Porſenæ* Regis *Hetruscorum*, quem *Aricinos* adſcitis in auxiliares copias *Catonis Aristodemus* duce suo exercitu interfecit: *Dionysius* narrat l. 7. *Philostratus* quoque narrat *Apollonium Thyaneum* hoc loco, cum in *Philotium Citiensem* incidisset, multis philosophatum fuisse. Nonnulli quoque, *Simonem* post certamen cum *S. Petro Rome* initum, à suis discipulis, membris jam mutilum *Ariciam* delatum, ibidem exspirasse existimant. *Vitellium* Imperatorem hujus *nemoree Aricie* secessu vehementer delectatum fuisse, author est *Cornelius Tacitus* l. 19. De *Itatua* verò ab *Oreste* in hoc *nemore Diane Scythice* jussu oraculi crecta, lege *Ovid. Dionys. caterosque* Authores supra nominatos. Magnas calamitates variis bellorum discriminibus passa, posteris tandem temporibus nobilissi-

mæ *Sabellorum* familie, uti & *Albanum* accessit; eodem verò, quo hæc scribo, anno 1661, à *Sabellis* in jurisdictionem *Gbyſiorum* familie transiit, sub *Alexandro VII* Pont. Max. Oppidum fanè abundantia rerum, nec non amenitate sylvarum præditum est. Porros & brassicam melioris note, uti olim, ita modò producit: undè *Columella* eam matrem porri vocat.

Brutia que tellus, & mater Aricia porri.
Martialis l. 13. *Epig.* 19.

Mittit præcipuos Nemoralis Aricia porros,

In niveo virides stipite cerne comas.

Habuit hoc oppidum olim sub radice montis in ima valle lacum, cujus supra mentionem faciunt Authores, qui hodie evanescentibus aquis in agrum facundissimum evasit; habuisse autem hunc lacum originem suam ex *Lacu Nemorensi*, testatur copiosus rivus, qui ex collis vicini latebris profluens molas impetu suo convertit; & in hunc usque diem canalus in *lacu Nemorensi* spectatur, quem propriis oculis detexi hoc, quo hæc scribo, anno. Miraculum verò, quod *Plinius* narrat: *Si carbo in agri Aricini glebam incidit, continuo ardere.* hodiè non comperitur; & ne, quod optimum in toto hoc tractu cernere est, transisse videar, existat uno circiter milliari ab *Aricia* nobile templum *Deiparæ* consecratum, vulgò la *Madonna della Riccia*, miraculorum gloria celeberrimum, nec non votivis undiquaque confluentium hominum utriusque sexus peregrinationibus frequentissimum, utique ea divinæ providentiæ dispositione hoc in loco extructum, ut ubi olim nefaria *Dianæ* sacra dæmonum instinctu celebrarentur, suo tempore depulsis dæmonum execrandis idololatriis verus in *Deiparæ* Dei cultus unicè propagaretur; quod ita esse, Miraculorum multitudo, quæ hoc loco nullo non tempore piensillimæ matris beneficio accidunt, sat superque indicant. *Alexander* deinde *VII*, P. M. pro eximia sua in *Dei-*

Ostavianus Augustus, & Turnus Herdonius Aricia vicinis.

Memorabilia que Aricie contingunt.

Simonis magi nec.

Lacus Aricinus vicinis.

Templum Virginis Deiparæ miraculis clarum.

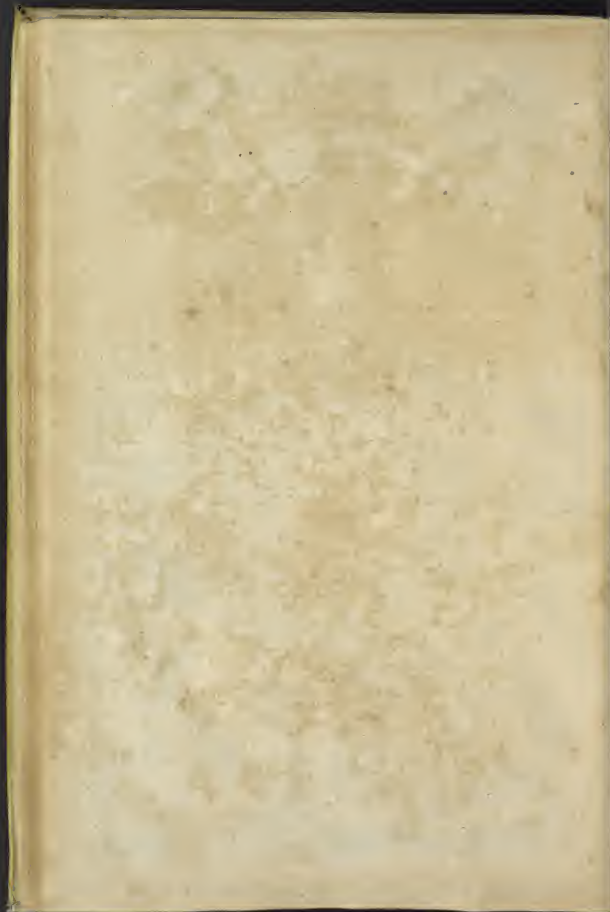
Lacus Aricini Prisca Constitutio
una cum fabrica in medio lacus extracta.

SITUS LACUS NEMORENSIS
Sive
Speculi Dianæ priscis Seculis

param devotione aliud templum ejus honori dicatum in oppido Aricino meditullio quam magnificentissimè extruxit, quod uti ad similitudinem & symmetriam Panthei Romani erectum fuit, ita quoque Pantheon Marianum vocari jussit.

CAPUT VII,

De Nemore Aricino, & Lacu Diana.

Diana cultor ac loci sacr.

Nemus itaque Aricinus, sive Nemus Dianæ Tauricæ seu Scythicæ, duobus millibus passuum ultra Ariciam situm, nemini ex reliquis celebritate nominis cedit. In hoc nemore memorabilis ille Lacus spectatur, quem nonnulli speculum Dianæ, quidam Artemision, aut Lacum nemorosum Dianæ, alii aliis nominibus insigniunt; hodiè à duobus supernè imminentibus oppidis, vulgò il Lago di Genzano, & di Neme dicitur, retento ab antiquo Nemore, nomine. Dianam vero hoc loco singulariter cultam ex inscriptione quadam patet, quæ in Palatio ducis Frangipanii abaco incisa legitur; referuntque statuum Dianæ, veluti artis sculptoriæ specimen, Regi Galliæ transmissam fuisse. Verum cum hunc Nemorensem districtum satis curioso ratiocinio describat Strabo; ejus hic verba adducam, quibus quæcunque memoratu digna de hoc loco lacuque dici possunt, comprehendit. Post Albanum, inquit, montem in Via Appia est oppidum Aricia, ultra hoc, Romanorum oppidum, Lanuvium est in dextro via Appiæ latere, unde & mare & Antium conspici possunt; Dianæ autem quod vocant nemus à sinistra via parte est, quæ ab Aricia Lanuvium versus ascenditur; Templum in eo ad Aricinos pertinet; apud Dianæ Tauricæ sacrorum similia ibi esse constituta; Nam Barbaricus quoque atque Scythicus mos apud id templum obtinet: profugus quippe constituitur sacerdos, qui priorem sacerdotem sua trucidaverit manu, striditque semper gladio paratus ad insultus propulsandos circumspicit. Fanum in nemore est, ante id lacus est, mari annulus

supercilium montanum continens atque excessu circumcirca in loco cavo & profundo includit Lacum & sanum. At fontes quidam conspiciunt, unde lacus impletur; ex quibus unus vocatur Egeria, communis Nominis cujusdam nomine. Effluxus autem intus quidem occultus, at foris cernitur è longinquo conspicitur; Ceterum his locis vicinus est Albanus mons longè sublimior Dianæ nemore & ejus superciliis, licet excessus & satis rectus: is quoque lacum habet longè majorem eo, qui est ad Dianæ montem. Hæc Strabo. A fanum itaque Dianæ, cujus meminit Strabo, frequentia & celebritate, jam olim oppidum ortum est, cui à situ inditum fuit nomen Nemus, hodiè Nemi. Ad templum seu sanum quod attinet, fuit id in ipsa Lacus ripa, cum, uti ex moderna loci constitutione patet, nulla sit inter lacum & montanum hoc Nemoris superciliium planities, nisi ea quæ Nemori subjicitur Lacus patet, multis objectis collibus; ad quod alluisse videtur Lucr. l. III:

Qua sublime Nemus, Scythiæ quæ regna Dianæ,

Regna appellat, quia sacerdos sacrorum Dianæ præles rex dicitur: unde & Suetonius in Caligula eum Regem Nemorensem vocat; unde emerit fabula de Oreste & Pylade, à sacerdote Rege eos in honorem Dianæ simulacro sacrificaturo, nisi raptò Dianæ simulachro clam aufugissent. Vide totam fabulam graphicè descriptam ab Ovidio l. 3 Ponticorum, eleg. II; & lib. 4 Tristion, eleg. IV. Quæ quidè omnia in Nemore Aricino contigisse narrat, quæ tamen à primis Latinis, quorum gentem ex Aboriginibus & Pelasgis conflata fuisse supra diximus, è Græcia

Fabula de Oreste et Pylade.

Strabonius de insigne Nemore.

è *Grecia* huc translata, atque *Nemori Aricino* applicata fuisse, nemo dubitare debet, qui *Græcorum* in propagandis fabularum habuerit; Ubi & videre est de

Hippolyti
fabula.

Hippolyto à Diana ad vitam revocato fabulam sane celebrem. Nam *Diana Hippolytum à Phocis* discerptum ab inferis ad vitam revocatum in *Aricino*, uti *Servius* refert, *Nemore* Nymphæ commendavit *Egerie*, cumque *Virbium* quasi bis virum, iussit vocari; unde

Virbium
quis, epus-
que erigon.
& erigon.

Cornuto teste, *Quatuordecim* millibus ab *urbe* est *Virbii* clivus, *qua iter est ad Aricium* & *Nemus Dianæ*: locum vide in mappa. *Quenam* autem fuerit *Egeria* illa *Nympha*, & quis *ons* ejus, varii variè tradunt; sunt qui eam *Nume Popilii* uxorem dicant; alii unam ex *Musi* esse volunt, alii alia comminiscuntur.

Egeria
Nympha.

Dionysius Halicarnasæ ait, *Numanum* nocturnos cum *Egeria* Nympha congressus finxisse, ut hac religione devincti leges ab eo veluti autoritate Deorum latas libentius susciperent; quotidie enim ad eum ventitasse *Egeriam* Nympham, cumque sapientiam edocuisse. Ad fontem autem habitasse ferunt, qui

Nume fa-
bula.

& *ons Egerie* dictus fuit, uti supra ex *Strabone* patuit; fontis hujus limpidi-
fimi tam copiose hodiè sub *Nemorensi* oppido ex antro profluunt aque, uti supra meminimus, ut molas flumine suo statim convolvant, & hunc *Egerie* consecratum *Statius Syl.* l. 5, Car. 111, testatur; reliqui verò fontes sub *Cynthiano* sive *Genzano* oppido *Musarum* sive *Campanarum* habitum sunt fontes. *Livius*, *Erat*, quem *mediam* ex opaco *specus* fons perenni rigabat aqua; quo *qua se* per sepe *Numa sine arbitris* veluti ad congressum *deæ* inferebat, *Camænis* eum lucum sacravit, quod earum sibi consilia cum conjugis sua *Egerie* essent. *Ovidius*.

Musarum
fontes.

Nympha *monè*, nemori stagnoque operata *Diana*,
Nympha *Numæ* conjunx, ad tua facta *Veni*.
Vallis Aricina silva præcinctus opaca
Est lacus, antiqua religione sacer.

Hic latet Hippolytus loris discerptus
equorum,

Vnde nemus nullis illud aditur equis.
Defluit incerto lapidosus murmurare ri-
vus.

Sæpi sed exiguis haustibus inde bibe.

Egeria est, que præbet aquas, *Dea*
grata *Camænis*,

Ille *Numæ* conjunx consiliumque fuit.

Alii putant, *Lucionem* fontemque *Egerie* fuisse *Romæ* ad portam *Capenam*, colliguntque id ex *Satyra Sulpicia*, quam de *Reipub.* statu, temporibus *Domitiani* composuit, cum ille edicto *philosophos* ex *Urbe* exegisset, ubi *Calliopen Muson* fingit, ita sibi respondentem:

Pone metus equos, *cultrix* mea & *summa* *Tyranno*

Hæc instant odia, & nostro periturus
honore est.

Nam *Laureta* *Numæ* fontesque *habitanus* *cosidon*,

Et comite *Egeria* ridemus inania
capta.

Sed uti *Romanis* moris fuit, potuit ad similitudinem *Aricini* *Luci* fontisque alius & *Romæ* eidem *Deæ* consecrari, uti de fonte & *Virbii* clivo egerant.

Lacus hodiè vocatur *il lago di Nemi*, *Nemus*

oppidum in dorso *lacus* situm, *Frangipannorum* jurisdictioni subest, cui ex opposito respondet *Genzanum*, olim *Cynthiamon*, cum arce *Ducis Cesarini*, loci possessoris. *Fons* verò, quem *Egerie* olim dicebant, hodiè quoque spectatur ex antro tanto impetu prolabi, ut immediatè molas *frumentarias* volvat; *Antrum* verò canali suo facilè ostendit, *lacum* hunc commune sub *Albano monte* *hydrophy lacium*, ex quo impletur, habere: nam *Lacum Albanum* certo certius per occultum meatum in *Nemorensium lacum* sese exonerare, supra diximus, & hunc per alios occultos canales tum in *agros* infra *Ariciam*, tum ad *S. Petronillam*, veteris *Lavinii* locum, sese cum exonerat, *Namico* flumini originem dare. *Lacum* quoque *Dianæ speculum* dictum, eò quod *Diana* ex *monte Albano*, in quo *lacus*

Cynthia-
mon.

Dianæ la-
tus specu-
lum di-
ctus.

Lacus inftar speculi rotundi & splendidiſſimi comparet, ſeipſam contitum fuiſſe fabulantur. Quicquid ſit, locus eſt amcenitate plenus. *Nemus*, hodie oppidulum ſupercilio montis impoſitum, palatio nobiliſſimo adornatur, proſpectu prorfus delicioſo, ſylviſque venationibus aptiſſimis circumdatus. Ab *Aricia Genzanson* uſque via patet ad integrum milliare & amplius, quintuplici arborum discrimine ita digeſta, ut nihil hiſce locis amcenius ſpectari queat; huic è regione *Monasterium Patrum Cappucinorum* in clivo eminet, quem ego *clivum Virbii* fuiſſe, ex Authoribus haud inverſimiliter conjiſcio.

Veruntamen hæc omnia, ut, num vera eſſent, & an nonnulla dictorum locorum veſtigia adhuc ſuperſeſſent, reperiem, anno quo hæc ſcribo 1662, 10 die Octobris, totius *Nemorensis lacus* explorationem auſpicatus ſum; in qua quæcunque obſervavimus, hic oculis curioſi Lectoris ſupponam; *Lacus* eſt in circuitu 4 milliump paſſuum; crater verò ſere ſex millia paſſuum facile comprehendit; olim ex omni parte habitatus, præſertim ad illam oram, quæ meridianam plagam reſpicit, in quo vix ad decem paſſus procedas, ubi non vetuſta rudera veſtigia occurrant, quæ quidem non comparent, niſi per occultos meatus interiora penetraveris; tum enim hinc ſubſtructiones mirabiles, illinc rarâ magnificentiâ ſana, ambulacra longiſſima continuato ordine deteguntur. Spectantur & *Cæſaris Auguſti* ſemiſepulta magnificentiſſimi palatii veſtigia non procul à canali, quo aqua in *lacum Aricinum* deducebatur, magna ſanè quadratorum lapidum mole conſtructo; quoniam verò, ſive datâ operâ, ſive labantis materiæ caſu, ſucceſſu temporis canalis obſtrictus eſt, ita quoque *lacus Aricinus* aquarum allapſu deſtitutus in campum, quem *Concham* vocant, fertilitate inſignem evaſit. Aqua verò canalis ſemiruti per diverticula hinc inde elapſa,

molis verſandis ſummo indigenarum emolumento adhuc ſervit. Ex hoc *lacu* pariter ſua famoſus ille *fluviolus* ^{Nunciicus} ^{amais R.} *Nunciicus* originem trahit, qui prope *Patricam*, hodie corrupto nomine *Prattica*, vel potius ad *S. Petronellam*, vetuſt *Lavinium*, olim interitu *Aeneæ* celebrem locum, ex rupe in ingentem fontem erumpit, & hinc in mare trium milliarium ſerè ſpatio diſſitum evolvitur. Crater lacus verſus orientalem partem tribus ingentibus aquarum fontibus irrigatur, quorum principalis eſt infra *Arce* *Frangipaniorum* ex ingenti rupe emergens, tres molas verſat. Alter *Aricia* verſus *Cyrbianum* tendentibus occurrit. Tertius ad *Monasterium Franciſcanorum*; ſinguli limpидitate, ſalubritate, nec non nivea quadam frigiditate pollentes. Eſt in rupe eminenti ſitum oppidum à *Nemore*, *Nemi* nomen in hunc uſque diem retinens, quod maxime magnificum ſanè & per amplum *palatium Frangipaniorum* illuſtrat, eo in loco, ubi quondam *templum Diane* conſiſtebat, ab omnibus ſcriptoribus celebratum, unâ cum turri, quam *turrim* ^{Turris} ^{Diane} *Diane* vocant, ad altitudinem 120 pedum ſaſtigium erigens, formâ rotunda & cylindracea, cujus interior diameter 25, exterior 30, craſſitudo murorum 5 pedum invenitur: ſpectabile ſanè opus & conſideratione digniſſimum. figuram ejus in appoſita mappa contemplare. Supra ſolidam rupem fundumq; ſaxoſum exſtructum, ſub quo ampliſſima *Crypta* fontibus irrigua reperitur, quam ego *Egerie* olim *antrum* fuiſſe ex Aucutorum ſupra memoratorum ſcriptis conjiſcio; & in hunc uſque diem locus vulgo *Gerulo* vocatur, nomine ab *Egeria* non procul remoto. Planities non exigua inſta hanc expanditur, mira porrorum caparumque, uti olim, ita & in hunc uſque diem feracitate celeberrima: ceterum hodie totus crater ad *Lacum* uſque ſylvoſa arborum condensatione perplexus eſt; exceptâ eâ parte, quâ Auſtrum Eurumque ſpectat,

Lacus Nemorensis deſcriptio.

Rudera Antiquitatu.

Antrum Egerie.

vineis abundante. Hinc ut expeditius *Cynthiano Nemoris* iter haberetur, Dux *Frangipanius*, exsecratis cautibus trium ferè milliarium viam undique densissimis arboribus inumbratam magnis sanè impensis intra craterem montis ad latus Australe deplanari iussit, quo nil amenius delicioiusque videri potest. E regione *Nemoris* diametraliter opposita *Cynthianum*, vulgo *Genzano* locum est, de quo supra: nobile & dives oppidum *Cesarini* Ducis jurisdictioni subiacet; infra quod ad ipsum lacum arborem vidi tantæ magnitudinis, ut integra familia 25 personarum facile concavitatem inhabitare queat. Incola certo sibi persuasum habent, arborem hanc ab *Cesare Augusto* inibi plantatam, successu temporis in tantam molem excrevisse. Sed sinamus indigenis plus æquò credulis plebejam hanc persuasionem.

Via Frangipani-
rum.

Cynthi-
anum.

Arbor sa-
mosa vi-
tylam ac
vultu.

Lacus Ne-
moris
descriptio.

Lacus cæteroquin piscium abundantia refertus est: ubi profundissimus, triginta ulnarum longitudinem non excedit. In æquilibrio cum lacu *Albano*, cui per occultum canalem communicat, consistit, omnemque ex *Albani montis* hydrophylacio aquarum copiam recipit. Utriusque lacus crateres non nisi mille ducentis passibus distident, ita ut intermedium illud spatium terrestrè, optimo jure pons quidam utrumque lacum jungens dici possit.

Pomo à *Cynthiano* sive *Genzano* oppido *Arician* versus, uti olim *Via Appia* tendebatur; ita hodie nobilissimis ac planè regis ambulacris ad integrum milliæ ab Excellentissimo Duce *Cesarino*, quadruplici arborum ordine confitis instructa est, ut in toto *Latia*, sive magnificentiam sive raram amenitatem spectes, quicquam pulchrius delicioiusque non occurrat. Et non ita pridem in amenissimo *Cappucinorum monasterio* detecti sunt veterum *Romanorum* aqueductus, magno sanè *Cynthianorum* emolumento futuri; si *Nemorenses* inter *Cynthianosque* de ju-

Via Cæ-
sari.

nisdictione exortum dissidium illud non impedisset. Certè à primis *Casariis Augusto* & *Tiberio* hoc in lacu undiquaque delicioissimum nauachiam institutam, naves in tempore *lacus* à piscatoribus detectæ, quas tempore *Martini* Pontificis *Prosper Columba* Cardinalis magnis expensis machinarumque apparatu extrahi iussit, satis testantur; quarum artificiosa & nunquam aliàs illis similis visa structura navis, satis arguit, ipsas in medio lacu fixas, continuoque habitatas fuisse; idque ex bicubitalibus canalibus plumbeis, quarum unus alteri strictim inferebatur, ex fundo extractis colligitur; Architecti verò iis exactè exploratis, præter inscriptionem *Tiberii Cesaris* nomine insignitam, ex magna quoque illa fontis scaturigine, quam molas infra præm *Frangipaniam* versare diximus, ad navium usque habitationem in medio lacu constitutarum, ne quicquam deliciarum deesset, aquas frigidissimas deductas affererunt. Verum ne quicquam proprio sensu asseruisse videar, hic *Blondi* verba adducam, ex quibus fabrica fuscæ & copiosæ descriptæ luculenter patebit.

Quantum autem, inquit, lacus ipse majoribus fuerit gratus magnum hoc tempore apparuit argumentum. *Prosper Columba* Cardinalis, *Patritiusque Romanus*, cum *Nemorensis* illud *Cynthianumque Castellum paterna possideat hereditate*, aliquando audivit *Nemorenses* dicere naves suo in *Lacubinas* esse *submersas*, que nec adeo putres sint, ut lacerate funiculos de industria alligatos, nec reitæ casu implicita tractæ sequantur: nec integra suis ipsorum omnium incolarum viribus queant extrahi. Quare vir ipse bonarum artium studiis & imprimis *Historiæ* deditissimus, nec minus vetustatis indagator curiosissimus, quid magne naves parvo & altissimis undique circumdato montibus in lacu sibi voluerint nosse animam adiecit, nosserque *Leo Baptista Albertus Geometra nostri temporis egregius*, qui de re edificatoria elegantissimos composuit

Naves
diapiscio-
ras Cæsa-
rum.

Blondi
verba, qui-
modo vis-
se dicunt
se fuerint
extraxit.

composuit libros, ad id operis est vocatus. Qui vasa vinaria multos colligata in ordine ex ratione in lacu disposuit, ut de ipsiſ tanquam pontibus hinc inde penderent naebine, quibus harpagone ferreo densioribus appenso videntibus captam mordicus navem, fabri peritiores lignarii attraherent, & à Genua urbe maritima mercede conducti aderant, piscibus quàm hominibus similiores nonnulli, quorum partes fuerunt in Lacùs profundiora natando descendere, & quanta esset navis, quanque integra sentire, & demisso sonibus harpagones in morsum capturanque applicare. tandem capta ligataque ad proam navis, cum integra non sequeretur, fracta est, & ejus particula trabentes harpagones est secuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ Curie nobilioris ingenii viris particula navis, quam hac ratione fabricatam fuisse apparet. Navis tota larice, ligno, asseribus trium digitorum crassitudine compacta, bitumine extrinsecus delibuta fuit. Quod bitumen, ut etiam nunc apparet, croceum purpureumve contextit continuitque velamen, & plumbeis desuper chartis superficies tota ab aquis imbribusque navem bitumenque defensura obtecta est, quas quidem chartas claviculi non, ut assolet, serrei, sed ænei frequentes infixi ita compresserunt, ut omnis humor perpetuo arceretur. Interior navis pars non ab imbribus magis & humore, quam ab igne & ferro fortissimam habuit defensionem; nam cum argilla & creta quidquid lignæ soliditatis navem intus compegerat, ad digiti unius crassitudinem tectum delibutumque esset, ferrum vehementi igne concoctum, liquefactionque superinfuderunt, quoad digiti unius & alicubi duorum crassitudinem sensum dilatatum. tantundem magnitudinis ferrea, ut

ita dicam, habuit navis, quantum larice prius habuerat, & ferro insuper alia argille & create bituminatio, vel ut olim in ædificiis appellabatur, compastratio superinsusa est; observationeque fuisse videmus, ut concocto liquefactoque ferro, priusquam refraxisset, argilla cretaque, & ipsa eodeni decoquenda calore, superinducerentur, quo & subtrata & superius deducta argilla movet, sicut etiam nunc sunt, commixtionem ex lateritio & ferro bitumen efficierentur. Dumque huic expiscande navi omnis undique insudat multitudo, fistule in fundo lacus invente sicut plumbeæ, bicubitales longitudine, firmissima crassitudine, quas mutuo morsu ac compagine combasiantes in quantumvis maximam longitudinem producere licuit: earum verò singulis elegantes insculptæ sunt literæ, authorum, ut conjicimus navis, suam Tiberium Casarem Augustum indicantes; censuitque Leo Baptista, fontis copiosissimi lucidissimi que ad Nemorensis oppidum scatentis aquas, nunc molas convalescentes, multo ipsarum fistularum ordine ad medium usque lacum fuisse perductas, que adibus inservirent amplissimis latissimisque, quas navibus prædictis superimpositas fuisse tenemus. Pulebrum autem & Clavi ænei. penè mirum est, videre clavos majores æneos, quibus bicubitalibus navis constructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri ferrarii incudibus exiisse videantur. Hucusque Blondus. Certè in Museo Guallino unum ex hisce clavibus æneis summa cum voluptate me vidiſſe memini: ut proinde ex hisce magnificentiam veterum in inventionibus rerum satis mirari non queam.

Rerum hucusque enarratarum typum in sequenti ichnographia Lector contempletur.

Navis descriptio.

Antiquorum in rebus solidè structuræ insidiosa.

CAPUT VIII,

De Lanuvio, vulgò Cività de la vigna.

Vltra Ariciam, & dictum Dianæ Nemus, ad Vian Appiam, vetus constituitur Lanuvium, quod & hodiè Cività de la vigna dicitur, sub iurisdictione familie Cæsarinorum, colli impositum oppidum, quæ Patria fuit Antonini Pii Cæsaris 8 milliariibus à mari distitum. Confunditur hoc oppidum passim ab Authoribus cum Lavinio prope Laurentum & Ardeam, ob nominum forsitan anagrammaticam similitudinem deceptis perperam. Lavinium enim primum in Latio oppidum fuit, quod Æneas, dum è Græcia profugus ad Thyrrheni maris littora appulisset, juxta Laurentum condidit, à conjugè sua Lavinia nomine ei indito; putaturque sub clivo, ubi hodiè templum S. Petronille visitur, situm fuisse ad flumen videlicet Numicium, ad quod sanon sub Iovis indigetis nomine, Æneæ hoc in flumine submerso & inter indigetes Deos translato, consecratum fuit; uti ex supradictatis Authoribus patuit. Lanuvium verò Romanorum municipium fuit in agro Solonio, supra ultimam Albani montis, qua mare respicit, radicem conditum, in clivo, ex quo mare, uti dixi, Antium & Circeium spectantur, Antonini Pii, uti paulo ante relatam fuit, Cæsaris, Milonis, Murænarum, aliorumque virorum consulari dignitate conspicuorum ortu cum primis celebre. Atque hic est ultimus Montani Latii mediterranei terminus. In quo uti innumera antiquitatum vestigia etiamnum reperiuntur, ita illa quoque magno studio investigata hîc apponenda duxi, unâ cum epistola, quam Valentinus Steberus, tunc temporis in Castro Gandulphino Medicus, doctrinâ & eruditione eximius, de Lanuvio, Albanisque, antiquitatibus, ad me misit; ita autem res sese habet.

Admodum Reverende in Christo Pater,

In suis tuis obtemperaturus, Reverende Pater, haudquaquam super sedens omnium, quin vicinas hæc vineas antiquitatum investigandarum causâ obirem. Imprimis rudera Colosseï seu Amphitheatri, quod Castrum Gandulphini inter & Albani vineta serè immediatè infra Capucinos situm est, ac planè contiguum horto S. Pauli Monachos S. Hieronymi Ordinis concernenti, hodiè videre est, & ego aliàs cupidissimus semper observandi S. R. E. non duntaxat perquam accuratè singula intuitus sum; verum etiam non minus propriâ scientiâ convenire putavi R. D. Archiepiscopum Hyterum Albanensium, virum haud vulgari doctrinâ insignitum, & antiquitatis præcipuum indagatorem, amantissimum mei; qui inter cetera mihi retulit, illud verè esse Amphitheatrum, ubi antiquitus Reges Latini, varia spectacula, ludos gladiatorios, taurorum aprorumque venationes, caballos eiorulibus vendendis conjugatos, aliæque Athletica exercitia publicitus exhiberi jubebant, atque inde postmodum veteres Romanos, exemplar condendi Colosseï intra montem Cælium sumpsisse memorie proditum est; nunc plurima ex parte suis jacet ruinis sepultum ac grandisculis, saxis orbatum ac nonnisi hodiè militarium glebarum in altum elatarum saxorumque sursum deorsum volutariorum indifferminatim aggeribus undique refertum, quæ propter vim vegetativam eis inexistentem, illud valde inequale, & angustius solito injuriâ temporis reddere apta nata fuerit. Hæc ita perspectis iter tetendi quoque ad Lanuvinas oras, quas inter & Cynthiaanas Palatium Evandri exstitisse perhibetur, cuius rudera vepretis hodiè ac dumetis undique subadnascentibus obsita curiosè obiri ac circumiri: quæ tametsi memoratu

Amphi-
theatri
Albanen-
sis rudera.

Palatii
Evandri
vestigia.

ratu

Lanuvii
vicin
sunt.

ratu dignissima exsistent propter variegatos fornices affabrè concinnatos & plurima adnexa fana (veluti prisca Latinae gentis superstitionibus additæ mos erat) curiosis tamen investigatoribus haud ita facilem permittunt accessum, utpotè undique circum amicta spinis: afferuntque Canonici Lavinates, isthoc in loco verè conditum stetit Lanuvium, unde Lavinia conjunx, timore belli illius horrendi Turnum inter & Æneam acti percussa, subter terra clam aufugerit ad proximiorum collem, unde adhuc bodieque semidituarum turrium rudera enervis conspiciuntur atque, ubi nunc Lavinia est, supernam partem, seu arcem potius, Lavinia exciitisse, quemadmodum ex machinis & fragmentis ingentium murorum non procul à porta versus mare apparentium, nunc olivæ oleis que undique supernascentibus oppletorum, videre licet, & veterem Laviniam urbem versùs mare Tyrhenum protendisse, unde apud Maronem, Laviniaque littora: De quibus omnibus ac plurimis aliis rebus in hisce finitumis plagis, præcipuè Nemorensibus, Aricinis, & Albæ longæ, observatu condignis, exactiorem communicabo suæ R. e. intra perbreve temporis intercapedinem notitiam,

quam à præmemorato Archiepiscopo Albani habuero, qui multa præclara hæc sibi per se sæculo olim abs se animadversa, & in commentariolum redacta, cuidam Religioso Vallis Imbrose apud Deiparam Aricinam degenti se concessisse effatus est, & pollicitus se mihi omnia, ubi ea repetere potuerit, intacta daturum, vel saltem Latiali sermone dictaturum, ad hoc, ut sua R. e. quod melius atque observabilius inde judicaverit, sibi id ipsam depromat: efficiam verò, ut circa hoc quanto magis ei satisfiat. Interim hæc insertas inscriptiones, qualescunque sunt, meliori modo & studio, quo valui, in foro Lavino à me adnotatas transmittito, etsi vetustate temporis prope modum obliteratas, atque scurrarum petulantia insultu adulteratas, plurimasque characteribus expunctis desitutas, quas tamen intellexi à Senioribus loci Excellentissimam Ducem Casarinam paucis ab hinc annis easdem, utpote tum magis legibiles exsistentes, à quodam Grammatico transcribi, & summo Pontifici Alexandro Septimo, eas ipsas postulanti amandari fecisse, à quibus fortasse nunc exorari possent, quando presentes S. R. e. non arriderent.

Inscriptiones hæc sunt.

Inscriptio
nec anti-
que in foro
Lavinien-
si.

Inscriptio lapidis, quæ muris Ecclesie, quæ forum spectat, inserta conspicitur.

M. AUREL. AUG. LIB. AGILLO. SEPTENTRIO-
NI PANTOMIMO. SUI TEMPORIS. PRIMO. SAC-
CERDOTI. SYNODI. APOLLINIS. PARASI-
TO. ALUMNO.

AB IMP. M. AUR. COMMODO. ANTONINO.
PIO. FELICE. ORNAMENTIS. DECURIONAT.
DECRETO. ORDINIS. EXORNATO. ET. AL-
LECTO. INTER. JUVENES.

S. P. Q. LANUVINUS.

Ibidem alia inscriptio Lapidis muris inserti in vestibulo Domus Canonico-
rum.

T. AURELIO. AUG. LIBER. APHRODISIO. PRO-
CONS. AVG. S. P. Q. L. DEDIC. Q. VARINIO,
Q. F. MARCI ÆVIANO. ÆD.

Alia inscriptio lapidis in foro:

CN. EVIO. C. F. DONATO. JUNIANO. CONSVLL.
 ERO. CONSULL SICIL. ÆR. PROVINC. PR.
 ÆDILL QUÆSTORI SICILLÆ. PROVINCIÆ.
 ET CURET. CIVITATIVM . . . . AB IMPER.
 . . . CN. FE. LIC. AVG.

Ceteræ voces obsolescentes prorsus sunt, & obterratæ attritione catenarum, quibus vincuntur fures, alique delinquentes.

Valeat, suoque patrocínio verè paterno deinceps me complecti ne gravetur. Dabam apud Castrum Gandulphi, die 24 Ianuarii, Anno à partu Virginico 1663.

* Sive adm. R^{ca}. Pa^{ca}.

Obstrictissimus atque Observantissimus servus,

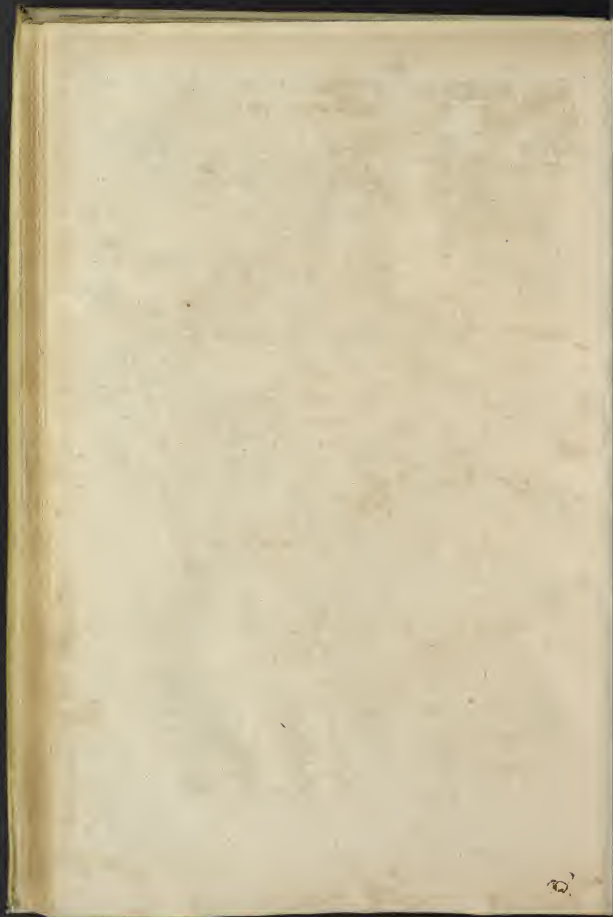
Valentinus Steboerius,

Jatrophyicus C. Gand^l.

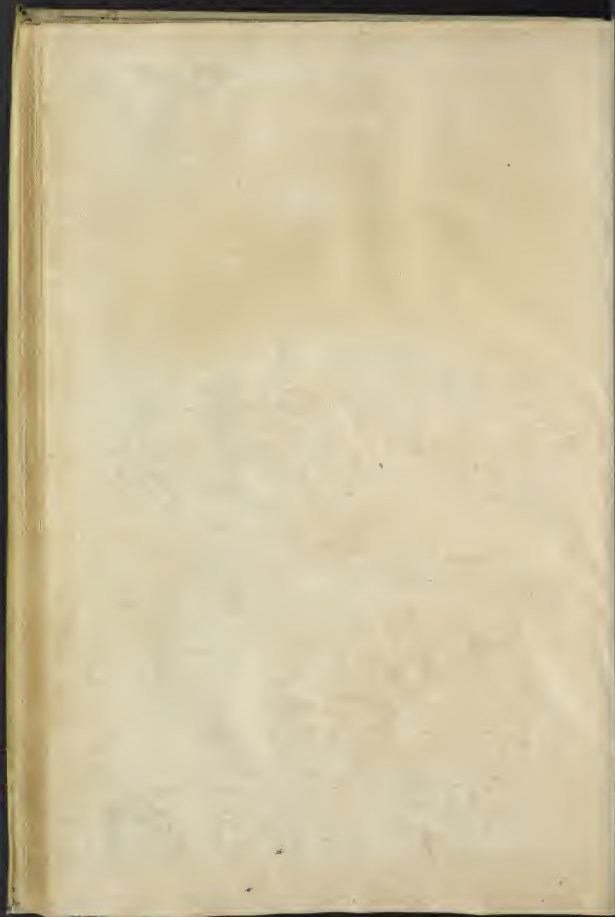
Habet hic Lector, certam et quam exactissimam, et ad Autores rite intelligendos necessariam Tusculani Territorii, et una strictioris Latii Topographiam, non tam calamo quam proptus pedibus dimensam delineatamque, Qua, quaecunque rerum Romanarum Scriptores, de veteris Latii Oppidis, Montibus, Lacubus, Fluminibus commemoratione digna tradiderunt, juxta nativum singulorum locorum situm, exhibentur, et complura in Cluverianis Tabulis Geographicis perperam posita emendantur et pristinis suis locis restituantur.

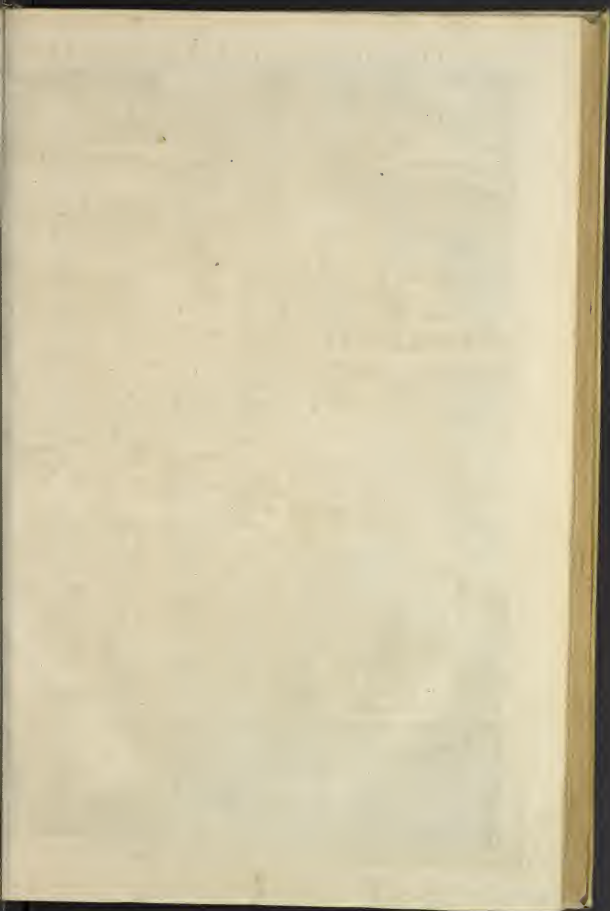

Tulci veteris Situs et Conformatio.

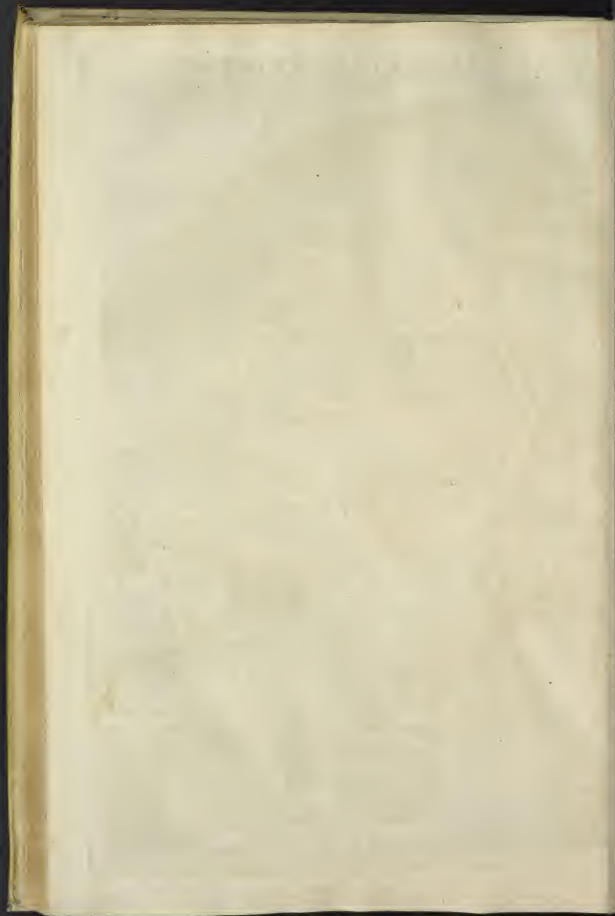

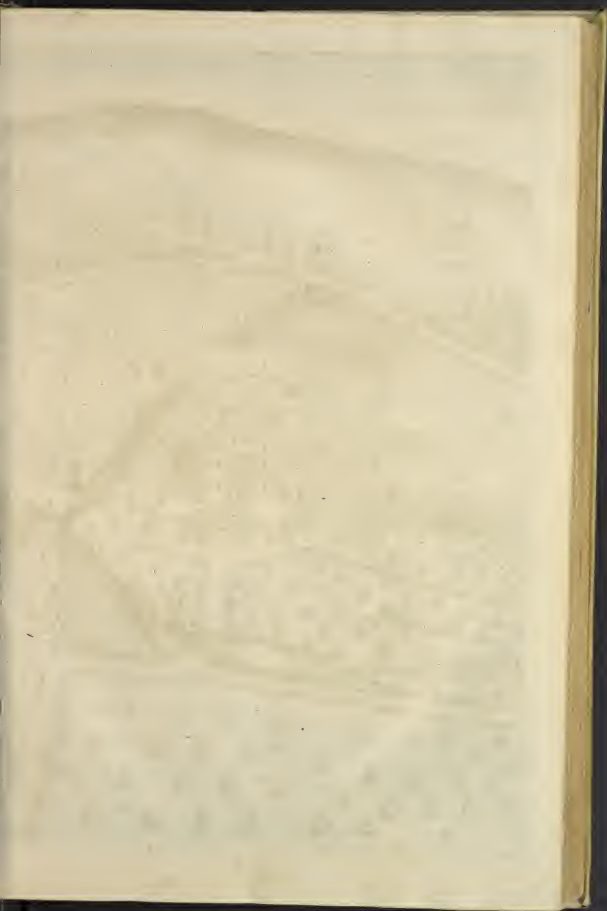
TUSCULUM CIVITAS UNA CUM VILLIS CIRCUMJACENTIBUS.

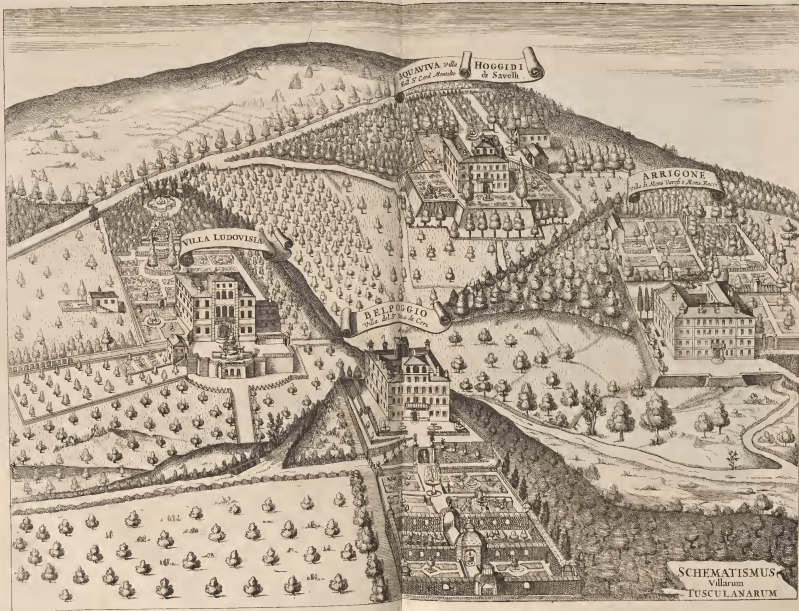

A. Chiesa di S. Pietro de' Frigiani	E. Il Duomo di S. Maria
B. Chiesa di S. Michel Arcangelo	F. Chiesa e refettorio dei PP. Capucin.
C. Chiesa dei PP. Trinitari	G. Monastero annesso di S. Raimondo d'Avella
D. Chiesa di S. Bernardino, di Frate di S. Francesco	H. Spedale

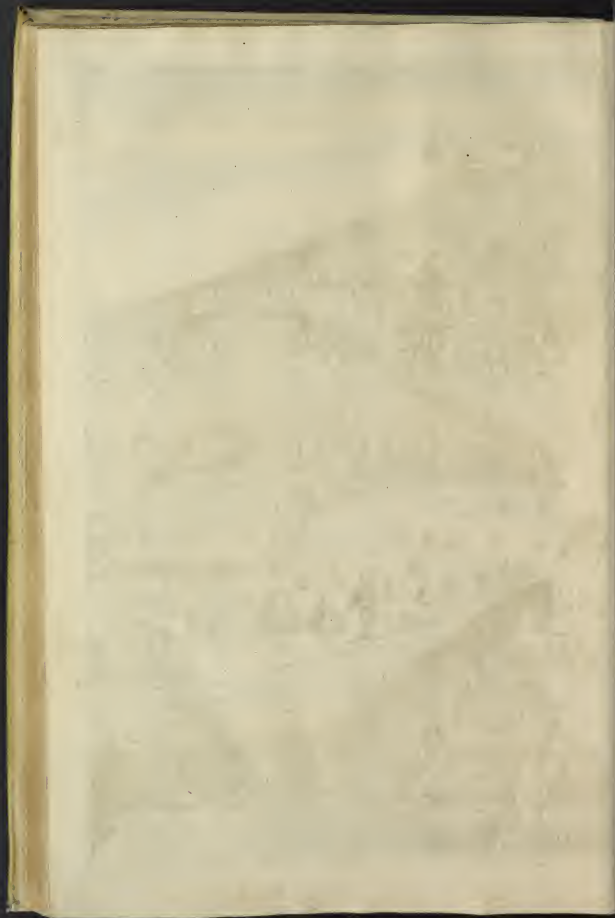

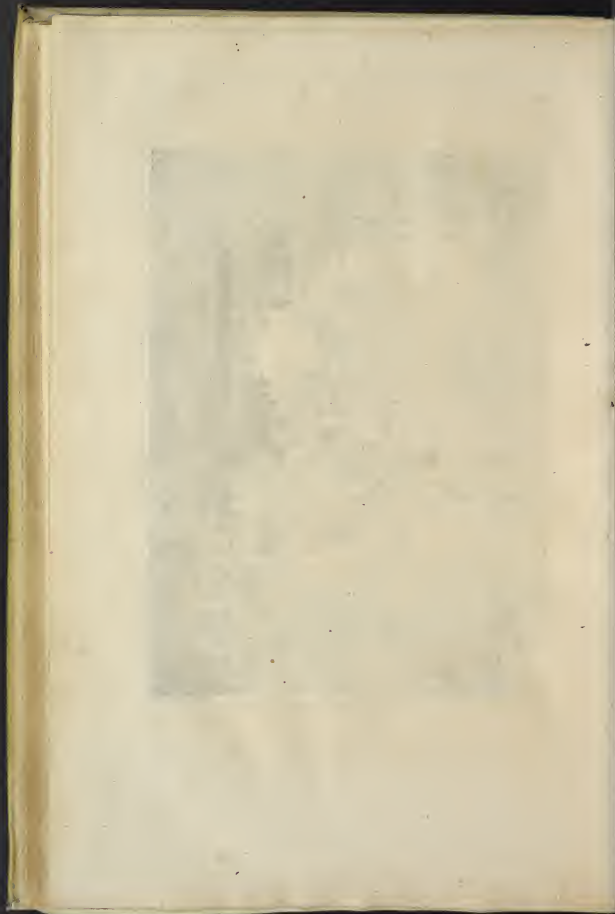

PARS II,
AGER TUSCULANUS,
& Circumjacentia loca.

CAPUT I,

De Veteri Tusco, & Montibus, Tusculanis.

Tusculum in jugo montis constituta civitas nulli Latinarum urbium antiquitate cedit. A Telegono Circes & Ulyssis filio conditam fuisse, omnes serè scriptores conveniunt, id est, ab Aboriginibus, & Pelopis, post pulso Siculo, ante bellum Trojanum tribus ferme seculis. hinc Ovidius l. IV Falorum:

Et jam Telegoni, jam munia Tiburis udi

Stabant, agricolæ que posuere manus.
Et lib. 3. Fal.

Inter Aricinos, Albanaque tempora,
constat

Factaque Telegoni munia celsa manu.

De situ hujus urbis nullam prorsus controversiam apud Authores reperio, cum in nullo alio loco constiterit, quam in ultimo supremoque Tusculani montis jugo, prout rudera ingentia, quæ passim illic tendentibus obvia sunt, luculenter demonstrant. Fuisse autem splendidum oppidum, amphitheatri, sanorumque vestigia, quæ adhuc nonnulla supersunt, abundè testantur. Amphitheatrum, cujus pars nulla, nisi muri in circuitu, adhuc superest, diametrum habet 120 palmorum: cætera arundineta, dum, vepresque occupant. Mons, qua Viam Latinam Albanamque respicit, ob salebrosam ascensum difficilis aditu est; undè hostium adventantium assultus facilè elusit; quæ de causa Tarquinius superbus à republica exactus, rerum suarum fatagens, filiam suam in matrimonium cum Octavio Mamilio Tusculano, Latinarum nobilissimo potentissimoque

principe, conjunxit, ea spe fretus futurum, ut tum potentia generi, tum munificentissimi loci frigidio tutius Romanis bellum indicere posset, & hoc pacto creptum sibi regnum recuperare. Quæ Livius hisce verbis refert: Tarquinius autem reputans secum, vi, non jure partem potentiam opus habere non solum domestico, verum etiam externo præsidio, nobilissimum Latinorum & potentissimum sibi juxta necessitudine, data ei in matrimonium filia; in videbatur Octavium Mamilius, genusque referre ad Telegonum Ulyssis & Circes filium; habitabat autem Tusculi. Festus de Conditore oppidi hujus agens. Mamiliorum inquit, familia progenita fuit à Mamilia Telegoni filia, quam proceverat Tusculi, quando id oppidum ipse condidisset. M. Porcium Catonem quoque municipio Tusculo ortum refert. Fuit autem municipium nihil aliud, Festo Pompejo teste, quam id genus hominum, qui cum Romanam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum. unà cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo; sicuti fuerunt Fundani, Formiani, Laviniani, Tusculani, qui post annos aliquot cives Romani effecti sunt. Cn. Plancium Tusculanum fuisse, Cicero dicit in Orat. pro Cn. Plancio: Tu es ex antiquissimo municipio Tusculano. Inter fortunatos quoque rerum eventus narratur ille de L. Furio, consule Tusculano, qui rebellis Tusculo relicto ad Romanos profugus consulatum adeptus est, atque ad eò uno & eodem anno Romanus & Tusculanus

recipit ad Oct. Mamilius, Principem loci, utrum juvenis.

Mamiliorum fam. h. e. Mamili Telegoni filia.

Patria catoris Tusculum.

Municipium Tusculanum quale?

L. Furi memorabilis jurista.

Tusculi origo & fund.

Amphitheatrum auri Tusculani restigium.

Tarquinius superbus ex Regis Tusculi

Tusculanus insignibus partis victorius triumphum duxit de subiectis *Tusculanus*, & de victoribus *Romanis*. Sed jam genuinum *Tusculani agri* montiumque descriptionem ordiamur, ut ex hac delineatione Lector, quæ de circumstitis oppidis locisque allaturus sumus, singulorum situm luculentius percipiat.

Tusculi
descriptio.

In *Tusculano monte Tusculum* situm fuisse, paulò ante ostendimus, qui *mons Albano monti* ad eò vicinus est, ut ex *Hannibalis* campo jaculo impeti posse videatur, adeoque ἀποσπασματιός τινι ἀπορρῆς, id est, pars quedam avulsa *Albani montis* *videri* queat, *via Latina* in valle inter utrumque constituta. In ultimo itaque jugo *montis Tusculani Tusculum*, sive *Tusculum*, priscum constitutum fuisse, supra diximus, ea amplitudine, quam *rudera* passim obvia indicant. Longitudo urbis usque ad dorsum *montis* 220 passuum fuisse ἀντρομετρία comperi; Latitudinem *montis* variam, nunc majorem, nunc minorem, ubi maxima 500 pedum, ubi minima 200 pedum deprehendi: ex qua mensura amplam sanè pro istorum temporum conditione urbem, nec non ædificiis villisque splendidam fuisse constat. In ultimo *montis* jugo *Alcidum* respicit, de quo paulò post uberius ratiocinabimur; in descensu verò versus inferiorem *montis* partem, sive dorsum, in parvam quandam eandemque ob prospectum *peramicenam* terminatur *planitiem*, ubi etiamnum *rudera* spectantur, quæ *deliciosum* locum fuisse ostendunt, cryptis, peristylis, exedrisque spectabilem; quamvis hodiè arboribus, pratis, virgultisque obitus locus vix ullam pristinæ dignitatis speciem exhibeat: atque hoc in loco veluti recessu quodam, ab omni strepitu populari longè remotissimo, *Ciceronem* domum ædificasse videntur, uti *Musis* consecratam, ita *paretibus* aptam, xylistique insignem; in qua veluti literaria quadam palestra auditoribus suis eas *questiones*, quas *Tuscu-*

Tusculi
amplitudo
olim, ex
modernis
ruinarum
estimatur.

Ciceronis
Academici
locus.

lanas vocavit, tradidisse credunt omnes Antiquitatum notitiæ periti scriptores. Spectantur, uti dixi, etiamnum *rudera*, murique, exedraeque in eo, quem dixi, loco, dorso videlicet *Tusculani* jugi, in quo *civitas* olim *Tusculana* terminabatur, paulò supra palatium, seu *villam Cardinalis Sacchetti*, quæ hanc *planitiem* *Ciceronianam* pomerii sui ambitu includit. Ex hac enim alter descensus per duplicem vallem, *Frascatium* usque (quod *Tusculum novum* dicimus) uti olim ædificiis, palatiis, villis, hortis, fontium aquarumque amcenitate, dorsis *montis* grata lucorum obsecunditate *peramicenis* jucundum fuit, ita & hodie quoque per dorsum *montis* descensus datur *priscæ* *jucunditatis* prorsus æmulus, de qua paulò post. A *Tusculo* verò hoc *novo*, seu *Frascatium*, alius descensus datur in omnem partem longè latèque extensus usque ad *agri Romani* *planitiem*: ex ortu *Marinum*, *Albanum*; ex septentrione *Gabios*, *Lavicos*, *Tibur*, *Prænestinumque montes*; ex meridie *Romam*, totamque *Sabinorum* regionem respicit; ex occasu totam *maritimam* oram ad *Circejos* usque *montes* & *insulam Pontiam* adspicit. Atque in hoc declivi *montis* situ olim *Luculli* *deliciosas villas*, aliorumque *Principum Romanorum* fuisse, ex *rudribus* *superstitibus* paulò post ostendimus. Et ut undè discessimus revertamur: *Tusculum* priscum tum potentia, tum munitione loci clarissimum fuisse, bella maxima cum *Romanis* gesta declarant; quorum primum inter *Oclavium Mamiliam*, *Latinorum* principem, *Tusculanum*, & *Romanos* exortum fuit, eo qui sequitur modo: *Tusculani* viribus suis confisi, & potentia *Oclavii Mamili*, & *Tarquini* à republica jam exacti, sese de *Romanis* vindicaturi, summâ ferocità eos insecuturum cessabant; undè hi comparato ingenti exercitu, exercitui *Tusculanorum* restituri ad *lacum Regillum* sibi occurrerunt, tibi dato ab *Aulo Postumio*, *Dicatore Romanorum*, duce prælii, signo,

Tusculum
novum
Frasca-
tium.

Luculli
villa sibi
insurvis?

Prælium
Romanorum
cum
Tusculanis
ad
Lacum
Regillum.

à duobus

à duobus concurrentibus furiosè exercitibus diù dubio Marte tam acriter pugnatum fuit, ut ad istud tempus, præhium isthoc acrius & atrocius contigisse non memorent Scriptores, adeoque vel ipsos Deos *Castorem* & *Pollucem*, uti *Florus* refert, huic interfuisse spectaculo fama tradiderit. *Romani* tandem fortuna favente superiores facti, totum *Tusculanorum Latinorum* exercitum fufum ad interneccionem deleverunt, reliquosque fugitivos *Tusculum* usque profecti, portis interceptis, spoliatam urbem funditus unà cum tota *Mamiliorum* familia destruxerunt. Vide de hoc bello apud *Ciceronem*, *Dionysium*, *Livium*, *Valerium Maximum*, *Florum*, aliosque fusè actum; & quamvis *Lacus Regillus* omnes meminerint, loci tamen, ubi is situs fuerit, nullus mentionem fecit: eam procul dubio ob causam, quod eo lacu in agro Romano nihil celebrius, notiusque esset; estque absque ulla controversia lacus ille, quem hodiè, *Lacum S. Praxedis*, aut modo etiam, *il lago di Castiglione*, aliqui *S. Severa* vocant, qui uti continuata tumulorum corona crateris ad instar ambitur, ita quoque instar *amphitheatri* concavum situm obtinet,

figura rotundus; tnetque ferè 50 passuum millia in ambitu; piscibus abundat, præsertim tincis, & anguillis; arundinibus juncisque palustribus magna parte oppletus, rivum quoque a se dimittit, quem hodiè *Ossan* vocant, Pedumque urbem olim præterfluebat, de quo in sequentibus amplius. *Tusculo* distat septem, *Roma* duodecim, *Tibure* octo milliariibus ad montium *Tusculanorum* radices: & cum alius lacus in planitie *Latii* præter hunc non occurrat, certò concludi potest, hunc dictum lacum esse eum, apud quem memorabilis ille *Romanis* contra *Tusculanos* victoria acciderit. Sed jam *Tusculani* descriptionis octeptam telam prosequamur.

Tusculum itaque à *Romanis* destructum, identidem aliis aliisque temporibus restauratum fuit; adeo quidem ut inter deliciosissimas *Latii* urbes semper sit habita, totusque ille montis *Tusculani* tractus, à *Monte Portio Marinum* usque, innumeris villis, iisque magnificentissimis à *Romanis* nullo' non tempore cultus fuerit, tanta fabricarum coacervatione, ut ingentis & continuatae urbis imaginem exprimere videretur, uti jam videbimus, *villa Ciceronis* celeberrima initium ducturi.

Lacus Regillus.

Lacus S. Praxedis, sive, il lago di Castiglione.

Tusculi restauratio.

CAPUT II,

CRYPTA FERRATA,

seu,

Villa Ciceronis.

Quæ eo in loco olim situata, ubi modò cenobium *Monachorum Basilianorum*, vulgò *la Crotta Ferrata*, in Agro *Tusculano* situm spectatur.

Equens argumentum, cum in *Tusculano* agro versarer, mihi communicatum fuit à *Romæ* P. Abbate *Iacobo Carbio*: quod ubi mihi visum fuit eximia eruditione, & luculentissimis testimoniis, ibidem olim *Ciceronis villam* fuisse, abundare, ita quoque hæc inferendum duxi.

„ Anno 1000 salutis nostræ, cum *Agrens Arabes* tota *Calabria* in suam potestatem redacta gravi persecutione in *Christianos*, & potissimum in *Monastici ordinis Religiosos* sevirerit; *Bartholomæus Nilus*, *S. Nili* discipulus, postea sanctorum numero adscriptus, *Ordinis S. Basilii Monachus*, selectis 60 sui ordinis *Græci ritus Monachis*, fugâ

Crypta Ferrata sita à S. Nilo.

H areptâ

35, arrepti in *Latiom* se contulit, condu-
 36, cibilius exilimans in peregrino solo
 37, quietam, & Deo devotam vitam,
 38, quam inter *Barbaros*, & atrocitate im-
 39, manes, cum salutis periculo degere.
 40, Hic itaq; cum ad *Tusculani* oppidi ra-
 41, dices pervenisset, divino quodam du-
 42, ctu *cryptam*, intra quam se cum suis
 43, reciperet, eodem in loco, in quo mo-
 44, do *Abbatia Crypte Ferrate* sita cernit-
 45, tur, invenit. In hac *crypta* nocte in-
 46, tempesta dormientibus reliquis illi
 47, multo splendore corusca Dei Mater
 48, apparuit, suadens illi, ut eo in loco
 49, moraretur, velle enim se ibidem ex-
 50, strui Ecclesiam suo cultui dicatam; &
 51, in signum veritatis ditorum, au-
 52, reum illi pomum præbuit, quod pro
 53, petra fundamentali Ecclesie ponere-
 54, tur. Domjnabantur tunc temporis
 55, & *Rome*, & *Principatus Tusculano*,
 56, undecim Comites *Tusculani*, & vi-
 57, ribus & armis potentissimi, quibus in
 58, somno Deipara apparens imposuit, ut
 59, summo mane *cryptam* memoratam in-
 60, viferent; futurum enim, ut ibi extra-
 61, neos sacerdotes & religiosos reperirent,
 62, qui in signum veritatis, ipsis pomum
 63, aureum monstrarent; velle enim se, ut
 64, subministratis sumptibus, omnibus-
 65, que rebus, ad fundandam in honorem
 66, suum ibidem Ecclesiam se accingerent.
 67, Divino itaque monitu Principes *Tu-*
 68, *sulani* fabricam non duntaxat orditi
 69, fuerunt; sed & adeo amplis & copiosis
 70, redditibus ditarunt, ut ad centenos
 71, Monachos ibidem facile ali possent,
 72, sub *S. Bartholomeo*; primo hujus *Ab-*
 73, *batie*, sub nomine *Crypte Ferrate*, *Ar-*
 74, *chimandrita*, & fundatore. Redditus
 75, annui, uti acta testantur Archivi, ad
 76, sexaginta millia scutorum pertigisse se-
 77, runtur, unà cum 21 Ecclesiis, magnis
 78, Pontificum, Imperatorumque privi-
 79, legiis ditatis, ipsi subiectis, unà cum
 80, Bibliotheca manuscripta locupletissi-
 81, ma, quæ postea *Sixti V.*, & *Pauli V.*
 82, Pontificum jussu *Vaticane Bibliothecæ*
 83, cessit, anno 1614. Tenebant tunc tem-
 84, poris in oppido *Tusculano* Comites

Crypta
 Ferrate cri-
 gnum tra-
 xit ante-
 eula.

Tusculi
 Principes.

Cryptæ
 Ferrate
 reditus
 annui. pri-
 vilegiis, bi-
 bliotheca
 MSS.

Tusculani sub magna veneratione ima-
 ginem, attestatione majorum à *S. Luca* ^{Imago à S.}
Evangelista depictam, quam ad majo- <sup>Lit. à depi-
lta.</sup>
 rem nominis celebritatem huic loco
 comparandam *Gregorius* Pontifex O.
 M. ex comitum familia, destructa ci-
 vitate *Tusculana* anno 1110 à *Romanis*
 inde creptam, Ecclesie à majoribus
 suis fundatæ inferri iussit: eademque
 imago esse dicitur, quæ summâ adven-
 narum devotione, in hanc usque diem,
 subducto velo, in eadem Ecclesia de-
 monstrari solet. Porro interveniente
Græcæ cum *Romana* Ecclesia schismate,
 numerus *Monachorum* paulatim dimi-
 nutus, secularibus Principibus tantos <sup>Cryptæ
Ferrate
decursum
ita.</sup>
 redditus ad se derivandi occasionem
 præbuit, donec à *Pio II.* anno 1462,
 28 Aug. in formam *Commendæ* redu-
 ctus honorum status fuit commissus
 administrationi *Bessarionis* Card. di-
 cti *ordinis Monachi*, qui recuperatis plu-
 ribus possessionibus injustè ablati,
Monasterium pristino vigori, quantum
 licuit, restituit. Hodie subsistat protec-
 tioni & usufructuario *Francisci* *Cardi-*
nalis Barbarini, sub forma *Commendæ*,
 juxta versus, quos in ejus memo-
 riam posuit *Julius Antonius Rodul-*
 phus.

Cryptam me duram Ferratam nomine
 dicunt,

Quod semper ferrum hic ars operosa
 donet.

Nil tamen horrois præfert mea florida
 villa,

Que requies olim *Bessarionis* erat.

Sed, *Francisce*, tui pietas si pectoris
 optat,

Gravior ut siam, nomen amabilius;
 Ipse veni huc *Princeps*: vel si *Respu-*
 blica tardat,

Præmittantur apes in tua jura tue.

Hæc de fundatione *Crypte Ferrate*
 sufficiant.

Restat, quod nobis propositum erat,
 ut hunc locum olim *villam Ciceronis*
 fuisse, & *Academiam*, æstivis mensibus,
 magno doctorum virorum confluxu
 frequentatam, demonstremus; ubi
 magno

Villa Ci-
 ceronis
 versus
 hinc
 demonstratur.

magno disputantium fervore agitabantur quæstiones, quas in *Tusculanis quæstionibus* cum admiratione legimus, de contemnenda morte, de tollerandis adversæ fortunæ ictibus, de propulsandis animi perturbationibus, de vita beata, & similibus. Hunc verò locum villam Ciceronis fuisse, non puto melius demonstrari posse, quam ipsi Ciceronis scriptis; quibus ad stipulantur *Alphonsus Ciacconius in vita Eugenii IV., Leander in descriptione Italie, Franciscus Quadus, & Ferdinandus Hugellus in sacra sua Italia*. Sed supponamus, ad veritatem demonstrandam sequentes considerationes.

1
Abacus
marmoreus
Ciceronis.

Prima nostræ assertionis ratio est *ara, sive abacus marmoreus*, forma rotunda, viginti circiter palmorum in circumferentia, cui subtili artificio ex exitio opere insculpta cernebantur simulacra Deorum, id est, *Marcis, Mercurii, Veneris, Saturni*, aliorumque; qui abacus à monachis anno 1600, in horto juxta fontem, vulgo *Mascaronæ* dictum, primo detectus fuit; qui deinde cum multis aliis variarum antiquitatum monumentis, à Principe *Pamphilio*, nepote *Innocentii X* Pontificis, è crypte Ferrate horto ablatus ville suæ *Pancratianæ*, ubi in hanc usque diem spectatur, illatus fuit. Præterea supra hunc *Abacum* tabula; sive mensa rotunda, ad abacum in dupla proportione ad altitudinem quinque palmorum erigebatur, quam statua Deorum affabre elaboratæ sustentabant. Cujusmodi monumentum, uti apprimè in una suarum epistolarum ad *M. Fabium Gallum* describit, ita quoque luculentissimum indicium præbet non alio, quam dicto loco *Villam Ciceronis* existitisse. Vocat autem jam descriptum monumentum *ἑρμῆος ἑστῆς* id est, mensiferum. Postquam enim *Arpino* *Volscorum* urbe discederet ad *Fab. Gall. Anxure*, id est, *Terracine*, tunc commorantem, amicum singularem, epistolam dabat, in qua summum suum exprimit desiderium, exornandi tum

Gymnasium, tum *Bibliothecam* suam *Tusculanam*, picturis simulachricis, quæ ipsi quovis pretio emenda committit. Dolet præterea picturas à *Sacerdotissa Bacchi* coemptas, non esse congruas suæ professioni studiorum; & tandem quoque mensalis monumenti, sive *trapezophori*, mentionem facit hæc verbis: *Quod tibi destinatas trapezophorum, si te deceat, habebis; sin autem sententiam mutasti, ego habeo*. Meminit quoque novorum quorundam *Exediorum*, quæ variis tabulis picturisque exornare desiderabat. Verba ejus sunt. *Exedria quedam mihi nova sunt instituta in particula Tusculani, ea volebam tabellis exornare*. Ubi per particulam *Tusculani* intelligit illum locum in editioris montis *Tusci* extremitate situm, qui uti locus est amœnissimus, & magnam *Latii* partem oculis subjicit, ita quoque illuc cum discipulis æstivis temporibus adibat, ubi de variis argumentis disceptabatur, uti *liber de Tusculanis quæstionibus* inscriptus docet; & in hanc usque diem *exedria* illa, quæ describit, etiam semidivuta, unâ cum porticis pilis spectantur, uti in figura patet.

Tusculanarum
quæstionum origo.

Facit pariter mentionem statua, quæ *Hermaphroditam* mentiebatur, sive, quod idem est, *Hermathenam*, ex *Mercurio* & *Minerva* consecratam, quam ex *Formiano* in *Tusculanam* villam transportari curavit, uti scribit in epistola quadam ad *Pomponium Atticum*; quæ 2^a est lib. 1. epistolarum: *Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est; ornamentum Academiæ proprium est, quod & Hermes commune omnium, & Minervæ singulare est insigne ejus gymnasii: quare velim, uti scribis, cæteris quoque rebus quamplurimum eum locum ornas: quæ antea mihi signa misisti, ea nondum vidi; in Formiano sunt, quo ego jam proficisci cogitabam: ea omnia in Tusculanum deportabo, & in 3^a epistola citati libri: Quæ tibi mandavi, ut quæ tu intelligis condire nostro Tusculano velim, uti scribis, cures. Hujusmodi*

2
Hermathena.
na. seu
Hermaphroditam
Ciceronis.

Trapezophorum
Ciceronis.

monumentum *ἑρμῆος ἑστῆς* id est, mensiferum. Postquam enim *Arpino* *Volscorum* urbe discederet ad *Fab. Gall. Anxure*, id est, *Terracine*, tunc commorantem, amicum singularem, epistolam dabat, in qua summum suum exprimit desiderium, exornandi tum

simulacrum, quod Cicero dicit ex *Mercurio* & *Minerva* compositum, quod & *Hermathenam* vocat, ex *Formosio* in *Villam Tusculanam* transportatum, vitio temporum corruptum, à *monachis* inde detectum diu ibidem stetit, donec à Principe *Canillo Pamphilio* in *Villam suam Paucratianam* translatum, ibidem in hunc usque diem spectatur. Erat autem statua iuste magnitudinis, ex candido marmore, facie, ceterisque membris sceminam, mentula verò virum mentitur. Ex quibus clarè patet hanc statuam, quam Cicero describit in *Tusculanum* transportatam quamque tot seculis inter *Crypte Ferrate* rudera latitantem tandem detectam fuisse diximus, ibidem quoque *villam* exstitisse *Ciceronis* luculenter docet.

1
Columnæ
Tusculi.

Meminit præterea Cicero nonnullarum *columnarum* in lib. 3, ad *Quintum Fratrem* suum, hisce verbis. *Villa in Arcano*, (quod idem est ac *Tusculanum*) *mibi valde placet, propterea quod summam dignitatem pavimentata porticus habebat; quod mibi denique apparuit, posteaquam & ipsa tota patet, & columnæ politæ sunt.* Et paulo post: *Columnas neque rectas, neque à regione Diphibus collocat, eas scilicet demolietur, aliquando perpendiculari, & linea disceat uti. omnino spero paucis mensibus opus Diphibi perfectum fore.* Atque has easdem columnas esse, quæ *Ecclesiam Crypte Ferrate* in hunc diem sustinent, 8 numero; quas ut *S. Bartholomæus* anno 1020 terra obrutas invenit, ita quoque fabricæ suæ valde utiles opportunasque esse censuit. *Quarum una, uti in vita S. Bartholomæi legitur, cum jam cadendo ruinam minaretur, miraculo firmata sine fulcro hæsit.* Sed ad alia. Quantum verò *Ciceroni* post omnes suas villas *Phormianam*, *Pompejanam*, *Cumanam*, *Sinuëssanam*, *Tusculana* arripserit, in epistola supra citata ad *Quintum Fratrem* luculenter docet. *Ego, inquit, ex magnis caloribus, non enim meminimus majores, in Aspinati summa amantate fluminis me refeci ludorum diebus. In Arcanum, (Tuscula-*

Columnæ
ruinæ mi-
raculo
impeditæ.

num) ad 14 iduum Septembris fui: villa valde mihi placuit, propterea quod summam dignitatem pavimentata porticus habebat. & epist. 9. de Arcano Cæsaris opus est, vel ineberecule etiam elegantioris alicujus. Imagines enim istæ & palestra, & piscine, & Nilus multorum Philotimorum est, non Diphibiorum; sed & ipsæ adhibemus. Plutarchus, in vita Ciceronis, de Tusculana Ciceronis villa, Τὸ μὲν ἐν πλείστον τῶ γενοῦν τέτρα περὶ Τῶσ κλονὶ ἐν χωρίοις αὐτῶ διαγῶν, ἔγραψε πρὸς τὸς φίλους, &c.

Locum, ubi modo *Crypta Ferrata* Aquæ *Tusculanæ* cernitur, *Villam Ciceronis* fuisse ex ipsa aquarum abundantia ostendimus. Vocatur illa aqua varijs nominibus, ab antiquis Romanis; nunc *Crabra*, modò *Teputa*, jam *Marrana*; sed *Crabra* e nominis maxime usum *Ciceronem* ex epistolis & orationibus clarè patet, & primò quidem in orat. de lege Agraria. *Ego, inquit, Tusculanus de aqua Crabra dectigal pendam, qui à municipio fundum accepi. & deinde, si à Sylla mibi datus esset, Rulli lege non pendere.* Et in epistola 263: *De aqua Crabra, inquit, quid agatur, & si nunc quidem nimium est aquæ, tamen velim scire.* Derivabatur autem hæc aqua per modum fluminis per mediam villam, cujus manifesta indicia sunt aquæ ductus, qui in hunc usque diem spectantur sub terra; qui non solum utilitati loci, sed maxime ad delicias balnearum conferebant. Erat autem tanta aquarum abundantia, quemadmodum & in hunc usque diem videre est, ut eum Cicero *Nilius* in epistolis suis ad *Atticum* 3, & 5, & L. 3, ad *Quintum fratrem* vocitare solitus sit. Hæc villa postquam à *Clodio*, inimico *Ciceronis*, flamma ferroque fuissent vastata, fuerunt tamen postea ex parte restauratæ post reditum *Ciceronis* ex *Aspino* patria sua. Verum ne quicquam ad antiquitatem hujus loci omitterem, hic diplomata Pontificum, quæ hodie leguntur, apponam.

Aquæ
Crabra.

Ville Ci-
ceroniane
vastatæ,
reparatæ
quæ.

Diplomata

*Diplomata à Pontificibus concessa
Ecclesie Crypte Ferrate.*

Privilegia
Crypte
Ferrate.

„ **N**oventius Tertius omnibus fide-
„ libus concessis & contritis, istam
„ sanctam Ecclesiam devotè visitanti-
„ bus diebus dominicis, & festivitati-
„ bus Sanctorum Apostolorum, festi-
„ vitatum nostræ Dominæ, & illorum
„ Martyrum, quorum reliquiæ hic
„ sunt, & etiam S. Joannis Baptistæ, fe-
„ stivitatibus prædictis Papa concessit
„ omnium peccatorum tertæ partis
„ remissionem, & mille annos indul-
„ gentiæ, aliis verò diebus medietatem
„ istarum indulgentiarum.

Bonifacius VII confirmavit prædi-
citas indulgentias & construi fecit un-
nam januam, quæ dicitur Porta Sancta,
de qua omnes Christi fideles intrantes
& exeuntes, devotè confessi & contriti,
diebus Dominicis, tresdecim vicibus
liberant unam animam de purgatorio;
qui sanctissimus Pater videns sanctissi-
mum esse locum, & ne corporibus homi-
num, sive cadaverum pollueretur
fœtore, fecit transportari ab Hierusa-
lem Terram sanctam & spargi fecit per
totum circuitum Ecclesie, qui dicitur
Campus Sanctus, in quo Cœmeterio
corpora sepulta non olent, neque cor-
rumpuntur.

Campi
Sancti
origo.

Incluyen-
te castrum
confirmata.

Cum Beatus Gregorius VIII idem
sanctum Monasterium visitaret, & ipso
residente in eadem Ecclesia confirma-
vit prædictas indulgentias, pro cujus
devotione apparuit ei Beatissima Virgo,
dicens, Fili, ad instantiam filii mei, &
Domum meam istam visitantibus in
octava Assumptionis Beatæ Mariæ
Virginis sit remissio omnium peccato-
rum, ac propter devotionem prædicta-
rum indulgentiarum, per eum confir-
mataram, imaginem ipsius Gloriosæ
Virginis à manibus Beati Lucæ Evan-
gelistæ depictam, quæ erat in civitate
Tusculana, cum maxima devotione
transportari fecit ad istam Ecclesiam, &
est principalis imago totius orbis, de
quibus Beatus Lucas depinxit.

Translatio
imaginis S.
M. V. à S.
Lucæ de-
pictæ

Cum quædam matrona *Capellam*,
ubi corpora sanctorum *Nili & Bartho-
lomei* sunt sepulta, intrasset; spiritu rap-
ta visa sibi est transportari per Ange-
lum ante tribunal Christi, cui dixit, filia
ob reverentiam meorum servorum
Nili & Bartholomei nunquam intrabis
istam *Capellam*, & dicas etiam om-
nibus mulieribus intrare volentibus,
quod ab ingressu ejusdem *Capelle* se ab-
stineant, sed suas orationes ab extra
faciant, & exaudientur.

Mulieribus
prohibetur
ingressus
Sicelli S.
Nili.

Cum duo sancti viri nomine *B.
Nilius, & Bartholomeus, Monachi Ordinis
Sancti Basilii, Calabri* de patria, quo-
rum in hac sacratissima *Basilica* sepulta
sunt corpora, venissent de *Byzantio*,
seu de partibus *Constantinopolitanis*, par-
tis scilicet *Græciæ*, ad Beatorum Apo-
stolorum limina visitandum: dum in
quodam spelunca, seu *Crypta*, hic prope
Monasterium habitassent, in eadem ho-
cete *Regina Cæli, Virgo gloriosissima*,
eisdem apparuit, dicens: Filii benedi-
dicti, hic locus est vestræ habitationis,
& boni vestræ operationis ergastulii
sanctæ spei, quoniam oportet vos labo-
rari in ædificationem sanctissimæ Do-
mus meæ in hoc loco, & ecce dabo
vobis signum, videlicet pomum au-
reum, quod pro primo lapide funda-
menti ponere debetis. Et in eadem
nocte Beata Virgo apparuit sex egregiis
& magnificis viris visibiliter civitatis
Tusculanæ, de Domo Patriciorum &
Consulum, dicens eis, quod accede-
rent ad *Cryptam* præfatam, & inveni-
rent duos fideles Christianos, habentes
pomum aureum ab ea *Domina* eisdem
datum pro signo, & quod dictum
pomum recipere deberent, & ponere
pro primo lapide fundamenti. Unde præ-
dicti nobiles viri moti fuerunt à
Tusculana civitate, & venientes
ad hunc locum invenerunt, ut sicut
eis annuñciaverat, & recipientes po-
mum cum reverentia à manibus san-
ctorum prædictorum, subtus Campanile
pro fundamento, & principio Eccle-
siæ posuerunt, ita quod si pomum
aureum

Esse
descriptio
fundationis
Crypte
Ferrate.

aurum tolleretur, & Campanile & Ecclesia destrueretur, unde ad instar illius pomi positum est super Campanile similitudinarius; & predicti sancti viri consumpserunt in Domino vitam sanctam eorum in pace, in isto sancto *Monasterio*, ubi est *Cappella eorum Nili & Bartholomæi* facientium miracula.

In tabula Marmorea :

Monasterium
tam Cræ-
cæni.

Ἐκοιμήθη ὁ ἀγιος Νῆλος ἔτη 517
Παῦλος ἡ ἡγία Ἰούλα. Κόρυθος ἡ
ὁ ἀγιος Βασίλειος. Ἐ Λεσία ἡ
ἡ ἄγιος Ἰωάννης. ἡ Ἐσοδοῦσιος.
ἡ Ἰωάννης. ἡ Νικόλαος. ἡ Ἰἰά Νῆλος. ἡ
Ἐσοδοῦσιος. παρὲν αἰῶν τῶν ἡγεμο-
νίας ἐν τῷ Νικόλαος. ἡ παρὲν αἰῶν τῷ Κε-
νήσοφῶρος ἡ ἡ Ρεφραίνος. ἔτη 517
x . m . lxx . iij .

Sed jam nos hoc loco adducta no-
stra inquisitione stabiliamus.

Villa Ci-
ceronis
vixit sine
superior.

Muli hodie ex *Antiquariis Romanis* sunt, qui putent, *Villam Ciceronis* fuisse proprie eò in loco, ubi nos eum *Questiones Tusulanæ* suis Auditoribus explicasse paulò ante diximus, ad finem *Urbi Tusculi* in jugo montis positi; sed qui verba *Ciceronis* in *Epistolis suis familiaribus* de suo *Tusculo* recte excusserit, eam non supra, sed infra *Tusculani montis* jugum constitutam fuisse, non inficiabitur: sic enim in *Oratione* pro domo sua testatur: *Cum domus mihi in palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulens transferebatur.* Et commentator in *Martialis* hæc verba, oda 2: *Nec ut superni villa candens Tusculi Circaæ tangat mœnia: Tusculi superni, hoc est, in monte siti, ad cujus latera superiora Cicero Villam suam habebat Tusculanam.* Quam quidem non alio loco, quam ubi hodie *cœnobium Monachorum S. Basilii* est, vulgo *Grotta ferrata*, constituisse, adeò certum est, quam certa sunt vel ipsa verba *Ciceronis* in *Orat. 2 pro lege Agraria; Ego*

Villa Ci-
ceronis
fuit, ubi
modo Mo-
nasterium.

Tusculanus pro aqua Crabra vestigal pendam, quia à municipio fundum accepi. Et in l. 16. *epist. famil. epist. 18: De aqua Crabra quid agatur nescio, etsi nunc quidem etiam nimium est aquæ, tamen scire velim;* & in *Orat. pro L. Corn. Balbo: Nos de aqua nostra Tusculana M. Tugionem potius, quam C. Aquilinum consulebamus.* Est autem aqua *Crabra* proprie illa aqua, quæ originem suam ducit ex radicibus *Montis Albani*, & ex variis rivis, per occultos lacus vicini meatus in hanc vallem conducti, quemadmodum suprà de *Lacù Albano* exposui, quæ in fluvium emergit, qui deinde *Romam* divergens, *Marina* passim vocatur, in urbe quoque *Amontis* nomine indigitatur, in quo quotannis *Cybeles* statuum lavare solebant; atque hæc aqua per profundam vallem delabitur, ubi variarum artium molis agitantis destituitur. *Villa* verò, in dorio vallis constituta, in hodiernum usque diem, tanta aquarum copia redundat, ut flumina fundere videatur. Locus certè, siquis desiderari possit, omnium ætivo præsertim tempore, amenitate & caloris temperandi deliciis aptissimus. Habet autem hæc aqua altiorum cæteris originem sub *Monte Albano*, ex qua per aqueductus in hunc locum deducitur; atque hæc est aqua illa *Crabra*, quam & *Tepulam* vocant, quam *Cicero* tantoperè deprecatur, & niemietatem ejus admiratur, & inscriptiones superstitum marmorum luculenter testantur, de quibus inferius. Fuit autem hæc villa primò *L. Syllæ Dictatoris*, quam à *Sylla* postmodum *Ciceronem* emisse, *Plinius* l. 16, c. 44 narrat: *Scriptis & Syllæ Dictator, ab exercitu se quoque donatum apud Nolam, Legatione bello Marfico, idque etiam in villa sua Tusculana, quæ fuit postea Ciceronis, pinxit.* Ab hac itaque *Villa Cicero* inferiori montis loco sita, sive secessus literarij causa, sive animi refocillandi gratia, se ad domum literariis negotiis destinatam cum Auditoribus, in vertice *Tusculani montis* positam, de qua paulo ante,

Aqua Crabra.

Cybeles
statue in
Almonte
levata.

Aqua
Crabra
epist. 18
notatur.

Aqua
Tepula.

Syllæ
Villa.

tanquam

tanquam Musis aptiorem, transferre solebat.

Academia
Tusculana.

A Villa itaque Ciceronis usque ad dictum locum Academicum ascenditur per intermedii montis dorsum; atque hunc montem esse dico eundem, quem olim Corne vocabant; de cuius luco & arbore prodigiosa magnitudinis varii varia tradunt. Plinius l. 16, c. 44: *Est inquit, in suburbano Tusculani agri Colle, qui Corne appellatur, Lucus antiqua religione Dianæ sacratus à Latio; veluti arte tonsili comâ sagei nemoris. in hoc arbore maximam ætate nostra adamavit Paffienus Crispus, bis Consul, Orator, Agrippinæ matrimonio & Nerone privigno clarior postea; osculari complectique eam solitus, non modo cubare sub ea, sed & vinum illi offundere. Vicina Luco est ilex, & ipsa notabilis 35 pedum ambitu caudicis; decem arbores mittens, singulas magnitudinis visende, sylvanque sola facit. Certe cum diu multumque circa hujus collis situm allaborassem; alium tandem non inveni, nisi illum collem, qui hodie supra villam Sabellorum, olim Montalortum, eminet fagis quercubusque oblitus, & hodie jurisdictioni Cavalleariorum nobilis Romanæ familie subest. Locus sanè omnium in Tusculano amcenissimus, tum propter longè lateque patentem prospectum, tum propter gratissimam æstivo præsertim tempore ex conspatis arboribus umbram, ventorumque, quibus expositus est, refrigerium. Atque hoc loco templum quoque Dianæ, de quo Plinius loquitur, extructum fuisse, ex splendore ruderum, atque ex illicibus, fagis, quercubus, que in hunc usque diem ibi copiosa sætuta pullulacunt; haud obscuris argumentis conjicio.*

Lucus
Corne.

Paffienus
Crispus
sæpè huc
venit.

Dianæ
sanctum.

Templi Muliebris Fortunæ situs.

Quia vero hic locus in via Latina ponitur, hoc loco pariter templi Fortu-

ne Muliebris fit mentio, poniturque circa medium ferè vie Latine Romæ Tusculum usque; ita Valerius Maximus l. 1, c. 8: *Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est via Latina ad quartum milliariun, eo tempore cum eade sua consecratione, quo Coriolanum ab excidio urbis maternæ preces repulerant, non semel, sed bis locutum constitit, bis pene verbis; Ritè me matronæ vidistis ritèque dedicastis; que paulo fultus exponit Author de illustribus viris in Martio Coriolano: Ergo, inquit, à tribuno plebis die dicta ad Volcos concessit; eoque duce Attio Tullo, adversus Romanos concitavit, & ad quartum ab urbe lapidem castra posuit: cumque nullis civium legationibus sceleretur, à Vecturia matre, & Volunnia uxore, matronarum nonero comitatus, motus; omisso bello, uti proditor acceffus est, ibi templum Fortunæ Muliebris constitutum est. Livius aliter rem narrat; Coriolanum, inquit, Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulsi, liberamque eam urbem Volcis tradidit, inde in Latinam viam transversis trinitibus transfessus, Satricum, Longulam, Polluscum, Coriolos, novella hec Romanis oppida ademit; inde Lavinium recepit. Tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit: Postremum ad urbem à Pedo ducit, & ad fossas Clælias, sive Chulias, quinq; ab urbe millia passuum castris positus, inde agrum populatur Romanum. Ubinam verò hoc adeo celebre Fortune Muliebris templum fuerit, investigandum duximus. Constat ex allegatis paulo ante Authoribus, id aut; millibus passuum Roma, & quidem in via Tusculana, que cum Latina eadem est, distitisse. Cum itaque vie Latine, sive Tusculanæ, etiamnum vestigia superint, dico illud eodem in loco, ubi modo antique urbis rudera cernuntur, juxta Hospitium, quod mediam Roman inter & Tusculum viam tenet, extructum fuisse.*

Fortunæ
Muliebris
reliqui
sunt.

Dianæ

CAPUT III,

De Sepulcro veterum Furiorum in monte Tusculano, non ita pridem detecto.

Um Territorium Tusculanum, & cuncta quæ in eo commemoratione digna ab Authoribus traduntur, haud impiger explorarem, inter cætera venerabiles PP. Cappucini aquæductus unâ cum balnearum receptaculis, in iporum horto noviter detectos mihi ostenderunt, qui quidem ad aliud quam ad tot ac tantas, tum *Luculli*, tum aliorum villas aquarum ubertate ditandas, non servisse videntur, uti ex aquæductuum passim obviorem ruinis patet. Non proci hinc eodem tempore *Sepulchrum Furiorum* detectum, quod ut vetustissimum rebusque consideratione dignis confertum est, ita quoque illud quam amplissimè describendum censui.

Anno 1665, mense Aprili, cum in *Tusculanis Camaldulorum* tesquis, *Rusticus* nescio quid circa tumulum quendam fodicans, terram vehementius concuteret, accidit, ut terra, jam mulorum seculorum decursu cadens, ingens detexerit *sepulchrum*, de quo mox certiores facti RR. PP. *Camaldulenses*, quorum territorio locus subiacebat, operarum multitudine, terrâ amotâ, primò quidem veluti vestibulum quoddam quadris lapidibus exstructum detexerunt; deinde portam ex lapide piperite & ingenti saxo obstructam, arcu superposito, & tandem cryptam, in qua tumbam prægrandem, intra quam vasa varia, quæ paulò post describemus, reppererunt, unâ cum variis depositis circumfictis, quorum singula *Furiorum* nomine insigniebantur. Hoc itaque presenti anno, cum *Tusculi* nonnihil solite autumnali Rusticationi indulgerem, ad examinandas *sepulchri* inscriptiones, cæteramque antiquitatis suppellectilem à *Camal-*

Detexto
Sepulchro.

dulensibus vocatus, omnibus & singulis diligenter observatis, quid de hoc *sepulchro* sentiam, paucis aperiam.

Dico itaque primò, hoc *Furiorum* *Sepulchrum* fuisse, quænamadmodum inscriptiones, quæ in depositoriis cinerum inaratæ fuerunt, luculenter testantur, cum omnes *Furii* nomen præ se ferant. Verùm cum *Furiorum* gens in varios ramos divisa legatur; qualis iste ramus fuerit, tum aperire conabor, ubi prius de *Furiorum* gente nonnihil ex *Glandorhij Onomastico* præmisero.

Furiam gentem antiquissimam esse constat; tum quia vel ad principium *Reipublicæ Romanæ*, post exactos Reges eorum in Consularibus Fastis mentio fit, de qua & admiratione dignum est, quod *Divus Hieronymus* ad *Furiam* nobilem sui temporis Matronam, à *Camillo* usque, nullam vel raram secundas nuptias novisse testatur. *Familiam Furiorum* in quatuor ramos divisam, apud veteres *Romanarum rerum scriptores* reperio. Enituerunt in ea maximè *Camilli*, *Phili*, *Medullini*, & *Pacili*; sed quia vetustiores fuerunt *Phili*, ab illis exordior.

1. *Sextus Furius Philus* consulatum gessit, cum *Cn. Martius Coriolanus* patriæ bellum inferret, anno ab Urbe condita 266.

2. *Agrippa Furius Philus* Tribunus militum fuit consulari potestate clarus, anno Urb. Cond. 364.

3. *P. Furius Philus* Consul fuit anno Urb. cond. 531. Cum *Quinctio Flaminio*, septimo anno post, flagrante bello Punico 2, primò Praturam, deinde censuram nactus, collegam habuit *M. Attilium Regulum*, vitâ sanctus *Fabio IV*, & *Marcello III*, Cofs.

4. *P. Furius Philus* superioris filius, consilium *L. Maltelli* de deferenda Italia

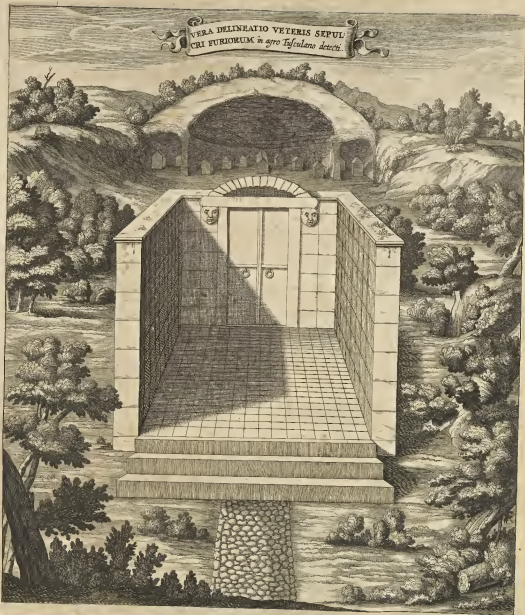
Furiorum
gentis
descriptio.

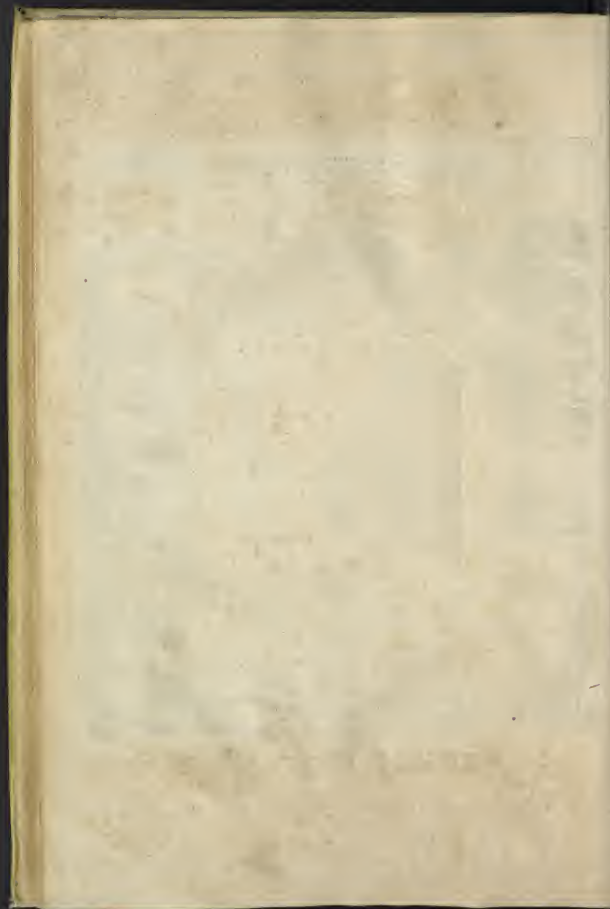
5. Hieronymus
de
Furiorum
gentis
descriptio.

4. Remi
familie
Furiorum.

1. In
Furiorum
Philorum.

VERA DELINEATIO VETERIS SEPUL-
CRI FURIORUM in agro Tygulano detecti.

Italia P. Scipioni prodidit, unde Patre P. Furio Philo Cenfore senatu motus est, auctore Livio.

5. P. Furius Philus, Præturam adeptus anno Urb. Cond. 579. Hispaniam citeriorem provinciam obtinuit, qui postea re malè administratâ, Præensite in exilio vitam finivit.

6. L. Furius Philus, Prætor P. Licinio, C. Cassio Coss. Sardiniam provinciam tenuit, anno Urb. cond. 618. de quo Cicero in Bruto.

Furii Medullini.

Alter Ramus fuit Furiorum, quos Medullinos vocant.

1. Sextus Furius Medullinus, Sexti Pompeji.

2. Spurius Furius Medullinus, Consul factus anno Urb. cond. 273. bellum adversus Æquos movit, omniaque latè populatus, divitem prædis exercitum domum reduxit. Dionys. lib. 9. Livius. 2.

3. Lucius Furius Medullinus, consulatum gessit cum C. Manlio Volgone. Dionys. l. 9. & Livius.

4. P. Furius Medullinus, Consul cum L. Pinario; postea Triumvir Coloniae Antionæ deducendæ, cum tandem Æquos audacius bello insecutus esset, circumventus à tergo cum suis oppressus est. Liv. 2 & 3 decade.

5. Sp. Furius Medullinus Fuscus, primùm Consul anno Urb. Cond. 290. ab Æquis oppressus, per T. Quintium Proconsulem liberatus. Sex. Quintilio Varo Conf. suffectus, in Magistratu successit. Liv. 3. dec. 10.

6. Agrippa Furius Medullinus, collega Titi Quintii, anno Urb. Cond. 309. contra Volscos insignem victoriam retulit. Livius lib. 3.

7. L. Furius Medullinus, septies Tribunus militum consulari potestate, bis Consul exstitit. Ferentinum Volscorum oppidum cepit. anno Urb. Cond. 342.

8. Sex. Furius Medullinus, Tribunus Consulari potestate anno Urb. Cond. 374. temerè contra confi-

lium M. Furii Camilli Volscos insequens, tergora vertere coactus totum exercitum amisisset, nisi Furius Camillus magno impetu in Volscorum insequentium exercitum irrumpens, victoriam, quam Furius Medullinus jam desperarat, toto exercitu hostium dissipato & fuso restituisset. Liv. lib. 6.

9. Sp. Furius Medullinus, Tribunus militum consulari potestate, Volscos invadens, flamma ferroque scædam vastationem edidit. Liv. 6.

Tertius Ramus Furiorum, quos Camillos vocant.

Furii Camilli.

Veteres Camillos vocabant eos, qui in sacris ministrarent adhuc impuberes, uti refert Sex. Pompeius l. 6. in Lingua Hetrusca verò Minister Deorum dicebatur Mercurius Camillus, uti est apud Macrobius l. 3. Saturn. c. 8.

Camillorum Etymologia.

Ex hac Furia Camillorum Domo, M. Furius Camillus, Furianis nominis unicum perpetuumque decus, ac alter post Romulum urbis parens & imperii recuperator exstitit. 7 Tribunatus militum consulari potestate; quinque Dictaturas, tres Triumphos obtinuit. Falscos & Capenates subjugavit. Vejorum Urbem post decennem obsidionem cepit, populumque Romanum ingenti prædâ ditavit. Sed gloriâ in invidiam versâ, Ardeam in exilium missus est, eò quod contra consuetudinem albis equis triumphasset. Tandem urbe à Gallis Senonibus interceptâ, magno omnium desiderio ab exilio revocatus, coacto exercitu Gallos ad interneconem cecidit, Populum urbe jam exulta Vejos migrare volentem, in urbe retinuit, urbem annuo spatium restauravit, Tusculanos suos ad officium reduxit; tandem anno Urb. Cond. 390, post ingentem ferum feliciter gestarum gloriam, peste sublatu est. Vir unicus in omni fortuna par titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque

M. Furii Camilli præclara factura.

gnusque habitus, quem secundum à Romano conditore urbem Rome ferrent. *Livius*, 5, 6, & 7.

2. *Sp. Furius Camillus, Marci filius*; primus omnium praturam, novum tum in Republica Magistratum obtinuit, anno Urb. Cond. 389. *Liv.* 7.

3. *L. Furius Camillus*, & ipse *M. Filius*, Consul & Dictator, *Appium Claudium* collegam habuit, *Gallorum* reliquias delevit, toto *Latia*, vicinisque rebellibus *Aequorum Volsconumque* populis prostratis perdomitisque, in potestatem redacto. *Livius* 7. & 8.

Hicce, tribus serè seculis nullæ *Furiorum* res gestæ apud Scriptores memorantur. Est enim rebus humanis ita comparatum, ut fato quodam Familix, quemadmodum Principatus & Regna nunc florent, crescantque, nunc rursus imminuantur, & veluti exaréscentia concidant. Fuere tamen complures hujus nominis, posteris Reip. temporibus, uti & *Cesarum*, hujus nominis viri. *C. Furius Camillus* *Ciceroni* conjunctissimus. *Furius Camillus* Proconsul *Africæ*, sub *Tiberio*, *Numidian Romano* junxit Imperio, qui primus *Furie* Domus decus instauravit. Fuit & alius *Furius Camillus Sorbonianus* Consulatu sub *Tiberio*, anno Urb. Cond. 784. tempore passionis *Dominicæ*, clarus. Hujus Filius *Furius Camillus*, anno Urb. Cond. 803. in exilium actus, de proditione suspectus. *Tacitus* l. 12.

Furii
Pacilii.

Quartus Ramus *Furie Gentis*,
Pacilii dicebantur.

Paciliorum primus occurrit *C. Furius*, qui anno Urb. Cond. 314. Consulatum cum *M. Papyrio Crasso* gessit; verum rebus ab eo infeliciter gestis, tribu semotus, privatam vitam duxit.

C. Furius Pacilius, præcedentis filius, consulatum cum *Q. Fabio Ambusto* gessit, de quo vide *Liv.* 4. anno Urb. Cond. 344.

Pacilius tempore *Ciceronis* viguisse, documento est *Paciliana Domus*, quam *Q. Ciceronem* eruiere voluisse testatur *M. Frater ad Atticum* l. 1, *Epist.* 2.

Fuerunt & alii *Furii*: *C. Furius Aculeo*, *Quæstor*, *M. Ciceronis* amitam *Tulliam* uxorem habuit.

A. Furius Antius, poëta vetus, citatus à *Macrobio*.

P. Furius Anthinus *I. C.* Cujus mentio in *pandect. juris*.

L. Furius Bibaculus *Quæstor*, occubuit in pugna *Cannensi*. *Liv.* 22.

L. Furius Bibaculus *Prætor*. *Val. Max.* l. p. 1.

M. Furius Bibaculus, poëta *Jambicus*, familiaris *Corn. Gallo*, laudatus à *Corn. Tacito* l. 4. *de clar. orat.*

M. Furius Crassipes, factus prætor anno Urb. Cond. 567. *Galliam* Provinciam, obtinuit, deinde *Siciliam* quoque. *Liv.* l. 4.

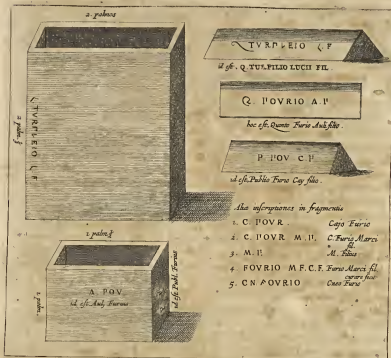
Furius Crassipes, gener *Ciceronis*, cui post mortem *Pisonis* *Frugi* filiam ille *Tulliolam* collocavit. Sed hæc de *Furiorum* Familia sufficiant.

Jam itaque examinemus, quorum *Furiorum* hujus nominis *Sepulchrum* fuerit? Quod ut decidatur, sciendum est, quod *Rami Furiiani* nominis, hæc adducti, in alios varios ramos sese extenderint, uti plerumque in summis familiis fieri assolet. Dico itaque verisimile esse, dictum *Sepulchrum* fuisse eorum *Furiorum*, qui tempore *Reipublicæ Tusculani* agri portionem tenebant. Nam ut rectè in præcedentibus ostensum fuit, ex 6 lib. *Livii*, *Senatus* cum *Tusculanos Volsæis* opera tulisse comperirent, *Camillum* contra

contra eos bellum movere voluit, quæ & in potestatem redacta, multi hujus nominis *Furii* ibidem residere cœperunt. Atque hocce *Furios* fuisse conjicio, quorum *sepulchrum* hoc tempore

in *Tusculano* jugo detectum fuit, & inscriptiones depositorum sat superque demonstrant, quas in sequenti schemate exhibemus.

Depositoria cineraria, una cum inscriptionibus in *Sepulchro Furiorum* reperta.

Atque hæc sunt inscriptiones, quas tumbis sive conditoriis, cæ figurâ quam vides, *sepulchro* inclusis exaratas invenimus, quas & una cum Illmo atque eruditissimo Viro, Domino *Oclavio Falconerio*, antiquariæ literaturæ studiosissimo, ea qua decuit fide & sinceritate depromimus: ubi nota hæcce literas I' & F multum inter se differre, cum tamen utraque *filium* noet, cujus rei aliam rationem dare non possumus, nisi morem & consuetudinem, qua illis temporis Scriptores, hæcce promiscuè scribere solebant, vel etiam, quod F pro I'

scripserint temporibus posteris, literis jam in meliorem formam adaptatis. Inscriptiones vero dictæ non nisi paucis verbis more priscis Romanis solito constant. Missum mihi superiori anno ab Illmo Do. *Marc-Antonio Colonna, Paliani fortalitii gubernatori*, numisma argenteum, cujus postica pars nomen relet *L. Furii*: quam inscriptionem in urnis quoque incisam repperi; quod utrum huc respiciat vel alio, nescio. Scriptura lectu fatis facilis est, & paucis verbis comprehensa, cujusmodi non absimiles sunt, quas *Gruterus* in suis

Inscriptionibus profert, à Furia gente lapidi incisus, quarum priorum in vinea Francisci Cicchi reperit, hoc verborum tenore.

T. FURIUS M. F.
CAMILLUS.
Vixit annis XV.

Alteram in St Ioannis Ecclesia ante portam Latinam, hoc pacto.

M. FURIUS M. F.
COR. RUFVS.

Quæ tamen nostris posteriores esse videntur. Sed jam quo tempore hoc Sepulchrum conditum sit, investigandum restat.

Sepulchri
antiquitas
inquiratur.

Difficilem rem aggredimur, tum vel maximè, quod nulla anni ab urbe condita in hæc inscriptionibus mentio fiat; atque adeò non nisi conjecturis quibusdam res decidenda. Quod ut fiat; Dico illud ferè post M. Furii Camilli Resurrectionis domitoris tempora à Familia Furiorum, quæ in Tusculano Agro, post Civitatem Tuscanam, contra secus cum Romanis pactum, Volscis, teste Livio, consecrata, eandemque ob causam à Camillo expugnata, morabatur, exstructum fuisse, vel haud ab simile est; nec desunt hujus rei argumenta; Primum est Inscriptionum ratio; in quibus pro, V, OV, id est, pro FURIO, FOURIO scribitur, modo scribendi tunc temporis usitato, videlicet circa aut post 400 annos ab urbe condita, uti ex Rostrata Columna sub eadem ferè temporis ætate scripta patet; in quo semper ferè OV pro V. uti NAVEBOVS pro NAVIBVS. BOUBOVS, pro bobus scriptum legitur, qui modus tamen posterioris temporibus cultiori jam lingua Latina, per V simplex scriptus legitur, uti ex præcedentibus inscriptionibus patet: FVRIVS pro FOVRIVS.

Non cremandi cædaverat, ac vasa conditoria cinerum.

2. Hoc sepulchrum dicto tempore exstructum, conditoria cinerum in eo reperta, tunc temporis usitata, testantur; nam, ut rectè Marlianus ostendit, morem corporum cremandorum post Numanum Pompilium, Il Romanorum Re-

gem, usque ad Antoninos Cæsares durasse, & maximè quidem quatuor, aut quinque ab urbe condita seculis. Funera, inquit, mortuorum vocabantur, quando corpora vel cremabantur, vel sepeliebantur, qui mos hoc tempore Cæsarium Antominorum ablatus fuit; mos verò cremandorum corporum toto Reipublicæ tempore duravit. Modus sanctus hic erat: Lessum ducebant agnati, confanguinei, amicique defuncti, deinde pyra exstruebatur, in qua, combustis jam cadaveribus, reliquæ cum cineribus, urnis impositæ, destinatis inferebantur sepulchris, quibus imponebantur aræ marmoreæ, loculi, cippi aut tabulæ, conditoriique inscribentur nomina eorum, qui ex familia aliqua mortui in iis condebantur, pro singulis singulari; erantque duplicis generis, gentilia vel familiaria sepulchra, seu potius cœmeteria. In prioribus deponerentur omnes ii, qui ad integram aliquam familiam & consanguinitatem pertinebant; in posterioribus verò illi, qui ad unam tantum familiam spectabant; neque licebat cuiquam alteri ex eadem gente, sine peculiari quodam privilegio iis inferri. Atque tale fuit hoc præfens sepulchrum in Tusculano agro conditum, ab ea Furiorum gente, quos supra in primo Furie Domus Ramo, Philo dictos fuisse docuimus.

Conditoria
Veterum.

Præterè Geniorum imagines sepulchris insculptas fuisse legimus, quas & in hoc nostro Sepulchro videre licet, sub duobus capitibus porte fronti insculptis; erantque Sepulchri, eorumque qui in eo condebantur, Genii veluti quidam tutelares.

Genii
Sepulchrorum.

Porrò quæ in hoc Sepulchro reperta sunt vasa, fuerunt omnia fictilia, seu ex terra Samia cocta, quod apertum signum est, illiusmodi sepulchrum tempore Reipublicæ supra indicato conditum fuisse. Nam ut rectè Stuechius, Priscorum Romanorum institutum erat, præter vasa fictilia & ex terra Samia cocta, nulla alia ex pretiosiori materia vasa in usum receperunt; donec luxus Cæsarium postea omnia

Vasa cinerum.

omnia in aurum, argentum, gemmasque convertit. Et Plinius lib. 35, c. 12, id comprobat: *In Sacrificiis non myrrhinis, Crystallinisque, sed ficitilibus à Veteribus præhibebatur innocenti.* Loquitur enim hic de veterum Romanorum simplicitate & paupertate: *Paupertas*, inquit, Populo Romano imperium à primordio fuit davit, proque eo in hodiernum diem Diis immortalibus Simpulo, & Catino ficitili sacrificat, que consuetudo à Numa II Romanorum Rege, qui primus sacra Deorum legibus descripsit, ad Imperatorum ferè tempus usque sanctè conservata fuit. Quam quidem simplicitatem ridet Juvenalis Sat. 6;

Simpulvium ridere Numæ, nigrumque Catinum.
Sed nunc ad reliquam in Sepulchro re-
pertam suppellectilem procedamus.

§. I. De Numismate.

Solebant Veteres, teste Goltzjo, sepulchris imponere nonnulla Numismata, illustris cuiuspiam illius Domus Herois cætypo ad posterorum memoriam signata. Tale numisma & in hoc præfenti sepulchro inventum fuit, cujus antica pars virum dignitate spectabilem, nec non armis illustrem, posticâ turrem exprimit cum nomine R. O. M. A. Ego fanè, si conjecturis uti liceat, dicerem profecto, aut *M. Furii Camilli*, aut *C. Duillii*, qui synchroni ferè erant, classis maritimæ contra *Carthaginenses* ducis, uti triremis monstrat, numisma fuisse, sine ulla inscriptione, quod & clarè monstrat, tempore jam sapius indicato cufum fuisse, quo necdum mos inscriptionum vigebat. Constat enim inscriptiones numismatum, primum à Cæsaribus con-

fulibusque posteris, tum ad eorundem potentiam, tum ad perpetuandam gestorum à Cæsaribus memoriam, adinventas fuisse, cum priùs numismata non nisi S. C. & voce R. O. M. A. signarentur, uti ex præfenti numismate patet.

§. II. Annuli.

Annulos omnis generis, ossèos, ferreos, æneos, aureos, argenteos Sepulchris imponi solitos una cum cineribus, fuscè in sua Dactylitheca ostendit *Gorleus*, & quotidiana experientia docet, tum in hujus, tum in aliorum novorum sepulchrorum deteccione. Quidam enim serviebant tantum ad perpetuum unionis & concordia immortalis affectum demonstrandum, & dicebantur sponsalicii: nonnulli Deorum imaginibus signati, quos ad sepulchri custodiam plurimum valere putabant; alii magica vipollentes, quos in vita contra fascino, & ad Principum gratiam obtinendam gestarent, in defuncti posticâ sepulchrum inferebantur. Verum cum de Annulorum origine, significatione, mysteriis, effectibus, & hieroglyphicis, fuscè in 12 lib. *Oedipi egerimus*, eo Lectorem remittimus. Certum est, omnes annulos ab immemorabili temporum longevitate semper in aslimatione fuisse, tum propter insigne ornamentum digitorum, tum vel maxime, quod nescio quid divinum & mysticum cuncti sub ejus figura latere existimarent; non Ethnici tantum, sed & Imperatores, Reges, Principes, quin & supremi Christianæ Religionis Antistites, Pontifices Maximi, annulorum mysterium in summa semper veneratione habuerunt.

Simplici
Veterum in
Vestis se
sepulchris

Annuli in
sepulchris.

Numis-
mata Se-
pulchro-
rum.

Annulo-
rum myste-
ria.

CAPUT IV,

Algidus Mons, & oppidum; Roboraria, Corbio, Ad
decimum Tercentinum, cæteraque Tuscu-
lani Agri oppida.

V Binam *Algidus mons* apud Historicos celeberrimus situm suum habuerit plerique dubitant; quidam eum cum monte *Albano*, confundunt; nonnulli cum iugo *Albano* monti opposito. Nos uti totum hoc territorium non fœmel perlustravimus, ita quoque nihil non egimus, ut genuinum ejus locum detegeremus; quod hoc loco nos præstitisse, non puris conjecturis, sed ex *Hannibalis*, & *Marcii Coriolani* itineribus pæne asserimus. Multi sane mirantur, quomodo *Algidum Equorum oppidum* esse possit, cum in ipso *Tusculani agri* medullio situm sit; *Equos* verò montano dominio ultra *Prænestinos Tiburtinosque montes* triumphasse supra clare ostendimus: quod ut innoſcat; scias velim, *Equorum gentem* bellicosissimam, uti semper acerrima cum *Romanis* bella gesserunt, ita quoque postquam *Tusculanum agrum* invasisſent *Algidum* vicinum, velut opportunum ad bella continuanda locum occupasse. Ita *Livius* l. 3, *Equorum* expeditionem recensens: *Per Lavicanos agros in Tusculanos colles transferunt*. Qualis vero fuerit *Tusculanus mons* & *Algidum*, luculenter *Strabo* his verbis docet: *Ἀγχιταὶ δὲ ἢ Λαλῆν ὄρος ὡς τὸ Ἰᾶσπας ἐν ἀεὶ ἐρᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτετακμένον πηλοῖον Ἰᾶσπας. αἶψα δὲ Τεσκλάνε ὄρος ὑπερέβαινα, μετὰ δὲ Τέσκλαν πύλωος, καὶ Ἰᾶσπας ὄρος, κατέειπεν ὅτι Ἀλγιδὸν πολὺ χλιών.* Incipit via Latina ab Appia ad sinistram ab ea prope Romam descedens: transiensque supra *Tusculanum montem*, & inter *Tusculum* & montem *Albanum*, tendit ad *Algidum oppidulum*. Cum itaque *Algidum Equorum urbem* supra

dixerimus, jam illius situm nativum determinemus. *Æquos*, sive *Æquicolas*, ultra *Prænestinos montes* ad utramque *Anienis ripam* habitasse, communis *Geographorum* veterum traditio est. Gens antiquitate nulli secunda, *Aboriginum* reliquæ, *Marsos* inter *Latinosque*, in præcellis salebrosisque montibus habitat, quæ quantum *Romanis* nullo non tempore negotii facesserit, plena sunt veterum monumenta, quam & *Virgilius* concinne sanè describit l. 8.

Horrida præcipuè cui gens, affuataque multo

Venatu nemorum, duris Æquicola glebis.

Arvati exercent terram, semperque recentes

Conveſtare jubat prædæ, ac vivere raptò.

Dum itaque frequentissimis excursionibus *Romanum agrum* infestarent; hinc ex *Prænestinis montibus*, per *Lavicanum Gabiorumque agrum*, veluti cuncto quodam sese in ipsum usque *Tusculanum Agrum* inferentes *Algidum* condiderunt, totius belli contra *Romanos* initii veluti sedem quandam. Mirum certè est, in tam strictis finibus *Æquos* tot habuisse oppida, quot *Authores* referunt: siquidem *Livius* l. 9: Anno urbis 449. *P. Sulpitio Severione*, & *Publio Sempronio Consulibus*, *populus*, inquit, *Romanus bellum fieri* *Æquis* *jussit*, *consulesque ad novum profecti bellum*, ad singulas eorum urbes circumferendo bellum, *non* & *quadragesima oppida* *intra dies 60*, omnia oppugnando ceperunt, quorum pleraque diruta atque succensa, nomenque *Æquorum* prope ad internecionem deletum. Cui subscribit *Diodorus* l. 20: *Alter Consulom P. Sempronius cum exercitu in Æquorum agrum profectus*,

*Æqui. ex-
runget mo-
res & babi-
tatis.*

*Æquorum
Romanorum
que
hostilitas.*

profectus, 40 oppida intra dies omnino 50 subegit; inter quæ haud dubiè *Algidum* unum fuit, cuius jam situm describemus.

Algidum, quod de serapis.

Fuit hoc oppidorum *Æquorum* in ipso *Tusculano* agro sub *Algido* monte situm, quod anno ab Urbe condita 289, usque ad 449, semper horrida cum *Romanis* bella gessit; de quibus vide *Livium* l. 3. *Dionys.* l. 10. *Diod.* l. 12. Situm hujus oppidi apprimè à *Strabone*, ubi *Viam Latinam* delineat, uti paulo ante ostendimus descriptum habemus: *Lucipit*, inquit, *via Latina* ab *Appia* ad sinistram ab ea propè *Romam* descensens, ac super *Tusculanum* montem transit, inter *Tusculum* oppidum & *Albanum* montem descenditur ad *Algidum* oppidulum & *Picetas diversoria*. *Procopio* teste, 120 stadiis *Roma* distat, id est sexdecim millibus passuum; stadiis singulis cum dimidio in singula milliaria computatis. *Strabone* itaque teste, *via Latina* non procul *Roma* descensens ad dextram, uti & hodiè, recta ad oppidum, quod *Ad decimum* vocatur, hodiè *Borghetto*, versus *Villam Ciceronis*, hodiè *Grotta Ferrata*, dirigitur, & hinc per *vallem Albanam*, quæ inter *Montem Albanum* & *Tusculanum* interjicitur, recta tendit *Roborariam*, hodiè dictam *la Molara*; & ultra hanc *Algidum* fuisse conditum, juxta *Autorum* descriptionem, prope *diversorium publicum*, vulgò *l' Osteria*, indubiè tenendum est, & ruderum ingentia ibidem obvia passim ostendunt; fuisse autem in monte, ita intelligendum est, quod *Tusculanus ager*, imò tota *vallis Albana*, uti & *via Latina* in monte censi debet, cum à *planitie Romani agri* versus *Tusculanum Albanamque* perpetuo ascendatur; atque hoc pacto in monte situm ejus fuisse dici potest, etsi non ipso *Algidi* montis vertice, sed sub ipso montis jugo: eo modo, quo & *Alba Longa* sub *Albani montis* jugo condita fuit. Sed *montis Algidi* situm jam determinemus. Scias itaque *Albanum* montem ultra *Campanum Hannibalis* aliud jugum, è regione

Tusculani montis, extollere, inter quæ duo juga intermedia est collocatus, cui oppidum, quæ olim *Roboraria* dicebatur, impositum fuisse, ruinae ingentes demonstrant, juxta *Molaram*. Jugum itaque hoc nonnihil versus ortum descensens aliud jugum è regione montis, hodiè dicti *Rocca Priora*, extollit, & hoc jugum *Algidum* fuisse, & infra hoc oppidum cognomen conditum fuisse, asserimus; ex hoc enim loco per *vallem aliam*, inter *Tusculanos montes*, & *Rocca Prioram*, versus *Monasterium Camaldulensium* descensus datur in longè latèque patentem *Latii* planitiem, quam *Æquos* tenuisse, *Historici* narant; imò *sylva* vicina in hunc usque diem *la selva dell' aglio*, corruptè *Algido* dicitur, ut proinde eorum opinio profusus repudianda sit, qui, uti *Leander* & *Volaterranus*, volunt, *Algidum* esse oppidum illud, quod hodiè *Rocca di Papa* dicitur; atque adeo *montem Albanum* cum ipso *Algido* confundunt; quod quam falsum sit, ex præcedentibus patuit, cum *Algidum* montem ultra *Campanum Hannibalis*, è regione *Castelli*, quod *Rocca Priora* vulgò dicitur, constitutum fuisse, supra ostenderimus. Est *Horatius* in hunc locum.

Duris ut ilex tonsa bipennibus

Nigre seraci frondis in Algido.

Commentator ait, *Algidus mons* est in *Tusculano*. & rectè quidem: erat enim *Algidus mons* adeò *Tusculano* jugo collibusque connexus, ut vel ipsi *Straboni* & *Plinio* *Tusculanus* sit habitus, non nisi exigua & stricta valle unus ab altero disjunctus; unde *Æqui* perpetuo cum *Tusculanis* bello decertabant, nunc victi, nunc victores. Atque hoc loco situm fuisse, ex *Hannibalis* itinere constat, de quo *Livius* l. 26 sic ait: *Hannibal infestus* populato agro *Fregellano* propter intercisos pontes per *Fruminatem*, *Ferentinat*que, & *Anagninum* agrum in *Libicanum* venit, inde *Algido* Tusculum petiit, nec receptus manibus, infra *Tusculum dextrorsum* *Gabios* petiit. Per *Hernicorum* itaque *Regionem* venit

Situm Algidii montis & in his determinatur.

Algidum error est, qui est in Rocca di Papa.

Hannibal in hoc loco iteravit.

venit in *Laticum*, (quod oppidum eodem loco, quo hodie *Vabmontone* situm fuisse, paulo post ostendam) & hinc *Algidum*, postea vicinum *Tusculum* petijt; at mœnibus non receptus *Tusculanus*, per suprâ infinuatam vallem, inter *Roccam Prioram* & *Tusculanum montem*, dextrorsum *Gabios* petiit. *Gabiorum* verò urbem respondere illi, quæ hodie *Colonna* dicitur, postea ostendemus. Erat itaque duplex via, quæ ex *Algido* *Aequi Latinorum* campos infestabant:

una à dextris, quæ *Laticum*, altera à sinistris, quæ *Gabios*, id est, *Colonnæ* per montem *Portium* tendebat, intermediis montibus, quos hodie *Rocca Priora*, *Montem Compatrium*, *montem S. Sylvestri* vocant. Atque ad eò *Algidi* situm rectè determinavimus, de quo tanta inter modernos lis erat & controversia, de quibus vide hic appositam topographiam. Jam ad alia *Agru Tusculanu* progrediamur.

CAPUT V,

Tusculanum Lucii Luculli.

Lucullum supra dictum fuit, manenam partem à monte *Portio Ferentinum* usque, vulgò *Marino*, *Luculli* possessionem fuisse; verùm antequam potentissimi hominis divitias villarumque magnificentiam enaremus, quifnam ille *Lucullus* fuerit, primò dicendum est.

Luculli familia.

Lucullorum familia in *Licinios* ascita primum fuit, in qua *Licinios Lucullus* celebritate nominis maximè claruit. Hic temporibus *Scipionis Emiliani*, paulò ante belli *Punici* initium, fuit Consul cum *Aulo Posthumio Albino*: qui cum delectum severè agerent, nec quenquam gratiâ dimitterent, à *Tribunis plebis*, qui pro amicis suis vacationem impetrare non potuerunt, in carcerem coniecti sunt. *Lucullus* deinde in *Hispaniam* missus, cui *Claudius Marcellus* succcessit, cum omnes *Celtiberie* populos placasse videretur, *Vaccæos*, *Cantabros*, aliasque in eadem *Hispania* nationes subegit, ita *Livius* l. 49. *Huius* igitur filii, sive nepotes, *Lucius* & *Marcus Lucullus* fuerunt, quorum *Lucius Lucullus* disertus, & dives, munus *Quæstorium* amplissimum subiit. Per *Murenam* in *Asia* classem *Mithridatis* devicit, & *Ptolomeum Aegypti Regem* Sulle conciliavit. Prætor *Africam* iustissimè rexit; adversus *Mithridatem* missus col-

Luculli gloriose expeditiones.

legam *Cottam Chalcedone* obsessum liberavit, *Cyzicum* obsidione solvit; *Mithridatis* copias ferro & fame afflixit, eumque Regno suo, id est, *Ponto* expulit; deinde rursus cum *Tigrane Armenie* Rege subyeniente, eundem magna felicitate superavit. Tot itaque tantisque victoriis positus, tot gentium Regnorumque spoliis loeupletatus, tot mancipiis servisque potens, *Romam* reverfus totum se otio deliciisque tradidit, ubi magnificentia villarum, conviviorum sumptu, vestium numero & pulchritudine, præterea ædium fabricarumque mira structura, mancipiorum multitudine & copiâ, omnes quacunque tempestate superavit: sed paulatim, cum non, ubi insolens deliciis animus requiesceret, reperiret, mente captus desipere cœpit, tutelâ ejus *M. Lucullo* fratri permisâ. Atque hujus *Lucii Luculli* magnificentia tum in *Neapoli* in piscinis admirandis, tum in *Tusculano agro* vel maximè enituit; uti hodierna die ejus adhuc vestigia demonstrant. Primò quidem montem *Portium* à *Portiis* cœmptum suæ fecit potestatis, à quo usque ad *Hortum Burghesiorum*, quem *Varco* vocant, unum continuatum ædificium fuisse videtur, ambularis, exedris, peristyliis ad eò plena omnia, ut nemo non admiratione attonitus vel ipsa parietina in

Mithridates regno exivit à Lucullo.

Lucullum otio et deliciis assuetum in amœnitatem occidit.

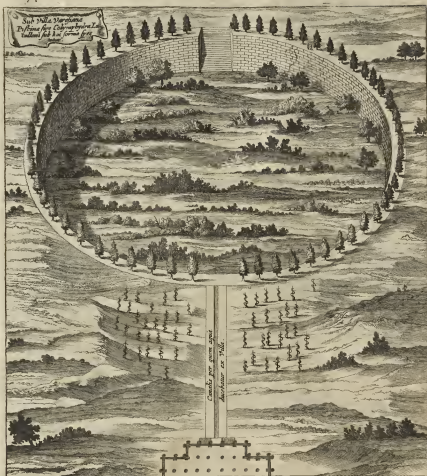
Luculli piscinæ.

Amplius ejusdem possessio.

ruinis

Ubi hodie fentes spinæque dominantur, olim Piscina deliciosa existebat.

Cryptæ
Lucullæ.

amplissima & magnificentissima fuit eo in loco, ubi hodiè *Villa Rocciorum* & *Varsiorum* visitur, ex qua tamen hodiè nihil superstes est, nisi subterraneæ Cryptæ adhuc integræ, quas ego studiose dimensus, tales reperi: Fabrica fuit quadrata, 150 passuum geometricorum, muro circumdata, intra quam alia quadra ambulatorum series, quorum longitudo 600 serè palmorum, lumen extrinsecus per arcus admittebat, mancipiorum, ut equidem existimo, habitaculum. intra medium hujus fa-

brica septem ordines conclavium con-
cameratorum sequuntur, quorum unumquodque 189 palmos in longitudine, in latitudine 32 habet, atque ex uno in alterum per portas sit ingressus: nulla profus fenestra, quæ vel minimum quid luminis admittere posset, reperitur, undè illa penuria vinaria fuisse conijcio; cui appositum impositumque fuisse ingens palatium, rudera adhuc monstrant, quamvis jam partim vineis, partem fructibus occupata sint omnia. Ab hac fabrica ad

400 serè

Lucullanum in agro Tusculano vulgo
la Grotta di Lucullo, o il Cenotafio.

Piscina
Lucullii.

400 ferè pedes, obvium locum in formam amphitheatrici excavatum, tante ferè amplitudinis, quantæ *Pantheon* est, 96 pedum geometricorum in diametro, reperi, ex cujus præamplo marginis ambitu per scalas descensus datur, & haud dubiè piscina fuit, vel uti græce vocant *κολυμβήθης*; quibus mirum in modum delectatum fuisse *Lucullum* scribit *Plinius*; & *Piscina* in *Comano agro* ab eo immensis sumptibus extructa clarè docet: hodiè præter muros nihil videas, hæc piscina in hortos conversâ; ambitus tamen marginis pino, lauroque circumcirca conspicuus, nonnullam adhuc magnificentiâ monstrat. Non procul hinc versus *Tusculum* ad viam, quæ *Roman* tendit, aliud sanum occurrit figurâ ro-

tundum, ex lapidibus quadris rarè magnitudinis extructum; cuiusmodi verò Numini consecratum fuerit, apud *Autores* non reperi. Hinc ad duomilliaria *Roman* versus tendentibus, alia ingens occurrit ruderum coacervatio, quam hodiè *Anticaglia di Centrone*, vel *la Grotta di Lucullo* vulgò dicunt, vastitate priori in *Vesuviana* vinea sitæ non impar: subterranea ambulacra ingentia, & longitudine latitudineque præampla habet, tanto numero, ut *labyrinthus* videri possit. Unum sit loco omnium, quod dimensum 46 palmarum altitudine, longitudine 600 palmarum comperi, in quorum medio piscina aqua adhuc cernitur frigidissima: utrum verò aqua viva sit, an ex pluvia ibidem collecta, non ausim affirmare.

Grotta di
Lucullo.

Luculliana;
cum stru-
cturam
superius se
religuit.

affirmare. In nonnullis locis meatus sunt adò strìcti & angusti, ut non nisi rependo penetrari queant: ad quid verò fuerint, vix conijcere licet, nisi canales fuisse asseramus, per quos aqua intra substructionum officinas deducebatur. Ajunt, adhuc reperiri in nonnullis locis tamen aditu difficillimis conclavia, musivo opere exstructa, quæ nos tamen reperire non potuimus.

Thefaurorum
scrutatoria.

Nonnulli thesaurorum scrutatores sæpè visi sunt intrare, sed ibidem latentis fortunæ tandem investigandæ spe delusi, loco thesauri, serè mentis inopes, sive timore spectrorum, sive vitio aëris ac tenebrôsæ caliginis formidine percussi domum reduces, non multò post in extrema paupertate vitam cum morte commutarunt. Ego sanè has vastissimas cryptas alias non fuisse conijcio, nisi cellas seu cryptas vinarias, præsertim cum nullo in loco fenestra, per quam lumen admitti possit, reperiat, & *Celle Vinariæ* hodiè pari modo exstructæ fat ostendunt. Cum enim *Lucullus* ingentem quotannis ex *Tusculano agro* vini copiam congereret, eidem sanè ea, quam descripsimus, Cryptarum multitudo, quo tutò condi possent, profus necessaria erat. Hicce Cryptis alia fabricæ contignatio superimposita fuit, cujus magna pars adhuc superstes est, ambulacris, quæ inferioribus responderent, ad amullum præamplè instructa, sola differentia, nisi quod hæc per portas & fenestras lumen admitterent, illa perpetuis tenebris damnata squalerent. Sunt & conclavia sine ullis fenestris, quæ quem usum habuerint, inter Authores controvertitur. Latus fabricæ meridionale, quod *Roman* respicit, propylæum fuisse videtur, exedris opere musivo mirè exornatis, quo tum aëris capiendi causâ, tum *Roman* ejusque campos longè latèque patentes contemplandi gratia sese oportunis horis recipere solebant. Mirum tamen est, multa ibidem reperiri contra omnes Architectonicæ artis regulas ædificia exstructa,

Cryptæ
Vinariæ.

Propylæum
amantissimum.

quorum usus ad quidam conduxerit, nulla conjectura consequi possumus. Sed de hisce fufius in *Tiburtinis antiquitatibus*. Porro mille passibus circiter ab hoc loco distitum castellum occurrit, quod vulgò *Borghetto*, à multis etiam *Castellaccio* dicitur, olim *Ad decimum*, scilicet lapidem, appellatum, quo *Roma* distat in *Via Latina*; hodiè mœnibus solis adhuc integris totum desertum jacet. *Tusculani* tradunt, id prodigiosâ propullulantium formicarum multitudine, quibus cum resistere nequirent, tandem derelictum esse, incolis partim *Marinum*, partim *Tusculum* se conferentibus.

Borghetto,
Ad decimum,
pidium
viam?

Formicarum
multitudo.

Sub hoc vico, quadringentis ferè pedibus, alia *Lucullana* fabrica occurrit, innumeris subterraneis cryptis implexa, formâ reliquis jam dictis haud dissimilis; imò si paulò penitius omnia perlustrares, totum hunc districtum à *Marino* ad *Montem Portium* usque, quinque aut sex milliarium spatium, tot fabricis sumptuosiss, tot villis deliciosissimis, tot ædibus instructum fuisse, ut olim non separatarum villarum speciem, sed vastissimæ urbis imaginem exhibuisse dici possit: vix enim vel ad 100 pedes progrediaris, ubi non novas semper & novas veterum fabricarum ruinas reperies. Omnia autem hæc *Luculli* divitiis exstructa fuisse *L. Cecilius* apud *Volaterranum* apertissimis argumentis demonstrat; & nos, quantum conjecturâ assequi possumus, dictarum sine lumine fabricarum caliginosâs cryptas nihil aliud fuisse, quam condendis doliis vinariis, quibus abundabat, oportuna aptaque receptacula censemus. Peridromides verò, seu vasta illa ambulacra & porticus, mancipiorum, quorum ad multa millia, in culturam villarum, aliaque servitia nutriebat, habitaculis deservisse, verisimile est. Atque ex horum ruinis postea magnificentissimas villas, quas hodiè cum admiratione spectamus, posteris temporibus exstructas fuisse, nemini dubium esse debet. vide præsentem ruderum figuram.

Lucullus
ruine
historiarum
describit
magnificentissimas villas.

CAPUT

RUINÆ VILLARUM LUCULLA

neron. possum inter Marinum et Lucullum in Campis obvia.

CAPUT VI,

De Tusculo posterorum temporum, quod Frafcantium bodiè dicitur.

Tusculum priscum in Tusculani montis jugo conditum, sæpè destructum, ac identidem oportunitate loci restitutum, suprà diximus, ad eòque non obstante Romani Imperii felici dominio, Tusculani tamen in sua veteri sede non perituerunt modò, sed & potentia viribusque suis consiliis posteris temporibus urbi bellum movere non destiterunt: inter quæ celebre fuit id, quod subsidiariis copiis *Friderici Barbarosse,*

Romanis intulit *Rhino Dux*, quo tantam Romanorum multitudinem confecit, ut Tusculanorum victoria illis quam ad *Cannas Hannibal de Romanorum exercitu* penè ad interneconem deleto quondam reportarat, haud disparis fortunæ fuisse, *Blondus*, aliique *Historici* scribant; quo infelici belli eventu Romani fracti, parum absuit, quin de redintegrando damno illis illato omnem spem abjecerint, sed crescentibus interim viribus & potentia, septennio post rui-

K 3

post rui-

Tusculum
deuſo de
veſtior à
Romanis
poſteris.

poſt ruina illis illata elapſo, præteriti belli, injuriæque illatæ memores, paulatim ingenti comparato exercitu, tanto impetu & violentia *Tuſculanam urbem* inuaſerunt, ut tantis viribus impares, cum undiquaque obſeſſi, quo confugerent, non haberent, uſque ad ultimum ſpiritum pertinaci oppoſitione decertantes, pugnando mori, quàm vitam ignominioſa ſeruitute redimere maluerint. Undè ad intermeſionem delictis civibus, *urbs* diuitiis, opumque abundantia reſerta. à *Romanis* capta, expilata, ſoloque æquata fuit: qui verò ex *Tuſculanis* ſuperſtites fuerunt, ad primam *urbs* inuaſionem Cryptis ſeſe abſconderunt, aut in ſylvas vicinas, vite fugà conſulturi, ſe receperunt. Deſtructà patrià, cum locum, ubi habitarent, reſiduum non haberent, alii *Rocce Prioris*, *Molarzi* alii, alii denique *Montis Compari* novis veluti coloniis conſtitutis originem dederunt. Plerique tamen paulò infra *urbem* jam deſtructam quingentis ſerè paſſibus diſſito ſpatio, dum contra aëris inclementiam, caſas ex frondibus arborum, quas vulgò *Fraſcas* vocant, extruere; hinc nomen illi in hodiernum uſque diem manſit, *Fraſcati*: tantumque ſucceſſu temporis incrementum ſumpſit, ut & inter ſeptem *Romane Eccleſie* Episcopopatius una adnumerata fuerit; atque etiãnum tanto villarum palatiorumque ſplendore & magnificentia ſuperbit, ut nulli in *Italia* deliciis celebri loco cedere videatur, verè *Romane urbis* paradifus; adedque meritò quiſpiam, num Lucullana magnificentia hanc, num hæc illam ſuperarit, dubitare queat. *Strabo* olim eandem, uti & hodiè, villis, palatiis, fontium, aquarumque admiranda ubertate præditam fuiſſe, reſert; hodiè non fontibus tantùm abundat, ſed integris aquarum fluminibus. Inter cæteras verò plurimas villas & palatia, tria cum primis ab exteris ſumma admiratione ſpectantur: *Villa Aldobrandina*, *Montis Draconis*, & *Ludoviſia*; quibus ſive fabricarum am-

Fraſcati
delitiæ, &
villa.

plitudinem, & magnificentiam, ſive ſtatarum picturarumque excellentiam, ſive denique Hydraulicorum organorum artiſicioſam ſtructuram, fontiumque amœna ludibria ſpectes, nil ſanè ad raritatem & excellentiam verè regiam accedere poſſe exiſtimo. Sunt autem hodiè duodecim villæ à præcipuis *Romane urbis* familiis in hoc *Tuſculano* diſtrictu fundatæ una cum palatiis, quarum prima, *Aldobrandina*, Villarum Regina, à *Petro Aldobrandino*, Cardinale, *Clementis VIII* Pont. Max. Nepote fundata, unà cum palatio ad omnes Architectonicas leges extructio; quam non fontes, ſed flumina in hunc hinc perſoſo monte è remotis ſcaturinginibus dedueta, ad ruſtificantium delectationem non irrigant ſolum, ſed & organis hydraulicis, aliſque aquarum ludibriis mirum in modum ſpectatores afficiunt.

12 Villa
Tuſculi.

Villa Al-
dobrandi-
na.

Alteræ eſt *Villa Burebeſia*, vulgò *Mondragone* dicta, à *Paulo V* Pont. Max. *Burebeſio* fundata, unà cum palatio priuſ Regia magnificentia, ſive ſtatarum, ſive picturarum exquisitiſſimarum copiam ſpectes, adornato; hortis, pratis, ſylvis circumſitis, nil delicioſius eſſe poteſt.

Villa Bure-
beſia.

Tertiæ eſt *Ludoviſia*, quam in Autumnalium feriarum ſceſſum, dictis non diſparem *Gregorius XV* fundavit. Reliquæ villæ à diverſis Pontificiæ familie principibus extructæ ſequuntur.

Villa Lu-
doviſia.

Taberna, immediatè ſubjacet *Montis Draconis* palatio, à Cardinale hujus nominis olim condita.

Taberna.

Falconeria, inter *Tuſculum* & *Montem dragonem* intermedia, clivo impoſita, à nobili *Falconerionum familia* hodiè poſſidetur.

Falcone-
ria.

Boncompagna, à *Gregorio XIII* fundata, hodiè Duci *Sorano Boncompagne familie* capiti ſubelſt, in radice montis ad *viam Romanam* ſitum habet.

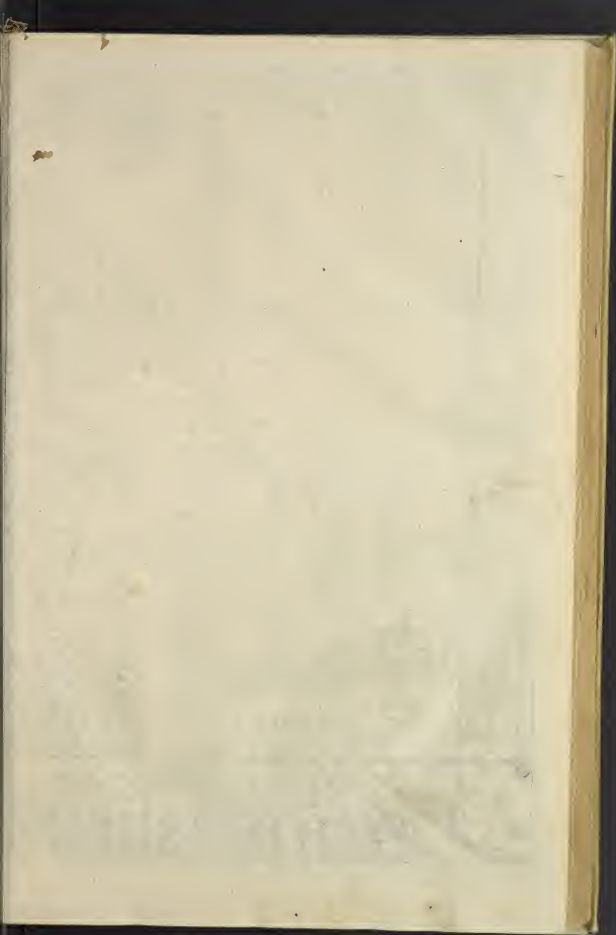
Boncom-
pagna.

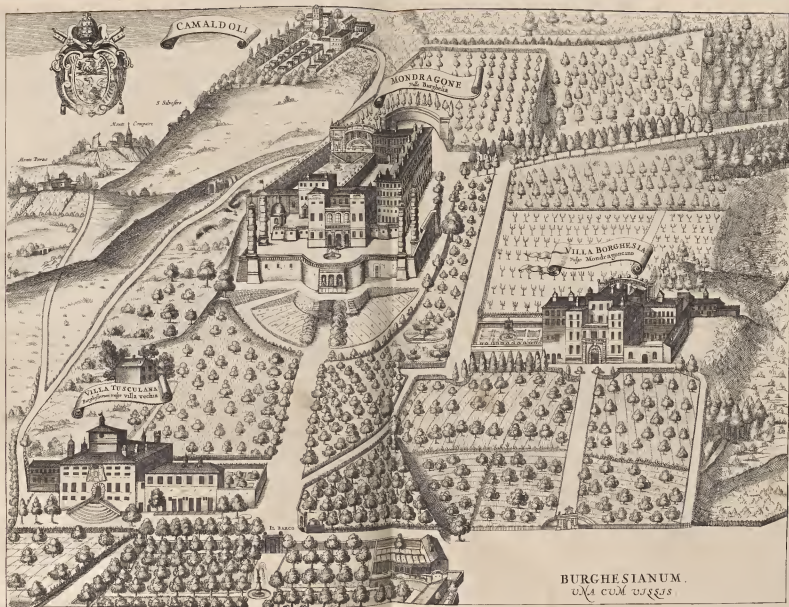
Stroziana, media inter *Boncompagnam* & *Ludoviſiam* exiſtit, prius Duci *Strozzi*, jam verò duci *Ceritano* pareat.

Strozia-
na.

Villa Montaltina, à *Sixto V* Pont. Max.

Montalti-
na Villa.

Max: fundata, hodiè Principi *Familie Savellorum* subest.

Roccio-
Varefiana.

Villa Roccio-Varefiana, à *Cardinale Roccio* & *Varefisi*, partitijuribus, incredibili pensilium hortorum amenitate exculta fuit. Quarum schemata in adjunctis Tabulis intueri.

Hanc sylva sequitur, quæ viam ad *Cryptam Ferratam* pandit per amenam, ulmorum utrimque consitarum umbra pericundam, usque ad *Canobium*

Monasterium
Crotone
sive Ferratæ.

Crotta Ferrata Ord. Monachorum S. Basilii, qui Ecclesiæ Græcicæ ritus sequuntur; olim egregia Manuscriptorum Græcorum supellectile adornabatur, quæ hodiè magna ex parte illata sunt Bibliothecæ Barberinæ. Fundatum fuit hoc *Canobium* & Ecclesiâ à S. Nilo Abbate in honorem Deiparæ,

quæ posteris temporibus tum eximie nobilitata miraculis, tum undique & undique confluentium advnarum peregrinationibus in ingentem famam excrevit. Hortum *Canobio* junctum habet sanè per amenum, platanis laurisque prægrandibus consitum; & quem admodum olim *Villa Ciceronis* hoc loco sita, ita & hodiè *Canobitarum* hortus uberrimis aquæ Crabræ seu Tepulæ fontibus irrigatur, tanta copia, ut non solum fundum proprium, sed & *Tusculanam civitatem* hujus per conductos inciles participem esse voluerint; estque ea aqua, quæ ad Residentiæ Societatis JESU domum, magno Civitatis emolumento, duobus ancis canalibus insignis capacitatis effunditur, cum hac fontis epigraphæ:

CLEMENTIS. VIII. AQUÆ. JULIÆ. DEXTANS.
PAULI. V. PONT. MAX. TEPULÆ. SEXTANS.
MUNIFICENTIA. EROGATA.
ÆRE. PUBLICO. FISTULATIM. DEDUCTA.
CIVITATIS. TUSCULANÆ. UTILITATIBUS,
FONS. LARGE. DIFFUDIT.
CIVES. TUSCULANI. BENEFICENTIÆ.
TESTIMONIUM. POSTERIS. INDICARUNT.
CIC. IO. CIX.

Monasterium
Ferratæ
veteris.

Dici autem vix potest, quot & quantis veterum monumentis hic locus scateat, ut vel sub ipso horto varia ambulacra, & nescio quæ alia splendoris vestigia pateant. Si omnes statuas, trabes, Zoophora, coronides, abacos, columnas, quæ à diversis Pontificibus hinc *Romani* translate fuerunt, adducere vellem, novo sanè libro ad singula exponenda, opus foret. *Canobium* fossâ circumdatum non exigui fortaliti speciem exhibet; ex ea vallis sanè profundissima partè, quæ aquâ Tepulâ seu

Crabrâ interluitur, aditum præbet profusus inaccessum, à *Julio II* Pont: Max: in hunc munitionis statum reductum. Vallis hodiè ingeniosis diversarum artium, Chartaceis, Ferrariisque ergasteriis, magno Cameræ Apostolicæ fructu, ad aquam Crabram instruitur. Hinc ex vallis imo ad montis supercilium, *Agri Marini* initium, deducimur, qui Veterum in *Tusculano Agro* magnificas villarum structuras continuare videtur, tanta ubique inter vineta, ruderum coacervatio obvia fit.

Canobii
Ferratæ
scriptio.

Marinum, sive Marianum aut Ferentinum.

Mariani de
serpente

*M*arinum uti olim, ita hodiè duodecim millibus passuum Româ distitum, ad radices Albani montis conditum est: olim Ferentinum ab aquis Ferentinis, quæ in nemorosa valle extra portam, quæ in Albanum viam pandit, descendentes obvixi sunt, ibique in horto Columnensium originem suam fortuntur, sic appellatum, quæ, uti cæteræ Latii aquæ fontisque ita & hæc divinos meruerunt. Undè & Lucus Ferentinæ dicebatur nemus illud, *Marinum*, inter Lacumque Albanum medium; Nam uti ex Pompeio Fæsto constat, Populi Latini ad Caput Ferentinæ, quod est sub Monte Albano, consilia inire, imperiumque communi concilio administrare solebant; Erat enim à Latinis populis post *Albæ* excidium, uti *Dionysius* ait, *Ferentinum* locus, quo de rebus contra Romanos decernendis, veluti in Synodo quadam, commune concilium administrabatur; Hinc toties apud Livium legitur; In Ferentino decretum est: In Indicto ad Ferentinum publico genis concilio decernitur: Coacto Ferentini concilio deciditur. *Turnum Herdonium Aricinum*, cum consilia *Tarquinius* detrectaret, occisum ad fontem Ferentinam, vivumque terrâ sepultum fuisse, referunt *Livius* & *Dionysius*. *Tarquinius Superbus*, inquit *Livius*, Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutor inter Cives esset, neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat; tam magna *Tarquinius* auctoritas inter Latinorum proceres erat, cuoni in diem certam, ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit, esse, que agere de rebus communibus velit: conveniunt frequenter prima luce: Ipse *Tarquinius* diem quidem servavit, sed paulo antequam Sol occideret, venit. Multa ibi toto die in

Ferentinum curiæ
Latino-
rum.Turnus
Herdonius
à Tarquinio
occisus.

concilio variis jactata sermonibus erant. *Turnus Herdonius* ab *Antia* ferociter in absentem *Tarquinius* erat invehsus. Quam ob rem injectæ Turno Catene, & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur; ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positus, ut indictæ causâ *Turnus* novo lethi genere dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta, saxisque congestis mergeretur; vel ut *Dionysius* loquitur: *Turnum* non permissum amplius de se dicere, eis hæc verba in calce addivos, *ἔχθρῳ* *ἑσθλῶν* *ἔτι* *ἑὸν* *ἄνδρα* *ἔτι* *ἑὸν* *ἄνδρα* *ἔτι* *ἑὸν* *ἄνδρα* in voraginem quandam projiciunt, vivumque terrâ obruunt. *Plutarchus* quoque refert, *Romulum*, eò quod propinqui *Tatis* Laurentum legatos, & hi *Tatium* *Lavinium* interfecissent, urbes expulsi- nibus iustrasse, ad portam Ferentinam, *ἄντῃ* *ἑσθλῶν* *πύλων*, forsan melius; mendi, quod Scriptori occurrit, gratia; *ἄντῃ* *ἑσθλῶν* *πύλων*. ad Ferentinum fontem. Atque hæc, quæ de Ferentino apud Autores invenimus sufficiant.

Turnus ei-
us sepell-
tus.

Est & aliud Ferentinum *Hernicorum*, de quo postea. Nullo autem alio loco hujusmodi oppidum fuisse, quam in illo, ubi postea *Marinum*, in signe *Coloniensium* Principum oppidum conditum fuit, & fons aquis in subiecta valle uberrimus, & *Lucus* proximus fontem inter & *Lacum Albanum*, è quo per subterraneos meatus originem suam trahit, medius, fat superque demonstrant. *Marinum* verò nonnulli appellatum fuisse autumant, à *C. Mario*, quem ibi villam habuisse, *Marianam* dictam, *Blondus* asserit, aliamque vicinam à *L. Murena* fundatam cum possessione *Portiorum*. Quicquid sit, fabricis villisque splendidum fuisse locum, femirutæ antiquitatis reliquæ fat testantur, ex quorum ruinis conditum oppidum hodiè mirum in modum, & villis & fabricis

Mariani
oppidum
est.

ΑΡΧΙΤΑΚΤΗΣ ΑΓΓΕΛΑΝΟΥ
ΕΡΩΙΣΤΕΣ ΠΡΩΤΗΡΕΣ

ΗΥΜΝΟΙ Α ΕΡΩΙΣΤΕΣ ΙΣΤΑΙ ΟΑΝΕΖΕΛΑ ΟΜΗΡΟΥ ΜΥΘΟΙ
In Reg. Babylonicae pict. Florentinae Ab. et Ant. Roma. 1687

ΗΚΤΟΡΙΑ

ΠΟΒΗΞ

ΤΡΑΤΑΛΙΑ

ΚΟΜΑΛΙΑ

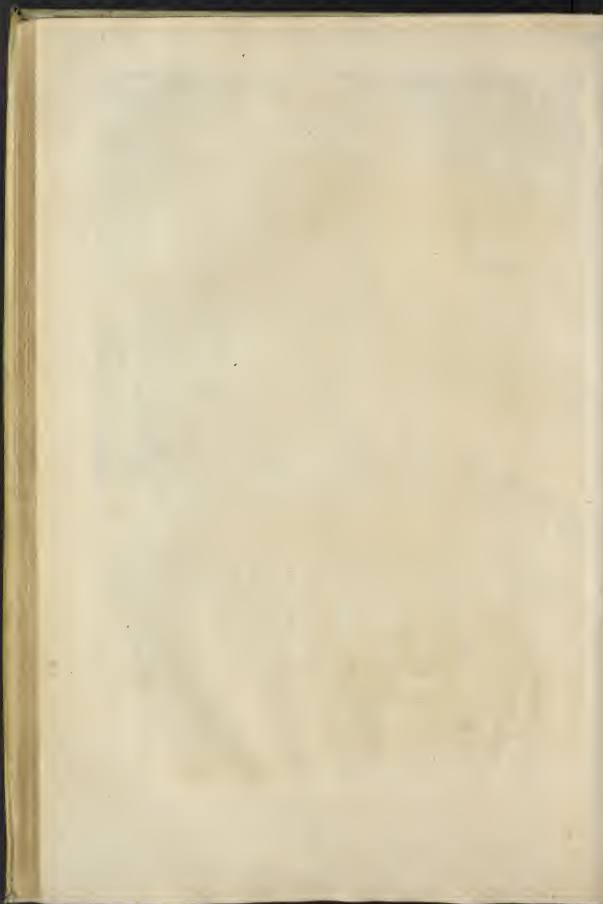
ΣΤΕΙΞ ΑΠΕΙΡ ΜΟΝΟΝ

ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΘΙΑ

*Stylus Paphi divinitas,
Serratum baculus Aeneasus creditus,
retandem probatur.*

*Estis Noverus in Deos glanctus
per varios Flammes, et confectatione Ordines
Mythorum tam maxime ad divinos honores
evectus.*

*Lepus admirabilis in Mercurij Collocatus, Principem
divine eruditus,
gloriam Linte Fovendo in elevandis literis paratissimum
extremi vobis monumenta
testatur.*

fabricis templorum palatiorumque superbit, ad quorum fabricas commodius expediendas, multum emolumenti confert, vicina ad dictum *Aque Ferentinæ* fontem lapidicina piperiti saxo uberrima.

Cæterum *Marinensis Ager* hodie adhuc cum amœnitate, tum rerum ubertate nulli alteri in *Latio* cedit. Planities agrorum frumentum optimum, colles vitibus obfiti nobile vinum, sylvæ seras omnis generis præstant. Et tametsi *opidum* civitatis nomine non triumphet, sui tamen amplitudine, uti dixi, templorum elegantia, amœnitate viridiorum, & quorundam palatiorum splendore nulli *Latinarum urbium* cedit; *familiæ Colummensium* hodie parat. Præterea *ager Marinensis* innumeris antiquitatum vestigiis refertissimus est. Sunt in vicinæ sylvæ, qua *Lacum Albanum* respicit, fummitate insignis monumenti rudera, quæ ego nihil aliud esse dixerim, quam *Feroniæ Fanon*, de quo toties, cum de *Ferentino Latinorum* conciliabulo loquuntur, Authores mentionem faciunt; & omnia situi, quo id extitisse *Dionysius* describit, congruunt. Præterea spectantur etiamnum in campis passim vastissima infra terram rudera, quæ ambulacra, & peristyliam referunt; & si rectè observentur, illa eandem profus formam, quam *Lucul-*

lana in *Agro Tusculano* exhibent. Paucis præterlapsis annis, dum rustici nescio quod solum suffoderent, extremulo sono concavum subter locum existeret subsolsecerunt, quo detecto camerarum substructiones prævalidas, præter alia non exiguam statuariam copiam, & inter ea quoque nobile illud & præstantissimum monumentum repperunt, quod cerimonias, à Charitum choro in Apotheosi *Homeri* observatas, quam assabre & luculentissime, ab eximio Græciæ statuario *Arche-lao*, uti inscriptio docet, marmoris incisas exhibet: quod fama volitante, mox tanquam ad artis sculptoriæ specimen quoddam omni exceptione majus contemplandum non pictores detaxat statuariosque *Roma* accivit; fed & rei antiquariæ peritos, ceu ad monumentum mysteris confertissimum allexit; unde æri quamprimùm incisum, & ab Illustr.^{mo} & Rev.^{mo} Abbate *Marcello Severolo*, ejusdem mihi copia facta fuit, Quod & hoc loco opportune una cum ejusdem interpretatione, quidquam nobilium monumentorum omisisse videret, inferendum censui; & quoniam doctissimus *Severolus* integram de eodem diatriben consecrari constituerat, hic non nisi obiter id exposui; reliquum curæ & industriae dicti *Severoli* excolendum relinquo.

Motomercatorum
Apoteosis
Homeri
exhibuit

Lapidis in Marino Agro inventi, Apotheosis Homeri experimentis, Interpretatio.

Nemini mirum videri debet, *Homerum* propter divinam propè ingenii vim & efficaciam in ejus operibus poetiis elucescerem apud veteres, tanquam supra humani intellectus conditionem, elevatum, *Verbum* meruisse, quamque non scriptis duntaxat posteritati traditis, sed & marmoribus incisam contestari voluerunt, uti in præfenti marmore, quod ante bina circiter lustra in *Agro Marini oppidi*, cum nescio quid fodirent rustici, detectum fuit, cujus & expositionem appo-

nemus, cum priùs nonnulla de *Homeri* exortu, patria, libris & obitu præmiserimus. In eo siquidem *Herodotus*, *Plutarchus*, *Zeger*, *Ælianus*, *Plinius*, *Dionysius*, aliique innumeri, nescio quid *ro beior*, divinum, inquam, cum summis & numinum propriis elogiis, hymnisque, supra mortale genus exaltatum agnoverunt. Undè uti est apud *Volaterranum*, *Galaton* pictor *Homerum* mingentem depinxisse fertur, juxtaque alios poetas urinam ejus legentes; quo quidem argutè innuere voluit, ea, quæ

Magna
Homeri
eximietas

Galaton
pictor
Homerum
merum
mingentem
depinxisse
fertur,
circum
poetas
urina
ejus
legentes

apud *Homerum* ceu vilia retrimenta habebantur, cunctos post eum pœtas selecta in proprium usum convertentes, tanquam cimeliis pretiosissimis singulos & omnes suos fœtus adornasse.

Philopator Ptolomæus tanti *Homerum* fecit, ut ei ceu Numini templum extruxerit, & juxta ejusdem statuam civitates, quæ, cujusnam ille municeps & civis esset, inter se contingerent. ita *Ælianus de varia historia*. *Iustinianus Imperator* patrem omnis virtutis nominat. Neque hoc sine ratione; quemadmodum enim fluminum fontiumque cursus suam ex Oceano originem sumunt, ita tanquam ex uberrimo pelago, *Homerus* omnibus eloquentiæ & pœseos partibus ortum exordiumque dedit, quem nemo in magnis sublimitate, nemo in parvis proprietate superavit. Idem lenis & pressus, quam jucundus & gravis copia, tam tenuitate mirabilis, non pœtica solum facilitate, sed & Rhetorica eminentissimus; ita *Quintilianus*. ut proinde plerique etiam ex Orthodoxis Scriptoribus antiquis asserere ausi sint, Divinam providentiam etiam in cœca gentilitatis caligine, nonnullos destinasse viros ingenii sublimitate ultra humanam sortem elevatos, qui solo lumine nature instructi altiora Divinitatis mysteria sub variarum fabularum integumentis adumbrata mundo, omni *πολυτέλει* vanitate proscripta, exponerent. Sed jam nonnulla breviter ex *Herodoto* de ejus vita adducamus.

Non ignoro, varios variè de ejus ortu sensisse; *Plutarchus* ex dæmone natum, heroum numero adscribit; alii, uti *Antiochus*, *Mercurii* filium esse asserit, ex innata ipsi ingenii Mercurialis inimitabili vena, qua sua describit. *Herodotus* verò hæc de eo refert. Natus est post bellum Trojanum annis 168, ex adulterio matris *Criteidis* virginis *Cumæe*, quæ nupta fuerat cuidam *Cleonacti*. Hæc cum ob pudorem, *Smyrnam* coloniam, tunc à *Cumæis* duce *Theseo* deductam, mitteretur, apud

fluvium *Melen* instanti tempore *Homerum* peperit, non cæcum, sed videntem, vocatusque initio ex fluvio *Melesigenes*. Puer deinde cum optima appareret indole, à *Phaenio Grammatico* doctissimo, qui tunc *Smyrnae* cœlebs agebat, unâ cum matre educatus est, literisque cruditus. Mercator deinde quidam *Mentes* nomine, juvenem ob literas & virtutem diligens, cupidum alioquin videndi regiones per diversa orbis loca deduxit. Cum è *Tyrrhenia* rediret, tum apud *Ithacam* oculorum morbo affectum, hospiti & familiari suo curandum reliquit; qui postea convalescens *Colophonem* profectus, ibidem rursus in eundem incidens morbum, cæcus efficitur. Quapropter *Smyrnam* redire cogitur, atque ibidem totum se pœticæ tradit: sed & ibi, cum victis difficultate laboraret, *Cumæis* venit accersitus, ubi appellatus primùm est *Homerus*; nam *Cumæi* cæcos, *Homeros*, vocant. Inde demùm in *Chionem* se recepit, ubi ludum aperuit, simul ac quietem nactus est, *Iliadem* condidit, omnesque, à quibus beneficium accepisset, in suo pœmate commemoravit. Nam cum tantus ac talis esset, plurimas tamen amicitias in orbitate & summa rerum inopiâ vivens passus est. Apud *Cumæis*, à pastore *Glauco*, sine dace in solitudine oberans benignè exceptus, & sustentatus fuit; apud *Phocidem* à *Thesfordide Grammatico*, & *Glauco* villico, apud quem dicitur *Iliadem* minorem composuisse; quem deinde cum à *Chio Cumæis*, & *Cumæis Athenas* advigilaret, fessisque in littore quievisset, egredientes ex oppidis complures, uti Deum visitatum adcurrerant; ad quem cum etiam piscatores quidam eadem de causa divertissent; tale ei ænigma proposuerunt: *Ἄϊός ἐδάμην, λιπόμεθα, ἀ δὲ ἔχ' ἐδάμην, φερόμεθα*. id est, quod cepimus, reliquimus, quod non cepimus, attulimus, quod de pediculis intelligebant, quos in littore se purgantes reliquerant. *Homerus* itaque re non intellecta, paucis post diebus extinctus est, non equidem ex ani-

Philopator
Homerum
templum
dixit.

Pregrina-
tis Hom-
er.

Cæcus est
cæcus; et
Homerus
nomen ei
propono
Cum in-
dium.

Coloniam
Homeri.

Opiniones
varie de or-
tu Homeri.

Herodoti
de ortu
Homeri
relatio.

Piscatorum
ænigma
Homero
proposi-
tum.

ex animi dolore, uti quidam putant, sed ex labore itineris una valetudine contracta; sepultus ibidem cum hoc epigrammate:

Εἰ θάδε τὴν ἰσθμὸν κεφαλὴν κ' ἔγαθα
καλῶπια.

Αὐτῶν ἡρώων κοσμήτορα θεῶν
Ὀμῆρον.

Conditur hoc tumulo Vates Divinus
Homerus.

Herosum cecinit qui bene gesta Du-
cum.

Cum itaque de ortu *Homeri* tam varia veterum *Scriptorum* opinio sit, ego hanc, quam ex *Herodoto* protuli, omnium quam verisimillimam arbitror; qui eum verò ex incestuoso concubitu, uti *Plutarchus* ait, aut ex *Dæmone* genitum asserunt, id non tam de vera & naturali generatione, quam de cælitibus dato *Homeri* ingenio dictum velint, eò quod, ob admirandas ingenii dotes, non nisi Deum quendam parentem ejus esse potuisse arguerent; undè & tanta quoque de patria ejus controversia nata fuit. si *Herodoto* credis, *Smyr-
neus* erit; si *Pindaro*, tum *Chius*, tum *Smyr-
neus*; si *Simonidi*, *Chius*; si *Anti-
macheo* & *Nicardo*, *Colophonius*; si *Ari-
stoteli*, *Iensis*; si *Ephoro*, *Cumeus*; si
aliis, *Salaminius*; quibusdam *Argivus*,
si *Aristarcho*, *Thrax*; si denique aliis,
aut *Trojanus*, aut *Lydius*, aut *Ithacensis*,
aut *Cyprius*, aut *Gnosius*, aut *Mycæneus*,
aut *Aegyptius*, aut *Ibessalus*, aut *Italus*,
aut *Lucanus*, aut *Romanus*, aut *Rho-
dius*. Cum enim vir tantus esset, certè
mirum non fuit, univèrsas tum *Græciæ*,
tum *Asiæ* Urbes, hoc ambitioso gloriæ
stimulo agitatatas, tam anxie de tanti viri
municipatu contendisse. Septem tam-
men *Græciæ* urbes inter se potissimum
de ejus municipatu, quem quæque sibi
arrogabat, conflictasse, *Cicero*, *Plutar-
chus*, & *Suidas* prodiderunt, quæ pul-
cherrè sanè *Antipater* dimetro hoc de-
scribit:

Εἴπα ἑεδομῆνῶσι πόλεις διὰ βίζαν
Ὀμῆρε,

Κύμην, Σμύρναν, Χίον, Κολοφῶν,
Πύλον, Ἀργον, Ἀθῆνας.
Septem contendunt Urbes de radice
Homeri

Cuma, Smyrna, Chios, Colophon,
Pylos, Argos, Athenæ.

Ita in medio positus *Literarum* prin-
ceps *Homerus*, ceu *Atalanta* illa, aut
Hippodamia à tót ac tam egregiis civi-
tatis & regionibus, quasi à genero-
sissimis prociis certatim expetitur. Ut
proindè non mirum sit, ex tanta *Home-
ri* exultatione, à nonnullis non in
terrestri patria humano modo profa-
tum, sed è numinum cætu cælitibus in
terram delapsum esse, creditum fuisse,
undè talè de eo à *Græcis* proferebatur
ἑπιθήματα:

Εἰ θεός ἐστι Ὀμηρεος, ἐν ἀθανά-
τοις σεβέσθω.

Εἰ δ' αὐ μὴ θεός ἐστι, νομίζεσθω
θεός εἶναι.

Si *Homerus* Deus est, tanquam im-
mortalibus junctum venerator.

Si non est Deus, saltem putetur Deus
esse.

Hinc veteres Templum ei erige-
bant, sacra faciebant, eique ceu *Numi-
ni* sacrificia, uti suprà ostensum fuit, of-
ferebant, & quàm luculentissimè hæc
præfens epigraphe in Agro Oppidi *Ma-
rini*, sub Jurisdictione *Domus Calu-
mniæ* marmorinica docet, quæ Ἀπο-
θεώσιν *Homeri* quàm scitissimè exhibet.

Dividitur hoc Monumentum ἀπο-
θεωτικόν, in tres ordines, supremum, Explicatio
Monumen-
ti.
medium, & infimum. In supremo or-
dine vides *Iovem* *Parnasso* monti insi-
dentem, sceptro unà cum aquila adsi-
stente conspicuum, quæ authorita-
tem, potentiam, & majestatis suæ Primum or-
do imagin-
um.
amplitudinem demonstrant: is con-
versâ ad asseclas suos facie quasi pro
apothefi *Homerica* supplicantes, au-
dire videtur; sunt verò sex figure, sive
Musarum, sive sub *Charitum* formis
Civitates, quæ cum in numerum Deo-

Epita-
pium Ho-
meri.

Liter con-
troverfia
de Patria
Homeri.

Græciæ
urbes inter
se contem-
dant de
patria Ho-
meri.

rum assumi postulabant, quarum prima rupi *Parnasi* lyra insignite insistentis, gravis habitu, dextrâ manu lateri insertâ, alterâ vestimenti syrma tenens, *Iovem* auctacter alloquitur, quasi diceret: quid tibi videtur de magno *Homero*, & tua, & divina *Palladis* virtute imbuto? Tunc illo honore, pro quo supplicamus, dignum aestimas? Altera verò, profundo reverentia & venerationis actu, veluti in terram procidua submisso vultu, extensâque in altum manu, idem supplicare videtur. Tertia rupi *Parnasse*; insidens faces *Iovi* exhibet, meritumque *Homeri* exponit, quo doctrina & sapientia divina poëseos arte mundum illustravit. Quarta, vultu ad *Iovem* converso, binisque digitis fubelevatis, altera manu volumen tenens, à *Iove* beneficium, veluti per modum adjurationis extorquere velle, occultè innuit. Quinta & Sexta quasi quid agendum consultare videntur; Illa, quæ sedet, libro in manu tenet; Divinum in *Homero* poëseos studium monstrat, quo & divinos honores à *Iove* sibi concedi debere, luculenter innuit. Atque hæc est vera & legitima *Gratiarum* apud *Iovem* de *Homero* in *Deorum* numerum recipiendo, supplicatio. *Græca* verò sub *Iovis* pedibus incisa epigraphæ, nil aliud significat, nisi statuarii, sive hujus apothetici-schematis, inventoris, sive sculptoris nomen & patriam, prout verba *Græca* docent:

ΑΡΧΕΛΑΟΣ ΑΠΟΛΛΟΝΙΟΥ
ΠΡΗΝΕΥΣ ΕΠΟΙΗΣΕ.

id est:

Archelaus Apollonii
Prieneus fecit.

Secundus
ordo insi-
gnium.

In secundo ordine pariter sex figura continentur, quæ & ipsa meritum *Homeri* gestibus expriment; & prima quidem sedens Poësin innuit, lyram sinistra, plectrum dextrâ veluti in actu sonandi constituta tenet; globum in mensâ tenet, quem secunda figura manu indicat; & aliud nihil significare videtur, nisi meritum *Homeri*, quo

poësi sua Mundi opificium, & omnia quæ in eo sunt, divino quodam afflatu descripta cecinit. Tertia verò figura rupi ambabus innixa manibus, veluti exstatis quasi abrepta, & attonita Divinos *Homeri* labores contemplari videtur. Sequuntur jam Quarta & Quinta figura antro incixtentes, quarum prior Lyram Orphicam laeva monstrat, dextrâ plectro instructa; assecla verò *Iliadis* volumen monstrat; in quo amores *Deorum* *Dearumque* omnium, qui per arcum & pharetram fasciaque *Cupidinis* symbola rectè indicantur, exhibentur. Antrum verò hoc aut *Nympharum*, aut *Musarum* habitaculum notat, de quo amplissimè *Lucianum*, cæterosque Mythologos agentes vide. Erat enim proprium *Nympharum*, *Musarumque*, antra inhabitare.

Sexto tandem loco, simulacrum *Flaminis* abaco insidentis exhibetur; dextra volumen tenens, sinistra pectus premit, & conversa ad *Deas* facie sententiam definitivam expectare videtur, promptamque se exhibet ad debitorum *Homero* sacrificiorum *Ægyptio* ritu faciendorum exhibitionem; quæ omnia duæ faces accense cum *Tautici* characteris figura, proprio *Ægyptiorum* in sacris obsecandis simbolo intermedio notant; & est crux ansata, quæ aris templisque *Niloticis* ubique insculpta, nec non omnibus *Ægyptiorum* Numinum manibus inserta spectatur, cujus virtutes & proprietates in *Hieroglyphicis* nostris *Operibus*, *Oedipo*, *Obelisco* *Pamphilio*, & *Alexandrino* *Minervali*, nec nec non in *Lingua* *Copt.æ* restituta thesauro, unâ cum altissimarum rerum, quas per eam *Hieroglypte* significabant, interpretatione, quam uberrimè exposuimus, ad quæ Lectorem remittimus.

Tertius tandem ordo monstrat *so-*
vis executivam *Apothetoseos* sententiam, quæ quàm bellissimè hic exprimitur. Et primò quidem, vestibulo *Templi* *Deorum* corinam obtensam vides, quo mysteria humano ingenio inaccessa,

Crux ansata inter
duos sacros
muros depi-
cta, quod
misi?

Tertius ar-
do insig-
nium.

inaccessa, à solo Homero penetrata in-
nuuntur, juxta illud: *procul hinc, pro-
cul este profani*. Quæ sanè pulchrè per
quaternas decenti habitu exornatas vir-
gines sub acù stuporis & admirationis
denotantur: unaquæque digito labris
imposito silentium suadet, quemad-
modum olim Harpocratem, quem &
Sigalionem à silentio dicunt, Ægyptii ex-
primere solebant, juxta illud Ovidii:

*Quique premit vocem, digitoque silen-
tia suadens.*

Itaque more Ægyptiorum virginum, quæ
σοφία refert, digito labris admoto
expressit hujus monumenti author, ut
suaderet, neque de patria & ortu Ho-
meri, neque de ejus apud homines con-
versatione, neque de operibus Deorum
afflatu confertis temerè loquendum,
utpotè quæ omnem humanam supera-
rent æstimationem; atque adeò silentio,
quod capere nequeas, supprimendum
potius, quàm voce explicandum cen-
seas, in quo videlicet, uti infra scriptæ
voces notant, Φύσις, Δεσπὴ, μνήμη,
πίσις & σοφία: id est, Natura, virtus,
memoria, fides, & sapientia eo dotium cu-
mulo Homeri exornantur, ut ἀπὸ θεῶν
merito suo adeptus sit. Φύσις quidem,
seu Natura sub forma pueri, qui virgi-
nis digito ori admoto silentium suade-
ntis vestem quasi vellicare videtur,
denotat, inaccessible Naturæ sacramenta;
quæ ea de causa, non nisi sub umbrati-
li fabularum integumento in operibus
suis hymnicis divinitate confertis de-
scripsit Homerus, solo silentio coli &
adorari debere. Sunt autem quatuor
potissimum, quibus Homerus mundum
in admirationem rapuit: APETH,
ΜΝΗΜΗ, ΠΙΣΤΙΣ, ΣΟΦΙΑ. Vir-
tus, Memoria, Fides, & Sapientia, quæ
sub forma Charitum adumbrantur.
Per virtutem indicant robur, & vim in
ingenio Homeri elucescentem, qua
pœticis suis cantibus non secus ac Am-
phion & Orpheus saxeos ferocium ho-
minum animos, ad veram vivendi
normam reduxit. Memoriâ adeò ex-

celluit, ut quicquid scripsit, cum cœcus
esset, solius memorie efficaciam & vigo-
re dictaverit, & omnium præteritorum
scriptorum monumenta sola prælectio-
ne facta tenacissimè mentis amplitu-
dine & capacitate retinuerit, quod me-
rito quidpiam in eo divinum arguit.
Alexandrum Magnum tanti Homeri
fecisse Plinius aliter, ut devicto Dario
Rege Persarum, cum inter spolia scri-
nium nobilissimum, & immensa lapi-
dum pretiosorum copia exornatum,
ipsi fuisset oblatum; mox ut vide-
rit, excussis ex eo pretiosis margaritis,
illud librorum Homeri custodia tradi-
derit, ut pretiosissimum humani animi
opus quàm maximè diviti opere scripii
servaretur. Fidem non humanam tan-
tùm, sed & fidem suam in Deum, uni-
cam rerum omnium causam, in hymnis
suis professus, quàm profundissimè
demonstravit; ceteram verò Deorum
Dearumque turbam, non nisi divina-
rum virtutum effluxum asseruit, ut
proinde cum non immeritò Plinius
fontem ingeniorum, primumque
doctrinarum & antiquitatis paren-
tem vocet; ex quarum rerum notitia
sophiam seu sapientiam adeptus, Divi-
narum humanarumque rerum cogni-
tionem acquisivit.

Sequuntur jam quatuor aliæ Musæ, &
sunt ΚΟΜΟΙΔΙΑ, ΤΡΑΓΩΙΔΙΑ,
HISTORIA, & comœdiis quidem hu-
manarum actionum ideas, ut quid fu-
giendum, quid amplexandum, ante
oculos mortalium posuit. Tragediis
verò infelices hominum in sublimi
fortunæ vertice constitutorum exitus ad
cautelam exposuit. Historias omnium
præteritorum temporum ità scilicet
attigit, ea facundia descripsit, ut in
iis aliquid humanis rebus altius indi-
gitaverit; undè ei merito ob harum
virtutum cumulum divini honoris titu-
li decreti sint, fueritque Hecatombes, id
est, centum bovum sacrificio honoratus, ut
bovis figura Aræ apposita apprime do-
cet; thus quoque, & thymiamata, vi-
numque, quæ omnia per assistentem

*Æstimo
Homeri ab
Alex.
Magoo.*

Homeri
virtutes.

figuram simpulum manu dextrâ, & læva pateram, seu catinum thurifcrum tenentem, denotantur, quam ceremoniam & actû, manu supra aram extensa, & digitis thus spargentibus exercere videtur.

Sequitur tandem actus ipse Apotheofeos; vides *Homerum* throno insidentem, sceptro flore loti insignito læva, dextra *Iliadis volumen* tenentem, majestatem vultus conspicuum, duobus Geniis throno utrimque adfidentibus, Ægyptiaco vestitu & gestu adornatis, quorum primus genuflexus dextra celsam apicem in *Lune* formam arcuato, altera folii spondam amplectitur; per gladium efficaciam & robur in persuadendo, per spondas, soliditas in scribendo designatur. Alter Genius manu flagellum ὀφιόμορφον, quasi in aera vibrat, qua vis & energia in Tyrannorum vitioforumque hominum flagitiis profligandis signatur Terminatur tandem ultimus actus ἄποθεωσις, per impositionem coronæ laureæ, quam ipsi alii duo Genii superioris ordinis imponunt. Infra verò ponuntur hæc verba sequentia: ΕΥΜΕΛΙΑ, ΚΛΡΟΝΟΣ, ΙΑΙΑΣ. ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΟΜΗΡΟΣ. ΜΥΘΟΣ. per Eumeliam dulcia cantica, & reliqua *Iliadis* & *Odyssæe* opera *Homeri*, sub abdito Mythologiae ratiocinio descripta denotant. Quæ pulchrè sanè describit *Silius* l. 14, de *Homeri* ἄποθεωσις canens.

Atque hic Elyfio tendentem limite cernens

Nominis effrigem, cæsta cui vieta ligabat

Purpurea effusus per collanitentia crines.

Dic, ait, hæc quoniam Virgo, cui luce resurgit

Precipua frons sacra viro, multæque sequuntur

Mirantes anime, & leto clamore frequentant.

Qui vultus? quem, si stygia non esset in umbra,

Dixissem facile esse Deon. non falleris, inquit,

Docta comes *Trivie*, meruit Deus esse videri,

Et fuit in tanto non parvum pectore nomen.

Carmine complexus terram, mare, sidera, Manes,

Et cantu Musas, & Phœbum æquavit honore

Atque hæc cuncta prius quàm cerneret ordine terras,

Prodidit.

Hoc loco omittere non possum, quin de Authore hujus monumenti non nihil adderem: res ita se habet: Cum hujus monumenti locum sollicitus inquirerem, ex relatione *Illmo* & *Revⁿⁱ Marcelli Severoli* relatione tandem intellexi, id eo in loco inventum fuisse, quo olim *Villa Claudii Cesaris* unâ cum Templo sibi sacro, consistebat; & hodie locus ille vulgò *Frattocchia* nominatur. *Villa Colonnensium Principum* magnifica prorsus, & omni deliciarum genere referta, quam ob causam cã *Alexander VII. P. M.* dum in *Castro Gandulphino* quotannis ruficaretur, unicè delectabatur. *Claudius* itaque cum ingenii solitarii esset, studiorum amore abreptus, in hanc se villam conferebat, (erat enim Latine Græceque doctissimus) & præsertim *Homeri* lectiõni continuò incumberebat. Fuit hic *Claudius Caji Caligulae* in imperio successor, & ubi studiis deditissimus ita quoque republicarum imperiique administrationi parum aptus erat; ut proinde cum *Antonia* mater ob segnitiam monstrum hominis dicere sit solita. Historias pene omnes præteritorum temporum norat, ita ut *Historici Rom. Imperatorum*, unanimiter consentiant; eum adhortante *T. Livio XL Historie libros* conscripsisse. *Homerum* memoriter tenebat, ejus lectiõni ita addictus, ut sine eo esse non posse videretur, integrosque sæpe ex eo pro ulsurerum, & occurrente materiæ occasione, non solum versus, sed historias recitaret.

Cum

Cum itaque tanto studio adhereret *Homero*, & præ assidua lectione, studiorumque fervore, Cæsareis negotiis expedendis minus se applicaret: mihi nemini videri debet, cum in villa

sua, hoc apothecos *Homerice* monumentum marmori incisum, ad suam de *Homero* semideo conceptam existimationem posteritati contestandam crexisset.

CAPUT VIII,

Ardeatinus Ager, aliorumque locorum adjacentium.
Campus Solonius, Tellenæ,
Ficana.

Ardeam descriptam.

Ardeam metropolim & Regni Rutulorum caput fuisse, omnes consentiunt Authores; & quamvis in ipso *Latimorum* Regni fundo conditum fuerit, nullum tamen cum us neque legum, neque morum commercium fuisse, ex iis, quæ sequentur, patebit; ut vel admirari liceat, Regnorum ista ætate tenuitatem, regumque oppidò angustos jurisdictionis terminos, qui hodiè ne quidem ditioris fortunæ oligarchæ ad sui tuendam existimationem sufficerent. *Turnus* tamen Rex *Rutulorum* fuit, à quo tamen si *Ardeam* demas, jam præter stricti agri campum, aliam habitationem ne requiras. Fuisse tamen olim moderno tempore & grandiorum & fabricis instructiorem, exercitus, quem contra *Latinos* *Aneam*que duxit, indicat. Distat hæc à mari 3 milibus passuum, duobus minus stadiis, *Strabone* teste. Condita dicitur, *Plinio* arbitro, à *Danaë* *Persei* matre. Rem narrat *Servius* in l. 8 *Virg.* his verbis: *Danaë* Acrisii Regis Argivorum filia, postquam à *Jove* vitata fuit, pater eam intra arcem inclusam præcipitavit in mare, que delata ad *Italiam*, inventa est à piscatore cum *Perseo*, quem illic evixa fuerat, & oblata Regi *Pilumno*, qui eam sibi fecit uxorem, eam qua etiam *Ardeam* condidit, à quibus & *Turnum* vult originem ducere. Quæ verò de *Pilumno* & *Pilumno* Diis infantium susus postea narrat, Lector videat. Hanc fabulam narrat aliter *Hyginus* c. 63. Nomen quoque *Ardea*, vel ipsum fabulis invo-

lutum, nil certi nobis de etymo pollicetur. *Ovidius* l. 14, *Ardeam* Urbem, ab *Aneæ* captam incensamque, in avem ei cognominem fuisse conversam fabulatur. Quidam ab augurio *Ardeæ* sic denominatam esse volunt. Alii, ut *Xenogoras*, ajunt, *Vlyssen* cum *Circe* tres habuisse filios, *Romum*, *Antiam*, atque *Ardeam*: hos conditis tribus urbibus à se imposuisse nomina; hanc quoque *Trojam* fuisse appellatam auctor est *Thora* apud *Strabonem*; certè eum locum, in quem primùm egressus scèbatur *Aneæ*, in oppidi modum communitum, *Trojam*, dictum fuisse, in præcedentibus ostendimus. Quidquid sit, *Ardeam* antiquissimam fuisse, multis ante *Aneæ* in *Italiam* adventum ætatibus, *Strabo* docet, qui jam *Aboriginum* tempore, *Rutulos* eorumque urbem *Ardeam* antiquam vocat: Ἀβοριγενές τε οἰσθέντι τῶν Ρυτιλῶν, καὶ Ρυτιλῶν, οἰ τῶν ἀρχαίων Ἀρδεῶν ἔχοντες. Anno urbis conditæ 313, primùm huc *Coloniam* deductam *M. Fabio* *Vibulano*, & *Posthumio* *Aebutio* *Consulibus*, *Livius* tradit. Mirum sanè est, *Ardeam* sub insalubri celo, & vitati æris agro, in tantum semper floruisse, & numero hominum, & opum abundantia: nisi dicamus, vetustis illis temporibus *Ardeæ*, *Lawento*, *Latino*, (de quibus prima hujus operis parte actum est) vicinis oppidis, aliam fuisse cæli constitutionem, aliam terreni rationem, vel si eadem fuit, ætrem hominum jumentorumque habitu focorumque

Antiquitas Ardeæ.

In salubri et aere.

Fabula de Danaë conditrici Ardeæ.

Tumi originis.

Ardeam Etyonem.

rumque frequentia emendatum fuisse: certè quò minus utrumque dici possit, non video cur quis dubitet. Nam ut nos in *Hetruria* ostendimus, fuerunt nonnulla loca, olim ob gravioris aëris vitium proflata deserta, quæ hodiè habitata, dicta aëris incommoda non sentiunt, uti de *Sardinia* *Plinius* refert: contrà alia hodiè deserta comperiuntur, quæ olim maximè habitabantur: sic *Natura* suas versat in orbe vices.

Viciisula
rerum.

Tempore *Romanorum* veterum, *Ardeam* etiam tunc aëre vitiatò insamem fuisse, *Strabo* refert. Verba hujus sic se habent: *Omne Latium felix est; & omnium rerum ferax, exceptis paucis locis quibusdam maritimis, quæ palustris sunt & morbofa, qualis est Ardeatium ager, & ager Pomptinus. Seneca* epilt: 103: *Quæ observanda tibi sunt, ut tutior vivas, dicam, tu tamen sic audias, censeo, illa præcepta, quomodo si tibi præcerem, qua ratione bonam valetudinem in Ardeatino tueris.* *Vitruvius* quoque, in *Architectonica* sua, valdè improbat aërem *Ardeatensem* l. 8, c. 3; rationemque oppidò congruum addit male sani aëris ibidem dominantis: *Sunt autem, inquit, odore*

Raris in-
salubritas
Ardeati-
nac.

*& sapore non bono frigidis sulphurati fontibus, qui ab inferioribus locis penitus orti per loca ardentia transeunt, & ab his per longam terræ spacium procurrentes, refrigerati veniunt supra terram, sapore, colore, odoreque corrupto, ut in Tiburtina via flumen *Albulæ*, & in Ardeatino fontes frigidis eodem sapore, qui sulphurati dicuntur.* Certè uti olim, ita & hodiè *Ardea* æstivo tempore proflus inhabitabilis est, exceptis pauculis, qui nativo aëre gaudent quidem, sed febribus perpetuo afflicti indigenæ lurida & cadaverosa facie vix animam trahere videntur, aliis in montana oppida defecatoris aëris sese recipientibus; hyberno tamen tempore agri colendi gratiâ, meliori aëris constitutione, ex frigore jam condensata terra, & vaporibus malignis interclusis animati revertuntur. Hodiè *Jurisdictioni* *Cæsari* *Ducis* parens, ex omnibus *prisci*

Latii oppidis una supèrest: & quæ olim *Regiæ* urbis titulum gerebat, jam vix pagi dignitatem sustinet. Cum deinde *Authores lacus Turni*, seu *Ardeatini*, mentionem faciunt, illum alium non putès esse, quàm qui, uti olim, ita hodiè ex sulphuratis fontibus originem trahit, quamvis non ejusdem vastitatis, qua olim cum fuisse *Virgilius* describit, dum fugam *Turni* à *Trojanis* obflecti canit:

Lacus Ar-
deatini,
sive Turni.

*Ergo amens diversa sua petit æquora
Turnus,*

*Et nunc huc, nam inde incertos impli-
cat orbis:*

*Vndique enim densa Teucris includere
corona.*

*Atque hinc vasta palus, hinc ardua ma-
nia cingunt.*

Erat præterea paludibus & arundinetis conlitus ager, in quibus *Sulpius* *Consul*, dum metu adversariorum sese abscondisset, ab iis deprehensus miserè perierit, teste *Vellejo Paterculo* l. 2. Ab hoc oppido versus mare non procul abfunt *Lawentum*, & *Lavinium*: sed quia ea jam in maritima *Latii* ora descripsimus, eò Lectorem remittimus.

Mors Sul-
picii Con-
sulis.

Campus Solonius.

Cum apud *Veteres* *Scriptores* sæpè de *Campo Solonio* fiat mentio, ubinam is fuerit, disciendum est. Qui cum *Ostiam* inter & *Lawentum* ponunt, audiendi non sunt, cum id sequentium *Authorum* relationi repugnet; neque alii, qui cum inter *Antium* *Ardeatesque* ponunt. Quare *Ciceronis* verbis placuit subscribere, qui l. 1. divin. ubi *Roscii* acta describit, ejus situm veluti digito monstrare videtur. *Roscius*, inquit, dum adhuc esset in cunabulis, educareturque in *Solonio*, qui est *Campus Agri Lanuvini*, noctu lumine appposito experrecta nutrix advertit puerum dormientem circumplexum serpentis amplexu. & l. 2. de ipso *Roscio*, potest illud quidem esse falsum, ut circumplexus fuerit anguis, sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in *Solonio* præsertim, ubi apud

Campi Sol-
loni de-
scriptio.

focum

focum angues nidulari solent. *Marston* quoque devastato *Lanuvio* in *Solonium* Campum, ubi villam habebat, primò, deindè *Ostia* per navigium, à *Numerio* amico paratum, fugà vitæ suæ consuluisse, *Plutarchus* refert in *Mario*. Festus quoque ejus situm ita describit: *Promonet*, inquit, in Agro *Solonio*, via *Ostiensis* ad duodecimum lapidem, diverticulo à miliario octavo. Ex quibus luculenter apparet, Campum *Solonium* in ipso *Lanuvio* territorio existisse versus occidentem, id est, inter *Arician* & *Patricam* oppida, quod & in hunc diem *Prattica* dicitur, qui sunt veluti termini quidam *Campi Solonii*, & hodiè comprehendunt intra se loca vulgò dicta *S. Abrocolo*, *Torre maggiore*, & *Tarqueto*. Sed hæc omnia clarius Mappa monstrabit, quam consule.

Meminerunt *Livius* & *Dionysius* aliorum quorundam oppidorum hoc

loco sitorum: & fuerunt *Tellenæ* & *Ficana*, quas *Ancus Martium* expugnasse *Livius* tradit; nos hæc duo oppida alibi non fuisse, quàm in *Campo Solonio*, aut in confinio ejus, ex quorum ruinis postea tres paulò ante nominati vici extructi fuerint, putamus; ad quod asserendum me movent verba *Strabonis*: *Hernici Lanuvio* erant & *Albe* propinqui, ipsique *Rome*, nec procul inde *Aricia*, *Tellenæ*, *Antium*. *Tellenas* itaque æquo ab *Ostia*, *Aricia* & *Patrica* intervallo sitas fuisse probabile est. *Tellenis* vero cum *Ficanam* proximam faciat *Livius*, & *Fabius Pictor* *Patrica* saxa dicta fuisse referat, illa duo oppida in confinio, vel ipso *Campo Solonio*, cujus fines undecim serè milliaribus *Roma* absunt, sita fuisse clarè patet, & rudera subterranea, quæ passim ibidem à rusticis reperiuntur, manifesto indicio sunt.

Tellenæ,
Ficana.

Sicut campus
Solonii.

P A R S IIII.

PRÆNESTE,

sive,

AGER PRÆNESTINUS.

CAPUT I,

De origine, & antiquitate, situque Prænestinæ
urbis, vulgò Palestrina.Prænesti
Erymon
castrorum
fuit.Telamonius
Ulyssis &
Circæ
filio con-
ditor Præ-
nesti.

Prænesti ex vetustissimis celeberrimisque Latii urbibus fuisse, Strabo docet; cui consentiunt, quotquot de rebus Latii scripserunt Authores, quamvis in primo ejus conditore discrepent; quidam à Præneste Ulyssis & Circæ filio conditam volunt; Plutarchus à Telegono Ulyssis & Circæ filio conditam, oraculo monitum, ut ubi colonos ferta gerentes saltare videret, ibi urbem conderet; alii à Præneste Latini Ulyssis nepotes; alii à quodam Aboriginum duce hujus nominis alii etiam, ante pulfos ab Aboriginibus Siculos, ab Oenotriis extractam jam existisse; plerique à Ceculo Vulcani filio originem suam traxisse, Virgilio authoritatem secuti existimant. Nos quid in tanta, tamque obscura vetustatis taligine dici debeat, vix definimus: verisimile tamen censemus, eos à primis Italie incolis, commoditate locique feracitate motis, originem suam sortitos esse; fabulosis enim narrationibus Circæ & Ulyssis, Ceculi que ex ignea scintilla concepti nativitati asfentiri, foret errorem erroribus, figmentis figmentis addere. Undè meliori ratione iis subscripsero, qui dicunt, à vetustissimis Pelasgis, sive ab uno eorum hujus nominis duce, aut etiam à quodam Sicane gentis principali ante Pelasgorum adventum, ortam fuisse. Lectori nihilominus pleno sentendi, quid voluerit, arbitrio relicto. Sicanos enim hanc montium catenam à Tyburte Prænestem usque tenuisse, in Tyburti-

ne urbis descriptione ostendimus. Cum itaque Sicani, uti & Aborigines, in montanis potissimum locis, sua exstruere oppida solerent, certè eos tam notabilem Prænestini montis locum, amœnitate juxta atque feracitate rerum omnium humanæ vitæ necessariatû plenum, aut ignorasse, aut consultò præteritisse, non est verisimile. Dicimus itaque hanc urbem eodem tempore, sive à Sicaniis aut Oenotriis, sive ab Aboriginibus & Pelasgis primis, pulsus jam Sicaniis, quo Ardea, Tybur, cæteræque Latii urbes incompete vetustatis, aut ædificatæ, aut ex veterum habitationum ruinis instauratæ fuerunt, exstructam fuisse. Quæ enim Virgilinus ejusque Commentator Servius, de Ceculo hujus urbis fundatore, Diisque Dactylis Digitifve enarrat, illa æquo jure veterum Sicanos, Aboriginum, aut Pelasgorum cupiam Duci per analogiam gestorum applicari posse, in prima hujus operis parte ostendimus. Sunt enim fabulose narrationes ex suo genere tales, quæ à Poëtis facillè multis aliis accommodari queant; à Sicaniis autem conditam, vel ipso Virgilio annuente, hæc verbis conjicimus:

O mihi præteritos referat si Juppiter annos,

Qualis eram, cum primam aciem Prænesti sub ipsa

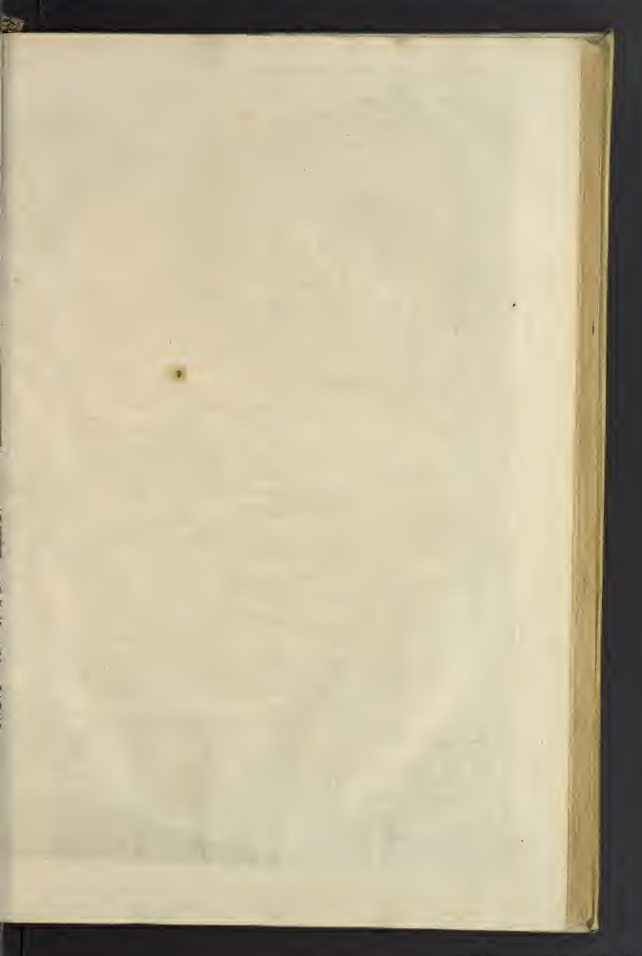
Stradi, scutorumque accendi victor acer vos,

Et Regem hac Herilum dextrâ sub tartara misi:

Nascenti

Quo tem-
pore con-
dita Præ-
nesti.Prænesti
à Sicaniis
conditam
verisimile
est.

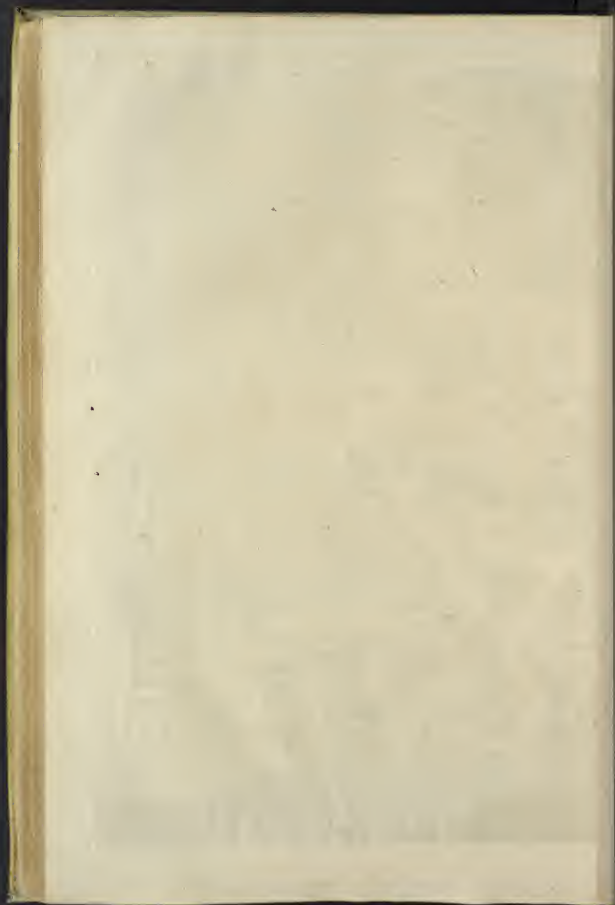

- Litterae principalium per loca designatae*
A T 3	Francisci 72 Reformatorem	1	Palatium Archiepiscopi Theobaldi
B	Temp. Antonianae	2	Forum Theobaldi archiepiscopi Theophilus Forsteri
C 7 3	Atrium victricis	3	Atrium Theobaldi in Xenodochio Antonianae
D 7 3	Colony	4	Episcopatus Theobaldi cum Theophilus Forsteri
E 7 3	Palatium	5	Monasterium Antonianae in vicinia Antonianae
F 7 3	Atrium 22 Carolorum	6	Episcopatus Theobaldi cum Theophilus Forsteri
G 7 3	Colony victricis	7	Temp. Antonianae
H 7 3	Colony	8	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
I 7 3	Colony victricis	9	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
K 7 3	Colony victricis	10	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
L 7 3	Colony victricis	11	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
M 7 3	Colony victricis	12	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
N 7 3	Colony victricis	13	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
O 7 3	Colony victricis	14	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
P 7 3	Colony victricis	15	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
Q 7 3	Colony victricis	16	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
R 7 3	Colony victricis	17	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
S 7 3	Colony victricis	18	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
T 7 3	Colony victricis	19	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
U 7 3	Colony victricis	20	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
V 7 3	Colony victricis	21	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
W 7 3	Colony victricis	22	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
X 7 3	Colony victricis	23	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
Y 7 3	Colony victricis	24	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae
Z 7 3	Colony victricis	25	Palatium Antonianae in vicinia Antonianae

PRÆNESTE
URBIS LATII
 Veterulissimæ exarclissima
descriptio
 Aed. Augusti 20

Nascenti cui tres animas Feronia mater,

Horrendum dictu, dederat.

*Herilus
pau. iurii.*

Nam, ut *Servius* ait, *Herilus* ille nullus alius fuit, nisi filius *Feronie* Nymphæ *Campanie*, & Rex seu Dux *Sicanorum*, qui *Aboriginibus* & *Latinis* ingruentibus *Præneste* tuebatur; cui subscribit *Plautus*, qui *Præneste* inter barbaricas urbes numerat; hoc autem nomine *Sicani* vocabantur à *Latinis*. Si itaque annos, quo *Sicani* ab *Aboriginibus* ex *Italia* pulsati sunt, ad calculum reducere, reperies, Urbem hanc ante *Christum* 1500 annis, jam exstitisse. Sed de hisce vide calculum annorum, quæ *Langensæ*, *Vmbri*, *Sicani*, *Pelasgi*, *Aboriginæ* *Italie* dominati sunt, quem in prima hujus libri parte fusc deduximus, & antiquiorem hanc Urbem reperies, quam quispiam sibi imaginari possit.

*Præneste
pau. ann.
censid.*

*Nemini
pau. mon.*

Ad nominis etymon quod attinet, non minor est inter Authores controversia. Grammatici dictam *Præneste*, eò quod montibus proster: ita *Cato* & *Festus*; sed cum *Latina lingua* necdum, cum hæc conderetur, in rerum natura esset, certè à *Latinis verbis* nomen urbis deduci non poterit. Qui verò eam *Græcæ* originis faciunt, δῶν τὸ πῆλινον, id est, ab *Ilicibus*, quæ *Prædictinus* ager abundat, aut δῶν τὸ πῆλινον, eò quod præcipiti & edito loco sita fuerit; sic dictam volunt, non incongrua fide loquuntur, si nobis constaret, *Græcam linguam* tunc temporis tantæ fuisse perfectionis, quantæ posteris temporibus excultam videmus. Nam ut aliàs ostendimus, fuit *Lingua Græca* ante primam *Tyrrhenorum Pelasgorum* que in *Italian* adventum, adhuc veluti in cunis suis vagiens, radis & impolita. Verùm nos relicti hujusmodi Grammaticorum conjecturis, etymon hujus urbis ab aliquo Duce, sive is fuerit *Vlyssis* & *Circæ* filius *Prænestus*, sive *Sicanie* aut *Pelasgicæ gentis*, hujus nominis *Cortyphæus*. *Hebraicorum Itinerarium Beniamini* hunc locum vocat פּרַנְסְטָא *Prænesta*, quo nomine *Chaldei* vocant an-

nonæ Curatores; undè forsan melius quispiam à *Langensæ*, quos *Chaldaicæ lingua* ulos esse, etiam multis modis ex variorum gentium commercio corruptâ, & *Latia Hætruria*, æque dominatos fuisse, ante *Pelasgorum* in *Italian* adventum, supra diximus, adeòq; cum præcis *Aboriginibus*, *Vmbri*, *Sicani* passim confundimus, deducere malit nos id lectoris arbitrio permitimus. Ad situm urbis quod attinet, videtur ille eodem loco hodiè, quo olim, existeret, in prærupto scilicet montis dorso: 21 millibus passuum *Roma*, duodecim *Tyburæ*, & totidem *Anagninâ* distita. Ex ortu totam penè *Hætricornam*, ex occasu unâ cum *Tyburatina Sabinorum* regionem; ex meridie *Algidum*, & *Tusculanos Albanosque montes*, unâ cum *Latii* mediterranei districtu, jucundissimo aspectu subjicit. Olim usque ad montis jugum, ubi hodiè arx natura & arte munitissima cernitur, assurgebat, continuoque tractu ad radicem usque habitatorum plena, uti cryptarum ruderumque multiplex congenes ostenditur, porrigebatur: præsertim circa palatium in clivo positum, quod ex superbis *Fortunæ adis* ruinis constructum, mirificum undequaque prospectum pandit. Verticem montis *Appennini* jugum esse, ibidem à reliquis montibus interruptum, ex mappa facile innotescit; quamvis nonnulli, necsciò qua de causa, *Aventinum* perperam dictum fuisse, putaverint. *πολυσέφανον*, id est, multarum coronarum dictam, *Strabo* docet; certè non alia de causa, nisi quod Urbs tota muris altis & firmis, in coronæ morem circumdata eliet; quod nomen *πολυσέφανον*, *εὐσέφανος* aliis quoque civitatibus eandem ob causam, uti *Tyburæ*, *Crotoni*, *Ilio* impostum, urbesq; hoc veluti epitheto quodam splendido insignitas fuisse, ex *Dionysio*, *Afro*, *Anacreonte*, aliisque colligimus. Reddidit hanc urbem oppidò celebrem miserandus *Marii junioris* interitus, quem hisce verbis *C. Marii Jun. m. c. r. in u. p. c. e. n. s. i. l. i. s. Prænestini*

Situ urbi.

πολυσέφανον
nomen unde datur civitatibus.

*Præneste
Egynon
non à
Latino, nec
Græco, sed
Hebraico
deducit
pro-
babiliter.*

*C. Marii
Jun. m. c.
r. in u. p. c.
e. n. s. i. l. i. s.
Prænestini*

tio Aſella Syllanarum partium Viro, cum per cuniculum, quibus Vrbs perfoſſa eſt, evadere conaretur, ſeptus ab exercitu, mortem ſibi conſcivit in ipſo cuniculo, eumque ſentiret, ſe evadere minime poſſe, cum Pontio Teleſino fugæ comite, ſtriſto utrimque gladio concurret; quem cum occiſiſſet, ipſe ſaucius à ſervo impetravit, ut ſe occideret. Atque hic exitus fuit viri fortiffimi, in cuius cadaver indignis modis poſtmodum truculentus Sylla ſæviſſe traditur; ut qui vivum ſuis manibus non obtinuiſſet, mortuum ſaltem omni crudelitatis genere afficeret; qui non paulò poſt Cuman abiens morte digna geſtis, id eſt, formidabili phthirialis morbo interit. Strabo aſſerit, eam, ob continuas Romanorum illuc profugorum ſeditiones, non ſemel deſtructam, ac tandem, non obſtantibus deliciis, quibuſcum rerum copia & abundantia certare videbatur, deſertam fuiſſe. Nam flagrante bellis civilibus & ſeditionibus Vrbe Roma, factioſi homines, qui res novas moliebantur, eò veluti in tutam arcem confugiebant; idcirco Præneste, obſeſſa, expugnata & vultata, agerque ademptus ſæpe fuit, culpa etiam in inſontes tranſlata. Hic quoque Fulvia Antonii uxor cum L. Antonio M. Fratre ſedè fixit contra Oſtavium; hic Aſylum, Polybio teſte, fuit ſecuritatibus profugientibus omnibus, qui vel exiliis cauſa ſolum vertere, vel ob delicta urbe exacti alias ſedes quaerere cogebantur; uti P. Furius Philus, qui ceterioris Hiſpania prætor, de graviffimis accuſatus criminibus, exulatum Præneste abiit; huc Matianus Tiberii Caſaris pater, Tybure prætura ſunctus, abiit proſcriptus. Non deſiterunt tamen Romani Principes quotannis veluti locum deliciis plenum viſitare Præneste. Centronium ſanè feliciter ſe Præneste habitare pauperem, quam Romæ divitiis oppletum cenſuiſſe, Invenalis l. 14. notat. Nec Symmachus tacendus, qui in quadam ad amicam epiftola ſic ſcribit: *Animon meum Campani littoris commemoratione ſollicitas, at nobis in Præneste*

no agro degentibus non minus ſuppedit voluptatum; ſint licet plures hominum ſententia, qui maritimis montana poſtponunt. Ego tamen vitandis æſtibus magis iudico nemoroſa, quam culta aperta congruere. Auguſtum quoque Caſarem Præneste & Tybure delectatum Suetonius reſert: ceteroſque innumeros, quos vide apud Iosephum Mariam Suareſium, Eccleſiæ Valionenſis præſulem digniffimum, nec non omni literaturæ genere excelſiſſimum, qui res Prænestinas reſert: ceteroſque quam erudiſſime complexus eſt.

In Monte, qui Præneste Vrbi ſuperimminet, Monafterium fuiſſe Divi Petri Apoſtoli, S. Gregorius Magnus teſtatur l. 1. c. 11. Beatam quoque Margaritham è Colonnenſi familia in hoc monte, in paterna domo, veluti in Monafterio ſanctè viſiſſe, ibique diem ultimum obiſſe anno 1286, Faſenſe Chronicon docet. Inſignem tamen, poſt inſtaurationem primis ſæculis factam, cladem perpeſſa fuit ſub Bonifacio VIII: quam poſtquam gravi obſidione preſiſſet, tandem pacis legibus expugnavit ſoloque æquavit, alià in radice montis extructa, quam Civitatem Papalem appellari voluit: quam cum poſtea Theodoricus Reimerius Cardinalis adminiſtraret, hinc primus Epicoſopus Civitatis Papalis nominatus fuit, uti legitur in Annalibus Ptolomei Lucentis & apud Ciacconium. Hinc ortum deinde eſt diſſidium inter Bonifacium Octavum, & familiam Colonnenſium. Siquidem Sciarra Colonnenſis familie princeps, ope Regis Gallie, dictum Pontificem Anagninæ, à qua oriundus erat, obſeſſum captumque carceri mancipavit. Cum jam verò nonnihil ex ruinis ſuis inſtaurata fuiſſet, Ioannes Vitelloſcus Eugenii IV Legatus in Colommenſes exercitum ducens, Præneste ruruſ obſeſſum, præciſo aqueductu, qui unicus aquam urbi præbebat, cepit, & mox rebellionem meditantem funditus evertit. Prænestinis Romanis migrare juſſis anno 1435, Stephanus tamen Colonnenſis, ſedente Nicolao

Syllæ orator
& crudeliſſimus.

Præneste
ſalubriſſimum
numeroſum
genus.

Exilio
Aſilum
&
Romanorum
Præneste.

Præneste
deliciis.

Monasterium
S. Petri
Ap.

Beata
Margarita
en
tum,
Colonna.

Præneste
exercitum
ſub
Bonifacio
VIII.

Papa
in
carcerem.

Vrbs
Præneste
ſalubriſſimum
genus
numeroſum
genus
deliciis.

Nicolaus V, Pont. Max. postmodum re-
 stauravit, habitationes reduxit, & arcem
 in summo montis vertice ædificavit, quæ etiamnum durat sub hac
 epigraphæ portæ arcis incisâ.

Magnificus Dominus
 STEPHANVS DE COLUMNA
 reedificavit

Civitatem Præneste cum monte & arce.
 anno 1482.

Præneste
 et Barbæ-
 rinos de-
 rivat.

Hanc postea Familia Barberina à Co-
 lonnensi Principe de Carboniano co-
 ãptam suæ jurisdictionis, magno
 urbis incremento, emolumentoque, se-
 cit.

CAPUT II,

De Fanis & Delubris Veterum Prænestinorum.

Nihil unquam in Latio Præ-
 nestino Fortunæ Primigeniæ
 cultu celebrius fuit, magis
 que decantatum; huc, quot-
 quot majonis momenti negotia auspici-
 cati erant, primò sua vota deponen-
 bant; nihil ausi tentare, nisi primò For-
 tunam muneribus placatam de futuro
 rerum eventu successuque consuluis-
 sent: undè fortium Prænestinorum origo,
 quibus ita dediti erant, ut superstitionis
 cultus & cerimonis, quibus vota
 sua peragebant, multis risum, sapienti-
 bus etiam stomachum moverint. Cice-
 ro l. 2. de div. uti scitè fanè originem
 fortium describit, ita quoque vanitatem
 earum argutè carpit; sed verba ejus
 hic inseramus. Videamus, inquit, clari-
 sissimarum fortium que tradatur inven-
 tio. Numerium Suffetium Prænestino-
 rum monumenta declarant, honestum homi-
 nem & nobilem, somniis crebris, ad extre-
 mum etiam inquantibus, cum juberetur cer-
 to in loco silicem cedere, perterritum visis,
 irridentibus suis civibus id agere cepisse;
 itaque perfractò saxo sortes erupisse in ro-
 bore insculptas præscarum literarum notis.
 Is est hodiè locus septus religiosè propter
 Jovis pueri, qui lactens cum Junone in
 gremio Fortunæ sedens mammam appetens
 castissimè colitur à matribus. Eodem tem-
 pore eo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes
 est, mel ex olea fluxisse dicunt, Flaruspi-
 cesque dixisse, summa nobilitate illas for-
 tes futuras, eorumque jussu ex illa olea ar-
 cam esse factam, eaque conditas sortes, que
 hodiè Fortunæ moniti tolluntur. Quid

igitur in his potest esse certi, que Fortunæ
 moniti, pueri manus miscentur atque dis-
 cuntur? Quomodo autem iste positæ in illo
 loco? quæ robur illud cecidit, dolavit, in-
 scripsit? nihil est, inquam, quod Deus ef-
 ficere non possit. Utinam sapientes Stoicos
 effecisset, ne omnia superstitionis sollicitu-
 dine & miseria crederent! Sed hoc quidem
 genus divinationis vita jam communis ex-
 plofit: fani pulchritudo, & vetustas Præ-
 nestinarum etiam nunc fortium retinet
 nomen, atque id in vulgus. Quis enim Ma-
 gistratus, aut quis vir illustrior utitur for-
 tibus? ceteris verò in locis sortes planè re-
 frixerunt. Quod Carneadem Clitomachus
 sentit dicere solitum: nusquam se for-
 tunatorem quam Præneste vidisse Fortu-
 nam. Hæc Cicero sapienter effatus. Suetonius
 ait Tyberium Cæsarem vicina urbis
 oracula disjicere conatum esse, sed
 Prænestinorum fortium majestate terri-
 tum destitisse, cum obgnatas deves-
 tæque Romanæ non reperisset, nisi relatas
 rursus ad templum. Et uti humani
 generis hostis similia, ad superstitionis
 mentibus illudendum, invenit docuit,
 que ita quoque fortes auspiciantibus, re-
 sponsa semper dedit adeò dubia, ut
 num bonum, num malum portende-
 rent, dispici non posset, quemadmodum
 Domitianus Cæsar, uti Suetonius
 scribit, summo suo malo expertus. Cum
 Heliogabalus Alexandro Mammæa filio
 insidiaretur, sortem in templo Fortunæ
 Prænestine talem habuit:

Si qua fata aspera rumpas,
 Tu Marcellus eris.

Fortunæ
 Primigeniæ
 enim
 non
 motum
 ridiculum,
 quædam
 facta
 insua.

Cicero
 de
 divinatione
 fortium
 ar-
 guit.

Serapis
 Prænestini
 nomen
 origo.

Domus
 superstitionis
 si quis
 doctus

Sorte
etiam Ro-
manis
suspecte.

Quibus quid incertius esse possit, nescio. Certe inanem hanc sortium aspersionem cum Principes Romani viderent, & sæpius tam incertis promissis se delusos cognoscerent, pleraque tanquam vana & ridicula publico edicto sublata prohibuerunt. Sed &, uti *Valerius Maximus* refert, *Lucetius*, qui Punicum bellum consecit, à Senatu fortes *Fortune Prænestine* audire prohibitus est: auspiciis enim patris, non alienigenis, ratione nimirum & prudentia, nec non matura rerum gerendarum deliberatione Republicam optimè gubernari. Sed si quispiam hic quarat, qualenam & cuius figuræ fuerint hæc fortes? dico fuisse tabellas, aut taleolas, aut farculos ligneos exiguos, quibus literæ ad divinandum inscriptæ erant: subindè etiam verba quatuor aut quinque inserta, erantque tum publicè, tum privatè in usu, cana quadam vetustate sacræ, adeoque sanctè & religiosè in templis ipsis in arca includebantur: quarum nonnullas hic *Rome* in diversis Antiquitatum reconditoris me vidisse memini, figura paralipedorum Latinis aut semigræcis literis insignitæ, quemadmodum ex sequentibus patet: ubi vides figuram taleolæ, & responsa, quæ ex tabellarum projectione supplicanti dabantur. Hoc autem modo sortiebantur: accipiebant quatuor, quinque, aut sex, quas præviis ceremoniis peractis proiebant in mensam sa-

Figura
sortium.

Modus rei
usurpendi.

Ex Museo Illmo D. Athanasii Cassiani de Præno
in Surselo.

QVRPETIS·POSTEMPVS·CONSILI
QVODROCAS·NON·ESTVVM

DE·VERO·FALSA·NE·FIANT
IVDICE·FALSO

CONRIGI·VIX·TANDEM·QVODT₃
CVRVV·IST·FACTVM·REDE·T₃

IVBEOEI·ET·IS·SI·FECERIT
GAVDEBIT·SEMPER

cram, haud secus ac hodiè talorum, seu cuborum jactus fit: & deindè ex characterum significatione varicinabantur, de felici aut infelici rerum, quas auspicabantur, successu. Sed de hisce & similibus consule *Oedipum nostrum Egyptiacum*, *Synonymate de Magia & sortilegis veterum*, ubi omnia fusè exposita reperiet Lector. Hisce jam expositis, *Prænestinæ Fortune Templum*, quo Latini nil magnificentius habuit, describamus.

CAPUT III,

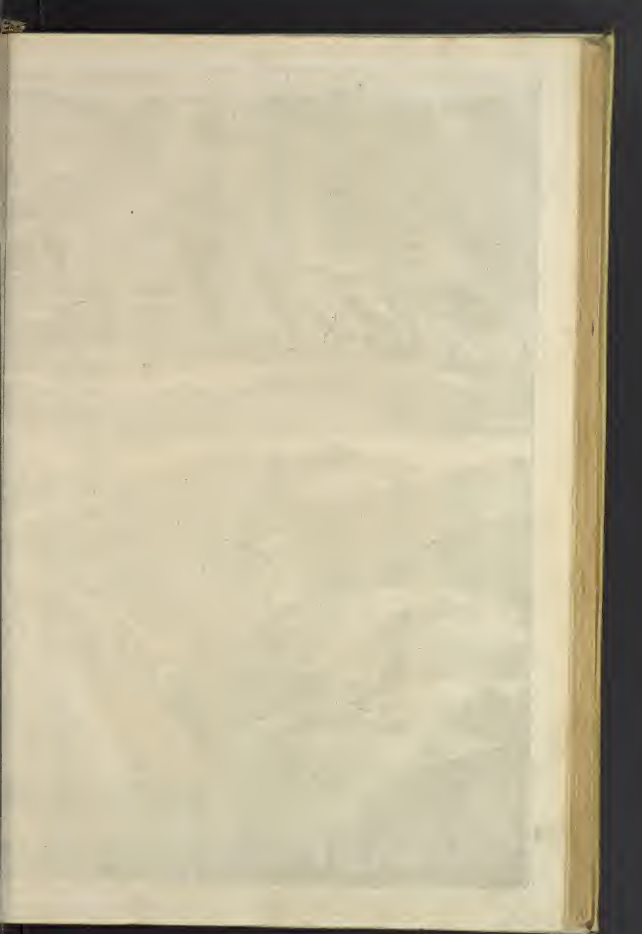
Prænestinæ Fortunæ, Primigeniæ, Templum.

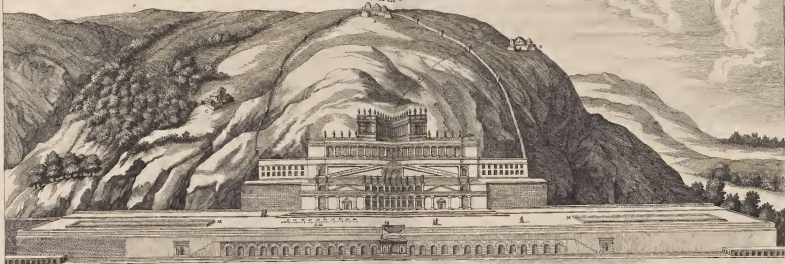
Nno 1664, cum in *Tibertino Agro*, annuis Autumni feriis, antiquitatum studio intentus, rusticarer, summum me illa celeberrima, quæ in hunc usque diem *Prænestinæ* spectantur, monumentorum vestigia lultrandi desiderium invaluit. A *Polano* itaque oppido abiens, *Prænestinæ*, tribus indè miliibus passuum distitum appuli. Accidit

autem, ut in ipso Urbis ingressu obvium haberem Eminentissimum *Franciscum Cardinalem Barberinum*, qui uti semper à 30 fere annis eximium se meorum studiorum promotorem exhibuit, ita quoque mox cognitâ mei adventus causâ, me summa tanè benignitate, & innato de literis benemerendi studio, exceptit; & quemadmodum ille neminem in dictarum Antiquitatum notitia parem

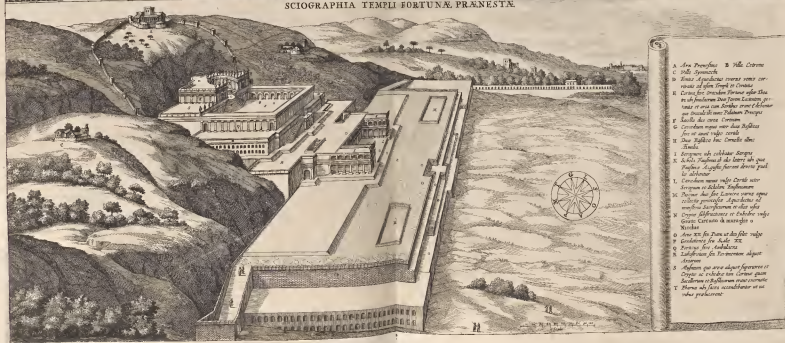

ORTHOGRAPHIA TEMPLI FORTUNÆ PRÆNESTÆ.

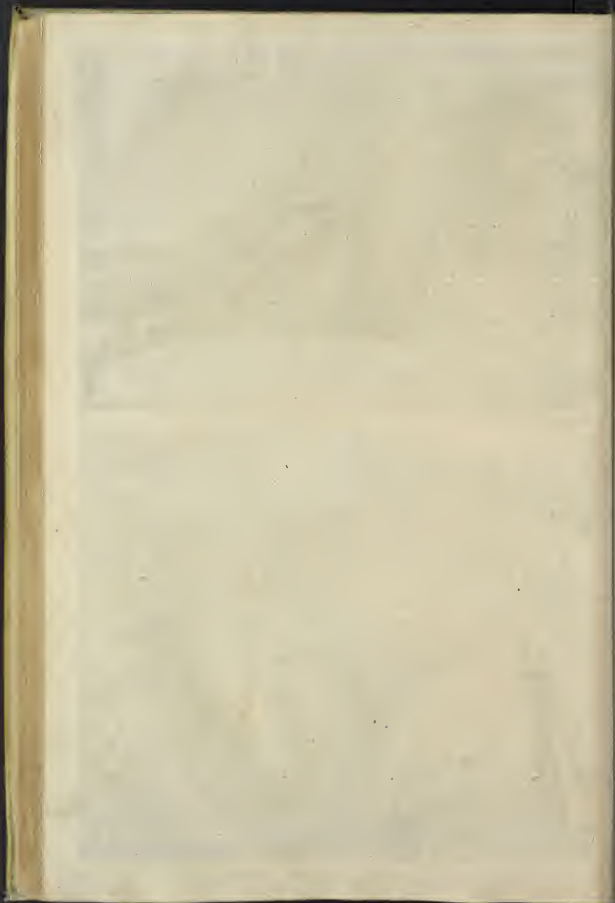

SCIOGRAPHIA TEMPLI FORTUNÆ PRÆNESTÆ.

- A An Prænestis B Mæ Cætere
 C Mæ Syonach
 D Mæ d'apud prænestem
 E Curia for Prænestem
 F Mæ d'apud prænestem
 G Curia for Prænestem
 H Mæ d'apud prænestem
 I Curia for Prænestem
 K Mæ d'apud prænestem
 L Curia for Prænestem
 M Curia for Prænestem
 N Curia for Prænestem
 O Curia for Prænestem
 P Curia for Prænestem
 Q Curia for Prænestem
 R Curia for Prænestem
 S Curia for Prænestem
 T Curia for Prænestem

parem habet, ita quoque ipsemet in persona, quicquid *Prænestæ* antiquitatum, monumentorumque à veteribus memoratorum adhuc remanet, mihi ostendere dignatus fuit; quæ ideò hic scribo, ut incomparabilem dicti *Francisci Cardinalis Barberini*, immortalis memorie viri, in studia promovendâ affectum posteritati traderem.

Primo itaque ostendit mihi, ab ultimi muri termino, usque ad ultimum montis verticem, quicquid apud veteres commemoratione dignum erat; vastissimas murorum fabricas; Aquæductus, qui in hunc usque diem durant, uberrimosque aquarum affluxus toti Urbi subministrant, monstravit; præterea latibula Canalis, in quo *C. Marius junior, Sylla* jurati hostis immanitatem fugiens, infelici obitu vitam conclusit; ostendit & Pharum, quam illuminatam vel in remotissimo *Thyreno* mari nautæ observantes, *Primigenie Fortuæ* vota persolvebant. Erat autem instar conchæ vastæ capacitatis, fornice tectæ, diametro decem circiter pedum, ex fumo tota denigrata, veteris lucernæ indicium præbebat. Postea me duxit ad antiquum *Primigenie For-*

tuæ Templum, cuius maximas partes jam Excell.^m Principis *Maffei Barberini* palatium obtinet; ubi inter cætera oblatui pavimentum ingens, totum quantum musivo opere stratum, uti paulo post ex ipso systematis cætyo ejusque interpretatione cognosces. Quo incredibili industria & labore nautarum mare fulcantium, piscium, adhuc volucrum, aliorumque animalium figura, unâ cum Græcis seu coptis nominum inscriptionibus, adeò assâbrè, & ad vivum expressæ spectantur, ut neque *Rome*, neque alibi, ex vetustis monumentorum reliquiis, quicquam rarius, pulchrius, & admiratione dignius, me observasse meminerim. Verum cum *Fortuæ Primigeniæ Templum*, ejusque incomparabilis magnificentia, sufficientibus verbis exprimî nequeat, hic totius fabricam, quam Ill.^{mas} & Rev.^{mas} *Maria Iosephus Suardus* Episcopus, vir quâ factæ, quâ profanz eruditionis notitiâ verè πᾶντοσος, eruditissimo suo de *Antiquitatibus Prænestinis* Libro mihi subministravit, unâ cum nonnullis operis Musæici fragmentis adjungendam censeo, ut ex ea, veluti ex ungue Leonem conjicias.

Descriptio Templi Primigeniæ Fortuæ Prænestinæ.

Primò spectatur murus ingens A in longum ad mille circiter palmos protensus, olim arcubus suis instructus, unâ cum propylæo B, ex quo ascendebatur ad propylæum EE, Cavædii primi sub forma quadrati, quod adjuncta sibi habebat utrimque Tempia, signata literâ FG, quorum prius Serapæum dicebatur, in quo *Ægyptiæ* religionis, verius superstitionis sacra, maximo Deorum *Serapidis* exhibebantur; alterum G Schola dicebatur *Fausstiana*, à *Fausstina Antonini Præ* Imperatoris conjugæ ad devotas sibi puellas in eo nutriendas, instituta. Hinc ingressus fit in Cavædii quadranguli, columnis undique & undique circumdati,

aream, & hinc per interiora penetralia ad scalas H pervenitur, per quas utrimque dispositas ascenditur in tertiam aream I, tessellato pariter opere spectabilem, & hinc per alias scalas, in quarum medio K Pharus posita erat, ascenditur ad quartam aream quadrangulam columnis undique pulchrè instructam; & ex hac tandem ad L ultimi Cavædii sacratoriâ loca per duodecim gradus penetratur, cuius aream nobilissimis illis Musæici operis laboribus, de quibus supra, exornabatur; & hic locus cortina, sive Oraculum *Fortuæ* dicebatur, ubi *Fortuæ Dææ, Idem* Lactantem gestantis simulacrum constituebatur, & urna cum sortibus condita

Serapæum.
Schola Fausstiana.

Cavædium.

Pharus.

Cæcæ.
Idem II.

Urnæ fortium.

condita, Oracula præstabat, eratq; porticibus, columnis in circuitu suffultis, Deorumque simulacris in suprema coronide, quàm elegantissimè exornata. Totum itaque hujus fabricæ complexum tante vastitatis erat, ut magnam penè civitatis partem occupaverit; extra quod X notat *Arce[m] Prænestinam*, in supremo montis vertice sitam, ubi olim *monasterium S.ⁱ Petri* visitatione celebre erat; hodiè arx munitissima contra hostium impetus exstructa. *Litera V Villam Centronii*, cujus *Juvenalis* mentionem facit, uti in *Villa* ejusdem *Tiburina* dicitur, signat. R *Villam Symmachi* notat; qualis verò is fuerit, sub dubio latet. *Litera verò S* notat

Arx prænestina.

Villa Centronii.

Villa Symmachi.

Aquæductum, qui tum Templo, tum Urbi copiosam lympham suppeditabat. Habes hic *Templi Fortune Primitivæ Prænestinæ* fabricam expositam, cujus pristinam dignitatem & magnificentiam; ex ipsis rudicibus instauratam, incredibili in eruderandis antiquitatibus suprà laudati Card.^{is} *Francisci Barberini* studio posteritas grata acceptam ferat.

Aquæductus

Schema quod sequitur, istius operis musivi, quod suprà laudavimus, fragmentum est, in quo omnes figuræ commixtis diversorum colorum lapillis, ita ad vivum exprimuntur, ut nihil penè ad pictoriæ artis elegantiam deliderari posse videatur.

Opera musiva.

Fragmentum Musiva arte concinnatum, quod tamen in nostro Lithostroto non continetur ex Suarezio.

*De variis Fortunae Primitivae Symbolicis
Schematibus.*

*Fortuna
Symbol.*

Ostendit præterea laudatissimus Cardinalis mihi varia numifmarum schemata, quæ cuncta *Primitivae Fortuna* actiones exprimebant; quæ & eximius *Suarefius* suo de *antiquitatibus Prænestinis* libro inferuit. Nonnulla genios exhibent alii instructos ad Genialis Naturæ conditione, quæ est velocitas in operando, ostendendam. Temonem manu gerunt, ad prosperitatem in maritimis expeditionibus terra marique suscipiendis declarandam; nonnulla quoque cornucopiæ & temone instructa cernuntur, & ubertatem rerum, de qua consulebatur, notant. Numifma D literâ signatum, *Fortuna* continet throno insidentis simulacrum, cui puer assidet, cum cornucopiæ, quod manu sinistra tenet, estque *Iovis* infantis symbolum, quem *Fortuna* lactare credebatur, cujus & simulacrum sub hac forma in *Templo Fortuna Primitivae* principalem locum habebat; columna, cui genius insitens manu arrecta folium tenere videtur, significat imperturbabilis animi constantiam, quam contra fortunæ ictus exercere debet omnis ille, qui ab ea aliquid conceptis votis obtinere nititur, sive in *Martialibus*, sive *Neptunus* expeditionibus, quæ per temonem & spicula signantur, ad varias fortunæ vices, in utrumque paratus. Hoc factò variè pro variis fortunæ conditionibus, ejus imaginem exprimebant. Qui sapientiam, & prudentiam in consiliis captandis, prosperitatem in magnarum rerum notitia, optabant, eam uti figura E notat, alata sub *Mercuriali* habitu, sphaera mundanae insidentem, quæ capite fextili *Luna* instructo, dextrâ ramum olivæ, sinistrâ annulum tenebat cum adjuncta alaudæ figura, efformabant: quæ symbolis illum solum beatum fore notabant, qui scientia supra *Solis Luna*que vias elevatus, ex rerum humanarum

*Numifma
D.*

*Numifma
E.*

contemplatione, instar alaudæ, se & Musis contentus eò pervolat, ubi extra fortunæ instabilem rotam longè semotus, contra fatalia decreta palmam reportat. Qui verò fortunam circa legitimam medicamentorum exhibitionem contra morborum insultum consulebant, eam sub forma *Aesculapii*, uti figura G serpente baculo circumvoluto docet, referebant.

*Numifma
G.*

Numifma H titulo *Aegyptiaco*, cornucopiæ & temone instructa *Fortuna*, prosperitatem rerum in *Serapeo* per sortes petendam esse, demonstrat. Schemata literâ I signatum, sub forma *Cybele* turrita, & aratro instructa, signat, cerimonii *Cybeli* propriis, de *Telluris* fecunditate, item de fertilitatis, ac sterilitatis futuræ crisis, consulendam esse.

*Numif.
H.*

Figura K. *Luna* in capite duobus baculis instructa, nec non à ventis agitato pallio, extensis in utramque partem manibus, ostendit, in volubilitate rerum humanarum per *Lunam* indicatâ, constanti animo, vero rationis dictamini insistentium, contra omnes adversæ fortunæ flatus, in utramque partem magno animi robore paratum esse debere.

Fig. K.

Sequitur Figura L, cujus caput castide martiali armatum, dextrâ cornucopiæ, sinistrâ caduceum *Mercuriale* flobergerum tenet, qui temoni insitit rotâ suppositâ, cui è latere junguntur sitrum *Aegyptiacum*, & sceptrum ab utraque parte rotæ *Sagittæ formâ* præditum; quibus quid innuat, expono. Cornucopiæ ubertatis rerum symbolum, *Mercuriale* caduceum, salutis & prosperitatis semper floridæ, consiliis prudentibus comparatæ, nota est: quæ uti perfectæ rationis directioni, per temonem indicatæ innotuntur, ita instabiles quoque rerum humanarum vicissitudines per rotam signatas, quas comitatur

Fig. L.

N Typhonia

Typhonia vis, quæ per sistrum Ægyptiacum, & sceptrum τοξόμορφου Martialis furoris signum, notantur, contrariis jam recensitis artibus, id est, bellorum motus, & calamitatum Typhonios turbines faciliè consilii, & rationis rectitudine omnis ille, qui fortunæ instabilis arbitrum se constituit, superabit.

Figura M eandem significationem, quam Figuræ A & F signate, habent.

Iterum Schema N sub senili forma temone sinistra, dextrâ scepro in formam canalis conformato, quemvis senili prudentia, & dominio quodam rebus humanis superiori, fortunæ imperare debere.

Schema O notat fortunæ vices, ad rerum prosperitatem obtinendam, superari non posse, nisi quis effrenes animi motus primò domuerit, uti equus freno detentus docet.

Schema P Herculeam quandam fortitudinem, mundi que contemptum, ad fortunæ telis resistendum, requiri.

Tametsi varia variis in locis, uti *Rome, Antii*, cæterisque *Italiae* locis *Fortunæ* delubra constituta sint, nullum tamen veterum testimonio scriptorum *Prænestinæ Fortunæ* templo celebrius, nullum magnificentiùs, nullum admiratione dignius exstitit. Verùm nè quicquam ad nostrum institutum pertinens omisisse videar, hic apponâ ejus descriptionem, quam vir undiquaque summus, Eminentissimus *Franciscus Cardinalis Barberinus* pro suo ad bonas literas promovendas affectu anxie omnia antiquitatis superstitis vestigia summâ diligentia & studio delineari curavit, & per supra laudatum *Franciscum Marianum Suaresium* Vahionensis Ecclesie Præfulem, in eo libro, qui de *Antiquitatibus Prænestinis* inscribitur, ad posteros transmitti voluit. Descriptio itaque dicti Templi à *Suaresio* facta ita sese habet.

Calchovri-
um Fortunæ
Prænesti-
næ templum.

Barberinus Cord.
de re hist.
riae spiritus
marini.

Templi
Fortunæ
Prænesti-

Vetustius *Prænestinæ Fortunæ* Templum ipso *Sylla* fuisse certissimum est,

& constat clarissimè. *Litbostrata* quidem captavere jam sub *Sylla* (teste *Plinio*) parvulus certè crullis, exiit hodieque, ait, quod in *Fortunæ* delubro *Prænesti* fecit; sed & hujus nostris temporibus pars aliqua spectanda, simulque admiranda remanet in crypta quadam, quæ ad inferiores cellas ædium Episcopi abscondita est. Illius fragmenta collegit & delineari jussit Eminentissimus *Cardinalis Franciscus Barberinus*, Antiquitatis vindex, non tantùm de nostro ævo, verum etiam de superioribus sæculis optimè meritus non uno nomine: typis subjicere libet ea expressa. Cujus unum fructum hic seorsim exhibebimus, ex quo de reliquis faciliè conjectura fumetur. Vides quam pulchre *Nauta* mare fulcans, *palmæ*, *Grus*, & *Anates* exprimantur. *Fortunæ* statua, seu signum vestitum plicatili seu rugata veste, multis sinibus seu laciniis plexa è cinereo lapide, qui attritus manibus odorem sulphuris emittit, præcis sæculis medio ferè in Templo situm, oraculis nobile, maximè que concelebratum erat; inde fortes expetite, illic votivi consecrati positi lapides, cujusmodi dispersos haud quidem paucos *Prænestinis viis agrisque* legimus, ubi & epigrammata concinna, & alia complura suspicienda antiquitatis vestigia jacent. Templum seu templa potius, stupendæ molis omne ferè hodiernæ civitatis occupabant spatium: apposta namque monti, devexis inferioribus partibus ascensum compositis distinctum arcibus duodecim exhibebant, erectis ad eas per amplius ædibus, diversis scalarum ordinibus, parietibus in unum benè que elatum prospectum cingentibus, multiplici porticu, theatro columnis distincto, cavædio, arcibus spectandis, fontibus, lacusculis, viridariis. Excivus erat ipse mons, & pluribus quasi planis gradibus factus in Templi consensum, excavatus medio in monte aqueductus piscinas, seu potius lacus, in ipso *Fortunæ* Templo constituebat, cortina

æ de feri-
pito a Sull-
refo.

Antiqui-
tatis vestig-
ia.

Templi

Templi eminebat in apice, ubi nunc palatium Principis, in coque summo excitabantur ignes, accensis facibus, quae navigantibus etiam in ipso mari noctu religiose conspectae praelebant, ut invocandum ipsis Fortune Numen admonerent. Aedificium istud insanum atque immane ab inferioribus facellis assurgit quatuor quadratis molibus, aliarum quarundam gradibus quasi adjectis ad summam usque in vertice positam obrotunda in tholum erectionis; quibus subscribit Excellentissimus & eruditissimus ille Celsus sancti Angeli Princeps in Adversariis posthumis, uti est apud Eruditissimum Suarezium, ubi id hinc verbis describit: Amplissimi hujus aedificii bre-

viscula, & superficiei tenuis quaedam delineatio nullo pacto à nobis satis eleganter describi potest, sicut nec nobis non spectata epus scenographica facies: siquidem & ipsi saepiusculè vestigiis ejus insubimus, rimati-que sumus insignes illas reliquias, cum Praeneste commoraremur nuptiarum causa; Vxorem Artemisiam Columnam Principis filiam ducentes, & ab Archibetulae haud imperito viro, & in similibus parietinis per vestigandis sagaci, desonationem multo tempore, magna-que cura elaboratam exquisivimus, quam hic appingere libuit. Superiorum Templi partium satis quidem plena testimonia in Socris palatio ipsi vidimus, exstantem adhuc cum scalis theatri speciem, plateaeque situm, inferiorum facellorum quatuor ruinas prope Civitatis

Celsus
apud
scribit
aedificium
Fortune.

mania & reliqua aptè congruere, quæ mediis in partibus quamvis minus exstantia notantur: ex quibus Crypte lithostroto pavimento exornate locum in columnatis Clavædi lateræ comperis. Difficillimum autem esse, quæcumque quomodo fuerint, ad amussim recognoscere omnino censas, si qua sunt ipsa & profiant, vix affatim comprehendere atque intelligere poteris. Exstantis modo Lithostroti exemplum habeas, cujus occasione Prænestinæ ipsius Fortunæ habuisti. In eo multa quidem perspicienda sunt, quæ lapillorum interras miraculis crustulisque intercisis superstitiosa sedulitate, summæque otii dispendio, conficta apparent. Loco in ipso non nisi accensis facibus, super affusaque ad perspicuitatem aqua, & sæpe iterata inaspersione, pervidere depingereque licuit. Sunt hominum animaliumque complures imagines: Elephas,

Rhinoceros, nomina litteris quibusdam peculiaribus exscripta, sunt & in aquis navigia, quæ scillatim summa cum diligentia depicta, apud doctrinam simul ac nobilitate præclarum Equitem Cassianum de Puteo, Lynceon collegam nostrum, spectare poteris. Inspectus subsiste navibus. Si quid aliud Fortunæ imperio subjacere (illis nempe, qui Fortunam colebant) hæc maxime videri poterant. Navibus quippè quid magis imminet, quam fortuna vel infortunium, non facile quis existimaverit: fluctuans, labilis, irrequieta fortuna, ipsis similis fluctibus, medio in agmine residet fluctuorum: sola (Plinio auctore) invocatur, vel ipsis convitiis colitur: concludentem audias lepida comparatione; huic omnia accepta, huic omnia expensa ferri, & in tota ratione mortalium solam utramque paginam facere.

Graphica
Fortunæ
descriptio.

CAPIT IV,

De significatione Figurarum, quæ in hoc Lithostroto spectantur.

NOta primò hoc loco benevole Lector, totum hujus musivi operis complexum non uti olim; ita & hodiè integrum incorruptum, atque sub eodem figurarum ordine & situ spectari, sed ex variis fragmentis hinc inde pro ratione spatii transpositis compositum esse, cum multa hinc inde fragmenta Romanè translata in privatorum Museorum usum, ornamentumque cesserint. De quo prius me monitum voluit Snaresius præful doctrina & sapientia inclutus. Quicquid sit, nos ex præsentis systematis constitutione tantum

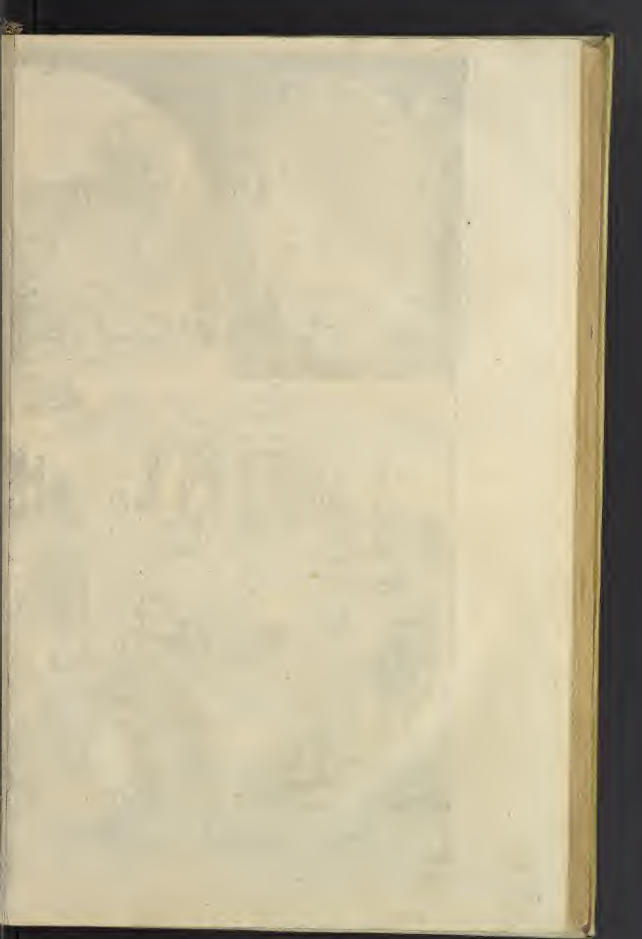
profecimus, ut non obstante partium etiam quantumvis dispositarum adaptatione, quidquid tamen per singulos schematicos veteres significare intenderint, ordine, quantum ingenii imbecillitas permisit, salvo peritorum iudicio, explicandum existimavimus. Habent enim, hieroglyphicorum more, harum figurarum singulæ abditos variorum effectuum à Fortuna sibi supplicibus concessorum sensus, qui in hisce etiam quantumcumque dispositis figurarum fragmentis, facile, veteris eruditionis consulto innotescunt. Quæ ut luculentius pateant, interpretatione ordior.

Interpretatio Lithostroti Prænestini.

Cuius
hujus
monumenti
explicationem
ag-
grestum sit.

Neminem hucusque ex Literatis, hujus Monumenti interpretationi incubuisse, rationem aliam non esse existimo, quam quod plerique confusum disparatissimarum imaginum, quibus instruitur, ordinem & dispositionem intuiti, id purum casuale & for-

titutum pictoris phantasticum ludibrium esse, sibi persuaserint; eo ferè modo, quo picturæ, quas Grottescas vocant, conspiciuntur; quas artifices fingunt, pinguntque, prout ipsis proprius phantasiæ instinctus dicitaverit. Alii contra minimè otiosum esse censuerunt,

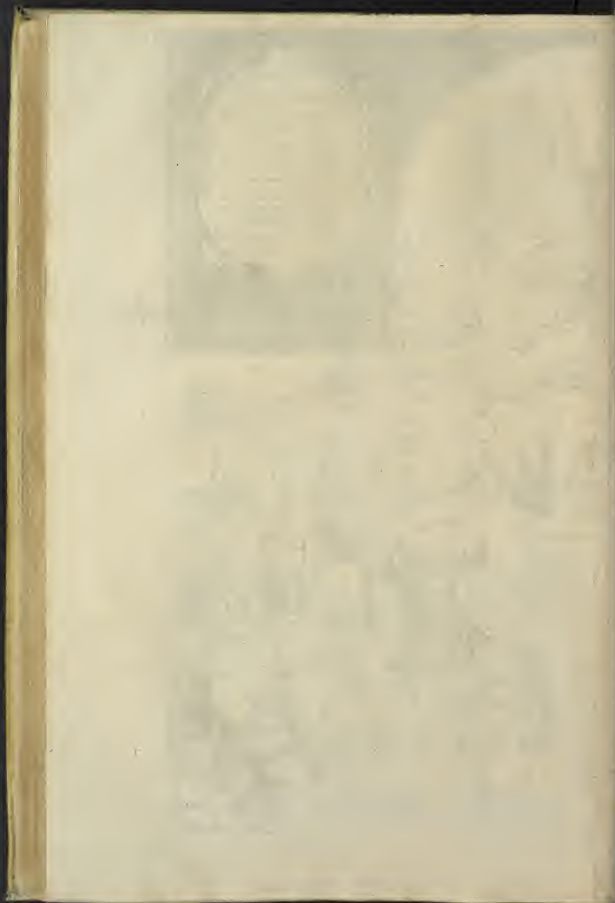
Monumentum Veterarium
 in
PRÆNESTINIS
 Præmyniæ
FORIUNÆ
 Templi veteris ædificijque
 descriptione
 Qua
 vixit insubilis Fortuna vixit regere
 ipse gladio dignus celebratur et
 tunc et coronatus Dea qui colenda
 que placando exprimitur. In tali
 Saltem spectantibus et fœderum For-
 tunæ et corporibus illorum
 locum celebratur
 I. Cura Saluberrima

Quod Eminentissimus
FRANCISCUS
 S. R. E. CARDINUS ET
BARBERINUS
 De fœderibus tantis in Anagnin
 agrum fœderibus præmyniæ tam
 in celebrum Anagninam mon-
 nati et temporibus ipse
 videri curis et fœderibus dicit
 ex Præmyniæ dignitas hinc pro
 fœderibus et fœderibus
 Anno MDCCLXVIII

Sic vixit insubilis monumentum in organo per
 regere cura Magna et fide delincent

Aquas de Strabone cura et Pace
 Prænestina 1668

consuerunt, quod tot tamque myste-
riosis figurarum involucris, in om-
nium celeberrimo Prænestinae Fortu-
nae templo, in sacratiore secessu, in quo
urna sortium conservabatur, positum
resplenderet. Atque adeo ad quidpiam
arduū & sublimē, arcanique ple-
num veteres alludere voluisse arbitrati
sunt; difficultate tamen percussos ma-
num ab iis enodandis abmovisse, vero

haud abfimile est. Ego sanē, cūm hu-
jus monumenti examini jamdudūm
summo conatu incubuissem, tandem
post occultos antiquitatum recessus
apertos, nec non Historicorum, My-
thologorumque sensus penitus explora-
tos, quidnam veteres per hanc mon-
struosam imaginum varietatem innue-
re voluerint, Lectōri mentem meam
paucis aperio.

De fine Veterum in exsiruendo Fortunæ Templo.

Veteres Romani Græcorum Aegyptio-
rumque imitatores, cum attentius
rerum humanarum vicissitudinem
considerarent, Numen aliquod præ-
esse mundo, quod pro libitu suo cuique
bona vel mala dispenset, rati sunt; &
hanc Fortunam Græci Τύχην dixerunt.
Hæc enim mortalium negotia versat,
juxta illud:

*O Fortuna potens, quæ variabilis,
Tantum juris atrox que tibi vindicatis,
Evertis que bonos, elyis improbos,
Nec servare potes numeribus fidem!
Fortuna immeritis auget honoribus,
Fortuna innocuos cladibus afficit,
Iustos illa viros pauperie gradat,
Indignos eadem divitiis beat.
Hæc aufert juvenes, & retinet senes,
Injuncto arbitrio tempora dividens.
Quod dignus admit, transit ad impios,
Nec discrimen habet, reſtaque judicat,
Inconstans, fragilis, perfida, lubrica,
Nec quos clarificat, perpetuò fovet,
Nec quos deseruit, perpetuò premit.*

Hanc itaque instabilem humanæ con-
ditionis rotam Gentiles intuiti, hanc
utique Deam hominibus nunc propiti-
am, nunc indignabundam esse crede-
bant, Ovidio telt:

*Sextus Junonis mensis fuit, aspice
Tibur,*

*Et Prænestina mania sacra Deæ.
Unde in negotiorum expeditione, eam
nunc sacrificiis, modo miris ceremoniis
placare contendeant. Quoniam vero
nesciebant, qua facie suos supplicatores
respiceret, hinc nata fuit sortium, de*

quibus in præcedentibus, maximè apud
Prænestinos usitatarum origo. Ex hisce
enim temere projectis, quid inchoan-
dum, quid mittendum, & quam cœ-
ptorum negotiorum ratio fortem esset
subitura, cognoscebant. Sed jam undè
Prænestinae Fortunæ Templum exstru-
ctionis initium duxerit, videamus.

Fundatorem Templi L. Corn. Syllam Plinius
opus Vola-
terranum. fuisse, Volaterranus his verbis tradit:
Præneste in conspectu urbis Orientem
versus, authorem habet Cocculum, Vul-
cani filium, apud Virgilium. Strabo
Πολυεὶφανος, Plinius Στέφανος dicit,
aitque Præneste ex lentisci copia postea
vocatam, quod Græci Πηγὴν dicunt. Fe-
stus autem quod Montibus præstat, ubi si-
tum est. Hic Sulla duodecim hostium mil-
lia unâ cum Mario juniore interfecit,
Templumque Fortunæ condidit, undè
sortes petebantur, in eoque Lithostrota
præmium cœpere, ut auctor Plinius.

Lucius itaque Cornelius Sylla, nomi-
nis etymon à Sibylla trahit, teste Macro-
bio. Bello siquidem Punico II ludi pri-
mum instituti ex Libris Sibyllinis, sua-
dente Cornelio Ruffo, qui propterea Si-
bylla cognominatus fuit, postea cor-
rupto nomine cepit Sulla vocari, Felix
ob prosperos fortunæ eventus vocita-
tus. Nam, ut Plinius ait, mulier quædam
obvia ei puero, Salve dixit puer, & Tibi
ac Republice felix, que postea amplius
videri non potuit. Post varios itaque
consulatus, post Jugurtham, & Mitribri-
datem reges subjugatos, post innume-
ras victorias terra marique obtentas,
post

L. Cor.
Fortunæ
Prænestinum
templum
condidit:
& à Si-
byllinis
libris, que
conſulatus,
Sibylla
dixit, post
corrupto
nomine
Sylla, vel
Sulla.

Fortuna
deæ habitus.

Origo
sortium.

post *Marium* inimicum juratum *Prænestæ* interfectum, post celebres de devictis hostibus triumphos in urbe gestos, nimia fortunæ indulgentiâ superbiens, dum imperium Romanum sollicitius ambit, spe sua deceptus, *Puteolos* concessit, ubi phthiriasi interit, ut, qui nec cadaveri *Marii*, crudeli & barbara manu interfecti, pepererit, ipse vivus à vermibus consumeretur.

Sylla cen-
ditur Tem-
pli Fortu-
næ propo-
situs & fili-
cus verum
succesum.

Sylla itaque in ultimum rerum humanarum verticem evehctus, *Templum Primigeniæ Fortunæ*, à qua omnem se felicitatem consecutum asserbat, ad posterorum memoriam condidit; idque tale, cujus sive magnificentiam, sive insanæ molis structuram spectes, co tempore nec celebrius, nec sumptuosius visum fuerat, uti in precedenti relatione patuit. Inter cætera verò digna admiratione, post varia Deorum delubra, more *Ægyptiaco* exstructa, & *lithostroton* hoc Musivi operis monumentum incredibili industria, & ingenio cum extruxisset, paulò antè ex *Plinio* patuit. Præterea eodem teste, numerum Sacerdotum auxit, *Fortunæ* ritè colendæ ceremonias præscripsit, Sortium urnam in sacrationi Templi recessu, *lithostroto* impostam, poni iussit, ut hoc pacto totius *Latii* populos, ad sortes proiciendas attraheret. Et ne periclitantibus Nautis quicquam ad vota deesset, *Pharos* seu Lampadem Nauticam in altiori Templi loco exduxit, ut *Mare Tyrrhensum* fulcantes, visa *Pharō* ardente, se quâ votis, quâ ceremoniis *Fortunæ Primigeniæ* commendarent. Exstat in hunc usque diem *Turris* hæc, quæ lampadem ferebat, in quam me *Emin.* *Franciscus* Cardinalis suprà laudatus *Barberinus*, cum hujusmodi antiquitates explorarem, introduxit, cujus figuram hic apponendam censui. Latitudo hujus aperturæ, quæ *maris Thyrræno* obvertitur, 12 palmos habet, & 15 in longitudine ejus; verò tamen haud absimile est, hanc *Lucernam*, vitreâ fenestrâ, ad lumen augendum, fuisse instructam, ut in celebrioribus *Italiæ*

Figura.

portibus videre est. Sed hæc jam præmissis, ad incepti monumenti interpretationem, calammum convertamus.

Finxerunt veteres *Perfarum* Magi ab *Ægyptiis* edocti, duo Numina, *Arimanzæ*, & *Arimansum* perpetuis dissidiis, & inimicitis concertantes, in ovo viginti quatuor Deos condidisse, ex quibus & bona, & mala exclusa totum Mundum ex contrariorum pugna, nunc bonis, nunc malis repleverint, quem deinde binis *Jovis* dolis, bonorum malorumque sortibus repletis, affinxerunt: ex his enim *Fortunam* natam existimabant, ex qua rerum humanarum, ac instabilis *Fortunæ*, rotam originem duxisse tradunt. *Ovid.* lib. 5:

Pasibus ambivus *Fortuna* *vulvubilis*
errat,

Et manet in nullo certa tenaxque
loco.

Sed modò leta manet, vultus modò sumit
acerbor.

Et tantum constans in levitate sua est.

Et lib. 4. de Ponto:

Quidlibet esse solet, & quavis inertior
aura;

Par illi levitas, improbe, facta tua est:
Nempè dat, & quodcumque lubet, *Fortuna*,
rapitque.

Irus & est subito, qui modò *Cæcæ* erat.

& alio in loco:

Lubrica non servat certum *Fortuna*
tenorem,

Sed rotat instabilem cæca subinde ro-
tam.

Sternere summa libet, libet infima tol-
lere rerum,

Inque vicem nullâ vertere lege vices.
Maxima cum bona sint, jam sunt mala

proxima; rursus
Maxima cum mala sint, proxima jam
bona sunt.

Forti animo mala fer nec bis miser esse,
dolore,

Nè citò venturis præmoriarè bonis.

Hujus itaque inclementis, & inconstantis *Fortunæ*, fugacis *Deastræ* conditionem,

Arimanzæ
& *Arimansum*
vii deorum
in ovale.

Instabilis
est Fortu-
na.

tionem, cum intuerentur veteres, tandem varios sacrificiorum ritus, tum ad eam attrahendam, tum ad placandam invenerunt; & quia Deæ, iniqua lege moderantis omnia, mentem non cognoscebant, hinc forium projectio orta est, ut per projectionem fortuitam tabellarum, seu tessellarum ex certo ligno confectarum, voluntatem deæ discerent; quæ si mala portenderet, quæ hymnis quæ adjurationibus, quas *τελευταὶς* vocant, placarent; si bona, hymnis, & votorum solennibus fortunam sollicitare non cessabant, potissimum verò *λοβίου*, cujus Ministram *Fortunam* rebantur, hæc & similibus supplicabant; undè ejus honori templa, & delubra, ad exactam nature operationumque Jovialium analogiam exstructa, dicabant, cujusmodi *Jovis Aegyptii*, quod *Serapeû* vocabant, *Præseste* conditum fuisse docet; & quamvis multa sacrorum genera fuerint ab Antiquis pro singulorum Deorum natura instituta, uti ceremoniarum variarum, & varia suffimentorum ratio, diverso semper sacrificantium habitu, non tamen eodem semper modo sacra peragebantur; neque enim omnibus molæ offerebantur, neque omnibus accendebantur lumina, neque sacra semper fiebant super sublimibus aris; neque semper per diem; diversa denique pro singularum nationum more, pro varietate temporum, pro creditorum Deorum natura, sacrificia ubique offerebantur; quod alia cœlestibus, alia terrestribus, alia aquaticis, alia Diis inferis conveniebant, quorum alia privatim, alia publicè fiebant, & quemadmodum *Jovem* Deorum hominumque patrem credebant, ita ceteros quoque Deos, asseclas suos, & *Fortunam Jovis* ministram, fortium Dominam & arbitram, singulis Diis assistentem unicè venerantur. Quæ omnia in hujus præsentis Monumenti pictura Mulivo opere expressa spectantur. Est autem hoc monumentum sub triplici ordine adornatum; in superius, medium, & infimum. Supremum exhibet

damna, quæ *Fortuna* hominibus infusa remittit. Secundum sacrificiis eam placat. Tertium scita ad obtentum favorem rependit. Damna verò quæ inferbantur, triplici pariter regione distinguuntur, & sunt vel montes specus, rupes, & similia, vel camporum planities, & valles, feris destinatæ; vel mare, lacus, fontes, similiaque ad elementum aquæ spectantia. Vides itaque in supremo loco montes rupesque in varias speluncas distinctas, ubi venatores aves persequuntur damniferas campis & montibus. Quemadmodum enim olim *Arcades Herculi* ad *Stymphalides* aves ferreis unguibus savientes profigendas supplicabant, ita hæc, omne volucrum genus damnosum, & *Fortune* in sacrificium destinatum, quod arcubus, sagittis, canibusque instructi venatores conantur, expressum habes, juxta illud *Apollonii* l. 2. *Argonaut.*

Sed neque ut Arcadiam petiit vis Herculis arcu,
Ploides inde lacu volucres stymphalidas ulla
Pellere vi potuit, namque hoc ego lumine vidi:
Ast idem ut manibus crotalum pulsavit in altâ:
Existens speculâ prospectans, protinus illa
Can clamore procul linquentes littus, ierunt.

Uti itaque in hoc, ita in reliquis damnosæ *Fortune* necessitatibus ad veterum Deorum gesta alludebant. Iterum cum nonnullos montes, rupes, & valles peliferis serpentibus scateret, magno regionum, urbium, civiumque damno cognovissent, post *Fortune* propitiationem, ea *Herculis* beneficio profigari posse credebant. Vide rupem nidis serpentium & draconum sectam, variisque cuniculis perforatam, quorum virulentia, præter multa alia damna, quæ adferebant, aër inficiebatur, atque ad eò *Fortune* ad illas *Herculâ* vi profigandas supplicabant.

Explicatio monumenti.

Damna à Fortuna. Infusa sunt hominibus.

Quid venatores aves in montibus?

Herculis beneficiæ Fortuna dice bonitatis præsit.

Quid montes, rupes, serpentium secta.

Servitium erigo.

Templa diis exstructa.

Serapeum Præseste.

Varia sacrificia diis instituta.

Fortuna Jovis ministra.

Vides

Quid in a-
gros hydra,
ranas, rubet,
te, & ser-
pentes.

Natalis
Comes in
mytholog.

Quid mon-
strum Aegy-
ptios in
Copto cha-
racter
scriptis fi-
gnificans?
F. Barro
fuit.

F. 224
www.que.

F. 224
20.

Vides hic hydram, lacui immerfam, vides ranas & rubetas, putredine cuncta infestantes. Vides serpentes undique ex rupium hiatus emergentes; quæ omnia alludunt ad *Herculem*, qui dux *Iovis* Ministra *Fortuna*, & hydram in *Lacu Acheloo*, cicadas & ranas in *Locride*, ob stridoris & coactionis molestim in perpetuum fultulit. Vides & dum adhuc in cunis vagiret, serpentes ab eo occisos: nam ut rectè Comes Natalis in Mythologicis. *Cærum compositus rebus Ibericis, bobusque Geryonis abditis, ajunt, Herculem Cætarum regionem peragrassè, multosque maleficos & impuros latrones obruncasse, qui per monstra, & varias feras significaverunt, uti scriptum fuit à Theſeo in rebus Corinthiacis, & à Theodoro in Bello Giganteo.* Vides in hoc monumento passim peregrinarum belluarum nomina picturis adscripta, quæ cum Ægyptiaco caractere scripta sint, ea explicanda duxi. *CFINIA* Sphingem notat, uti benè observat *Suareſius*. *KPOKOTAS*, est monstrum *Africa*, & cercopithecum majorem indicat, ut ex *Apuleio* patet. *KHITEN YABOYC*, monstrum est Camelopardalim referens sub forma suis vel bovis. *ONOKENTAYPA*, aliud monstrum, ex asino & homine compositum, ex etymo patet, quamvis etiam animal hoc nomine *Africani* nomen, similitudinem habens hippocentauri. *MANTEC*, nomen Lacus est, ubi *Hydræ* omnia conficiunt, & pisces & ranas, aquasque inficiunt, uti ex figura patet, & nomen *ENHYAPIC*, clarè monstrat. *ΣΙΟΙΤ*, Aprum notat in Ægypto celebrem, à *XOIN* Civitate ita dictum. *XOIPOΓΙΟΓΑΜΘΥ*, porcum significat. *PINOKEPΩΣ*, Rhinoceros. *ATEAAPOV* quid significet, reperire non licuit, forsan *Crocodylum*, aut alterius *Lacerti* genus indicat. *ΛΕΑΙΝΑ*, Leonem feminam

notare, ex ipsa voce Ægyptiaca patet. *CAYOC*, fimiã. *AIN* per se patet, uti & *ΑΠΡΟΣ*, *ΤΙΓΡΙΣ*, *ΚΡΟΚΟΔΕΛΙΑΟΣ* *ΧΕΡΧΑΙΟΣ*, *Crocodylus Chersæus*. Atque hæc sunt, quæ figuris apposta vides nomina. Quamvis & hæc eadem recensita nomina copto caractere scripta, ab ipsis animalibus, quæ significare deberent, transposita in hujus instauratione monumenti discrepare inveniam. Quæ & doctus *Suareſius* notat, & nonnulla quoque ex iis peritè correxit. Vides itaque confusè depicta animalia omnis generis, Serpentes, Tigrides concertantes, Leænas, Leones, & reliqua monstra jam exposita, hydras five Canes marinos, Pisces devorantes, Ranas, Gammarmos, Simias, Canes, Leones, Aptos & porcos, Tigridem devorantem alteram, & similia. Quæ quidem varios fortune casus, qui vel *Herculi*, vel aliis similibus *Heroibus*, bono malove fortune casu acciderunt, notant. *Herculem* enim *Stymphalidas* aves, dracones & serpentes, hydras, *Onocentaurus*, *Crocotia*, *Crocodylus*, *Tigrides*, *Lynces*, occidisse; *Regiones*, urbes à tanta peste liberasse, ex fabulis constat. Nam uti *Natalis Comes* narrat: *Hercules*, inquit, cum *Thebas*, ac per montes exteriores *Lybiæ* proficisceretur, multas feras & monstra, quorum *Africa* ferax est in desertis, sagittis confecit; improborum hominum immania, qui latrocinis omnia infestabant, facinorosa occisione grandi in tetram sortem convertit; atque ad eò omnia sub symbolica quadam adumbratione per tot feras & monstra, ut supra dictum fuit, in hoc monumento expressa cernuntur. Neque hoc mirum alicui videri debet, cum *Prænæsini* vicino *Herculi Tyburino* devotissimi essent, Templumque ejus toto *Latio* celeberrimum haud infrequenter visitant, juxta illud *Silii*:

Hinc Tibur Catulle tuum, sacrisque
dication
Fortunæ Præneste jugis, ut proinde
In hoc

Quidnam
significans
tam desse-
runtis ani-
malium
species.

Hercules
hujusmodi
occisus, apo-
thosin me-
ruit.

Prænæsini
super
Herculi
Tyburino
vicino de-
votissimè
sacra-
bant.

In hoc *Primigenia Fortune Iovis Herculisque* ministræ Templo, tot ejus labores *Fortuna* duce exantlatos hæc celebri Musivi operis perpetuò veluti duraturi præstantia, honorare voluisse mirum non sit. Quæ quidem ex Mythologia veterum quàm fufillimè deducere possem, si aut tempus mihi suppetere, aut scopus hujus quis tandem ille fuerit artificis, ex paucis hic adductis non patret. Vides itaque, quod per varias aves domibus arboribusque infidentes varia ætæis damna ipsis augurio nota, quas *Fortune* supplicantes divertere conabantur, innuantur; per noxias aquei elementi feras aquarum damna, & per quadrupedia, & reptilia animalia ad damna terrestria averruncanda Deæ supplicandum indicetur. Quare jam ad alteram partem monumenti explicandam progrediamur.

Alterâ pars, varia fana & delubra Deorum, *Herculis*, *Iunonis*, *Veneris*, *Diane*, *Cythereæ*, *Serapidis*, quæ *Primigenia Fortune* Templi distinctui adnexa fuisse supra in ejus delimitatione ostendimus; & *Primigenia Fortune* templum A signamus, *Diane* B, *Serapidis* D, ad quæ *Primigeniam Fortunam* fortibus de felici, aut infelici rerum eventu consulturi, ad numina propitianda confugebant. Templum verò columnis ex præstanti marmore undique fultum, & more *Ægyptiorum*, pyramidibus quoque exornatum, supra ex ejus scenographia patuit. In eo, uti in præcedentibus exposuimus, fortium urna continebatur, ex qua veluti per oracula quedam bonam vel malam sortem explorabant. Fuit autem Templum amplissimum, vetustissimumque, ad quod alludit *Juvenalis de Centronis*, & *Tibure* & *Præneste* ædificante, ac vincente ait:

Fortunæ atque Herculis ædem.

Nam uti doctissimus *Suarefius*; *Fuit*,

inquit, *Templum multa religione inclitum, visitabaturque uti miraculum; frequens enim erat eo concursus undique consulentium, ibidem & sub imagine duarum sororum fortunam cultam susse, sunt qui opinantur, etque ab illis fusa oracula in fortibus à Numcrio illic sitis.* An non hujusmodi sorores luculenter referunt duæ illæ mulieres imagines, quæ ad portam *Templi Fortiæ*, quod literâ A signavimus, stantes veluti vota supplicum acceptant? Vides & Nautam sub forma *Nepseii* tridentiferum, quo expeditionis maritimæ felix fors innuitur; vides & alios utriusque sexus homines duabus fororibus appropinquantes, qui ab iis veluti oraculo corollis instructi responsa accipiunt. Sed jam ad *Serapeum Prænestinum* exponendum nos accingamus.

Serapeum à Serapide, præcipuo *Ægypti* Numine, sic dictum, cujus cultum, & originem quàm uberrimè in nostris Hieroglyphicis operibus descripsimus, qui ob oraculorum, quæ fundebat, multitudinem, & copiam, non in *Ægypto* duntaxat, veluti indigena, sed & per totum orbem, uti in magna veneratione semper fuit, ita quoque maxima ubique reliquit superstitionis vestigia, præsertim *Romæ* & *Præneste*, ubi *Serapea* Delubra, & splendore summo extructa, & apparatu prorsus *Ægyptio* administrata fuisse, in *Oberisici Minervalis* interpretatione sat superque ostendimus. Cur verò hoc *Serapidis* Numen tanta apud omnes esset in veneratione, in *Oepido* exposuimus, videlicet quia omnem felicitatem, humanam ab eo pendere rebantur; hinc enim ubertatem camporum, feracitatem Telluris Nilo adscriptam, quem & *Ofiridis* affluum dicebant, emmare; ab hoc humana propaginis fecunditatem, bonorumque omnium affluentiam, originem habere supersticiosius sibi persuade-

Quid autem dominum arboribus infidentes?

Fana & delubra templo ad Præneste.

Urnæ fortium.

Suarefius in Præneste sic ait.

Magnus dominum ad templum Fortiæ serpens cibus confluxit.

Quid duo forores?

Quid Serapæum?

Cetero Serapidis multum non se toto Latio, tum Romæ plurimum hævuit.

suadebant : quæ summa rerum felicitas *Serapi*, qui cum *Osiri* idem est, adscripta, uti curiosiores *Romanos* mirum in modum allexit, ita quæque *Ægyptiacam* hanc superstitionem relictiis patrii Diis, omni conatu promovendam censuere, sicuti in *suprà* allegata *Obelisci* expositione docuimus, ad quam Lectorem remitto; sed & in hoc monumento *Serapeum* literâ D signatum verè *Serapidis* delubrum esse, hieroglyphica Larium, seu Penatium *Ægyptiorum* schemata, quæ præ foribus *Templi* depicta cerantur, sat exponunt. Vides *Actipitris*, supremi apud *Ægyptios* Numinis symbolum, *Actipitris*, inquam, aliis extensis, nec non supereliminari portæ, quasi omnes vota perfoluturos accipientis expressum. Intere itatus Numinum præforibus depictas, tutulis *Ægyptiorum* more conspicuis. Vides & montem vicinum, variis cuniculis & antris perforatum, in quibus arcaniorum mysteriorum sacra administrabant, & *Hieromantas* indè erumpentes, qui obvios viatores ad participandos *Serapidis* influxus invitantes, advenis spem felicitatis pollicentur, quos superstitionis ritus *Romanis* egregie objicit *Tertullianus*: *Etiam circa ipsos Deos vestros, quæ decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis suis, quæ Consules Senatus auctoritate, non modò Vrbe, sed & univèrsâ Italia eliminaverunt, Serapidem, Ifidem, & Harpocratem cum suo Gnocephalo, Capitolio suo prohibitos inferri, id est, curiâ Deorum pulsos, Piso & Gabinii Consules non utique Christiani, peris eos aris abdicaverunt turpium & otiosarum superstitionum monstra cohibentes; his vos restituitis summam maiestatem contulistis.* De quibus amplius actum vide in *Obelisco Minervæ* ab *Alexandro VII.*, Pont. Max. in foro *Minervæ* erecto. Fuit autem hoc *Se-*

Larum
Serapio
epithetorum
figure *Æ-*
gyptiacæ
& Hiero-
glyphicæ.

Adyta *Æ-*
gyptiorum
per montem
cuniculis
perforatum
indicata.

rapæum à *C. Valerio Hermaisco* ab *Ægyptiis* instructo, ædificatum, anno post *Christum* CLIX, uti ex inscriptione supra ex *Suarefio* adductâ patet. Cur verò *Serapidem* tanto honore dignum censuerint *Prænestini*, causa fuit varius eventus *Fortune*, quos *Serapis* in *Ægypto* præteritis temporibus monstrârat; in somnis enim apprens Numen varios *Fortune* eventus declarabat; hoc pacto *Basilidi* scribæ oculis orbo, à *Vespasiano* pristinæ fanitatis se restitutum iri revelabat; eisdem *Vespasiani* felices bellorum successus cum *Tempulo* solus introisset, prædixit; *Germanicum* verò *Cæsarem Apis* averfatus, mortem paulò post eventuram, *Ammiano* teste, prænuñciavit; & antequam à *Cæsare* caperetur *Alexandria*, mugitus ingentes, & miserabiles edidit *Apis*. Nihil igitur mirum est, superstitionis *Prænestinos Romano*que, uti *Fortunam*, ita & *Serapidem* de futurum rerum eventibus consuluisse. De reliquis *Deorum*, *Deorumque Templis* vide supra laudatissimum *Suarefium*, de *Antiquitatibus Prænestinis*.

Sequuntur modò expeditiones maritimæ in Monumento expressæ, in quibus consistit summa votorum, omnium eorum, qui in varias *Mundi* Regiones maritimas expeditiones suscipiebant. Qua de causa *Pharus* in *Templo Fortune* constituta, in qua ignis accensus ab omnibus *Mare Tyrrhenum* navigantibus, simul ac spectabatur, tum mox depositis remis velisque demissis, *Deæ Prænestine* quæ precibus, quæ votis; pro fortunato susceptarum expeditionum exitu supplicabant. Vides hæc omnia pulchrè musivo opere expressa. Aspicè navim *G* literâ signatam, ubi primò vides, quomodò contra nociva tum fluminum, tum maris animalia decertant, cuiusmodi ibidem subiecta vides, hippopotamos, Crocodilos, balenas,

Civ. *Serapio*
in *templa*
quod *venit*
veneratio-
ne.

Eventus *æ*
Fortune,
& *Serapio*
dis *occu-*
lis.

Apis *æ*
Serapio
idem.

Expediti-
ones *mariti-*
mæ *aspicio*
Fortune
præstæ.

Pharus
Prænestinum
in *naviorum*
placatum.

Ferocem
hippopota-
mum *confi-*
ctum *Nau-*
ta.

balenas, & Delphinos fagittis suffixos. Audierant enim in *Nilo* potissimum hippopotamos & Crocodilos navigantibus infestos votis *Serapidi* factis in Nomo Crocodilopolitano non placari duntaxat, sed & cicurari. Quamvis etiam allegoricè, per hujusmodi beluas giganteæ fortitudinis homines, tyrannos crudelitate immanes, uti supra indicavimus, intelligerent. Sequitur postea bos aratro alligatus, quem agricola instimulat, quo *Aegyptiorum* more votis conceptis felicem in agricultura successum sperabant. Sed quid tot armatorum militum ante *Fortune Templum* turmæ? quid palma? quid delubra? quid ampullæ? quid coronæ? quid tot navigantium huc illucque transmeantium lintres? quid aviana, cœlymbydræ, aræ, & similia, quæ in monumento depicta cernuntur, sibi velint, explicandum restat.

Narrant Mythologi, in expeditionibus maritimis veteres ante omnia conceptis votis *Neptuno* supplicasse. Votorum verò in expeditionibus feliciter transactis compotes facti, & reductes depositis clypeis, veluti in pace jam constitutos, coronas, & palmas, in victoriæ signum obtulisse; nam vela navium *Templo Fortune* appendebant, vina libabant. Quæ omnia pulchrè in hoc Monumento figuris artificiosa tessulati operis picturâ expressa cernuntur. Vides arcuatam opus S in volubilis rotæ formam exstructum, cui *Fortuna* insidebat votus anceps, in cuius aditu *Neptunum* sedentem cum scepro tridente, eique nautam supplicantem, tectum verò volucris confertum, quid aliud notat, quàm quod ex avium garritu, veluti auguria quadam de negotiis auspiciandis exercebant? Contemplare etiam *Fortune* T velis nauticis subtensum, Delubrum V exstructum, ampullam X vinis libandis constitutam. Vide Z ex delubro, militum pheretro onustorum, candelabrum portantium, processionem, in peracta

victoriæ signum peragi solitam. Vides antro advolutos coronas urnæ fortium offerentes, in beneficiorum receptorum recognitionem. Vides mare plenum nautis lintribusque, tum ad expeditiones novas exeuntibus, & post partam victoriam redeuntibus vota soluturis. Vides aviarium I, quod in districtu *Templi Fortune* exstruebatur, tum ad auguria exercenda, tum ad aves unicuique Numini consentaneas sacrificio destinatas. Quid autem balnea aliud notabant, nisi lustrationem, quam, antequam expeditionem inchoarent, lymphæ in balneo lotionem peragebant. Vides tandem arcuatam illud opus P topiario artificio, sub quo choros agentes quid aliud notant, nisi quod in gratiarum actionem, pæna canentes ludis, festivisque gaudiis animos *Fortune* sortibus suspensos, prospere postea peractis rebus, relaxantur. Sed nè quicquam solâ conjecturâ asseruisse videamur, jam dicta ex veterum authorum testimoniis confirmemus.

Diximus primò, arcuatam Delubrum A *Neptuni* sacrum esse, ad quod nauta pro felici tumidi balneo transmeatione supplices confluebant, verum hoc *Neptuni* Delubrum esse, ipse *Neptunus* tridentifer unà cum nauta supplicis fat demonstrat. Nam ut Mythologi volunt, *Neptunus* supremum tum maris, tum reliquorum humidorum, videlicet maris, fluminum, lacuumque, quæ per tridentem aptè designantur, dominium obtinet; quod humidum elemegnum, cum mirum in modum instabile sit, & favissimis ventorum flatibus agitatum, tam feras tempestatum procellas excitat, ut in cælum nunc undas extollere, nunc easdem in tartarum deprimere videatur; fremitu verò suo mugitum tauri, quem & ea de causa ipsi offerebant, exprimit, *fortune* varicè symbolum, siquidem fallax est mare, fallax *fortuna*, instabile mare, instabilis & *fortuna*, & uti Luctetius ait:

O 2 Non

Singularem imaginem ex pictis.

Quid arcuatam opus S, Neptuno et nota em. spicuum.

Et sic Fortune exstructum.

Quid balnea?

Topiario opus P quid e.

Explicatio reliquarum figurarum.

Neptuni templum. cur Neptunus tridente instructus sit.

Mugitus tauri fontis maris exprimit.

Non poterat quemquam placidi fallacia Pontii

Subdola pellere in fraudem ridentibus iudis.

Undè Nautæ in eadem *Fortuna* peractâ feliciter navigatione convolantes, vela *Templo* obtendentes, coronas & vina fundebant, quæ simpulum X notat. Sed hæc omnia ex vasis authoribus collecta vide apud *Natalem Comitem* affatim descripta. Sed & de processione in Deæ sacriticis honorem instituta, lege *Plutarchum, Boissardum*, alioque de ritibus, & cerimonis veterum scriptores. Processione peractâ in ludos & jocos vertebantur, sub arboribus topiario artificio intricatis, aliisfque arborum umbris, Homero teste;

Processio.

Phæbeas iras placabant carmine Achivi,

Per totas lucas pulcrum pæana canentes,

Cantantes Phæbum: huic mulcebant pectora cantus.

Atque hæc sunt, quæ de hoc nobili in *Prænestino Fortune Templo* etiamnum superlito Monumento dicenda duximus. Quæ quidem ad eod in eo affabrè expressa sunt omnia, ut ulteriori interpretatione non indigeant; cum vel pictura ipsa, quid ea innuerint, facile se explicet. *Fortune* itaque veteres omnia adscribebant, tanquam ei, quæ varias mortalium sortes administraret. Sed ego cum omnia Divinâ providentiâ gubernari nôrim, nihil *Fortune* tribuendum esse sentio, sed nomen ipsum tributum fuisse *Fortune* putarim, ut à Divinæ potentiæ cogitatione, cum miseris vexantur, deducti in fictum nomen suas lamentationes & convicia, quæ levis, & stulta, cæca & iniqua vocaretur, conjicerent, cum causæ necessentur, cur huic res adverse serè omnes evenirent, & illi contrâ nihil non ex sententia succederet. Novit solus Dominus fœderum humanarum distributor iustus, cur hunc paupertate & miseris premat istum honore & divitiis serè ad sidera usque attollat; cur

Fortuna Christi fidelium Deum esse, qui sine providentiâ, et, variâ misericordiam videt posse de causis variis.

alios continuis infirmitatum procellis exerceat, alium robore vinum muria; cur alios Reges, principes, nobiles constituat, alios infimæ sortis esse permittat. Non sunt hæc *Fortune* ludibria, sed admirandæ & inscrutabili Divinæ providentiæ dispositioni adscribenda, qui mundum uti ex contrariis constituit, ita & hominum fortes varias, quæ ipse disponit, esse voluit. Si enim omnes Reges, principes, nobiles, sapientes forent, mundum perire necesse esset. Non igitur potentes, & in altius dignitatis fastigium *Fortune* alii elevati, prosperitate tanquam *Fortune* propriis viribus acquisitâ glorientur, neque variis *Fortune* sinisterioris casibus oppressi, de prosperitate negata conclamatum esse putent; facile enim volubilis & lubrica *Fortune* rota, quos in altum evexerat, paulatim in imum, reliquis in altum evehitis deprimit. Sunt hæc abscondita Dei judicia, sed iis nota, qui melioris vite statum Evangelicæ Doctrinæ veritate illustrati contemplantur, juxta illud Apostoli: *omnes, qui piè vivere volunt in Christo Jesu, persecutionem patientur.* *Cur Deus permittat tot malis.* Exaltatur impius, deprimitur iustus: quare? quia ad beatæ immortalitatis gloriam consequendam Deus Opt. Max. juxta Filii sui prototypum, sine cruce & tribulatione patienter tolerata, magnum gloriæ pondus largiri non potest; potentes verò *Fortuna*, & in hac vita omni bonorum terrenorum affluentia gaudentes, nisi eâ benè utantur, juxta veritatis pronunciatum, bonorum caelestium, felicitatisque æternæ uti extorres ita participes esse non possunt. Atque hæc beata eorum, qui *Christi* vestigia sequuntur, *Fortuna*, quæ non casu, & sortuito existit, sed ab æterno benignissimi conditoris nostri dispositione suis fidelibus destinata fuit; Veritas Evangelica utriusque *Fortune* jactu exemplo in *epulone* & *Lazaro* pulchrè docet, ut proinde multo acceptius esse debeat sinistra *Fortune* fors homini *Christi* sectatori, quam fluxa humane

humanae beatitudinis opulcentia, cum illa gaudium aeternum, haec sine fine duraturum supplicium suis sectatoribus pollicetur.

Præneste non *Fortune* tantummodo templum celebre fuisse narrant Authores, sed & *Serapidis* vicinum *Fortune* fanum, ad normam sanctissimi *Aegyptiorum Serapei Alexandriae* extructum. Verum qui etymon, originem, cultum, caerimonias, superstitionesque observantias una cum hieroglyphicorum apparatus, qui ipsius statuae inscribebatur, fufius nosse desiderat, is adeat *Oedipum*, nec non eam *Obelisci Pamphili* partem, quae de *Ideis Hieroglyphicis* inscribitur, & una reliquos *Oedipi Tomos* consulat; & quidquid circa dicta desiderari poterit, uberrimè à nobis tractatum reperit, ut proinde superfluum hic ea repetere ducamus. Hoc loco tantum apponere visum fuit Epigraphen Graecam, quae teste *Suarefio*, ex quo descriptimus, in *Templo Annunziatae*, vasi, quod aquae lustrali servit, incisa legitur, à *Valerio* quodam *Hermaitici* literis majusculis, more veteribus solito inscripta, quam nos minusculis, sive cURRENTIBUS exhibemus. Γ. Βαλέ-
 ει @ Ερμαίτικ @ ἐποήσεν Σεραπίειον Διὶ Ἡλίου μεγάλῳ Σεραπίδι ἡγῆτοῖς συνδοῖς θεοῖς. id est, C. Valerius Hermaiticus fecit Serapæum Deo Soli, magno Serapidi & Diis associis. Ex altera parte inscriptio continuatur hisce verbis latinis:

Domus C. Valerii Hermaitici, Templum Serapis, Schola Faustianiana fecit; Valerius Hermaiticus dedit. Idibus Dec. Barbato & Regulo Coss.

Constat autem ex *Festis*, hosce Consules fuisse anno ab Urbe condita 910. Similem huic inscriptionem in *Oedipo* & *Obelisco Pamphilo* unà cum hieroglyphicis exposuimus, quorum titulus, erat: συνδροῖς τοῖς ἐν Ἀργυρίῳ θεοῖς Ἰάσας Ἀρχιερεὺς ἀπέθηκεν. Fuisse & *Præneste* basilicas, & forum, statuis innume-

ris exornatum, parietinae adhuc indicant. Hic *Verrius Flaccus* suam collocari statuem, ubi fastos marmoreo parieti incisos publicarat, erigi iussit.

Præneste pariter statua loricata amicta togâ, capite velato, à *Manilio* crecta fuit hoc titulo; MANILIUS PRO MILITIBUS, QUI CASILINI IN PRAESIDIO FUERINT, VOTUM VO-
 VIT. Hic statua L. *Aliani*, quo veluti concive suo *Polyhistor* merito gloria-
 ri potest:

L. AELIANO L. F.
 AN. PROVINCIALI
 EQUO P. ORNATO
 LUPERCO DESIG.
 HUIC ORDO DECURION:
 STATUAM DECREVIT
 L. AELIANUS VERECUNDUS
 HVSRL DDD.

Sunt & complures aliae inscriptiones *Præneste* superstites, eorum, qui ob insignia gesta statuas meruerunt, quas vide apud *Suarefium*. Et ut sub compendium rem contraham: *Præneste* semper à prima ejus origine ingentes vicissitudines rerum sustinuit. Nam sub *Herulo Sicannorum* Duce destructa, deinde paulatim instaurata, in coloniam cessit *Albanorum* Regum, à *Latino Sylvio* secundo Rege *Albanorum* & *Afcanii Posthumii* fratris, Duce; qua ad aliquot durante secula, & in sua felicitate perseverante, tandem 15 anno post *Albe* excidium, ut haec, ita caeterae omnes triginta *Latinae* urbes *Albanorum* jurisdictioni subdite, unà cum incolis in Romanum cesserunt imperium. Siquidem *Tarquinius Priscus* de *Latinis* praefcis subjugatis *Romae* triumphasse, à *Livio* docetur. Non multo tamen post, *Tarquinius Superbus* jam exactus, atque à Senatu Romano proscriptus, novis seditionibus excitatus, haud secus ac *Tarquinius Priscus* *Romanos* in Synodo *Ferentina* anno ab Urbe condita 255 constituit. Hinc *Sextus Tarchinius*, ut à *Lucretia* confensum extorqueret, sic eam affatus dicitur:

Inscriptio
 antiquae sta-
 tuae, in vase
 aquae lustrali
 servatae.

Antiquitate
 in Praeneste
 monumenta.

Præneste
 vicissitudines.

Tarquinius
 ad Lucretiam
 verba.

tur: *Sifeceris, imperabis mecum Romanis, Latinis, Hetruscis.* Anno verò ab Urb. Cond. 255, *Coss. T. Æbutio & P. Veturio, Fidene* obsessæ, *Cru- stumeria* capta, *Præneſte* à *Latinis* & *Ro-*

manis decivit; conventu tamen *Ferentinae* coactò, denuò contra *Romanos* à *Latinis* conclusum fuit. *Latinis* qui fœdus, nomina, & jusjurandum dederunt, fuerunt:

<i>Aricini,</i>	<i>Lavinienſes,</i>	<i>Scaplini,</i>
<i>Bovillani,</i>	<i>Lavicani,</i>	<i>Setini,</i>
<i>Boletani,</i>	<i>Nomentani,</i>	<i>Tellini,</i>
<i>Corani,</i>	<i>Norbani,</i>	<i>Tyburcini,</i>
<i>Cornetani,</i>	<i>Præneſtini,</i>	<i>Tuſculani,</i>
<i>Gabini,</i>	<i>Pedani,</i>	<i>Trebani,</i>
<i>Laurentini,</i>	<i>Querquetulani,</i>	<i>Veliterni.</i>
<i>Lanuvini,</i>	<i>Sutricini,</i>	

Latino-
rum contra
Romanos
expeditio.

Quorum omnium dux, caput & Rex erat *Oclavius Mamilius Tuſculanus*, junctus focero suo *Tarquinio Superbo*, qui aliud non moliebatur, quam ut ingenti comparato ex *Latinis* exercitu *Romanos*, capitales suos hostes, spe recuperandi Regni, adoriretur. sed ex prælio juxta *Lacum Regillum* infeliciter transactò victi subjugatique, omni spe caput amplius erigendi exciderunt, pace ad 100 annos constituta. Sed anno urbis conditæ 369, rursus defecerunt *Præneſtini* ex confederatione contra *Romanos* cum *Veliternis* inita, deinde cum *Volsis* auxiliariis copiis juncti *Satricum* expugnarunt, trulentam in captos exercere victoriam: sed bis iterumque unâ cum *Veliternis Volsisque Camillo* duce magna strage victi, anno Urb. Cond. 374. *Romanis* sese subdiderunt. Annis verò infrequentibus *Præneſtini*, dum urbem civilibus ardere factionibus, nullo exercitu ac ducte instructam cognoscere, agmine dere-

Vero
Præneſti-
norum
Fortuna.

pente factò pervastatis protinus agris; ad portam *Collinam* suas copias immiserunt, magna *Romanorum* trepidatione, quo factum est, ut intestino bello dissipato, animis in unionem junctis, magna vi per Dictatorem *Cincinnatum Præneſtinos* adorirentur, quorum vehementer impares urbe relicta ad *Flavium Alliam*, vcluti locum *Romanis* ex solenni *Gallorum* victoria fatalem, castra locant. Sed *Romani T. Quintio*, duce nil veriti inanem spem hostium tantâ in eos violentiâ ruerunt, ut primo statim assultu terga vertere, omnibus relictis, cogentur, quos fugitivos insecuti *Romani*, novem primùm oppida jurisdictioni *Præneſtinorum* subdita, deinde etiam *Præneſtem* interceperunt, adeoque *Romam* reversi, simulacrum *Jovis*, qui ibidem colebatur, in triumpho delatum, in Capitolio inter cellam *Jovis* & *Minervæ* collocarunt, cum hac Epigraphæ:

JUPPITER ATQUE DIVI OMNES HOC DEDE-
RUNT,
UT T. QUINTIUS DICTATOR OPPIDA IX CA-
PERET DIE XX.

Sed post decem ferè annos denuò rebellantes *Paleſtrini*, cervices paulò post submiserunt. Sed nescio quo *Martio* iis indito spiritu, jugum *Romanorum* tollerare neciis; anno Urb. Cond. 414. Pedum unâ cum *Tyburtinis* moven-

tes, ibi belli sedem contra *Romanos* constituerunt. Sed à *Lucio Furio Camillo* expugnati, agrisque spoliati, *Romam* in Capitolium abducti sunt. Et hoc pacto in fide *Romanorum* permanserunt: & cum contra *Hannibalem Pænorum Ducem*

Ducem in *Castello* obfessi ita fortiter se-
gessissent, ut desperatâ victoriâ Pœnus
obfessionem tollere coactus fuerit, &
municipio donati sunt, militibusque
Prænestinis Senatus Romanus duplex
stipendium, & quinquennis militiâ
vacationem decrevit. Decurionum
quoque munere honoratos *Prænestinos*
ex inscriptionibus passim obvijs patet:
numerabantur autem inter Decurio-

nes, *Questores*, *Ædiles*, *Duumviri*,
Flamines, *VI viri Augustales*, *Curatores*
annonæ, *Curatores muneris pu-*
blici, undè *Decuriones* populoseque
Coloniæ Prænestinae status decora-
bant. Inscriptionum ingentem con-
geriem vide apud *Suæresium*, quas sum-
mo studio & indefesso labore ex parie-
tinis *Prænestinis* summo Reipublicæ
Literariæ emolumento eruit.

CAPUT V,

De posteriorum temporum Prænestinae Urbis Statu.

Argumenta, quibus
dicitur, S.
Petrum
Prænestinum
prædicasse,
& templum
condidisse.

Postquam S. *Petrus* Eccle-
siam Romanam sat superque
fundasset, non contentus tot
tantosque se in infidelitatis
tenebris patos educatosque ad verum
fidei lumen reduxisse: sed & pro officio
ad *Christo* ipsi imposto, curam suam
in univèrsam Mundum per 53 *Episcopos*,
quos tanquam *Vicarios* suos divini
verbi *femiatores* in omnes *Mundi*
partes extendisse censendus est: quo-
niam enim *Prænestinos* urbi vicinos
verbo divino recipiendo haud inido-
neos cognoscebat, illuc in propria per-
sona se contulisse, ibidemque *Præn-*
estinae Ecclesiæ, prima fundamenta jecisse,
Prænestini ex continuata traditione
pro certo tenent, & *Monasterium* in
extremo montis jugo unâ cum Ecclesiâ
Divo Petro sacra indicat, in quo teste
Divo Gregorio Magno, à principio viros
sanctitate & religione illustres ad suum
usque tempus vixisse, miraque patrasse
recitat. Certè anea *D. Petri* statua in
dicâ ejusdem *Divi* Ecclesiæ, sedentis
habitu, & pede ad osculum recipiend-
um protenso, ad quam *Christi* fideles
capitibus submissis accedentes, eodem
eam, quo & hodiè statuum illam *S. Petri*
in *Vaticana* Ecclesiâ conspicuam
venerantur, luculento indicio esse po-
test.

Verùm & quanta *DEUS* per viros
Sanctos operatus sit, hic visum est ap-
ponere unum ex miraculis, quod *S.*

Gregorius Magnus l. 3, c. 23, *Dialog.*
recenset his verbis, & in dicto *S. Petri*
monasterio contigisse ait: *Prænestinae*
urbi mons præeminet, in quo B. Petri
Apostoli monasterium situm est viro-
rum Dei, quorum relatione adhuc in Mo-
nasterio positum (inquit eximius Doctor)
audisse me contigit magnum hoc, quod
narrò miraculum, quod ejusdem Mona-
sterii Monachi nosse se testabantur. In eo
namque Monasterio fuit Pater vite ve-
nerabilis, qui quondam Monachum nu-
triciens, usque ad reverendos prævexit mo-
res, eumque, cum in timore Domini videret
excedisse, in eodem sibi Monasterio tunc
Presbyterum fecit ordinari, cui post ordi-
nationem suam, quia non longe abesse ejus
excitus per revelationem indicatus est. A
prædicto autem patre Monasteriū petiit,
quatenus ei concederet, ut sibi sepulchrum
pararet; cui ille respondit, ante te quidem
ego moriturus sum, sed tamen vade, &
sicut vis, prepara sepulchrum tuum: re-
cessit igitur & præparavit. Cum non mul-
tò post duos dies sine patre, febre præ-
ventus, ad extrema pervenit, atque assu-
stenti præbytero jussit dicens: in tuo se-
pulchro pone me, cumque ille diceret, scis,
quia ego modo te sequiturus sum, utrosque
capere non potest. Abbas protinus respon-
dit dicens: ita fac, ut dixi, quia sepul-
chrum tuum ambos nos capit. Desinitus
itaque est, atque in sepulchro eodem, quod
sibi præbyter paraverat, positus, mox
quoque & præbyterum corporis languor
sequitur

Miraculum Prænestinum à S. Gregorio M. recitatum.

sequutus est, quo languore crescente citius presbyter vitam finivit; cumque ad sepulchrum, quod sibi ipsi paraverat, corpus illius fuisset à fratribus deportatum, aperto eodem sepulchro viderunt omnes, qui aderant, locum non esse, ubi poni potuisset, quia Corpus patris Monasterii, quod illic antea positum fuerat, omne illud sepulchrum tenebat. Cumque fratres, qui presbyteri corpus detulerant, factam sibi sepeliendi difficultatem viderent, unus eorum exclamavit dicens: O Pater, ubi est quod dixisti, quia sepulchrum illud amboꝝ vos caperet; ad cuius vocem subito cunctis videntibus Abbatii corpus, quod illic antea positum fuerat, & supinum jacebat, sese vertit in latere, & vacantem sepulchri locum, ad sepeliendum Presbyteri corpus præbuit, & quia utrosque locus ille caperet, sicut viduus promiserat, mortuus implevit.

Sæcū
Prænestini
S. Agapi-

Inter cetera tamen Ecclesiæ Prænestinæ Lumina maximè enituit S. Agapi-

pitus, qui anno Christi 272, sub *Aureliano* Imperatore, præside Antiochiano urbis præfecto, puer quindecim annorum, virili constantia Heroum quorumvis fortitudinem superavit, dum imperterrito animo Christi amore facio, nullo non tormentorum genere superato, tandem gladio percussus martyrii coronam adeptus est, 15 Septembris: cujus vitam apud omnes, qui de Sanctorum vitis scripserunt, obviam reperies. Prodierunt & inde *Sancta Herudo*, quæ sanctissimam vitam in vasta *Prænestinorum* solitudine egit, diciturque habuisse duas discipulas, *Redemptam* & *Romulam* feminas sanctitate vitæ illustres, quarum corpora *Tybur* translata, in *Templo S. Laurentii*, tribus arcibus inclusa requiescunt; de quibus in sequentibus de *Tyburinae Urbis* antiquitatibus mentio fiet: Sed jam de Episcopis Prænestinis nonnihil dicamus.

cus & S.
Herudo.

CAPIT VI.

De Episcopis Prænestinis, ex Suaresio & Hughello.

Prænestini
Episcopi.

Primus Prænestinæ Ecclesiæ Episcopus, quem *Ecclesiastica Historie Scriptores* memoran, fuit *Felix*, qui sedente *Melchiae* Pont: Max. condemnationi *Cecilianæ Donatistæ* subscripsit. 313
Ianuaris, sedente *Hilario* Pont: Max. Concilio Romano interfuit. 455
Romulus, interfuit concilio Romano à *Symmacho* Pont: Max. coacto, tempore quo *Boëtius* vivebat.
Maurus, cui contra calumniatores *Pelagius* Pont: Max. diploma dedit, cujus initium: *Pelagius Mauro* Episcopo Prænestino.
Sergius, quem indulto *Monasterii S. Madardi* in *Gallia* subscripsisse; ex actis *S. Gregorii* constat. 556
Proculus, decretis Romanæ Synodi habitæ *Rome* coram *tumba D. Petri*, imperante *Mauritio Augusto*. 596
Majoranus, in Synodo Romana sub *Martino I.* Pont: Max. coactâ, contra *Monothelitas* subscripsit. 642
Stephanus, sub *Agathone* Pont: Max. ad profligandum *Monothelitarum* errorem subscripsit pariter. 680
Sergius, sub *Gregorio II.* Pont: Max. in Synodo Romana contra illicita matrimonia subscripsit, imperante *Leone III.* 701
Venantius, aut *Valentius*, Synodo Romanæ sub *Zacharia* Pont: Max. interfuit. 741
Gregorius, vel *Georgius*, diplomati *Pauli I.* Pont: Max. anno *Constantini Copronymi* 16 subscripsit. 752

Atque

Atque hic fuit Episcopus, qui *Constantinus*, fratrem *Guidonis Nepeſine* Civitatis Ducis, magna militum vi in urbem irumpentis, minis tormentisque coactus, primò Laicum præmissa prima tonsura, cæterisque Ecclesiasticis gradibus in Episcopum, deinde etiam assistentia Episcoporum *Albanensis* & *Portuensis* in Pontificem consecravit; sed hic uti in audita violentia Pontificatum obtinuit, ita vix anni exacto tempore infelicitè obiit; *Gregorius* verò divina indignationis manu ob indignam rei præſtite operam mox expertus est. Nam uti *Anaſtaſius* refert, non post multos dies, prodigioſa infirmitate oppreſſus, omnibus membris ſideratis, dextra quoque consecrationis inſtrumento arefacta, vitam miſerabiliter conſeſit.

Pontifex
vix consecratus, et
Episcopum
consecrans
vultu
Dei osium
experti.

Stephanus, de quo nil memoratu dignum narratur. 771

Andreas, qui ſedente *Stephano IV*, ſeu *V*, Poſt: Max: vixit, & ſub *Adriano I* Pont: Max: ad *Deſiderium* Regem *Longobardorum* miſſus, Interamnes ut ab inſeſtatione Romana Eccleſie cohiberet, pœnis etiam eiſ intentatis. 763

Ioannes, qui interſuit œcumenico Concilio Niceno ſeptimo, ſub *Adriano I* Papa, cui & *Conſtantinus* cum *Irena Auguſta* interſuerunt contra *Iconomachos*. 787

Syſtinius, Œcumenicæ *Conſtantinopolitanae* Synodo ſubſcriptis hiſ verbis: Miſericordiâ Dei, S. *Prænæſtinae* Eccleſiæ Epicoſus. 800

Stephanus, interſuit consecrationi S. *Salvatoris de Aniana*, in *Aero Megalonenſi*. 804

Conſtantinus, interſuit Concilio Romano ſub *Eugenio II*. 826

Saraceno-
rum furor.

Ab hoc ſedes *Prænæſtinae* Eccleſiæ vacat, ob ingentes calamitates, quas & *Saraceni*, qui repentina irruptione facta nec *Rome*, nec Templis parcentes, in *Rome* & *Romanis* regionibus intulerant vaſtatem cuncta redegerunt.

Theophylactus, qui conciliabulo Romano contra *Ioannem XII* interſuit. 963
Stephanus, *Prænæſtinae* Eccleſiæ Epicoſum, tabulae *Sublacenſes* ex quodam diplomate indicant. 988

Petrus, S. R. Eccleſiæ Cardinalis, & *Prænæſtinae* Epicoſus, ſedis Apoſtolicæ Bibliothecarius. 1000

Petrus II, à *Ioanne XIX* ad Cardinalitiam dignitatem, & *Prænæſtinae* Eccleſiæ ſedem evectus fuit. 1024

Ioannes, qui *Leone IX* ſedente, Altaris S. *Anathæ* dedicationi *Rome* præſuit. 1048

Bernardus, ab eodem *Leone* ſuffectus. 1061

Bruno, *Prænæſtinae* Epicoſus. 1072

Leopardus, ab *Alexandro II* Papa in *Prænæſtinae* Eccleſiæ præſulem electus, alii 1077 alii anno, 1074

Vbertus, ſedente *Gregorio VII* Papa dedicavit Altare S. *Andreae* in Eccleſia S. *Ceciliæ* *Rome*. legatione ſunctus ad *Henricum V*. Imperatorem & *Agnetem Auguſtam*, religioſiſſimam *Henrici* matrem. 1080

Hugonis
Pſeuti pæ-
pæ ſchiſma-
rici ſchil-
iſque una
et movi.

Hugo, variorum ſchiſmatum author, tempore *Gregorii VII*, qui à *Guiberto* Archiepicoſo *Ravennate* pſeudopapa ſub nomine *Clementis III* ad Cardinalatum & *Prænæſtinae* Eccleſiæ ſedem electus, contra *Vbertum* legitimum Epicoſum, à *Nicolao II* damnatus eſt; quo deſuncto, novum ſchiſma orditus, quo *Cadaloum Pallavicinum Parmenſem* Epicoſum ad Pontificatum evehere conatus fuit, vivente adhuc legittimo Pontifice *Alexandro II*, à quo & excommunicatus, ac deinde abſolutus, denuò iterum iterumque deſecit, donec *Wormaciam* profugus, no vaque ſemper moliens,

- molens, in contumacia & perduellione persistens, infelicem animam efflavit. 1098
- Bernardus*, Cardinalis & Episcopus, *Vrbum* legitimum *Prænestinae* Ecclesiae Episcopum secutus. 1092
- Milo*, ab *Vrbano II* in *Prænestinae* Ecclesiae sedem euectus, qui *Paschalem II* Pont. Max. consecravit. 1096
- Berardus*, *Benedictanus*, à *Paschali II*, Pont. Max: *Prænestinae* Ecclesiae successus, ex legatione in Orientem redux *Rome* moritur. 1107
- Conradus*, Cardinalatum adeptus à *Paschale II*, Concilio *Quastallensi* interfuit. 1106
- Cononius
praefatus
vita est
nostr. *Cono*, sive *Cuno*, *Germanus*, ex *Eremita* *Canonicus Regularis*, deinde ob vite sanctitatem à *Paschale II* ad Cardinalatum euectus, & *Prænestinae* Ecclesiae praefectus fuit, qui & *Hierosolymam*, profectus *Henricum V*, Ecclesiae perduellem, variis hinc inde tum in *Asia*, tum *Europa*, coactis conciliis excommunicavit. 1011
- Maximorum gestorum gloria celebris, tandem innumeris laboribus pro Ecclesia Dei perfunctus *Rome* obiit. 1122
- Guillelmus*, natione *Gallus*, à *Calisto II*, Pont. Max. Cardinalitia dignitate & infulis *Prænestinis* donatus, multis Conciliis interfuit, magnisque pro Ecclesia Dei gestis rebus clarus obiit, anno. 1140
- Stephanus
ex Mona-
cho Clara-
vallensi
Episcopus,
vita seu-
ditate lu-
signa. *Stephanus V. S. Bernardi* discipulus, *Monachus Clarae* vallensis, ab *Innocentio II*, Pont. Max. promotus, vite sanctitate claruit, de quo & *Martyrologium Gallicanum* ita dicit: *Pridie Idus Februarii Catalannii* in *Campania S. Stephani* Episcopi & Confessoris, qui ex *Monacho Cisterciensis* ob egregia sanctitatis testimonia, ab *Innocentio II* Papa inter Ecclesiae Cardinales cooptatus, Episcopumque *Prænestinus* creatus, susceptam dignitatem miris virtutum ornamentis ampliavit, de quo & *Sarisberienis*: *Quis non stupeat Episcopum Prænestinum, qui scrupulum conscientiae metuens à participatione bonorum communium abstinuit?* & in *vita S. Bernardi* dicitur, *Præneste* habuisse *Stephanum* totius gloriae virum; obiit. 1144
- S. Gurini
saec. III. d. *Gurinus*, Ord: *Reg: S. Augustini*, successit *Stephano*, Sanctus Sancto, à *Lucio II*, Pont: Max: successus, Episcopatum *Papiensem* sibi oblatum repudiavit, & à *Lucio II* Utraque insula donatus, sanctissimè administravit Ecclesiam, undè miraculis clarus in numerum Sanctorum relatus est à *Pio V*, Pont: Max: Obiit *Præneste* in sepulchro *S. Agapiti* positus. 1559
- Iulius*, sedente *Adriano IV*, & fugiente *Alexandro III* rabiem *Friderici Barbarosse*, ipsi *Romane urbis* administratio concessa fuit, quam & in tanta temporum perturbatione sapientissimè gubernavit, obiit. 1165
- Manfredus*, ab *Alexandro III* Utramque dignitatem affectus, adfuit unus ex septem Cardinalibus, qui cum Pontifice *Alex*: abjuratori *Friderici* interfuit. 1177
- Benededus*, sive *Bernardus*, in *Manfredi* locum iisdem dignitatibus suffultum ab *Alexandro III* successus est, Ordinis *S. Bernardi*. 1181
- Paulus Sodalinus* è *Canonico S. Mariae Majoris* Cardinalis, deinde Episcopus *Prænestinus* ab *Alexandro III* factus, tandem ad Pontificatum assumptus *Clemens III* dictus fuit. 1188
- Mainardus Gallus*, *Monachus Cisterciensis* à *Clemente III* Utraque dignitate donatus, eodem anno summo Pontificis mœnore è vivis excessit. 1188

Fridrici
Barbassij
Imp: abju-
ratio falsa
Vocatus.

Primum an-
thre Ceri-
monia pal-
sticuli Com-
pactum ad
corporis
Dimititi
veneratio-
nem.

Ioannes à Comitibus Signie Anagninus, post adeptam Cardinalitiam digni-
tatem Prænestrine Ecclesiæ præful, Alexandri III partes constanter de-
fendit, & unus fuit septem Cardinalibus, qui abjuracioni Venetis à Fri-
derico Barbarossa facta: interfuit.

Wido, seu Quido de Parè, Cisterciensis Monachus & Abbas, deindè Archie-
piscopus Rhenensis, postea ab Innocentio III Cardinalis & Episcopus
Prænestrinus creatus, multis præclarè gestis celebris, author fuit ejus ce-
rimonie, qua in Ecclesia Catholica ad elevationem Dominici cor-
poris & Sanguinis, & dum ad agros deportatur, campanula pulsatur,
obiit peste Gandavi: Cistercium translatum corpus hoc Epitaphium me-
ruit:

Nobis donatus de cubine Pontificatus,
Rhenis translatus jacet hic vir Quido beatus.

Quido, Pàpa Romanus à Clem. III factus Cardinalis, ab Innocentio Epi-
scopus Prænestrinus, vitam omni laude dignam gessit, obiit.

Quido ex Nobilibus de Santio, Orvietanus regulus, ab Innocentio III Cardinalis
factus, ab Honorio verò III Episcopus Prænestrinus.

Iacobus Pecorarius, Placentinus, Monachus & Abbas S. Vincentii, & Ana-
stasi, ad Aquas Salvias, Ord: Cisterciens: post à Gregorio IX Cardinalis
Prænestrinus, obiit

Stephanus, Hungarus, Archiepiscopus Strigoniensis, ab Innocentio IV. Præ-
nestrine Ecclesiæ præfectus Cardinalis.

Vicedominus de Vicedominis, Placentinus, Ord: Min: Archiepiscopus Aquen-
sis, dictus Cardinalis & Episcopus Prænestrinus, sedente Gregorio X.
obiit Viterbii.

Gerardus Cupalater, Placentinus, à Nicolao III Episcopus Cardinalis Præn-
estrinus electus, obiit.

Hieronymus Asulanus, Ord: Min: Generalis Minister, à Martino IV factus
Episcopus Cardinalis Prænestrinus, & tandem ad Pontificatum assumptus,
Nicolao IV dictus est.

Berardus de Berardis, à Nicolao IV electus Episcopus Prænestrinus, obiit.

Simon Beaulien, Gallus, Monachus Cisterciens: Archiepiscopus Bituricensis,
electus Episcopus Cardinalis Prænestrinus à Celestino V, obiit Urbe veteri.

Theodoricus Reynerius, Urbivetanus, Archiepiscopus Pisanus, à Bonifacio
VIII electus in Episcopum & Cardinalem Prænestrinum, obiit.

Petrus de Anablay, Gallus, Archiepiscopus Tholosanus, Gallie consiliarius, à
Clemente V in Episcopum & Cardinalem Prænestrinum electus Avenione
decessit.

Güthelmus Mondagosus, Gallus, Archiepiscopus Aquensis, à Clemente V
Episcopus & Cardinalis Prænestrinus eligitur: Bonifacio VIII in 6 De-
cretalium adjutor fuit, juris consultissimus, multique operibus clarus,
decessit Avenione sub Ioanne XXII.

Petrus de Prato, Gallus Episcopus Regiensis, mox Aquensis, à Ioanne XXII
Episcopus & Cardinalis Prænestrinus electus fuit, variisque legationi-
bus functus Avenione deceffit.

Raymundus de Casilacho, quem alii Deodatum appellant, ex Canonico Regu-
lari Abbas Conchensis, deindè Episcopus Florentis, postea Archiepiscopus
Tholosanus, ab Innocentio VI declaratus Episcopus & Cardinalis
Prænestrinus, Avenione deceffit.

Simon de Lauzan, Anglus, Abbas Westmonasteriensis, Ord: S. Benedicti,
Archiepiscopus

- Archiepiscopus *Cantuariensis* & Regni Cancellarius, à *Gregorio XI* factus est Episcopus Cardinalis Prænestinus, *Avenione* decessit. 1376
- Ioannes de GROSSO*, Episcopus *Lemovicensis*, à *Gregorio XI* Episcopus & Cardinalis Prænestinus declaratur; hic cum Antipapa *Clementis VII* partes contra *Vrbano VI* in *Gallia* promoveret, *Avenione* decessit, anno 1383
- Franciscus PREGNANUS*, ex Archiepiscopo *Pisano* in Episcopum & Cardinalem Prænestinum ab *Vrbano VI* assumptus, *Parisis* decessit. 1483
- Antonius CAJETANUS*, in Concilio *Pisano* ultrò concessit Ecclesiam Prænestinam *Vidoni*, ut ex pseudo-Cardinali legitimus efficeretur, ab *Alexandro* verò *Portuensi* Ecclesia præfectus fuit, obiit *Avenione*. 1484
- Guido de Malesicco*, *Gallus*, Episcopus *Lodevensis*, postea S. R. E. Cardinalis, beneficio *Gregorii XI* Qui cum duobus pseudo-Pontificibus summe semper favisset, tandem poenitens facti, *Pisus* relicto schismate, cum sacro *Sermone* elegit Pontificem *Alexandrum V*, à quo & Episcopus Prænestinus factus, à *Ioanne* verò *XIII* in *Galliam* missus ob negotia gravissima, obiit *Parisis*. 1411
- Angelus de Anna*, *Neapolitanus*, Monachus *Camaldulensis* ab *Vrbano VI* electus Cardinalis, variis Legationibus functus *Rome* decessit. 1428
- Hugo LUSIGNANUS*, Regis *Cypri* frater, Archiepiscopus *Nicosie*, à *Martino V* ad purpuram vocatus, ab *Eugenio IV* Prænestinus Episcopus, obiit in *Sabaudia*. 1452
- Ioannes* ex Comitibus *Tagliacotii*, *Neapolitanus*, *Tarentinus* Episcopus, ab *Eugenio IV* Cardinalatu donatus, Prænestine Ecclesie præfuit, legationibus celebris, *Rome* obiit, in Ecclesia *S. Augustini* sepultus. 1449
- Georgius de Flisco*, ex *Lavanie* comitibus, Archiepiscopus *Genuensis*, à *Nicolaio V* Cardinalis & Episcopus Prænestinus factus, obiit Anno & die incerto.
- Ioannes de Turrecremata*, Ord: Prædic: Cardinalis *S. Sixti* & Episcopus Prænestinus, obiit *Rome*. 1455
- Philippus Calandrinus* de *Sarazana*, ex Cardinali Episcopus Prænestinus, à *Paulo II*. 1464
- Angelus*, Cardinalis *Capranica*, Episcopus Prænestinus cooptatus est, *Sixto IV* sedente, *Rome* obiit, sepultusque est ad *Mmerdan*. 1478
- Marcus Barbus*, *Venetus*, Cardinalis & Patriarcha *Aquilegie*, *Rome* obiit, ad *S. Marcum* sepultus. 1491
- Ioannes Balder*, *Gallus*, Card: *S. Susannæ*, Episcopus Prænestinus à *Paulo II* factus, decessit *Rome* eodem anno, sepultus ad *S. Praxedem*. 1492
- Ioannes Michaël*, *Ventus*, Card: *S. Angeli*, *Pauli II* nepos, Prænestine Ecclesie Episcopus, obiit *Rome*, ad *S. Marcellum* sepultus. 1503
- Hieronymus Bossus de Rubere*, *Savonensis*, Card: *S. Cecilie* ab *Alexandro VI* factus Episcopus Prænestinus.
- Laurentius Gibo*, *Genuensis*, Cardinalem *Albanensem* junxit Prænestine Ecclesie, obiit eodem anno. 1503
- Antoniotus Pallavicinus*, *Genuesis*, ab *Innocentio VIII* Cardinalis Ecclesie Prænestine præfuit, obiit *Rome*, sepultus ad *S. Petrum*, cuius ossa deinde destructa veteri Ecclesia, ad *S. Marianam de populo* translata fuerunt. 1507
- Ioannes Antonius de S. Georgio*, *Placentinus*, ex Episcopo Cardinali *Tusculano* Prænestinus electus est. 1507
- Emilichus Brissonetta*, *Gallus*, Episcopus *Maclonienis* ab *Alexandro VI* Cardinalis factus; Ecclesias *Tusculanam* & Prænestinam administravit. *Caroli*

- Caroli VIII Regis Galliae* Consiliarius, postquam à *Iulio II* purpura spoliatus, à *Leone X* eadem iterum indutus esset, *Narbonae* decessit. 1524
- Marcus Vegerius, Savonensis*, Ord: Min: à *Iulio II* Cardinalis & Episcopus Prænestinus constitutus, obiit *Rome* ad *S. Mariam Transyberinam* sepultus. 1516
- Ioannes Serra, Hispanus*, Archiepiscopus *Avorenfis*, à *Leone X* Cardinalis & Episcopus Prænestinus, decessit *Rome*, sepultus apud *S. Iacobum* Hispanicae Nationis.
- Franciscus*, Card: *Soderinus*, ex Episcopo *Albanensi* Prænestinus factus.
- Alexander*, Card: *Farnesius*, ex Episcopo Cardinali *Tusculano* Prænestinus factus anno. 1523
- Antonius*, Card: *de Monte*, Episcopus Prænestinus. 1523
- Petrus*, Cardinalis *Acoltus*, Episcopus Prænestinus. 1524
- Marcus Cornelius, Venetus*, Prænestinus Episcopus, obiit *Venetis* eodem anno. 1524
- Laurentius*, Card: *Puccius, Florentinus*, Episcopus Prænestinus; obiit *Rome* sepultusque est in *Minerva*. 1532
- Ioannes Piccolomineus*, Card. ex Episcopo Prænestino *Portuensis* factus, eodem anno. 1531
- Andreas de Valle*, decessit *Rome* in *Ara Cali* sepultus. 1583
- Bonifacius*, Card. *Ferrierus*.
- Laurentius*, Card: *Campegius*.
- Antonius*, Card: *Sanserverinus*.
- Ioannes Vincentius Caraffa*.
- Alexander*, Card: *Cesarinus*, *Rome* decessit in *Ara Cali* sepultus. 1542
- Franciscus Cornelius, Venetus*, decessit *Viterbii*, corpore translato *Venetis*. 1543
- Ioannes Maria de Monte*, ex Prænestino Episcopo ad Pontificatum euectus, *Iulius III* nominari voluit. 1550
- Borbonius, Gallus*, regio sanguine prognatus, *Parisiis* obiit, sepultus in Ecclesia *S. Dionysii*. 1557
- Franciscus*, Card: *Cesius*.
- Christophorus*, Card: *Madrutius, Tridentinus*.
- Otto*, Cardinalis *Truchses, Germanus*, à *Paulo III*. promotus; qui *Pisfis* sub *Hugone Boncompagnon*, qui postea pontificatum adeptus *Gregorius XIII* nominari voluit, jurisprudentia studuit, consilio, prudentia admirabilis, Catholicae Religionis in *Germania* contra Haereticos malicus, *Rome* obiit sepultusque in Ecclesia de *Anima*. 1573
- Iulius*, Card: *Roboreus*, decessit *Rome*. 1578
- Ioannes Antonius*, Card: *Sorbellonus*.
- Ioannes Franciscus Gambarà*, *Rome* decessit, sepultusque *Viterbii* ad *S. Mariam ad Quercun*. 1583
- M. Antonius Colonna*, Card. decessit *Rome*. 1597
- Ioannes Antonius Santorius*, Card: decessit *Rome*, sepultus in Sacello Ecclesiae *Lateranen*: à se constructo. 1602
- Alexander Medicus, Florentinus*, ad Pontificatum euectus nomen *Leonis XI* meruit.
- Augustinus Valerius, Venetus*, decessit *Rome*. 1606
- Africanus*, Card: *Colonna*, Magnus Literatorum fautor, literarum & ipse scientissimus, sub *Sixto V* obiit *Rome*. 1608
- Antonius Maria, Gallus*, Card: *S. Laurentii in Lucina*.
- Greg: Petrochinus Montesperus*, Ord: *S. Aug:* à *Sixto V* Card: effectus, obiit *Rome*.

<i>Rome sepultus ad S. Augustinum, in Sacello S. Monicæ.</i>	1612
<i>Benedictus, Card: Iustinianus.</i>	
<i>Franciscus, Maria Card: de Monte.</i>	
<i>Oclavius, Card: Bandinus.</i>	
<i>Andreas, Cardinalis Perettus.</i>	
<i>Dominicus, Cardinalis Gymnasius.</i>	
<i>Marcellus, Card: Lantes.</i>	
<i>Petrus Paulus Crescentius, Rom. Prænestine Ecclesie Episcopus.</i>	1629
<i>Quido Card: Bentivolius, Ferrariensis, cujus virtutes toti Orbi patent, decessit Rome in conclavi post mortem Urbani VIII.</i>	1646

Antonius S. R. E. Cardinalis Barberinus; cui DEUS Opt: Max: ob eius eximia merita longam vitam concedat.

rum cum illa Illmo & Rev.^{mo} *Suarezio* quam amplissime in suis Prænestinis antiquitatibus profecutus sit. Lectorem eo remittimus.

Plura hoc loco jungi poterant. Ve-

P A R S IIII

Regio LABICORUM, HERNICORUM,
aliorumque in meditullio LATII
oppidorum situs & origo.

CAPIT I

Pedum, Gabij, Labici, ceteraque oppida.

Laticum
vel Labi-
cum pro-
misitque
Autorez
scriptura
repositor.
Villa Gor-
dianorum.

IN Via Prænestina, cujus P. Martius Curator erat, Roma Prænesten ducebat, eratque frequentibus sepulchris celebris. Inter cætera verò Villam Gordianorum in ea sitam, quam sanè magnificentissimam fuisse Iulius Capitolinus refert, his verbis: Domus Gordianorum etiamnum extat, quam iste Gordianus pulcherrimè exornavit, & villa eorum Via Prænestina ducentas columnas in tetrastilo habens, quarum 50 Carystie seu marmore viridi, atque fluctibus concolori, 50 Claudianæ, 50 Synnades, candido marmore ac purpureis maculis interlincto, 50 Numidicæ pari mensura, in qua basilicæ centenariæ tres; cætera huic operi convenientia, & Thernæ, quales præter urbem & nunc, nusquam in orbe terrarum. Ubipam verò hæc fuerit villa, cum eorum nullum vestigium superfit, difficile est conjecturare. Putant nonnulli eo in loco sitam fuisse, ubi modò Villa Pamphiliæ, vulgò Turro nova, spectandam se præbet, conjiciuntque ex columnis ibidem erutis, non exigui præti; putant etiam Columnas Ecclesiæ veteris S. Ioannis Lateranensis serpentino lapide conspicuas indè translatas fuisse, ad novæ Ecclesiæ fabricam. Fuisse autem ædificium splendidissimum, hinc patet, quod in quadro positum ducentis circum circa, à singulis lateribus 50, magni præti & diversi generis marmorum columnis sustentatum fuerit. Hic alicubi quoque fuisse Ecclesiam S. Lucei ex S. Gregorio Magno

colligimus; sepulchrum quoque L. Attæ in ea locat Marastellus.

Gabiurum situs.

Gabiurum situs hodierna die adhuc inter Autores controversatur, adèd etiam vel primis seculis ejus vestigia perierant; in Via tamen Prænestina Roman inter & Prænesten sitam fuisse, ex Livio & Dionysio patet, & ob bella cum Romanis gesta magnum sibi apud posteros nomen peperit; sed jam situm ejus inquiramus. Appianus Civ: bell: 1. 5. Γάβιοι πόλις ἐν μέσῳ Πρωίνης τῆς ἡ Πρωίνης. (Gabii urbs est media Romam inter & Prænesten.) Cui Strabo subscribit: Γάβιοι πόλις ἐν τῇ Πρωίνης ὁδῷ κεντρὴν διέκρουσα τὸ ἴσον τῆς Πρωίνης τῆς ἡ Πρωίνης, καὶ ἐκείνην σαδίας. id est, (Gabii oppidum in via Prænestina jacens, æquo intervallo distat à Roma & Præneste, 100 fere stadiorum, id est utrimque. Consentit Dionysius hisce verbis: Oppidum erat, gentis Latinorum, & Albanorum Colonia, via Prænestina, centum stadiis à Roma distans, quam Gabios appellabant. Cum itaque centum stadia, duodecim millia & 500 passus conficiant, Præneste verò 20 milliaribus Româ distet, restet decem milliaribus à Roma & Præneste distans locus, Gabiurum oppidum determinat. Quisnam verò hic locus fuerit, ex mensura modernorum milliariorum determinandum est. Nota tamen Lector, milliaria veterum fere duoibus milliaribus nostratibus longiora esse, Undè

Gabiurum
situs du-
troneus.

Magniffi-
cans. Misf.
cous.

Unde intervallum *Rome & Prænestes*, quod olim 23 milliaribus, prout *Itinerar. Anton.* monstrat, olim distabat, hodiè non null 20 aut 21 milliaribus distat. Hinc alii putant, *Gabios* fuisse eodem loco, ubi hodiè nobile *Colonnensum Castrum*, vulgo *la Colonna*, monti impositum; alii ex ruderibus, uti *Claverius*, colligunt, eodem loco fuisse, ubi hodiè *hospitium publicum in via Prænestina*, vulgò *Posteria del Finocchio*, situm est; quod à nostra sententia non abludivit, cum hoc *Roma & Præneste* tantum distet, quantum prædicti Authores dicunt, & ex ruderibus ingentibus, quæ ibidem sub terra fatiscente deteguntur, luculenter mihi patuit. Fuisse autem *Prisci Latii* unam, quam *Albani* semper præ ceteris coluerint; imò *Romulum & Remum*, post educationem ab *Aeca Laurentia Faustuli* uxore factam, *Nunitorem Gabios* misisse, ibique fecerit literis omnique liberali disciplina excultos fuisse *Dionysius*, *Plutarchus*, *Festus*, asserunt. *Dionys.* l. 4. his verbis eam describit: *Nunc equidem haud tota urbs habitatur, sed ea tantum pars, quæ ad viam frequentatur diversoribus; tunc enim populosa erat, & si qua alia ampla ac spatiosa; sicuti conjecturam facere licet ex ædificiorum ruinis passim existentibus & mœnium ambitu, quæ hodièque magna sui parte supersunt.* Ego sanè, quantum mihi laboriosissimis itineribus per *Latium* confectis, & ex *Dionysii* verbis collige-

re licuit, dicerem profectò, septem à *Tusculo* milliaribus *via Tyburtina*, non procul à *lacu Regillo* sitam fuisse, ubi modo visitur *hospitium*, vulgò *l'osteria del Finocchio*. Quantum *Tarquinius Superbus* ad *Gabiorum urbem* capiendam, irritò semper conatu, laboraverit, *Valerius Max.* scitè describit. Sed enim, quod senili *Tarquini* astutia conficere non licuit, juvenili *Sexti filii* miro calliditatis astu peractum fuit: hic enim iram in se patris concitatum simulans ad *Gabios*, ceu ad asylum confugit, ubi postquam compositis blanditiis, fictæque benevolentie illiciis, omnium attractis animis, plurimum apud omnes autoritatis obtinisset, Patrem de re feliciter gerenda admonuit, qui in hortum introductum nuncium, dum altissima papaverum capita baculo decussisset, quid à filio vellet, veluti hieroglyphico quodam subobscurè indicavit, quod paulò post urbe expugnata, & Republicæ capitibus partim exilio multatis, partim capite plexis completum fuit. Circa hanc urbem *Galli* captà *Româ* cum omnem conatum deposuissent, eodemque se fuga recepissent, *Camilli* ductu auspicioque caltris obtentis adeò horridam stragem perpeffi sunt, ut *Livio* teste, ne nuncius quidem tantæ cladis relictus fuerit; & ipsa tandem civilium bellorum sevitie adeò interit, ut ubinam sita fuerit, ne vestigium quidem superfit.

Sexti filii
Tarquini
superbi
abusus
Gabii.

Tarquinius
papaverum
decussisset.

Gabiorum
urbis fundi-
um excava-
tione vestigi-
um sunt
reliquit.

CAPUT II,

Laticum, Pedum, Scapsia, Pupinia, &c: oppida
veteris Latii.

Laticum.

Laticum, seu *Laticum*, *Gabii* vetustate par, *Albanorum* pariter colonia, à quo & *Laticana* *via* celeberrima nomen obtinuit, in *via Prænestina* situm fuit, quinque millibus passuum ultra *Gabios*, eo in loco, ubi hodiè oppidum vulgò *Zagaruolo*, jurisdictioni *Principis Ludovici* subditum, in colle specta-

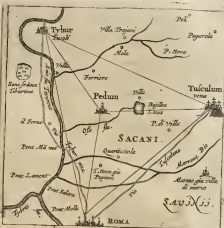
Situs caput
altum ubi
hodie Za-
garolo.

tur, magnæque vetustatis rudera. inscriptionesque ibidem passim inventæ, affatim demonstrant, & *Strabo* id luculenter exponit, quamvis jam sua ætate dirutum. Nonnulli eo in loco, qui *Valmontone* dicitur, positum fuisse existimant; verum cum id omnium Authorum relationibus repugnet, maneat id eo in loco, ubi illud non sine urgentibus

urgentibus rationibus posuimus. *Lavinianum* cum bellis continuis Romanos mirè exagitant, anno urbis conditæ 337 tandem oppidum illorum à Romano Dicitatore militum ingenti corona circumdatum, scalisque capum, coloniam fecerunt, & 1500 eò missis Romanis jugera acceperunt, uti *Livius* refert.

Pedum.

Pedum, antiquum *Latinorum* prisicorum oppidum ob bella continua, quæ contra Romanos gesserunt, à *Scriptoribus Romanarum rerum* maximè celebratum fuit, in *Via Prenestina* situm suum habuit: ubinam verò, controrsum est, nec res discere potest, nisi ex distantia, quam ei *Authores* & *Tabule Itinerariæ* tribuunt. Certè inter *Tusculum*, *Tybur* & *Lavinium* medium locum tenuisse, ex *Dionysio* & *Livio* colligimus, qui eam urbi vicinam fuisse ajunt. Si quidem *Livius*, ubi de *Marcio Coriolano* agit, ait eum devictis *Circeis*, transversis tramitibus in *Latium* transfessum, *Sabricum*, *Longulam*, *Pollustiam*, postcà *Corbionem*, *Vitelliam*, *Trebiam*, *Lavicos*, *Pedum* cepisse, castris ad fossas *Clælias* quinto ab urbe lapide distitas positis: cui consentiunt *Dionysius* & *Plutarchus*, qui *Labico Pedum* movisse *Coriolanum* dicunt. Cum enim *Pedum* quatuor milliariibus à fossa *Clælia* distitum versus *Lavinium* fuerit, fossam vero *Clæliam* quinque millibus passuum *Româ* distitisse ex *Livio* jam didicerimus, certe eam novem milliariū intervallo præter remotam fuisse clarè patet. Tum præter eà locum *Tusculum* inter *Tyburque* medium obtinet. Ego re studiosè indagine inquisita dum omnia diligenter perlustro, tandem incidi in locum, quem hodiè *P. Osteria dell' Osa* vocant, jurisdictioni *Strozziarum* subditum, quem *Osa flavius* præterlabitur, qui ex lacu *Regillo* originem suam deducit, ad cujus ripas ingentia adhuc rudera spectantur, partim terrâ obruta, partim adhuc exitiis paricinis spectanda; atque hoc loco ego *Pedum* constitisse existimo, quasi in centro trianguli, quod

Tybur, *Tusculum*, & *Roma* situ suo conficiunt: quamvis *Cluverius* eo loco id constitisse velit, ubi modò oppidum *Gallicianum*: sed qui diligentius *Authores* inter se comparaverit, videbit, id dici non posse, cum *Gallicianum* plus quam 15 milliariibus *Româ* distet. Hoc itaque oppidum multis variisque hells à *Marcio Coriolano*, à *Gallis* deinde, *Tito Amilino Marcino*, *Q. Publio Philone* Coss. aliisque exagitatam, tandem à *Camillo* Dicitatore scalis appositis, unà cum *Tyburtinorum* *Prenestinarumque* auxiliariis copiis expugnatum fuit, uti ex *Fragmento* quodam *Fastorum Consularium* triumphorumque à *Ducibus* Romanis actorum, quod etiamnum in capitolio exstat, discimus, ubi sic legitur:

L. FURIUS SP. F. M. N.
CAMILLUS COS. DE PEDANEIS ET TIBURTIBUS AN. CDIV.

Scaptiam non procul à *Pedo* distitum, *Scaptia* antiqui *Latii* à *Festo* & *Plinio* celebratum oppidum, eo in loco ponimus, quo hodiè *Villa Strozziarum* vulgò *Longhezza*, proxima *Anienis* cernitur, quatuor à *Pedo* milliariibus distitum. Nam uti *Plinius* asserit, *Scaptia* tribus à nomine urbis *Scaptie* appellata, quam *Pedani* inhabitabant. In suburbano itaque *Pedi* agro constitisse, clarè patet.

Q. Pupinia

Pedi sine
inquiritur.

Pedum
expugnata.

Pupinia.

Pupinia oppidum, sive Pupiniensis ager, cujus frequens apud Autores mentio fit. In hoc Decium consulem ex Hetruria trajecto Tybri & Aniene, ad bellum Hetruscorum contra Romanam machinas infringendas, confedisse scribit Livius: Flammealem quoque ex Hernicorum agro in Lavicanum, & hinc Tusculanum Gabiorumque agrum discedentem, in Agro Pupiniensi, octo millium passuum à Roma intervallo, castra posuisse tradit; ex quibus clarè patet, hunc agrum ejusque oppidum alio loco conditum non fuisse, quàm eo in loco, ubi hodiè Tusculum euntibus, hospitium medio Roman inter Tusculumque intervallo situm est, & vicinæ ruinæ urbis haud exiguæ etiamnum ostendunt; quamvis has ruinas veteris Pupiniæ minime esse putem; sed urbis Lucullanæ à posteris conditæ, & postea tempore Frederici Barbarossæ destructæ, parietinas consultius asserat: hoc enim oppidum, quod hodiè 6 mill: passuum Româ distat, olim octo, milliariibus hodiernis minoribus, distitisse ex Livio paulo ante citato collegimus; cum præterea Plinius id circa Tusculum, id est, non procul indè remotum asserat, maximè nostram opinionem confirmat, id inter Viam Latinam & Lavicanam situm fuisse; indicioque haud obscuro est, macilenta agri hujus uti olim ita hodiè, ob topheaceam, qua obtegitur, glebam sterilescentis constitutio. Nam uti Varro refert; In Pupiniensi agro neque arbores prolixas, neque vites feraces, neque stramenta videri crassa posse, neque ficum: quin & plantas, & arbores pierasque, & prata retorrída & muscosa esse; quæ ita libit Columella l. 8, c. 4, M. Attilium Regulum Carthaginiensem Domitorem Pupiniæ pestilentis simul & exilis agri cultorem fuisse, ut proinde Valerio Maximo referent, Attilius demortuo villico, alium sibi submitti à senatu petierit, ne deserto agro, omne quoque ad alendam familiam suam subsidium deficeret. De cæteris oppidis Latii ad radices montium

Pupiniæ
alium situm.

Prænestinorum inter Tybur & Præneste suo loco dicitur. Porro à Tusculo progredientibus via Latina, primò, uti supra diximus cum de Tusculano agro tractaremus, proxima occurrit Roboraria: hodiè locus est, vulgò la Molarà, cujus rudera in colliculo adhuc videntur. Sequitur deindè via Latina Algidus mons unà cum oppido infra posito: hodiè locum hospitium occupat, vulgò l' Osteria, tribus milliariibus ultra Roborariam, Dianæ templo celebre. Sequitur postea Corbio Equorum oppidum, Algidus Hortoneque confederatum, quæ egregiè sese semper contra Romanos gesserunt, donec tandem, Dionysio Livioque teste, ab Horatio Pulvilio Dictatore capta dirutaque fuere, anno Urb: Cond: 258. Ultra verò Algidum fuisse situm, ex dictis Authoribus patet: per hoc enim aditus patebat in Algidum. Dico itaque verisimile esse, hoc eodem loco fuisse, ubi hodiè oppidum spectatur, vulgò Monfortino, Burghestorum jurisdictioni subditum: hoc enim vicinum fuit Algido, ab hoc non nisi tribus aut quatuor milliariibus distitum.

Roboraria.

Corbio.

Vitellia quoque & Hortone apud dictos Autores frequens fit mentio, quæ haud dubiè Algido & Corbioni vicina fuit, Labicos intèr & Corbionem posita; hanc Marcium Coriolanum Dionysio teste cepisse, Livius auctor est, quem & menstruo spatio septem oppidis potitum citatus jam Dionysius refert; Hortonam verò magis à Vitellia versus montes Prænestinos declinasse colligitur. Sed hæc in mappa apertius explicantur. Bolam quoque oppidum Equorum hîc vicinum fuisse, quod Posthumus tandem magnis cladibus suorum cepit, inter Præneste & Labicos situm. Sed hæc & alia pleraque oppida à Livio, Dionysio, & Plinio memorata, jam eorum ætate nullo relicto vestigio interierant. Atque hæc de mediterraneis oppidis Latii præci sufficiant. Atque hæc sunt ferè loca præci Latii à Tybure Corcejum usque nonnullius apud

Vitellia &
Hortone.

Bola.

apud Scriptores celebratis ; in quo & à Plinio recensentur post dictos populos alii complurium oppidorum, quae

neque ab aliis referuntur Authoribus, neque ubi, aut quo loco confiterint, sciri potest. Sunt autem sequentia nomina :

Antiquorum Latii Populorum sedes indicatae.

<i>Bitulum,</i>	<i>Cusnetani,</i>	<i>Oculani,</i>
<i>Tifata,</i>	<i>Foretii,</i>	<i>Querquetulani,</i>
<i>Aniternum,</i>	<i>Hortenses,</i>	<i>Sisolfenses,</i>
<i>Acienfes,</i>	<i>Manates,</i>	<i>Tutienfes,</i>
<i>Abolani,</i>	<i>Macrales,</i>	<i>Vrnetellarii,</i>
<i>Bubetani,</i>	<i>Antucomenses,</i>	<i>Velienses,</i>
		<i>Ventulani:</i>

Ad eoque concludit Plinius, ex antiquo Latio 53 populos sine ullis relictis vestigiis interisse, nec suo tempore ullorum situm cognitum fuisse.

quam amplius appareat, molibus pondere suo terrenas glebas extrudentibus, uti in *Obelscus Romanis* patuit, qui ab ultima eorum ruina sub *Gothis* facta usque ad *Sixtum V.* Pont : Max : 24 palmorum profunditate subsiderant. Accidit hisce, quod pluvius, imbribusque agrorumque inundationibus madescunt rudera, et arenis lutoque invecio miscum paulatim progenerent, deinde herbas, postea etiam varios fructus, virgultaque producant: quorum radicibus paulatim incrascentibus inстар cunicorum, saxa parietina in minutiores semper minutioresque partes dissident, ac proinde successu temporis facile integantur, aliunde advectis glebis; rursum cum quotannis foliis cadentibus nova terrenarum quilibet quilibet foboles nascatur, certum est, horum incremento multorum annorum spatio terram adeo atolli, ut vix moles ruderum amplius appareant, quod quotidiana me experientia docuit, in plerisque tum *Rome*, tum in suburbanis oppidorum ruinis; in quocunque enim loco paulo profundius terram effoderis, statim, non modo rudera, sed & integras habitationes reperies. Sed de hisce alibi fufius.

Temporis incrementi edacitas

Causae, ob quas sine ulla sui vestigio pluri-malicia ex-sultata se-pulta la-teant.

Quaeri itaque non immerito potest, cur vel quomodo adeo perierint, ut ne vestigium sui relinquerent? Illi respondeo, id multiplices ob causas accidisse. *Primo* ob bellorum civilium saevitiam, qua uti nulli rei parcitur, ita igne & gladio omnia paulatim consumpta fuerunt. *Secundo*, quia incolae inter continuas bellorum molestias exagitati, cum quietem tutamque vitam se degere posse non viderent, relictis oppidis alio se transtulerunt, vel ab ipsis Romanis Roman abducti ibidem habitare permitti sunt, uti de *Albanis, Lanuvinis, Pedanis*, aliisque supra diximus. *Tertio*, ob frequentiam pestilentiae, quae nullo non tempore *Latium* gravissimè ad interuccionem usque vexavit, qua urbes & oppida viduata, homines paulatim sibi ipsis in ultimum interitum viam stravere. Successit hisce non habitatis pestilens & gravis aer, quo oppidorum ager oppressus, posteris omnem spem eorum incolendorum ademit, uti supra de locis maximè maritimis, *Ardea, Laurento, Lavinio, Ostia* aliisque diximus. Atque haec ratio est, cur habitati cessarint. Quod verò sine vestigiis interierint, mirum alicui videri potest; sed qui norit, quantas tempus edax rerum mutationes inducat, is non adeo mirabitur: est enim ita natura comparatum ingentibus molibus fabricarum, ut successu temporis ita mole sua subsideant, ut non dicam centum annorum spatio, sed decennio quic-

Volsorum oppida fuere, *Satricium, Volsco-Corioli, Longula, Pollifca*; ab *Aequis* occupata, in medullio *Latii* sita, de quibus in praecedentibus duo verò oppida *Porrugo & Ecbetra*; haec in *Hernicorum* agro inter *Ferentinum & Signinum* in montibus constitit: illa huic proxima, *Antena Volsorum* oppidum pariter in montibus. De reliquis oppidis *Volsorum* amplissime in *Agri Pontini* descriptione agetur.

Volsco-tum oppida.

CAPUT III,

De Agro, seu Regione Hernicorum.

Hernico-
rum Ety-
mum ac
fides.

*H*ernici à locis scopulosis saxosisque, quæ passim incollebant, appellationis suæ etymon sortiti sunt: est enim juxta linguam *Marforum Hernia* nil aliud, quàm saxum; quamvis alii dicant, hoc nomen habuisse à Capitano quodam *Pelagorum* nomine *Hernico*; & quamvis hi populi inter veteres *Latinos* non fuerint computati, quia tamen statim à principio jugo *Romanorum* subditi fuerunt, *Latio* latè sumpto jure belli accesserunt; comprehenditque omnes illos populos, qui *Prænestinorum Albanorumque montium* dorso utrimque ad *Lirium* usque fluvium inhabitabant; quos inter populos præcipuè celebres fuerunt *Anagnini*, *Ferentini*, *Frysinates*, *Verulani*, *Alatrin*, qui multo tempore atrocissima cum *Romanis* bella gesserunt, de quibus vide *Livium*, *Dionysium* aliosque.

Anagnia.

Anagnia non antiquitate minùs, quàm rebus gestis celebre *Hernicorum* oppidum est; *Virgilius* à fertilitate eam commendat, cum dicit:

Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascit.

Cui subscribit *Silius l. 8.*

Quis p. pinguis sulcans Anagnia glebis.

Et l. 12. *Fruiferis gaudens Anagnia glebis.*

M. Antonii muti-
fides.

Hac in Urbe *M. Antonius*, postquam repudiata *Fulvia Augusti* sorore *Cleopatra*m duxisset in uxorem, numisma ejus honori consecratum cudit: variis etiam prodigiis apud *Livium* celebris habetur, quem vide; adeò ut non tantùm *Romani Imperii* gliscente magnificentia, summo in honore fuit, sed & decrescere ea ob præclarissimorum virorum indè prodeuntium gesta, ingens nullo non tempore famæ celebratiffique incrementum sumpserit. Ex hac enim quatuor orti sunt summi Ponti-

Anagnia
extrema
illius
patris.

fices: *Innocentius III*, *Gregorius IX*, *Alexander IV*, & *Bonifacius VIII*. *Innocentius* quidem *III*, uti & *Gregorius IX*, ejus nepos, ex nobilissima juxta atque antiquissima Familia Comitum, vulgò de *Conti*, originem traxerunt. *Gregorius IX* prudentia & literis clarus Decretalium author fuit, quæ ex variis literis & constitutionibus Pontificum diversorum conciliorumque sententias constituebantur; Apotheosis honore affecit Reate *S. Dominicum* ord.

S. Domi-
nicus et S.
Elisabetha
& Grego-
rio IX,
inter Divos
relati.

Prædicatorum Fundatorem, & *S. Elisabetham Thuringie* principem inter Sanctos relatos. *Alexander IV* Pontifex similibus virtutum ornamentis insignitur ab Ecclesiasticæ historiciæ Scriptoribus. *Bonifacius VIII*, ex nobili *Cajetanorum* Ducum familia, primus Annuum Jubilæum anno quovis centesimo instituit ac celebravit anno 1300. quem ritum posteris mandavit centesimo quoque anno antiquæ legis imitatione servari; Sextum Decretalium Librum ope *Divi Magellani* composuit; tandem à suis propriis concubivis

Bonifacius VIII
Jubilæi
author.

Anagnie patria sua captus congnatufque in manus *Sciarræ Columæ* inimici sui mortalis, *Romanorum* rediit post captivitatem in *Castro S. Angeli* satis cessit. Præter complures Cardinales Episcopos sine numero habuit; hodiè quasi deserta jacet, & partim pelte, partim civilium cædium truculentia ad nihilum quasi reducta: cujus causam dicere rogati indigenæ respondent, ultròque fatentur, post actionem indignam, qua *Bonifacium VIII Christi* Vicarium in manus inimicorum injustè tradiderunt, justo DEI judicio, omni maledictionis genere se percussos fuisse; jam enim annonæ caritate, pestis pedissequa, nunc incendiis, modò incertinis urbis dissidiis, sanguine multorum contaminatis, civitas mirum in modum ad usque integritatem familiarum exlur-

Pontificis
interacerati
mors.

Anagnia
est præpe-
modum de-
serua.

extirpationem afflicta, nunquam in pristinum dignitatis statum se reducere potuit. Unde peccatum Antecessorum suorum, in *Bonifacium VIII* commissum, tantorum malorum causam considerantes, ut *DEUM* propitium redderent, à *Clemente VIII* peccati commissi absolutionem petiisse, camque obtinuisse dicuntur; ut vel hinc pateat, quantoperè *DEUS* puniat eos, qui temeraria mente *Christo Domini*, sacerdotibusque *DEO* consecratis, maxime autem Vicario ejus in terris violentas manus imponunt. Certè in nulla historia legitur, tales vindices *DEI* manus evasisse.

Est urbi huic vicinus fons à *Plinio* oppidò celebratus, *Tofanus* nomine, cujus fluxus hyberno tempore sistitur, ætivo, copioso aquarum profluvio exundat, flumenque efficit, quod in *Lirin* se exonerat, de quo de rebus physicis *Latii* infra fusus ægemus.

Intervallo verò quinque millium passuum *Anagnia*, in colle se spectandum præbet nobile olim *Hernicorum* oppidum *Ferentinum*, vulgò *Ferentino*, de quo multis in locis *Strabo*, *Dionysius*, *Livius*, *Antoninus*, *Ptolomeus*, tanquam de præco *Hernicorum oppido* crebram mentionem faciunt. Indigenas primò *Romanorum* jugo *Tullium Hostilium* tertium *Romanorum* Regem subjecisse tradunt scriptores, qui tamen jugo excusso propriis legibus vivere maluerunt, quam *Romanorum* civium numero adscribi.

Sequitur *Ferentinum Frusino Hernicorum* urbs celebris, gravia bella gessit cum *Romanis*. In hac *Livio* teste l. 27, prodigiosæ magnitudinis infans natus dicitur; agnus quoque cum capite porcino: posterioribus verò temporibus, duorum ortu Pontificum magnam famam acquisivit, scilicet *Hornisii* & *Syberii*. Non procul hinc *Verule* in monte fit obvium oppidum, una ex præcis *Hernicorum urbibus*, passim apud Authores veteres celebratum; magnam famam illi peperit *Aeneas Philonardus* à

Paulo III ex Episcopo patriæ suæ ad Cardinalitiam dignitatem assumptus, rerum gestarum gloria clarus, summus semper Literatorum fautor.

Huic vicinum occurrit *Castrum Firmantum*, nomen carceris *Celestini V* Pont. Max: qui prius *Petrus Maronus* appellabatur, meruit; hic ex Eremitica vita, quam in monte *Maiella* sanctitate plenam agebat, *Perusis* à duodecim Cardinalibus in Conclavi, ad Pontificatum *Caroli IV* Regis *Neapolitani* favore, assumptus, *Aquile* mitra solennia obivit, ubi rei novæ miraculo ducenta serè hominum millia spectatum convenère; sed vir optimus & sanctissimus magis solitudini natus, quam rebus agendis, à *Benedicto Cajetano* Cardinale persuasus, qui postea *Bonifacius VIII*, ejusque successor fuit, sese Pontificatu mense sexto *Neapoli* abdicavit; verùm cum postea etiam totum serè mundum sanctitatis opinione motum post se traheret; Pontifex *Bonifacius* Schisma prævertens, captum in custodiam *Fumani* intravit, ubi sanctissimè obüt; *Clemens* verò *V* eundem ob merita, summamque vitæ sanctitatem ac patientiæ incredibile documentum, in sanctorum numerum *Lugduni* retulit.

Alatrinum hinc tenditur antiquissimum *Hernicorum oppidum*, monti impositum; de quo, cum confederati essent *Anagninis*, *Ferentinis*, *Frusinatis*, *Verulanis*, & *Alatrensibus* contra *Romanos*, frequentem mentionem faciunt supracitati Authores. Ex altera verò montium *Tusculanorum* catena in *Hernicorum* agrum longè extensa, occurrit primùm à *Tusculo* oppidum *Monfortinum*, quod nos veterem *Cor-* Montfor-
bionem suprà diximus; hoc sequitur *Signia* quondam celeberrima urbs, & Signis pæ-
hodiè etiamnum Episcopatu illustris; ria Vite-
quam ortu suo summè illustravit *Vita-* lana Pon-
lianus Pont. Max: Cantus *Romane Ec-* tis, quo pri-
clesiæ organorumque institutor; Item mæ Pli-
Laurentius Grana Episcopus hujus loci, nadiano
omni virtutum genere clarus, orator suissini.
sui temporis facile primus, adeoque

Noiite tan-
gere an-
notas.

Tofani
factus mi-
robis na-
tura.

Ferenti-
num.

Porcine,
ovæ Fir-
tionis
consigna-
runt.

Verule.

Castrum
Firmantum
Cæter S.
Cælestini
Papæ, quif-
que vitæ ac
moræ.

Alatrinum.

Montfor-
tinum.

*Memoria
suspenda
Laurculii
Graz.*

*Vinum
Signinum
laudabile.*

tenaci memoria præditus, ut quicquid
legisset, id ex memoria depromptum
iisdem verbis referret. Vinum quoque
Signinum multum celebrari à *Strabone*
& *Plinio* legimus, vi adstringente cum-
primis præditum; undè *Martialis*:

*Potabis liquidum Signina morantia
ventrem*

*Ne nimium sistant, sit tibi parca
sitis.*

Atque hæc de *Hernicis* pauca suffi-
ciant.

LATII PRISCI

LIBER III.

De Antiquitate TYBURTINÆ URBIS,
& summa veteris magnificentiæ, quæ in
villarum ruderibus adhuc in toto Ter-
ritorio deteguntur, varietate,
& multitudine.

P R Æ F A T I O.

Nter cæteras Prisci Latii urbes, quas multorum anno-
rum curiculis, summo studio explorare contendi, nullam
certè, in qua tot ac tanta veteris magnificentiæ indicia
speclanda se offerunt, quàm in Urbe Tyburtina, me
offendisse fateor, ut proinde eam paulò amplius diffusû-
que, quàm cæteras, hoc loco describendam censuerim. Sive
enimejus antiquitatem, quàm Romam conditam 461 annis, Dionysio
teste superat; sive loci ad relaxandos animos potentium à seculo virorum
speclamus, reperiemus, nullum ferè ex Regibus, Consulibus, Cæsaribusque
Romanis fuisse, qui non, si quandoque ab ingentium curarum sollicitudi-
nibus, negotiorumque Imperii mole, diverticula quærerent, illa Tybure,
veluti in opportuno loco, & amenitate conferto constitueret. Sed ut rei
veritas luculentius pateat, de singulis ordine, ab ejusdem primæva origine,
usque ad ultima præsentis seculi tempora dicemus. Valete Tyburtini &
plaudite.

P A R S I.

CAPUT I,

De Origine Urbis Tyburtinæ.

Constat teste Dionysio Halicarnassico, Gentem *ωπρωθηνα, παλαιότερον*, id est, primævros post diluvium homines *Priscum Latium* incoluisse, quos nos *lanigenas*, Græci Scriptores, *Sicavos* appellant, corrupto utique ex lingua Chaldaica, qua *prisci* mortalium homines post diluvium, dum in varias mundi oras, ad novas colonias fundandas dispersi, adhuc utebantur, derivato vocabulo. Siquidem *שׁוֹר* *Sicani*, à quo *Sicani* vox non multum abludivit, in *Chaldeo* idem est, ac populorum Ductores, uti in operis hujus principio, & *Hetruria* nostra quam amplissimè deduximus. Hi *Sicani* in *Latio* *prisco* post multiplices viarum errores, in *Tyburino* colle, sive aquarum abundantia, sive uberrimi agri fertilitate allecti, oppido, quod *Sicilianum* vocabant, extructo consisterunt. Ita Dionys. *παρ' οἷς ἐν κρηεῖς τῶδε χροῖνε μέρθ' ἢ τῆ πῶλεθ' ὀνομάσται Σικελίων*. Et quod oppidum hodiè *Siciliano* dicitur, pariter ab iis conditum fuisse, complures Authores haud incongruè conjecturâ afferunt. Hi *Sicani* itaque in pace & tranquillitate bonis terræ fruentes, derepentè à *Pelasgis*, qui unâ cum *Aboriginibus* in *Reatino* Agro recens ex *Grecia* profugis sedem suam constituerant, violentia armorum in-vasi, paucis exceptis, toto *Latio* cedere coacti, in *Trinacriam*, quæ postè ab iis *Sicania* dicta fuit, sese contulerunt. De quibus quia in prima hujus operis parte uberius disseruimus, eo Lectorem remitto.

Sicanorum
Erymum
Sicilianum.

Sicilianum.

Trinacria.

Nova pro-
pulatorum
Colonia.

Oppidum, quod *Sicilianum* vocabant, extructo consisterunt. Ita Dionys. *παρ' οἷς ἐν κρηεῖς τῶδε χροῖνε μέρθ' ἢ τῆ πῶλεθ' ὀνομάσται Σικελίων*. Et quod oppidum hodiè *Siciliano* dicitur, pariter ab iis conditum fuisse, complures Authores haud incongruè conjecturâ afferunt. Hi *Sicani* itaque in pace & tranquillitate bonis terræ fruentes, derepentè à *Pelasgis*, qui unâ cum *Aboriginibus* in *Reatino* Agro recens ex *Grecia* profugis sedem suam constituerant, violentia armorum in-vasi, paucis exceptis, toto *Latio* cedere coacti, in *Trinacriam*, quæ postè ab iis *Sicania* dicta fuit, sese contulerunt. De quibus quia in prima hujus operis parte uberius disseruimus, eo Lectorem remitto.

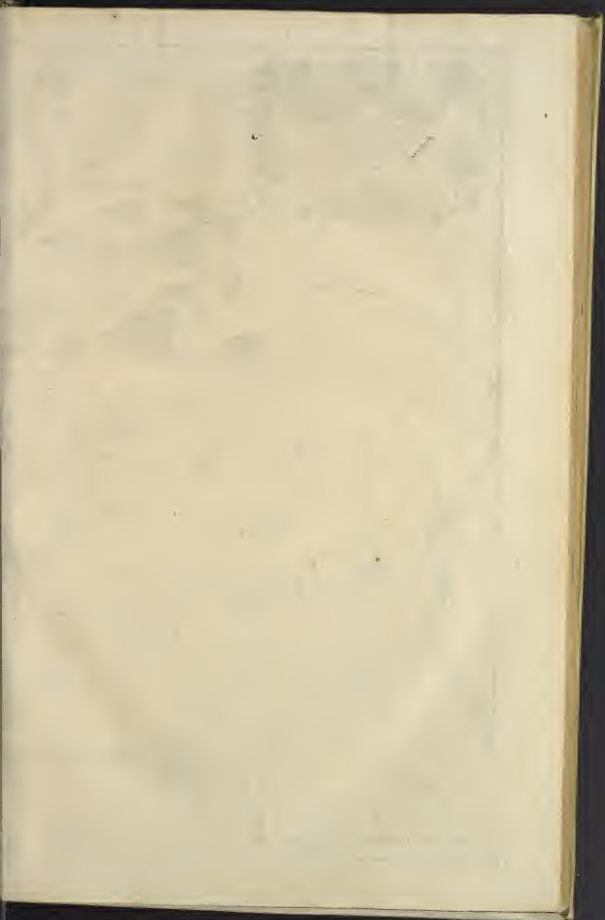
Haud multò post alia *Græcorum* classis in eam *Italiae* partem appulit, uti *Dionysius* ait, sexaginta ferè annis ante bellum *Trojanum*, profecta à

Pallantio Urbe *Arcadie*. Eam *Colo-*
niam deduxit *Evander*, *Mercurii* & *Themidis*, quam & *Romani* *Carmentam* vocabant, filius: classem ducebat *Catillus Amphiarai* filius. Hi ex *Ioni* *Maris* portu, ad quem appulerant, per longas viarum ambages, tandem in *Latio*, ad collem, quem à *Pallantio* *Arcadie* urbe, *Pallantium*, *Latini* postè *Palatinum montem*, prima *Romane* *Urbis* incunabula, dixerunt, consisterunt. Hinc *Catillus* castra sua movens, ad 16 lapidem versus montem, ibidem cum *Aboriginibus*, & paucis *Sicavorum* reliquiis degens, tres filios procreavit, *Tyburium*, *Catillum*, & *Coracem*, qui congruam ætatem nacti unâ ibidem civitatem condidere, quam à majoris fratris nomine *Tyburto*, *Tyburturnum* nominarunt. *Corax* verò & *Catillus* relicta curâ civitatis condite, aliis intenti, *Coram* in *Volsurion* Regione condidit; ita *Solinus* c. 8. *Tybur* *Catillus* condidit *præfectus* *Clas-*
sis *Evandreae*; *Catillus* enim *Amphiarai* filius, post prodigiosum patris apud *Thebas* interitum, *Oecle* avi jussu tres liberos in *Italia* procreavit, *Tyburturnum*, *Coram*, *Catillum*, qui depulsi ex oppido *Siciliæ* veteribus *Sicanis* à nomine *Tyburti* fratris natu maximi urbem vocarunt. Contigerunt hæc triginta annis post adventum *Catilli* *Majoris* in *Latinum* cum *Evandro*, totidemque annis ante *Ilii* excidium, quemadmodum ex prædictis patet. *Tybur* igitur nomen suum obtinuit 460 annis, sive quod idem est, 17 ætatibus ante bellum *Trojanum*, dando singulis ætatibus, juxta mentem *Dionysii* 27 annos. Nam *Catillum* in *Latinum* venisse 60 ann. ante bellum *Trojanum*, supra ostendimus: *Roma* verò condita post *Ilium* expugnatum 432 annos computat; teste *Dionysio*. Post *Ilium* captum 432 annos

Tyburti
condidit.

Tyburti
Antiquitas
Chronologica
ostendit.

Albani

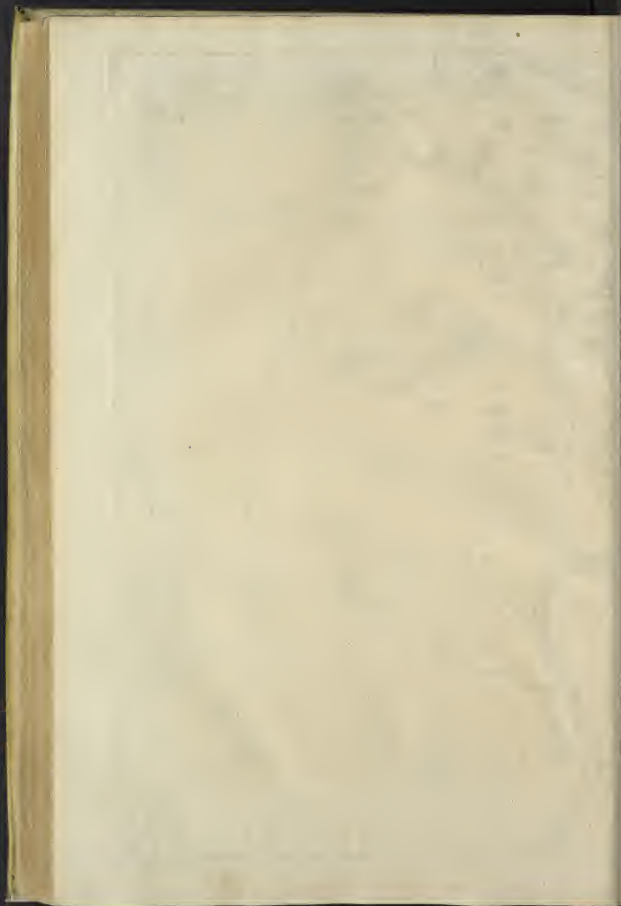

SABINA

*Albani Romuli & Remi ductu coloni-
am miscerunt Romam anno 1 Olymp.
7. A Troje verò excidio usque ad 1
Olymp. numerantur 406 anni, qui-
bus juncti 30, qui à 1 Olympiade ad
7 usque effluerunt, idem annorum
spatium prodit 437. hisce si junxeris 60
annos ante Troje expugnationem, ha-
bebis summam annorum 467 ante
fundationem Romæ, quo hæc facta
sunt, anno videlicet 3736 post Crea-
tionem Mundi, qui incidit in annos
Iairi Judicis de Tribu Manasse, juxta
Eusebii computum, & ann. 1213 ante
Christum. Verùm ut hic annorum com-
putus, qui mirum in modum inter Au-
thores discrepat, decidatur; sciendum
est, varias ex Græcia in Italiam fuisse ex-
peditiones, quæ tamen omnes ab uno
Pelafgo originem suam trahunt, quem
& ego alium non fuisse dico, quàm ex
Phalec Hebræi filio, cujus copiosa pro-
genies post turris linguarumque confu-
sionem in vicinam Peninsulam, quam
posteri Peloponnesum appellarunt, novas
fundata colonias, penetravit, in qua
ex dicta Phaleci progenie, Pelafgus no-
men proavi sui retinens Phalagiam
fundavit gentem; hoc pacto, quo Dio-
nysius refert, phelafgus primus Pelopon-*

*nesi Dux & habitator, filium habuit no-
mine Lycaonem, & hic duos filios, quo-
rum prior & natu major Nyctinus pa-
ternum imperium administravit; alter
nomine Oenotros relicto fratri imperio
primus in Italiam expeditionem movit,
unde & ab eo Oenotria dicta fuit. Post
centum circiter & 86 annos Pelafgi ex
Peloponneso pulsus in Thessaliam &
Hamoniam concesserunt, ibidemque per
quinque ætates commemorati per Lelegas de-
nuò abacti, expeditione in Italiam mota
primùm ad ostium Padi consisterunt; de-
indè iter suum, quo eos fortuna ferebat,
prosecuti, per Umbros in Reatinum Ag-
rum concesserunt, ubi Aboriginibus,
qui & ipsi à Janigenis orti, se conjun-
gentes, unanimi conspiratione Siculos,
quos & Sicanos appellant, qui toti Sabinorum
& Latio ultra citraque Anie-
nem dominabantur, adorti eos sedibus
suis pulsos exulare cogerunt. Hisce igitur
postea in secunda expeditione Græcorum
Arcadica Catillus, recens ex Græcia
Evandrea Classis præfectus, se conjun-
gens, ibidem tres filios genuit, Tyburum,
Coracem, & Catillum, qui novam
in colle ad Anienem civitatem condide-
rant, eandem à majori natu fratre Ty-
burte appellant.*

*Yliffiu-
dicitur quæ
situm Ita-
lia à 1100
ante
Christum
semper co-
lata.*

*Aurorum
diſcov-
antia.*

*Græcorum
expeditio-
nes in Ita-
liam.*

*Colonia à
Phalec
Hebræi filio
deducta.*

CAPUT II,

De Catilli Domus origine.

*Oedipus
Laii
filius.*

REx Thebarum Lajus Regni
felicitate gaudens, dum libe-
ros non haberet, eorundem
percitus desiderio, Oracu-
lum consuluit, quod respondit, melius
esse, ipsum liberos non habere. Acci-
dit tamen, ut postea Lajo nasceretur
filius, qui, uti dixerat Oraculum, veri-
tus similitudinem filii sortem, cum pefora-
tis pedibus expositum Campis ad inter-
ritum relinquebat; innocentis tamen
pueri commiseratione tactus, eum ex
Campis ablatum femina cuiusdam Poly-
bii enutriendum commisit, quæ eum
à foratis pedibus Oedipon nominabat.

Post complures itaque annos Lajus
ingenti concitabatur desiderio cogno-
scendi, quid de filio ageretur: eodem
ardebat desiderio Oedipus jam adultior
factus, ut quid de Lajo patre gereretur,
intelligeret. Undè uterque utriusque
ignotus, Lajus pater de filii Oedipidic
patris Laii itatu consulitur Oraculum,
itinere se accingit. Accidit autem, ut
inter angiportum montis sibi invicem
obvii, dum neuter alteri cedere vellet,
exortà rixâ, ubi ad arma perventum est,
infelix Lajus proprii filii manu truci-
datus occubuit, Regno sine successore
relicto. Habebat Rex Lajus uxorem

*Laii Oedi-
pici bi-
stria.*

R
Iocastam

Sphynx
Ænigmata
titid.

Oedipi se
mitis fecerit
in matre.

Etheocles
& Polynice
sibilaria.

Amphiarai
sibilaria.

Iocastam nomine, *Oedipi* matrem, quæ cum audisset, *Oedipum* quendam *Ænigma* perarduum à *Sphynge* sibi propositum miro successu solvisse, adeoque complures viatores à morte, quam *Sphynx* *Ænigmata* à se propoſita non soluturis intencabat, liberasse; *Oedipum*, in tanti beneficii recognitionem, matrimonio sibi connexuit; nescio *Oedipo Iocastam* matrem suam esse, nesciâ *Iocastâ* *Oedipum* filium suum esse. Cognita tandem ex variis casibus sanguinis affinitate, adeò *Oedipum* suscepti matrimonii puduit, ut renunciato humani generis consortio, voluntario sese exilio, relicto *Etheocli*, & *Polynici*, filiis suis, ex *Iocasta* procreatis, jam adultis, regno damnârit. *Etheocles* inito inter fratres pacto, ut annua regnatione peracta alter succederet, *Regni Thebani* gubernacula adiit. Sed cum anno jam elapso, dulci regnandi veneno illectus, cedere nollet; *Adrastus* Rex *Argi*, de injuria *Polynici* genero suo in pacti violatione commissa certior factus, ira succensus, *Etheocli* bellum movet, selectis in hunc finem *Hippodonte* & *Partenopæo* ducibus fortissimis. Sed enim cū videret, sine *Amphiarao*, sanguinis affinitate conjuncto, acceptum molimen desideratum successum fortiri non posse, illum ad consortium belli invitavit. Hic ab oraculo, (*Thebas ne adiret, in ea verò enim sibi moriendum esse*) monitus, sese clandestinâ fugâ subduxit, nemine præter *Eriphylen* uxorem *Amphiarai*, & *Sororem Adrastii*, ubinam locorum esset, confugio. *Eriphyle* uxor *Polynici*, oblata sibi ab *Argia*, filia *Adrastii*, aureâ catenâ evicta, latebras *Amphiarai* mariti sui detexit, & mox ad belli *Thebani* molem suâ autoritate sustinendam, quâ precibus, quâ minis adactus, aureo curru insidens, dum fortissimè pugnat, en horrendum dictu, fatiscente terra, vasta voragine unâ cum curru absorptus nunquam comparuit, intersectis in eodem bello *Etheocle* & *Polynice*, cæterisque Principibus consecratis. Habebat *Amphiarauus* duos filios,

Alcæonem, & *Catillum*. Ille *Apolliniæ* consilio supremum adeptus *Argivorum* dominium, tanto *Thebas* impetu, tanta armatæ manus violentia invasit, ut tandem omnibus devictis trucidatisque, ingenti quoque prædâ spoliisque onustus, eam in ultimam extremiî ruinam deduxerit, *Eriphylen* quoque matrem suam, eò quod *Amphiarauum* in latebris absconditum detexisset, in commisso sceleris vindictam, tanquam unicam mortis inaudite causam, nullâ maternorum viscerum commiseratione commotus, è medio sustulit. Tandem & ipse *Alcæon*, sive æstuantis vehementius ex furore cerebri inflammatione, sive ex impiè patrati matricidii immanitate perturbatus, in amentiam lapsus, miserabiliter sine vitam suam conclusit. *Oecleus* itaque *Amphiarauum* filium terre absorptum voragine, *Eriphylen* nurum suam à proprio filio consecram; *Alcæonem* matricidam, nepotem mente insuper captum, univcrsæ domus suæ stirpem, novercantis fortunæ inclementia penitus destructam, *Catillum* natu minorem *Amphiarai* filium solemnî sacrificio Diis consecratum voto quoque, de patria oppidò iis infortunata relinquenda, obtrinxit: undè postea hoc pacto consecrati, nomen apud posteros meruere, sacræ juventutis, uti rectè *Dionysius*: *ισοί τις αὐτῶν νεότης καὶ σωθεῖσα θεοῖς, κατὰ τὸν Πηχάεον νόμον ὑπὸ τῶν πατέρων δοσαλλύου λέγεται, οἰκήσεσθαι τὴν ἀπὸ τῆς δαίμονος σφίσι δοσσοσύβην.* (*Fili fuerunt quedam Diis sacra Inventum patrio ritu à parentibus missa ad incolendas, quas fortuna datura erat, sedes. Catillus itaque Amphiarai filius Oeclei avi jussu, ut Solinus ait, post prodigiosum patris apud Thebas interitum, cum omni sectu, ver sacrum missus, relictis omnibus fortunæ patriæ bonis, sese Evandro Mercurii Thebanorum expeditiois filio junxit, qui ob civilium in Arcadiâ dissidationum exortos turbines, comparata valida classe averfens patriam ad alias*

Consecrat
scelerum
scelus in
Oedipi
familia.

Oeclei
bituria.

Caloniarum
origi.

Thebanorum
expeditio
dissid.

alias colonias detegendas jam in pro-
cinctu erat qui & *Catillum* aetate floren-
tem insigni corporis robore & haud
dispari animi magnitudine praeditum,
jam abiturientis classis praefectum
constituit. *μὲν δὲ πολλὸν χρόνον στόλος*
ἀλλ' ἐπιλιπὼν ἐὶς τὰ τὰ χωρία
Ἰταλίας καθέγγεται, ἐξηκοστῆ
μάλιστ' ἔτει πρὸ Τρωϊκῶν,
ὡς αὐτὶ Ῥωμαῖοι λέγουσι, ἐκ Παλα-

τίε πόλεως Ἀρκαδικῆς ἀναστὰς. ἢ ἔτι
δ' ἀποικίας Ἐυανδρῶ & Ἐρεμῆ γυρό-
ῶσθε. Haud multo post alia classis
Graecorum in eam Italiae partem appulit,
60 ferme annis ante bellum Trojanum,
ut ipsi Romani tradunt, profecta à
Pallantio urbe Arcadiæ. Eam colo-
niam deduxit Evander filius Mercurii.
Classis verò *Evandra*, *Solino* teste, praefectus erat *Catillus*.

*Graecorum de Italia ad-
venit.*

CAPUT III,

De Evandri colonia in Aboriginum Terram, quod Latium dicebatur, deducta, & inde per Catillum in Tyburtinum Collem.

Saturnia
Elymus.

IN prima hujus Libri parte ostensum fuit, uti & in nostra *Hetruria*, *Ianum* primum *Latii* possessorem, postmodum *Saturnion* lōnis fugientem infidias, advenam hospitio excepisse; qui defuncto *Iano* successore Regni, ob ingentia in humanum genus praestita merita, in Deorum numerum relatus, *Latium Saturniam Terram* dici voluit, de qua certiores facti *Pelagii*, illuc cum valida expeditione, ubi tantorum bonorum abundantia foret, Oraculi monitu, concesserunt, quod hujusmodi fuit:

Στάγχιτε μαϊώβροισι Σικελῶν Σα-
τερνίαν αἶω,

Ἡ δ' Ἀεοειρήνω κοτύλλω, ἔνασος
ὄχέτω.

Οἷς ἀναμιχθίντες δεκάτῳ ἐκ-
πέμψατε Φοῖβον.

Καὶ κεφαλὰς Κρονίδη καὶ τῷ πατρὶ
πέμπετε Φῶτα.

Pergite quaerentes Siculum Saturnia
rura,

Atque Aboriginiam Cotylum, ubi se
insula dicitur.

Quis missi, decimas Clavio transmitti-
te Phebo,

Et Diti capita, & transmittite lumina
Patri.

Pelagii itaque in *Agrum Reatinum*

appulsi, cum *Aboriginibus*, unitis viri-
bus opibusque, *Siculos* in *Saturnia Terra*,
ra, quod & *Latium* dicebatur, domi-
nantes adorti expulerunt. Interim
Evandro ad montem *Palatinum*, rerum
magnarum curae intento, *Catillus* ad vi-
cinum *Aboriginum collem* excurrens,
amoenitate loci allectus, unà cum pau-
cis *Siculis* ibidem superstitibus commu-
ni vita vivens, exiguum primò vicium
in ampliorem formam extendit, quem
postea filii *Tybertus*, *Corax*, *Catillus* in
eam, quam jam describemus urbem
exstruxerunt, à majoris natu filio *Ty-
burte* nomine illi imposto. ita *Virg.*
Æn. 7.

*nisi in Ita-
liam ap-
pulsi.*

*Evandri et
Catilli co-
lonia.*

Tum gemini fratres Tyburtia mœnia
lingunt,
Fratris Tyburti dictam cognomine
gentem,
Catillusque, acerque Corax, Argiva
juventus.

Summo & peculiari cultu *Ianus* sub iis-
dem temporibus colebatur tum in *Sabi-
norum*, *Aboriginum* unà cum *Pelagii*
communis regione, tum potissimum
in *Latia*, quae *Saturnia Terra* tunc tem-
poris dicebatur. Nam uti *Trogii Epi-
tomator Justinus* l. 43. Italiae, inquit,
Cultores primi Aborigenes fuere, quorum
*Rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse tradi-
tur, ut neque sub ipso servierit quisquam,*
neque

*Saturnia
Secula.*

*Pelagii
oculi mo-*

neque quicquam private rei habuerit, sed omnia communia & indivisa omnibus fuerint, veluti nunquam omnibus patrimonium esset; ob cuius exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exequato omnium jure, passim in convivis servi cum Dominis recumbant. Itaque Italia à Regis nomine Saturnia appellata est, & mons, in quo habitabat Saturnus, in quo nunc veluti à Iove pulso sedibus suis Saturno, Capitolium est. Et confirmat dicta Herodianus l. i. Νῆς μὲν ἔτιες ἐπέσει τῷ ἐοσιῶ Πρωμαῖοι εἰς θεῶν δερχαστάων τῆς Ἰταλίας Ἰταχέων ἀναθέσεις. Φασὶ γὰρ αὐτῶν καὶ Κρόνον ἀπὸ Διὸς ἐκένθησέν τ' αἰχλῆς καταλόγῳ εἰς γῆν ἤρπασε ξένον. Anno ineunte diem Romani festum agunt ad vetustissimum Italiae Deum referentes, cuius etiam Saturnum ipsum, quam à Iove filio regno pulsus in terram descendisset, fuisse hospitem praedicant. Antiquissimum Deorum Ianum fuisse, à quo, Macrobio teste, Saturnus exceptus, unā summā concordia regnarunt, ac vicina oppida communi opera condiderunt, Marone asserente:

Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Et illud quoque in promptu est, quod posteri duos eius continuos menses dicant, ut December Sacrum Saturni, Ianuarius alterius vocabulum possideret;

unde & festa originem suam habuerunt, quae Saturnalia nominavit Macrobius. Regni eius tempora felicissima feruntur, cum propter rerum copiam, tum etiam, quod nondum quisquam servitio & libertate discriminabatur. Saturnus itaque ob ingenia in humanum genus collata beneficia, ubique per terram Saturnianus, tum potissimum Tyburē à Catillo templo ei dicato per universum Latium celeberrimo, quod usque ad posteros etiam Romanos summa semper in veneratione fuit habitum, in quo & Thesauros repositos fuisse, tradit Appianus Civil. bell. c. v. Καὶ τὰρ ἦ ἐν τῇ ἰσθμῷ ἐθαυροῦσεν τὰ χρηματὰ ἀπὸ τῆς Ρώμης ἐκ τῆς Καπιτωλίου, καὶ δὸς Ἀργεῖ, καὶ Λαυσεῖ, καὶ Νέμω, καὶ Τίβουρ, ἐν αἷς μ. πόλεσι, καὶ θῶς παλαιῖς, ἕτας καὶ νῦν εἰσὶ θησαυροὶ ἰσθμῶν δαψήνης. Caesar è fanis pecunias mutuo accipiebat, nempe à Capitolio Romae, ab Antio, Lanuvio, Nemore, Tybure, in quibus civitatibus uti olim, ita nunc quoque sunt thesauri grandes sacrarum pecuniarum. Imò idipsum sat superque attestatur inscriptio, quam ex erudito Francisco Martio depromptimus & dicitur etiam num legi in abaco quodam marmoreo, qui hodie spectatur in Ecclesia S^{ae} Angeli extra urbem vulgò in Pisula, hujus tenoris:

H. V. V. S.

C. JULIUS C. F.

P. AL. RUFUS

TRIBUNVS MILITVM BIS

FANI CURATOR

V. Q.

AB ÆRARIO SATVRNI

Vbinam verò hoc Saturni Delubrum fuerit, incertum est. Nonnulli putant ex Scriptoribus Tyburinis, praefcis Aborigenum temporibus, eodem in loco, in quo postmodum Herculis Templum fuit aedificatum, vel saltem ei proximum Saturni templum constitisse. Vnde accidit, ut cum tempore Delubrum hoc Saturni cum Herculis Authores

confuderint. Quicquid sit, istiusmodi Saturni Templum, prout priscorum temporum consuetudo ferebat, ædem fuisse, rudi, ut dici solet, Minerua primò extructam, verisimile est, quae & longo annorum spatio labefacta, Herculeo Templo, eo in loco extruendo occasionem præberit. Restat modò, ut celeberris Herculis Tyburini

Delubrum
Saturni
opulentum.

Tyburini Templi originem exponamus.

Herculis
Tyburini
Templi
origo.

Evander de Carmenta matre, de Apotheoli Herculi procuranda oraculo edocta, instructus, matris instinctibus obsecundans, cum jam dudum desiderio Herculem cognoscendi flagraret, intellexit tandem, illum ex *Elephonia* quantocyus in *Latium* appullurum: quod cum paulò post accidisset, eundem fatidico matris instinctu jam multò ante monitum summis honoribus in *Palanteo monte* excepisse, Auctor est Eulathius Dionysii commentator. *Εὐάθδης τὸν Ἡρακλῆα ἔστρεψεν ἀπὸ τῶν τῆς ἠγερονε ἐκωνίοντα.* Imò juvenem ei primò ab *Evandro* dicatur Dionysius assent; primusque aras, *Servio* teste, per universum *Latium* ceteros exstruere suo exemplo compulit; qui deindè recens *Herculis* ab *Evandro* institutus cultus *Cacillam* movit, ut & *Tyburæ Saturni* cultum quo poterat studio promoveret. Vnde & sumptuosissimum *Templum* ejus honori consecratum posterì ejus exstruxerunt, eo in loco, in quo hodiè eximium *S^{ci} Laurentii Templum* Cathedrale, à *Iulio S. R. E.* Cardinale, Episcopo Tyburino, à fundamentis exstructum cernitur. Fuisse autem amplis superbisque porticibus, quas columnæ vastæ ex va-

riò marmore sustentabant, quam excelsissimum ex eorum reliquiis patet; intra quas *Augustionem Cesarem* non dedignatum, sæpe numero jus dicere, *Suetonius* in ejus vita commemorat. imò ex *villa Mæcenatis*, quæ *Augustus Tybure* quandoque rusticaturus utebatur, per oblongam porticum, cujus etiamnum vestigia extant, in dictum *Herculis templum* adibus dabatur. Hoc *Templum* circumdabant diversæ fabricæ domusque, partim in habitationem ministrorum, partim in suppellectilis sacræ custodiam destinatæ. ibidem quoque ararium illud, in quo pecuniarius thesaurus in usum publicum conservabatur, de quo *Appianus* jam suprà citatus. Bibliothecam quoque *Templi* porticibus junctam *Aulus Gellius* l. 19, c. 5, tradit: *Promit*, inquit, è *Bibliotheca Tyburti*, que tunc in *Herculis Templo satis commode instructa* libris erat. Fuisse autem hujusmodi *Templum* eodem in loco exstructum, in quo modò *Templum S^{ci} Laurentii Martyris* extat, docent inscriptiones, quas eruditus *Franciscus Martius* in sua *Tyburina Historia*, dum fundamenta jacerent, inventas fuisse, marmoreis abacis insculptas, tradit. & sunt sequentes:

Templi
Herculani
fons.

Inscriptio-
nes Anti-
que restes
Templi
Herculani.

I.
CALVINIÆ
M. SILLANI FIL.
DELICIO
JUNIÆ S. P. F.
TYRANNIDI
VXORI OPTIMÆ
C. ALBIVS LIVILLÆ
L. TYMELVS
HERC.
AVGVST.

II.
D. M.
P. RVSTICELLIVS.
SALTATOR
HERC. VICT. M.

III.
HERCVLI SAXANO
SACRVM
SER. SVLPITIVS
TROPHIMVS ÆDEM
ZOTHECAM CVLINAM
R 3
PECVNIA

PĒCUNIA SUA
A SOLO RESTITVIT
IDEMQVE
DEDICAVIT. K.
DECEMBRIS. L. TVRPILIO
DEXTRO M.
MAECIO RVFO COS.
EVTICIVS
SER.
PERAGENDVM CVRAVIT.

Tybur
Herculeum.

Undè & Tybur vel ab antiquissimis temporibus *Herculeum* dictum fuit, juxta illud Virg.

Herculeasque *vides antiqui Tyburis arces,*

Fauni col-
tur Ty-
buri.

Amphiaræis regnata nepotibus arva.
Sed & *Fauni* cultum, quem *Evander Arcadum* more, instituerat, in *Territorio Tyburino* summè viguisse semper, non procul à *Lacu sulphureo*, quem & *Albunæum* vocabant, unà cum *Silva* & fonte sacro, quæ *Lacui* adjacebat, juxta illud Virgili:

At *Rex* (scilicet *Latinus*) sollicitus
monstris, *Oracula Fauni*

Fatidici genitoris adit, lucosque sub
alta

Consulit *Albunea*, nemorum quæ ma-
xima sacro

Fonte sonat, sedamque exhalat opaca
nephitum.

Qui locus tanta in veneratione fuit habitus, ut non esset, qui ex toto *Latio* non ad illum consulendi *Oraculi* causa in necessitatibus constitutus (qui cæcæ gentilitatis *Satânica* calliditatis technis seductæ error erat) concurreret. Nam ut *Maro* canit:

Hinc *Italæ gentes*, omnique *Oenotria tellus*

In dubiis responsa petunt.

Erat autem *Dionysio* teste, spelunca *Oraculæ*
sub tumulo magna, densò quæceto *Fauni.*

contecta, & sub petris profundi fonticuli, solumque rupibus contiguum nemorosum, & frequentibus procerisque opacum arboribus, ibi ara dicata Deo more patrio sacrum faciebant. & ad hoc *Oraculum Latinum* Regem *Aboriginum*, *Fauni* & *Martii* filius, dum de filia sua *Lavinia Turno Rutulorum* Regi in matrimonium locanda deliberaret, concurrisset, *Virgilius* narrat, cui & *Oraculû* hæc verbis respondisse fertur:

Ne pete connubiis natam sociare *Latinis*

O mea progenies; thalamis neu crede
paratis.

Externi veniunt generi, qui sanguine
nostrum

Nomen in astra ferent, quorumque à
stirpe nepotes

Omnia sub pedibus, quæ sol utrumque
recurrens

Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.

CAPUT IV,

De Æneæ in Latium adventu.

Æneæ in
Italiâ
adventu.

EAtinus itaque *Aboriginum* Rex monitu *Oraculi* perculsus, à matrimonio filix, quam *Turno* despondere constituerat, desistit. Intercæ temporis *Æneas Anchisæ* filius unà cum classe

maritima post *Trojanum* excidium profugus, ad littus *Laurentinum* appulit. *Aborigenes* novitate, tam improvise exterrorum appulsus perterritû ad arma concurrerunt. *Æneas* uti vir erat prudens & facundus, ita post concessum ad

ad *Latinorum* Regem aditum tam apte, ac tantæ verborum energiâ locutus est, ut Rex non solum exterorum, qui tot laboribus sese ad sedem firmandam exposuerant, commiseratione tangeretur, sed & insuper tantâ fretus prudentiâ viri, cum unâ secum in unionem bellicæ molem, contra *Rutulorum* violentiam, agitatum assumpserit, datâ quoque ei juxta oraculi monitum *Lavinia* filia sua in uxorem. *Latini*, Regem repudiato *Turno* cum *Aenea*, extraneo & incognito viro, affinitatem per desponsatam ei filiam contraxisse, agrè ferentes, unanimi conspiratione bellum contra *Aeneam* moverunt, *Tyburæ* ex noviter à se destructa urbe magna militum copia impigrè concurrenter, prout *Virgil.* canit.

Quinque adeo magnæ positus incedibus urbes

Telamovent, Atina potens, Tiburque superbum.

Corax & Catillus bellii datus contra Aetiam.
Copias ducbant in belli molè *Tyburti* fratres *Corax* & *Catillus*, viri fortissimi, à *Turno* contra confederatos cum *Latinorum* Rege *Trojanos* evocati. *Virgil.*

Tum gemini fratres Tyburta mania linguunt,

Fratris Tyburti dictam cognomine gentem

Catillusque, acerque Corax, Argiva juventus.

Existimatione de horum *Tyburtinorum* fratrum fortitudine minimè defraudatus *Turnus*, dum accenso jam militum furis bello,

Catillus Jollam,

Ingentemque animis, ingentem corpore & armis

Dejecit Hermonium.

Gigantem, inquam, in quo solo *Latini* exercitus robur & nervus positus videbatur, & haud dubiè *Rutulii* mediantibus *Tyburtinis* desideratâ victoriâ potiti fuissent, si morte *Turni* & *Latini* Regis sautrix victoriæ fors in favorem *Trojanorum* non occidisset; undè & *Tyburcini* unâ cum 30 *Latii* populis, Duce & Rege *Aenea*, *Trojanorum* sub-

jugabantur imperio. Atque ab hoc tempore Regum *Albanorum*, quod semper ex *Latinis* & *Trojanis*, teste *Dionysio* commixtum fuit, inchoatum fuit imperium. Et primò quidem post mortem *Latini Aeneas* regnavit annos tres, qui in *flumine Numico* submersus, dum non comparuisset amplius, à suis inter Deos indigetes relatus fuit. Hoc eodem tempore *Tyburtes* rerum gestarum gloria celebris ultimum vitæ terminum clausit, à suis luco & fonte ejusdem honori consecratis inter divos adnumeratus. Id *Horatius* innuere videtur l. 1. Ode. 7, his verbis:

Et præceps Anio, & Tyburti Lucus.

Ascanius, Aeneæ filius, Regni hæres, postquam regnasset 30 annos, fundato jam Lavinio, exstructionis Albe Longæ

initium fecit: & quoniam hujus *Albani* Imperii Reges, jam in præcedentibus exposuimus, hic eos repetere supervacaneum duxi. Sufficit, ex hæc *Romulum* & *Remum Romanæ urbis* fundatores prodidisse. Non dicam hic de *Clulio* Rege *Romanorum*, qui tantum Romanæ potentie incrementum agrè ferens

bellum contra *Tullum Hostilium*, tertium *Romanorum* Regem, dum indiceret, in ipsius operis auspicio morte sublatus, *Metio Suffetio* molimen occęptum in executionem deducendum reliquit. Hic ad terminandum bellum cum *Romanis*, pactis hujusmodi conditionibus cum *Tullo Hostilio* Rege, ut tres fratres *Curiatii Albani*, & totidem tres *Horatii* fratres *Romani* inter se de imperii summa decerarent, ut qui ex alterutra parte victores forent, alterutrius partis cederent imperio. Victis tandem ad *Cluliam* Jollam *Curiatii Albani*, victoria restitit apud *Romanos*, ex tribus fratribus *Horatii* uno superstitè. *Metius Suffetius*, successor *Clulii* Regis *Albani*, minimè tolerandum existimans *Romanorum* supra *Albanos* ex victoria obtentum dominium, clandestinis intentat artibus denuò bellum contra *Romanos* instaurare, adscitis in hunc finem

Regum Albanorum lucorum imperium.

Tyburtes rerum gloria clara mors abra inter divos adnumeratus.

Ascanius Lavinii fundator.

Albanorum cum Romæ hostilis.

Curiatio- rum electionum pugna.

Metii Suf-
fretu eradi-
te mari.

finem *Latinorum* viribus, potissimum *Fidenatium*; sed detecta *Metii* contra initi pacti conditiones impostura, *Tullus* primo *Alban Longam Latinorum* Metropolim funditus everti, *Metinum* verò equis infelici forte discerpi iussit. Atque hoc pacto *Albanorum* Re-

gnum post quingentos serè annos, quibus inconcussum steterat, eversum, *Romanorum* dominio accessit, unà cum 30 populis *Latii*, quorum singuli libertate sua fruentes per modum reipublicæ se gubernabant.

CAPUT V,

De variis Revolutionibus Tyburtinæ urbis sub Regibus & Republica Romana.

Tullus in
reliquis
omnes La-
tinos imper-
tius præ-
terditi.

Post destructam *Alban Latinorumque Imperium* Rex *Tullus* ad 30 *Latii* populos confederatos, quos inter non immeritò *Tyburtini* haud infimum locum tenebant, suos mittens Legatos, postulabat, ut imperata facerent, quod nimirò ad victores *Romanos* cum aliis *Albanorum* rebus transfuset etiam *Latine gentis imperium*; quibus tamen à nulla civitate privatim responsum fuit, sed indicto in *Ferentina* sacra sylva *Latine gentis* concilio, minime *Romanis* imperium concedendum decreverunt, sed unaquæque *Latinorum* urbs sua libertatis vindex, meliori quo poterat modo sub constituto Magistratu se gubernabat. Quo decreto *Tullus* exacerbatu, confestim iis bellum movit, egregiè se *Latinis urbibus* contra intentam violentiam defendentibus. *Tyburtini* uti *Rome* viciniore, ita quoque sub *Tullo*, post sub *Anco Martio*, *Tarquinius Prisco* ter pace inità, mox eadem rupta denuò, unitis cum cæteris *Latinis*, *Sabinis*, *Hetruscisque* viribus, tam diu bellorum molem sustinuerunt, donec *Tarquinius Prisci* potentia devicti, sacibus *Romanorum* tandem se subjecerint.

Tullus
Tarqui-
norum
que atrocit
facinora.

Cum itaque *Tyburtini* cæterique *Latini* jam dudum desiderata pace, sub rege *Servio Tullio*, VI *Romanorum* rege, gauderent; accidit, ut *Tarquinius Superbus* ambitionis cæstro percitus, nec non à *Tullia* filia *Servii* Regis, quam sibi in matrimonium assumpserat, quin & ab ipsa ambitionis labe insaniente

continuis precibus sollicitatus, mortem *Servio Tullio*, intolerando sanè facinorè intulerat, scelere utique tantò immajori, quantò majori impietate paterni corporis cadaver, vulneribus undique confossum, & in publica platea curru, quo veheretur, protritum filia patrem à *Tarquino* trucidatum indigniù stractasset; quibus accessit stuprum abominandum à *Sexto Tarchinio* filio *Lucretie* pudicissimæ matronæ, violenter illatum. Certè ob adeò atrox *Tullie* facinus, immanemque *Tarquiniæ* *Domus Tyrannidem*, *Tarquinius* à Republica proscriptus, regnoque spoliatus, hoc unicum egit, ut coactò *Ferentino* concilio, *Latinis* ad suas attractis partes, bellum *Romanis* moveret, atque horum sultus subsidiis, in Regnum sibi ademptum resitueretur; quàm unionem concordiamque cum *Latinis* ut obtineret, concilium vulpinæ calliditatis astutia confertum inìit, & fuit *Latinarum* seriarum in *Monte Albano* institutio; de quibus cum jam in præcedentibus discuerimus, ea hìc repetenda non duxi. Et ne quicquam ad factiorem, quam moliebatur, omisisse videretur, missis ad *Porfennam Hetruscorum* Regem, *Clusii* tunc commorantem, legatis, cum quibus poterat artibus, ad suas partes allectare tentabat; sed sua fraudatus spe, tandem ad *Ostium Mamiliam Tusculanorum* Principem potentissimum generum suum veluti ad sacram anchoram confugit, qui adversè fortunæ in favorem Socreri condolens, ad eundem in Regnum resti-

Tarquini
in eveli-
liando sibi
populo re-
gnoque re-
cuperando
ajutia.

restituendum, ingenti comparato exercitu, 40000 peditum, equitum 3000 ad *Lacum Regilli* sceltiit. Erant tunc temporis *Reip. Romanæ* consules, *Titus Virginius*, & *Aulus Posthumius*. Hic ob rei bellicæ peritiam hujus belli Dictator declaratus unâ cum *Tito Elvatio Helva* Magistro equitum, cum exercitu 24 mill. peditum, equitum mille, ad dictum *Regilli lacum* hostibus obviam factus, dato signo prælium exorsus fuit omnibus seculis memorandum, in quo utrinque tanta animorû concitatione pugnatû fuit, ut ex multitudine tum cada-

verum, tum vulneratorum, cuiusnam ex parte victoria steterit, dubitatum fuerit; donec *Octavio Manilio* interempto, *Tusculani* panico quodam timore percussis, *Romanis* terga vertentes, quisque vitam suam fuga, qua datus transitus, servaret; atque adeo *Romani* victoria ex prælio, cuiusmodi ad istud usque tempus formidabilibus non acciderat, potius, destructo *Latinorum* regno, *Tusculana urbe* funditus everfa, *Tarquinio* nescio qua infelici sua sorte proflus extracto, reliquum suo adjuverunt imperio, anno 265 post Urbem Cond.

Tusculani castr.

CAPUT VI,

De Tyburtinorum cum Romanis confederatione.

Tyburini Romanorum socii.

Confederatione *Tyburinorum* cum *Romanis* inita, non solum ij privilegiis municipiis dari solitis fruebantur, sed & iidem civium *Romanorum* albo adscripti, unum veluti *Reipublicæ* corpus exhibuerunt; nec hic stiterunt, sed ut *Tyburinorum* in *Romanos* fides publico constaret testimonio, anno 368 post urbem conditam, Magistratus *Romanus* Tabulam *Aencam* in *Castoris* Templo exaratam, in qua pax & concordia ad perpetuam rei memoriam, & ad constantem in suscepta fide perseve-

rantiam contineretur, *Tybur* transiferunt, quam & *Tyburini* incredibili gaudio, & congratulatione acceptam in *Herculis* Templo, veluti perenne initi scederis monumentum collocarunt. Quæ tandem (ut *Franciscus Martinus* supra laudatus testatur in suo de *Historia Tyburina* libello,) intra vetusta *Herculei* templi rudera, dum fundamenta domus nescio cuius jacerent, inventa unâ cum capite, quod *Tyburini* Dictatoris esse volunt sequentem verborum tenorem continet.

Tabula Tyburinorum cum Romanis confederationis.

L. CORNELIUS. GN. F. SEN. CON. AD.
 III. NON. MAIAS. SVB. AED. KASTORVS.
 SCR. ADF. A. MANLIVS. AF.
 SEX. JULIUS. L. POSTVMIVS. S. F.
 QUOD. TEIBVRTES. V. F.
 QUIBUSQUE. DE. REBUS. VOS. PVRGAVISTIS.
 EA. SENATVS. ANIMVM. ADVORTIT.
 ITA. VTEL. AEQVOM. FVIT.
 NOSQVE. EA. ITA. AVDIVERAMVS.
 VT. VOS. DEIXISTIS. VOBIS. NONCIATA. ESSE.
 EA. NOS. ANIMVM. NOSTRVM.
 NON. INDOVCEBAMVS. ITA. FACTA. ESSE.
 PROPTEREA. QVOD. SCIBAMVS.
 EA. VOS. MERITO. NOSTRO
 FACERE. NON. POTVISSE.
 NEQVE. VOS. DIGNOS. ESSE. QVEL. EA. FACERETIS.
 NEQVE. ID. VOBIS.

S

NEQUE

ATHANASII KIRCHERI
NEQUE. REIPUBLICAE. VOSTRAE.
OITILE. ESSE. FACERE.
ET. POSTQUAM VOSTRA. VERBA. SENATVS AVDIVIT.
TANTO. MAGIS. ANIMUM. NOSTRVM.
INDOVCIMVS. ITA. UTEL
ANTE. ARBITRABAMUR.
DE. EIEIS. REBUS. AF.
VOBEIS. PECCATVM. NON. ESSE.
QUONQVE. DE. EIEIS. REBVS. SENATVL
PVRGATL. ESTIS. CREDIMVS.
VOSQVE. ANIMVM. VOSTRVM. INDOVCERE
OPORTET. ITEM. VOS.
POPVLO. ROMANO. PVRGATOS. FORE.

Hanc *Tabulam*, etſi ſumma diligentia quæſitam *Tyburne*, reperire tamen non licuit, nec à quopiam alio, quid de ea factum ſit, cognoscere.

*Revolutio-
nes Tybur-
tine.*

Fuit ita hujus *Tabule* vi & intuitu ad 25 circiter annos pax integra & firma *Tyburtinis* cum *Romanis*; poſtea tamen, uti nihil in rerum humanarum vicifſitudine ſtabile, ſub variis Conſulibus rupta in apertiſſima bella erupit, donec à *Furio Camillo* Conſule & *Dilatatore Pedum*, quæ urbs erat *Tyburnine* confederata, ſcalis captum, ſubjectifque reliquis *Latii* rebellibus populis, tandem & *Tyburтини* colla jugo Romano ſubdere coacti fuerunt, anno circiter ab urbe condita quadringentiſimo. Quibus deinde magna fide adhaſerunt, communibus viribus in magnarum rerum molitiones intenti. Quam verò in civilium bellorum initio prudenter ſe geſſerint *Tyburтини*, ex *Cinna* conſule ad *Tyburтинas* profugo, luculenter patet. Res ita ſe habet:

Postquam à *Republica Romana* creati fuiſſent *Sylla*, & *Q. Pompejus*, fuerunt & una intra ipſos more ſolito diviſæ provinciæ; & primò quidem assignata fuit *Sylle* illa plena gloriæ contra *Mithridatem* Regem *Ponti* expeditio. Et quemadmodum *C. Marius* ſepties jam Conſul, continis honoribus, triumphis, & immenſis divitiis locupletatus aſſuetuſque erat, jam dulcibus *Reipublicæ* uberibus, à quibus omnis fortunæ ſuæ ratio, robur, & potentia cum plena

*C. Marii
ambitio.*

& abſoluta in *Repub.* Provincialque ab ipſo *Romano Imperio* ſubjectas, poteſtate dependebat; ita quoque, uti ambitio modum neſcit, ægerimè ferrens, *Syllam* ſibi in expeditione contra *Mithridatem* prælatum, omnem movebat lapidem, ut reſciſſa *Reipub.* ſententia, & *Sylla* jam rerum in *Oriente* potiente revocato, mediante *Sulpitio Tribuno*, ipſe ſufficeretur, quod & uti deſiderarat, executioni mandatum fuit. *Sylla* de *Marii* ordita tela certior factus, incredibili furore percitus, vindicta de *Mario* ſumenda aſtuabat. Relicta itaque in *Asia* expeditione, jam tam felici rerum eventu occcepta, univerſo cum exercitu, quàm celerrimè magno mentis impetu agitatus, *Roman* contendit, ubi victis vi armorum ſuis adverſariis, *Capitolium* ingreſſus ſuprema cum poteſtate primò expulſo *Mario* cum omnibus ſuis confederatis, lege inſuper lata, ut cuique liberum eſſet, ex iis, quos poſſent & vellent, trucidare, derelictam in *Asia* expeditionem repetiit. Abſente verò *Sylla* in Conſulatus dignitatem aſſumpti fuerunt *Oclavius* & *Cinna*, quorum hic factionis *Marianæ* omnibus modis contendit, ut *Syllanæ* conſtitutiones contra omne jus præſcripte expungerentur, atque adeò duro perditæ libertatis jugo abjecto, *Romana Reſpub.* deſiderata pace, atque ab exilio revocato *Mario* cum omnibus ſuis, frueretur: *Oclavius* contra ſeditio- ni *Syllanæ* favens, rem non niſi armorum

*Syllæ ge-
ſta.*

*Felicitas
Syllæ.*

amorum potentia decidendam re-
tur. Undè *Cinna* de *Octavio* in suas par-
tes trahendo frustra laborans, ad *Ty-
burtinos* profugus, ea intentione, ut eos
ad arma sumenda contra adversarios
concitaret; at *Tyburtni* ingentium ca-
lamitatum, quæ ex turbulentis hinc
factionibus exoriri possent, veluti præ-
fagi, nullâ adeo robuste orationis effi-
caciâ, nullis tam validis *Cinnæ* argumen-
tis, ad secedus cum *Romanis* iurc jurando
jam confirmatum rumpendum, induci
posse videbantur, à neutrius factionis
partibus se futuros contestabantur, do-
nec, quo res vergerent, secum delibera-
rent. Interim *Marius* unâ cum *Cinna*
vasto comparato exercitu, eo cum ro-
bore *Roman* ingressus, quo ipse fuerat
indè à *Sylla* expulsus, in *Octavianum* *Sylla-
næ* factionis incredibili furore insur-
gens, susque deque vertebat omnia;
Syllæ uxorem filiosque exilio mulcè-
bat, domo insuper ejus in cinerem red-
dacta. Ita fit, ubi nullus publici boni
respectus, ubi ex perversa animi pertur-
batione proprii commodi emolumen-
tum locum obtinet. *Sylla* in *Asia* con-
stitutus, ubi *Marianæ* violentiæ furôres
in se suamque domum commissos in-
tellexit, irreconciliabili mentis furore
percutsus, vindictæ tum in *Marium*, tum
Romanos sumendæ ardebat desiderio;
jam insuper victoria contra *Mithrida-
tem* obtenta tumidus, *Roman* ingressus,
tantam civium stragem edidit, ut *Lucio*
Floro teste, trucidatorum multitudo vix

sub numerum caderet, quos inter *Ap-
pianus* centum millia civium capita, no-
naginta senatorii ordinis, & ex ordine
Equestri sexcentos numerat. Non stetit
hinc impotentis animi furor. Capto vio-
lenta manu *Capitolio Romanam Rempu-
blicam* omni antiqua privabat libertate;
haud absimilem sortem, quotquot
Marii & *Cinnæ* factioni adhaeserunt, ex-
perti sunt, sola urbe *Tyburtna* excepta,
quæ salubriori consilio usa, dum neutri
parti adhaesit, imminetium calamita-
tum turbinem evasit. Resque eò pro-
cessit, ut contendentibus de summa re-
rum Dictatoribus, *Roma* infelix, ur-
bem, domus, vias, plateas sanguine ci-
vium per manus ambitiosorum inqui-
linorum effuso, redundare spectaret, eò
usque sevientibus odiis, donec deessent
homines, qui occiderentur; & ut scitè
dicit *Appianus*: quis autem illos potest
computare, quos in urbe passim, quisquis
voluit, occidit? donec admoneret *Fustidius*
videre, ut essent, quibus imperarent. Re-
ducta tandem *Romani Imperii* summa
post *Iulii Caesaris* mortem ad *Triumvi-
ratum*, quem *Octavius*, *Marcus Anto-
nius*, & *Lepidus* aliquantisper pacificè
gerebant. At mox nova exorta cata-
strophe, quis tandem ex hinc tribus
summa Imperii potiretur, savissima
prælia gesta sunt; donec interempto
Lepido, & *Marco Antonio* pugna *Actia-
ca* devicto, universi *Romani Imperii*
sceptrum *Octaviano Augusto*, cum uni-
versali totius orbis pace cessit.

Tyburti-
norum
prosentia.

Romana
elades sub
Sylla.

Marii se-
dium.

Triumvi-
ratus Ro-
manus.

Vindicta
Syllanæ.

P A R S II,
De TYBURTINÆ URBIS Anti-
quitatibus, quæ etiamnum in ejus
Ruderibus splendent.

CAPUT I,

De Novo & Prisco Tyburtinæ urbis situ.

Cum Tybur à Catilli filius, Tyburto, Corace & Catillo, nepotibus Amphiarai ædificatum, nulli ex prisca Latii urbibus tum antiquitate, tum rerum gestarum gloria cedat, antequam ad veterum Heroum in ea relicta monumenta exponenda progrediamur, primò de de ejus situ, & natura loci, prout hodierno die comperitur, deindè quoque de ejus priscorum temporum constitutione disseremus.

Tyburtis
moderna si-
tus & de-
licie.

Tybur hodierno die in medio editorum montium, veluti sinu quodam supra collem amœnitæ confertum, situm spectatur. Ab ortu *Montem Crucis*, quem primam *Catilli* stationem aut habitationem fuisse suprâ diximus; & *viam Valeriam* ab occasu; *Sabinæ* Regionis campos à septentrione; *Montem* & contragofam *Anienis Vallem* à meridie vastas Olivetorum sylvas, uti & ulterius *Tusculanos Romanosque Agros* respicit, à *Roma* 17 millibus passuum distat, cui siue in quamcunque partem te verteris deliciofum prospectum, siue horrendis *Cataduparum* strepitus species, nil sanè ad oculorum auriumque oblectationem accedere posse videtur.

Anienis
fl. Eryman
& deseri-
ptus.

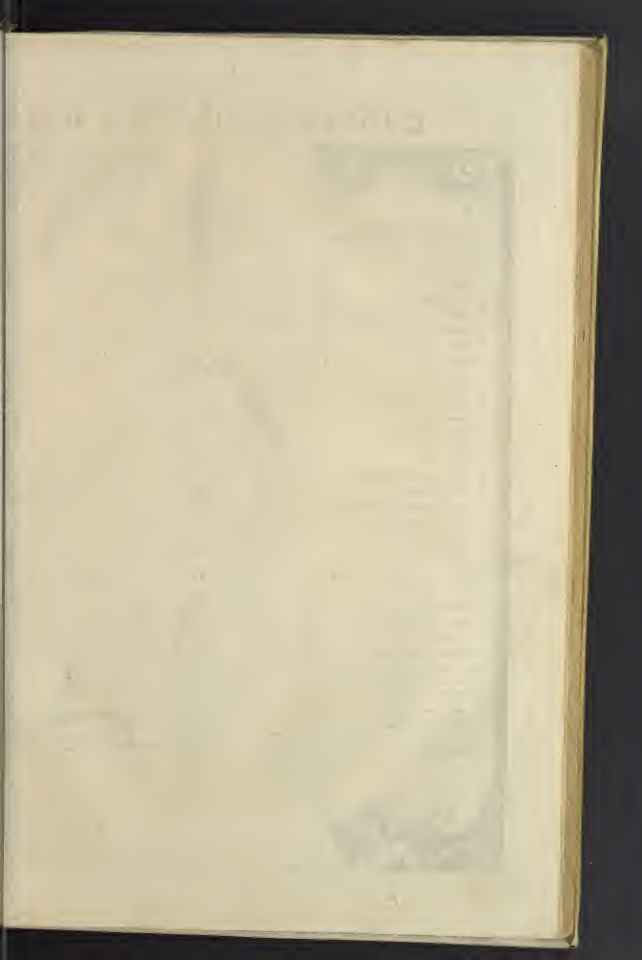
Alluitur Tybur *Aniene fluvio*, sic dicto, *Plutarcho* teste, quod *Anio Tyburcia* Rex *Cathetum* juvenem, qui filiam ejus amoris cæstro percitus violenter raperat, armata manu fugientem profecutus, dum non assequeretur, hoc se flumine submerferit, unde *Anio* & nomen mansit, qui prisca temporibus *Pareusius* dicebatur; hodiè vulgari idio-

mate *Teverone* appellatur. Habet originem suam apud *Symbrivios* non procul à *Sublaco oppido*, incunabulis *Ordinis S^{ti} Benedic^ti* celebri, qui ex *Monte Trebio* edito magno scaturiens rivorum undique confluentium affluxu, nec non variis amfractuum diverticulis, tandem per *Catadupas Tyburtinas* contragofamque vallem præcipitatus in *Tyberim* magna aquarum mole sese exonerat; à principali *Catadupa* vehementi & formidabili strepitu, bipartito cursu, partim sub ponte profundissima voragine, quam ex horrendo spectaculo inferni fauces dices, partim extra urbem per altissimam rupem in communem aquæ voraginis abyssum dilapsus, per alios aliosque subterraneos cuniculos totidem aliis *Catarractis* committitur. Vti schemata hic adjuncta ostendunt.

Catadupa
Tyburti-
na.

Totum flumen paulò supra *Catadupam* primam in tres rivorum portiones dividitur, de quarum prima jam dictum est; altera per subterraneum canalem derivata, ad deliciofam *Villam Estensis* ludicra spectacula derivatur, de qua paulò post; tertia per canales subterraneos, quas *formas* vocant, in varios rivos divisa, magno utique urbis emolumento, molendinis versandis servit; & hinc per varias *Catarractas* intra horridam visu vallem, deindè in *Anienem* è regione *Cænobii D. Antonii* devolvitur. Undè totus penè urbis tractus septentrioni patens, variis officinis ob aquarum copiam instructus cernitur, magno coriariorum, fullonum, chartariorumque quæstu.

Vidæs

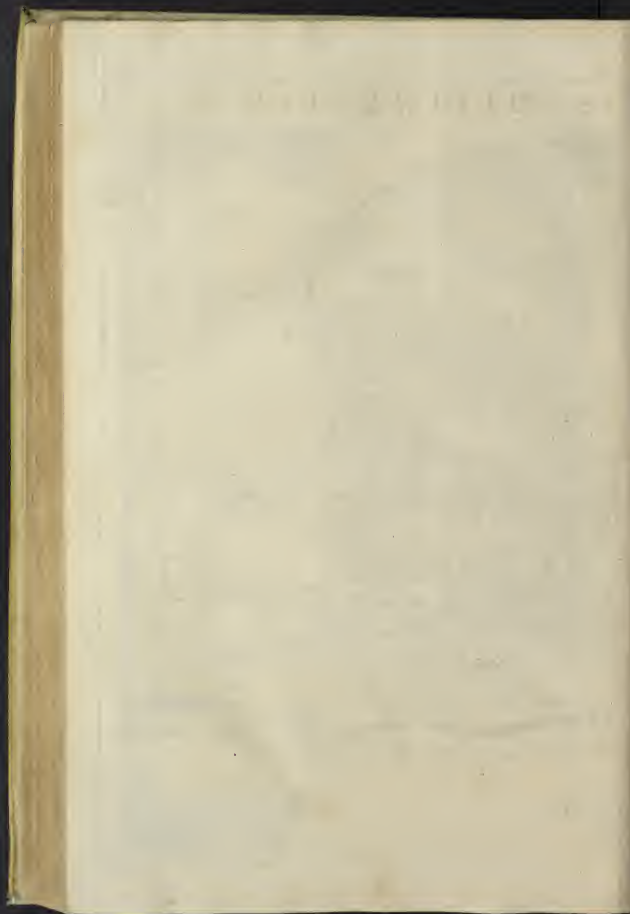
CIVITATIS TYBURIS DELINEATIO.

NOTABILIORA QUAE IN HAC DELINEATIONE CONTINENTUR.

1. *Aur. Forum*
2. *Castro maris*
3. *Porta S. Laurentii*
4. *Terrae quatuor ad castro domi*
5. *Caesepia S. Marci de Pice in Nigra*
6. *Basilica in S. Severiano in Civitate*
7. *Domus S. Nili & Floriani*
8. *Porta S. Marci*
9. *Caesepia S. Marci*
10. *Caesepia S. Pauli*
11. *Caesepia S. Petri de S. Laurentii*
12. *Caesepia S. Marci de Cornice*
13. *Caesepia S. Scaestri*
14. *Caesepia S. Petri*
15. *Caesepia S. Annianae in Nigra*
16. *Caesepia S. Franciscae*
17. *Caesepia S. Nominis Ipsi de S. Spiritus in Ipsi*
18. *Caesepia S. Nigri*
19. *Caesepia S. Andreae*
20. *Caesepia S. Laurentii*
21. *Domus Augustiani Fovidae*
22. *Domus Caesepii Fovidae*
23. *Aqueductus ex domo aqua*
24. *Fontes ex aqua S. Nigri*
25. *Caesepia S. Marci Augustiani*
26. *Caesepia S. Laurentii in Nigra*
27. *Caesepia S. Marci*
28. *Caesepia S. Georgii*
29. *Augustianum S. Clotii*
30. *Augustianum S. Nigrae*
31. *Palatium Augustianum*
32. *Terrae S. Nigri*
33. *Nili Augustiani rudera*

Videas in hisce instrumenta ferrea omnis generis, tum ad domesticam, tum ad rusticam, bellicamque suppellectilem conficiendam summa ingenii commendatione parari. Non desunt æriaræ, fulloniaræ, & Chartariæ artis officinæ; spectantur & molæ non frumento tantummodò in farinam conterendo,

sed & oleo oliivarum exprimendo, pyrioque pulveri conficiendo mira arte constructa ædificia, adeò ut opportuniorem locum ad rerum omnium humanæ vitæ necessariorum copiam comparandam, me vidisse non meminerim. Agrum adeò feracem possidet, ut sive fructuum omnis generis

S 3

exqui-

Tyberina
ceriarum
er-
gularia.

Tyberi
feracitas
amantiss-
gat.

exquisitorum cupedias, sive vini, frumentis, oleique nobilissimi ubertatem spectes, nulli alteri ex *Latio* urbi cedere videatur.

Hodiè *Avenis* alveus à prima *Catadupa* totus saxosus, & inæqualis est, uti ex adjuncto schemate patet. Ubi per varia diverticula in profundas visuque

horrendas voragines, subterraneosque mæandros dilapsus, alias & alias *Catadupas* incurrit, ita ut profunditas voraginum & cuniculorum multitudo olim altiore[m] semper altiore[m]que alveum habuisse, luculenter demonstrat; imò apertissima hujus signa in *Catadupa* vicinis antris ostendunt, ubi omnes rupes

rupes tartaro nitrofoque vestitas amictu videas, qui aquarum fluxu temporum diuturnitate rupibus adhaerent, & in hunc usque diem fluxus & refluxus signa, in ipsa tartarica materia cum admiratione spectantur. Quantis verò mutationibus terra obnoxia sit, in *Mundo subterraneo*, & *Itinere Hetrusco*, innumeris exemplis historiarumque demonstravimus. Quantum putas rapidissimum flumen à bis mille annis & amplius circa *Tyburtinam urbem* mutationis subijisse? Verùm cum hæc sine Topographico schemate comprehendere non possint, illud subijciam, ut modicum urbis fluminisq; situm cum prisco aptius comparare queas. Verùm de hisce pluribus in sequentibus, ubi villas *Vopisci* & *Horatii* describemus, agetur. Apponam hic epigramma quod de horrida *catadupa* hujus loci, composuit, cruditus Chronologus

Josephus Silos ex ordine Theatinorum.

Qua præceps Anio nullo ruit obice grandi,

Et strepitu casus ingemuit ipse suos:
Siste Hospes, rupes inter fractasq; per
undas

Grata oculis merces est, pretiumque moræ.

Aspicis? ut cursu celeri in sua fata
suasque

Indignabundus mergitur inter aquas.
Præcipites terrent fluctus, horrendus
& aures

Verberat attonitas concitus inde fragor.

Frangitur, & frangit scopulos, seseque
resorbet

Dum cadit unda, furit; dum furit
unda, cadit.

Forte hic Nilus adest, Ægyptum &
Tybare mutat.

Credite, nam lapsus mutuat ille suos.

CAPUT II,

De Villis Tyburtinis,

quæ

Olim à Caesaribus, Regibus, Consulibus, Dictatoribus, & Poetis
in deliciis habitæ fuerunt.

Topographia
Verrarii
Tiberini.

Celsus.

Rima Villa, quæ in Agro Tyburтино, ad ripam Borealem Amienis occurrit, in ruinis suis adhuc splendescens spectatur, hodiè *Cesarano* dicitur, quam nonnulli volunt villam fuisse *Caii Iulij Caesaris*, alii *Caii Caesaris Caligulae*; verisimè mecum sentiunt, qui *Cæsoniorum Villam* fuisse, & solum dictorum *Cæsarum* recreationi commissam, atque proinde à posteris tanquam villam eorum successivè propriam fuisse autumant. Minimè enim verisimile est, *C. Iulium Cæsarem* virum fortissimum non villis ac deliciis assuetum, sed orbi sibi subjugandò intentum, inter perpetuos bellorum turbines vel à pueritia diversatum, deliciosis secessibus se dedisse; C. verò *Cæsari Caligulam*, Germanici *Cæsaris* filii,

non uti quidam petperam sentiunt, Tybure, sed *Antii* natum esse, prid. Kal. Septemb. patre suo & *C. Fonteio* Coss. ut proinde minimè sibi Tyburtes gloriam ex scelestissimi & nefarii Imperatoris ortu adscribere debeant. Neque enim is unquam extra urbem deliciis, sed inauditus & abominandis voluptatibus intra proprii palatii penetralia, exstructis publicis lupanaribus indulgisse legitur; & quamvis antequam imperiale solum conscenderet, probè sub cura *Livie Augustæ* aliquandiu sese gesserit, in libertatem tamen adscitus, ferocia & immanitate, quærebatur, omnibus sese functum execrandumque exhibuit: luxurie prodigiose ita deditus, ut immensas opes, totumque illum thesaurum *Tiberii* vicies & septies millic

Caligula
ubi natus
fuit

Luzia
et pyrami
Caligula.

millies Scelerium, quod ad 66 mil-
liones & 50 Coronatorum millia af-
furgere *Budeus* scribit, non adhuc toto
vertente anno absumpserit; tantâ in om-
nes tyrannide debacchatus, ut post
stuprum foronibus illatum, ipsas exulare
coegerit, vel proprium fratrem *Ti-
berium*, *Ptolomæum* consobrinum, *Syl-
lanum* socerum, *L. Cassium* fororis mari-
tum, *Macronem* præfectum prætorii,
Scribonium, aliosque, quos enarrare longum
foret, crudeliter interemerit, neque
hic se stitit ambitiosum cæsareæ mentis
cæstrum, ut qui Divinum sibi cultum
templis & Sacerdotibus suo nomini in-
stituit adsciverit; *Dionysum juniorem*,
Athenæo teste, bacchica veste indutum
se appellari voluit. In *Templo* quoque
Hierosolymitano statuam suam adorandam
poni iussit; illo semper usus, *ode-
rint dum metuant*; & illo: *utinam Respub.
Romana* siccan cervicem haberet. *Anto-
nie* verò *avie* illum licentiosius incre-
panti respondisse fertur; *Memento*,
inquit, *omnia mihi in omnes licere*. Ut
proinde *Tyburtni* meliori optio-
ne tam impij Cæsaris memoriam æ-
terno silentio suppressere malint,
quàm gloriam ex natalibus humani
generis monstri potius, quàm homi-
nis, ambire; quod perit tandem
anno quarto imperij IX Kal. Feb.
anno urbis condite DCCXCIII.
post natum *Christum* 43, *Ætat.* 29,
triginta vulneribus confectus: at-
que ita dignam sceleribus mortem
subiit. Sed hæc per transitum jam
dicta sint. *Villam* itaque non à *Cajo
Iulio Cæsare*, neque à *C. Cæsare Caligula*,
sed à *Cæsionorum* familia dictam
fuisse, dicimus: ex qua domo
Cajus Caligula quartam uxorem *Cesoni-
am*, impudicissimam, & perditam lasciviam
marito non inferiorem duxit. Sed &
Cæsionorum villam hanc fuisse, inscrip-
tiones sequentes docent, quas indefessus
Tyburtnarum Antiquitatum explora-
tor, *Marcus Antonius Nico-
demus* hoc loco detexit, & citantur
quoque ab Aldo Manutio Junio-

re, in suo Libro intitulo Orthogra-
phia.

„ L. Cæsionius, C. Filius, Quirina
„ Lucillus Macer Ruffinianus Cos.
„ Frater Ar ---; Præf. urbi electus ad
„ cognoscendas vice Cæsaris cogniti-
„ nes Procos. Prov. Africa, XX vir
„ Senatus consulto R. P. curandæ, cu-
„ rator aquarum & Miniciæ, Curator
„ Albei Tiberis, & cloacarum urbis,
„ Legatus Prov. Africa, eodem tempo-
„ re vice consulis Cur. R. P. Tuscula-
„ norum, curator R. P. Sueffanorum,
„ Prætor Kandidatus, Quæstor can-
„ didatus, electus in familiam Patri-
„ ciam, X vir stilitibus judicandis.

Qualisnam verò ex *Cæsionia* Domo
fuerit hic *Cæsionius*, de quo memorat
adducta jam inscriptio, dubium est.
Ego sentiam, varios fuisse *Cæsionius* ho-
jus *villæ* possessores, quorum unus tem-
pore *Iulij Cæsaris* Dictatorem egit *His-
paniæ*, contra liberos *Pompeji Magni*,
teste *Orosio*, vel si non placet, dicerem,
fuisse *T. Cæsionium Priscum*, Equitem
Romanum, novo à voluptatibus offi-
cio à *Tiberio* præfectum, ut testatur *Sue-
tonius in vita Tiberij*. Sed sufficiat nobis
Cæsionie familie supradictam *villam*
fuisse, hoc loco ostendisse.

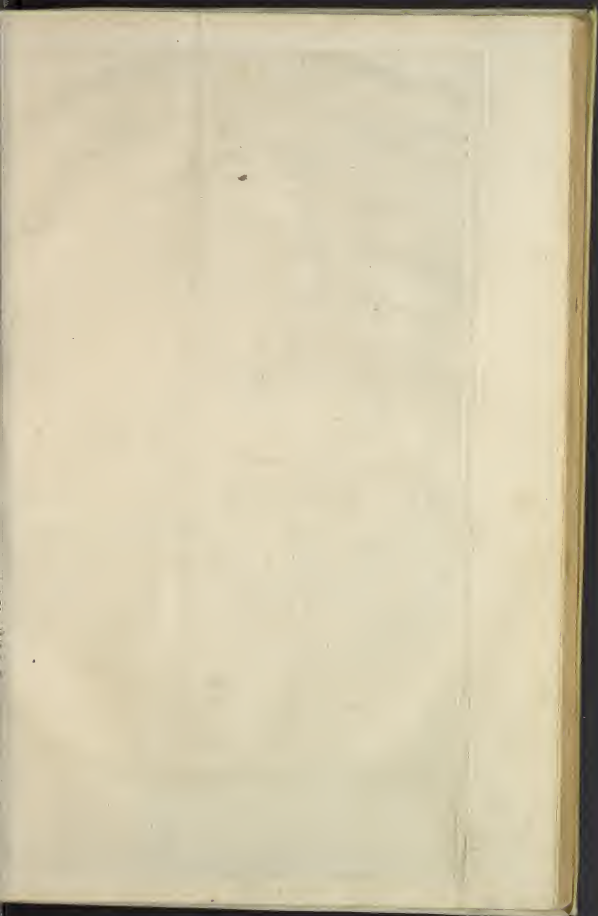
Alia Inscriptio.

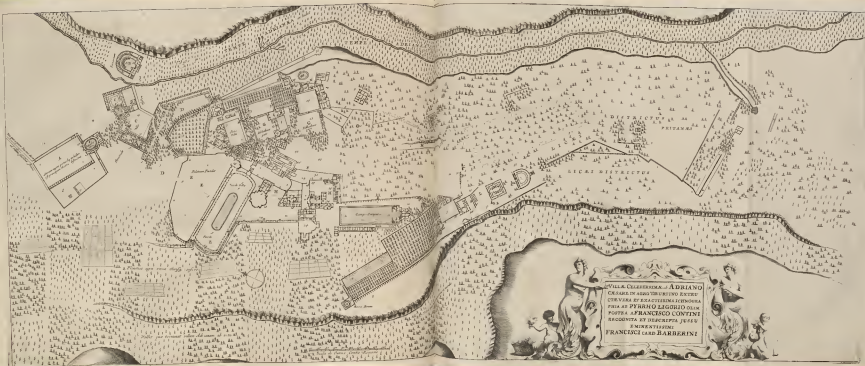
„ C. Cæsionio. C. Filio. Quir.
„ Macro Ruffiniano Consulari, fo-
„ dali Augultali Imperatoris Seve-
„ ri Alexandri Aug. Cur. R. P. La-
„ niviorum II. Proconf. Prov. Afri-
„ cæ, Curat. Aquarum & Minic.
„ Leg. Aug. Pr. Pr. German. supe-
„ rior. Cur. Alvei Tiberis. Cur. R. P.
„ Theans. Leg. Aug. Pr. Pr. Prov.
„ Lusitan. Cur. R. P. Tarricens. Pro-
„ cos. Prov. Abaiz; Leg. Leg. VII.
„ Claud. Cur. R. P. Afculanæ, Quæ-
„ stori Prov. Narbon. Trib. Leg. I.
„ Aditic. Donato donis militaribus à
„ Divo Marco, III viro Capitali, Pa-
„ tri dulcissimo & incomparabili,
„ Cæsionius Lucillus filius Confu-
„ laris.

*Rudera Villarum passim inter
Clivata traduntibus ad Villam
Abramam sibi.*

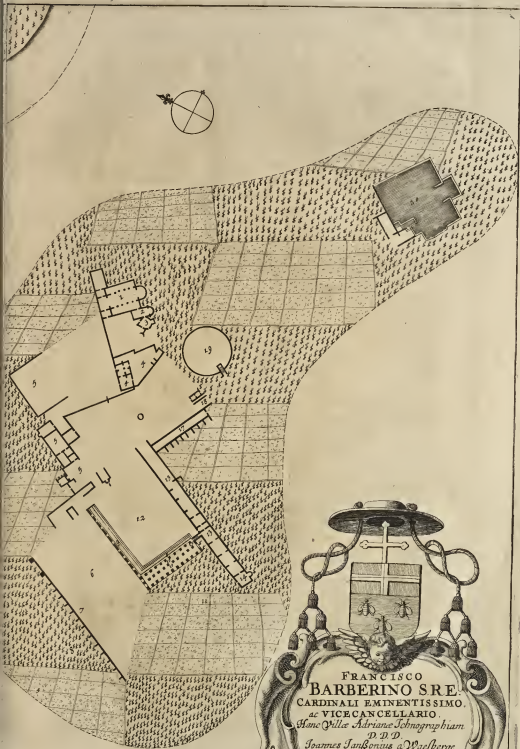

VILLA CAESARENIA J ADRIANO
CESARE IN AGRO TURONICO EXACTE
DESCRIBITA ET EXACTISSIMA ICHNOMATA
PRIMA AB PYRRHO LIGURIO OLIM
POSTEA A FRANCISCO CONTINI
RECOGNITA ET DESCRIPTA JESU
EMINENTISSIMI
FRANCISCI CARD BARBERINI

CAPUT III,

De Celeberrima Villa Adriani Imperatoris in Agro Tyburtino.

Aelius Adrianus Cæsar, Imperatoris Trajani consanguineus, Romæ quippè patre natus Sexti. Alio Afro Trajani consobriño, & matre Domitia Paulina Gadibus nata, undè & illi soror Paulina fuit. Pervenit ad Imperium gratia & favore Plotine, quam ejus amore flagrasse serunt; genus antiquum ab Adria Picentium trahit, undè majores ejus tempore Scipionum in Hispaniam migraverunt. Puer relictus à Patre in tutelam Trajani, à quo etiam adoptatus liberalibusque artibus imbutus, literis potissimum Græcis eruditissimus fuit, ita ut passim etiam Græculus diceretur, Mathematicis præterea cum primis instructus, quem Marius Max. summum Astrologum quoque appellat, ita ut omnium dierum usque ad horam mortis futura sibi antè præscripserit. Cum itaque omnes profiteretur artes, omnes exagitabat Doctores, sæpè sibi propositas quæstiones certando, summa ingenii laude solvit. Alebat ingenia, iisque savebat, imprimis Favorino Philosopho. Exstant adhuc ejus quedam Epigrammata Græca lepidissima. Barbam more Græcanico submittere ea tempestate cepit, quem morem postèa nonnulli Principes Romani servavere. Itinera maxima ingenti celeritate confecit, in Pannoniam, Indeam, Galliam, Britanniam, Hispaniam, ex qua Romam reversus Athenas, hinc in Ægyptum: in qua expeditione cum Antinoum suum amisisset, Hierosolymis ei templum dicavit. Post summos itaque labores, & villà Tyburtinà jam extructà, ubi in quiete, & otio literario videbatur victurus, sive loco insalubritate, sive fato cœlitus ipsi dimisso, uti postèa dicitur, mortuum incidit, ex quo Bajis in Campania, dum vivere jam

eum teneret, sibi ipsi violentas manus imponens jussu medici, veneni potione extinctus est, anno ætatis 62, vel ut Volaterranus vult, 72, Imperii 22. Sepultus in Villa Ciceronis Puteolis, templo ejusdem honori postèa loco sepulchri extructio. Ossa ejus postèa in urbem asportata in Adriani mole à se constructa deposita fuerunt, uti ex inscriptione ejus omnibus obvia patet.

Hic igitur Aelius Adrianus, cum jam totum Orientem Occidentemque peragrasset, pro sua in rerum rariorum curiosissimarumque notitiam aviditate, quicquid in Græcia & Ægypto curiosum observâret, accuratè exploratum descripsit, ea intentione, ut quicquid splendidum & magnificum Asia possideret, in unam villam otio literario & quieti oportunam quam sibi destinaret, transferret; adeoque quod alibi in orbe terrarum diffusum spectatur, in hanc Villam suam, veluti in Orbis terrarum epitomen quandam translatum exhiberet; atque hoc pacto admiranda prædecessorum Cæsarium monumenta, rarà hujus Ville magnificentiâ tantò altius superaret, quantò altiores sunt inter viburna cypressi.

Villam itaque suam tribus millibus serè passuum Tybure dilitam adorsus, paucis annis innumerabili hominum multitudine collaborante extruxit in clivo quodam, cujus longitudo, juxta nostram observationem incipit à Boreali plaga, & tribus millibus passuum extensa in Meridicem porrigitur. Latitudinem ejus variam deprehendimus, cujus ubi maxima est, quintam partem supradictæ longitudinis obtinet. Villa tota clivis & vallibus constat, ita ut ejus ambitus faciliè ad sex milia passuum in circuitu pertingat:

T

præter

Ortu
Adriani.Stadium
Adriani in
conu litterarum
græcorum, &
propæcium.Epigrammata
Adriani.Itinera
Adriani.Ortu
villæ ex-
structæ.Villæ
extructæ.

præter ea, quæ extra *Villam* memorabilem rerum monumenta ad complura miliaria extensa cernuntur. Quibus itaque propofitis, jam fingulas ejus partes, ordine persequamur. Fuerunt autem complures, qui tantæ fabricæ admiratione fufpenfi, ingentibus laboribus ejus descriptionem aggressi sunt; quos inter primum sanè locum obtinet *Pyrrius Ligorius Architectus* & *Antiquarius*, jussu *Sereni Hippolyti Card.*¹⁴ d'

Esse, *Gubernatoris* perpetui *Tyburini*; qui eam ex ruderibus erutam graphicè sanè delineavit: quem postea fecuti sunt *Antonius Nicodemus*, *Antonius del Rè*, *Franciscus Martius*, *Antiquarii Tyburini*; quos ego secutus singulis annis eò Autumnalium feriarum tempore profectus, unam ex tota fabrica partem examinandam suscepi; quo quid præstiterim, hinc curiosi Lectoris oculis exponendum duxi.

§. 1.

De divisione Villæ Adriancæ.

Adrianus Cæsar, uti supra diximus, *Villam* suis commoditatibus aptam condidit, ut præcedentium Imperatorum gloriam in admirandis, quæ reliquerant, monumentis obscuraret, uti erat peringeniosus, ita quoque, quidquid in *Orbe Romano* novum, rarum, & admiratione dignum reperiebat, in *Villam* suam, in quandam veluti *Romani Imperii* Epitomen contrahere constituit. Undè eam teste *Spartiano*, & *Blondo*, in septem partes principales dividendam censuit, ita ut prima exprimeret *Græcorum Lycæum*; altera *Academiæ Atheniensium*, tertia *Prytæneum*; quarta *Ægyptiorum Canopum*; quinta *Picilen* ob varietatem exquissimarum rerum sic dictam; Sexto *Tempe Thessaliæ* ob amœnitatem ab ornibus poetis celebrata, quibus junxit & *Campos Elysijs*; septima, ne quicquam desicet, *Inferorum Regnum*, de quibus ordine agendum est, ut fabricæ totius ordo, & dispositio luculentius Lectori innotescat.

Divisio
villæ in
sua parte
principales.

Partium singularum descriptio.

Tametsi ego omni diligentia, curâ & sollicitudine ad cognoscendam exactam hujus *Villæ* distributionem incubuerim, quia tamen tempus & otium desuit, quominus in tanta rerum varietate, quam non nisi vasti ruinarum rudærumque æceri exhibent, penitus exploranda, meæ curiositati satisfacere possim, hinc quicquid in *Archivis Tyburinis* reperiri licuit, studiose evolvi, & inter cætera *Pyrrii Ligorii Architecti* & *Antiquarii* celeberrimi, qui annuo penè spatio jussu *Serenissimi Principis Hippolyti Card.*¹⁵ d' *Esse* *Gubernatoris Tyburini*, non exiguis sumptibus, ad veram hujus *Villæ* constitutionem singularumque partium distributionis notitiam, indefesso studio pergit, cujus & delineationem in mappa expressam, quantum rei obscuritas ipsi

permisit, exhibuit cum singularum partium quàm fufillima explicatione; quæ & in hunc usque diem in gazophylacio *Francisci Card.*¹⁶ *Barberini* ad perpetuum rei memoriam conservatur. Quamvis & *Antonius Nicodemus*, & *Antonius del Rè*, *Antiquarii Tyburini*, suam quoque operam non sine emolumento contulerint. Et uti hucusque eorum scripta non exstant, ita hæc tam opportuna hujus operis occasio, ea, ne tantus famosissimæ *Villæ* splendor & magnificentia in totalem oblivionem evanesceret, boni publici causa evulganda, atque meis scriptis interferenda duxi; in quo si quid dubium obscurumque occurrerit, id unâ meis observationibus junctum, paucis dilucidabo. Sed jam ad rem ipsam.

Explorata
est Villæ
sua de-
scriptores.

Vbinam

Vbinam verè & propriè septem principales supramemoratae partes *Villae, Lycæum, Academia, Bibliotheca, Caenopus* &c. extiterint, tamen summo ingenii conatu determinare præfensent memoratus *Ligorius*, fateor tamen quod res est, in tanta vetustatis caligine, tantaque ruderum vastitate, nil nisi solâ conjecturâ concludi posse. Etsi enim innumerae ibi porticum, templorum, camerarum, conclavium, theatrorumque reliquæ adhuc spectentur, difficile tamen est conjecturâ assequi, quænam singula usum habuerint, & ad quam ex septem principalibus partibus, si pauciora quædam vestigia excipias, perduerint: præsertim cum picturæ, statuæ, & reliqua singulorum locorum ornamenta, inscriptionesque, quibus totam fabricæ molè confertam fuisse constat, temporum injuriâ perierint. Vndè nos easolummodo, quæ lucem aliquam spectatori adferre possunt, ut Lector ex hisce paucis veluti ex ungue leonem colligat, adferemus.

Villa, uti dixi supra, in circuitu facilè ad sex millia passuum sese extendit, clivis vallibusque undique & undique interstincta. Porta principalis hujus, ut ex vestigiis superstitibus patet, ex ea parte fuisse videtur, quæ *Pontem Lucanum* respicit, ubi adhuc veterum silicium, quibus à *Ponte Lucano* ad *Villam* in collè sitam, via sternebatur, apparent vestigia. In hujus strætæ silicibus viæ termino, ingens ruderum, non supra terram duntaxat, sed & infra eam immensorum ambulacrorum multitudo comperitur, inveniuntur & vestigia hospitiorum unâ cum 90 arcibus, porticibus, camerisque, quæ omnia, sive situm, sive formam spectes, discunt, portis ad ingressum in eas egressumque opportunis. Ad introitum verò portæ ad dextram, obviat murus altus, innumeris receptaculis una supra alterâ imposita, quam & idè centum cameras *Tyberinæ*, vocant, & equitum, qui Cæsarem stipabant, habitationibus servisse putant, de quibus postea pluribus.

Ex hisce, uti *Ligorius* conjicit, datur aditus ad eam partem, quæ *Ποικίλη Picile* dicitur, duplici porticu instructam, & excedris, quæ magnâ olim operi conciliasse majestatem videntur, totumque spatium in duas arcus præamplas dividunt, 800 pedû longitudine & tertie partis latitudine. Fuit autè *Pacile Atheniensis urbis Porticus*, dicta *Ποικίλη Pacile*, ob rerum picturarumque varietatem, olim etiam *πανσανακτῆς*, id est, locus regni Regum destinatus, in quo exornando *Polygnotus Atheniensis* pictor celeberrimus Herou virorumque fortium imagines depinxisse creditur, non alio sibi præmio proposito, nisi gloriæ ad immortalitatem aspirantis, & ad honorem patriæ conciliansum impulsus. Fertur & in eodem omnibus seculis memorabilem *Miltiadis* contra innumerabilem *Perfarum* multitudinem in *Campis Marattonis* victoriam affabrè depinxisse; de quo *Petrarcha*:

Miltiade, che 'l gran giogo à Grecia tolse.

Ad similitudinem itaque *Paciles Atheniensis*, quam & *Stoam* vocabant, ubi & *Zeno* Philosophus sua dogmata suis discipulis, qui & postea Stoici dicti sunt, tradebat. *Adrianus* & Philosophiæ laude clarus, & veteris sapientiæ admirator, hanc ad suæ mentis relaxationem exstruxit porticum, à cuius arcibus vastissimis innumera conclavia habitacionesque dependent, unâ cum arcibus minoribus mutæ studiorum communicationi, quæ ibidem peragebatur, opportunis. Detegitur & non procul inde per angustum meatum, templum columnis Deorumque statuis, quæ artium scientiarumque Præfides exhibebant, olim haud dubiè instructissimum; cujus muri variis mixti marmoris laterculis vestiti, qui in hunc usque diem ibidè reperiuntur, exornabantur.

Adjacet huic alius locus ovalis formæ porticu instructus, & in medio ejus templum octogonâ formâ, olim

Quam difficile sit fuisse
Villæ partem describere.

Paciles
descriptio.

Varia
fide
samenta.

haud dubiè splendidum, & per portas totidem undique & undique pervium; quemadmodum expositioris exedrisque, nec non ex fontium ibidem scaurientium syphontibus, quorum vestigia spectantur, colligitur. Per limbum verò Templi columnis superpositum, olim indubitanter, varia insculpta videbantur, monstrorum marinorum, unà humanà figurâ permixtorum schemata; non deorantur curtus triumphales, qui à diversis animalibus, struthionibus, equis, arietibus, leonibus, tigridibus, similibusque traherantur, occurrerant & cupidines aligeri, quæ curribus insidentes à cygnis, columbis, pavonibus, aliisque similibus volucris agitabantur. Et talia fuisse constat ex eo, quod, teste *Ligorio*, tempore Cardinalis *Hippolyti* hoc eodem in loco laterculi dictis rerum schematicis insigniti, inventi fuerunt, qui postea *Roman* allati, in hortis *Farnesiorum Palatinis* muro inserti spectantur, & sæpè sæpius in *Tyburtinæ urbis* domuum parietibus immurati comparent.

Putat quoque *Ligorius*, non hinc procul sitam fuisse *Bibliothecam* triplici conclavium ordine extructam, unà cum ambulacris cæterisque cameris in modum templorum, diverforiorumque exedris, porticibus, fontibus, aliisque ornamentis egregiè elaboratis, & cunctibus deinde versus borealem plagam occurrit murus 25 statuarum exedris instructus; & alter vicinus, qui circuitu suo hortum inclusisse putatur, multis olim habitationibus & diverforiis cultus; in cuius latere varia statuarum vestigia notantur, sub quarum pedibus per plumbeos canales, aquæ ad balnearum forsan, aut etiam ad domesticum usum, prorupisse comperiuntur. Obviam & in vicino clivo ingens theatrum unà cum quatuor diverforiis, arcibus, porticibusque, quæ columnis constabant quadratis; pavimenta verò marmore vario struebantur. Atque in hoc loco 40 statuæ repertæ fuerunt, teste *Ligorio*, omnes tamen, præter tres, mutilæ & man-

Bibliotheca
Villæ.

§. II.

De partibus Villæ versus plagam meridionalem.

IN Meridionali plaga primo loco occurrunt varia atria, & mansiones accommodatæ ad Thermarum usum, unà cum suis hypocaustis, quæ abacis suis ad sedendum aptis pulchrè distributæ videntur. Spectantur & aræ xylisticæ ad luctantum apparati, receptacula quoque, quæ depositis vestimentis se spoliabant, ibidemque ad luctandum se ungebant, omnibus parietibus marmore vario, plasticisque imaginibus olim incrustatis depictisque; post hæc, ut conjicit *Ligorius*, districtus ille, quem *Academiam* vocat, sequitur; & erat templum circulari *Apollini Musis*que dicatum, undique & undique extrinsecus muris circum, columnis-que marmoreis candidissimis exornatum, mansuiculis, receptaculisque confectum. Ad latus hujus templi locus,

Academia
Villæ.

qui *Ἰσθμὸς Ζωτικῆς*, appellabatur, ab animalibus, quæ inibi concludebantur. Sequuntur Sacerdotum, Academicorumque diverforia, cum innumeris aliis vicinis domibus porticibusque quæ columnis cingebantur, ambulacrisque diversis, quæ aditum ex uno in alterum annexæque domus præbebant. Circa hunc locum ab occidua plaga, loca spectantur unà cum vasto Theatro, ubi histriones dicebantur se vestire, cum mimis, pantomimis, cæteri-que jocularibus, veterum fabularum recitatoribus. Fuerunt hoc in loco, teste *Ligorio*, tempore *Alexandri VI Pont*: Max: novem *Mysaron* statuæ repertæ.

9 Musi-
cium
statuæ
detritæ.

Verbo, hic *Académie* districtus habet tot tantæque atria, aulas, aliasque mansiones, ut vix ad numerum reduci queant,

queant, fierique non posse existimo, hodiè similia fieri construere posse. *Ligorius* curiosus omnium explorator, viginti acria cum omnibus ijs annexis habitationibus Epheborum, Scholarum, Phrontisteriorumque, in quibus juvenus instituebatur, domibus unà cum ijs rebus, quæ ad humanum victum deliciisque; quovis modo necessaria videbantur, annotat. Integre in eo plantabantur sylvæ, luci, viridaria, vario ingenio dispersita. Aquis abundabat, quæ ex fonte *Piconio*, seu *Lacu Fucino* immensus sumptibus in villam suam derivabatur, quamvis ego ante *Trajanum* istiusmodi aquam jam *Tybur* adductam censeam, de qua alio in loco, de Aquæductibus *Tyburinis*. Spectatur & ibidem adhuc murus 1400 pedes longus, unà cum Aquæductu ipsi superimposito & porticus fuisse videtur: ad *Lycæum* usque ville extensus. Extruxerat hunc locum *Adrianus* ad normam formamque *Atheniensis Academicæ*, qui tamen locus effect mille passibus ab urbe distitus, sterilitate squallidus, ita tamen *Cimonis* ingenio cultus fuit tum aquarum gelidissimarum fontibus, tum insigni arborum in viridariis lucisque, in quincuncem plantatarum culturâ, ut non amœnitate solum *Atheniensium* delicias longè superârât, sed ea Philosophis, uti *Platonis* suisque sequacibus interea Philosophicæ exercitationis occasionem dederit, ut vel ex eo capite Academicorum nomen obtinuerint.

Ex hoc itaque districtu proceditur ad *Lycæum*, conclave vastum, undique ruderibus magnificentie testibus adornatum, cujus fabricam *Adrianus* juxta *Lycæi Atheniensis* Architectonicas rationes extrui jussit. Erat autem *Lycæum* locus in *Attica* non procul *Athenis* distitus, sic dictus à *Lycô Pandionis* filio, longissimis splendidis porticibus, nec non arborum perpetuò virentium plantatione jucundissimus, ubi ab Athenienfium Magistratu postea Gymnasium Philosophorum cathedris palæstrisque destinatum, extru-

ctum fuit *Apollini* sacrum, in quo *Aristoteles* philosophica sua placiter suis tradebat discipulis ambulando, unde *Deo rē ἀειπαράν* ejus sectatores Peripatetici fuerunt vocati. In hoc itaque *Lycæo Adrianeo* ad similitudinem *Lycæi Atheniensis* extructo, prælongarum porticum vestigia deprehenduntur, arboribus, hortis, lucisque in amœnitatem spirabant omnia, in quorum medio Templi semiruti spectantur reliquæ, peridromiis & xystris sumptuosissimè extructis, artisque magnificentie indicia; nec hinc *Thermarum* commoditas debeat, uti ex luculentissimis signis videri potest: siquidem inveni, quod & *Ligorius* olim observavit, hypogæa, sive, uti vocare solent, hypocausta, quæ per strictum in fornice meatum in alterum fornicate receptaculum, vaporem ferventissimum transmittabant; hi verò canales aquarum ductores, qui per superius receptaculum ducebantur, ferventissimo aère, & canales & aquas ad bullerem usque calefaciebant, aquam deinde in alias vicinas cameras scdilibus & hypopodiis instructas, calidam in usum eorum, qui balneis delectabantur, derivabant. Erant & è latere mansuicula forsan ad se spoliandum in vestium custodiam destinata; quæ res luculenter modum docet, quo in frigida in usum balnearum calefacienda veteres olim utebantur.

Sed hisce ita propositis, jam progrediamur ad illam fabricæ portionem, quam *Canopus* vocabat *Adrianus*. Est autem *Canopus* urbs *Ægypti*, in qua *Bachanalia* seu *Dionysiacæ* aut *Neptunalia* celebrabantur, quod *Ægyptiacè* *Κανὸς ἢ Κανὸς*, idem quod *Neptunum* notat, sive Numen aquis præfidens. Erat autem situ locus amœnissimus, inter duos fluvios constitutus *Tbemuthi*, id est, *Cælum Deorum*, à loci tum ubertate, tum amœnitate sic dictus, olim *Χαΐς*, dicta urbs à *Menelao* condita, de qua vide quàm amplissimè actum

Balnea eo-
rumque res-
tio censur-
andorum.

Canopus
urbs
Ægypti.

Lycæi de-
scriptio.

Lycæum
quid?

1. Tom.
Fol. 17.

in *Oedipo* nostro *Aegyptiaco*, *Oblisco Pamphilio*, *Prodromo Copto*, aliisque locis. In hac *Canopus* celeberrimus ille *Aegyptiorum* *Deaster*, à *Suida* descriptus, variis ceremoniis, & exoticis prorsus superstitionibus colebatur, undè *Adrianus* loci hujus amenitate *Aegyptiacis* que ludicris, quæ in eo quotannis peragebantur, incitatus, ne quicquam *Villæ* suæ deesse videretur, eidem *Canopum* inferuit. Itaque intra *Pœcilen* & *Academiæ Adrianeæ* haud obscura hujus *Canopi* vestigia cernuntur in valle quadam longissima, in cujus fronte Templum rotundum erat, hodiè semirutum *Canopo* sive *Neptuno* dicatum, variis aulis, cameris, xystris utrimque stipatum; atque ex ruderibus innoscit, minificam structuram, & calamo vix explicabilem fuisse: quod nemo qui vastitatem loci examinavit, inficiabitur.

Erat autem intra binos oppositos sibi porticus in medio vallis, fossa profunda satis & ampla, & subcellis suis instructa, quæ aqua *Martia* ad eam altitudinem latitudinemque repleba-

tur, ut linitibus cymbisque sufficientem ad Ludos *Neptunios* celebrandos capacitatem præberet; atque in hac fossa hominum utriusque sexus multitudo noctu diuque exsecrando commercio lascivæ turpitudinisque, sine ulla verecundia, frenâ gestibus inconditis, cantando, saltando, natandoque *Canopico* more laxabant, quibus *Adrianus*, uti hujusmodi deditissimus erat, ita quoque summo suo gustu, tum hujusmodi veneris scurrilibusque spectaculis, tum obscenis cantilenis, saltibus, choreis, quæ ingenti cum confusione ibidem peragebantur, à gravioribus negotiis paulo liberior, delectabatur. Denique locum fuisse fontibus undique irriguum, ex ruinis, ubi in hunc usque diem canalium officia spectantur, colligitur; cernuntur & in nonnullis locis scæle seu cochlides ita constitutæ, ut ex una parte adscensus, ex alterâ descensus hominum continuò euntium redeuntium que sine impedimento concederetur.

S. II.

De reliquis partitionibus Villæ, quæ sunt Infernus, Campi Elysi, Prytaneum.

Verfus occidentalem partem ingens vallis occurrit, in cujus edito latere integer adhuc tholus spectatur, in loco, qui hodiè *Rocca bruna* dicitur, & est sub Jurisdictione *Tyrocinij Soc:* ¹⁰ **JESU** ad *Sanctum Andream Romæ*, ubi mihi quotannis summa sanè commoditate tanquam in propria villa constituto, dicte *Adrianeæ ville* rudera explorare concessum fuit. Atque hic locus, *Lipario* & *Nicodemo* teste, inferorum locus fuisse putatur, in quo per aqueductus subterrancos *Adrianus* expresserat eos, qui à Poëtis memorantur, *fluvios*, *Phlegethontem*, *Cocytum*, *Lethen*, unâ cum variis hypogæis, in quorum parietibus tormenta inferorum, vas *Danaïdum*, *Rota Ixionis*, & similia à

Poëtis efficta depicta, teste *Lampridio*, cernebantur. Veruntamen hunc locum ichnographia *Academiæ* jungit alii hoc loco fuisse mancipiorum cultodias existimant, qui tum catenarum, quibus onerabantur, sono & strepitu, tum tumultu vociferantium, inferni horrendam, & plenam confusione scenam exprimebant.

Non procul inde, putant nonnulli ^{Elysi campi} fuisse quoque *Elysijs Campos* ab *Adriano* extructos, unâ cum representatione *Tempe Thessalorum* in quibus, quidquid jucundum & delectabile desiderari poterat, sive Aularum splendorem & magnificentiam, statuis *Deorum*, nobilissimisque picturis exornatam, sive fontium salientium, nec non hortorum

Infero-
rum regis.

hortorum viridatiorumque deliciosam varietatem species, expositum conspiciebatur; & etiamnum ejus vestigia non obscura, ut ex mappa patet, supersunt. Restat *Prytaneum*, quod *Ligorius* putat fuisse in extrema *Ville* parte versus Meridiem exposita.

Prytaneum.

Erat autem *Prytaneum Athenis* locus, in varia habitacula, aulas, & cameras divisus, in quo Judices summo cum rigore justitiae, Rerum publicarum causas agebant. Nam ut *Halicarnassus* ait; *quae ab iis Prytanea vocantur, erant loca publica sacra, quorum cura pertinet ad eos, qui supremam Magistratum in Republica obtinent.* Vel, ut alii volunt, in quo emeriti milites, senectute, & infirmitatibus pressi, communibus sumptibus, magno nostris Principibus proposito exemplo, alebantur. Quod institutum cum placuisset *Adriano*, simile quid in sua *villa* machinatus est. Aequae haec sunt, quae pro innumerabili rerum memorandarum copia & multitudine, paucis explicanda censui.

Jam verò nihil aliud superest, nisi ut post singularum partium expositionem

totius *Ville* ab *Adriano* in *Tyburino agro* incomparabili magnificentia constructae ichnographiam hinc appositam luculentius contemplerur. Hanc Eminent.^{iss.} *Franciscus S. R. E. Card.* *Barberinus*, multorum Literatorum deprecatione impulsus, primus novo ausu in Reip. Lit.^{iss.} augmentum ornamentumque partim ex *Pyrrhi Ligorii* Architecti delineatione, olim jussu *Card.* *Hippolyti Estensis* peracta, compilatam partim opera & studio *Francisci Contini* viri rerum antiquarum peritissimi denuò ad incudem reductam nova dimensione emendatam omnibusque numeris tandem absolutam ari incidi curavit, tam exacta cura & diligentia, ut ad ejus perfectionem nihil amplius accedere posse videatur; quam & huic praesenti *Latini* operi inferi jussit. Cum verò dicta ichnographia major esset, quam ut Libro commodè imponi posset, nos pro mole operis ad faciliorem singularum partium comprehensionem, in epitomen reducendam, hic ob oculos exponimus curiosi lectoris.

BREVIS COMPILATIO

Praecipuorum Locorum, quae in praesenti hujus Villae Ichnographia spectantur.

Districtus I literis ABCD signatus. *Theatrum* dictum fuisse *Ligorius* asserit, eò quod theatri, circi, hippodromi, aliisque innumeris fabricis, uti porticibus, ambulacris, xystris, vestibulis, delubris, ceterisque locis, quae tum scenicis tum gymnasticis exercitiis serviebant, accommodatus fuerit. Habebat sibi juncta innumera habitacula in usum militum constituta.

Districtus II litera E signatus, continebat eam *Ville* partem, quae à varietate rerum ibidem expressarum Ποικίλον *Pecile à Graeciae Pecile* sic dicta fuit; atque, ambulacris, peristyllis, sanis, camerisque confertus.

Districtus III litera F signatus, monstrat judicio *Ligorii* vestigia **B**IBLIOTHECAE *Adrianae*, quam *Adrianus* ingenti fabricarum aedificiorumque ad omnem commoditatem eorum, qui literis bonisque artibus incumbere desiderabant extruitorum congerie condiderat, theatri, ambulacris, templis, balneis, viridarumque splendidissimam: & continet vicina fabricarum rudera, quae signantur literis GHI.

Districtus IV signatus litera K, *Canopus* dicebatur ad formam *Canopi Aegyptiaci* ab *Adriano* extructus; de quo fufius in praecedentibus actum vide.

Districtus

Districtus V, signatus litera L, olim, uti *Ligorius* tradit, *Academiam* exhibebat more *Grecorum* ad *Atheniensis* similitudinem *Academiam* constitutam, templo *Apollinis*, alisque fanis & delubris, nec non theatris, porticibus, atriis, ambulacris, viridariisque ad Philosophantium usum superbissimè accommodatam:

Districtus VI, signatus litera M, *Inferorum* regnum; & paulò post, *Campos Elysios* summa fabricarum ad omnem amenitatem exstructarum varietate exhibebat.

Districtus VII, signatus litera N, *Lycæum Atheniense* exprimebat, aquæ ductibus cæterisque fabricis, uti templis, porticibus, ambulacris, viridariis, balneisque oppidò magnificum & splendidum.

Districtus VIII, signatus litera O, *Prytanæum Atheniense*, Veteribus militibus senio confectis sustentandis destinatum.

Districtus tandem signatus litera P Vallis erat, quam arboribus utrinque ad omnem amenitatem dispositis, nec non riguis limpidiſſimarum aquarum rivis excultam, *Adrianus* THESALLA TEMPE, ne quicquam jucunditatis Villæ suæ deesset, appellari constituit.

Quid verò Theatrales ejusque fabricæ, quid *Pæcilæ*, quid *Bibliotheca*, *Academia*, *Canopus*, quid *Lycæum* & *Prytanæum*, quid *Tempe*, *Inferorum*, *Elysiorum*que *Camporum* regna sibi velint, in præcedentibus primo hujus *Villæ* capite exposuimus, ad quæ lectorem remittam. Ex hac itaque Ichnographica *Villæ Adrianeæ* descriptione, Lector, invisam inauditamque hujus villæ magnificentiam (quæ nulla ex *Romanorum* sumptuosis fabricis splendidior, neque vastior, neque raritate ædificiorum illustrior visa fuit.) sat superque colligere poteris. Quæ tamen abditò Dei judicio, non nisi ad 80 annorum durationem pertigit.

Atque ex hisce Lectori luculenter patet labilis rerum humanarum condi-

tio, quàm fugax rerum omnium memoria, quam nemo non ex stupenda hujus *Villæ* fabrica colligere poterit. Videbatur *Adrianus* æternam nominis sui gloriam superba & invisa hac non *Villa*, sed civitate integra eâ magnificentia, quam retulimus, exstructâ ambire; sed quàm citò illam exstruxit, tam citò in ruinam data fuit, ita ut nullus *Romanorum* scriptorum præter *Spartianum*, qui ejus meminerit, inventus fuerit; *Antonino* successore, primò in ejus ornamenta manus mittente, ut iis *Thermas* suas *Romanas*, quas condere constituerat, condecoraret. Ita dum unus gloriam furatur alterius, omnia tandem eandem vicissitudinum varietatem fortuntur. Modò *Villa* hæc verè villarum Regina ita deformata jacet, ut non nisi cadavera & sceletra palatiorum intuearis, omnia plena virgultis, spinis, sentietisque obsita, & uti rectè *Gobellinus* l. 5. historix scribit: *Extra Urbem*, inquit, ad tertium milliariam *Hadrianus* Imperator nobilissimam villam exædificavit ad instar magni oppidi, cujus exstant adhuc Templorum sublimes & celsæ testudines; cernuntur & aularum cubiculorumque semidiruta ædificia, visuntur perisylliorum, porticum, piscinarum, Theatrorumque fastigiata moles; & ubi quondam Imperiale Solum caelesti fulgore splendebat; ubique superba fabricarum, hortorumque constructio *Elysios* Campos æquare videbatur; ubi *Purpurati* sedere magna cum potestate *Tribuni*, ibidem præter rubos & sentes nihil reperias; *Reginaria* Cubicula, sacra sunt serpentum, viperarum, bufonumque habitacula; adeò rerum mortalium fluxa & inconstans natura est.

Paucis tamen hoc loco tam exigui temporis, quo *Villa* sibi constitit, causam aperiam: latet enim sub iis quidpiam Divinius arcani consilium; itaque sic seferes habet.

Post absolutam *Villæ* singularumque *Campaniarum* fabricam, nil aliud restare videbatur, quàm *Encenia* summa pompa & solennitate celebranda; & quoniam moris erat, post ingentes à *Romanis* *Cæsaris*

Interior
Villæ ma-
gnificenti-
ssimæ.

Causa de-
structionis
Villæ.

Cæsaris exaltata fabricarum moles, eas uni ex Diis consecrare; hinc *Adrianus* in *Herculei* operis fabrica, *Herculi* solenne sacrificium offerre constituit, veluti humani sanguinis propitiatorium. Unde diabolico impulsus instinctu, Augurumque consilio, *Adrianus* impias in innocuum *Christianorum* sanguinem convertit manus; at quoniam intellexerat, *Tyburæ* *Cetulum* Senatorem esse, qui cum universa domo sua Christianam fidem non solum coleret, sed & innumeros alios, & inter ceteros *Cerealem* Cæsari intimum, ad eandem suscipiendam traxisset, atque adeo gratius sacrificium Cæsarem prestare non posse, quam si *Cetulum* cum universa domo *Herculi* dedicaret *Tyburino*. Dicitur ac mox in executionem deductum, *Cetulum* cum *Cereali*, *Amantio* & *Primitivo* sibi sisti iussit, quos acerbissimis verbis increpans, *Christum*que ejurare præcipiens, cum in fide caute *Marpesin* firmiores reperisset, post carceres & flammam sustibus tandem trucidari iussit; postea furorem convertens ad *Symphorosum* & septem ejus filios, quos comprehensos sibi sistens, ad ejurandam fidem Christianam exhortatus est, quod ni facerent, exquisitissimis tormentis se morti tradendos scierat. Sed Sancti *Christi* Martyres tam exoptatam Martyrii coronam, jam dudum desideratam, minimè negligendam duxerunt. Quare omnes constanti in *Christum* fide, & illibate Religionis amore mortem præ vita, æternæ vitæ præmia præ fluxarum opum, quas ipsi Cæsar, si *Christum* ejurarent, promiserat, caducitate elegerunt. Unde crudelissimis ad unum omnes mortis generibus sublatis fuerunt, salutis nostræ anno 138, cum innumeris aliis *Rome* multo antè comprehensis, quos inter *S. Eustachius*, cujus Archistrategum egerat, unà cum uxore & filiis unus fuit, sustulit. Interæ occulta Dei operante vindictâ, *Adrianus* incognita quadam Medicis infirmitate, sanguinisque fluxu correptus, ut quorum infantum

Sanctorum Martyrum sanguinem humana atrocitate effuderat, scelus proprii sanguinis effusione lucret, in ingentes animi mærorès cruciatuque incidit, qui morbus uti à Medicis auro *Ville* insalubrioris adscribatur, ita quoque statim delicias *Bayarum* melioris cœli usu Cæsarem mutata statione, nisi mori stallet, frui debere, Medici præscribere. Quo profectus indies magis magisque crescente animi mœstitiâ, eò deductus fuit, ut jam diuturnioris vite pertæsus, tandem Medico lethæum toxicum poculum sibi propinari præcepit; & cum Medicus manum in Cæsaris vitam mittere sibi inconsultum teneret, fuga sibi consulens, id mancipio executioni mandandum reliquit, qui vel ipsius Cæsaris atrocissimi minis, ni faceret, tandem adactus, poculum lethæum præbuit, ex quo protinus extinctus, meritas scelerate vite transactæ pœnas dedit. Ecce manifestam Dei ob adeo favas in *Christianos* persecutiones exercitas vindictam, Refert *Spartianus* ante obitum *Adrianum* teneriuno affectu sequentes vericulos protulisse:

Animula vagula, blandula,
Hospes, comesque corporis,
Que nunc abibis in loca,
Pallidula, rigidula, nudula,
Nec ut soles, dabis jocos?

Vix in ejus locum successerat *T. Antoninus Pius*, cum ecce & ipse novas in urbe Thermas excitaturus, cum de modo cogiaret, *Villa* præterea *Adriani* noviter extructa parum affectus esset, quidquid in *Villa Adrianeæ* pretiosum reperit, in suarum Thermarum splendorem contulit; quam deinde *Coethi*, & postea varis revolutiones in ultimam vastitatem dederunt, ita ut à *Ville* conditu usque ad ultimam ejus ruinam, non nisi 80 anni intercesserint. De *Cetuli* sociorumque Martyrii ita *Baronius* in notis Martyrol.

In Agro Tyburino existat vetus memoria jam collapsa, censeturque ille locus arenarium, ubi S. Symphorosa prædictos Martyres sepelivit.

Cæsar
 Adrianus
 verbum m-
 solitè insti-
 tuitur.

Antoninus
 fuit
 thermas
 Ville
 Adriani
 ornamentis
 instructa.

Sacrifici-
 um
 ad
 Christianos
 mortis
 Christianorum.

Cerealis
 ad
 Christum
 fidem
 conversio
 et
 martyrium.

Symphoro-
 rum
 cum
 filijs
 morti
 traditur.

S. Eustachius
 et
 filiorum
 mors.

indè in Martyrologio Romano ita legitur:

Roma via Salaria passio Beati Getulii clarissimi & doctissimi Viri, sociorumque Cerealis, Amantii, & Primitivi, qui iussu Adriani Imperatoris à Licinio Consulari detenti primò cæsi, deinde in carcerem trusi, postremò incendio traditi, cum nullo modo ab igne lesi fuissent sustibus illiso capite Martyrium complevere, quorum corpora Symphorosa B. Getulii uxor collegit, & in arenario prædii sui sepelivit.

Locum in quo sepulsi sunt filii Symphorose car.

Arenarium illud adhuc exstat in via Tiburtina novem millibus passuum à Tybure distitum, in quo rudera adhuc pervertite Ecclesie à Christianis primis olim in honorem SS. Martyrum constructæ spectantur, ubi & prædium S. Symphorose fuisse traditur, & etiamnum possidetur à Massiis ex Patritie nobilitatis Romana familia, ubi Symphorosa & Getulij mariti sui sociorumque corpora deposuit, & postea etiam ipsa cum septem filiis eodem in loco depositi fuerunt; quem locum Christiani postmodum Græca voce ad Septem Eios avares, id est, ad septem Martyres violenta morte multatos, vocarunt. Verùm cum successu temporis Longobardorum invasione Romanum Territorium flammis ferroque devastaretur,

S. Stephanus Papa III hinc ablata corpora Romanam translata in Ecclesia S. Angeli in foro piscario recondidit; ita Baronius:

Via Tyburtina habetur nobilis & per vetusta S.^æ Symphorose memoria. Honorum reliquie Romam translatae, ac nostris temporibus inventæ sunt in Diaconia S. Angeli in foro Piscario, & ita cum ipsis plumbi lamina his verbis descripta:

Hic requiescunt SS. Martyrum Symphorose, viri sui Lotici, & filiorum eius corpora à Stephano Papa translata; Getulius etiam Loticus dictus reperitur.

Et ne quicquam hic omisisse videar, monitratu etiamnum in Ecclesia S.^æ Vincentij crypta summa devotionis, in qua S.^æ Symphorosa cum suis filiis, sævienti persecutionis tempore, se abscondere solebat, quam & Baronius citato loco innuit. In foro quoque Herculi Templi olim ulmus spectabatur, è qua Symphorosam iussu cæsaris capillis aliquamdiu suspensam ferunt, ex qua arbore in nostra Tiburtina colligij Ecclesia adhuc crux formata summa cum veneratione exhibetur. Sed hæc fusius forsitan, quàm par erat, occasione Martyrum commemoratis, jam oceptum Villorum Tyburtinarum argumentum prosequamur.

Vetus Tybure, in qua S. Symphorosa sepulta videtur.

CAPIT IV,

Villa Syphacis Regis Numidie.

Contendentibus de summa rerum Annibale & Scipione in Europâ, & in Africa Syphace, & Massinissa Getulie Rege, hic à Syphace Regno suo expulsus, omnibusq; bonis exutus, & ad incitas reductus, sylvas oberabat. Syphax itaque ob subactum inimicum victoriâ insolens, à Scipione Romanorum Duce tandem & ipse post expugnatam Carthaginem subjugatus, præda Romanorum fuit. Scipio Massinissâ in regnum suum, quod ei Syphace violentiâ armo-

rum eripuerat, restituto, Syphacem Regem Romanam victum perducij iussit, qui Albe aliquantum temporis commorans, tandem in Tyburtinam villam sibi paratam concessit, ubi infelicitatis suæ statum deplorans, è quanto potestatis culmine cecidisset, considerabat, ut qui utriusque Regni, Romani & Africani absolutum dominium spe devoraverat, novercante fortuna in ultimum miserie barathrum precipitatum se videret. Nè verò tanti nominis Rex vilis quàm deceret, viveret, Romani propriis

Fons Sy-
phacis
Regn.

propriis expensis ipsi *Villam* ad habitationem non solum commodam, sed & deliciosam fabricis peramencam reddidere, ubi & fatis cessant. Spectantur hujus *Ville* rudera etiamnum in *Via Valeria*, in loco dicto ad *S. Marcellum*. Narrat *Ligorius*, fontem suo tempore detectum fuisse ex candido marmore, binis conchis, quæ aquam acceptam in alia extra posita vasa effundebant, constructum; tota verò moles sustentabatur sulcris in formam pedum Leoninorum elaboratis. Detectum quoque eodem tempore, eodemque loco se-

pulchrum in formam Crucis constructum, intra quod fenestellæ cernebantur in circuitu collocandis accendendisque lucernis destinatæ. Monumenti longitudo exterior 43 palmos, latitudo viginti æquabat. Interior verò longitudo 38 palm. latitudo in 13 palm. extendebatur. Inventa præterea complurima electissimi marmoris fragmenta, *Paulus V* Pontifex *Romanam* adducta, ad fabricam *Sacelli Deiparæ*, *Ecclesiæ Sanctæ Mariæ Majoris* exornandam destinavit.

Sepul-
chrum Sy-
phacis.

§. I.

Villa Zenobiæ Palmyræ Regine.

Zenobia filia *Odenati* Regine *Palmyrenorum* bis commisso cum *Aureliano Romano* Imperatore in *Persia* prælio, tanta animi fortitudine se gessit, ut cuius parti victoria cederet, dispici vix posset; tandem urbe, ad quam confugerat, obsidione cinctâ, & ipsa faucibus *Romanorum* cedere coacta, ab *Aureliano* capta, & *Roman* in triumphum unâ cum suis filiis ducta fuit anno, *Christi* 274. Inter ceteros *Cæsarum* triumphos & pompas, nulla, *Blondo* teste, in *Rome* aut splendidior, aut magnificentior visa fuit. Siquidem *Zenobia* tot tantisque gemmarum cimeliis exornabatur, ut ponderi non ferendo se esse conquerens, ad nonnihil quiescendum, pompam sistere oporteret; pedes nudi aureis annulis vestiebantur, manus catenis aureis ligatæ, nimio oculos fulgore perstringebant, collum pariter catena ex puro auro circumdata erat, cujus extremitas à Persico præcone tenebatur. In stuporem & admirationem rapiens spectantium animos mirum in modum heroica Regine dotes naturæ in femina non visæ amplius; inerat ei imperterriti animi vigor, Regie dignitatis splendor in vultu; robur mentis in capessendis opportunè consiliis, in oculis supra modum vigentibus prudentia summa,

incredibilis venustatis splendor in totius corporis habitu elucebat; tantus in dentibus sub fusci coloris temperie candor nitebat, ut margaritas eam in ore plerique, non dentes habere putarent: vox clara & virilis, severitas ubi necessitas postulabat: castitatem ejus tantam fuisse scribit *Popsicus*, ut ne quidem maritum suum sciret, nisi tentatis conceptionibus. Ipsa tandem utriusque fortunæ prosperæ, & adverse jactum ingenti animo experta, solitariam vitam concessione Imperatoris amplexa, in villa quadam *Territorii Tyburtini* vitam ad mortem usque peregit. *Lingua* Persicæ, Græcæ, Latinae, *Aegyptiacæ* haud imperita; pedestri ambulatione sæpè, leucicâ nunquam, equitando sapientissimè se exercere solebat. In mensali apparatu splendidissima; in conviviis verò ad imitationem *Cleopatræ* Regine *Aegypti*, cui se sanguine affinem esse dicebat, poculis aureis ingemmatas utebatur. De qua *Petrarcha*:

Lingua
perisicæ
sine.

*Nel cuor femineo sù tanta fortezza
Che col bel viso, è con l'armata chiro-
ma
Fecce temer, chi per natura sprezza.
Io parlo dell' imperio alto di Roma
Che con armi affaccio, benchè all'o-
strimo.*

V 2

Fosse

Splendor
& magni-
ficentia
Reginæ
aliquæ
naturæ
dotes.

*Fosse al nostro Trionfo ricca
foma.*

Quam etiam antequam vitâ fungere-
tur, Christi fide imbutam fuisse, *Baro-
nius* in *Annalibus* ad annum 274 tradit.
Verùm de rebus gestis hujus Reginae
qui plura desiderat, is adeat *vitam Aure-
liani Imperatoris*.

Villa Ze-
nobie in
territorio
Tiburatio.

Ubinam verò in Territorio Tyburti-
no villa *Zenobie* fuerit, *Vopiscus* se-
quentibus verbis, ubi de *Zenobia* agit,
declarat. *Huic ab Aureliano Imperatore
videre concessum fuit; ferturque vixisse
cum liberis jam more Romano, data sibi
possessione in Tiburto, que hodie Zenobia
dicitur, non longè ab Adriani palatio, atque
ab eo loco, cui nomen est Conchè. Ex hisce
verbis Ligorium secutus dico, Villam
Zenobie fuisse prope lacum, quam sul-
phuratam vocant, thermarum nobili-
tate celebrem, ubi à Marco *Avrippa* fa-
bricæ sumptuosissimæ ad usum Ther-
marum extructæ, quibus & *Augustum
Cæsarem* oppidò delectatum fuisse scri-
bunt Authores, & in hunc usque diem
etiam femirata spectantur, de quibus in-
frâ pluribus. Si quis *Zenobiam* hâc habi-
tasse dixerit, is non incongruè senserit;*

si verò ob aëris insalubritatem locum
hunc Regiæ habitationi incommodum
asseruerit, is saltem mecum in vicino
loco, ubi hodiè prædium S^{ti} Antonii in
urbe situm est, Villam constituisse con-
sentiet, cujus manifesto Veterum ædifi-
ciorum rudera, quæ inibi adhuc dete-
gantur, indicio sunt, ubi & *Ligorio* te-
ste, tempore *Hippolyti* Cardinalis *Essen-
si*, detectum fuisse marmoreum lapi-
dem, in quo novem *Musarum* imagines
exitio opere elaboratè spectantur, &
non procul hinc in loco, quem *Collem
Ferri* dicunt, à *Friderico Cæsar* Duce d'
Aquasparta inventas fuisse armillas au-
reas, similiaque, quæ ad mundum mu-
liebrem spectant, vasa inventa fuisse,
Antonius del Rè refert. Undè verisimi-
le est, in loco, ubi hodiè prædium S^{ti} An-
tonii cernitur, Villam *Zenobie* fuisse, in
colle verò *Ferri* ejusdem sepulcrale mo-
numentum, & planè *Vopisci* descrip-
tioni congruit. Nam in hunc usque
diem locus *Tybur* inter & *Lacum Alba-
neum* interjectus *Conca* etiamnum di-
citur, & à *Villa Adriani* vix bis mille
passibus distat, uti in Mappa Lectori
patebit.

Sepulcrum
Reginæ.

§. II.

Villa Mecanatis possèdà Cæsaris Augusti.

Avthor Syntagmatis Heroici inter alia,
quæ de *Mecanate* tradit, eum ex Re-
gio sanguine præcorum *Hetrurie Lu-
cunonum*, quos & Reges & Dynastas
vocabant, exortum fuisse, & quidem
stipis suæ ultimum, quod haud dubiè
ex *Horatiano* illo versu (*Mæcenas ata-
vis edite Regibus*) didicit. *Aldus Manu-
tius* cum *Cibinium* quoque appellatum
fuisse docet. Hic *Tyburino agro* dele-
ctatus, uti rerum omnium opulentia
florebat, ita quoque repudiatis rerum
publicarum tumultibus, sibi suisque
Musis, in quas naturali pronitatis vi,
veluti pondere quodam ferebatur, vi-
cturus, villam in ultimo *Tyburinae urbis*
clivo, omni deliciarum genere con-
fertam exfluxit, quam modò ex ru-

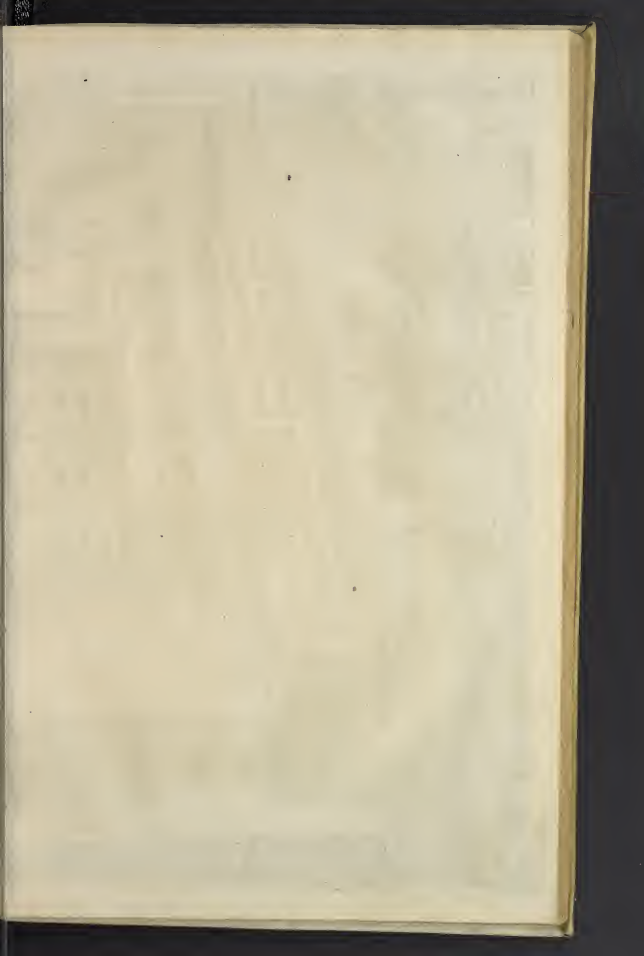
deribus instaurandam duximus.

Tametli *Ligorius* hanc Villam amplè
descripserit, quia tamen & ego ejus ru-
dera singulis penè annis, quo *Tybur*
mihi adire licuit, summa mentis reflex-
ione examinavi, quid ex utriusque des-
criptione veritati magis congruum
fuerit, lectoris esto judicium.

Primò quidem versus Septentrio-
nem spectatur præcellsum dicti clivi
præcipitium, cui *Ville* substructiones,
quæ in hunc usque diem integræ adhuc
spectantur, innitebantur, opus sanè ad-
mirabile, quod sanè vasta sua
mole nulli ex Romanorum fabricis ce-
dat, per cujus meditullium *Via Valeria*
pandebatur ad *Sannites Pelignosque* tui-
ris; stupendis arcibus & camerarum
etiam,

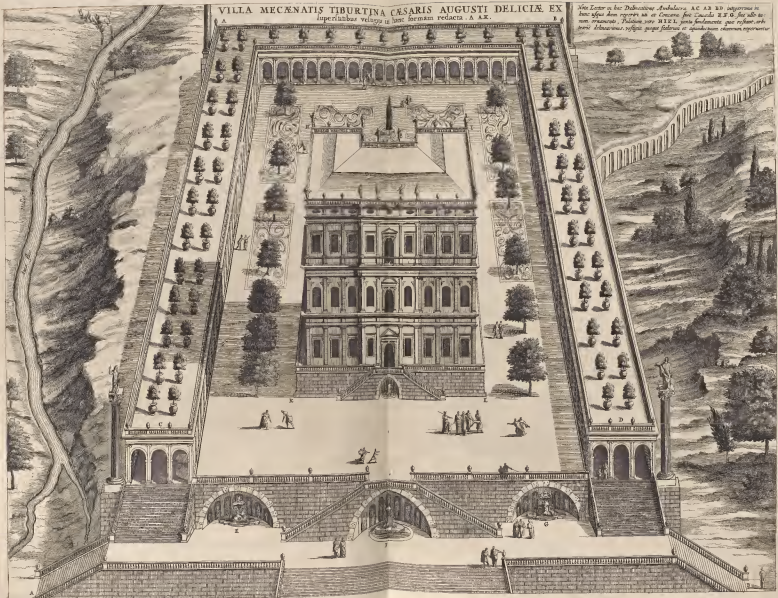
Substru-
tiones
Villæ.

Via Vale-
ria.

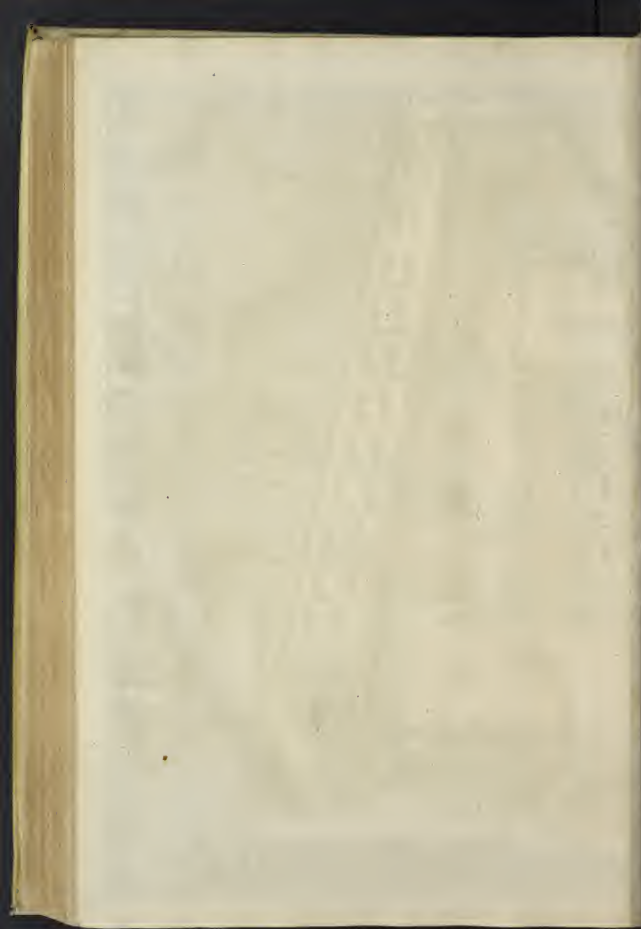
VILLA MÆCENATIS TIBURTINA CÆSARIS AUGUSTI DELICIA EX
 superbius veloxi u. uere formam redacta A. E.

*Non longe a hoc Delubro Amphitheatrum A. C. AD. ED. integrum in
 hinc usque hinc reperitur ad et Cæsarum fuit Cæsarum R. F. O. fuit ad
 non tantum. Tiburina uero R. E. C. uero fuit hinc que res hinc
 non Mæcenatis ueloxi gæga fuit et apud hinc hinc reperitur*

etiā nūm superstitum vālitāte conspicuum; his arcubus ex opposita parte eodem ordine positi arcus congruunt, ita ut *Via Valeria* medium inter utriusque partis arcuum, locum tenuerit, quæ & portam obscuram hodiè à tenebroso transitu vocant. Verùm ut hæc meliùs concipiātur, ejus schema hic apponendum censui.

Supra hujusmodi infanz molis substructiones, *Villa Mæcenatis* fundata fuit eo, qui sequitur, modo. Habebat illa, quantum ex superstitie adhuc fabrica colligere licet, duos columnarum ordines, quarum una alteri, Dorico & Ionico labore quàm scitissimè excoctis lateribus concinnatæ supra firmillimos & prægrandes abacos impositæ cernuntur: ex quarum positione columnarum nascuntur duæ porticus in circuitum positæ, quarum exterior circumquaque borealem camporum plagam summa cum amœnitate spectare licebat; hinc totius *Latii* veteris districtum versus Meridiem; illinc *Sabinæ* Regionis territorium ab occasu, ibi circumfusorum montium concatenatam feriem unà cum formidabili *Anienis* valle; hinc ad ortum *Agras Prænestinos Labicanos, Gabiorum, Tusculanorum*, longè latequè profusam planitiem. Altera interior ambitu suo atrium conficiebat, de quo postea. Intra duas hæc porticum varia camerarum aularumque habitacula cernuntur; quæ tamen non aliandè, quàm per dictarum porticum aperturam, lumen recipiunt; et si enim omni diligentia inquisiverim, nullam tamen in dictis cameris fenestram, uæ lumen admittat, reperire licuit, ut proindè vix concipi possit, quomodo in iis commodè habitare potuerint; apertis enim portis aeris interfuli inclementiam eos sustinere necesse erat; clausis verò, ob cimærias tenebras, lumen, nisi candelarum lucernarumque ope, non habebant, neque caminorum in eo vestigia notantur. Verùm de hisce pluribus in sequentibus; ut proindè non nisi conversatio-

ni eorum, qui ad *Mæcenatem* magno numero confluebant, ubi veluti in Stoa quadam *Zenonis*, & Peripato Aristotelico, de variis artibus & scientiis, ceterisque ingenii lusibus, quisque genio suo indulgebat, destinatas fuisse existimem. Rursum in Atrio interiori, aliud assurgebat, uti ex murorum vestigiis apparet, ædificium, cujus inferior contignatio, uti *Ligorius* conijcit, continebat pulcherrimam fontis fabricam, quæ undique & undique in vicina concharum receptacula aquas, tum ad usum domesticum, tum ad amœnitatem & magnificentiam loco conciliandam, diffundebat. Supra hanc contignationem primam per scalas singulari artificio dispositas ad alteram contignationem ascendebatur; ubi ego habitationem *Mæcenatis* ad omnem humanæ vitæ usum commodissimam fuisse, puto; quam verò palatium istiusmodi partium singularum distributione constitutum fuit, deficientibus vestigiis, non nisi conjecturâ consequi possumus; undè & tibi hanc fabricam, non qualis revera fuit, sed qualis esse potuit & debuit, in schemate exprimendam censui. Reperiuntur præterea inter alia ad ascensum villæ Octanguli fani vestigia, superbissimis columnis fulti, quarum una adhuc ad *Ecclesiam S^m Mariæ del passo* superest, quam scitissimè elaborata. Versus occasum quoque *Ligorius* detexisse se ait scalarum pulchro ordine in circuitu dispositarum situm, per quas ad *Villam* ascensus dabatur; hodiè dictarum fabricarum locus in amœnissimam vineam primò à *Theobaldinis*, modò à *Cocconarius*, qui loci possesores sunt, excultus; ita ut præter dictas porticus, nil aliud reliquum videatur. *Villam* prout olim à *Mæcenate* extructa fuit, sequenti schematismo exhibemus.

In hac *Villa Mæcenatis* summa cum quiete victitans, amœnissimis studiis animum fovebat, ab omni ambitionis labe quàm remotissimum; undè nemo illo charior & familiarior *Augusto*, ita

Slav
Villæ Mæcenatis.

Augusti
erga Mæ-
cenatem
affertur &
benevo-
lentia.

Pectus
ostentat
aliam be-
nivolam li-
teratorum
fœderis
fœderis
fœderis.

ut mundi, qua premebatur, mole, mentem negotiorum multitudine & varietate festam nonnihil relaxaturus, ad hanc *Villam* veluti ad sacram anchoram, dulci *Mæcenatis* consuetudine fruiurus confugeret. Et uti *Mæcenas* semper liberali & munifico animo præferim erga literatos fuit, ita quoque viri doctissimi ejus famâ allecti undique & undique ad eum confluebant, quos propriis alebat sumptibus, omnia iis non necessaria duntaxat ad literarii muneris dignitatem cum laude sustinendam supeditabat, sed etiam abundanter & superaffluenter: undè ejus singulari liberalitate & munificentia in literatos, accidit, ut in hunc usque diem, ii, qui studia literatorum sœvent, *Mæcenates* audire mereantur. Inter alios tamen incredibili amore & benevolentia proferebatur *Virgilium* & *Horatium*, quorum conversatione vix fatiari posse videbatur, undè utrique *Villam* ad mularum cultum peropportuna exstrui

curavit, de quibus postea. De *Mæcenate* tria commemoratione digna refert *Plinius*; *1. 7. c. 51.* primò quod videlicet febre perpetua laboraret, ab eaq; liber nunquã esset; deindè quod integro triennio nunquam somni beneficium habuerit; tertio quod primus asini lactentis ad huc, carnem comedendam præscriperit. Atque ut ad *Villam* revertamur, *Mæcenas* moriturus, cum tot jam annis *Augustum* hospitem in ea recepisset, quemque tanto affectu semper profecutus fuisset, eundem *Ville* hæredem constituisse fertur, ut proindè vel ex hoc capite non *Mæcenatis* duntaxat, sed & *Augusti Cesaris Villa* in hunc diem appelletur, & putant nonnulli id ex inscriptione, quæ in foramine formicis, quod inferiori concamerationi obscuriori lumen præstabat; in marmorea tabula inscripta, colligi; quam à me excerptam hîc apponendam duxi: sic enim habet:

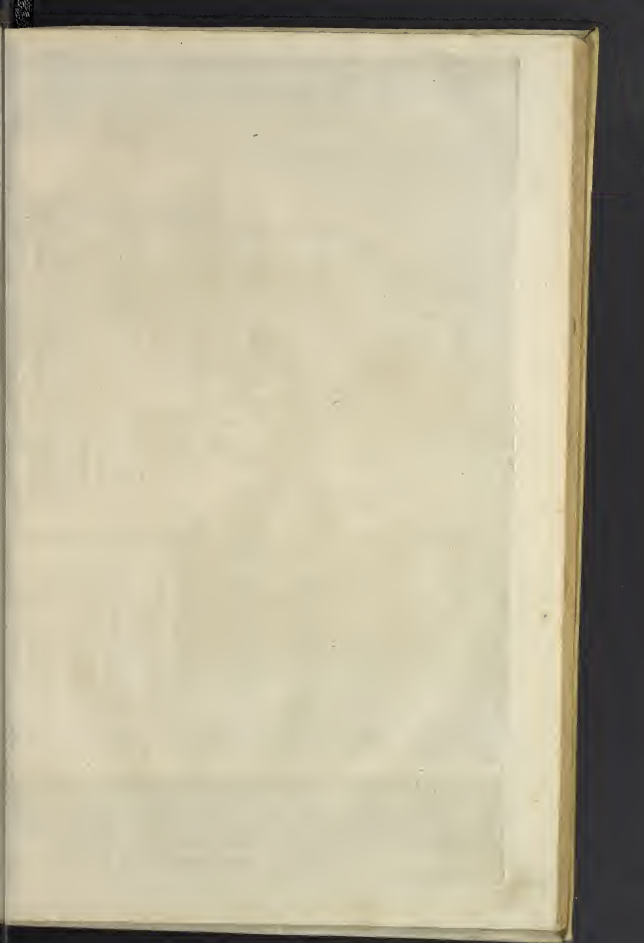
C. RUSTICIUS. C. F. ITER.
L. OCTAVIUS. L. F. VITULUS.
III VIR. D. S.S.
VIAM INTEGENDAM
CURAVERE.

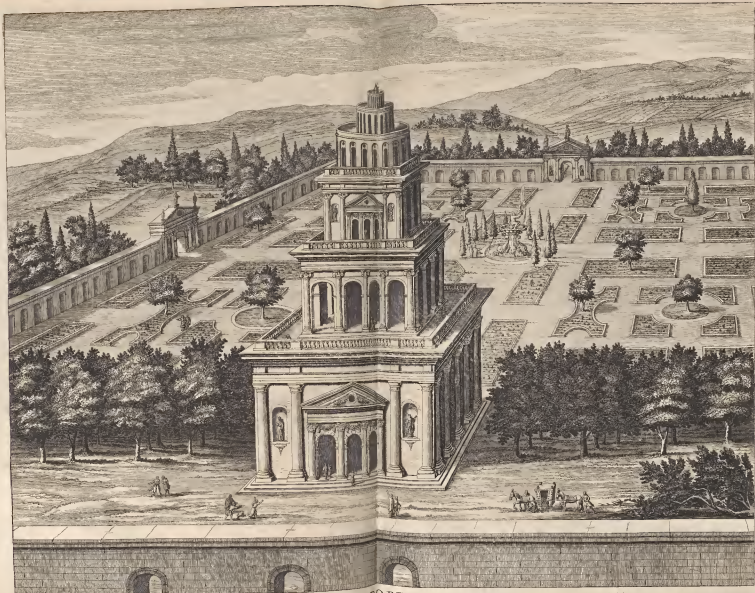
Ego verò non puto nomen L. OCTAVIUM, hoc loco cadere supra *Octavium Augustum*, sed supra unum hujus nominis IIII viarum curatorem. *Mæcenatem* itaque hujus *Ville* suæ hæredem *Augustum* constituisse, in præcedentibus demonstrasse

sufficiat. Aliam inscriptionem hîc inventam fuisse refert *Aldus Manutius*, quam *Ligorius* è loco suo dilapsam in *Ecclesiam S^æ Sylvestri* translata fuisse scribit, quam tamen omni diligentia adhibita ibidem reperire non licuit. Tenor verborum hîc est.

C. LUCTIVS. L. F. AULIAN. Q. PLAUSURIUS. C. F. VARUS
L. VENTIDIUS. C. F. BASSUS. Q. OCTAVIUS. C. F. GRAECHIN.
III VIR.
PORTICUS P. CCLX. ET EXSÆDRAM ET PRONAON
ET PORTICUM. PONE. SCÆNAM. LONG. P. CXL.
S. C. F. C.

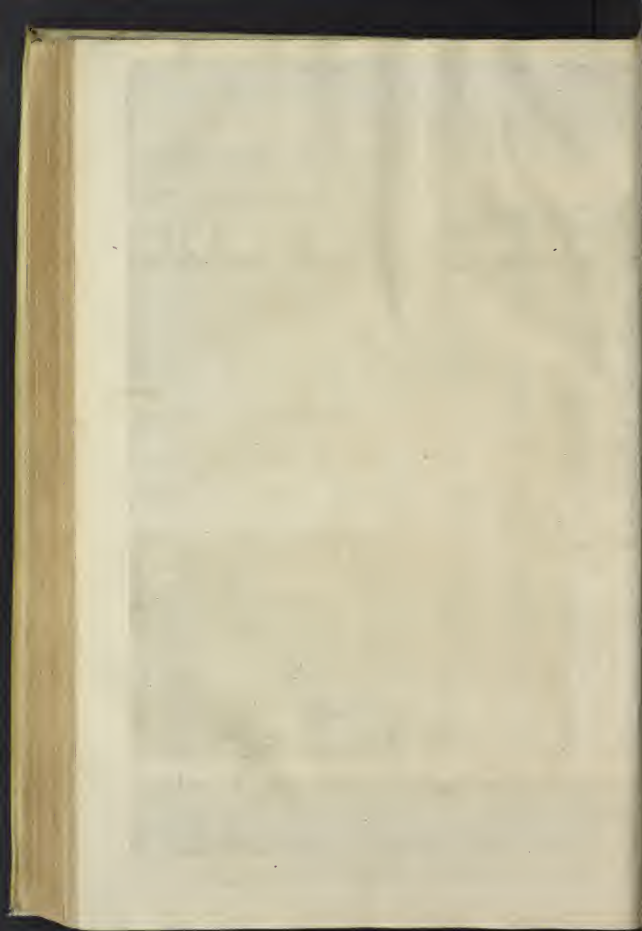
Sed hæc de *Villa Mæcenatis* sufficiant.

VILLA QUINTILY VARI, PROPINQUI CÆSARIS AUGUSTI.

§. III.

Villa Quintilii Varii *Consulis*.

Quintilianus Varus consulari dignitate illustis, nec non *Cesari* propinquus, ab *Augusto* in *Germaniam* missus anno urbis condite, 741 contra *Herminium* filium *Sernigeri*, gentis istius principem: a quo tribus ejus legionibus ad interuentionem deletis, clade, post eam quam *Parthi Romanis* sub *Crasso* intulerunt, omnium maximam, tanto idcirco horrore & indignatione *Augusti* animum concussum fuisse referunt authores, ut capite parietis illius, illud identidem repeteret: *Vare redde mihi meas legiones*. Hic clade peracta, ab hostibus circumdatus, cum nullum sibi effugiendi modum inueniret, gladio in seipsum conuerso, occidit: cadaver ejus igni datum, & semivivum furore hostium in mille partes distractum pater caput, quod *Romam* delatum, in sepulchro majorum suorum repositum fuit; de quo filius agentes vide *Vellejum Paterculum* & *Appianum Alexandrinum*.

Varus itaque *Ville*, quam describendam suscepimus, fundator fuit: hac è regione *Ville Mecenatis*, sive *Augusti*, ultra *Auiensem* in lœco edito situm suum habuit, uti ex mappa patet; fuitque eam magnificentiam exstructa, ut cum *Villa Mecenatis* quodammodo, quâ summius quâ magnificentiam certare sit visa. Restant in hunc usque diem ejusdem non contemnenda vestigia, quæ hîc, prout propriis oculis vidi & examinavi, exponam.

In editissimo clivo situm habuit, supra quem primò quædam totius fabricæ vcluti substructio & fundamentum sub figura serè quadrata cernitur; intra cujus penetralia cisterna visendam se præbet, scalarum ordinibus, per quas ad aquas descensus dabatur, quam commodissimus; supra hoc fundamentum aliud sanè eximium palatium

exstructum fuisse colligitur ex columnarum abacis, & lemniscis, cæterisque ornamentis, uti & ex conchis, intra quas aqua saluberrima, tum ad usum domesticum, tum ad ludicrorum delectationem derivabatur ex copiosa vicini fontis scaturigine, qui in hunc usque diem juxta *Cænobium S. Michaelis Archangeli*, quod in *Pajola* dicitur, superest, deducebatur, & canales veteris hydrogogi, qui per illam viam ambulantes passim obvii sunt, aperte demonstrant, sed de hisce infra pluribus. Circa hoc palatium, ingens spatium relinquebatur, jocos ludisque exercendis destinatum; supra hoc verò aliud in speculam terminatum, ex qua uti ex totius palatii ambitu, longè latèque diffusa planities tum *Latii*, tum *Sabine* amoenissimum spectaculum exhibebat: & ut verbo absolvam, fabricam trizoniam faciem exhibuisse ex ejus vestigiis patet. Verùm cum hæc non nisi oculari demonstratione describi queant, hoc loco veteris *Ville* schema apponere visum fuit.

Narrat *Antonius del Rè* in antiquitatibus suis *Tyburtinis*, omnium habitaculorum hujus *Ville* pavimenta pretiosis lapidibus fuisse tessellati operis, aut si mavis multisva arte strata; qui lapides, uti differentibus coloribus gemmarum ad instar nitebant, ita quoque mirum in modum inuentium oculis rapiebant: quæ tum primùm detectæ fuerunt, cum Cardinalis *Montinus* non nihil rusticaturus *Romam Tybur* appulisset. Hic consideratò lapidum pretio & pulchritudine, quicquid in rudicibus similibus lapidum reperiri potuit, congestit, & viginti jumentorum labore, partim *Roman*, partim aliis principibus, centes pretiosas in donum transfudit, ita ut in hunc diem vix amplius reperiantur.

Miserabilis interitio Quintilii Varii.

Sine Villa Quintilianæ.

Forma palatii trizonia.

Fabrica septoria Quintilianæ.

§. IV.

De Ponte Lucano, Plautiorum sepulchro & villa.

Postquam Româ veniens transiveris pontem duobus millibus passuum Tyburte dissitum, occurret tibi turris rotunda, non absimilis ei, quæ Romæ ad Hippodromum Caracallæ spectatur, vulgò dicta, *Capo di Bove*; hoc erat Plantiæ familiaris sepulchrum, juxta duodecim Tabulas, quæ sepulchra illustrium domuum non nisi extra urbem extrui jubebant. Erat olim splendidum sanè monumentum, at vetustate temporum collapsum, hodiè non nisi binas inscriptiones, easque sat longas tenet, cum quinque olim hic fuisse, *Historici Tyburtini* asserant, in quibus *Plantiorum* domus gloriæ, honores, & dignitates, cum officiorum, quæ in *Republica Romana* functi fuerunt, amplitudine describuntur. Fuerunt *Plantii* plebejæ factionis cognomine *Varii* nuncupatj nam & *Proculi*, & *Hypsiæ* & *Vero-*

ces, & *Silvani*, & *Numidæ* & *Laterani*. Et inter cæteros hujus familiaris illustres *C. Plantius Proculus*, consul anno vrb. conditæ 395, *Hernicos* devicit, deque iis triumphum duxit, ut est in *Tabulis Capitolinis*, idem à *C. Martio*, qui primus ex plebe dictaturam obtinuit, & ipse primus ex plebe magister equitum dictus fuit; ita *Livius l. 7.* iterum *P. Plantius Proculus* Consulatum obivit anno Vrb. Cond. 425, dum domi & pariter foris pax erat. *Liv. 8.* Verùm de hisce consule *Lexicon Romanorum Glandorpii*. Inscriptiones hoc loco positæ respiciunt *M. Plantium Marci* filium *Sylvanum*, qui collega *Cæsaris Augusti* decimo tertio ipsius consulatus fuit, & *Cæsaris Tiberii* Legatus, anno Vrb. Cond. 787, auctoribus *Dione* & *Vellejo*. Sed jam inscriptiones apponamus.

Prima Inscriptio majoribus literis.

L. PLAUTIUS. M. F. A. N.
 SILVANUS
 COS. VII VIR. EPULON.
 HUIC SENATUS.
 TRIUMPHALIA
 ORNAMENTA. DECREVIT.
 OB. RES. IN. ILLYRICO
 BENE GESTAS.
 LARTIA. GN. F. UXOR.
 M. PLAUTIUS. M. F.
 VRGVLANIVS
 VIXIT ANN. LX.

Alterius Inscriptiois Tabula ad sinistram posita, uti uberioribus verbis indigebat, ita quoque minusculis literis exarata fuit, eo tenore qui sequitur.

TI. PLAUTIO. M. F. A.
 SILVANO. ELIANO.
 PONTIF. SOD'ALL AUG.
 III VIR. A. A. A. F. F. Q. TIB. CÆSARIS.
 LEGAT. LEG. V. IN. GERMANIA.

PR. URB.

PR. VRB. LEGAT. ET. COMITI. CLAUDII
 CÆSARIS. IN. BRITANNIA. CONSULI
 PROCOS. ASIÆ. LEGAT. PROPRÆT. MOESIÆ.
 IN. QUA. PLURA. QUAM. CENTUM. MILL.
 EX. NUMERO. TRANSDANUVIANORVM
 AD. PRÆSTANDA. TRIBVTA. CVM. CONIUGIBVS
 AC. LIBERIS. ET. PRINCIPIB. AVT. REGIB. SVIS
 TRANSDVXIT. MOTVM. ORIENTEM. SARMATAR.
 COMPRESSIT. QVAMVIS. PARTEM. MAGNAM. EXERCITVS
 AD. EXPEDITIONEM. IN. ARMENIAM. MISISSET.
 IGNOTOS. ANTE. AVT. INFENSOS. P.R. REGES. SIGNA
 ROMANA. ADORATVROS. IN. RÏPAM. QVAM. TVEBATVR
 PERDVXIT. REGIBVS. BASTARNARVM. ET.
 ROXOLANORVM. FILIOS. DACORVM. FRATRVM.
 CAPTOS. AVT. HOSTIBVS. EREPTOS. REMISIT. AB
 ALIQVIS. EORVM. OPSIDES. ACCEPIT. PER. QVEM. PACEM
 PROVINCIÆ. ET. CONFIRMAVIT. ET. PROTULIT
 SCYTHAR. QVOQVE. REGEM. ACHERONENSI
 QUÆ. EST. ULTRA. BORVSTENEN. OPSIDIONE. SVMMOTO
 PRIMVS. EX. EA. PROVINCIA. MAGNO. TRITICI. MODO
 ANNONAM. P. R. ADLEVAVIT. HUNC. LEGATVM
 IN. HISPANIAM. AD. PRÆFECTVR. VRB. REMISSVM.
 SENATVS. IN. PRÆFECTVR. TRIUMPHALIBVS.
 ORNAMENTIS. HONORAVIT. AVTHORE. IMP.
 CÆSARE. AVGVSTO. VESPASIANO. VRBIS. EX.
 ORATIONE. EIVS. * Q. L. S. S.
 MOESIÆ. ITA. PRÆFVIT. VT. NON. DEBVERIT. IN
 ME. DIFFERRI. HONOR. TRIUMPHALIVM. EIVS
 ORNAMENTORVM. NISI. QVOD. LATIOR. EI
 CONTIGIT. MORA. TITVLVS. PRÆFECTO. VRBIS
 HVNC. IN. EADEM. PRÆFECTVRA. VRBIS. IMP. CÆSAR.
 AVG. VESPASIANVS. ITERVM. COS. FECIT.

*4 id est.
 Dico supra
 scripta
 sunt.*

CAPUT V,
 De Villa Rubelliorum.

Res Rubellii apud Romano-
 rum rerum Scriptores repe-
 riuntur: primus C. Rubellius
 coetaneus Ciceronis, & haeres
 Q. Thurii, cum nonnullis aliis com-
 mendatur Q. Cornificio. Alter C. Rubel-
 lius Geminus Consul sub Tiberio, anno
 Urb. Cond. 781. Tertius C. Rubellius
 Plancus, natus avo Tiburte Equite Ro-
 mano, in cuius domum sub Tiberio de-
 nupsit Iulia Drusi filia, quondam Neronis
 uxor. Ipse consularis nominatur
 Tacito l. 3, & 5. huius filius Rubellius
 Plancus per matrem Iuliam pari ac Ne-
 ro gradu Augustum contingens, primum
 in exilium cum Antistia conjuge pel-
 litur à Nerone, postea missus militi-
 bus occiditur, capite in urbem re-

lato, ita Tacitus 14, & Suetonius in
 Nerone; atque de hoc loquitur Juvena-
 lis Sat. 8:

*His ego quem monni, tecum est mihi
 sermo Rubelli
 Plance, tumes alto Drusorum sangui-
 ne, tanquam
 Feceris ipse aliquid, propter quod nobi-
 lis esses.*

Hujus viri mores, ratam vitam, & in
 Remp. merita Cornelius Tacitus sic
 describit: *Quasi jam depulso Nerone
 quis deligeretur, inquirebant, & omnium
 voce Rubellius Plancus (aliqui pro
 Plancus, Plantus legunt) celebratur, cui
 nobilitas per matrem ex Iulia familia.
 Ipse placita majorum colabat, habitu se-
 vero, casta & secreta domo, quantoque
 metu*

metu occulitor, tanto plus fame adeptus. Auxit rurem pari vanitate orta interpretatio fulguris. Nam quia discumbentis Neronis apud Simbrina sterna, cujus Sublaqueum nomen est, iste dapes, mensaque dejecte erant, idque finibus Tiburtum acciderat, unde paterna origo Plauto fuit. Quemadmodum igitur iacinosorum hominum fautor Nero semper fuit, ita summus honorum persecutor, ut proinde mirum non sit, hunc Rubellium, ceu omnium adclamatione dignissimum Imperio virum, metu & suspitione perendi Imperii, occisum fuisse. Nero siquidem deperiens Poppeam, cum Octavianum Drusi filiam & tertiam uxorem Messalinam, sororem Iulie & matrem Rubellii repudiasset, nescio

quo sterilitatis prætexus, quasi magnopere interesset Orbi Romano monstruosi Imperatoris hæredem post se relinquere, cui satis fuisset, cum nunquam natum fuisse; ex hoc capite unã Rubellium cum Iulia matre, revera tamen ex perendi Imperii zelotypia è vivis fustulit.

Horum itaque Rubelliorum villa situm habuisse traditur in dorso montis, quod Anienis vallem respicit, eo in loco, ubi hodiè Collegii Tyburtini nostræ Societatis vinea est, & Quaregna dicitur, ubi etiamnum per totum montis dorsum ingenta rudera à villicis deteguntur, uti ex mappa patet: Quo tamen fundamento Historici Tyburtini alle-rant. Dubium est.

S. I.

Villa Ventidii Bassi, C. Turpili, & Munatii Planci.

Post montem, in quo Villam Quintili Varii sitam fuisse diximus, juxta prædium Collegii Tyburtini Societatis nostræ, quod vulgò *Midianò* dicitur, complura videntur ex parte occidua, antiquarum fabricarum vestigia, quam Historici Tyburtini dicunt Villam fuisse Ventidii Bassi, qui patriã *Asculanus*, & cognomine *Bassus* vere bassæ conditionis vir, præstantiã tamen & fortitudine animi, insolito fortunæ jactu, eò se provexit, ut sub tutela *Marci Antonii* Triumviri, ex equifone Consul factus, in *Asiam* missus, post obtentam victoriam de *Parthis* Patrum decreto triumphum egerit, quem præco præcedens alta voce clamabat: *Vide Roma rem monstruosam, qui olim strigilabat mulos, jam factum consulem mirare.* Præter adeptam dignitatem ingentes divitias acquisivit, ex quibus inter alia & hanc villam construxit, quam & ipsum *Marcion Antonison* relaxandi animi causa visitasse *Apianus* refert. Vide *Ciceronem* in *Epistolis ad Atticum*. Vide hujus vil-le locum in mappa.

Villa L. Manatii Planci.

Lucius Manatius Plancus Tyburtinus, patrem, avum, & proavum eodem prænomine habuit, Orator & discipulus *Ciceronis*. Militavit sub *Cesare* in *Gallias*, cui & in bello civili cum adhaesisset, post præturam designatus ab illo Consul cù *Bruto Galliano* Comitam administravit. Bello *Mutinensi* summa de se *Reip.* & *Ciceroni* pollicitus, ad extremum iis desertis cum *Antonio* & *Lepido* se conjunxit, quoque magis eisdem & *Cesari* gratificaretur, fratrem proscribi passus est, *Lepidi*, qui & ipse fratrem prodiderat, studiosus imitator; undè illis triumphantibus, milites hunc verum jactarunt.

De Germanis, scilicet *fratribus*, non de *Gallis* ambo triumphant Consules. Post bellum *Perusinum* profectus ad *Antonium*, cum diu illi & *Reginæ* *Cleopatæ* servilibus obsequiis & assentationibus se comprobasset, inter apparatus *Alciaci* belli transfugit ad *Cæsarem*, a quo post aliquot annos ad censuram evectus est, pluribus etiam honorum titulis exornatus, quos omnes inscriptio, quæ teste *Nicodemo Cajete* detecta, recitat, hoc verborum tenore:

L. MU-

W Lucii
Filonis
Nepos Lu-
cii, Fron-
tini.

L. MUNATIUS. * L.F.N.L. PRON. PLANCUS. COS. IMP-
ITER. VII. VIR. EPULON. TRIUMPH. EX RHÆTIS.
ÆDEM SATURNI FECIT. DE MANUBIIS. AGROS.
DIVISIT. IN ITALIA. BENEVENTI. IN. GALLIA. CO-
LONIAS. DEDUXIT. LUGDUNUM. ET. RAURACAM.

Offic. L.
Munatii.

Ex quâ patet, summis officiis fuisse
functum *Munatium Plancum*: Consulis
videlicet, Imperatoris Exercitus, & iti-
nerum, Septemviri Epulonum; trium-
phasse de *Rhætiis*; ædem *Saturni Tybure*
ex manubiis fecisse; *Beneventi* agros di-
vississe; in *Gallias* colonias deduxisse, *Lug-
dunum* condidisse & *Rauracam*. Quo-
nam vero loco *Villam* suâ in *Tyburino*
Agro patriâ suâ sitam habuerit, ne scire-
mus, temporum vetustas nobis invidit.
Hoc novimus solummodò ex glossa
quadam interlineari Auctoris anonymi su-
pra *Horatii*, qui in *Bibliotheca Vaticana*,
teste *Nicodemò*, per vetusto codice conti-
netur; in *Villa Munatiana* fuisse pala-
tium, sylvas & piscinas. Ut proinde lo-
cum sine authore determinare, non nisi
inutilis conjectura sit. Quare ad alia.

Villa C. Turpiti.

Villa C. Turpiti Tybure fuisse dicitur,
eo in loco, qui hodiè adhuc *Tortigliano*,
quasi diceret, *Turpigliano*, non nihil de-

flexa voce, appellatur, idque ex ruderia-
bus eodem loco reliquis conjiciunt.

Villa Pisoniorum.

Pisoniorum verò *Villa* ex ea parte, quæ
meridie respicit, inter *Vallem Cesonianam*
& *Adrianeam* sita fuisse, ab *Antonio Re-
gio* traditur, nescio ex quibus fabricarum
veterum vestigiis, quæ tendentibus in
Vallem Adriani, passim inter oliveta ob-
via fiunt, persuaso: sed ut hæc mere con-
jecturæ & nullo alio Authoris classici
testimonio nituntur, ita quoque no-
stram opinionem minime hæc insinuan-
dam duximus. Hoc constat, *Pisoniam*
familiam, unam ex antiquissimis *Roma-
narum* familiis fuisse; descendit enim,
Fulvio Ursino teste à *Calpurnia*, quæ ori-
ginem suam traxit à *Calpo* filio *Nume*
Populii, secundi *Romanorum Regis*, quæ
deindè in varios divisa ramos, divitiis
& Magistratibus, maximè tempore *Cice-
ronis* & *Horatii*, floruit, ita ut is poë-
matum suorum opus *Pisonis* dicaverit.

§. 11.

Villa Caji Cassii.

Villa C.
Turpiti.

Villa C.
Cassii.

Non procul à præcedenti *Pisoniorum*
Villa, duas alias paulò Monti vicini-
iores *C. Cassii Cæsaricidæ*, & *Marei*
Bruti villas fuisse credunt *Nicodemus*, &
Regius, quarum prima à nomine suo
Cassiana dicebatur; & in hac paulò antè
citatus *Fulvius Ursinus* putat, telam ordi-
ditam fuisse conspirationis contra *Iu-
lium Cæsarem*, quæ postea unâ cum comp-
plici sceleris *Marco Bruto* in executionem
deducta fuit. Post mortem *Cæsaris*,
C. Cassius, qui alteri mortem jam intule-
rat, rebus jam desperatis, & adversum
inopinatumque exitum fortientibus in
transversum actus, gladio in seipsum
converso perit, vel ut alii, à servo suo
minis adactò interfectus fuit, quem
postea eodem fati genere secutum *M.
Brutum* fuisse *Appianus* docet. Itaque

Iulius Cæsar tot tantisque virtutibus in-
structus, tantâque rerum gestarum glo-
riâ conspicuus, cavere non potuit,
quin partim ex amicis, partim ex ini-
micis incolumitate donatis, qui om-
nes ab eo beneficiis, & honoribus
evecti essent, insidiis occumberet. Nam
ut *Valerius Maximus* l. 4. c. 5, horum
vexillifer & antesignanus *C. Cassius*, vir
manu promptissimus, cæterum vir in-
captandis consiliis præceps & duræ
cervicis, ad hæc flagitiosus & impurus,
eo quod postulatum consulatum *Cæsar*
distulisset, offensus, consilium ejus in-
terfrendi sumpsit; in cujus societa-
tem simulatque *M. Brutum*, qui tum
urbanam præturam gerebat, pertraxit,
illius autoritate mox cæteri ad idem
scelus cupidissimè nomina dederunt.

Cassii viri
Cassius
mortem in-
tulit
Galati.

C. Cassii
viri.

Ab his igitur idibus Martii contra jusjurandum, cum sacrosanctus esset, & amplissimum Magistratum gereret, in Senatu viginti tribus vulneribus trucidatus est, anno ætatis 56, ab urbe condita 710, Ante Christum natum 41. Curiam, in qua cædes patrata fuit,

Marii Julii
Cæsaris.

obstrui placuit, Iduisque Martias *idibus*, parricidiumque vocari; percussores vero, illique omnes, qui in ejus morte lætati fuissent, sceleris commissi pœnas dederunt: ipse conditis illi templis in numerum Deorum relatusest.

§. III.

Villa Q. Cæcilii pii Metelli Scipionis.

Villa Q.
Cæcilii
Pii.

Hæc villa ab Antonio Regio intra ipsam urbem Tyburinam ponitur, eoque in loco sita putatur, qui in hunc usque diem corruptè Campitello (quasi diceret Campus Metelli) appellatur; ne-

que alia indicia sunt, nisi ingens fragmentorum copia, quæ in Valle, quam Gaudentem vocat, & partem Horti *Essensis* occupat, posteris temporibus detecta fuit.

§. IV.

Villa Lolliorum.

Villa Lolliorum.

Villa Lolliorum fuisse creditur, vel potius sepulchrum Lolliorum, eo in loco, ubi modò situm est Templum B.

Mariæ Majoris Tyburinæ, & hoc ex veteri inscriptione colligunt, quæ sic se habet:

HIC. LOCUS. UTI. MACERIA. IN-
CLUSUS. EST. AD. RELIGIONEM.
SEPULTURÆ. LOLLIORUM.
ATTICILLÆ. FILIÆ. ET. STACTES.
UXORIS. AC. M. LOLLII. AMARANTI.

Ego sanè in dicta Ecclesia summâ diligentia dictam inscriptionem quaesivi, sed frustra; neque signum infallibile, certum & fidele esse putem, eo in loco sepulchrum fuisse, ubi inscriptio inventa fuit, cum inscriptio aliò huc transferri poterit, uti in Romanis inscriptionibus patet, neque video, quo-

modò in tam angusto spatio quale Auctores intra ipsam urbem determinant, tot *Ville Lolliorum, Marii, Metelli*, esse poterint, nisi velimus *Villas* accipere pro una domo, & horto domestico ipsi adjuncto, quod ipsis lubens concesserim.

CAPUT VI,

De Villis Pœtarum, Catulli, Horatii, Virgilii, Vopiscii, &c.

Villa Catulli postea.

Xtra portam Valeriam, vicinam *Catadupæ*, per altam Anienis ripam, versus Cœnobium S. Michaelis Archangelii in *Piadola* transeuntibus, occurrunt multa in monte ruderum vestigia, quæ ab ipsa jam dicta Ecclesia S. Michaelis per costam montis continuantur; atque hoc loco Catulli villa fuisse traditur, colligiturque ex verbis Catulli:

Ô funde noster, seu Sabine seu Tiburs,
Nam te esse Tiburtem autumant, quibus non est
Cordi Catullum ledere; quibus cordi est,
Quovis Sabinum pignore esse contentum:
Sed seu Sabine, seu verius Tiburs
Fui libenter in tua Suburbana,

Villa,

*Villa, malanque pectari expuli tuf-
fon.*

Ex his verbis patet, *Fundum Catullia-
num, Sabinius*, an *Tyburinus* sit, fuisse
controverſum; eò quod *Anio* flumen

Anio dicitur
à Sabino
à Latino.

Latium olim à *Sabina* dividèret, ita ut
quicquid ex dextra *Anienis* ripa, ad *Sa-
binos*, & quicquid à ſiniftra, ad *Latium*
pertineret. Cum itaque *Villam Catulli*
à dextra *Anienis* ſitam fuiſſe oſenſum
ſit, non tam in *Tyburino*, quàm *Sabino*
fundo ſitam fuiſſe colligitur. verùm ut
res decideret, ſciendum eſt, non ita præ-
ciſe ſumendam eſſe diviſionem flumi-
nis, ut in oppoſita ripa ſive villar, ſive
oppida alterius juridiçionis eſſe cen-
ſentur; ſed maximè obſervandum eſſe
exiſtentiæ territorium, quod diviſione
fluminis non ita terminatur, ut ultra
flumina non ulterius ſeſe extendat. Hoc
pactò *Tyberis*, etiamſi *Hetruriam* à *La-
tio* dividat, nemo tamen *Romæ* facilè
dixerit, tranſſiberinam aut Vaticanam
regionem ad urbem non pertinere,
cum ſecundum communem æſtimati-
onem totum complexum, tam ultra,
quàm citra flumen, una & eadem *Ro-
ma* eſſe, & tam hi, quàm illi *Romani* pa-
trià, non *Hetrufci* cenſentur. Pari ratio-
ne villar, oppida, fundique, ex adver-
ſa *Anienis* parte in quantum *Tyburino*
continentur *Territorio*, non *Sabine*, ſed
Tyburine juridiçionis eſſe cenſeri
debent. ut proindè *Villa Zenobie* regi-
næ, *Ventidii Baſſi* Cos. *Quintiliè Vari*,
Horatii &c. in quantum in *Territorio*
Tyburino ſitæ fuerunt, non *Sabine*, ſed
Tyburine, juxta communem loquendi
modum, non obſtante naturali fundo-
rum, qui per flumen dividitur, ſitu, di-
cendæ ſunt; uti ſuſè docetur in *Dige-
ſtis de alluvionibus fluminum*. Sed hiſce
jam poſitis, jam revertamur ad *Vil-
lam*.

Flumina
non præciſe
dividuntur
pro territori-
onem
utriusque
ſitum.

dorſum montis ambulantiſſibus occur-
runt, demonſtrant; eſtque aqua om-
nium, quæ in *Tyburino Territorio*
reperiuntur, ſaluberrima, ita ut agris
etiam paſſim ſine noçimento in po-
tum cedat. Diſtat autem hic ſons ad
Villam Catulli ab *Anienis* ripa per diffi-
cilem profundioris vallis deſcenſum
quaſi quingentis paſſibus; ubi & colli-
culus occurrit, ob planitiem non exi-
guam amenitate plenus, cui *Villa Ca-
tulli* conjuncta fuiſſe colligitur, ex va-
riis marmorum fragmentis, teſſellati-
que operis reliquiis, quas coloni vini-
toresque ibidem detexerunt. Locus
hodiè *Truglia* dicitur, quam *Antonius*
Regius putat ex nomine *Catulli*, cor-
rupta *Truglia*, quaſi diceret, *Tulla*,
vocem remanſiſſe. Erat porò ex dicto
clivo via, ad *Anienis* uſque ripas, quas
tùm ad animi relaxationem, tum ad
Pœticum enthuſiaſmum murmuræ
fluminis fuſcitandum, *Catullum* petiſſe
tradunt. Fuit autem *Catullus* patrià
Veronenſis, iis Pœtæ, quos *laſcivos*
vocat, adnumeratus, vel ipſo *Ovidio*
de injurià ſibi illatâ conquirente, quod
ex tot *laſcivorum* Pœtarum numerò
ipſe ſolus exiliè pœnam ſuſtinere de-
buerit.

Villa Horatii.

Villa Tyburina Horatii Flacci, ex
propriis ſuis verbis, non alibi exiſti-
ſſe oſtenditur, quàm in adverſa *Anie-
nis* parte, quo in loco hodiè *Cænobium*
S. Antonii Fratrum Minor. S. *Franci-
ſci* ſitum ſpectamus, ubi porticum
dirutarum multa veſtigia comparen-
dabaturque ex ea deſcenſus ad ripam
uſque *Anienis*, quemadmodum ipſe de-
ſeſatur l. 4. Ode 2. ubi verbis ſin-
gendis oçupabatur.

Villa Ho-
ratii Fla-
cii.

Ego Apis Matine

More mo doque,

*Grata carpentis thyma per labo-
rem,*

*Plurimum circa nemus undiqua-
que,*

Tiburis ripas operosa parvas.

Carmina ſingo.

X 3

Quanta

Quanta autem gaudio & animi voluptate vitam suam in hac Villa transegerit, ipse testatur l. 1, ode 7: & l. 2, ode 6.

Tybur Argeo positum Colono
Sic mea sedes utinam senectæ,
Sic modus lassio maris & riarum
Militiæque.

Domestici
Mecena-
tis qui?

Erant tunc temporis domestici Mecenatis Poëtae celebres, *Tucca*, & *Lucius Varus*, & unâ individui socii *Horatio*; hi unâ cum *Virgilio* nullum non lapidem moverunt, ut *Horatium* in amicitiam & familiaritatem *Mecenatis* adficerent. Nam ut vel ipse *Satyra* 6 fatetur:

Virgilius, post hunc Varius dixere
quid essent,
Veni coram singultim pauca locutus,
Infans namque pudor prohibebat plura profari.

Et postea subiungit:

Pauca ab eo, & revocas nono post mense, jubesque
Esse in amicorum numero; magnus hoc ego duco.

Horatius
ex intimo
Augusti
sui amicis.

Magni sanè emolumenti fuit illa *Mecenatis* amicitia *Horatio*, quæ ex infelice felicem, omnibusque bonis affluentem fecit, his verbis ipso testante, 1. epist. vii. Tu me fecisti locupletem. Nam & ipsi villam poëtico ingenio percommo- dam, applantato in hunc finem Musarum luco, exstruxit, & omnibus rebus ad vitam honorificè transigendam quam liberalissimè providit; *Cæsari Augusto* cum inimicus esset, ita

reconciliavit, ut inter intimos *Augusti* unâ cum *Virgilio*, *Tucca*, & *Vario* haberetur. Nam ut ipse dicit *Sat.* 5;

Postera lux oritur multo gratissima, namque

Plotius & Varius Sive esse Virgiliusque

Occurrunt animæ, quales neque candidiores

Terra tulit, neque iis me sit devinctior alter.

O qui amplexus, & gaudia quanta fuerunt.

Nam ut ipse de se fatetur, *Athenis* studiis operam dans sectam amplectebatur de grege porcum *Epicuri*; in juvenili ætate tempore bellorum civilium, musas introducebat in exercitum, sequebaturque contra *Oclavianum* factionem *Bruti* & *Cassii*; & nihilominus *Mecenatē* mediatore, ita charus gratul- que *Augusto* fuit, ut *Tybur* profectus, præter *Virgilio* & *Horatio* conversationem, omnem aliam respueret, inter utrumque nempe sedens literario gaudebat consortio: Siquidem *Horatius*

Horatius
Athenis
seclatur
sunt Epi-
curi.

brevi quidem statura, & crassioris mole corporis, ex nimio vini potu crapulose oculos contraxerat serè semper humorem stillantes: at *Virgilius* contra corpore macilento, suspensio alto ex pectore emissis, nescio in quæ tristitia objecta ferebatur. Undè *Augustus* per jocum dicere solebat, vitam suam inter lachrymas & suspiria se transigere. *Horatius* fatis functus, dum annum 17. ageret. Venum de Villa *Horatii* infra pluribus.

Forma
Horatii,
&
Virgilio.

Augusti
jocum.

CAPUT VII.

Villa Manlii Vopisci.

Villa
Manlii
Vopisci.

illa Villarum *Tyburinarum* ita hucusque controversa mansit, ac *Villa Manlii Vopisci* Poëtae celeberrimi, qui uti *Domitiano* Imperatori semper perquam charus, & inter intimos suos adnumeratus fuit, ita quoque ingentibus divitiis ab eo locupletatus, sum-

ptuosissimam Villam, ad ipsam Urbem *Tyburinam* exstruxit; & si vera sunt, quæ de ea *Statius* Poëta ipsi 1722. narrat, certe illa talis & tanta fuit, ut vix animo quidquam locupletius, magnificentius, & admiratione dignius concipi possit; ut proinde oppido mirer, locum hodiè tanta mirandorum operum

operum multitudine confertum, circa Anienis ripas non reperiri, tanto splendori & amplitudini fabricarum sufficientem. Undè quidam eam cum Horatii villa confundunt; alii alibi, plerique ex descriptione Statii persuasi, supra Catadupam existisse putant. Ego certè si nullus alius, in ejus loco detegendo haud quaquam me otiosum fuisse dicere possum, quod tum patebit, ubi ejus magnificentiam paucis exposuero.

Statius itaque Villam supra modum magnificam, artisque & Naturæ miraculis confertam, nec non in utramque Anienis ripam per pontem extensum fuisse refert. Versus subjungo.

Cernere facundi Tibur glaciæ Vopiscæ

Si quis & inferto geminos Anienis Penates,

Aut potuit sociæ commercia noscere ripæ,

Certantesque sibi dominum defendere Villas.

Et postquam tempericm loci descripsit, subdit:

O longam memoranda dies; que mente reperto

Gaudia? quam lassos per tot miracula visus?

Ingenium quam mite solo? que forma beatis

Arte manus concessa locis? non largius usquam

Indulsit Naturæ sibi; nemora alta citatis

Incubere vadis. Fallax responsat imago

Frondebis, & longas eadem fugit umbra per undas.

Ipse Anien (miranda fides) infra que superque

Saxæ. Hic tumidam rabiem spuonæque ponit

Mur mura, ceu placiti veritus turbare Vopiscæ

Pieris que dies, & amantes carmina somnos.

Littus utronque domi, nec te mitissimus annis

Dividit; alternas servant prætoriam ripas.

Videtur poëta hic vel ὑπερβολικῶς, vel stupore mirabilium attonitus, hæc descripsisse; quid enim nemora cum rupibus, præcipitiis formidandis? quid horridus Catadupæ strepitus, cum fluminis, quam describit, quiete? quid fumus horror abyssi cum amœnitate loci comparata faciant? dispicere nequeo. Erat Villa in tres ordines cubiculorum distincta, trabibus inauratis, & vario marmore vestitis, fontibus ex muris undique erumpentibus, miro artificio ita instructa, ut non esset camera, quæ non suum fontem haberet, aquâ Martiæ per plumbeos canales vel infra ipsum flumen Anienis traductos in Ville habitacula, ingentibus expensata cernebatur. In medio atrii arbor plantata cernebatur, quæ ramos suos non intra portam solummodò, sed & vel per ipsas fores insinuabat; sylvæ verò, piscinæ, & balnea, quæ domum circumdabant amœnissimum intuituum oculis spectaculum exhibebant; & quod fidem humanam excedit, totum hoc complexum supra Catadupam Anienis, instructum cernebatur. Sed audiamus Statium:

Quid primum, mediævne canam? quo sine quiescam?

Auratasne trabes? an Mauros undique postes?

An picturata lucentia marmora vena

Mirer? an emissas per cuncta cubilia lymphas?

Huc oculis, huc mente trabor; venerabile dicam,

Lucorum senium? te, que vada fluminis infra

Cernis? an ad sylvas, que respicit Aula tacentes?

Quæ tibi tota quies, offensaque turbine nullo

Nox silet; & nigros imitantia murmura somnos?

An que graminea suscepta crepidine fumant

Balnea;

Descriptio Villæ.

Balnea; & impositum ripis argenti-
bus ignem?

Quaque vaporiferis junctis fornaci-
bus annis

Ridet anbelantes vicino flumine
Nymphas.

Quid memorem pavimenta aularum,
cubiculorumque pretiosis incrustata
metallis & lapidibus? statuis ex pretio-
so metallo fufis, gemmatoque opere
exornabatur, quod intus erat. Ita Statius
inspector ipse totius Magnificentia
Vopiscane.

Vidi artes, veterumque manus, vari-
isque metalla

Viva modis; labor est auri memorare
figuras,

Aut ebur, aut dignas digitis contin-
gere gemmas.

Quidquid & argenti primum, vel in
ere Myronis

Lusit, & enormes manus est experta
colossos.

Dum vagor aspectu, visusque per
omnia duco

Calcaban nec opinus opes; nam splen-
dor ab alto

Deflans, & nitidam referentes aëra
teste

Monstravere solum; varias ubi picta
per artes

Gaudet humus; suberantque novis
Asarota figuris

Expavere gradus. Quid nunc ingen-
tia mirer?

Aut quid partitis distantia tecta
trichoris

Quid te? que mediis servata pena-
tibus arbor

Tecta per, & postes liquidas emer-
sis in curas.

Et paulò post.

Quid referam alternas gemino super
agere mensas

Albentesque lacus? altosque in gur-
gite fontes?

Tæque per obliquum penitus, que la-
beis amnem

Martia, & audaci transcurris flu-
mina plumbo?

Habes hic descriptam Vopiscane Ville
magnificentiam; quæ si vera sunt, &
non sub hyperbola à Poëta recitata; illa
certè omnium Cæsarum magnificen-
tiam superasse videtur; siue sumptus in
eâ expensis, siue miracula Artis & Natu-
ræ in ea clucescentia spectes; & undè
Poëtæ, & forsitan personæ private tasta
nummorum, ad istiusmodi opus ex-
struendum, opulentiæ? haud dubiè Do-
mitiani, cui intimus & imprimis charus
habebatur, obstetricante, ad tante
molis opus educendum, munificentia.
Verùm una in hujus Ville situ sanè
inevincibilis difficultas menti meæ ob-
oritur, dum nec animo, nec ulla ima-
ginationis vi concipere possum tantam
in tantis loci gurgullis rerum mirabi-
lium congeriem. Tentandum itaque
mihi nonnihil in tanta perplexitate
constituito, ut sub tantis vetustatis tene-
bris, si non totus, saltem minimus lucis
radius in veritate investiganda nobis
assulgeat. Quod ut tentem,

Scias Lector velim, Anienis alveum,
uti & circumjacentium locorum situm
multò olim differentem constitutio-
nem habuisse, quàm hodierno tempo-
re; quod luce meridiana clarius in iis,
quæ à me summà diligentia explorata
suerunt, patebit. Et de situ Tyburis,
præcis temporibus supra factum est,
de situ verò ejusdem tempore Cæsarum
hoc loco agemus.

Tempus edax iterum, & obliuiofa
vetustas, non solum uniuersum glo-
bum terrestrem, sed & maximè parti-
cularium locorum situm, successu tem-
poris ita mutat, immutat, alterat, dis-
soluit, ut nihil in loco suo naturali lon-
go tempore, ob corruptibilitatem rerum
caducitatem durare queat; de eo quis-
quis voluerit, legat Mundum subterra-
neum, ubi omnia quàm fulsissimè de
mutatione globi terreni descripta repe-
riunt; & cum videamus, fluminum al-
veos intra paucos etiam annos suam
notabiliter mutare stationem, qualem
quantamque, Urbem Tyburinam ex rap-
idissimi & vorticosi fluminis edacitate

Difficultas
in situ.

Tempus
successive
novis ter-
renis cir-
cum mutat.

non incurrisse putas spatio 1600 annorum? Hodiè certè totus ille tractus, qui circumstat *Catadupam*, adèd tortuosus est, tot scopulis, voraginibus, meandrisque involutus, ut vix locum ulli domui extruendæ capacem ibidem reperias. Undè ante mille & sexcentos annos diversissimam ab hodierna tractus illius formam fuisse, necesse est;

neque *Catadupam* illam, quæ modò videtur, eodem loco constituisse, sed totum illum tractum, usque ad veram illorum temporum *Catadupam*, quæ in hunc usque diem 500 fere passibus ab hodierna secundo flumine distat, planam fuisse, indè colligitur, quod in præaltis rupibus manifesta adhuc fluxus aquæ vestigia in muris tartaro incrustatis

tis spectentur, luculento indicio, illac flumen olim transisse; quod & *Tybur-tine Urbis* antiquitatum Studiosi unà mecum sentiunt, ac testantur. In hoc enim loco adeo vorticoso tam celebrem *Popisci Villam* olim constituisse posita à nobis superficie fluminis plani tam scopulosi vix concipi potest; multò minùs mihi imaginari possum, quomodò *Villa* hæc utramque fluminis ripam ponte stratam occupaverit, cum à templo *Sibylle* ad oppositi montis radicem intercapedo 200 pedes non excedat; quod & quotquot ex Antiquariis locum hunc rectè considerarunt, fateri coguntur; Undè multi hujus loci incongruum situm intuentes, non in eo *Villam Popisci*, sed vel ipsam *Horatii Villam*, quæ etiamtum 60 circiter annis post mortem *Horatii*, vivo adhuc *Statio*, superstes erat, *Villam Vopiscanam* esse statuerunt. Nam in *Villa Horatii*, in utramque *Anienis* ripam ibatur per pontem, (quem ante 80 circiter annos adhuc reliquum fuisse, *Ponte del Lupo* vulgè dictum, postea fluminis impetu collapsum, cujus ruinae etiam hodiè in ipso flumine cer-nuntur, per quam haud secus ac in *Vopiscana* aditus in utramque ripam datur.) Et sanè minimè mihi displiceret hæc *Fulvii Carduli* opinio, si descriptioni *Statianæ Horatii Villa* undecunque responderet, cum & *Nicodemus*, & *Regius*, *Historici Tybur-tini*, *Templum Sibylle Albunæ* membrum *Ville Vopiscanæ*, urbiq; contiguae fuisse expressè dicant; qui situs uti ho-

diernæ constitutioni non congruit, ità necessariò asserere cogitur, *Villam* hanc ad utramq; fluminis ripam per planiora loca, longè latèq; sese extendisse, neque tunc temporis *Catadupam*, neque vortices illic fuisse, sed paulò inferiùs, uti suprà dictum fuit. Verùm cum hæc res minimè solis verbis concipi possit, hïc utriusque loci tum hodiernum, tum antiquum situm, sequentibus schematicis commodiùs exponendum censui.

Aquam Martiam ex Piconio fonte, per Lacum Fucinum Romam usque ductam, constat ex Frontino, & ex Tybur-tino agro partem in Villam Vopiscanam incilibus plumbeis subter fundum Anienis fuisse derivatam. Neque abluat ab eo hoc, quod Antoninus Reovius refert suo tempore in Villa Sugliardi civis Tybur-tini plumbeos canales hujusmodi subterraneos inventos fuisse, infra alveum fluminis non aliò quam in Villam Vopiscanam olim deductos.

Certè ex utraque ripa non desunt arcuum porticumque vestigia, quemadmodum ex eorum ruderibus, quæ etiamnum supersunt, patebit. Hodiè totus ille tractus à flumine ità excessu videtur, ut præter horrendam abyssi voraginem & profundissima præcipitia nil aliud appareat; tempore verò *Vopisci*, & alveum fluminis altiozem, & ripas planiores amplioremq; si *Statianæ* descriptioni stemus, fuisse necesse est. Sed hæc de *Villa Vopiscana* sufficiant. Quare ad alia.

CAPUT VIII,

De cæteris Villis Tybur-tinis.

*M*artialis est *Roma*, in loco, quæ *Pila Tybur-tina* dicebatur, in *Valle Montis Quirinalis*, quam hodiè *Palatium Barberinorum* respicit, *Villam* suam habuerit, ut ipse testatur;

Sed Tybur-tinæ suæ proximus accola Pile

Qua videt antiquam rusticam Flora Jovem.

Tybur-tine tamen suam quoque habuisse nescio quâ fraude à *Mathone* obtentam, vel ipse fatetur:

Hospes eras nostri semper, Matho, Tybur-tini.

Hoc emis. imposui, rursus tibi vendo tuū. ubi

Aquam Martiam ex Piconio fonte, per Lacum Fucinum Romam usque ductam, constat ex Frontino, & ex Tybur-tino agro partem in Villam Vopiscanam incilibus plumbeis subter fundum Anienis fuisse derivatam. Neque abluat ab eo hoc, quod Antoninus Reovius refert suo tempore in Villa Sugliardi civis Tybur-tini plumbeos canales hujusmodi subterraneos inventos fuisse, infra alveum fluminis non aliò quam in Villam Vopiscanam olim deductos.

ubi tamen *Villa* istiusmodi fuerit, nemini Antiquariorum hucusque innouit. Unde verisimile est *Villam* fuisse exiguam, simplicem, privatoque usui accommodatam.

Villa Crispi Sallustii.

Villa Crispi Sallustii.

Excuntibus extra *portam S. Crucis*, per decliue Montis, ad 400 circiter passus, vastissimi muri occurrunt; cum maxima ruderum multitudine, & hodie *Casarano* dicitur; alii eam *Grotta Saracina* vocant. Non desunt, quitotum hoc Olivetorum spaciū usque ad *Viam Romanam* à *Sallustio* corrupta voce, *Lolitino* dicunt; atque in hoc loco *Villam Crispi Sallustii* fuisse statuunt. Verum cum hujus spatii vastitas cum *C. Iulii Caesaris*, & *C. Caligulae* villis passim confundatur; ego facile dixerim, hæc *Villas*, uti successu temporum privatis venditæ fuerunt; hoc pacto novos jurisdictionis titulos acquisivisse.

Villa L. Centronii Pisani.

Villam L. Centronii Pisani, ex *Juvenalis* colligimus fuisse amplissimam, magnisque sumptibus extructam, eo in loco, qui in hunc diem adhuc, à possessore ejus *Centrone* dicitur, & situm habuit ultra *Pontem Lucanum*, ad sinistram euntibus *Romam*, ubi modò prædium est *Familia Crucis*, quam *de Croce* vulgò vocant; & *Varco* quoque dicitur, eratque *Θεγεροφύσιον*, id est, *diversorium animalium custodia*, & *claustrum*, posteris temporibus ad advenarum recreationem extructum; cujus rudera lapide, quem *Tyestino* vocant, ita cooperta sunt, ut vix extra quidquam appareat; alius tamen fodientibus ejus manifesta indicia occurrunt. Est autem *tyestino* saxi genus, quod ex inundatio-

Quid latè vulgo Tyestino dicitur

ne aquæ sulphuratæ *Albulæ*, cum tempore in durissimam petram coalescens, campos multis in locis veluti saxosa quadam pelle cooperit. Vixit *Centronius* tempore *Domitiani*, *Manlii Vopisici*, *Statii*, & *Juvenalis* contaneus, post cujus mortem *Villa* in possessionem venit *Claudii Liberalis*, uti ex Numismatis à *Septimo Severo* cufis, & in sepulchro dicti *Claudii Liberalis*, teste *Antonio Regio*, detectis patet, tempore *Casparis Fucci* Doctoris, & civis *Tyburtni*, in cujus prædio dicta *Claudii* sepultura anno 1611 unà cum numismatis ejusdem epitaphia inventa fuerunt. Fuisse autem, uti supra dixi, *Villam* magnificam & splendidam, ex *Juvenali*, *Satyræ 4* colligimus.

Numismatis Centronii in epulchro dicti

Ædificator erat *Centronius*, & modò curvo

Littore Cajetæ, sicut à cum *Tyburis* arce,

Nunc *Prænestinis* in montibus alta parabat.

Culina *Villarum*, Græcis longèque petitis

Marmoribus vincens Fortunæ, atque *Herculis ædem*.

Sunt præterea alia in *Territorio Tyburtno* *Villarum* vestigia passim obvia, quæ ne quicquam omisisse videamur, paucis adducam. *Villa Patroni Liberti*, & *Lucio*, *Ælio*, *Commodo Antonino* perfamiliaris, eo in loco sita fuisse, teste *Fulvio Cardoli* dicitur, ubi modò euntibus ad *S. Gregorium* ad lavam, *Villa Cruciorum*, sub diruta *S. Michaelis Ecclesiæ* extructa cernitur. Euntibus postea *Romam* ultra *Albulam Sulphuream* tribus millibus passuum occurrunt varia ruderum vestigia, quam *Cassiniorum* olim *Villam* fuisse, *Antonius Regius* existimat, ex inscriptione ibidem inventa impulsus.

Villa Patroni Liberti.

COSSINIÆ J. L. CÆSIÆ
POSSIDONIO
L. COSSINIO J. L. DISCO
SEXTIÆ P. L. EUGENÆ
IN. FR. P. XL. IN. AG. P. XV.

Y 2

Quamvis

Quamvis alii hanc Villam in monte vicino *Tybur*i, quem *Peschiatore*, & in loco, quem *Cozzano*, vocant, quasi diceres, *Cossinianum*, voce detorta, sitam fuisse putent.

Rurfus, euntibus per portam *S. Crucis*, per districtum, qui *Quaregna* vulgò dicitur, occurrit vinea Collegii *Ty-*

burkini Societatis nostræ, in qua putat *Regius Villam* sitam fuisse *Coponiorum*, qui tempore *Ciceronis Romæ* florebant, & putat se id deducere posse ex loci nomine, qui *Cavone* appellatur, quasi diceres *Cappone*; idem id ex inscriptione putat se probare posse, quæ in *Via Valeria* inventa fuit, hujus tenoris:

CAUPONIUS. L. F. GEMINUS.
CAUPONIA. L. F. GEMINA.

Villa Coponiorum.

Verùm cum insignis *Coponios* inter, & *Cauponios* differentia sit, & lapis ultra *Anienem* in ventus sit, non video, quomodo ex istiusmodi conjecturis quicquam veritati congruum demonstrari possit.

Hic idem *Nicodemum* adducit, eo in loco, ubi modò *Ecclesia B. Virginis* vulgò del *Carciano*, ad radices *Ville Tyrcinii Romani Soc.™* nostræ spectatur, ubi progredientibus per oliveta *Hierocomium* versus, occurrunt complura rudera, & muri integri cum exedris conchisque piscinarum, quam *Villam Cocceiorum* fuisse conjiciunt, quæ uti à *Villa Adrianeæ* distita est, ita quoque putant, *Adrianum* cum *Trajano* sæpiùs hunc locum visitasse, & ibidem primùm *Ville* suæ ad eò celebris & magnificæ extruendæ consilia captasse. Verùm uti hæc ex Authoribus probari

Villa Cocceiorum.

non possunt, ita quoque eisdem fides non est habenda. Quemadmodum qui *Villam Serenorum* in eo tractu urbis, qui *Cocirino* vocatur, quasi diceres *Collis Serenorum*, sitam fuisse autumant, non parum hallucinantur. Verùm ut tandem hunc de *Villis Tyburinis* tractatum concludam, Dico, *Agnos Tyburinos* ad eò ubique antiquarum habitationum vestigiis abundare, quæ mille passuum spacium procedas, quo non statim ea tibi obviant, ad eòque *Territorium* non diversas villas, sed vel unam integram, & vastissimam urbem expressisse, summâ sanè *Tyburine Urbis* gloriâ existimare queas. Videtur etiamnum varia villarum rudera inter oliveta tendentibus ad *Villam Riani*, quæ utrum ad dictam *Villam* pertinuerint, num ad alias, nescio; typum ruderum subjungo.

CAPUT IX,

Villa Hippolyti Cardinalis d'Este, quæ Tybure hodierna die superstes, summa Advenarum admiratione visitur.

Perpetuum Tiburi generosorum.

Hippolytus Cardinalis d'Este, deliciofo Urbis situ delectatus, *Villam* intra Urbis pomeria extruxit, cujus si divitias, amœnitates, statuarum antiquarum multitudinem & varietatem, fontium incredibilem multitudinem, artis & naturæ miracula, quæ in ea reperiuntur, penitus consideres, certè omnium veterum *Romanorum* in villis extruendis industriam multis parafangis superasse videtur. Palatium montis supercilio

insistens, tribus contignationibus exaltatur, in aulas, & cubicula amplissima ita distributum, ut advenæ tantam Architectonicæ artis industriam fati mirari non possint. Aula artificiosis fontibus, aliisque ludicris spectantium animos insigni voluptate imbuat, Picturis undique & undique à nobilissimis sui temporis pictoribus conferta: totum palatium tanta Symbolicorum schematum varietate exornatur, ut *Apelles* cum *Pallade* concertare videatur. Quid dicam

Villa
Erensi
picturæ
statu
numerè
cr.
nata.

dicam de statuarum, quarum quidem maximam partem ex *Adriantæ* Ville ruinis extrahi iussit, antiquæ nobilitatis præstantia? quarum quædam in busta, nonnullæ in mediocria Deorum, Dearum, Herorumque simulacra, aliquæ in Colossææ vilitatis molem affurgunt. Quid nobilius spectari potest Cryptâ illâ Nympharum musivo opere superbissimè elaborata, nec non fontibus, qui vel ipsum Parnassum expriment? Exedrae palatii, præter fontes salientes, visum præstant in omnes *Latii* & *Sabinæ* terminos, summâ intuentium jucunditate extensos.

Ad Hortum progrediamur, in quo primo à palatio plano, per varias lucorum vias, ad quinque planities descenditur; in quarum prima *Cyathus* imense magnitudinis occurrit, aquarum jocis exhibendis opportunus; In secunda *Herculis* statua, quâ artificiosius quicquam vix spectare licet, 14 palmorum altitudinis: hinc descensus fit ad principale *Ville* ambulatorium, quod initium sumit à *Catadupa* illa mirabili, quæ *Athenis* portio per occultos montis mæandros, ingenti strepitu, aquarumque murmure per saxosas rupes, in concham 21 vastissimam evoluta, hinc in vastam piscinam quâ platanis, quâ simulacris undique & undique circumdatam præcipitatur. Ex hoc intratur in ambulatorium paulò ante dictum ad 300 passus longum, 48 salientibus fontibus ordine dispositis instructum, in quorum abacis tota *Ovidii Metamorphosis* subtilissimo plastice artis ingenio effigiata cernitur. In fine hujus ambulatorii alia mox scena panditur, & *Roma* vocatur, eo quod *Romæ* antiquæ celeberrimæ fabricæ, juxta requisitam loci conditionem constructæ videantur; ubi ex lava integer erumpens rivus ex flumine derivatus, per sinuosas rupes arte factas in *Catadupam* definit. Ludicra aquarum spectacula, quæ hoc loco exhibentur, vix explicari possunt. Hinc fit descensus in aliud planum, cujus muri tessellato opere elaborati, in me-

dio Parnassum exhibent, cum arboribus, in quibus cuculus cuculat, Luciscinia voluculatur, densat anser, canarias volucres multiplices vocum mutatione cantillantes te sentire jurares. Verùm locus dolosis aquarum ludicris non caret; intentos enim avium modulationi inopinè ex omnibus muris & pavimentis erumpens imber, ita perpluit, ut ex flumine extracti videantur.

Aperitur hoc loco aliud ambulatorium arboribus utrinque constitum, in cujus medio pulcherrimæ piscinæ theatrum aperitur, in cujus medio exitium opus, in quatuor Draconum, in quatuor Mundi partes continuo aquarum diluvia evomentium formas elaboratum, in quorum dorso ingens canalis, qui jocum aquarum, quem *Girandola* vocant, exhibet, aquasque in tantam altitudinem jaculatur, ut præcelsum Cyprelli figuram proximè æmuletur. Hinc verò per gradus Conchis hydragogy instructos descenditur in Horti planitiem, ubi quatuor vivaria occurrunt piscibus, cygnis, anatis, cæterisque aquaticæ stirpis volucris conferta, quæ peridromidum cancellati ordines circumdantes, mirâ spectantes voluptate afficiunt. Implentur hæc piscinæ, sive vivaria, ingenti aquarum copiâ, per *Catadupam* dilapsâ; supra hanc *Catadupam* nobilissimum sese aperit theatrum, juxta omnes architectonicæ artis regulas nitidissimè exstructum, nec non vasto aquarum receptaculo visendum; in cujus interiori recessu organum hydraulicum automatum dispositum, mira sonorum varietate auditorum aures demulcet. Nec hic locus in fidiis caret, additis enim aquarum canaliculis ita repletus est, ut harmonicæ organi suavitate abrepti dererentè aquarum diluviis tantum non obruantur. Tempus me deficeret, si omnia hujus horti memoranda, artis & Naturæ miracula fusiùs describere attentarem. Qui plura desiderat, ex rebus superficie tenus tantum enarratis, is librum adeat *Antonii Regii*, in quo minutissima etiam mini-

Volucrum arisifisus coniu.

Jocum aquarum qui in Girandola vocant.

Horti planities, 4 Vivaria cygnosæ confectæ.

Theatrum Archite. Ronice aru spectum, cum organo hydraulico.

Prospectus.

Horti descriptio.

Portio Athenis in Hortum derivatur.

Ambulatorium internum fontium salientibus confectum.

Locus qui Roma vocatur.

LIBER IIII,

De Veterum Urbium, Fanorumq; celebrium
ruinis & situ, nec non de admirandis Naturæ
operibus, quæ in TYBURTINO TERRITORIO
etiannum spectantur.

P A R S I,

De Urbium Veterum vestigiis adhuc
superstitibus.

CAPUT I,

De Aniene flumine, quod hodie Teverone
vocant.

Uamvis supra de *Aniene* sat
differuimus, hinc tamen
paullò amplius de eo ratio-
cinaturi sumus; est enim
fluvius omnium eorum,
qui *Lattium* irrigant, celeberrimus, *Po-
lybio*, *Ciceroni*, *Virgilio*, *Ovidio*, *Livio*,
Dionysio Halicarnasæo, *Straboni*, *Pro-
pertio*, *Plinio*, *Silo*, *Statio*, *Plutarcho*,
& cuinam non rerum Romanarum
scriptori notissimus? *Plinius*: *Anio*,
inquit, in monte *Trebanorum ortus*,
lacus tres, amenitate nobiles, qui nomen
dedere *Sublaqueo*, defert in *Tyberim*.
Cui consentit *Frontinus*: *Nec satis fuit*
*principi nostro cæterarum aquarum resti-
tuisse copiam, sed etiam orationem Anienis*
quoque novi vitia excindi posse vidit.
Omisso enim flumine repeti ex lacu, qui est
*supra Villam Neronianam Sublacen-
sem, ubi limpidiſſima est, jusſit. Nam*
*cum oritur Anio supra Trebam Augu-
ſtam, seu quia per saxofos montes decur-
rit, paucis circa ipsam oppidum objacenti-
bus cultis, seu quia lacus altitudine, in quo*
excipitur, veluti depuratur, imminentium
quoque nemorum opacitate inumbratus,
frigidissimus simul ac splendidissimus eo
pervenit. Oppidam Sublaqueam, de quo

Ortus
Anienis.

plura in *Historia* nostra *Eustachio-Ma-
riana*, hodieque nomen antiquum reti-
net, vulgò *Sublaco*, aut *Subjaco*, situm
est in ipsa ripa *Anienis*, circiter 20 mil-
libus passuum supra *Tybur* in colle edi-
to, infra quem amnis per catarractam
præcipitatur; mille verò passus supra
oppidum ad eandem ripam loco edi-
tore conspicitur *Monasterium* illud ma-
gnificum *Dive Scholasticæ*, incunabula
Religionis *S. Benedicti*; hoc loco in
subjecta valle, superioribus seculis fû-
ere tres illi lacus amenitate nobiles, qui
nomen dedere subjecto oppido, *Sub-
laqueo*; hi postmodum sive terræmotu,
sive absorptis intra viscera subterranea
aquis, aut alio eventu nobis ignoto,
esse desièrunt unum adhuc tempore *Divi*
Benedicti superfuisse testatur *historia* de
de *S. Mauro* discipulo, qui ad summerso
intra lacum *Placido* subveniendum ex
obedientie merito, supra lacus aquas
jussu *S. Patris* ambulasse, atque fra-
trem suum ex aquis extraxisse refertur
à *S. Gregorio*.

Subla-
queam.

Moniste-
rii S. Be-
nedicti ex
S. Schola-
sticæ.

Porro à *Sublaqueo* versus ortum hy-
bernum euntibus post undecim millia
passuum ad eandem *Anienis* ripam dex-
tram, occurrit antiquissima illa *Vrbs*
Treba,

Treba op-
pidii fonte
Anienis
celebre.

Treba, vulgò nunc *Trebe*; non procul hinc ad tria millia passuum, in monte, qui *Treban* ab ortu Solis prospicit, fontes *Anienis* conspiciuntur. Hic fatis mirari non possum, quid *Straboni* in mentem venerit, quod fontes hujus fluminis ad *Albam*, quindecim millibus passuum inde distitam, urbem perve-
tustam ponat. *Ανίων*, inquit, *πόταμος ἐξ Ἀλβας πρὸ τῶν μαρμαρίων ποταμῶν*; nisi forsitan Territorium *Albe*, quod *Trebe* contiguum est, intelligi velit. Fertur itaque *Anio* ex dicto *Trebanorton* monte, ut rectè *Frontinus*, per faxosa loca, mox verò circa *Treban* per depressiora loca, utrimque immi-
nentibus nemorosis collibus, longis ambagibus fontiumque rivis adactus, *Tyburinis agris* committitur; & hinc per horrendas rupium voragine, aliis aliisque receptis fluviois, vasto circuitu in *Tiberim* sese exonerat. Hodie ab ortu hujus fluminis usque ad *Tiberim*, cui se infinuat, duodecim pontibus, partim ligneis, partim faxeis stratus conspiciuntur, quorum prior in Territorio *Treban*, duo alteri in *Sublaquensibus*, *S^{ti}. Antonii*, & *S^{ti}. Francisci*; quartus ligneus, intra orbem & *Maraniam*, qui sunt pagi sub jurisdictione *Sublacensis Abbatiæ*: quintus pariter ligneus intra *Rubianum*, & *Anticolum*;

Anienis
cursus.

12 Ponti-
bus Anio
infratus.

Epigram-
ma de Pon-
te Salario.

QUAM BENE CVRBATI DIRECTA EST SEMITA PONTIS
ATQVE INTERRVPTVM CONTINVATVR ITER,
CALCAMVS RAPIDAS SUBJECTI GURGITIS UNDA,
ET NARSEN RESONANS PLAUSVS VBIQVE CANIT,
ITE IGVTVR FACILES PER GAVDIA VESTRA QVIRITES,
ET NARSEN RESONANS GAVDIA VBIQVE CANAT.
QVI POTVIT RIGIDAS GOTHORVM SVBDERE MENTES,
HIC DOCVIT DVRVVM FLVMINA FERRE IVGVM.

CAPUT II,

De Empulo, Vrbe vetustissima.

Um anno 1664 veterum *Latinarum* Urbium situm magno labore investigarem, contigit, ut inter condensos sylvarum recessus, & pendentium sco-

Sextus extra vicum *Varronis*, vulgò *Vicavaro*; Septimus pons juxta *Cataractam Tybure*; Octavus infra *Villam Mecenatis*, & hodie *Ponticello* dicitur; & qui olim faxeus erat, & *Pons Calius* dicebatur, eò quod circa cum sepulcrum *Calii* olim conditum erat, is modò violentia fluminis dissipatus, ex ligno constructus cernitur, euntibus in *Sabinam* commodissimus sanè, & peropportunos; Nonus omnium celeberrimus, quem *Pontem Lucanum* vocant, de quo supra in *Villa Plautiorum* pluribus actum est, & viam regiam *Roman* euntibus præbet. Decimus, *Pons Mammeus*, vulgò *Mammoli*, primò ab *Antonino Pio* Imperatore extructus, deinde à *Mameæ* Matrè *Alexandri* Cesaris, à qua & nomen obtinuit, restauratus fuit. Undecimus, uno circiter milliari post *S. Agnetis Templum*, via *Nomentana*: Duodecimus, non procul à confluxu *Anienis* & *Tyburis*, in *Via Salaria*, in quo *Manlius* cum gigante *Calorum* congressus victoriam obtinuisse fertur. Hic à *Gothis* destructus, à *Narsese* tandem *Iustiniani* Imperatoris Archistratego restitutus fuit; quemadmodum elegans epigramma, quod in hunc usque diem in latere pontis incisum spectatur, hoc tenore verborum testatur:

pulorum tesqua ita intricaret, ut vix ullibi exitus concederetur, è quibus summo nisu tandem cluctatus, in perve-
tustam vastè solitudinis Ecclesiam Divino dictu, inci derem; quam cum à
Constan-

Constantino Magno olim extructam, ac deinde à Sancto Sylvestro Pont. i. Deipare & Divo Eustachio eodem in loco, in quo ex apparitione Crucifixi inter cornua cervi, à paganismo ad Christum conversus fuerat, dicatam viderem, ex profane tunc inquisitionis molimine, in sacram, & jamdudum desideratam hujus loci tam celebris notitiam, felici sanè errore illapsus, *historiam*, quam *Eustachio-Marianam* inscribo, composui, in qua quiddam Lector circa antiquitatem hujus loci desiderare poterit, exactè descriptum reperiet; quare in iis hoc loco describendis longior esse nolui.

Occasio
descriptio
in Urbis
Empuliani.

Hujus itaque occasione, cum quotannis locum hunc devotionis causa accederem, & multa ad hoc opus spectantia per viam, de veterum urbium vestigiis, uti supra dixi, observarem; nescio quo casu in eximium virum, Doctorem Tarquinium Pamattan in Castello S. Angeli, quod della Madane vocant, commorantem incidi, qui cum me *παλαιολογίας* desiderio incensum videret, dixit, se librum Manuscriptum de origine, & excidio *Empuliano* habere, à Parente suo peritissimo Medico ex alio pervetusto Manuscripto extractum, ex quo complura ad meam rem facientia circa veterum urbium, quæ in Territorio Tyburtino adhuc spectantur, historiam, & potissimum quæ ad urbem pervetustam, quæ *Empulum* olim dicebatur, pertinerent, colligere possem; & quod jamdudum unice nosse desiderarâ, in eo quàm copiosissimè descriptum reperi; neque hic se stitit negotium, totius urbis situm, & superflites murorum ruinas, ex dictis S. Angeli Castellis mœnibus ostendit; & uti vix ullum Authorem ex modernis de ea mentionem fecisse noram, ita quoque totam historiam hîc oportune sanè, veluti antiquitatem huctuque incognitam, hic inferendam duxi.

Empulum, quæ posteris temporibus *Ampiglione* vulgò appellata fuit, oppi-

dum fuit à *Græcis* eodem serè tempore, quo *Archivi* fratres, *Catillus*, *Corax* & *Tybertus Tyburi* fundandæ operam dabant, ab *Aboriginibus* ædificatum, tempore prisorum *Latinorum* summè floruit. Nam *Tyburini* viribus potentes non timuerunt *populum Romanum* jam florentem & felicissimum sibi adscribere hostem; Nam uti *Livius* testatur l. 7. *Empulum* eo anno ex *Tybertibus Captum*. Accidit hoc *C. Sulpitio* tertium, & *M. Valerio Publicola* Consulibus, anno Urb. Cond. 499. Sequentibus *Coll.* hæc ibidem narrat *Livius*. *Duo*, inquit, *bella* eo anno prosperè gesta, cuiusque *Tybertibus* ad deditionem pugnation. *Sallusta* ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, in universa gens positis armis in fidem Consulibus venisset *Triumphatione* de *Tybertibus*. Sed jam ad situm ejus describendum propius accedamus.

Empulum
antiquissim.
m.

Euntibus *Tybere Sublacum* versus ad tria millia passuum ad lavam nobile Castellum S. Angeli, quod Castello Madane vocant, monti impositum occurrit ad dextram montes altissimos conspicis, atque hos inter montes, in convalle supra tumulum haud exiguum, se spectanda prebent veteris *Empuli* ruderum vestigia, ad 500. Circiter passus, ad viam, quæ *Silvanum* & *Sublacum* ducit, extensa; ex quibus eam nobilissimam olim urbem fuisse, luculenter colligitur, quæ uti situm habet in vasta valle, ita quoque montibus undique & undique veluti coronata, nec non securitientium ex montibus fontium multitudine, mirum in modum habitationem amenam jucundamque reddit, & montes quidem arboribus confitis magnam venatoribus ex animalibus tam volucris, quàm terrestribus, prædam offerunt. Ager omnibus ad vite humanæ usum, necessarium rerum abundantia instructus est: Territorium suum olim vel usque ad ipsum *Anienem* ex una parte, ex altera ad *S. Gregorium*, quæ *Sassula* quondam dicebatur, sese extendebat; *Archivia* verò ante ejus devasta-

Sicut
Eu-
puli.

Empulum
antiquissim.
etiam.

Forcia
Empuli.

Descriptio
Empulit.

devastationem *Empulum* sic describunt : Inter prædites & amenas urbes, quas *Tyburtinus Ager* tenebat, una non infimæ fortis fuit *Empulson*, sive *Ampiglianum*, quam & *Massam Appoloniam* dictam constat, tribus millibus passuum *Tybare* dislitum; præter palatium enim magnificentum fortalio instructum à natura municissimo; extra quod viridarium cernebatur omni fru-

ctuum genere, nec non *Cypressis*, *Pinibus*, *fagis*, *quercubus*, *platanisque* ad amicitiam conciliandam implantatis uberrimum; & uti fontium scaturiginibus abundat, ita quoque intuentium oculis animoque mira voluptate recreabat. Erat huic viridario junctum *Theriotrophatum*, omni animantium tam volucrum, quam quadrupedum genere instructum. Urbs tota validissimo muro

mo muro cingebatur, domus non ad commoditatē duntaxat, sed & magnificentiam extructa in prælongas amplasque plateas discriminabantur. Extra urbem ad 40 ferè passus *Ecclesia Divo Martino* urbis tutelari consecrata cernebatur, opimis ad Ecclesiæ administratores alendos, & haud exiguis redditibus instructa. Principales hujus Loci nobiles familiae erant *Santini*, *Mo-*

riconi, *Vecchi*, *Mazzarelli* & *Mazzilli*. Totum territorium hujus urbis aqueductuum veterum arcibus *Tybur* usque confertum est, per quos *Aqua Martia*, sive *Claudia*, illa in *Villis Tyburinae* hæc *Romam* deducebatur. Sed de his suo loco amplius.

Hic itaque præmissis, jam quomodo, & qua occasione *Empulitana urbs* devallata fuerit, exponamus.

CAPUT III,

De Destructionis *Empulitanae Urbis*, sive *Ampilionis* causa & Origine.

ANno itaque Salutis nostrae 1257, sedente *Alexandro IV* Pont. Max. *Octavius Vrsinus*, vir potens & nobilitate sanguinis cum primis clarus, *Urbis Empulitanae*, vulgò, *Ampiglione*, nec non *S. Gregorii*, *Vicovari*, & *Cantalupi* Dominus, & legitimus jure hereditatis possessor, duos habebat filias matrimonio jam maturas: & eodem tempore oppidis *Sambuci*, & *Saracini*, vulgò *Saracineschi*, dominabatur *Andreas Manerius* spectate pariter nobilitatis vir, qui duos habebat nepotes jam adultos, *Petrum* & *Marium*, quibus de congruo matrimonio jam dudum providebat. Cum itaque inaudisset, duas esse filias *Octavio Vrsino Empuli* tunc residenti, jam nobiles, de inuendo cum uno ex nepotibus matrimonio tractaturus *Empuliam* in propria persona se contulit; *Octavius Andree* comiter excepto indubiam concludendi matrimonii spem fecit, quâ fretus mutuis benevolentiae obsequiis præmissis *Andreas Sambucum* reuersus, cum post duos circiter menses, nullum adhuc factæ pollicitationis responsum daretur, literis negotium urgendum censuit; sed ab *Octavio* de filiabus jam aliis destinatis, repulsam passus, incredibili indignatione exasperatus in summum odium, quod contra *Octavium* conceperat, exarsit.

Intercâ *Alexander Maximus Toparcha* & Dominus *S. Viti*, cæterorum-

que adjacentium Castellorum, cum *Romam* iturus *Empulitanam Urbem* transiret, à latronibus ejus loci inuafus, omnibusque spoliatus, quas secum portabat, rebus nummisque, tanta animi exacerbatione excauidit, ut non quicquid se polliceretur, quin hanc latronum speluncam funditus everfam videret; itaque vindictæ cupidine succensus, cum de odio ab *Andrea Sambuci* Domino in *Octavium Vrsinum* concepto intellexisset, peropportunam occasionem sibi datam molimen in executionem deducendi ratus, cum intentionem suam de *Urbe Empulitana* evertenda detexisset, uterque vindictæ furore percussus, manibus, uti dici solet, pedibusque in eandem sententiam pacto sociere iuerunt. Unde absque ulla temporis prolongatione mox collectis armis, conscriptaque in oppidis amborum jurisdictioni subiectis, copiosa militum manu, armilstrum in oppido *S. Viti* primò instituerunt. Quod negotium uti subitaneum, & improvisum omnibus visum fuit, ita quoque tam arcta silentii lege suppressi non potuit, quin occultæ machinationis institutum notum fieret per sceminam *Ampulitanam*, quæ mox ut, quo belli moles vergeret, intellexit, & in persona sese *Empuliam* contulit, & *Octavium* de omnibus, quæ de expugnanda & evertenda urbe audierat, admonuit. Quæ de causa statim tota Urbs ad arma

Apparatus bellicus vocatur Ampulionem.

Cassianus in libro predicto per jennoi.

Familia militiarum Empulii.

Matrimonium originem urbem.

Latronum.

sumenda concitatur, moenia & turres militariis copiis replentur, unicuique locus ad urbem defendendam aptus assignatur. Interea adverse partis Exercitus contra *Empulum* se movet: & cum jam contra eam, quam spe jam devoraverant, ex improvviso, ut ipsi rebantur, recurruerunt, quae intus gerebantur, ignari, ingenti furore insultum facerent; *Empulitani* jam jaculis, lanceis, gladiis, faxorum congerie, aliisque armis instructi, adeo fortiter illis resistunt, ut ad primum congressum *Petrus Andreæ Sambuci* Domini nepos, ejusque servus jaculis confixi cum innumeris aliis conciderint. Et cum contra reliqua exercitus pars audentius iret, & per portam urbis sibi viam sternere fummo conatu allaboraret; ecce periculum praevidentes *Empulitani*, portam tot catarractis, tot trabibus, faxorumque pendencium congerie instruxerant, ut omnibus illa militum per vim irruptionum multitudine, partim catarractarum trabiumque lapsu, partim faxorum decidendum pondere obruti, vitam subitaneâ morte lucent. Ad tale spectaculum mente convulsus *Andreas Manerius*, atque ex cadaverum multitudine perterritus, tandem unâ cum *Bartholomeo Castagno* Campiductore caeterisque, fugâ se subducens, *Sambucum* reversus est, ubi oppidum inquilinis viduatam cum reperisset, ingens mox clamor exortus faminarum, quibusdam maritorum, nonnullis filiorum, alijs aliisque parentum cognatorumque interitum inconsolabiliter complorantibus. *Andreas* vindictâ exaltans caestros, mox ad *Alexandrium Maximinum S. Viti* Dominum belli assumpti complicem confugiens, de instaurando in *Empulitanos* assaultu deliberabat. Hic pari vindictâ furore percitus, omnino novo impetu bellum instaurandum censuit; undè is in propria persona ad ceteros suae militiae asseclas animandos, ausu oppido temerario, uti mens perturbatione animi perplexa, & caeci impetus nesciens modum,

se muris applicuit, ut ubinam opportuniori loco impetum facere posset, dignosceret. Interim *Empulitani* horrendo faxorum imbre, telorumque explosione, cadaveribus campos replerant, quos inter & *Alexander* in femore telo percussus concidit, quem mox in *Castellum S. Viti* chirurgis curandum mulo impositum avexere. O quam melius fuisset *Empulitanis*, si in hoc tam atroci praëlio *Alexander* inter vivos effuisset, *Empulum* sane non illam, quam paulo post describemus, infelicem catastropham expertum fuisset. Hoc itaque cadente caeteri milites, desertâ statione, quisque vitae fugâ consuluit, quâ milites profugi, furore & rabie concitati, armentis boum, equorumque unâ cum caprarum, oviumque gregibus prius abductis, reliqua cuncta flammis, gladioque consumserunt.

Hisce peractis *Oclavius Ursinus* de inimico exercitu devicto, & prostrato, cum suis subditis tam fortiter & magnanimiter se in urbis defensione gerentibus festa agebat, non praeviciens, adhuc vivere tum suum inimicum *Alexandrum*, noctu diuque vindictam spirantem, & quod jam dudum animo conceperat, de urbe evertenda propositum, usque dum illud completeret, minime derelicturum. Interim *Empulitani* ex partâ victoriâ insolentiores facti, à latrocinii non cessabant. Miserat eodem tempore *Alexander Maximus* unum è suis famulis *Roman* ad pannum pro domestica familia comparandum, qui *Roma* reversus, non procul ab urbe *Empulitana* à latronibus invasus, & coemptas res, & equum, cui insidebat, actutum perdidit. Pupugit hoc scelus mirum in modum *Oclavium*, utpotè qui hujusmodi latrocinium, novam belli sementem suscitare posse, non ignorabat; unde latrones magnâ militum manu in omnes partes, viarumque angustias dimissa, inquiri praecipit, quos & tandem comprehensos patibulo suffixit. Deinde *Oclavius* famu-

In casu
vires.

Alexander
in urbe
explosione
telorum
percussus.

Est haec
victoria
perita.

Bellum in-
fluxerat
contra
Empulum.

familium ad Dominum suum *Alexandrum Maximum*, omnibus iis rebus, quæ à latronibus ei ablatae fuerunt, restituitis, insolitis favoris & benevolentie signis dimisit unâ cum literis ad *Maximam* datis, quæ de commissio in suo

Territorio latrocinio se excusabat. Verum *Alexander* tantum abest, ut acceptis literis à concepta resolutione destiterit, ut potius majori indies in ejus executionem, ut modò videbimus, ser-vore exardesceret.

CAPUT IV,

De totali Urbis Empulitanæ devastatione.

Vringens malum immodicæ vindictæ cupido est, ita quoque secum malorum omnium lladem trahit, quæ ubi suos semel invaserit, mox adeo excecatur intellectum, & voluntatem pervertit, adeoque hominem effertur & impotentem reddit, ut nec Divinarum nec humanarum legum capax, nullo timoris Religionisque respectu, donec pro libitu susque deque vertat omnia, quiescere possit. Hoc pacto *Alexander Maximus S. Viti* Toparcha diabolico furore percussus, nihil non agit, nullum non lapidem movet, ut intentum animo scelus, id est, ultimum *Empulitanæ urbis* exterminium & devastationem tandem complere possit. Undè perturbatione animi in transversum actus, noctu diuque ejus; quod alto pectore jam dudum fovebat, facinoris exequendi modum animo versabat. Conscriptâ itaque non exiguâ militum copiâ *Anagninæ*, cæterisque vicinis locis, quos ad *S. Vitonem* ad ejus nutum promptis consiliter jussit: deindè *Tybur* se contulit, ubi negotium cum S. R. E. Cardinale *Cesarino* Loci Episcopo contulit; hic cum omnibus modis à tam enormi resolutione avertere conatus asseruit, insana hujusmodi consilia & stolidâ tentamenta sine absoluta Pontificis autoritate & consensu, ex privato solummodò in *Octavianum* odio, utpote cum tanta innocentis sanguinis effusione exequi cum nec posse nec debere; videret proindè, quid ageret, cum non impunè laturum, quicquid tandem efficeret. *Alexandri* animus jam obstinatione obfirmatus, spreto

consilio Cardinalis, & paterna admonitione minimè emollitus, ejus relicto monitis aliam telam orditus est, utique tantò callidiorum, quantò animum ad sanguinè *Empulitanorum* effundendum avidiorum gerebat. Itaque intentum suum nonnullis vicinis *Tyburtinis*, quos cum *Empulitanis* irreconciliabili odio fervere nôrat, detexit, qui uti in omne scelus prompti, ita quoque datis manibus secus cum *Alexandro* in exterminium *Empulitanæ* civitatis pepigerunt, stratagemate profusus inulitato, quod hujusmodi erat. Celebrabantur *Empuli* quotannis in festo *S. Martini* celebres nundinæ, magnaque dies peragebatur solennitate. Judæis mercatoribus in concepti facinoris executionem assumptis, qui eodem die summo mane equis mercibus onustis *Empuli* comparerent; quod factum fuit; verum quoniam *Alexander* verebatur, nè manus militum, quos collegerat, ad opus adficiendum sufficeret, in societatem adscivit *Sciarram Colonnensem*, tum *Prænestes* Dominum, qui uti ferocioris ingenii erat, ita quoque operam suam ad condiciam diem, & ad scelus complementum, libens volens addixit. Interim die *S. Martini* tota urbs in festivitatem diffusa, imminentes sibi calamitatis improvisa, dum solenni processione ad *Ecclesiam S. Martini* extra urbem contendrent, & *Octavianum* summo devotionis sensu Missarum solennis interfret; ecce confestim ex abditis vicinæ sylvæ recessibus crumpens hostilis exercitus, quos in *Ecclesia* reperit, ad unum omnes nullo sacri loci,

Maximus in conceptu sceleris perstans.

Sciarræ Colonnæ sceleris afflicta.

Omnes in Ecclesia S. Martini sacra processione trucidantur.

Alexandri Maximus videlicet episcopus.

Cardinalis Cesarinus Loci Episcopus contulit; hic cum omnibus modis à tam enormi resolutione avertere conatus asseruit, insana hujusmodi consilia & stolidâ tentamenta sine absoluta Pontificis autoritate & consensu, ex privato solummodò in Octavianum odio, utpote cum tanta innocentis sanguinis effusione exequi cum nec posse nec debere; videret proindè, quid ageret, cum non impunè laturum, quicquid tandem efficeret. Alexandri animus jam obstinatione obfirmatus, spreto

& quæ in eo gerebantur devotionis exercitiorū habito respectu, nulli parcens ætati aut sexui, (ubi & *Octavius Vrsinus*, tantò utiq; felicior, quantò majori pietatis sensu, dum sacris interesset, occubuit) impia & crudeli manu trucidavit, omni Ecclesiastico apparatu abducto. Hoc peractò, atroci sanè conatu unà cum *Sciarræ* copiosa militum manu adveniente, rabiem in urbem convertunt, sacrilego raptu, quicquid in Ecclesiis pretiosum erat, sacris domibus terræ adæquatis, abreptum fuit, quicquid ex hominibus supererat, ad interuersionem delictum, ita ut inter quatuor aut quinque horarum spacium urbs tota, partim flammâ, partim armorum violentiâ eversa & solo æquata, cadaveribus propriis domorum ruinis sepultis, in hunc usque diem tristis catastrophæ suæ vestigia post se exhibeat: tantaque strage fevitum fuit, ut ex universâ urbis incolis, non nisi tres ex nobilioribus, quorum nomina erant *Sanctus Moricanus*, *Franciscus Santacellus*, & *Jacobus Mazzillus*, evaserint. Nec hic furor militum silet: siquidem Monasterium *de Valle Cotta* invadunt, Ecclesiam spoliant, Monachos ad unum omnibus occisis, quod adeò immane & grande facinus Deus non inultum manere voluit. Nam dum peractò abominando scelere extra Ecclesiam spoliis onusti moverent, repentina mox coorta fulmina adeò in impios fevierunt, ut ex septingentis nonnisi quingenti evaserint, reliquis omnibus fulminum vehementia profstratis. Quod *Alexander* cum audiisset, sera poenitentia ductus spolia ecclesiæ mox restitui curavit; sed & Divinæ vindictæ furor super eum, tanquam malorum omnium Authorem subito exarxit, siquidem is insanabili plaga eodem die percussus, brevi post

tempore impiam animam cum indignatione effudit; *Tyburini* quoque civēs, quotquot detestabilis expeditionis, urbiq; evertendæ complices fuerunt, à Cardinale *Cesarino* ad tam atrox facinus obtufoescente mortis sententia percussis, in patibulo vitam laqueo, *Tyburæ* in rupe sani Sibyllini, finierunt; ubi omnium transeuntium oculis expositi tam diù pependērunt, donec carne & ossibus dissolutis suapte sponte deciderunt. Reliqua verò exercitus pars, cum *Minutulan* oppidum, cujus vestigia hodiè adhuc in colle inter *Tybur* & *Castrum S. Angelii*, non procul ab Aquiductibus spectantur, expugnarent, indigenæ us tam egregiè resistērunt, ut magnam militum partem deleverint; donec tandem omnes ab inimicis superstitibus oppressi trucidatq; tragœdiæ finem imposuerint, inimicis militibus pariter dissipatis, quorum magnam partem circumjacentium oppidorum populi, qui eversa *Vrbis* & devastati agrî *Empulitani* quâ commiseratione, quâ zelo compuncti, armata manu invadentes, nulla spe veniæ relicta, consecrunt, ita ut & urbs, & hostilis exercitus omnis, vel unius hebdomadis spatio unâ cum malorum Authoribus deletus fuerit; atque adeò inferutabili Dei judicio *Empulitani* in Ecclesia pietatis operibus intenti, inter missarum solennia trucidati delictorum veniam à Deo obtinerent: inimici verò scelerum malorumque omnium Architecti, pereuntes unâ cum turmis suis, pœnas lucent, forsân, condignas & æternum duraturas. Atque hic fuit horrendus vetustissimæ *Vrbis Empulitane* interitus, qui contigit anno 1257, sedente *Alexandro IV* Pontifice.

Complices
Tyburini
patibulo
affati.

Vrbem de-
vastant.

Monasteri-
um, occisi
monachos
depopulan-
tur.

Vrbis Divi-
na.

CAPUT V,

De extructi ex ruderibus Empulitanis Castris
S. Angeli origine.

Diximus itaque supra, tres tantummodo ex Nobilioribus urbis, qui ex mœnibus sese deiecerant, *Moricomum* videlicet, *Santacellum* & *Mazzillum*, elapsos *Vicovarian* sese in tutum locum, ut potè jurisdictioni *Oclavii Vrsini* loci Domini subditū, se contulisse, ubi summo ceteræ patriæ dolore, noctū diuque, quomodo urbs inimicis jam omnibus extinctis, denuò instaurari posset, secum deliberabant. Verū cum variæ difficultates occurrerent, negotium cum *Eremiticola*, qui in collis vertice, in Ecclesiola Territorio *Ampilionis* subiecta, & *S. Angeli* dicebatur, & ubi modo *Castellum S. Angeli*, vulgò *Madame*, quod ab *Eremitorio* nomen deinde traxit, commorabatur, contulerunt. Qui tam amplum, deliciosum, & rerum omnium territorium feracissimum nequaquam negligendum esse censuit; ac proinde optimum factum sibi videri dixit, si eodem in loco obtentā prius à summo Pontifice licentiā extruendæ urbis fundamenta ponerent: quam & à Pontifice *Vrbano IV.* tunc temporis sedente, calamitatis, quam incurterant, misero obtinuerunt. Reversis itaque *Vicovarian*, collecta operum multitudine, fornacibus calcariis extructis, & faxis, quæ mons suppeditabat, in magnam congeriem excilis, novi oppidi fundamenta jecerunt, ita ut nulli parcentes labori, intra sexennium ad finem anni 1268, jam ad duodecim focorum familias excreveret; Posteri verò locum considerantes non minus commodum, quàm deliciosum ad habitandum, totum *Castellum* muris fortissimis, nec non turribus præaltis ita muniverunt, ut ingruentium bellorum tempore non haberent, quod amplius sibi ab hostibus timerent.

Anno itaque 1308. *Fortibraccius* ab *Vrso* descendens, Dominus *Castelli*, *Castello* & *Suburbio*, nec non portā, quæ *Levisa* dicitur, extructā, id quàm plurimum ampliatus, in formam fortalitiū reduxit, uti ex inscriptione dicte portæ marmoris inarata patet. Atque hoc pacto oppidum magno incolarum numero, successu temporum, sub Dominio *Fortibracciorum* excrevit, usque ad annum 1500; quo *Alphonsina Vrsina*, *Domus Medicæ* (quorum ope *Castellum* & portis, & plateis noviter extructis, plurimum incrementum sumpserat.) desponsata, illud pro dotis supplemento obtinuit. Contigit postmodum, ut *Carolus V.* Imperator filiam suam naturalem modernè, *Ab Austria* dictam, *Domus Medicæ* nuptiis inderet; Verū defuncto marito, ipsa jam vidua & sine successibus, denuò *Farnesianæ* familie desponsata in recognitionem dotis *Castellum S. Angeli*, quod in hunc usque diem ab ea vulgò *Castello Madame* dicitur, remansit. Hodie verò anno 1667. sub jurisdictione Marchionis *Alexandri Pallavicini* persistit, ab ejus extructione 367 annis. Collis in quo oppidum fundatum est, situm habet oppidò deliciosum, agrum omni fructuum genere, nec non armentis bouum, gregibusque caprarum pecorumque uberimum, ab *Anienis* fluminis ripa non nisi binis millibus passuum distitum, etiam nobilissimis piscibus confertum. Collis ubi situm est, veluti tumulus vallibus undique & undique, & sylvestris altissimorum montium jugis veluti coronatum miram spectatoribus voluptatem confert. Verū ut ea propius intuearis, hic mappam apponam, in qua & *Ampilionis* districtum, & *Castris S. Angeli* situm cum omnibus tam novis, quàm veteribus locis, contemplari queas.

Fortibraccius loci se dominus cuiusdam.

Cor Madame dicitur castellum.

Orig. Castellum S. Angeli vulgò Madame.

dentibus exposuimus. Hinc per montis descensu amplissima planities occurrit, qua ad dextram euntibus, sub ingenti montis S.^{ti} *Eustachii rupe*, vicus *Pisonis* sive *Pisonianum* occurrit, vulgò *Pisciano*, vicus nobilis & præamplius, Ill.^{na}

Theodoloton familia jurisdictionis est: Atque hinc meridiem versus 3 milli- passuum distitum est oppidum *S. Viti*, quod cum multa commemoratione digna contineat, id peculiari capite perstringam.

CAPIT VII,

De Scopulo conversioni Divi Eustachii sacro, & de Ecclesia à Constantino Magno in eo fundata.

Viculus *Pisonis*, vulgò *Pisciano* oppidum, supra collem extructum, reru ubertate gaudet, de quo paulo ante diximus. Huic Mons præcellus, *Vulturillus*, vel *Divi Eustachii*, unâ cum vastæ molis scopulo superimminet. Atque hic est locus omnibus seculis memorabilis, in quo Divina bonitas & misericordia cum *Divo Eustachio*, cui nomen olim, *Placido*, miraculosè ad Deum & Christianæ Religionis fidem amplectendam operari dignata est. Dum enim ingentis magnitudinis cervum insectatur, eumque jam intra dicti montis gurgustia conclusum, captum crederet; cervus verò insolito & prodigioso saltu in dictum scopulum 15 palmorum altum se recepisset, tum enim verò *Placidus* hoc prodigio attonitus, cum attentius in feram, apicem jam scopuli tenentem, oculos animumque convertisset; ecce *Christus* crucifixus inter cornua cervi visus, eique januam vitæ æternæ aperiens, quid eum facere oporteat, præcipit; ut videlicet *Romanus* festinans, se sacro baptismatis fonte abluendum curaret, & deinde ad hunc locum redux, documenta salutis æternæ, & vitæ imposteriorum instituendæ modum & rationem perciperet. Quæ omnia acciderunt.

Ad hunc itaque scopulum Conversioni *Divi Eustachii* sacrum, *Constantinus Magnus*, ad æternam Divinæ apparitionis *Divo Eustachio* hoc loco factæ memoriam, Ecclesiam extruxit, quam *Sanctus Sylvester* Papa deinde

in *Deiparæ*, & *Sancti Eustachii* honorem solenni ritu consecravit. Hanc verò in summa illorum temporum, quæ *Gotthi* & *Romanis*, & totam *Italian* infestarunt, acerbitate, dirutam, postcâ *S. Benedictus* monasterio ibidem extructo recessit. Ego verò cum anno 1660 in hanc horridam solitudinem errore viarum, non tam humano, quàm Divino ductu incidissem, locique celebritatem attentius considerassem; ecce nescio quo interiori mentis instinctu, nec non incredibili loci devotione captus, nullum non movi lapidem, ad locum facerrimum unâ cum veneranda Ecclesia, & scopulo, in quo veteres *Christiani*, eo in loco, ubi cervus Crucifixi imagine insignitus constiterat, sacellum, cujus in hunc usque diem vestigia manent, ædificarent, pristinæ suæ devotioni & celebritati restituendum: quod hoc eodem anno, quo hæc scribo, singulari Dei aspirantis gratiâ, subsidiis Religiosissimi *Cæsaris Leopoldi primi*, Ducis *Bavariæ*, & proregis *Neapolitani*, Excellentissimi *Petri d' Aragonæ*, nec non Ill. Domini *S. R. I. Iohannis Frederici* Comitiss de *Waldstejn*, præstitum fuit; & jam in die 29 Septembris *Sancti Michaelis* Archangeli sacro, ingenti multorum millium hominum, ad Communionem, uti dici solet, generalem, quotannis eo in loco institui solitam, confluxu frequentatur. Ab hoc loco per mille passuum intercedentem ascendentibus, vicus occurrit *Guadagnolium*, vulgò *Quadagnuolo*, qui

LOCVS CONVERSIONIS
S. Eustachij in Monte Vulturello. 9.

Excellentissimo Duci Polano parci;
Unde & tanquam à viciniore loco Ec-
clesia Deipare Eustachiane nomen
obtinuit, La Madonna di Quadagnuo-
lo. Verum cum hujus Loci histo-

riam, integro libro, cui titulus est, *Hi-
storia Eustachio-Mariana*, quam uber-
rimè descripsimus, illic Lectorem
remitimus.

CAPUT VIII,

Oppidum Sancti Viti.

Tribus millibus passuum à Pisoniano versus Meridiem, ut dixi, oppidum S. Viti, & totidem versus occasum, à Pollustria sive Longula, solo monte Vulturello interjecto situm est. Erat autem Aequorum oppidum, de quo Livius l. 2. de C. Martio Coriolano. Circejos, inquit, profectus primùm colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit; inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus Satricum, Longulam, Pollultriam Coriolanus novella hæc Romanis oppida ademit; inde Lavinium recepit; tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicum, & Pedum capit; postremò ad Urbem à Pado duxit, & ad fessas Cluilias quinquè ab Urbe passuum millibus castra posuit. De præfco hujus oppidi nomine Authores controvertunt, nonnulli Vitelliam, quibusdam Satricum, aliis Bolas aut Trebam fuisse opinantibus, nemine tamen quodnam ex his nomen habuerit, sciente. Nos relictis altercationibus, modernum ejus situm paucis describamus.

Sanctus Vitus oppidum Marchionis Theodoli jurisdictioni parens infra Montem Eustachianum duobus circiter millibus passuum supra collem positum, nomen sortitur ab Ecclesia S^{ti} Viti, ad quam ex morfu canis rabidi hydrophobiâ laborantes unicam salutis medelam, meritis Sancti reperiunt; Undè insignem nominis celebritatem acquisivit. Oppidum talem à Natura situm obtinuit, ut asperitas montium cum amenitate certare videatur. Nobili palatio gaudet; planities collis tota ob ulmorum in ambulacra dispositorum umbram, summam spectantibus amenitatem conciliat, omni fructuum genere, excepto frumento, abundat, vinum exquisitissimum profert, vel ex

eo capite maximè celebratum, quod nec caput fumo repleat, & virtute, quâ pollet diuretica, magnum sanitatis emolumentum conferat. Ad arcem in jugo collis constitutam, non nisi per scaldas lapideas, quibus cunctæ plateæ constant, non sine sudore pervenitur. Omnes circa circum sylvæ montesque castaneis sunt confite arboribus, magno annui proventus, quod inde acquirunt Incolæ, emolumento. Fontes Liris, hodie Gariglione, fluminis hoc oppidum cum primis reddunt celebre; distant hi versus ortum ab oppido mille circiter passibus, & ex montis Hydrophylaci per septem scaturigines, uti curioso examine deprehendi, effluunt, quæ in unum corrivate, multis aliis hinc inde augmentatæ, flumen constitutum Gariglionem, quem & Geographi Lirim vocant constituit, quod per Agrum Soranum & Sueffam Campaniæ magna aquarum mole aggregatum in mare Thyrrænum devolyitur. Magna hoc loco Gennezanos inter & Sancti Vitanos contentio orta fuit; illis, fontes dicti fluminis in suo Territorio, hæc in suo Territorii ambitu oriri contendentibus, quam litem èo, qui sequitur modo, dirimendam duxi. Septem fontes, de quibus paulò ante dixi, in profunda valle oppidi S^{ti} Viti intra spacium unius circiter milliaris, ordine nascentes, verè & propriè in Territorio S^{ti} Viti originem suam inveniunt; Ultra verò S^{ti} Vitum versus occidentem plagam tendentibus occurrit vallis confragosa, & vel ipso aspectu horrorem ob rupium asperitatem scopulosumque montium tractum incutiens, ubi ex horrida rupe ingens aquarum moles erumpens innox in rivum excrescit, qui uti in Territorio Gennezano oritur, ita quoque per totum Gennezanum Territorium fluens, tandem

S. Vitus, in
cum Ec-
clesiæ à ca-
nibus rabi-
du morfu
sanari dicitur.

tandem flumini ex septem dicitis *S. Viti* fontibus nato conjungitur. Hanc itaque originem non sine ratione fontem *Gariglianis* dici posse, inde patet, quod is à septem ditorum fontium primò non nisi mille circiter passuum spatio, solo monte *S. Viti* interjecto distet, & ex eodem & communi montium hydrophylacio deducatur, ut proinde utraque gens suum ex hoc capite lite decisà intentum habeat.

Æsula urbs vicina fuit *Tybur*, cuius mentionem facit Horatius l. 3. *Carm. Oda 28.*

— *Eripe te more.*

*Nè semper uduan Tybur & Æsula
Declive contempleris aruum, &
Telegoni juga parricide.
Fastidiosam desere copiam, &
Molem propinquam nubibus arduis
Omitte mirari beatæ
Fumum, & opes strepitumque
Romæ.*

Et quamvis *Plinius* dicat, jam suo tempore plurima *Latii* oppida sine vestigiis peritisse, ego tamen, quantum ex continua locorum inspectiōne colligere potui, dico *Æsulam* quinque miliaribus *Tyburæ* distitam, è regione prædii, quod *Corcollo* vulgò vocant, constitutam; ibi enim pons tibi occurret, qui *Verefin* fluvium tegit, & oritur paulo supra *Gallicanum*, dein quatuor millibus passuum infra *Tybur Anieni* miscetur, *Strabone* teste: $\pi\epsilon\tau\acute{\iota}\delta\iota\alpha\ \tau\ \chi\omega\epsilon\gamma\epsilon\varsigma$ $\text{Ov}\ \epsilon\pi\epsilon\sigma\epsilon\varsigma\ \pi\omicron\sigma\tau\alpha\mu\omicron\varsigma$. Post quem duplex via aperitur, quarum prior à dextris versus *Tusculum* altera à sinistris declinans versus *Potum* & *Præneste* tendit. A dextra itaque *Pontis* ingens clivus se obvium præbet, veterum ædificiorum ruderumque vestigiis, conspicuus, quæ etiamnum ex clivi visceribus, pluviis & imbribus cum tempore abraâ terrâ se manifestant; atque hoc loco *Æsulam* constitutam fuisse ex paulò antè citatis Horatii verbis colligo. *Nè semper uduan Tybur & Æsula Declive contempleris aruum.* Accedit quod veteres Geogra-

Æsula oppidum veteris fuit.

phi id inter *Tybur* & *Præneste* situm fuisse existiment. Sed hæc de situ *Æsulæ*, mappam hinc interfertam consule.

Tendentibus verò à *Tyburæ* juxta dextram *Anienis* oram sex millibus passuum, mox obviam habebis *Variam* sive ut alii *Vicum Varronis*, vulgò *Vico Varo*. Atque hæc est antiqua *Valeria*, à qua *Via Valeria* dicta fuit, modò *Vifanorum* jurisdictioni substat, ad ripam dextram sita, piscibus potissimum trutis celebris. Hinc dimidio itinere inter *Valeriam* & *Sublacum* oppidum, *Carso-liÆquorum* oppidum obvium fit, ex cuius ruinis oppidum, quod hodiè non abludente nomine *Arfoli* dicitur, constructum est; hinc *Sublacum* & ad *Simbrivii* montes, & *Stagna*, *Trebam* olim, hodiè *Trevi* pervenitur, à qua tribus millibus passuum fontes *Anienis* spectantur, de quibus cum in præcedentibus factum sit, hic ea non iteranda duxi.

Corniculum celebre vetustissimumque *Sabnorum* oppidum occurrit sub collibus, quorum prior hodiè *S^a Angeli*, alter *Monticelli* dicitur; qui & ob similitudinem duorum cornuum prominentium *Corniculani* calles dicebantur. De *Sublaco* & *Treba* supra diximus; jam civitates reliquas *Maruccinorum*, *Marfaronum*, *Sannitum*, *Pelignorum* que aggrediamur.

Ad fontes *Aterni* fluminis, qui hodiè *Pescara* dicitur, & *Marrucinos* à *Vestinis*, *Strabone* teste, dividit, *Amiternum* situm est, de quo *Livius* l. 10. scribit: *P. Cornelium* secundo *Coll. Amiternum* oppugnatum de *Sannitibus* cepisse. In eodem colle octo miliaribus distat oppidum *Furconium* etiam celebre, & utriusque sanè apparent non exigua magnificentia fundamenta, alterum jam pridem interit: *Furconium* verò *Longobardi* everterunt, ex quorum ruinis *Aquila* quinque millibus passuum *Amiterno* distita ædificata fuit, situ avis illius adinstar prædominantis haud abimilis. Sequitur *Corfinium*, quod oppidum in bello *Marfisco* *Italiam* appellarunt, tanquam

Vico Varo olim Valeria & sicut Varronis dictum oppidum.

Carso-li fuit.

Amiternum oppidum.

Furconium veteris oppidum.

Aquila.

Corfinium.

tanquam commune univerſis *Italiae* receptaculum & propugnaculum contra *Populum Romanum*, ut *Strabo* docet.

Marſorum origo.

Loci adhuc extant veſtigia. *Marſorum* gentes & *Samnitum* omnes in jugis *Appennini* ſunt ſitæ, originem ducunt à *Marſo Circes* & *Phyſis* filio. ita *Plinius*, quamvis *Solinus* eos à *Marſya*, qui victus ab *Apolline* huc conceſſit & migravit.

Sed populis nomen poſuit metuentior *hoiſis*,

Cum fugeret Phrygiæ trans ægura *Marſya crenas*,

Mygdonium Phicebi ſuperantis pe- *ctine Loton.*

Marſorum bellum.

Initium deſectionis *Italiae* à *Marſis* cepit, quia non impetrata libertate & communione civitatis cæteros exce-merunt, ex quo deindè fociale bellum *Marſicum* appellatum exarſit. Victi demùm à *Sylla* fuère, ſub quo tunc *Cice-*

ro militavit. Caput eorum *Marrubianum* prope *Fucinum lacum* à *Marro* conditore, teſte *Silio Virgilioque* vocatum.

Marru-
bium Mar-
ſorum origo.

Hæc *Marſorum* ſive *Æquorum*, ut *Livio* placet, ſimul cum *Erſenia* & *Alba* &c : colonie *Romanorum* ſunt, *C. Genutio* & *Sergio Cornelio* Coſſ. deductæ, teſte

Lacus Fu-
cius.

Livio in 7. Prope eſt *Fucinus Lacus*, nunc mutato nomine vulgo ab *Op-*

pido Celano dicitur, cujus emiſſarium *Claudius* fecit, opus ſanè in hunc uſque diem viſu ſtupendum : per hunc *Aqua Martia* *Romanam* venit. Ante quadriennium à piſcatore intra hujus *Lacus* fundum ciſtula reperta fuit, plena numifmatis argenteis, quæ à *Romanis* cuſa fuerunt, ex quibus duodecim illuſt.

Marc-Antonius *Colonna*, *Palliani* fortalitiû *Gubernator*, pro ſuo in me meaque ſtudia affectu, donavit, quorum typum hic ſupponendum duxi.

Numifmæ variæ Veterum Romanorum Argenteæ non ita prædenti in Lacu Fucino repertæ quorundam partiſcipum ſicut Illuſt. M. Antonii Colonnæ Palatii Gubernator.

Medæam quoque hic habitaffe ſabulantur, & vim ſoporiferam ſerpentum,

& incantamenta *Marſos* docuiſſe dicunt. *Valeria Regia* hic *Straboni* ponitur,

ponitur, ad quam à ponte *Lucano* initio facto *Via Valeria* per *Ville Mæcenatis* arcuatas vias, ad templum usque *Herculeum* extensas, ferebatur; deinde per pontem *Anienis* *Marfos* & *Corfinium* ducit. *Valeria Volaterrano* telte, patria *Bonifacii IV* fuit, jam extincta. Nos verò scitiùs non *Carfeolos*, sed *Vicovarum* antiquam fuisse suprà docuimus. Hoc enim oppidum *Plinius* & *Ptolomeus* inter *Ægicolos* ponunt, quæ gens ad *Marfos* pertinebat, simul cum *Clastidio*, quæ sanè omnes interière; atque ex eorum ruinis nova oppida *Vicovarum*, *Talliacotium*, *Celanum*, condita sunt.

P A R S II.

De Antiquitatibus Tyburtinis.

CAPUT I.

De Antiquitatibus Tyburtinis, quoad Fana & Delubra, Deorum,
& primò de Templo Herculis.

IN precedentibus ostensum fuit, præcis Sicariorum temporibus, *Templum Saturni* in Tyburtino oppido erectum fuisse, nominis celebritate clarissimum; quod deinde succedentibus seculis in varia illa gentium in *Italian* transmigratione dirutum, ab *Archeis* fratibus, urbis ampliatoribus, in magnificentum *Herculis templum*, ad *Evanuri* exemplum, eductum fuit, non contemnendæ & structuræ & magnitudinis. *Herculem* enim ex *Hesperia* reducem ab *Evanandro* in *Monte Pallantio*, qui hodiè *Palatinus* dicitur, non omni duntaxat honoris obsequio exceptum, sed & insuper ob gestarum rerum multitudinem *Evanandrum* sacra ipsi instituisse, suprà ex *Dionysio* retulimus. *Tybur* quoque vicinum *Herculem*, ad *Argivam* gentem compopularem visitandam, se contulisse, *Vincencius Justinianus*, *Episcopus Gravinensis* in quadam *Oratione* panegyrica contestatur: *Opinatur* verò, inquit, *Herculem illum*, cum in *Latium* demum pervenisset, *Cacumque suorum abactorem bonni trucidasset*, *Tybur* quoque ad *Græcos* suos invadendos se contulisse, ubi cum multa in eos beneficia præstitisset, *virum in immortalitate nominis coonestandum esse rati*, *summa eum religione colentes templum*, cuius etiam nunc monumenta perdurant, magnificentissimè extruxerunt, ita ut *Herculi templi fama* per omnes nationes emanaverit. Et certè *Templum* fuisse marmorum summa varietate extructum exornatumque, ex vestigijs fragmentorum luculenter patet; cuius & *Iudæalis Satyra* 14 mentio-

nem facit, cuius versus suprà in villa *Centronij* adduximus. *Templum* ferè forma, quam præfens schema monstrat, fuit. Erat autem circumdatum longis & præamplis porticibus, quas columnarum præcellæ fulciebant, ex porta *Villæ Mecenatis*, per quam *Via Valeria* tendebat, incipiens, continuatis fornicum substructionibus, usque ad ipsum *Templum Herculis* porrigebatur; per quas *Augustum* sæpè transtulit, & in ea, ubi ætarium amplissimum erat, jus dixisse *Appianus* l. 5. *bell. civil.* tradit. *Bibliothecam* quoque instructam fuisse, & opulentia librorum splendidissimâ, *Gellius* Author est, *att. noct. l. 19, c. 5.* Verba ejus hîc appono: In *Tyburte*, inquit, *rus concesseramus hominis amici divitis, ætate anni flagrantissimi, ego, & quidam alii æquales & familiares mei, frequentia & Philosophiæ sectatores. Erat nobiscum vir bonus & peripatetica doctrina benè doctus, & Aristotelis unicè studiosissimus; is nos aquam multam ex diluta nive bibentes coorcebat, severiusque increpabat. Albibebat nobis auctoritates nobilium medicorum, & eorum primis Aristotelis Philosophi, rei omnis humane peritissimi, qui aquam nivalem frigidibus sanè & arboribus secundam diceret, sed hominibus potu nimis insalubrem esse; tabemque & morbos senim, atque in diem longam visceribus infeminare. Hæc quidem ille ad nos prudenter & benevolè & assidue dicebat: sed cum bibende nivis pausa fieret nulla, promittit è Bibliotheca *Tiburti*, que tunc in *Herculis templo* satis commode instructa erat, *Aristotelis librum*, eumque ad nos deferret.*

Herculi
templi
extructio.

Ex-
tium &
bibliothe-
ca Templi
Herculis.

Herculi
templi
extructio.

Dilcur-
sæ
uræ in-
tæ aqua
pau-
m
sua
sua

desert. Et hujus saltem, inquit, viri sapientissimi verbus credite, ac desinite valetudinem vestram prostrigare. In eo libro scriptum fuit, deterrimam esse potui aquam è nive, cuiusque ibidem adscripta est hujusmodi: Quoniam cum aqua frigore aeris duratur & coit, necesse est fieri evaporationem, & quandam quasi auram tenuissimam exprimi ex ea, & emanare; id autem inquit, in ea levissimum est, quod evaporatur; manet autem, quod est gravius & sordidius & in salubrius, atque id pulsu aeris verberatum, in modum coloremque sponæ candidæ oritur. Sed aliquantum, quod est salubrius, diffilari

atque evaporari ex nive indicium illud est, quod minor fit illa, quæ antè fuerat, quam concreveret. Hoc ubi legimus, placuit honorem doctissimo viro habere Aristoteli, atque ita postmodum ego bellum & odium nivis indixi, alii inducias cum ea variè faciunt. Hæc Gellius. Erat templum ut plurimum dictum Maximum, eujusque Ministri & maxime Sacerdotes, quos Herculanos Augustales appellabant, in summo honore & æstimatione habebant, uti ex inscriptionibus patet, quæ è ruinis detectæ sic sonant.

CALVINÆ
M. SILLANI FIL.
DELICIO
JUNIÆ · S. P. F.
TIRANNIDI
UXORI OPTVMÆ
C. ALBIUS LIVILLÆ · L.
TIMELLUS
TIMELLUS
HER.
AVGVST.
P. MUMMIO P. F. GAL. SS.
SENNÆ - RUTILIANO
COS. AVGVRI PROCOS
PROVINCIAE ASIÆ LEG. AVG.
PR. MOESIAE SVPERIORIS
PRÆF. ÆR. SATVRNILEG. VI.
VICTRIC. PRÆTORI. TRIBVN. PL. QVÆST.
TRIB. LEG. V. MACED. XVIRO
STILITIB. JVDIC. PATRONO MVNICIPII
CVR. FANI HERC. V. SALIO
HERCVLANII AVGVSTALES
L. D. S. C.

C. SEXTILIVS
* V. V. TIBVRTIVM
LIBERTVS EPHEBVS
HERCVLANIVS
AVGVSTALIS.

* Virgines
V. P. in
Ecclesia S.
Antoninæ
jam diruta.

Alia infixa in pariete domi, è regione fontis del Trevio.

CVR.
ÆD. VRB. IV. VIR.
HERC. AVG.
TIBVR PATRONO
S. C.

Alia

VETUS & NOVUM LATIUM.

193

Alia in basi statuae sinistrae Ægypti, juxta Ecclesiam Cathedralē.

G. LAVINÆ RUFINÆ
 . . . JUS F. HERACLÆ
 AB ORDINE
 H..... AUGUSTAL.
 SENATUS POPVLVSQ. TIBVRS.

Coëmptum fuisse Officium Augustalis Ministerii sequens inscriptio docet:

T. CLAVDIO
 SALVIANO
 HERCULANO
 AUG. GRATIS
 CREATO
 PVBLICARIO

In horto S.
 Minie de
 Angela
 Patrum Sa-
 mascula-
 rum.

Invenitur & in *Ecclesia Abbatiæ Patrum Monachorum Olivetan.* sequens voti-
 va inscriptio.

* H. V. V. S.
 C. JVLIVS C. F.
 FAL. RVFVS
 TRIBVN. MILITVM. BIS
 FANI CVRATOR
 V. Q.
 AB ÆRARIO SATVRNI

id est,
 * Herculi
 Victori
 votum sal-
 uti.

In *Ecclesia diruta modò B. Virginis del Passo.*

D. M.
 P. RVSTICELLIVS
 SALTATOR
 HER. VICT. M.

Juxta *Templum* quoque *Sⁿⁱ Andree.*

C. ÆMILIO C. F. FAB.
 ANTONIO EQVITI ROMANO
 OMNIBVS HONORIBVS
 HONESTE PERFVNCTO
 CVR. FANI HER. VICT.
 PONTIFICI.

Templum hoc postea instauratum à *Servio Sulpitio Trophimo*, & honori *Hercu-
 lis Saxani* dicatum, sub *coff. L. Turpilio dextro*, & *Mecio Rufo*, sequens inscriptio
 docet.

HERCVLI SAXANO
 SACRUM
 SER. SVLPICIVS. T. TROPHIMVS
 ADEM. TOTHECAM. CULINAM.
 PECUNIA SVA
 A SOLO RESTITVIT
 K. DECEMBRIS
 L. TVRPILIO DEXTRO
 M. MECIO RUFO COSS.
 EUTICHIUS SEV. PERAGENDUM
 CURAVIT.

Bb

Hercules

Hercules Saxanus dicebatur, eò quod cum contra Gigantes pugnaturus, armisque delitutus esset, illi *Iuppiter* invocatus pluviam saxa subvenerit; de quo *Pomponius Mela*, qui campum hunc ponit in Gallia Narbonensi. In Gallia Narbonensi litus ignobile est *lapidesum*, uti vocant, in quo *Herculem* contra *Antroclum* & *Bargiona Nepturni filios* dimicantem, cum tela defecissent, ab invocato *Jove* adjectum imbre lapidum ferunt. Quicquid sit, *Locus* hic in hunc usque diem spectatur inter *Arelatum* & litus, ubi *Rhodanus* sese in mare exonerat, hodieque vocatur *la gran*. Literati quoque *Herculeum Campum* etiamnum vocant, quem & datà operà, dum *Arelate* *Marsiliam* anno 1632 transfrem, cum singulari mentis reflexione iustravi; campus est lapidibus ita oppletus, ut vix pedem ponere liceat, sine aliis mox obviis lapidibus,

La gran
campus in
palus in
quo Hercu-
lem cum
filii Ne-
ptuni lapi-
dibus pu-
gnavit.

non in cumulos congestis, sed veluti datà operà ad tria ferè passuum millia diffeminatis, qui nec terram omninò cooperiunt, nec ita invicem connexi sunt, quin in *Ovium* caprarumque pasua thymo, origano, serpillo, quæ ex vacuis lapidum spaciis è terra germinant, uberrima cedant; res visu sanè digna; utrùm verò arte, an natura casuve hic campus hujusmodi lapidibus tectus sit, uti ab immemorabili tempore hinc semper celebris fuit, ita quoque causa hucusque latuit. Sed jam ad *Templum Herculis* progrediamur.

Ego sanè quantum ex ejus descriptione tum veterum, tum recentium colligere licuit, Dico utrique, & *Saturno* & *Herculi*, in eo cultum à cæca gentilitate conlitem fuisse. Fabrica verò talis fuit, qualem in sequenti schemate contempleris.

CAPUT II,

De Sibyllæ Albunæ, sive Tyburtinæ Templo.

INter cætera *Tyburtinæ Urbis* monumenta maximè etiam in ruinis suis splendet *Templum* rupi supra *Anienis* *Carractam* impostum, quod nonnulli *Veste*, plerique *Sibyllæ*, fuisse à *Cæsare Augusto* ædificatum sentiunt. Nos quid sentiamus, hinc proponendum duximus. Qui ex *Scriptoribus Sibyllam Tyburtinam* tempore *Cæsaris Augusti* vixisse volunt, summoperè hallucinantur, cum ea jam multis ante temporibus vixisse perhibeatur; siquidem jam tempore *Varranis templum* ejus exiitabat, & statum ejus cum libro in manu in profundo *Anienis* gurgite inventam *Varro* hinc verbis testatur: *Decimam*, inquit, *Tiburtem*, nomine *Albunæam*, quæ *Tibure* colitur uti *Dea*, juxta ripas *Anienis*, cujus è gurgite simulacrum ejus inventum fuisse dicitur, tenens in manu librum. Quo verò tempore vixerit tam incertum est, quam dubia & fallax omnium penè

Statua Si-
byllæ in
gurgite ca-
ractæ in-
venita.

Authorum de ea assertio est. Sunt qui putant, eam tempore Regis *Affueri*, qui juxta *Eusebium* regnare cepit *Olympiade* 94, id est, 400 annis ante *Christum*, qui *Olympiade* 192 juxta communem *Ecclesiæ* calculum natus traditur. Alii *Sibyllam Tyburtinam* *Olymp.* 57 vixisse volunt, quæ incidit in tempora *Osæ* & *Zachariæ* prophetarum, & in tempora *Servii Tullii III* Regis *Romanorum*; alii tempore *Nume Populii*, secundi Regis *Romanorum*; non desunt, qui eam cum *Sibylla Cumæa* confundant, quæ *Tarquinius Superbo*, teste *Diomysio*, libros suos vendendos obtulerat, quamvis alii *Tarquinius Prisco* oblatos velint. Quicquid sit, uti in tanta Authorum, tum de tempore, tum de nominibus *Sibyllarum* dissentientium confusione, difficile est, veritatem attingere, ita quoque ijs non immorabimur amplius; sed solum, quænam de *Sibylla Tyburtina* ex traditione

ne ha-

ne habemus, hic addicere visum fuit.

Cesar Augustus consulturus in re magni momenti Oraculum Delphicum, ex jam jam obmutescente Deafro nullum aliud responsum accepisse fertur, quam id, quod sequitur:

Me puer Hebraeus Divos Deus ipse genans

Cedere sede jubet, trislemque redire sub Orcum

... *Aris dehinc tacitus abscedit nostris.*

Quae cum audisset, mox libros Sibyllinos consulendos censuit: ex quibus, teste *Baronio* in apparatu *Annalium*, cum de nascituri ex virgine filii Dei in carne adventu intellexisset, mox Altare erigi iussit in capitolio, cum hac epigraphae.

ARA PRIMIGENITI DEL

Unde à posteris *Christianis* deinde locus in hunc usque diem *Ara Caeli* appellatus fuit; & id *Obelisci Esquilini*,

ante *Ecclesiam S. Mariae Majoris à Sixto V. Pont. Max. erecti*, adscriptio huiusce verbis confirmat:

CHRISTUM DOMINUM,
QUEM AUGUSTUS DE VIRGINE
VIVENS NASCITVRVM ADORAVIT,
SEQVE DOMINVM DICI VETVIT,
ADORO.

Cesar itaque felicissima sua sorte, cum ex *Libris Sibyllinis* de adventu filii Dei in mundum, sequenti versuum tenore legi audisset:

Verax ipse Deus dedit hanc mihi muna fandi

Carmine, que sanctam potui monstrare puellam

Concipiet, que Nazareis in finibus ilium,

Quem sub carne Deum Betlemica rura videbunt.

O nimium felix, caelo dignissima Mater,

Que tantam sacro lactabit ab ubere prolem.

Mox prostratus in terram, tantum filium demisse mentis obsequio adoravit, seque imposterum tanquam

majori se submittens, Dominum vocari prohibuit. Contigerunt hæc anno principatus *Octaviani*, & ab Occasione *Cæsaris 42*, sub *Goss. C. Cornelio Lentulo*, & *Marco Valerio Messalino*, 25 die Decemb. quando Verbum æternum in mundum veniens ex Virgine nasci dignatum fuit. Unde cum *Sibyllam Albuncam Tybure* jam ab immemorabili tempore cultam fuisse nosset, *Templum* verò ejus, quod juxta ripam *Athenis* ad *Cataractam* positum erat, voracitate fluminis abrasum, aliud honori ejus templum erigendum censuit; estque illud, quod hodierno die quasi integrum adhuc supra voraginem *Athenis*, insigni architectonicæ artis magisterio elaboratum spectatur.

Augustus dominum se vocari prostravit, & seque

Totum Templum figura rotunda, columnis striatis pulcherrimis & Corinthiâ architecturâ elaboratis.

	<i>Palm.</i>	<i>minut.</i>
Columnæ abacus, sive poderium.	27.	
Crassities columnarum	3	17
Intercolumnare spatium	6	34
Muri crassities	6	30
Diameter Templi interioris	36	30
Columnæ altitudo sine podio	30	
Altitudo Capitelli	3	24
Porta alta	27	
Portæ latitudo	12	

Sed hujus fabricæ rationem sanè ad omnes Architectonicæ artis regulas adaptatam vide in præcedenti Schemate.

Hanc ædem perperam *Cluverius, Tiburni* ædem fuisse autumat; fuisse enim in honorem *Sibylle* ab *Augusto* erectam, | *suprà* patuit, & ipsa architectonica ratio *Augusti* temporibus propria fat indicat. *Speçtatur & statua Sibylle Tiburtine in Horto*

PROSPECTUS CATARRACTIS
 in Templum Sybillae
 Cuius fabrica iuxta omnes Archi-
 tectonicæ artis regulas extracta
 prout hodie cernitur exprimitur.

in Horto Effenfi 17. palm. alta, ex lapide Lydio, caput habens capillis Ægyptiaco more in cirros contortis; in alia vero statua juxta se pueri statum positam habens, octo palm. altam, quam Tiburtini Tibur, alii Melicertan Leucothoe filiam dicunt, de qua copiose fabulatos vide Mythologos apud Conitum Natalen, Boccatium alioque. Nos eam non

à synonymo nomine Leucothiam Albuneam, sed ab *Albula* sulphureo rivo lacuque, ubi ut plurimum habitasse fertur, *Albuneam* dictam veriùs existimamus cum fabula de *Inoe*, *Clearcho*, *Melicerta*, *Leucothoe*, *Sibylla* ob disparatissimarum rerum gestarum narrationem comparari minimè possit. Verùm de *Albunea* uberiùs in sequentibus.

P A R S III,

De Aquarum varietate, quæ in AGRO
TIBURTINO reperiuntur.

CAPUT I,

De quadruplici aquarum genere.

Uatior Aquarum genera in Agro Tyburtino reperio; Aquarum dulcium partim in diversis montium convallibus scaturientium, partim ex Lacu Fucino, & fonte Ceruleo, per Aquiductus huc deductarum, quibus accedit aqua fluminis Anienis, quæ totam Tyburtinam Vrbem interluit, deinde per pendientium scopulorum præcipitia devoluta, magno fanè emolumento Territorium irrigat & fecundat. Hanc sequitur Aqua ferata, ut vocant, non procul à ruderibus Ville Adrianeæ, inter rubeta & spinosa tesqua scaturiens; quæ si per muros & lævigatos lapides, contra confluentium quisquiliarum commulsionem munita probè purgaretur, nihil fanè ad urbis emolumentum utilius, & salubrius accedere posse videretur. Habent hïc Tyburtini pharmacopœium ad expurganda corpora omnibus Medicorum Catharticus salubrius conductilibusque, quæ, uti ex ferrea vena mista cum medico antimonio, originem suam ducit, ita quoque vel unico poculo hausto mirificè ab omni humorum malignantium colluvie corpora liberat. Splenicis & hypochondricis mirum in modum conducit. Verùm in huic usque diem neglecta jacet, vel ex ignorantia Medicorum, vel negli-

gentia eorum, quorum interest, bonum publicum promovere. Norunt hujus aquæ facultatem foli pastores, Ruricolæ, & vinitores, qui morbis infestati, cum nullum is medicamentum obvium sit, nec nummi ipsis sint, ad coemenda medicamenta, ad hanc aquam, veluti ad sacram Ancoram magno fanitatis profectu concurrunt. Comperiuntur & in hujus Territorii districtu Aquæ sulphurate, de quibus paulò post. Acidulæ præterea, quæ tamen passim neglectæ & incultæ intersenticetæ squalent; cujusmodi in prædio collegii Soc.^{ti} JESU, cui nomen Vitruvianæ est, spectantur. Sunt & aquæ deleteria facultate pollentes, quæ ad se accedentes itarcotico spiritu facilè suffocent, imò canes, aviculas, cæteraque animalia certis temporibus ad potandum tracta, protinùs interimant. Quarè nè lethæa vis hominibus nocumento sit, Locus hodiè muro obstructus cernitur. Est & aqua, quæ facilè in lapides convertatur, cujusmodi Ager Tyburtinus plenus est, & patet ex lapidicina eorum saxorum, quæ Traverina vocant; quæ saxa aliam originem non habent, quam ex lacu sulphureo Albule, quæ mirifica vi, quicquid ei injectum fuerit, cum tempore in saxofam substantiam convertendi pollet; de quibus postea.

Cuborh.
cum Rysl-
ceruus.

Sulphuræ
Acidulæ.

Aqua la-
thiorea.

Aqua
Anienis.

Aqua fer-
rata.

CAPUT II,

De bonitate Aquarum, quibus Tyburtina Urbs fruitur.

Aqua au-
raria

Quatuor Aquarum potabilium genera reperiuntur circa Urbem, quibus in communi victu utuntur Tyburtini. Et est primo loco Aqua, quam Aquam Auream vocant, vulgò *Aquoria*, & ex opposito Urbi monte, quem *Peschiatoro* vocant, in valle profunda ad ligneam *Anienis* pontem, qui in *Sabinam* ducit, originem suam trahit, eâ aquarum effusione, quæ statim in rivum haud exiguum dilatata ad quindecim circiter pedes in *Anienem* se exonerat. Atque hæc aquam, omnium Medicorum de natura fontium rectè sentientium opinione, optimam & saluberrimam omnium esse, experientia docet; quicquid *Antonius Regius* contra dicat, dum ei omnibus modis *Anienis* aquam præferre pertinaci conatu contendit. Siquidem hodierna die, spreta aqua *Anienis* ubique in urbe obvia, omnes ij, qui sanitati conservandæ student, Cardinales, Principes, & alii delicatioris potus avidi, medicorum consilio aqua aurea utuntur; imò & in nostro Collegio, nullâ aliâ ad potum utili, nisi dicta aqua utuntur; non obstante mille passuum distantia, per quam ex profunda valle ad ultimum montis apicem jumenti ope devehitur. Imò olim ita *Romanis* ex fama publica placuisse reperio, ut Camera Apostolica ejus bonitate mota eam conducere constituerit, nisi libratio fontis multò *Romana Urbe* profundioris, & proinde conductu impossibilis, negotium inturbasset. Ego sanè instrumento hydrometro, quod semper mecum porto, illudque in *Mundo subterraneo* fusè descripsi, nullam ex omnibus circumfictis *Tyburtine Urbis* fontibus, leviorè, limpidiore, frigidiorè, & saluberrimam proinde, gustui absque extraneo tamen sapore gratiorè inveni. Habet & aliam hæc aqua, telas in ea

Bonita
te
scilicet
hujus A.
que.

lota ad summum nitorem dealbandi facultatem, qua motus *Bernardinus* Cardinalis *Spada*, fabricam pro officina Chartacea eodè in loco, ad chartis desideratum candorem conciliandum, moliri attentaverit; & sanè ad votum jam res successisset, nisi mors interim filium negotii interrupisset; quia tamen suis infirmitatibus mitigandis, hæc aquam auream saluberrimam experiebatur dictus Cardinalis, hinc ejusdem Medicus *Jacobus Albanus Gibbesius*, poeta egregius, & hoc tempore laurea *Cæsarea* donatus, sic fontem nostrum descripsit.

JACOBI GIBBESII Oda,
In Fontem Aquorium.

*Auream cantemus Aquam, sanctoras
Fontis assultus imitante plectro,
Ponte dum victrix Aniena ridet
Carpere **
Aureæ laudator aque pudendus
Barbaræ voces prohibebo plebi.
Tusculi lustrat Pater. Hinc novati A-
quorea plaudat.
Vere quam fertis redimivit albis,
Tinget Octobreis vitulo sub Idus:
Nos meri solvet populum minorem
Concha Lyxi.
Nam quid hoc usquæ prius est recessu?
Gratior Nymphis lacus? o calorum
Dulce solamen, medio vel aestu
Potus & Umbra?
Tu nec Hetruscæ, neque me canente
Æliæ quicquam reparata Ville
Vnda debebis. Tuus ampla princeps
Pectora vincit.*

Sed prosequamur nostram materiam.

Altera aquarum scaturigo invenitur ad *S. Angelum*, vulgò de *Paivola*, juxta *Monasterium Monachorum de Monte Oliveti*; quæ ejus bonitatis esse dicitur, ut etiam à Medicis, febricitantibus, aliisque infirmitatibus molestatis ad potum innoxie adhibeatur. Ego verò huic secundum post Aquorium bonitatis locum

Aqua de
Paivola.

locum facile attribuerim, hydrometri mei instrumenti experimento doctus. Hanc eandem olim in *Villam Quintilii Vari* in precedentibus descriptam, deductam fuisse, canales, quorum ruinæ in hunc usque diem, per montis crepidinem ambulantes obvii sunt, aperte demonstrant. Verùm fontem vetustate temporum, veterum villarum ruderibus oppletum, tandem ex dictorum Aquiductuum vestigiis detexit Ill.^{mus} Dominus *Archintus* anno 1550, uti *Andreas Baccius* refert.

Aqua Rivellia.

Tertium aquæ genus dicitur *Rivellia*, & originem suam sortitur in monte *Affio*, duobus circiter millibus passuum *Tybare* dislito, quam ob varias comperte bonitatis notas, tandem per aquiductum, partim in Villam suam, partim in *Tyburinam Urbem*, in salientium fontium usum derivavit *Hippolytus* Cardinalis d'Este, anno 1561.

Quartò est Aqua fluminis *Anienis*, ^{Aqua Anienis.} cuius originem jam in precedentibus descripsimus, tantæ ubique ubertatis, ut non exigua urbis pars supra inciles ejus, seu aquiductus subterraneos, fundata videatur. De hujus fluminis aqua, magna inter *Tyburinos* de ejus bonitate lis est & controversia, quam hoc loco opportunè dirimendam censui.

Lis consistit in quadruplici jam adductarum aquarum differentia: quænam nimirum ex iis ad sanitatem conservandam utilior sit. Doctòr *Antonius Regius*, Antiquarius *Tyburinus* in libello, qui inscribitur, *la difesa dell'acqua*; pro aris & focis contendit, aquam *Anienis* esse omnium optimam & saluberrimam, cæteras verò ad ejus bonitatem & perfectionem minimè pertinere. Verùm ut veritas hujus dissidii decidatur, de natura aquarum nonnulla hic præmittenda sunt.

CAPUT III,

Litis decisio, de perfecta bonitate Aquarum Tyburinarum.

Bonitas & perfectio aquarum non semper inferri debet ex limpидitate, frigiditate, aliisque, quibus imbuuntur, quæcumque hujusmodi qualitates etiam in medicatis aquis reperiantur; neque ex magna undarum inter scopulosa rupium, saxorumque præcipitia illusione facta; neque ex sapore, cæterisque accidentibus, quæ bonitatem aquarum commendare solent; sed partim ex terrestrium portionum, quas interluit, bonitate salubritateque, partim ex aquæ levitate discernenda est. Dantur enim aquæ ex differentium mineralium salibus, quibus nihil limpидius & limpидitate laudatissimæ, sed quæ sine periculo sumi non possunt. Neque aquarum ex collisione rupium saxorumque ullam emendationem speres;

In quo consistat aquæ perfectio bonitas.

tamen enim similes aquæ ex vehementi agitatione, à terrestribus putredinum quibuslibet non nihil expurgantur, semper tamen inditam sibi à natura ex vena metallica, quam percurrunt, proprietatem medullitatis retinent, non separabilem, quod multiplici experimentorum congerie in *Mundo* nostro *Subterraneo* demonstravimus. Solæ itaque illæ aquæ, quæ per silices & glareas, ^{Veræ bonitatem aquæ perfectissimæ signa.} venæ longò spacio deductæ in fontes erumpunt, nullis terrenæ missionis sordibus infectæ, pro salubribus, & humano potui utilibus censendæ sunt; quæque vel ad primum caloris sensum protinus incalescant, eadem frigido expositæ, mox iterum ad naturale frigus reducantur; cuius indicio sunt, nativa fontium levitas, frigiditas, & luciditate prorsus crystallina, nullo saporis odorisque vitio contaminata. Cujusmodi vel ipse *Philosophus* calculo suo approbat l. de

Aqua au-
rea, vulgo
Aquoria
aperta est.

bat *l. de Meteoris*. Atque hujusmodi prerogativam Aqua aurea, quam vulgo *Aquoriam* vocant, supra descripta, præ cæteris obinet. His itaque politis, jam videamus, utrum Aqua *Anienis*, uti *Antonius Regius* existimat, omnium saluberrima sit, & *Aquoria* multò excellentior.

Anienis
aqua contra-
morsur à
varis mis-
neralium
noscitur.

Putat itaque, & pertinaciter tuetur Aquæ *Anienis* bonitatem, vel ex eo capite, quod ex tot catadupis, cataractis, montium saxosorum crepidinibus delapsa, ex tanta collisione ac conquassatione minuscè expurgetur, nullo relicto corruptionis intervenientis vestigio. Quod verum esse facile ipsi concesserim, si aqua à fonte suo *Tybur* usque continuato fluxu semper homogenea foret. Verùm uti experimento mihi constat, cum dictus fluvius Anio sulphuris, ferri, vitrioli, nitri, tartari, similibusque mineralium mixtura imbutos serè ubique rivos obvios recipiat, fieri non potest, quin, postquam ex collisione & varia agitatione, quam in scopuloso alveo incurunt, quam perfectissimè purgatus sit, semper tamen nonnihil ex illa mineralium salium mistura, etsi ad sensum vix perceptibili, retineat. Et luculenter patet ex ingenti tartari copia, quâ dictus fluvius abundat, ita ut *Florti Estensis* canales hydragogi tum plumbei, tum testacei, plerumque tartaro opplean- tur; quin vel ipsa aqua in ipsis canalibus, cujusmodi fragmenta nostrum Musæum ex dicto horto allata exhibet, quod in fontibus vicinis non fit. Si quis enim aquam v. g. marinam innumericis agitationibus ad dulcorem usque reducere se posse existimet, is aquam irritò sanè labore cribro, uti dici solet, se hausturum certò sibi persuadeat. Est enim ea aquæ fontanæ proprietas, ut etiamsi eam in mille distillationum eohobationes, ut chymicè loquar, urgeas, semper tamen aliquid ex nativo suo sale portionis relinquat, donec tota per vaporem evanescens chao suo resti-

tuatur: Neque quis, ut *Regius* putat, Aquam hujusmodi ad ultimam elementi puritatem, dictâ multiplici distillationis repetitione reduci posse, sibi persuadeat, cum purum in natura rerum elementum, uti ipsi naturæ principii repugnat, ita quoque nulla arte humana id ad dictum puritatis gradum deduci possit, uti multis variisque rationibus in variis nostris operibus ostendimus. Sed ut ad propositum nobis argumentum revertamur.

Etiamsi itaque Aqua *Anienis* ex frequenti cataduparum, per quas variis in locis præcipitatur, collisione, vel in minimas particulas ad instar fumi discissa, à suis terrestreitatibus purgetur, quia tamen serè semper à subtilissimis mineralium spiritibus quadantenus tingitur, non ejus bonitatis esse potest, uti aquæ, quæ ex ipsa fontium supra dictis bonitatis notis conspicuorum origine hauriuntur. sed jam per questionem nonnulla dubia exponamus.

Queritur itaque primò: Num dicta aqua *Anienis* tartarea calculum in humanis corporibus generare soleat? *Respondendo*, cum plerumque plebs hujusmodi aqua quotidie utatur, neque hucusque homines calculo laborare visum sit, certè non id aquæ vitio, sed naturali nonnullorum hominum complexioni ad calculum generandum pronissimâ, eò quod digestiva vis copiosam petrifici humoris copiam in visceribus generet, adscribendum esse. Etiamsi enim dicta aqua tartaro abundet, ex dissipatione tamen, & continua agitatione inter rupes factâ, accidit, ut tartarea corpuscula deponat, puriori aqua relicta. Secus fieret, si ex aqua immobili, dicta aqua in potum sumeretur. Dico tamen plerisque aquas, quas medicatas vocant, nitrosi, vitriolatis, aluminosisque salibus constare, quæ tamen potæ, tantum abest, ut calculum generent, ut potius ad eos in corpore humano jam natos, tum confringendos, tum expellendos, summo adjumento esse compariantur: ut

A qua ad
nitrosam
gradum
aluminis
reducere non
potest.

Præter
Aqua
Anienis
calculum
generat?

proindè non aquæ vitium, sed nãiva hominum in hunc morbum proclivitas calculos producat.

Utrum
aqua can-
tilium inclu-
se substi-
tuta sint ?

Queritur Secundo: Utrum inciles, si-
ve canales, per quos aquæ è longinquo
terrarum spatio, tum *Tybur*, tum *Ro-
mam* devehuntur, desideratæ bonitatis
esse queant ? *Respondeo;* & Dico *pri-
mò*, plurimùm ad bonitatem fluminum
conferre moderatùm calorem solis con-
tinuò in ea influentis; Si flumina ali-
cujus aquæ unà cum alveo & ripis ab
origine sua homogeneæ naturæ fuerint,
sine ullo aliarum miscellarum hetero-
genearum confluxu, illa quoque op-
tima esse censeri debet, quæ tamen
quos avertit; tantum abest, ut in flu-
mine ab origine sua remotissimo repe-
riatur, ut ne ad vicinum quidem spa-
cium, ob terrestrium partium, quas al-
luit, quibusque tingitur, dictam quali-
tatum constitutionem non sortiatur;
accedit, quod sole nimis æstuoso, sub-
tilior aquæ substantia à Sole attenuata,
relictæ crassiori aquæ substantia evapo-
rare solet; hyberno verò sole, tum
omnibus simul commisto, tum ni-
vium maligna natura, & variis
mineralium corpusculorum quiscuilibet
contaminata, aquam non ita probam
reddat. Undè colligitur, Aquiductus,
qui *Claudiam, Martiam, Anienis*, aliasque
aquas corrivas in *Tyburinum Agrum*,
& hinc *Roman* usque ducebant, etiamsi
montibus petulis, arcuatisque fornici-
bus omni solis irradiatione exclusâ
operiebantur, non tamen indè deterio-
res factas esse, sed potius ob continuum
aquæ fluxum agitas, nec non inter la-
teritii operis muros, nullo terrenæ mi-
stionis involucri vestitos fluentes, non

insalubrem potum urbi, ex *Romanorum
Scriptorum* testimonio, exhibuisse; &
siquid tamen labis contraxissent, per
ignem calefactas, & emendatas tum po-
tuit, tum balneis tepidariisque quàm u-
tillimè servuisse; quæ sanè tot ac tam
incredibili sumptuum excessu, *Roman*
devectæ non fuissent, si in iis vitium
aliquod sanitati corporum contrarium
reperissent. Et luculenter nos quoti-
diana experientia in aqua cisternarum
docet, quæ etiamsi immobiles vastis
fornicibus occludantur, in usum tamen
potus sine ullo nocumento, imò sum-
mo emolumento adhibentur; potissi-
mùm si ex arte probe fundo earum gla-
reâ fluviatili prius substrato, fetacisquæ
excolatoriis cautè muniantur; hinc
enim subsidentibus pluviarum sæcibus,
aqua percolata, pura & deætata extra-
hi solita, tandem in usum hominum
cedit.

Quærit tertio: Quid de fontibus, si-
ve aqua fontana sentiendum sit ? Dico,
fontes naturam & proprietatem conse-
qui venarum, per quas transeunt; ita-
que si incatus, per quos fluunt, vitriolo,
sulphure, alumine, nitro, gypso, anti-
monio abundaverint, aquam quoque
tingentem iri eâ proprietate, quâ pollutæ
dictæ mineralia; si verò saxofam im-
pollute naturæ substantiam, aut per ter-
restria loca salutiferis qualitatibus præ-
dita, videlicet per marmora Achaten,
aut terram samiam, similemque transie-
rit, illam aquam omnium levissimam,
saluberriamque esse pronuncio. Ve-
rùm cum integro de hisce & similibus
Libro, in *Mundo* nostro *Subterraneo*,
quàm uberrimè egerimus, eò Lectorem
remittimus.

CAPUT IV,

De Albula, sive Sulphureo Lacu, quam Sulphataram
vocat, in Tyburtino Agro, commemo-
ratione dignissimo.

Vide supra
graphium
territorii
Tyburtini
supra p. 161.

St in Tyburtino Territorio
Lacus sulphureo-bituminosus, à Tybure tribus circiter
millibus passuum, & à Ro-
mana Via ad levam unius circiter mil-
liaris intercapedine distitus, quem à sul-
phureo odore, vulgò *La Solfatarà* vocant; quem jam ob rerum in eo memorabilium copiam consideratione dignissimum, describendum censuimus.

Lacus Lacus.

Therma ad Albunum.

Lacus unius circiter milliari in circuitu, sulphureum rivum effundit, ultrò citròque *Romà Tybur* contendentibus transitu notum, quem Veteres *Albulam* appellavère, vel à colore albo, quo imbutur, vel ut aliqui volunt, ab *Albunea Sibylla Tyburtina*, quam hoc in loco subindè habitasse, in præcedentibus asseruimus; vel etiã à litore candidis lapidibus coacervato. Hic Lacus uti hodiè, ita quoque quondam celeberrimæ fame fuit, ob *Thermarum* hoc in loco ab *Agrippa* extructarum splendorem & magnificentiam, quas & ipse *Cæsar Augustus* summo sanitate suæ e molumento sæpiùs visitare, iisque uti solitus fuit. Erat enim fabrica hæc *Thermarum*, uti in hunc usque diem rudera ejus indicant, & ampla & ad sanitatem conservandam peridonea, viridariis, porticibusque, columnis ex ophite, quem serpentinum vocant, lapide sulfulta, quæ deindè a vulstæ *Roman* allatæ feruntur, & cæ pantantur esse, quas *Constantinus Imperator* in *Ecclésiæ Lateranensis* à se fundatæ ornamentum applicuit.

Lacus sulphureo bituminosus.

Lacus totus sulphure & bitumine scatur, uti ex cæruleo colore, bituminis pinguedine unà commisso, manifestum sit; sexdecim Insulas natantes, partim rotundas, partim ovalis figuræ, nec non viminibus, Aparto, aliisque herbis

virgultisque consitas, continet; quæ in quamcumque partem pro ventorum flatibus agitate feruntur, jucundo sanè & ijs, qui similia non viderunt, admiratione dignissimo spectaculo: hodiè passim *Le sedici barchette* vocantur, quæ vel minimo conti, aut arundinei etiam baculi, cum ad litus appulerint, impulsæ, à se invicem separatæ fluctuant. Quod spectaculum olim *Excellentissimus Ferdinando Joanni S. R. I. Principi de Lichtenstein*, & hoc anno, quo hæc scribo, *Illustri Joanni Friderico S. R. I. Comiti de Waldstein*, fuminis hujusmodi rerum naturalium admiratoribus harum insularum motum & fluctuationem ostendi. Mirum sanè videri posset, cur curiosissimus *Plinius* de hujusmodi natantibus Insulis suo tempore nullam mentionem fecerit, cum tamen exactè multo levioris momenti nature hujusmodi peregrina spectacula exhibuerit; mirum, inquam, quod hoc lacu prætermisso, Insulas natantes in *Lacu Valimonis*, in *Faliscano Hetrurice Agro* tam concinnè descripserit; cum tamen, uti à me summâ diligentia exploratum fuit, in dicto *Lacu*, quem hodiè *il Lago di Bassanella* vocant, ne quidem ullum hodiè natantis Insulæ vestigium appareat; in *Lacu* verò hoc *Albuneo* describendo, etiam *Rome* vicino, nullam tamen Insularum modò innatantium mentionem fecerit. Undè & ego à variis ea de re consultis, ne *Plinius* aut mendacii arguatur, aut unum cum altero confudisse dici possit, hujus defectus causam & rationem paucis assignare conabor.

Insula natantes in eo 16.

Cum itaque dictæ Insulæ à variis quisquiliis *Lacui* innatantibus originem suam sumant, hæc verò cum successu temporis paulatim subilem in

Quosdam
insule na-
tantes na-
scuntur ?

aque pinguis & crassæ superficie cuti-
culam contrahant, contingit, ut femina
plantarum, quibus littora conferta spe-
ctantur, tum ventorum flatibus hinc
indè dispersa, paulatim in germina ani-
mentur, & novorum semper novo-
rumque quotannis, tum repullulascen-
tium feminum augmento, tum folio-
rum, stirpium, pulverum, aliarumque
terrestrium portionum miscellâ, multo-
rum annorum curricula, tandem in in-
sulare corpus, sulphurea facultate con-
densatum, excrevant, nec non levitate
bituminis, à fluctibus ventorum vi agi-
tatis hinc indè fluitare incipiant. Atque
hoc pacto Insule natatiles in *lacubus*
sulphureo-bituminosis enasci indè mi-
hi innouit, quod complura & prima
hujusmodi Insularum delineamenta
suo tempore in Insularum corpora ex-
oritura hoc in *Lacu* compererim. Ad-
dò tamen, illas cum tempore, ubi im-
modicè excreverint, terrestrium quif-
quiliarum mole aggravatas, littoribus
denudè accretas, & agglutinatas à motu
desituras in terram firmam tandem
transmutari. His itaque præmissis, jam
dubium suprâ nobis propositum solva-
mus.

Quod itaque *Plinius* trium Insularum
nantantium in *Lacu Vadimonis*, quæ
hodiè non comperiuntur, meminerit,
nullam tamen earum in *Lacu Albuneo*
Rome viciniore, mentionem fecerit, id
ea de causa factum fuit, quod hujus-
modi insule in *Lacu Vadimonis* tunc tem-
poris natantes, posteris temporibus ter-
ræ firmæ, seu *lacus* littoribus jam accre-
verint; in *Lacu* verò nostro *Albuneo*,
tempore *Plinii* dictas Insulas necdum
natas fuisse, & postea eo modo, quo
dictum fuit, primum natas, in Insulas
natantes evasisse: fierique potest, ut
hæ evolutis multorum annorum seculis
terræ firmæ accretæ à fluctuatione
cessent, illæ verò in *Lacu Vadimonis* pro-
mutabilis naturæ nunc generantis, modo
corruptentis vicissitudine denudè
evanescent. Qui plura de hoc argumen-
to desiderat, is *Mundi Subterranei Opus*

Origo Insu-
larum na-
tantium.

consultat, in quo de Insulis natantibus,
earumque origine fulissimè actum est.
Sed ut ad institutum revertamur.

Est *Lacus* hic adeò inscrutabilis pro-
funditatis, ut nulla solidum funium-
que sufficiente longitudine hucusque
explorari poterit. Undè ego eum in-
ter abyssos veriùs, quàm inter commu-
nes *Lacus* adnumerandum censeam.
Quod cum *Hippolyto* Cardinali *Essensi*
relatum fuisset, is curiositate impulsus
rem tentandam censuit, primum in clor-
dis, sed irritò conatu, deindè magnis
propositis præmiis, interiorè *lacus*
constitutionem, per duos insignes na-
tatores, veriùs urinatores, explorandam
duxit; quorum unus, mox ac ad decem
palmorum spatium aquis se immisisset,
reversus plantis ambultis, ob aquæ fer-
ventis vehementiam, ulterius sibi sine
imminenti mortis periculo penetrare
non licuisse asseruit; alter verò cum se
immisisset, sive aquarum æstu suffoca-
tus, sive vehementi fluxu & refluxu
reciprocatione intra abditas meatuum
cavernas abreptus, certè nunquam
amplius comparuit. Certò, aquam hujus
Lacus intimam ferventissimam esse,
hoc nobis experimento constitit, per
plumbeum vas adinstar lagenæ, quæ
chordæ affixa ad duarum decempeda-
rum profunditatem, operculo clauso,
quod tamen per aliam chordam in
profundo aperiri posset, immisâ, & de-
indè iterum clausâ, cum eductum fuisset,
aqua ferventissima repletum com-
perimus. Quò experimento jam du-
dum pendentem litem solvimus. Mir-
rantur multi ex Medicis, quo modo hoc
in loco usus thermarum *Romanorum*
veterum temporibus esse poterit, cum
tamen aqua *Lacus* sine ullo tepiditatis
signo, frigidissima hodiè comperiatur;
indè cum mytherium non caperent,
naturam aquarum *lacus* cum tempore
mutatam esse sentiebant, per aquas
fervidas in alios subterraneos ductus
derivatas, frigidioribus aquarum rivis
in eorum locum substitutis. Ridicu-
lum sanè paradoxum. Ego verò ex-
perimento

Profundi-
tas Lacus
Albunici.

Historia
duorum
natato-
rum.

Lacus
aqua in sa-
perficie
frigida, in-
visi ferren-
tissima
sunt.

perimento propofiti dubii rationem folvi. Quod itaque Aqua in superficie *Lacüs* frigidior fentiatur, id in omnibus thermis caelo expofitis contingit; ventis enim & aëre frigido ambiente continuo agitata, fervorem fuum explicare non poteft: quod, uti dixi, & in omnibus thermis caelo aperto expofitis, accidere comperimus. Verum fi paulo profundius aquas, uti fupradicto urinatori contigit, tentaveris, tum enim ve-

ro mox intolerabilem aquarum fervorem, uti experimentum nos docuit, primum fenties. Undè veteres *Romani* aquas minimè ex superficie lacüs in tepidaria, fed per profundiores canales, ubi aftus aquarum jam primum fentiebatur, derivaffe cenfendi funt; quod verum effe ex veltigiis in hunc ufque diem in profundioribus rudèrum thermarum recessibus repertis docemur.

CAPUT V,

De petrifico hujus Lacus Albuncii succo, quo totam illam circumfitam terrestrem planitiem in saxum convertit.

*Wile exp-
g. eptian
Jupra puf-
sion.*

EXtra paludofam, quæ *Lacum* circumdat, terram, ex Infulis natantibus terræ firmæ adnatam, tota planities saxo quodam, quod *Tyburini* vulgò *Testino* vocant, tegitur, & nihil aliud est, quàm faxea quædam pellis, ex hujus aque sulphureæ, terreftri junctæ substantia, in saxum indurata. Nam ante tempora *Hippolyti* Cardinalis *Eftenfis* tota hæc faxea superficies magno agrorum, quod ex putrido stagnantis aquæ squalore contraxerat, detrimento, aërisque vitio, quod ex stagnantium aquarum copia contraxerat, inundabatur, nè itaque fructuofa hæc superficies cum tempore tota sterilefceret, Cardinalis commodorum Reipublicæ fatagens, stagnantes *Lacüs* aquas in rivum, ingentibus sumptibus excavatum odore sulphureo gravem ex ipfo *Lacu* in *Anienem* derivavit; estque rivus ille sulphureus, quem *Romani* *Tybur*, aut hinc *Romanum* ultro citroque comeantes tranfcunt. Atque hoc publico beneficio Teritorium ab aquarum tyrannide liberavit; cujus aqua non exiguo hominibus, scabie, impetigine & pforâ laborantibus, similibusque infirmitatibus moleftatis, dum in ea menfibus æstivis se lavant, adjumento est; siquidem humorum putridorum colluviem fccat, sanguinis massam purgat, ita ut multi

ex *Romanis* pro similibus morbis eam deportari curarint, etsi non cum eo effectu, quem in ipsa fontis vena præstat. Ad ripas hujus rivi, quem *Albulam* quondam vocavere Scriptores, quicquid intueri licet, ex stipulis, herbis, partim in saxum, partim sulphuris vii-incrustatum spectatur; inveniuntur & hic quoque grana candida: & hujusmodi grana scriniolis capsulisque inserta ut plurimum exteris vendi solent, tum novitatis causa, tum ad illudendum aliis, tum sceminis potissimum faccari appetentioribus; quæ dum gustant, tum enim verò calcem pro saccharo, non sine adstantium risu se fumpfisse fentiunt. Sed histe jam expofitis, modò ad *Lapidicinam Lacus* proximam progrediamur.

*Conferri
di Tivoli
sunt grana
in hac fac-
torica sul-
phurea calce pro-
dulla.*

Dixi *Lacüs* beneficio terrenam substantiam paulatim in saxum converti, quod à *Tyburina Vrbe*, cui vicina est, corrupta voce, *Tyburino* vocant. Atque hæc est celeberrima illa saxifodina, ex qua non *Romani* solummodò antiquam, sed & modernam extructam videmus; neque enim *Rome* nullum ex veterum monumentis, ac fabricis, sive Fana, Theatra, Tempa, Amphitheatra, Thermas, cæterasque vastas ædificiorum moles; sive hodiè Ecclesias, post *Santum Petrum* innumeras, Pontificum, cæterorumque Principum palatia

*Caulem
feu rivum,
qui ex Lacu
in Anienem
deducit-
tur, Cardina-
lis d'Este
sua pufi.*

*Saxifodi-
na Tybur-
tina ad-
miranda.*

species, reperitur, quod ex hac lapidici-
na non extructum sit; ut proinde mi-
rum cuiquam videri possit, quomodo
post tantam, tamque innumrabilem
faxorum multitudinem à bis ferè mil-
lenis annis hinc extractam, illa tantum
abeat, ut defecerit, ut potius, semper in
fummo suo incremento perseverave-
rit, & etiamnum perseveret; cuius qui-
dem rei alia ratio dari non potest,
nisi perpetua & continuata novorum
semper, novorumque faxorum, solo
Albunee Lacus beneficio, succrescentia;
cum enim *Lacus*, uti supra dixi,
immemse profunditatis sit, sit ut aqua per
subterraneos hiatus, cuniculosque dis-
fusa, ubi novam terrestris materie
generem reperit, eandem successu tem-
poris, vi, quâ pollet, petrifica, in saxum
convertat. Cujus rei apertissimum in-
dicium esse potest, quod in hunc usque
diem à latomis & lapidicidis in intimis
faxorum penetralibus, instrumenta
ferrea omnis generis, cultri, harpagines,
cunci, moneta, pala & mallei, simi-
liaque findendis saxis necessaria instru-
menta reperiantur; quæ quidem aliunde
non provenerunt, nisi post opera-
rarum transmigationem, qui dum hu-
jusmodi instrumenta vel oblivione,

vel perdita relinquunt, fossamque no-
vis terrestribus molibus implent, illa
sicuti simul ac sulphurea *Lacus* aqua
totam hanc aggregatæ materie pluvius
maceratæ massam penetravit, ita cum
tempore quoque totam vi sua petrifi-
ca denuò in saxum convertit. Mirum
est; quod Præfectus Lapidicine mi-
hi, dum hæc loca explorarem; narra-
vit, inter meditullium videlicet faxi,
Titulum Sanctæ Crucis hæcæ literis
prænotatum *INRI*, à natura utique
delineatum, inventum fuisse. Ego ve-
rò dicebam, hoc non purum nature
opus fuisse, sed titulum alicujus crucis
(quam operæ devotionis causa secum
ut plurimum portare solent) ibidem
post transmigationem cum aliis terre-
stribus faxorumque fragmentis dereli-
ctum, tandem unâ cum reliqua mat-
eria in saxum coaluisse; quod aliter non
contingere potuisset ex similibus reb-
us, ac variæ suppellectilis notis, quas intra
saxa passim reperiri dixit, asseveravi.
Quomodo verò, & quo naturæ pro-
cessu hæc fiant, cum longius ratiocini-
um postulet, quam operis hujus ar-
gumentum permittat, idque in *Mundo*
nostro *Subterraneo* fat copiosè tracta-
verimus, illuc Lectorem remittimus.

*Titulus S.
crucis
INRI in-
tra medi-
tullium sa-
xorum re-
peritur.*

CAPÛT VI,

De Monte scisso, cœteriisque rebus in Tyburtino Agro, consideratione dignissimis.

Nter cœtera admiranda, quæ
in *Agro Tyburtino* conspi-
ciuntur, *Mons Scissus* est, qui
tempore Dominicæ Passio-
nis crepuisse dicitur. Duplex ad hunc
ascensus est; prior per vallem *Anienis*
lavam, viâ, quæ uno ab urbe milliario,
juxta vetus *Cappucinatorum Monasterium*
deflectit & ad montis acumen dirigit.
Alter est per dorsum montis, quem *As-
sio* Veteres vocant, incipiendo à por-
ta Angelica, quæ ducit ad olivetum.
In hujus montis extremo angulo, in-
venitur ficus, quæ aditum monstrat ad

*Montis
scissi de-
scriptio.*

interiora montis, à quo termino fissura
montis sese ab ortu in occasum in lon-
gitudinem extendit ferè ad triginta
passus: hujus itaque montis hiatus in
abyssum omninò formidabilem, vix
ulla bolide explorabilem, tendit. Ego
sanè ad quadringentorum palmorum
chordam dimisi, nec fieri potuit, ut
fundus attingeretur; ex sonitu verò
magno, quem projectis in eum lapidi-
bus percepi, ingentem ibidem subter-
raneanam regionem latere collegi; patet-
que, quod mirum dictum est, ex hirun-
dinibus, quæ æstivo tempore perpetua
volatus

*Presendi-
tu verigil-
no.*

Hirundi-
nes totan-
tem volatu
penetrant,
sicut conque
hyberno
tempore
remanent.

Tres Judgi
in montem
veraginum
proijcit.

Manna
capitata
proveniat
sub or Hy-
bracis, si-
neque re-
rebutiti-
na.

volatus circulatione, ex ea parte, quâ
ficus stat, ingrediuntur, ex altera verò
fissure parte denuò egrediuntur maxi-
mo numero, ita ut quis mirari satis non
possit, quomodo per tam profundum
hiatum volando extrâ emergant. Audi-
vi quoque à montis accolis, hirun-
dines ab hac abyfso nunquam recedere,
sed hyberno tempore usque ad ver-
num remanere, & fuisse nonnullos,
qui paulò profundiùs hiatum pene-
trantes ibidem in glumos involutas
quasi semimortuas repererint. Refertur
etiam ex Archivio Tyburtino, quo
anno, non constat, tres *Judeos* hunc
montem transeuntes die veneris sanctò
ad nundinas profecturos, à *Sancti Grego-
rii* civibus zelo ductis dictos *Judeos*
veluti *Christi* crucifixores, ligatis ma-
nibus pedibusque in hanc abyfsum
projectos fuisse, Undè magnâ *Judeos*
inter & *Sancti Gregorianos* nata, hodiè
adhuc memorato in Archivio conser-
vatur. Hiatus sanè formidabilis est, &
introspectantibus horrorem simul &
vertiginem concitans. Ego sanè quan-
tum ex projectione immensorum lapidum
colligere licuit, puto aquam copi-
osam in fundo stagnare, cujus rei rivi,
qui in radice montis, quæ *Amenem*
spectat, copiosissimè scaturiunt, lucu-
lentum præbent testimonium; quod
& Magistratus Tyburtinus, vel per homi-
nem ad mortem jam condemnatum,
vel proposita notabili pecuniæ vi
datâ operâ conductum, per chordam
sellâ instructam immissum, facile non
sine publici boni emolumento explora-
re possit.

Alterum consideratione dignum est,
quod in *Territorio Tyburtino* quotan-
nis ingens manna, styracis quoque, &
Terebinthinæ resinæ copia colligatur;
quam rem ut propriis oculis viderem,
conducto homine artis viarumque
perito, in sylvam, quæ *Januario Monti*
subjacet, me contuli, ubi dux viæ pri-
mò arborum, ex quibus manna, styrax,
& Terebinthina resina colligitur, spec-
cies ostendit. Arbor, ex qua manna

educitur, Ornus est, vulgò *Ornelli*; &
quamvis eadem arbor in compluribus
tum *Latii*, tum cæteris *Italiae* locis pro-
veniat, in hoc tamen solo montis
districtu, manna, styracis, & Tere-
binthinæ serax reperitur. Modus man-
næ colligendæ hic est: Circa finem
Julii, usque ad 20 serè Augusti, quo
tempore sol altuantissimus vires suas
maximè exerit, vicinorum castellorum
incola ad sylvam, ubi magnam Or-
norum copiam esse norunt, se conse-
runt, Arborum omorum corticem in
crucis formam, à summo scapo initio
facto incidunt; quo factò, liquor mellis
instar calore solis elicitus in scutellam
ceram arbori circumplicatam destu-
ens, ibi solidiore acquirâ substantiâ
colligitur, collectus *Roman* non mi-
nori pharmacopœorum emolumento,
quam venditorum lucro devehitur.
Dulcis saporis est, & in laxandis cor-
poribus miræ efficacæ, ita ut manna,
quod in *Calabria* provenit, minimè
cedat, imò à multis Medicis eidem
anteferatur; ab indigenis pro compani-
tico passim sumitur, sed à potu aque
iis abstinendum est, quam tamen si bi-
berint, jam medicinam ad eò potentem
paratam habent, ut nulli ex iis, quæ
na. S. Aglaxa, sive purgantia, à Medicis
vocantur, cedat.

Alterâ Arbor, ex qua styrax elicitur, Malabe
Arbor, ex
qua styrax
elicitur.
vulgò *Malaine* dicitur, folia rotunda
habet, Nymphææ foliis haud absimi-
lia; cortex eodem modo, quo Orni, ad
colligendum inde styracis liquorem,
inciditur. Lignum gratissimi odoris
est, undè, si quandoque foco in ignis
somentum apponatur, gratissimâ pro-
tinus totam domum fragrantia per-
fundit; quamvis pauci sint, qui noti-
tiam hujus arboris ex indigenis habe-
ant: quî verò norunt, arcani loco illam
ob lucrû, quod inde acquirunt, tenent,
cum multo majori precio quam man-
nâ divendere soleant, eò quod in nullo
Italiae loco quantum quidem hæcenus
comperire licuit, proveniat, sed aliundè
ex *Chio* & *Arabia* in *Europam* devehatur.

Tertiò.

Tertiò. Resinam profert ex Terebinthis, sive Laricibus, quarum ingens in dicto monte copia est, exsudantem. Arbor est ingens atque ex primæ magnitudinis arboribus: Resinam eo proffis modo, quo in ornis fit, corticis incisione eliciunt. Arbor Orno haud absimilis est, nisi quod folliculis adinstar vesicariæ, quod staphylo dendrum vocant Botanici, constet, granisque pisiformi magnitudine refertis ab Orno distinguitur. Liqueor inde singularem in Medicina usum obtinet, vulneribus cuiuscunque generis mirè opportunum; unde ij, qui virtutem arboris norunt, ex recentibus Terebinthi Itolonibus baculos sibi ad ambulandum comparare solent, & si forsan aut veprium spinarumque aculeis, aut ad faxa scopuloseque illusione facta, aut alio quopiam casu vulnera acquirerint, mox

Terebinthi resina, quæ ex ea nascitur.

confuso baculi cortice vulneri appposito, extemporaneo emplastri medicamento intra exiguum temporis spatium fanati dicuntur.

Reperitur & in rupium inaccessis locis Napellus arborefcens tantæ virulentia, ut vel umbra ejus sub ea requiescentes, mox lethargo sopitos interimat. Cujus pestiferam luem ante complures annos morte sua experti sunt duo pastores, qui sub arboribus hujusmodi extincti reperti fuere. Vocati medici ut, quo mortis genere ultimum diem hoc in loco clausissent, explorarent, examinatifque cadaveribus, cum nullum violentioris mortis signum apparet, tandem ex iis unus botanicæ facultatis peritor, considerando arborem, Napellum invenit, atque de eo venenosa arboris vapore sub ipsa dormientes extinctos fuisse intulit.

Napellus virulentissimus plantæ arborea est in monte Jannuario.

CAPUT VII,

De Aquæductibus Tyburinis.

Aquæ Martiæ.

Ranciscus Martius Historiæ Tyburinae Scriptor, inter alia memoranda, mentionem quoque facit Aquæductuum à Romanis extruendorum, ad Aquam Martianam ex Fonte Piconio Romam derivandorum; de cuius aquæ bonitate, & proprietate, ita scribit Plinius l. 31, c. 3: Clarissima aquarum omnium in toto orbe frigidior, saluberrimatisque palma, præconio urbis Martia est inter reliqua Deion monera Urbis attributa. Vocabatur hæc quondam Auscæ, fons autem ipse Piconia. Oritur in ultimis montibus Pelignorum: transit Marfos, & Fucinum lacum, Romam non dubiè petens: mox speculata in Tyburina se aperit IX M. passuum fornicibus structis perducta. Primus eam in Urbem ducere auspiciatus est Ancus Martius, unus ex Regibus

Romæ et
179.

postea Q. Martius Rex in prætura, virosusque restituit M. Agrippa. Quantum autem Virgo tactu, tantum præstat Martia haustu.

Postquam verò ex varia rerum humanarum vicissitudine, & successu temporis, Aqua ruptis incilibus dispersa, & perdita esset, eam M. Aurelius Imperator Philosophus, Antonini Pii successore anno 163 Salutis nostræ, addito novo fonte Antoniniano, excisis excavatifque montibus, ingentibus sumptibus restituit, cuius in hunc usque diem, circa Arsolè, olim Carseolos Æquorù oppidum, vestigia spectantur, id est, putei profundissimi, qui loco spiculatorum Aquæductibus Submontanis ferviebant. Etiamnum hujus facti epigraphæ legitur Romæ supra portam Taurinam, sive S. Laurentii:

IMP. CAESAR. M. AURELIUS. ANTONINUS
PIUS,
FELIX. AUG. PARTH. MAX. BRIT.
PONTIFEX MAXIMVS AQUAM MARCIAM

VARIIS

VARIIS KASIBVS IMPEDITAM PVRGATO
FONTE, EXCISIS, ET PERFORATIS MON-
TIBVS.

RESTITVTA FORMA, ADQVISITO
ETIAM PONTE NOVO ANTONIAN.
IN SACRAM VRBEM SVAM PERDVCE-
DAM
CURAVIT.

Hæc *Aqua Martia* per *Territorium Tyburinum* deducta fuit, tum ad Villam irrigandas, tum ad usum humanum saluberrima, quemadmodum in villarum descriptione ostendimus; cujus rudera partim corrupta, partim integra euntibus versus *Sicilianum*, inter *Tybur*, *Castellum S.^{ti} Angeli*, & *Empulsum* oppidum jam dirutum spectantur, uti ex mappa apparebit; ubi & juxta pontem

primò à *Tybure* obvium, Aqueductus ad æquilibrium aquarum conservandum, mons integer excavatus cernitur, per quem *Aqua Martia* derivabatur. Et putant nonnulli, *Martiorum familiam* hic alicubi habuisse sepulchrum; Nam *Franciscus Martius* marmoreum monumentum inventum fuisse tradit, non procul à pago, quod vulgò *San Polo* dicitur, in quo hæc Inscriptio legitur:

T. MARCIO ILL.
SACERDOTI PÆTIALI.
LEG. XIII. CEM. . . . .
PROVINCIE ACALIE A. . . . .
SENAT. AED. CVR. PRÆT.
CVRATORI VIÆ LATINÆ
LEG. II. AVG.
CRANIA TERTVLLI

Et altera in domo *Caroli Ciacciæ*, civis & Capitanei Tiburtini, hujus tenoris:

HIC SITVS AMPHION
EREPTVS PRIMA JUVENTA
NONDVM TERDENOS
NVMERABAT TEMPORIS ANNOS
HEVS IMMATVRA MORS
PROPERATA TIBI
C. MARCVS PAVLVS C.
NATO PIENTISSIMO.

Successit *M. Aurelio* Imperatori optimo in Imperio, *Commodus*, pessimus filius, anno Christi 182. Habebat hic sibi quàm familiarissimum *Libertum* *Patronum* nomine, qui suam villam habebat euntibus ad *Sancili Gregorii* oppidum è dextra, in montis dorso, ubi hodiè villa spectatur *peramæna*, familie della *Croce*, ex ipsius ruinis *Ville Patronianæ* extracta; quam *Fulvius Cardolus* hæc verbis describit: *Reperitum est nostrâ memoriâ primo ab urbe miliario prope viam, & reliquias Aqueductus, Anicem inter, & proximos montes, sepulcrum Patroni, quem L. Ælii Commodi Antonini Aug. libertum, & familiarem fuisse, marmor & monismata, cum epus Imperatoris effigie baud procul à fossâ reperta testantur; ex quibus*

facilis est conjectura, hujus Patroni Villam fuisse, quæ nuper à Crucis ex anti-quis ruinis insaurata, & in edito, ameno, satubrique colle conspicua visitur, & cum toto fundo, hoc est, omnibus circa sylvis, hortis, vineis, arbusibus, olivetis subjectis, que infra pratis, & arvis, Crucis familie nomine nuncupatur.

Morabantur in *Urbe Tyburina* tempore Imperii *Alexandri Severi*, post *Scelerati Imperatoris Heliogabali* obitum, anno Christi 224. Duo nobilissimi viri, *Cajus Cesonius*, & *L. Cesonius Ruffiniani*; qui, quam rerum gestarum, officiorumque magnitudine & virtute celebres fuerint, docent inscriptiones, in *Agro Tyburino*; qui *Cesaranus* dicitur, à *Nicodemo Tyburino* *Scriptore* inventæ, sequentis tenoris:

Villa Pa-
troniana.

Inscriptio-
nes.

C. Cæsonio. C. F. Quir. Macro Ru-
finiano.
 Consulari. Sodali. Augustali. Comiti
 Imp.
 Severi. Alexandri Aug. Cur. R. P. La-
 ninivor. II.
 Procos. prov. Africæ. Cur. Aquar. &
 Minic.
 Leg. Aug. pr. pr. German: superioris.
 Cur. Alvei.
 Tiberis. cur. R. P. Teanenſ. leg. Aug.
 pr. pr. prov.
 Achaiz. leg. leg. VII. Claud. cur. R. P.
 Aſculan.
 Leg. prov. Afiz. pr. leg. Prov. Bætic.
 Trib. pl.
 Quæſtori prov. Narbon. Trib. Leg. I.
 Adjutric.
 Donato donis Militarib. à Divo Marco
 II. Vir. capitali.
 Patri dulciſſimo, & incomparabili
 Cæſonius Lucillus filius
 Confularis.

Sequitur altera, quæ officia, & Munera, quæ in Republica ſuſtinuit, monſtrat,
 uti ſequitur.

L. Cæſonius. C. Fil. Quirina. Lucil-
 lus.
 Macer. Rufinianus. Coſ. Frater. Ar-
 valis.
 Pref. Urb. electus. ad cognoscendas
 Vice. Cæſaris.
 Cognitiones. procos. prov. Africæ. XX.
 Vir. ex Senatus
 Conſulto. R. P. Curandæ. Curator
 aquarum, & Miniciæ.
 Cur. alvei Tiberis, & cloacarum.
 Urbis. legatus. prov.
 Africæ. eodem tempore. vice. procon-
 ſulis. curator. R. P.
 Tuſculanorum. curator R. P. Sueſſa-
 norum.
 Prætor Kandidatus. Quæſtor. Kan-
 didatus.
 Electus in familiam Patriciam
 xx Vir.
 Scilicet iudicandis.

CAPUT VIII,

De Sanctis Tyburtinis, & ecclesiis, quæ hodiè in Tyburtina Urbe, spectantur.

Huit anno Christi 253, uti Petrus de Natalibus refert, tempore Decii Cæsaris, Philippi in Imperio successoris, nobilissima Virgo, nomine, *Victoria*, Christiana Religione imbuta, nec non *Eugenii*, sanguine nobilissimi Juvenis, nuptiis destinata. Hæc ubi ab Angelo edocta, quàm grata foret Virginitas Deo consecrata, statim eam solenni voto Christi sponso suo, omnibus quibus affluebat bonis inter pauperes distribuit, consecravisse fertur. *Eugenius* ea causa Zelotypiæ furore percitus, eam

tanquam Christiana fide imbutam, apud Imperatorem detulit; Undè quàm primùm in *Villam Tyburtinam* amandata, ut spe mutandæ Religionis, fame torqueretur, sed frustra; aliundè enim non tantùm ipsi provisum est, sed & mirabili quodam modo à custodia liberata fuit, uti sequitur:

Draco ingens inferar agnum Tyburtinum.

Comparuerat tunc temporis in *Agro Tyburtino* derepente formidabilis Draco, qui summo territorii detrimento non animalia duntaxat, sed & homines, & quicquid tandem illi obivium fuit, devorans, virulento halitûs sui veneno, vel ipsum aërem, magnâ mortalium strage inficiebat. Commodam hanc & opportunam occasionem rata *Victoria* virgo, tum ad liberandos à tanta peste *Tyburtinos*, tum ad eosdem à cæcis gentilitatis tenebris ad verum fidei Christianæ lumen convertendos; itaque in Domini bonitate confisa, nec non fidei armis instructa, se, si Christo nomen dare vellent, Territorium, occiso Dracone, à tanta calamitate liberaturam promisit: accepto cum risu tenelle Virginis proposito, eidem cum Dracone certamen concessere; non tam quod inde desideratû effectum se-

qui posse crederent, quàm ut curiositati suæ in imbellis Virginis pugna spectanda satisfacerent. Biduano itaque que jejuni peracto, ardentibusque ad Deum precibus præmissis, ipso Dominico die se ad Draconis specum perducijussit, ubi stabulantem Draconem in Nomine *IESV Christi* conditoris omnium, cedere, & ex *Tyburtino Agro* abire præcepit; sera, audito Virginis præcepto, statim velocissimo cursu, inter abdita sylvarum se recipiens, nusquam & nunquam amplius visa est. Viso hoc miraculo, statim universa civitas fidem Christianam amplexa, nunquam illam amplius deseruit: *Victoria* verò in ipso Draconis antro, in sacrum habitaculum converso, cum novem Virgunculis Deo serviens habitavit, & tandem ibidem ex larga Neophytorum contributione exstruxit Monasterium, ubi cum sexaginta tribus Virginibus vitam suam inigni sanctitate transegit. Verùm à dæmone denuò sollicitatus *Eugenius*, illam ad *Dæmone* sacrificandum compellere non desistit; quod execrabile nefas cum magna animi libertate & constantia rejccisset, optatam jam dudum Tartyrii coronam, capitis condemnatione, obtinuit, 23 Decembris.

S. Victoria draconem pedis.

Habitabat, eodem serè tempore in *Zenobia* *Agro Tyburtino* celeberrima illa *Zenobia Palmyrenorum* Regina, de qua suprâ amplissimam mentionem, in ejus *Ville* descriptione fecimus, quam & *Baronius Victorie* in instructione conversam, in fide Christi piè & sanctè defunctam scribit. Vide, quæ de admirandis in *Zenobia* Regina naturæ dotibus; item de inaudito Triumpho, quo ab *Aureliano* Imperatore in urbem introducta fuit, in ejusdem *Villa* tradidimus.

Accidit eodem tempore in summa Triumphi Zenobiani celebritate, ut *Aurelianus* Imperator, ex rebellionem *Marcomannorum*, magna de bello contra ipsos instaurando sollicitudine, ex prævio vario & incerto rerum eventu summe cruciaretur; undè ad Senatum Romanum epistolam, de consulendis Sibyllinis Codicibus, circa bellum cum *Marcomannis* ineundum dedit. Fuerat enim jam dudum antè, Sibyllinorum Librorum inspectio, ob magnam, quam ex iis hauriebant, veritatis lucem, atque inde ob insigne *Romanorum* civium ad fidem *Christi* accedentium incrementum, prohibita; quam quidem retractatam cupiens *Aurelianus*, sic ad Senatum Romanum scribit: *Miror vos, Patres Conscripti, tandè de asserendis Sibyllinis dubitasse libris, proinde quasi in Christianorum Ecclesia, non in Templo Deorum omnium tractaretis. Agite igitur, & castimoniam Pontificum, ceremonisque solemnibus sive Principem necessitate publica laborantem. Inspiciantur Libri: que facienda fuerint, celebrentur. Quemlibet sumptuum, cuiuslibet gentis captivos, que libet animalia regia non abnuo, sed libens offero; neque enim indecorum est Diis iuvantibus vincere. Sic apud majores nostros multa finita sunt bella: sic cepta. Si quid est sumptuosum, datis ad præsidem erarii literis decerni iussi. Est præterea vestre auctoritatis arca publica, quam magis referam esse reperio, quam cupio.*

Fuit tandem anno *Christi* 312 ad Imperiale Solum evectus *Constantinus Magnus*, 38 annis post *Aurelianus*, qui lumine fidei imbutus, & sacro Baptismatis fonte à *Sylvestro* lotus, incredibili fervore ad *Christianæ* Religionis negotium promovendum se applicuit; primum Imperatorum, qui ubique locorum tum *Rome*, tum alibi, novis ædificiis Ecclesiis cultum Divinum eò perduxit, ut non esset locus, qui non *Constantinianæ* pietatis, & Religionis, ornamentorumque Ecclesiasticorum divitias demonstraret. Totus quoque in eo erat, ut, ubi inveniretur quidpiam

memorable, sive à *Christianis* præstitum, sive Martyrum *Christi* sanguine celebre, & ea maximè loca, in quibus quidpiam notatu dignum circa Sanctorum Martyrum gesta contigisset, erectione Ecclesiarum celebrarentur. Quæ uti quàm notissima sunt, ita quoque iis diutius immorandum non censi, præsertim cum hæc fusè in *Historia* nostra *Eustachio-Mariana* deduxerimus.

Hujus Religiosissimi Imperatoris exemplum secuti *Tiburtini*, quem, cum *Divo Laurentio Martyri* in *Agro Verano* magnificum Templum extruxisse perciperent, & illi sese ad Templum *Herculi* olim dicatum, in *Divo Laurentii* Martyris templum, vero Deo consecratum converterunt, teste *Ferd. Ughelios* Sacræ Italicæ Authore, dum de *Episcopis Tiburtinis* agit, qui dicta hæc verbis confirmat: *Ceterum Herculis Templum, vel maxima ejus pars, Constantini Magni Imperatoris temporibus in Divi Laurentii honorem Christiano ritu in Ecclesiam Cathedralis dicatum* est. Hujus antiquam constitutionem pulchrè describit *Ill. Annibal de Grassis*, *Episcopus Faventinus*, hæc verbis, ut *Lector*, qualis antiqua illa *S. Laurentii* Ecclesia fuerit, cognosceret.

Ecclesia ipsa est antiqua magna, in nobili, & pulchra forma constructa, decenti altitudine, & latitudine proportionata; habet tres naves magnas, median cæteris majorem; habet pavimentum ex tabulis marmoreis vermiculatis constructum, vetustum tamen, & ob vetustatem in pluribus locis devastatum, & versus Altare majus, in media navi est tabulato ligneo coopertum; habet viginti hinc inde columnas magnas quadrangulares opere lateritio constructas, super quibus tectum medice navis regitur, & sustentatur, quod est tabulis ligneis, tegulis cretæ subpositis subiectum, similiter vetustum, & non sine aliquibus rimolis: cætera verò naves sunt fornicato opere cooperte, extrinsece tamen in fornicibus, & denigrate; parietes & columnæ ipsius Ecclesie sunt ubique variis Sanctorum imaginibus, variisque mysteriis

Sibyllini
Libri cur
prohibiti à
Romanis

Littera
Aureliani
ad Senatū.

Discriptio
Vetre
Ecclesie S.
Laurentii
Tyburt.

mysteris & historiis antiqui & moderni Testamenti pictis; sed parietes ipsi, & picture sunt etiam ubique excrustate, & denigratæ; habet duas portas magnas; major habet ante ipsam porticum tectum duabus columnis marmoreis sustentatum, tabulis & tegulis coopertum; habet magnam imaginem desuper à parte exteriori Sanctissimi Salvatoris denigratam similiter, & devastatam, & est cornicibus marmoreis decenter ornata, & ostio decenti, quod decenter clauditur, munita; ad dexteram ipsius porte extat fons lapideus decens, super columnella marmorea decenti positus, pro aqua benedicta; alia porta respicit publicam plateam civitatis; habet similiter ante ipsam porticum, & per eam per plures gradus lapideos ascenditur ad Ecclesiam; que similiter cornicibus marmoreis ornata est, & habet imaginem desuper devastatam & excrustatam, que discerni non potest; Optimum est aliquantulum rimolosum, sed bene clauditur, ambe porte ipse habent sportellas ex telis ceratis.

Ex hac descriptione luculenter patet, Tiburtinos ex Templi Herculei ruinis instaurasse Ecclesiam Sancto Laurentio Martyri consecratam, sub forma Ecclesiæ à Constantino extructis haud absimili; siquidem fabrica Templi Herculei multum differebat à Templis Christianorum; quantum enim ex descriptione supra memorata constat, erat Templum Herculeum undique peristylis in formam porticum inclusum, in quo variæ quoque inferiebantur habitationes eorum, qui sacrificiis preerant, & sacra administrabant; eratque ex Villa Mecenatis, in qua quotannis Augustus rusticabatur, per viam Valerianam, ambulacrum ad Templum usque undique & undique pilis columnisque sustentum, quemadmodum ex superstitionibus etiamnum vestigiis apparet, prout hic apparet.

Vetus itaque Templum à Christianis Sancto Laurentio dicatum, cum ruinæ esset proximum, & vetustatem suam vix amplius sustineret; Julius S. R. E. Cardinalis Roma Tiburtinus Episcopus,

pro sua in cultus Divini promotione, cura & sollicitudine, veteri destructo Templo, novum & magnificum, anno 1635, eodem in loco extruxit; sex facellis, quæ marmore, quæ picturis opulenter exornatum; quorum duo principalem locum obtinent; prius propriè Sancto Laurentio dicatum, alterum sub nomine Imaginis Salvatoris, quam à Sancto Luca Evangelista depictam ferunt, quod anno 1232 à Gregorio IX, Pontifice Max. ex familia Comitum in honorem dictæ Imagini Salvatoris dedicatum fuit, quemadmodum testatur inscriptio, quæ sequitur:

Christo Servatori,
Memorieque perenni.

Hoc in Sacello Salvatoris nostri vestiges à B. Luca depicta, veneratione tam debita, quam devota custoditur, in eodemque Corpus B. Quirini servatur, cujus præter cætera memoria cernitur in lapide, in ingressu à dextris. Huc tamen mulieribus ingredi nefas est, nisi unico die dedicationis dumtaxat ejusdem, quod à Gregorio IX consecratum extitit anno à S. Desparæ Virginis partu M. CC. XXXIV. XIII Kal. Julii.

Imago Sal-
vatoris à
S. Luca
depicta.

Sub altari majori hujus Ecclesiæ erat concha marmorea, quam Iulius Cardinalis Roma in presentia totius cleri, & cæteræ nobilitatis Tiburtinæ cum detexisset, inventa fuerunt varia diversorum Sanctorum Leipsana valis particularibus inserta; & fuerunt corpus Sⁿⁱ. Severini; in alio liquor Sanguinis B. Laurentii Martyris; In aliis Reliquiæ Sanctorum quadraginta Martyrum, Sanctorum Romuli & Redemptæ, Sⁿⁱ. Generosi Martyris, & complura alia, quæ videntur apud Doctissimum Michaelem Lusitanum Abbatem, in sua Tiburtina Urbis descriptione.

Reliquiæ
Sⁿⁱ. Job el-
sari inven-
tæ.

Sancti verò, qui propriè originem suam sumpserunt in Tiburtina Urbe, fuerunt, Primò S. Getulius, & Sⁿⁱ. Symphorosa cum septem filiis, quorum

Deo 3

Marty-

Martyrium celebratur 19 Julii. vide quæ de passione eorum in *Villa Adriani* adduximus. Secundò, *S. Victoria*, festum ejus 23 Decemb. de qua paulò ante. Tertiò, *S. Severianus* Monachus S.^{us} *Benedicti*, cujus festum celebratur 3 Novembris. Quartò, *Simplicius* Papa, cujus festum celebratur 2 Martii, qui & Ecclesiam in summa temporum varietate sanctissimè gubernavit, & Tyburtinam Ecclesiam S.^{us} *Petri* extruxit, de cujus gestis vide *Platinam*, aliosque. Quintò, *S. Majorinus* Martyr, crudelissimè pro fide occisus dicitur à *Genesivico Vandalorum* Tyranno; *Tyburne* ejus festum celebratur 26 Octobris. Sexto, *S. Iobannes* Papa IX, ex ordine S.^{us} *Benedicti*, de cujus vita vide Scriptores Ecclesiasticos. Septimo, *S. Generosus* Martyr, & *Quirinus* Sacerdos. Atque hi sunt, qui sanctitate vitæ, & rerum gestarum gloria *Tybur* patriam suam condecorarunt.

Sancti Tyburtinorum di.

Illustres ex profecta nobilitate viri Tiburte oriundi.

Non desuerunt ex antiqua nobilitate Romana, viri rerum gestarum multitudine celebres. Primo putant *Tyburtni*, *Cajum Cæsarem Caligulam* fuisse *Tyburne* oriundum, quamvis alii verius *Antii* natum existimant; quicquid sit; si *Tyburtnus* est, non est, quod ejus ortu glorientur, cum inter ceteros Imperatores patriam suam, Imperiumque omni vitiorum scelerumque genere, nec non inaudita immanitate contaminaverit,

de quo plura in *Villa* ejus videat lector.

Porro *L. Cossinius Tyburne* oriundum, *Cicero* in *Oratione pro Balbo* tradit, ex illustri *Copponiorum familia*, teste *Fulvio Vrsino*. *Quintilius Varus Tyburtnus*, gener *Augusti*, de quo vide pluribus actum in ejus *Villa*. *Cajus Turpiti*us *Tyburtnus* cos. Rom. cujus mentionem fecimus in *Villa Turpitiana*. Numerant & inter suos, *Titum I & C. Titum II* ex *Copponiorum familia*, è quibus *Cajus Turpiti*us fuit III vir, monetamque excudit.

Numatius Plancus Cos. Rom. de quo *Horatius* l. 1, ode, 7. Vide quæ de eo in ejus *Villa* tradidimus.

Cajus Popilius Cos. Rom. de cujus muneribus & officiis vide *Aldion Marnutium* in sua *Orthographia*.

Varius & Tucca, poète celeberrimi, coætanei *Virgilio* & *Horatii*, *Augusti* Domestici, de quibus in *Villa Maecenatis*. Atque hæc sufficiant de viris Illustribus; qui plura desiderat consequentibus seculis, is adeat supramemoratum *Eruditionum Abbatem Michælem Iustinianum*, in suo de *Episcopis Gubernatoribus Tyburtnis* Tractatu.

Ecclesia S.^{us} *Laurentii* hodierna, uti diximus, fuit ab *Emin^o: Julio S. R. E.* Cardinali à fundamentis extructa unà cum Seminario magnifico clericorum, uti sequentes inscriptiones marmoribus incisæ docent:

D. O. M.

*Julius Cardinalis Roma Mediolanensis
Episcopus Tyburtnus*

*S. Laurentii Basilicam temporis injuriâ
fatiscentem*

*Solo æquavit, & à fundamentis restituit
Anno sal. M. DC. XL.*

Supra portam verò Seminarii hæc Inscriptio legitur.

Julius Cardinalis Roma.

*Seminarium Tyburtninon erexit
eique domum à fundamentis edificavit.*

Anno Sal. M DC LVII.

Vixit

Vixit hic Cardinalis magna vitæ integritate & exemplo, & piè obiit Rome, eodem die & hora, qua natus erat, sexaginta octo annorum ætatem habens, & sepultus in Ecclesia Divi Caroli Borromæi ad Corsum.

Cardinalis
Santacru-
cius.

Huic eodem anno in curæ pastoralis munere successit Marcellus S. R. E. Cardinalis Santacrucius virtutum o-

mnium, quæ in tanto pastore defiderari possunt, verum prototypum, & exemplar, qui & in exornanda Ecclesia S.^{ti} Laurentii, à Julio prædecessore exstructa, suam operam quam liberalissimè contulit, novum Sacrarium, ad in eo decenter reponendas Sanctorum Reliquias, magnis sumptibus extruxit, uti ex sequenti epigraphe patet :

*Ut honorificentius Sanctorum Reliquiæ
custodiantur*

Et decentius sacra paramenta serventur

Eadem hanc ære suo à fundamentis excitavit

& ornavit

Marcellus Cardinalis Santacrucius Romanus

Episcopus Tiburtinus

Anno M DC LVII.

Sed ut ad urbem revertamur, numerantur hodiè in ea novem parochiæ; sex confraternitates, ut vocant; tria Xenodochia; omnium vero ferè Religionum Monasteria.

Anno 1548, introducta quoque fuit in Urbem Tyburtinam Societas IESU, ubi Religio nova à S.^{to} Ignatio instituta primò fuit approbata à Paulo III summo Pontifice, eodem in loco, qui hodiè la Rocca dicitur, & palatium est Pontificium à Pio II Pontifice in ultimo angulo urbis, ad portam sanctæ Crucis extructum. Intereà Sanctus Ignatius, dum tanti momenti negotium agitaretur, cum sociis suis habitabat in Ecclesiola extra urbem ad portam Romanam sita, quæ paucis abhinc annis, certis de causis diruta fuit. Tenent etiam hodiè Cocconarii, nobilissimi cives Tyburtini in domo sua cubiculum, in

quo habitare solebat S. Ignatius, quando negotia cum Pontifice Tybure rusticantè, negotiabat, quod in magna veneratione etiamnum in memoriam Sancti tenent. Fuit tandem hic post approbatum à Paulo III Societatis institutum, ibidem successu temporis fundatum collegium, eique attributa Ecclesia, in honorem SS. Symphorose, Getulii, & septem filiorum, à Cardinale Contarello anno 1581 erecta, in qua & Reliquiæ dictorum Sanctorum Martyrum conservantur. Plura hoc loco de urbis regimine & moderatione dicenda restabant; verum cum de eo integro libro quam amplissime egerit supracitatus Michael Iustinianus Abbas, supervacaneum esse ratus sum ea hic iteratò describere, præsertim cum ea extra instituti mei limites remotiora esse viderentur.

P A R S III,

De SABINORUM REGIONE

CAPUT I,

Divisio Sabinæ Regionis singularumque ejus partium descriptio.

Quamvis Sabinorum Regio, intermedio flumine *Aeniæ*, quem vulgo *Teverone* dicunt ex veterum instituto sit divisâ, à *Latio*, quâ tamen ad perfectam veteris *Latii* historicam notitiam plurimum conducere posse videbatur, ceu *Latio* conterminam, adjungendam duxi. *Sabinorum* itaque Regio à *Latio* omnium ferè veterum Scriptorum testimonio, divisâ fuit; cujus Incolarum originem variè variè narrat. Quidam à *Sabo Lacedemonio*, primo hujus Regionis Duce, eam Græcicæ originis faciunt; Alii, uti *Livius*, inter barbaras populorum origines ponunt. Ego rejectis complurium valde intricatis opinionibus, verius à *Sabo Lacedemonio Sabinos* dictos fuisse, credi derim, auctoritate *Silii Italici* motus, cujus hæc verba sunt l. VIII. cum mores *Sabinorum* describit.

Vertice & implanes, ac levi tegmine crucis

Ibant, & leti, pars Sancum voce canebant

Authorum gentis, pars laudes ore ferebant

Sabc tuas, qui de patrio cognomine primus

Dixisti populos magna ditione Sabinos.
Ubi nota, *Sancum Sabinorum* proprium numen semper apud eisdem summa veneratione cultum fuisse, quem *Dionysius* & Deum *Fidium* vocat, à *Romanis Sancum* dictum *Διὸς Πιστῆος ἢ Πιστῆος Σαβῶν καλῶσα* de quo vide *Varronem de lingua Latina* l. 4. *Livium, Pompejon Festum, Pli-*

nius, D. Augustinum & Lactantium, aliosque complures; ex quorum Authorum farragine, ego colligo eos hoc nomine *Herculem* indigitasse, quem *Osca*, quâ utebantur lingua etiam *Sancum* appellatum fuisse, *Græcâ* verò *Herculem* dictum post *Varronem Festum* docet l. 4. quem & *Sangualem* corruptè dixisse ex *Sanguale Ane*, quæ *Sanco* sacra habebatur, *Plinius* refert. Sed intricatis hæc Authorum opinionibus omissis, jam ad divisionem Regionis *Sabinorum* transeamus.

Veram hanc divisionem non minus, quàm originem *Sabinorum* inter Authores controversam invenio, ut cui subscribas, vix dispicias. *Strabo* angustos valde hujus Regionis terminos facit, *σάβινοι τῆ γεωλεθὸς οὐρανὸς καὶ ἔγγυ*, in longum ad mille stadia porrectam, à *Tiberi* & *Nomento* oppidulo ad *Vestinos* usque. *Dionysius* verò l. III. *καὶ ἔγγυ ποταμῶν ἔγγυ ἀγαθῶν* amplam & fertilem Regionem incolentes dicit, utpotè qui cum *Romanis* de principatu contenderent: *Angusta* autem, & *Ampla* uti opposita, cum veritate rei consistere nequeunt, nisi dicamus; illum Regionem *Sabinorum* stricte, hunc verò late sumptam determinare voluisse. Nos verò meliorum Geographorum divisionem secuti, illam propriè *Sabinorum* Regionem dicimus, quæ *Aeniæ* & *Tibri* fluvii, nec non *Reatinis* *Nepesinis*que montibus cincta concluditur. De cujus oppidis tum vetustate Scriptorum celeberrimis, tum hodierno tempore florentibus, nobis agendum restat, à vicinioribus urbi oppidis initium facturi.

Aug. de Civ. Dei l. 8.

Sabinorum regionem & amplam.

Termini Regionis Sabinorum.

CAPUT

CAPUT II,

De Urbibus Veteribus Sabinorum, modernis
παλαιῶν πόλιν ἐπιγραφῶν.

Oppida nonnulla quæ jure naturæ suos per fluminum divisionem terminos habent, non minorem difficultatem adferunt; cum nonnulla eorum, cum *Sabina* sint, *Latio* tamen adnumerata fuerint, quod non nisi ex eorum à Romanis subactione contingit; Undè nativum Regionis jus unà cum jure Domitorum transit in Regionem Dominatoris propriam, juxta illud Virgilii l. VII:

*Eccè Sabinorum præco de sanguine
magnum*

*Agmen agens Clausus, magnique ipse
agminis infans,*

*Claudia nunc à quo diffunditur & tri-
bus & gens*

*Per Latium, postquam in partem data
Roma Sabinis,*

*Vnà ingens Amiterna cohors, præscique
Quirites,*

*Ereti manus omnis, oliviferæque Mu-
tusæ,*

*Qui Nomentum urbem, qui rosea
rura Velini*

*Qui Tiberim Fabarimque bibunt;
quos frigida misit*

Nursia, & Hortinæ Classes.

Quarum Urbium nonnullæ juris *Lati-
ni* factæ, inter *Latii* urbes recensitæ fuerunt, uti sequitur.

Ad *Sabinorum* Regionem transitus est per *Portam Salarianam*, & *Pontem*, tribus scè millibus passuum à columna miliaria distitum; in quo ponte primò occurrunt inscriptiones politissimæ, à *Narsete*, qui cum jam dirutum exstrui curavit, quas & Ill.^{mos} Dominus *Ioannes Fredericus S. R. L. Comes de Waldstejn*, per R.^{dom} Patrem *Sixtum Horrerum*, virum non minus eruditione, quàm religione illustrem, describi ibidem me præsentè curavit. Verum quia hoc loco ingens ruderum multitudo occurrit, quarum illa olim fuerint, hiç in parva tabella una cum mensa Solis exponendum censui.

In dextro Pontis latere, literis penè
exoletis.

IMPERANTE D. N. PISSIMO AC TRIUMPHALI SEMPER AVGVST
ANNO XXXVII. NARSES GLORIOSISSIMVS EX PRÆFEC. SACRI
PALATII EXCOS. ATQVE PATRITIVS POST GOTHORVM VI-
CTORIAM IPSIVS, EORVM REGIBVS CÆLERITATE MIRABILI,
CONFLICTV PVBLICO SVPERATIS ATQVE PROSTRATIS LI-
BERTATE VRBIS ROMÆ AC TOTIVS ITALIÆ RESTITVTA, PON-
TEM VIÆ SALARIÆ VSQVE AD AQVAM A NEFANDISSIMO TO-
TILA TIRANNO DESTRVCTVM, PURGATO FLVMINIS ALVEO
IN MELIOREM STATVM, QVAM QVONDAM FVERAT, RENO-
VAVIT POSVITQVE.

Altera in Sinistro Pontis Latere.

Epigramma.

QVAM BENE CVRBATI DIRECTA EST SEMITA PONTIS;
ATQVE INTERRVPTVM CONTINVATVR ITER,
CALCAMVS RAPIDAS SVBIECTI GVRGITIS VNDAS,
ET NARSEN RESONANS PLAVSVS VBIQVE CANIT,
ITE IGVTVR FACILES PER GAVDIA VBIQVE CANIT,
ET NARSEN RESONANS GAVDIA VBIQVE CANIT.
QVI POTVIT RIGIDAS GOTHORVM SVBDERE MENTES,
HIC DOCVIT DVRYM FLVMINA FERRE JVGVM.

Ec

De

De Narsate sic dicit Volaterranus:
Narses Eunuclus Justiniani Principis
Cubicularius, Bibliopola prius, de-
inde ob animi virtutem patricius ho-
nore elevatus, vir religione pietateque pre-

ditus, ut qui plus precibus ante Deum pro-
ficeret, quam vi contra inimicos. Igitur is
in locum Belisarii Ducis in Italiam mis-
sus decem annos variis eventibus pagna-
vit, qui demon adfectis auxilio decem
millibus

millibus Longobardis Vectige apud Placentiam victo, deinde alio eorum Rege THEA, qui sibi Lotharium & Bucellum è Francis adfiderat, in Apulia superato, bello Gothico finem imposuit anno XVII, postquam inchoatum erat, i. XX annis postquam Theodoricus in Italiam intraverat: *urbibus quoque & cunctis que à Gothis in Piceno tenebantur, receptis, ad urbem victor contendit, ibique annuum edificium reficiendis applicuit, quas inter fabricas una hic pons erat.* tandem tot rebus præclare gestis, nec ipse invidiam superare potuit inlimularus à Romanis avaritiæ & Tyrannicæ administrationis apud *Lustinarum* ejusque uxorem, literas ab eis signominia plenas accepit, videlicet Eunuchus ad eolum & pensum rediret; ille iratus, Ducam, inquit, tale pensum, talenque ordiar telam, que extricari facile nequeat. Itaque è *Pannonia Longobardos* evocat, jam diù Romanum invadere cupientes, ipse verò paulò post excoessit *Rome*, cujus cadaver loculo plumbeo *Constantinopolim* delatum est.

Ad hunc pontem itaque *Salarium*, rerum gestarum gloriâ celeberrimum, in quo & *Manlius* Ducem Gallorum gigantea magnitudine immanem, unus ex Romanis trucidavit, atque torque aureo collo appenso ablato victor ad *Romam* rediens, ob rem præclare gestam, *Torquati*, unâ cum posteris suis nomen meruit *Manlius Torquatus*. Commorati varia loca deteximus tum ad profanam, tum sacram & Ecclesiasticam spectantia. Quæ omnia, ne longiores in eorum descriptione simus, in Topographiæ schema considerandas exhibuimus. Sed jam ulterius iter nostrum proficquamur.

Has inter Vrbes, primum merito locum possident *Fidenæ*, *Φιδηναι* *Dionysio*, Vrbs *Rome* proxima, utpote quæ non nisi quinque millibus passuum ab ea distat, *Albatorum* colonia. Urbem pervetustam, amplam & magnificam etiam sub initio Vrbs condita *Dionysius* refert de *Romulo* agens: *Φιδηναιων*

*ἔσπετόν τε πόλιν ἀπὸ τῆς ἑσπέρου τῆς ἰσθμῆς καὶ τῆς πόλεως κειμένην, μεγάλην τε καὶ πολυαὶθρονον ἔσαν ἴσπε. Exercitum, inquit, contra *Fidenas* duxit *Silius*, *Romulus*, Urbem 40 stadiis (quæ quinque millibus passuum constant) distantem, magnam tum & populo frequentem. Vbinam verò hæc Vrbs situata fuerit, pulchrè sanè & clarissimis verbis paulò post adducendi Authores docent. Verùm eorum relatione non contentus, ipsa αὐτοΨία locum explorandum censui. Anno itaque 1667, vigesima Julii, totum ultra *Salarium* *Pontem* Regionis districtum, veterum *Sabinarum* urbium vestigiis confertum, adii, & ne pedestris itineris labore frangeret, III. m. & *Reu. m.* Dominus *Ioannes Fredericus* S. R. I. Comes de *Waldstein*, rheda me pro incredibili sua benignitate, & ipse locorum detegendorum futurus inspector perduxit. Invenimus tandem duobus à ponte millibus passuum, ingentis urbis rudera, non procul à *Tiberi*, eo profus in loco, ubi modò prædium spectatur, dictum *Castello Gimibileo*, *Xenodochii* S. spiritus jurisdictioni subditum ad confluxum *Tiberis* & *Anienis*. ita *Dionysius*: *Tullus*, inquit, contra hostes exercitum duxit, transgressusque *Anienem* haud procul *Fidenis* castra posuit, id est, circa *Tiberis* & *Anienis* confluentes, inter enim locum & *Fidenas*, ubi *Vejentium* exercitus *Tiberim* transferat. Nam ut rectè *Dionysius* ait, *Priores* se moverunt *Sabini*, cum non contemnendis *Etruscorum* auxiliis, & castra posuerunt prope *Fidenas*, circa *Anienis* & *Tiberis* confluxum, ponte super utroq; amne constructo, scaphis & ratibus firmato, quem tamen *Tarquinius* miro ingenio, aliis scaphis varia combustibilis materia miscellâ instructis accensisque secundoque flumine dimissis, cum ad pontem haerissent, successum penitus destruxit. Atque ex his clarissimè patet, *Fidenas* non alibi, quam dicto loco constitisse; cum enim *Livio* teste, *Anio*, eo in loco, ubi *Tiberi* se miscet, non nisi tribus millibus passuum,*

Fidenæ Vrbs olim magna & populosa.

sum seu 32 stadiis distet, & ab *Aniene* ad *Fidenas*, non nisi 2 mill. pass. computentur.

Stem Fidenatum.

Fidenas in loco, quem supra innuimus, constituisse, certum est, & Mappa Geographica luculenter exhibet. Huic meæ assertioni ad stipulatur eruditus *Philippus Cluverius*, qui & in ea urbe investiganda multum studii posuisse videtur. Hic enim l. 2 Ital. Antiq. folio 656 loquitur: *Vi itaque hodie sic olim ab Urbe ad Anicnem numerabantur millia passuum tria; ceterum à ponte Anicnis via salaria duo sunt millia passuum ad Castellum Jubileum, quod ad sinistram viæ partem positum ex adversa in dextra viæ parte habet rudera haud exigua antiquæ urbis, partim in valle, partim altiori loco in contigua valle sita.* Quæ & ego, uti ipse refert, verissima esse cognovi. Hanc præterea non procul à *Tiberi* distitam fuisse, ipse *Livius* l. 4 ostendit: *Dictator*, inquit, *Hetruscas regiones compulsi in urbem Fidenas, quæ scilicet capi non potuit, urbs alta & munita.* Certè urbem magnificam, amplam, populatamque fuisse, Amphitheatri sumptuosa structura clarè demonstrat, in quo *Tiberii Augusti* tempore anno ejus Imperii duodecimo incredibilis clades accidit, cum Amphitheatri caeva, populo gladiatorum munus spectante, collapsa plusquam viginti millia hominum opprellit; ita *Suetonius* in vita *Tiberii*: *statimque, inquit, revocante assidua obestatione populi propter cladem, quæ apud Fidenas supra 20 hominum millia gladiatorio munere Amphitheatri ruina perierant.* Et in *Calligula*: *Tiberii principationis ruina spectatorem apud Fidenas memorabilem fecit.*

Crallume-
tit.

Secunda Urbs apud *Livium*, *Dionysium*, ceterosque supra citatos Auctores celeberrima *Crustumeria* fuit, quam inter *Eretum* & *Fidenas* situm suum juxta *Viam Salarianam* fortitam fuisse constat. Nam *Romanos à Sabinis* in vasos ab *Ereto* noctu profugos versus *Romanam* inter *Crustumeriam* & *Fidenas* confedisit *Livius* narrat. Quæ nobis

horum opidorum situm expressè indicant; quæ cum singulari studio inquirerem, ad mille circiter passus in *Via Salariana* à *Fidenarum* ruinis progressus, turrim seu speculam in colle sat alto inveni, quod *Marcigliano* hodiè vetus nominant, veterum ædificiorum vestigiis celebre; & hoc in loco ego rationibus *Livii* convictus, *Crustumeriam* priscam sitam fuisse existimo, & *Cluverium* mihi ad stipulantem comperio, quam melius ex charta geographica, quam ego amplioribus verbis non descripsit, capies.

Stem Crustumeriæ.

Fit & hoc loco *Sacri Montis* mentio à rerum Romanarum scriptoribus, *Livio*, *Dionysio*, *Festo*, *Plutarcho*; quis autem fuerit, quo loco situs, & quare sacer vocatus, aperiamus. Dictum facer antè *Romanos à Sabinis* nescio quo terrore panico percussos ex *Ereto* (quam aliam *Vibem* non asserimus, quam quæ hodiè *Monte Rodondo*, *Mons Rotundus* dicitur) noctu profugos inter *Crustumeriam*, & *Fidenas* confedisit, ad *Montem* votorum solvendorum causâ confugientes, quem idèò *sacrum* dixere. In *via*, inquit *Livius* l. 3, cui tunc *Ficulenſi nomen erat*, castra in *Monte* sacro locaverant. Et lib. 2 distantiam ejus ab *Aniene* determinans: *Plebs*, inquit, in *Montem* sacrum secessit trans *Anicnem* flumen *tria* ab urbe *milla passuum*. *Rationem* etymii jungit *Dionysius*: *His ita decretis*, inquit, *aram* posuerunt in summo colle, in quo castra locaverant, quam à *Panico* terrore, quo tunc correpti fuerant, patria lingua nominantur *Jovis Fauni*, quo *Sacrificiis* placato, ipsoque loco consecrato, in quo confederant, cum legatis in urbem reversi sunt: cujus & *Ovidius* l. 3. fast. meminit:

Plebs vetus & nullis etiamnum inta
Tribunus

Fugit, & in sacri vertice montis abit.
Vbinam verò hic *Mons* situs fuerit, *Livius* & *Festus* definiunt, trium millium passuum ab urbe intercapedine trans *Anicnem*, in *via Nomentana*. Nos ad indagandum locum genuinum, *via*
Nomen-

Nomentana, quæ hodiè *Pia* dicitur, per pontem S^æ *Agnetis* vicinum, ubi *Anio* proximè ad urbem divertit, juxta allegatorum auctorum monita ad tria millia passuum progressi, invenimus collem non contemnendæ altitudinis juxta *castellum*, quod S. *Sylvestri* dicitur, & hunc, & hoc in loco *Montem sacrum* olim altum, hodiè terrestrium glebarum augmento, non nihil deplanatum constituisse, cum *Cluverio* certi asserimus, eum descriptioni Auctorum perfectè congruat, uti *Mappa Geographica* doct.

Ficulea. 3. *Ficulea* per vetusta *Sabinorum* urbs, à supra allegatis scriptoribus quàm frequentissime memorata fuit. Hanc *Cluverius* ad *Castellum* ponit, quod hodiè S. *Basilii* dicitur, in *Via Nomentana*, quam & *Ficuleam* vocabant veteres, duodecim circiter millibus passuum ab urbe distitam: & nos hanc alibi non constituisse dicimus, quàm dicto loco, quo eam *Cluverius* ponit, cujus sententiæ subscribimus, uti *mappa* doct.

Collatia. 4. *Ubinam Collatia*, ex improbo *Sexti Tarquinii* filii facinore *Lucretiæ* illato celebris, sita fuerit, magnam iterum Auctorum inter se contententium controversiam reperio. Sunt qui eam in *Latio* vicinam urbi in *Via Prenestina* auctoritate *Frontini* impulsæ, constitutam asserunt, aliis plerisque *Sabinis* urbibus eam adnumerantibus. Priori opinioni subscribit *Cluverius*, cui ego aliis rationibus convictus subscribere minimè possum. Fuisse enim in *Sabinorum* Regione, & *Rome* quidem proximam inter *Crustumeriam* & *Fidenas* positam, ex sequentibus veterum scriptorum monumentis patet. *Livius* primò ait, *Tarquinius Sabinis* postquam bellum indixisset, eosque ex improvviso ad ortos fuisset, inter cæteras *Sabinorum* urbes & *Collatiam* unà cum omnibus rebus agrisque, qui circa *Collatiam* erant, *Sabinis* ademptam. Ex quibus luculenter patet, *Collatiam Sabinorum* fuisse urbem. Accedit & illustre hujus rei testi-

monium à *Dionysio* propositum: *Tarquinius enim*, inquit, post devictam *Collatiam* ad *Corniculum* movit, ipsamque subactum & ipsum *Latini* nominis oppidum fecit. Cum itaque jam supra *Corniculum Sabinis* nominis oppidum fuisse ostenderit, *Tarquinius* dum contra *Sabinos* bellum moveret, post devictam *Collatiam Sabinorum* urbem, recto tramite ad *Corniculum* expugnandum movisse, quæ in *Latinorum* agro jam *Romanis* subdito, nequaquam, sed in hostili *Sabinorum* agro contigisse ex ipsis citati Auctoris verbis constat. Undè eam nos melius in *Sabinorum* Regione, inter *Crustumeriam* & *Fidenas* collocandam censuimus. Accedit, quod porta *Pinciana* non alia de causa *Collatina* dicta sit, nisi quod per illam & pontem *Salarium* via in *Collatinum Agrum* ultra *Anienem* tribus millibus passuum distitum concederetur.

5. *Nomentum* celebre in *Sabinorum* Regione oppidum, *Româ* 12 mill. passuum distitum; originem suam *Dionysio* teste, dicitur habuisse ab *Albanis*, conditumque eodem tempore, quo *Crustumeria* & *Fidenas* condita fuerunt, tribus fratribus eò colonias deducentibus, quorum natu maximus *Fidenas* condidit, de cujus situ non est multum disceptandum, cum eodem in loco, ubi posteris temporibus oppidum *Lomentum*, vulgò *Lamentano* situm spectamus, & ex veteris *Nomenti* ruinis instauratum, non procul ab *Ereto* versus *Ortivam* plagam, ubi *Nomentana* via in *Salarium* incidit. Sed hanc quàm luculentissimè à *Strabone* descriptam videamus: ἐν τῇ πεδίῳ τῆτος, ὁ Ἀνίων διέξεισι, καὶ τὰ Ἀλβεία καλεῖσθαι βῆ ὑδάτων ἄρχεται ἐκ πολλῶν πηγῶν, αἷος ποικίλας νόσους πίνας, καὶ ἐγκαθάρμοις ὑγιαίνει. τὰ αὐτὰ καὶ τὰ Λάβαια εἰς ἀπώθεν τότων ἐν τῇ Νομῶν τῶν καὶ τῆς αἰῶν Ἡρητῶν ἴσται. *Campum*, inquit, per quem *Anio* perfluit, *Albula* quoque perfluit aque frigide & multitudine fontibus exortæ ad varios morbos pote,

Collatia non in *Latio*, sed in *Sabinis* sita fuit.

Collatina à *urbibus* *quinque*.

Alba sul-
pbera in
territorio
Nomentan-
no.

ant pro balneo usurpate remedium pre-
benter. Tales quoque sunt non procul inde
Aque Labane in Agro Nomentano
& circa Eretum. Quæ aquæ etiamnum
in Lamentano Territorio conspiciuntur,
et si temporum vitio contaminata, vul-
go dicte *Oli Bagni della grotta marozza*,
videlicet ab amaritudine sic dicte.
Quod verò *Albulam* ex variis fontibus
collectam dicat, illa forsitan tempore
Strabonis, mutata jam rerum facie, aliò
derivata ex fontibus Nomentanis origi-
nem ducebat; hodiè certè *Albula* non
ex variis fontium scaturiginibus, sed ex

Albula rivi
super Lacu
Albunco.

Lacu *Albunco* supra descripto origine
sumpta, post quindecim mille passus
circiter *Anieni* miscetur per novam fossam
à Cardinale *Hippolyto d'Este* ad
Territorium *Tyburinum* ab aquarum
stagnantium tyrannide liberandum,
ante centum circiter annos excavatam;
de quibus *Lector* consulat ea, quæ in
precedentibus de Lacu *Albunco* retulim-
us, à quo *Lamentanum* non nisi qua-
tuor millibus passuum distat.

Eretum
Monte
Rotundo.

6. Eretum, *Græcis* Ἡρώων, eodem
in loco, quo hodiè *Mons Rotundus*,
Monte Rotundo, supra eminentem *Tybe-
ris* collem situatum fuisse *Strabo* docet
hiscæ verbis: *Καμὴν ἰσχυροῦσι πλὴν
ἔ' Τελείπιδος*, id est, vicum superne immi-
nentem *Tiberi*. *Dionysio* telle centum
quadraginta stadiis *Roma* distitum, quæ
ad tredecim millia passuum facile per-
tingunt; hodiè in *Montem Rotundum*
passum duodecim numerantur millia-
ria. Omnes penè *Scriptores* Ἡρώων

Eretum
Monte
Rotundo.

Eretum derivant ἀπὸ τῆς Ἡρώων, nempe
à *Inonæ*, quæ ibidem olim impen-
sè colebatur. Urbem antiquissimam fuisse,
atque à *Græcis* *Pelagis*, sive *Siculis*, sive
præcis *Aboriginibus* multò ante *Æneæ*
in *Italiam* adventum, conditam fuisse
in precedentibus de *Urbe* *Tiburina*
origine docuimus. Hodiè celebre &
populosum oppidum jurisdictioni
Barberinae familie paret; Agrum habet
sat fertilem, sed sulphureis glebis gra-
vem; verum cum hæc notiora sint,

quàm ut exponi debeant, iis immorari
ri nolo.

Cornicu-
lanum.

7. *Corniculum* oppidum *Sabinorum*
reliquis non minus celebre, *Ereto* non
procul distitum fuisse, videlicet eo in
loco, ubi modò *Ecclesia Marchariella*
vulgò dicta, ad Turrem vulgò *Verga-
tam* prope rivum *Magliano* hodiè di-
ctum bis mille passibus à *Montibus* *Corniculanis*,
quos ego alios non fuisse,
quàm quos hodiè *Montem S. Angeli*, &
Monticellum vocant, in precedentibus
ostendi; remotè enim eos insipientibus
in altum exurgentes veluti duo
cornua expriment.

Montes
Cornicu-
lani pnt

Memoratur & alteri ad *Corniculano*s
hos *Montes*, ad *Farfaram* oppidum,
Rigillum nomine, *Appii Claudii* natali-
bus celebre; verum cum ejus in hunc
usque diem nulla superint vestigia,
eo relicto ad alia progrediamur.

Cures op-
pida.

8. *Cures*, *Græcis* Κῦρες, *Sabinorum*
metropolis, *Tatii Regis Sabinorum*, &
Nunne Popilii secundi *Regis Romanor-
um* patria; de qua *Virg.* l. VI, ubi
Anchises *Æneam* filium apud inferos
affatur.

... Nosce crines incanæque menta
Regis Romani: primus qui legibus
Urbem

Fundabit, Curibus parvis & paupere
terra

Missus in Imperium magnum.

Ovid. fast. Te *Latius*, parvæque *Cures*,
*Ceninae*que sensit.

Ubi mirum alicui videri possit, cur
poëta parvas *Cures* dicant, cum tamen
alii maximè illustres asserant; ita *Plu-
tarchus* in *Numa Popilio*: Κῦρες πόλις
Ἰνίκωνος ἐς Σαβίνους (*Cures* Urbis il-
lustris in *Sabinis*.) & alibi: Σαβίνου
κωπέλαι πόλιν οὐκ ἔστ' ἐς ἐὼ δ' αἰμωνα καὶ
μεγαλὴν: *Curetes* *Sabini* incolunt
Urbem felicem; & alio in loco, ma-
ximam vocat; posthæc *Sabini*: ἐν τῇ

μεγίστῃ ἀξίωμα ἔχουσα ἔδρα. In *Ur-
be* *Maxima*, & que caput gentis erat, *Ur-
be* *Curi* iudicio communi suffragio concilio
decernunt, Duce constituto *Tito Tatío*
Curitum

Cor Cures
urbis parva
& maxima
dicatur?

Curium Rege. Strabo tamen *Virgilio* & *Ovidio* ferè *Κύριον*, dubium illustat: *Κύριος* δ, inquit, *κύριον* ὄνομα. (Curis nunc quidem viculum exiguum est, olim tamen Urbs fuit illustris.) Ex quo colligitur, cur parvæ Cures dicantur à *Virgilio*, & magnæ ab aliis, quia populis *Sabinorum Romanorum* transfugantibus, ut Regi suo *Tatio*, jam à *Romulo* in commune Regni confortium assumpto adhererent, urbs *Curitum* paulatim à celebritate adeo defecit, ut jam *Virgilius* & *Strabonis* tempore in viculum evaserit. Unde non sine ratione, dum in *Nona* Regiam dignitatem suspicit *Virgilius*, ex tam vili loco, tantum Regem exiisse merito admiratur. Convenerunt enim *Tatius* & *Romulus* in hanc sententiam inito scedere, ut ex duobus populis, *Romanis* & *Sabinis*, unus fieret, & *Sabini Romanorum* migrarent, *Roma* verò nomen retineret, attamen promiscuo nomine & *Sabini* & *Romani* *Curites*, sive *Quirites* dicerentur; ita *Livius* l. i. *Servius* *Virgilius* commentator: *Romulus*, inquit, *ideo Quirinus dictus est, quod hasta utebatur, que Sabinorum lingua curis dicitur: hasta enim, id est, Curis, telum longum est, unde & securis, quasi semicuris, que utiq; à *Festo* deprompsit idem sentiente. Et *Ovidius* pulchrè rem describit *fast.* l. ii.*

Proxima lux vacua est, at tertia dicta
Quirino,
Qui tenet Imperium *Romulus* ante
fuit.
Sive quod hasta *Quiris* priscis est dicta
Sabinis,
Bellicus à telo venit in astra
Deus.
Sive suo Regi nomen posuere *Quirites*,
Sen quia Romanis junxerat ille
Cures.

De hujus celeberrimæ urbis origine
duæ feruntur opiniones: Prior est,
Aborigines in *Tesfrina* prima *Sabinorum*
sede, non procul *Aniteria* urbe consti-

tuta, facta in *Reatinum Agrum* expeditione, *Cutilias* expugnasse, & deinde
missis è *Reatino Agro* colonis, inter alia
complura oppidula immunita, *Cures*
quoque condidisse, ita *Dionysius*. *Pomponius*
verò *Sabinus Virgilius* commentator
ex *Varrone* aliam hujus Urbis originem
tradit, quam & fusè recitat *Dionysius*; &
ut paucis verbis dicam, hæc est: Puel-
lam quandam venustate decoram ab
Enialo Sabinorum Genio, quem *Romani*
Quirinum dicunt, in sacratio comprehensam, puerum poperisse nomine *Modicum*, cognomine *Faldium*; hunc virilè
ætatem ingressum, & pulchritudine corporis,
& in re militari longè clarissimum, nec non
condendæ urbis aviditate percitum, collecta
hominum multitudine intra breve tempus
Cures condidisse, *Genium* verò *Enialum Romanum*
Quirinum, filium verò ex eo natum, conditorem
Curium, *Medinum* *Fidulum* deinde appellarunt.
Verùm nos relicta fabulosa narratione
priori sententiæ ceu veritati propiori subscribimus.

His itaque præmissis, explicandum
restat, ubinam in *Sabinorum* Regione
tam celebris urbs confluerit. *Cluverius*
hoc loco hisce verbis eam describit: *Est*
hodie Monasterium hand procul ab
Himellæ amnis ripa (L' Aia jam incolis
vocatur) vulgari appellatione Il Vescovio
di Sabina, id est, Episcopatus Sabinensis,
mille passus ab oppido Selici, bis mille
passus à Torri distans, ad quem locum
inventia conspicuntur satis ample quondam
urbis rudera, murium, turrium Aqueductum
insignes reliquæ; & has esse veterum
Curium reliquias. In quo verò loco,
celebris illa Sabinensis Episcopi sedes olim
constiterit, à qua urbe denominata fuit,
inter Authores controversitur, cum hodie
ex sex primi ordinis Episcopis, Summo Pontifici
in sacris assistentibus, solus Episcopus
Sabinensis sine sede, à regione solum non
ab urbe denominetur. Verùm cum hanc
difficultatem quam scitissimè dederit in
quadam epistola, quam eruditissimus
Domnicus Magrius Theologus,

Nona
Pompius
Curitum
paria.

Romulus
cur Quiri-
tus dicitur
tur?

Talis.

Origo
Curium
que-
ritur?

Fabula de
curio
Curitum.

Sive Ca-
ritum.

gus,

gus, & Viterbienfis Ecclesie Canonicus dedit ad Eminentissimū Franciscum Marian S. R. E. Cardinalem Viterbienfis & Sabinensis Ecclesie Episcopum jam denunciatum ab Alexandro VII Pontifice, Cardinalem inquam, sapientiā & omnigenā doctrinā cultu incomparabilem, qui & librum, in quo hujus Sabinensis Ecclesie jura, auctoritatibus, ex intimis, quā

Civilis juris recessibus adductis Testimonii, quā peritissimē deciduntur, edidit, cui titulus: *Francisci Mariae Cardinalis Brancatii de optione VI Episcopatum S. R. E. Cardinalium Disceptatio.*

Verū, ut hujus difficultatis processus luculentius pateat, Epistolam hoc loco, veluti loco opportuno, ad meliorem Lectōrum intelligentiam, inferendam censui.

Liber. Franc. Mariae Card. Brancatii de optione. vi. Episcopatum S. R. E. Gardin.

Ad Eminentiss. & Reverendiss. Cardinalem
FRANCISCUM MARIAM
BRANCATIUM
EPISCOPUM SABINENSEM

Dominici Magri conjecturæ & observationes
de Sabinensī Episcopatu.

Quod egregie probitati tuæ, ac in regendis Ecclesiis dexteritati, debatur, Clementissimī Pontificis providentiā factū est, ut in amplissimo Purgatorio Patrum Senatu Sabinensem Ecclesiam gubernandam susciperes. In qua optione, & iussu Sac. Collegii votis, & totius Romane Curie expectationi satisfactū fuisse fatentur omnes. Hoc ego honore tuo ita ex animo gavissus sum, ut non multos putem huc habere in ea re superiores. Et ne vacuus ad te per litteras adeam, mitto quæ de Sabinensī Episcopatu (olim uno ex sacri Septemviratus Cardine Lateranensis Basilicæ) veritatis indagandæ gratia ex veterum Scriptorum sententia perfunctoria lectione, & festinante oculo collegi, ut celebrata securitatis letitiæ meæ impatientiam mitigare. Gaudebo si tibi Principi omnigena eruditione & acri judicio exornata hæc meas rudes, ac celeres eruditiones saltem ex parte probatas esse cognovero.

In ipso igitur scriptiois limine statim occurrit impeditissimus nodus à nemine (quem ego legim) nec veterum, nec recentiorum scriptorum animadversus, ne dicam explicatus. Nempè cur Sabinenses Antistes non ab aliqua Civitate, vel Metropoli: sed à tota Provincia renoucietur? Quod in Concilio Oecumenico,

aliisque subscriptionibus nusquam legitur. Prætermitto nunc opinionem illorum, qui existimant, Sabinam fuisse civitatem, & eius fautores rideantur pinguis cachinnis. Simillimum errorem animadvertit P. Philippus Labbe summe eruditionis Ecclesiasticæ Scriptor in Synopsi Conciliorum, in quem lapsus est Binnus, ejusque Scriptores, quæ levisima conjectura adducti appellarunt Concilium Sabinense illud, quod celebratum fuit Valli-foletii in Hispania sub Joanne, nuncupato XXII; eò quod in illo præfederit tamquam Apostolicæ Sedis Legatus Guillelmus Sabinaensis Episcopus. Apud omnes igitur scriptores sane mentis tam sacros, quam profanos, certum ac indubitatum semper fuit, præcipuam, regiamque Sabinorum Urbem appellatam fuisse Cures, inchoyam, splendidamque olim Tatii Dynastie sedem, de qua cecinit Virgilius Vatsum Princeps, *Æneid.* 8. Tatioque seni Curibusque severis. Quæ Civitas postea transmigratione Romam Sabinis, jacuit vilis, ac despecta. Convenerant enim Tatius & Romulus, inito fœdere, in hanc sententiam, ut ex duobus populis unus efficeretur, & Sabini Romam migrarent; Romani verò nomen retineret: sed Romani simul ac Sabini appellarentur Quirites, ut testatur Livius lib. 1. Ita geminata (id est Roma)

Sabinia non est civitas, quæcunque Inlatere Episcopate Sabinae.

Cover metropolis Sabinorum.

ut Sabinis tamen aliquid daretur, *Quirites à Curibus appellati.* Imò quod majus est, *Sedes Curulis maximi honoris insigne, ac Regia appellata, deducitur à Curibus ex Luptio lib. 12. de Magist. aliisque viris doctissimis.* Concedendum tamen est, Cures aliquando confuse dictos esse Sabinos temporis decursu, ut ex Manuscriptis Nicolai Heinii apud Holstenium in Annotationibus Geographicis. *Congruum itaque & honestum fuit, Sedem Episcopalem Sabinorum collocare Curibus, tamquam totius Provinciae capite, vel saltem, delectis Curibus, in ejus Territorio, ut infra ostendam ex Divi Gregorii Magni epistola. Nam ubi ante Christi adventum morabantur Ethnicorum Protostamines vel Flamines, statutum fuit ab Apostolis, eorumque successoribus, ut ibidem Archiepiscopi, & Episcopi ordinarentur; ita in sacris Canonibus statuerunt Lucius, Clemens, & Anacletus Summi Pontifices Cap. 1, 2, & 3, Dist. 80. Unde in Concilio Romano, celebrato sub Honorio Papa an. 465, subscripsit Tiberius Curium Sabinorum Episcopus.*

Episcopi Curibus in locum Protostaminum successerunt.

Sive Curium ubi in Sabinae

Supposito hoc solidissimo, ac certissimo fundamento, restat exanimandum; in quam parte Sabinae fuerit Curium civitas? Nam ex hac accurata situs indagine facile erit Episcopalem sedem invenire. Leander existimat, Cures fuisse oppidum hodie (Turre) nuncupatum; sed à tali viro recedere cum verecundia compellor, ut ex meis probationibus infra clarissime patebit. Eandem opinionem secutus est Blondus, qui perperam intelligens Epistolam S. Gregorii, non discriminavit Ecclesiam S. Anthimi, cujus meminit Pontifex, ab Ecclesia S. Euthymii; nam S. Antichimi Presbyteri, ac Martyris meminit Martyrolog. Romanum die II May; Euthymii vero Diaconi die quinta ejusdem mensis, cujus Ecclesia subterranea erat, ubi nunc visitur Episcopium, ho-

dieque extat Oratorium sub ejus invocatione, quod antiquissima veneratione celebre in die festo indivisi populi. Jubilus Maurus Sabinus in suis Manuscriptis patrie amore seductus, mordaciter contendit probare, Turrem fuisse Cures, sed fidei studio facillime jugulantur rationes ab eo adducte. Cluverius etiam somnians confundit Cures, & Forum novum, seu Foronovum, (ut alii scribunt) facitque ex duabus civitatibus diffitis unam tantum. Siquidem Foronovum erat in eo loco, in quo hodie extat antiquum Sabinense Episcopium olim nascentis Ecclesiae exordium dicatum S. Euthymio, nunc vero B. Mariae Virginis; imò tempore Eugenii IV hoc templum vocabatur S. Maria Major in Sabinis, ut ex instrumentis Emphyteoticis anno 1431 patet. *Confirmatur magis haec mea opinio ex quodam Libro Manuscripto Manliani servato, in quo legitur, S. Maria Foronovi. Itaequidem sentit eruditissimus Marianus Victorius summo ingenio, ac eruditione Praesul, scribens Seus Jubilio Mauro die 10 Octobris 1569, in haec verba: V. S. m' hâ fatto gran piacer, anzi grandissimo à mandarmi quella iscrizione del Vecovio, è tengo certissimo, che li fosse Forum novum. Apparent enim hodie quamplurima vestigia Foronovi, quod fuit Romanorum Municipium, uti colligitur ex antiquissime inscriptionis fragmento ibidem reperto, quam refert Holstenius vir antiquitatis studio suscipiendus in suis Annotationibus Geographicis, opere posthumo, excuso liberalitate Amplissimi Cardinalis Francisci Barberini, de universa Litteratorum Republica optime meriti, dum codices tan Graecos, quam Latinos è tenebris erutos publice Studiosorum utilitati praeo subjiciendos curat. Quem servet summus rerum Custos ad populorum felicitatem, & sui Nominis honorem. Clarus etiam probatur, Forum novum hoc in loco existisse, ex alia vetustissima*

Consuetudo à veteribus de fuit Curium.

inſcriptione, qua legitur ſub Altari S. Euthymii in eodem Episcopii templo, nimirum: D. N. M. ANTONII GORDIANI PII FELICIS AUGUSTI FORONOVANI DEVOTI NUMINI MAJESTATIQUE EORUM. Si Cluverius vigilans, apertisque oculis legiſſet Plinium, non incurriſſet in decumanum errorem, conſidendo has duas civitates. Nam Plinius numerans Sabinæ populos ſcribit lib. 2, cap. 12: Sabinorum Amiterni, Curenſes, Forum Decii, Forum novum &c. Vnde opinor præter Numentanam, duas alias Episcopales ſedes numerandas eſſe in Sabina; unam apud Cures, alteram apud Forum novum, ubi hodie extat Episcopium, ut apertiſſimè colligitur ex ſubſcriptionibus Synodalibus. Nam in Concilio Romano, primò, ſecundo, & quarto celebratis ſub Symmacho, ſemper ſubſcripſit Projecticius Episcopus Foronovanus: & tamen in iſdem Conciliis ſubſcripſit Dulcicius Episcopus S. Anthimi, que hæc eccleſia erat in Territorio Curenſi, ut infra videbimus manifeſtè: ita etiam in alio Concilio Romano ſub Felice III Papa, ſubſcripſerunt Feliciffimus Sabinenſium, & Aſterius Foronovanus Episcopi. Ergo erant due ſedes Episcopales omninò diſtinctæ. Quare (ut ſermone ſapientiſſimi Valerii Chimentelli loquar) Sabina meruit honorem Biſellii. Hunc clariffimum Virum ſeculo ſuo illuſtrando natum doctrinâ, ac pietate veneror, ejuſque lucubrationes aureis ſententiis referas avidiſſimè lego. Poſterioribus verò temporibus invenio aliam ſubſcriptionem in Concilio Lateranenſi ſub Martino V, ſcilicet Joannis Episcopi Vici-Sabinatis. Forſitan quia ſerviente hoſtium incurſione, & deletis civitatibus Sabinorum, Cures vicus evaſerat, quod probò Strabonis teſtimonio lib. 5: Cures nunc viculus eſt, quondam urbs illuſtris. Ecce undè irrepreſit paulatim ab uſuſ nominandi Episcopum Sabinenſem Provinciæ Antiſtitiæ

contra totius Eccleſiæ ritum. Deſtrictis enim civitatibus ob inhumanum bel-lorum incendiâ, ut profuſis lacrymis teſtatur S. Gregorius Pontifex, præcipuè Totile tempore, ut ex inſcriptione Narſetis ad pontem Salarium ſatis manifeſtè patet. Imò aliquando Sabinæ Episcopus vocatur Lateranenſis, que nomenclatura erat certè communis ſeptem Episcopis Baſilicæ Lateranenſi adſcriptis, de quibus ſuſè agunt Auctores Eccleſiaſtici, & ego in mea Notiâ V. Cardinalis.

His conjecturis, & probationibus admiſſis, aſſero audenter, imò evidentiſſimè, quia Patronos habeo Hoſtium teſtem oculatum, & illorum locorum peritiſſimum indagatorem, & Marianum Victorium Episcopum Americanum, virum ſingularis eruditionis, & linguarum exoticarum doctiſſimum, Cures fuiſſe apud fluvium Curenſem à Blondo corruptè, Curtenſem, appellatum. Hodiè oppidum, detorto vocabulo, Correfe, vulgò appellatum. Opus Manuſcriptum Mariani Victorii de Origine Italiæ, & Sabinorum adhuc lucem non aſpexit, in quo contra Jubilium Maurum Medicum, qui etiam ſaxis medicas manus admoveere contendebat, inſcriptiones immutando vetuſtiſſimas, probat Cures fuiſſe Correfe oppidum, propè Monafterium Farſenſe, quod hodie numerat centum quinquaginta capita. Curium
ſim. Farſa. Comprobatur etiam hæc veritas ex anti-quiſſima donatione ejuſdem Monafterii ante mille annos conſcripta. Quare deletis Curibus, Episcopalis Sedes translata fuit ad Eccleſiam S. Anthimi Martyris exiſtentem in Curium territorio, quo in loco Sanctus Presbyter Martyrium paſſus eſt, ut ex Martyrologiis, Romano, Bedæ, Uſuardi, & Adonis patet, via Salaria veteri, vigefimo ſecundo ab Urbe millario: cujus acta invenies apud Surium die undecima Maii, qui etiam recitat ſermonem B. Petri Damiani in laudem ejuſdem Sancti Martyris. Appellata eſt autem via hæc Salaria, quia, ut Via Salaria
unde dicitur ſcribit Feſtus, per eam Sabini ſalè mari deſerebant.

deserebant. Quando verò aliqui scriptores afferunt S. Anthimum adeptum esse palmam Martyrii in Agro Piniario, intelligendi sunt de agro in via Salaria, quem possidebat Falco Piniarius à S. Anthimo ad fidem conversus, in cuius honorem postea Oratorium construxerat in loco Martyrii, extantque ibidem vestigia ejusdem Ecclesie, ac celeberrimi Monasterii, hodieque vulgò S. Antimo, nuncupati. Ex eo igitur translationis tempore cepit Episcopus Sabinensis appellari S. Anthimi in Curium territorio, & sic Dulcitius Episcopus S. Anthimi subscripsit Concilii Romanis tertio, & quinto sub Symmacho celebratis, qui

tamen idem Dulcitius in primo Concilio sub eodem Symmacho subscripsit absolute Episcopus Sabinensis; ergò idem omnino erat Episcopus Sabinensis, & S. Anthimi in Curium territorio. Joannes Diaconus in vita S. Gregorii Papæ lib. 3, Cap. 15, narrat S. Pontificem commendasse Ecclesiam S. Anthimi proprio Pastore destitutam, Gaudio Episcopo Numentano, utpote viciniore. Sed expedit eandem epistolam huc referre ad verbum, non solum ad corroborandum magis meam indubitatum conjecturam, sed etiam ad manifestandam tanti Pastoris vigilantiam, ac sollicitudinem in grege pascendo.

Dulcitius
Epif.

Gregorius Gratio Episcopo Numentano.

Epist. XX, Lib. II. Indiçt. XI.

Postquam hostilis impietas diversarum civitatum, ita peccatis facientibus, desolavit Ecclesias, ut reparandi eas spes nulla, populo deficiente, remanserit; majori valde cura constringimur, nè defunctis earum Sacerdotibus, reliquæ plebis, nullo Pastoris moderamine gubernante, per devia fidei hostis cælli, quod ablit, rapiantur infidius. Hujus ergò rei sollicitudine sæpe commoti, hoc nostro fedit cordi consilium, ut vicinis eas mandarem Pontificibus gubernandas. Idèoque Fraternitati tuæ curam gubernationemque Sancti Anthimi Ecclesie in Curium Sabinorum territorio constitutæ prævidimus committendam, quam tuæ Ecclesie aggregari, uniri que necesse est, quatenus utrarumque Ecclesiarum Sacerdos reâ, Christo adjuvante, possis existere, & quæque tibi de ejus patrimonio, vel de cleri ordinatione, seu promotione vigilanti, reâ ac Canonica visa fuerint, cura disponere: quippè ut Pontifex proprius liberam habeas ex præsentis nostra permissione licentiam. Quapropter Frater charissime, Dominicorum re-

ministrans mandatorum salubriter ita in commissa plebis regimine, lucrandisque animabus invigila, ut ante tribunal æterni judicis constitutus fructum bonæ operationis, qui ad mercedem tuam pertineat, eidem Redemptori nostro, in quo letari possis, exhibeas.

Hujus Sanctissimi, ac Sapientissimi Pontificis exemplum sequuntur Alexander VII, providus, ac solertissimus Pastor, summa benignitate ejusdem Sabinensis Ecclesie curam Tibi, tuæque in regendis Ecclesiis notissime vigilantie commendavit. Quippè qui lyncis oculis in Viterbiensi propinquiori specula constitutus, non solum unico oculorum intuitu universam Sabinensem Diocesim contemplaris, sed etiam ob brevissimum locorum intervallum, ovis tuarum voces commodissime audis, illeque tuam vicissim cognoscunt. Nonnè Manlianum oppidum, præcipuum ovis tui ostium extensis manibus claudere, & referare vales, ne fures oves tuas mactent, & perdant aliunde ascendendo? ibique residet totius gregis Ostiarius vigilantissimus Salamina Episcopus, qui vices tuas sedulo exercet, gregemque

Cardinalis
Benedictus
ab Alex. VII
deponens
Episcopus
Sabinensis.

tuum ad pinguia pascua ducit. Quare in novo grege pascendo plus oneris dexteritati Tue impositum esse, re ipsa non experimur. Hæc scripsi, Non ut ingenium tuum aureum (Augustini verbis ad Hieronymum utor) incis obolis ditare contendam, dum seculum nostrum doctrinâ, ac moribus profusus inauras; sed ut periclitæris meam in obsequendo celeritatem & observantiam. Mihi quoque curæ fuit, arcere paginam limite pauciore, ut te gradissimarum feriarumque rerum tractatione summa cum laude detentum legendi ratione moderarer; capacissimo namque ingenio tuo nulla nec sacra, nec profana se subducit eruditio. Longa interim te, & felix senectus maneat, Præsul Amplissimè nam & Vita tua Ecclesie Orthodoxe lucrum reputatur. Viterbio Idibus Octobris 1666.

Ex hoc solidissimè fundato ratiocinio luculenter patet, quid de Episcopo Sabinensis Pontificis tenendum sit; & uti res hæc jam dudum multorum ingenia hucusque torset, ita quoque, quo in loco illud olim constitit, & in hunc usque diem perseveret, ex hisce discimus. Ubi nota vicariam Sabinensis Ecclesie sedem

jam constitutam esse, Manliani, vulgo Magliano, non procul à Tiberi, ubi & hodie residet Episcopus Salamine, & suffraganeus Episcopi Sabinensis D.^{can} *Quantilianus Gentilianus*, præsul optimus & vigilantissimus.

Sed jam ut ad nostrum institutum revertamur; fontibus *Himelle* fluminis adjacet oppidum, vulgò *Aspra* dictum, quam ego aliam non esse dico, quam veterem *Casperiam*, *Vitii* *Sequestri* verbis, ad id asserendum impulfus, qui in *Catalogo fluminum* sic dicit: *Himella Sabinorum Flumen* prope *Casperiam*: cumque *Aspra* eodem in loco sita sit, vel ex ipso hodierni oppidi corrupto nomine, *Aspra*, quasi diceret *Asperia*, restituta C literâ, *Casperie* priscae urbis situm exponit, cujus etiam mentionem facit *Virgilius*, & *Silius Italicus* supra citati.

Porrò ultra *Casperiam* versus *Viterculum*, occurrit oppidum vulgò *Vacune* dictum, quod ego cum *Cluverio*, illo in loco situm fuisse existimo, quo olim *Vacune* fanum, & nunc *Vacune* junctum habebat, cujus meminit *Plinius* l. 3, c. 2.

Aspra 2. h. dicitur oppidi nomen olim Casperis fuit.

Vacuna oppidum, unde nomen?

CAPUT II,

De Agri Reatini Memorabilibus.

Inc denique pervenitur in Agrum Reatinum ultimum Sabinorum terminum, qui uti veterum Pelasgorum, Aboriginumque gelbis celeberrimus, nec non mirabilium Naturæ secundissimus est, ita quoque hoc loco eum cum veterum oppidis explicandum duxi.

Ager Reatinus ab urbe pervetusta Reate sic dictus, ex Velinus initium ducens ad Narem stadium extensus, Montibus Appenninis diversæ appellationis clauditur. Hunc præcis temporibus Sicani possidebant; quibus deinde à Pelasgis, Duce Tyrrbeno, è Græcia novas Colonias quaesituris (qui ex Spineticò sinu recens huc appulerant) sedibus suis expulsi, ager Aboriginibus postea relictus fuit, illis in Umbriam Hetruriamque ad alias aliasque colonias fundandas procedentibus. Quæ omnia, cum fusillimè in primo hujus operis Libro, & in nostra Hetruria profecturimus, iis amplius non immorabimur.

Agrum Reatinum paludibus & lacubus abundasse, in confesso est apud omnes Romanarum rerum Scriptores: inter cæteros tamen Velini & Cutilii Lacum mentio fit quàm frequentissima, apud Livium, Plinium, Senecam, aliosque, quos postea allegabimus. Verùm ut ex moderna rerum facie, antiqua hujus Reatini Agri constitutio melius innotescat; Ego anno 1660, Interamnis ad dictum Reatini Agri districtum explorandum, in quo complura esse admiratione digna intellexeram, profectus sum; ubi primò per vias difficiles incidi in Catadupam tota Italia celeberrimam, ubi Velinus amnis ex cellissimis præruptissimisque cauitibus immenso fragore præcipitatus Nari se miscet. Locus verè horrore plenus, & qui vertiginem insipientibus facilè incu-

tiat; tanto enim fragore vasta aquarum moles in subjectam monti voraginem devolvitur, ut nullus quantamvis voce intentissimè clamans, alterum præsoni vehementia audiat, ad Catadupas Nilite confiltere putares, ubi Strabone teste, accolæ vehementiâ soni obsurdissime dicuntur. Fumus ex aquarum collisione adeò subtilis est, ut in perpetua te nebula constitutum, & postquam inde exiveris etiam benè perlutum redderias; Undè sole lucente non secus ac inter rosidas nubes ibidem percutiam Iridis formam non sine admiratione, spectare liceat; de quo consule Mundaum Nostrum subterraneum, ubi de hoc Naturæ prodigio sulsus ratiocinatus fumus.

Est Velinus studius è Vestinorum montibus originem suam ducens, undè & vallis, quam interluit, à præcis Velia dicta fuit; hic Lacum Velinum, vulgò pie de Laco, offendens, postquam civitatem Ducalem & Reate irrigavit, ei mistus aliquousque, tandem libertati suæ restitutus, post mille circiter passus, per supradictam Catadupam, quam vulgò Cascata de marmora vocant, post lapsum in Narem, qui originem suam ex Fisco, præcelso Appennini monte ducit, horrendo spumantium aquarum fremitu sese exonerat. Sed jam veterem hujus loci constitutionem videamus. Certum est, totum hunc tractum olim paludibus ossum, Dionysio teste; sedus, inquit, Aborigines cum Pelasgis faciunt, & partem agrorum suorum iis assignant circa sacrum lacum, quorum pleraque erant palustris, ἐν οἷς ἡ τὰ ποτὴν ἐλάσθη, ἐν τῷ Ἰν Αἰχμαίων τὸ διαλέξει τῶν Οὐρίων ονομασίαι, id est, quorum pleraque erant palustris, que nunc præsa lingua Velia dicuntur.

Paludum itaque diffusionem Agri
Ff 3 squalo-

A Sicaniis, deinde à Pelasgis et Aboriginibus habitatus.

Ager paludibus est.

Inter Amnis in Agri Reaticum.

Catadupa Velini, vulgò la Cascata di Terzi.

Velini originem suam ducens, per quem fluit, Velia dicta.

squalescentem, primus omnium pertuso monte, aquam ubique stagnantem, in Narem deduxisse fertur *M. Curius Dentatus* Consul, anno 463 ab Urbe condita, post devictos inquam *Sabinos*, interciso monte paludes Reatinas in Narem præcipitasse. ita Cicero ad Atticum l. 4: *His rebus actis Reatini me ad sua rîpam duxerunt, ut agerem causam contra Interamnates apud Consules, & X Legatos; Quod Lacus Velinus à M. Curio emissus interciso monte in Narem defluit, ex quo est Villa siccata, & humiditas tamen modica.* Merito hoc loco quæri posset, utrum hic locus non exitum aliquem haberet, quo ab aquarum violentia liberaretur? Dico, exitum utique habuisse, sed exiguum, quem postea interciso monte *M. Curius* Consul ampliorem reddidit. Quomodo enim *Velinus* studius montibus interclusus continuo aquarum augmento, non totam mox *Regionem Reatinam* inundatione sua opplesset, si ei ostium non fuisset, per quod se exoneraret; de qua vide quam fusillimè differentem *Tacitus* l. 1 *Annal.* Dicunt plerique Scriptores, *Lacum Velinum*, in faxum, quæcunque in eum projecta fuerint, convertendi mirifica vi pollere. ita *Plinius* l. 31, c. 2; *In exitu*, inquit, paludis Reatinæ, quam *Sabini* accolunt, faxum crescit. *Seneca* quoque l. III nat. quæst. cap. 20: *Indè est*, inquit, quod res abjecte in eundem lacum lapideæ subinde extrahantur, quod in Italia quibusdam locis evenit, sive virgam seu frondem demerseris, lapidem post paucos dies extrahis, circumfunditur enim corpori limus, adlimaturque paulatim. Quæ omnia quoque in *Lacu Albuneo* supra descripto fieri demonstravimus, ubi quoque hujus prodigiosi effectus causas reddidimus. Cum itaque *Palus Reatina* tanta petrificæ facultatis efficacia polleat, indè merito inferre possumus, hunc juxta *Catadupam Velini Angiportum*, montium scopulis præpeditum à primævis temporibus continuo limi in faxum conversi incremento, nunc clausum, & ne aquarum *Velini* affluxu,

Mox intersejtu ad defluendum Paludum.

Velini facti a petrificæ.

accumularum diffusionem æger totalem ruinam subiret, nunc denuò apertum fuisse; & certè ex differentibus canalibus, qui in hunc usque diem ibidem spectantur, mihi *Velini Cataractam* curiosius exploranti, luculenter patuit.

Cicero in admirandis posuit, *Reatinis* tantum paludibus unguas jumentorum indurari, quod utique ex tenaci tartari limo, unguas in faxam penè duritiem indurante accidit; undè *Varrone* teste, asinos æstivo tempore in montes exactos, quod fit in *Agro Reatino*, durissimis unguis fieri: quam causam esse existimo, cur *Authores* Reatinos asinos omnibus reliquarum regionum asinis præferant, *Varrone* teste; *Hoc nomine*, inquit, etiam asini *Arcaidici* in Græcia nobilitati, in Italia *Reatini*; usque eò, ut meâ memoriâ asinus venierit HS. millibus LX; & une quadrige Romæ consistierint quadringentis millibus. Et in testimonium hujus rei adducit *Murrium* quendam *Reatinum* descloquentem: *Ego*, inquit, de asinis potissimum dicam, quod sum *Reatinus*, ubi optimi & maximi venierunt. Fuisse præterea varias *Romanorum* villas circa *Lacum Velinum*, ex *Authoribus* colligitur; inter alias *Tempe Reatina* celebrantur, non inferiora *Thessalicis*, de quibus *Cicero* paulò antè citatus, ubi & de *M. Curio Dentato*, quod pertuso monte paludibus exsiccatas deliciosissima *Tempe* nonnihil arida reliquerit, conqueritur.

Hicce accedit *Rosæus Campus* in *Agro Reatino*, quem fertillissimum fuisse & sument *Italiae Varro* testatur; ut proinde mirari liceat, cur *Tempe* post defluxum aquarum arida, *Rosæa* tamen rura tantæ fertilitatis remanuisse, dicat *Servius*, ut etiam perticæ longitudinem altitudo superant herbarum; quin etiam, quantum per diem demtum esset, tantum per noctem creseceret, quod *Virgilius* ad suam provinciam transtulit, dicens:

Et quantum longis carpent armenta diebus,

Exiguâ

Ungula jumentorum æque Velini indurata.

Tempe Reatina.

Reatinus Agro Thessalicæ.

Exiguà tantum gelidus ros nocte reponet.

Quando verò *Servius* dicit, tantà hunc *Rosolanum*, sic enim eum vocat, agrum fertilitatis fuisse, ut perticæ altitudinem herbarum superaret fertilitas, id nequam credendum esse existimo de perticâ erectâ, nisi forsan pro herbis intellexerit fruticû stirpiumque ubique quasi sylvescentium altitudinem; verùm uti hoc contra mentè Authoris est, ita illud longè humanam fidem superat. Legi tandem apud *Varronem* aliam explanationem proflus contrariam ei, quam *Servius* adducit: *Cæsar Vopiscus*, inquit, cum causam ageret apud *Censores*, Campos *Rosæ* dixit fumen *Italiae* esse; in quo relicte *perlicæ* postridie non apparent propter herban; cui *Plinius* subscribit, iisdem penè verbis, ex *Varrone* de promptis, Campos videlicet *Rosæ*, *Italiae* fumen esse, in quibus *perlicæ* postridie gramen operiret; ubi non de *perlicæ* in altum erectis, sed humi projectis aperte loquitur, quamvis ibidem, cum de *cannabe Rosæ* seu *Reatina* loquitur; ad proceritatem *cannabis* quod attinet, *cannabis*, inquit, *rosæ* in *Agro* *Reatino*, arborum altitudinem æquat: quod pariter *ἄριστος* dictum hemo non videt, nisi forsan de fruticibus & stirpibus id dictum voluerit, quarum pleraque etiam inter arbores à *Botanicis* numerari solent. Ego sanè hunc districtum *Reatinum* hodiè tantæ feracitatis non comperi, quam veteres illi attribuerunt.

Villa Axii Agri.

Piè de Luco, Lacus, oppidulum, et lacus Velinæ Deæ.

Meminere quoque *Scriptores* *Ville* cuiusdam *Axii Appii*, ad *Velinum Lacum* sitz, de qua *Cicero* in *Epist. ad Atticam* l. 4, & *Terentium Varro* l. 4, *De Lingua Latina*, quos consule. Ad *Lacum* patier à *Prificis Velinia* Dea colebatur, à *Velino*, ut *Varro* dicit, *Velinia* dicta, in sano & luco lacui contiguo; quæ *Choverius* considerans, forsan, ait, ab huiusmodi *Velinæ* Deæ luco, oppidulum, quod hodiè adhuc in intimo lacus sinu conspicitur, & vulgò *Piè de Luco*, dicitur, à quo & locus nomen suum fortitus est, il *Lago piè de Luco*.

Rufus memorantur ab antiquis scriptoribus complura oppida olim in hoc districtu haud exigue celebritatis; cuiusmodi sunt *Pallantium Aboriginum* sedes, à *Pallantio* *Arcadiæ* urbe sic dicta, à quo postea ab *Evanbro*, ubi postea *Roma* condita fuit, *Pallantium Urbis*, & mons *Palatinus* nuncupatus fuit; de quibus alibi *Tiora*, *Lisa*, & familia, quorum situm, ex mente veterum scriptorum, in mappa topographica exhibuimus.

Pallantia oppid.

Tiora opp. Latis.

De *Reate* totius *Sabinæ* Regionis Metropoli nil dico, cum jam alibi de ea egerimus & historice jam sat notæ sint. Unum adhuc indagandum restat; & est *Lacus Cutiliarum*, ad eò apud *Authores*, ex prima *Græcorum* in *Italiam* transmigratione, celebris. Nam *Macrobius* & *Dionysius* ajunt, *Pelasgos* cum in *Grecia* sedibus suis pulli diversas terras petissent, confluisse plerofque ad *Dodoneum Oraculum*, incertos, quibus haerent locis, & huiusmodi accepisse responsum.

Lacus Cutiliarum.

Pergite quærentes *Siculùm Saturnia rura*, Atque *Aboriginidum* *Cotylen*, ubi se insula veçtat, Quis mihi, decimas *Clario* transmittite *Phebo*, Et *Diti* capita, & transmittite lumina *Patri*:

Accepta forte, cum *Latium* post varios errores appulissent, in *Cutiliensi* *Lacu* enatam *Insulam* deprehenderunt; hoc miraculo deprehenso, has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque *Siculis* incolis occupavèrè *Regionem*, decimâ prædæ parte secundum responsum *Apollini* consecratâ, erectisque *Diti* sacello, & *Saturno* arâ, cuius festa *Saturnalia* nominarunt. Hodiè sanè nullus in *Reatino* districtu lacus est, qui *insulam* natantem veçtat, sed forsan, quemadmodum supra de *Lacu Vadamonis* diximus, illa continenti accreta, ab immemorabili tempore jam natæ desierit. Quo verò loco *Cutilias*, sive *Cotylen* urbem unâ cum cognomine lacu quondam constitisse

Atiſſe putemus, topographia docebit.

Et nē ultimam Sabinoriorum urbem celebratam, *Amiternum* omittamus, hęc paucis eam describam, cujus situs, haud fuit procul fonte *Aterni fluminis*, quod hodie *Pescaram* vocant; videntur in hunc usque diem ruinae ejus non procul finistrā amnis ripā inter fontes ejus, & *Aquilam* Urbem, prope oppidulum, cui *S. Victorinus* nomen est, V. mill. passuum, ab *Aquila* in plano montis dorſo. Sunt & *Clavario* teste reliquiae magnorum aedificiorum, templorum, turrium aequae theatri, ita ut non solum apud praefatos *Amiternum* fuerit rerum gestarum gloria, sed & posteris temporibus, Christianae jam fidei lumine instructum, ob plurimum *Christi* Martyrum, qui iſthoc in loco sanguinem suum pro *Christi* nomine fuderunt, celeberrimum. *V. suardus* in *Martyrologio Nonis Sept. Romae B. Victorini* Martyris, qui sanctitate & miraculis clarus, sacerdotium *Amiternae* urbis, totius populi electione adipiscitur. Habentur in Ecclesia Collegii Romani Soc^{ti} *JESU*, corpora SS. Martyrum, quae *Amiterni* sub *Juliano* passii, gloriosi Martyrii coronam adepti sunt; sed de hisce vide fusius actum in *Capite de origine Aternis*.

Infra *Amiternum* ad octo millia passuum ad dextram *Aterni* ripam, ex adverso *Aquile*, quae tribus inde milliaribus abest *Furconii* praefici oppidi ruinae spectantur, cui loco in hunc usque diem *Furconio* nomen manet; ab hisce non procul absfuit aliud oppidum *Interocrea* dictum. *Amiterno*, inquit *Dionysius* & *Reati* propinquus est vicus *Interocrea*, & frigida aquae ad *Cutillas*; qui quidem vicus hodie adhuc nomen *Inderdoco* retinet. Sed ut ad *Cutillas* revertamur; quas *Dionysius* amplissimis verbis describit; illa quoque hęc interfrenda censui. Itaque haec de *Cutilla* recenset.

Septuaginta stadia à Reate clara est urbs *Cutilla* ad montem sita, nec longè ab eis Lacus quatuor jugerum longitudo

ne, nativis & perenniſſis fluentis plenus, immenſe, ut perbibunt, profunditatis. Huic, quia aliqui Divini in se habet, *Victoriae* sacrum indigene autonomant, & circumquaque coronis cincto neminem appropinquare sinunt, inaccessosque servant eos latebris, nisi cum vitata sacra post biennium recurrentia suo ritu faciunt iis, quibus fas est, partem ejus in sulcam ingressis. Ea diametrum habet 50 pedum, nec plus quam pedem aqua exstat, instabilis, & hęc, illuc plerumque fluctuat, aliàs alio ventis eam impellentibus; gramen in eo quoddam provenit, butomo, sive carici, id est viminibus haud absimile, simulque dum quidam haud magni, res sanè supra capium eorum, qui naturae contemplationem imperiti sunt, nulloque miraculo inferior.

Aquae *Cuzitharion* salustiferae putantur fuisse, eò quod Imperatores huc sese ad infirmitatibus suis medendum contulerint, quamvis ea causa mortis fuerint *Vespasiano*. Nam, ut *Dion* ait; *Vespasianus* morbo correptus, non quidem podagra, quae laborare solebat, sed febribus extinctus est in *Sabinorum* aquis, quas *Cutillas* vocant: de quo sic scribit *Suetonius* in vita *Vespasiani*: *Consulatu suo non tentatus in Campania levibus motiunculis, ac proterius urbe reposita, Cutillas ac Reatina rura, ubi quòtannis estivare solebat, petiit. Hic cum super urgentem valetudinem creberri- mo frigide aquae usu, interstina vitasset, nec eo minus Imperatoris ex consuetudine muneribus fungeretur, ut etiam Legationes audiret cubans, advo repente ad defecti- nem soluta, Imperatorem, ait, stantem mori oportere, dumque conjurgit, & amittitur, inter manus sublevantium extinctus est.*

Inter cætera oppida *Sabinorum* adnumerata quoque fuerunt *Falacrium* & *Forum Decii*, cujus situm *Autores* determinant inter oppida *la Matrice*, & *Civitas Ducale*, vulgo dicta; alia verò *Foruli*, *Tefrina*, *Fisterna*, *Pitinson*; uti jam *Sabinorum* terminos excedunt, ita quoque jure quodam omittenda fuerunt.

Nursiam

Amiternum.

S. Victorinus Martyr Amiterni passus.

Furconium opp.

Interocrea opp.

Cutillarum descriptio.

Cutillarum aquae medicæ.

Mors Vespasiani.

Oppida admodum sunt.

Nurfa
Panis Ti-
ti Vesp-
fianci.

Nurfiam tamen hoc loco, prisam
teste *Plotomeo Sabinorum* sedem, non
prætereundam duximus. Fuit hæc nul-
lo non tempore clarissimis hominibus
celebrata; siquidem patriam fuisse *Ti-
ti Vespasiani*, ex sequentibus patebit.
Suetonius in *Vespasiano*: Titus, in-
quit, Flavius Petronius apud Helvetios
diem obiit, *superstitibus* uocave *Vespasia*
Polla, & duobus ex ea liberis, quorum ma-
jor *Sabinus* ad præfecturam urbis, minor
Vespasianus ad principatum usque pro-
cessit. *Polla Nurfiæ* honesto genere
nata, patrem habuit *Vespasium Pol-*

lionem; ubi & Suetonius ait, non longè
Nurfiæ, *Vespasiorum Nurfiæ* gentis
prædium cum villa extitisse, quæ *Ve-
spasia* dicebatur; *Locus*, inquit, etiam nunc
ad sextum milliarium à *Nurfiæ*, *Spoleium*
euntibus in monte summo appellatur *Ve-
spasie*, ubi *Vespasiorum complura* monu-
menta extant, magnam indicium splendoris
familie & vetustatis. Hæc urbs ortu *S.
Benedicti* nobilitata, æternam sibi nomi-
nis gloriam peperit, de quo videat
Leætor Historiam nostram *Eustachio-
Marianam*.

Villa Ve-
spasia.

CAPUT III,

De Montibus, Fontibus, & Fluviiis Sabinorum.

Fiscellus
mons.

Fiscellus mons pars *Appennini*,
Narem fluvium sat. notum
parit. *Plinius*: *Sabini Veli-
nos* accolunt lacus, rosicidis
collibus Nar amnis exhaurit illos, è monte
Fiscello labens. *Varro* rer. rust. l. 2.
*Ovinum semen circa Fiscellum & Tetri-
cam* montes tardius esse, de quarum ve-
locitate in *Originum* Libro *Cato* hæc
scribit: In *Sora*cti & *Fiscello Capræ* se-
ræ sunt, quæ salium è saxo pedes plus sex-
agenos.

Tetricus
mons.

Tetricus mons est unus ex cornibus
Appennini; *Vibio* in *Catalogo montium*,
Mons Sabinorum est, de quo *Virg.*

Qui *Tetricæ* horrendas rupes, mon-
tenque severum,
*Casperiæ*que colunt.

De quo *Servius*: *Tetricus*, inquit, in
Piceno asperrimus, unde *tristes homines*
tetricos vocamus, montemque severum,
proprium nomen montis est, sicut *agri Ro-
seus*; hodiè vulgò nuncupatur *Monte*
negro, quemadmodum *Tetricus* hodiè
Monte di S. Giovanni; ortu *Farfari* no-
bilis. Non ignoro alios *Tetricum* mon-
tem in *Nurfino Agro* ponere, hodiè *la*
Grotta della Sibylla vocitatum: ajunt
enim, ibidem in vastissimo antro, rivis
interluentibus conspicuo, *Sibyllam* ha-
bitasse, & accolis responsa dedisse;

Crypta
Sibyllæ.

verùm hæc nullo fundamento nitun-
tur, utpote, quæ *Albaneam* cum *Nur-
fina Sibylla* confundant; in cujus radi-
cibus & lacus occurrit, subtrili aqua-
rum vultu, & continuus aquarum
fluctibus agitatus, in quo & *Mances*
animasque hominum nonnunquam
apparere fluctantur. sed relinquamus
has fabulas.

Fuerunt & alii montes, quos *R. Gurgures*
mani veteres nominant *Gurgures*, quos
nos in *Reatino* agro *Appennini* partibus
jungimus. Canterius Mons, *Varrone* teste
in *Sabinis*, quem ego alium non fuisse
cenfeo, quam illum, qui hodiè *Monte*
Lionessa dicitur, qui uti asperrimus
& multis locis inaccessus est, ita quoque
ursis lupisque tutam & commodam
habitationem præstat. *Montem* verò,
quem *Frontinus Mutelam*, 20 millibus
passuum *Roma* distitum dicit, ego alium
non dico esse, quam *Montem Ianuarium*,
vulgò *Monte Genaro*, de quo jam sa-
pius mentionem fecimus in præceden-
tibus.

Gurgures
mons.

Canterius
mons.

Mutela
mons.

In *Sabinorum Regione*, quam *Anie-
nem* terminare supra diximus, quinque
sunt celebrioris notæ flumina cum son-
tibus ex quibus originem suam ducunt;
& sunt *Velinus*, de quo jam dictum est;
Telonius, vulgò *Torano*, qui apud *Reate* *Telonius*;

Flumine
Sabinorum;

in Velinum fluvium se exonerat, de quo Ficolophilus tom. 1. c. 12. Rutilius Consul Marium propinquum suum legatum sibi legit, quem assidue commoneat, moram bello utilem fore, & paulisper in Castris exerceri militem oportere tyronem; dolo id eum agere ratus contempsit, seseque in insidias Marforum & univerſum agmen exercitus sui incautus iniecit, ubi & ipse Consul occisus, & multi nobiles interfecti, & octo millia Romanorum caesa sunt; arma & corpora interfectorum in conspectum Marii Legati Telonius fluvius protulit, atque in testimonium cladis erexit; de quo flumine ejusque cursu vide topographiam Sabinorum.

Cladis Romanorum ad Telonium fluvium.

Himella Fl.

Himella fluvius est, de quo supra mentionem fecimus, hodie dicitur *L'Asia*, cujus fontes prope Casperiam oppidum, quod hodie *Aspra* dicitur, esse supra indicavimus.

Farfarius Fl.

Farfarius, quem & *Fabarim* vocat, fluvius Sabinorum est; Virgilius; qui Tiberim *Fabarimque bibunt*. Ubi Servius, *Fabaris etiam ipse*, inquit, *per Sabinos transit, & Farfarius dicitur* juxta illud Ovidii:

Ovid. Met.

Et avane Farfarius inde.

Narve tulit preceps, & opace Farfarius unde.

Hodie *Farfarius Farfa* dicitur, à quo & Monasterium Ord. S. *Benedicti*, *Farfa*, nomen habet nundinis, & archivio reconditorum antiquitatum celeberrimum; qui ex *Montibus Aprutiorum*, ortus longis ambagibus *Farfam* inter & *Eretum Tiberi* se miscet.

Allia Fl. Romanorum cladis à Gallis accepta ceteris.

Allia Sabinorum flumen, quod Livius hisce verbis describit: *Ad undecimum lapidem occurſion Gallis est, qua flumen Allia, Crustumenis montibus præalto defluens adveo, haud multò infra Viam Salariam, Tiberino amni miscetur. estque illud flumen, quod prope Eretum in Tiberim influit, non tam famà Gallorum Senonum, quàm Romanorum veterum infamià cum primis celebre. Ad ripas enim hujus Galli Senones ingentem Romanorum exercitum ad interfectionem deleverunt. Cicero ad Atti-*

cum epist. 9: Majores, inquit, nostri funestorem diem esse voluerunt, Alienſis pugnae, quàm urbis captae. Plutarchus de viris illustribus in M. Furio Camillo; Mox quam Galli Senones relictiſ obparitatem agris suis, Clusium Hetruriae oppidum obsederunt, missi sunt Româ tres Legati, qui Gallos monerent, ut ab oppugnatione desisterent; ex his unus contra jus gentium in aciem processit, & Ducem Senonum interfecit, quo commoti Galli petitis in deditionem Legatis, nec impetratis Romam petierunt, & exercitum Romanum apud Alliam fluvium ecedere, die 16 Calend. Aug. qui dies inter nefastos relatus Allienſis dicitur; Unde & apud Poetas semper infamisti & inauspicati nominis Allia fuit. Virg.

Quosque secans infamistum interluit Allia nomen.

Silius Major & horrificis sese extulit Allia ripis.

Lucanus: . . Cedant feralia nomina Cannæ,

Et damnata diu Romanis Allia fassis.

Restat modò *Blandusius fons* explicandus tantopere ab *Horatio* laudatus; qui ubinam in *Sabinorum* Regione consistat, hoc loco opportune ostendam. Habuit *Horatius* duas Villas, unam, quam supra descripsi, *Tiburtinam*, alteram *Sabinam*; de quo *Suctonius* in ejus Vita: *Vixit, inquit, Horatius, ut plurimum in secessu rivus sui Sabinæ, aut Tiburtini, domusque ejus ostenditur circa Tiburi laculum; Sabinâ valde delectatum, quam oporosiorem etiam divitiis præfert. Cur valle, inquit, permutem Sabina divitiis operosiores? & alibi:*

Nil supra

Deos laceſſo; nec potentem amicum

Largiora flagito,

Satis beatus unicus Sabinis.

Satisque se divitem beatumque prædicat, ob fundum unicum à *Mecenate* in *Sabinis* acceptum. Hunc autem fundum fuisse describit in *epist. 16, l. 1, ad Quinctium*; quam consulta: *Erat vicinus prædio*

Blandusius fons.

prædio Horatiano *fons Blandysius* amœnitate confertus, quem l. 3. Oda 13, hîcse verbis describit:

O fons Blandysie splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hœdo,
Cui frons turgida cornibus
Primis, & Venerem & prælia desti-
nat.

Frustra. Nam gelidos inficiet tibi
Rubro sanguine rivus
Lascivi soboles gregis.
Te flagrantis atrox hora Canicule
Nescit tangere; tu frigus amabile
Fessis vomere tauris
Præbes & pecori vago.

Fias nobilium tu quoque fontium,
Me dicente cavis impositum ilicem
Saxis, unde loquaces
Lymphæ desiliunt tuæ.

Pœta hujus amœnitate loci percitus, sacrificium promittit in *agro Sabino*, ubi villa possidebat ad montem *Lucretilem* & *Vsticam*. Scholias tes in hunc locû ait: *Lucretilis mons est in Sabinis, & Vstica nomen montis & vallis*. Meminit & *fluvii Digentia*, unâ cum vico junctio *Mandela* nomine.

Quid ninnuat curas, quid te tibi reddat
amicum,
Quid pure tranquillet, bonos an dulce
lucellum,
An secretum iter, & fallentis semita
vite,
Me quoties reficit gelidus Digentia ri-
vus,
Quem Mandela bibit, rugosus frigore
pagus,
Quid sentire putas? quid credis, amice
precarî?

Digenti a rivus est ex *Blandysia* suam originem fumens, & *Mandela* pagus est

rivo adjacens; ubi verò hic rivus spectetur, videamus. *Cluverius* cum *Blando* putat eum rivum esse *Digentiam*, qui inter *Farfurum* & *Galantium*, qui hodiè *Rio del Sole* dicitur, & ab ortu ad occasum in *Tiberim* fluit; pagumque fuisse eo in loco, qui hodiè *pagus Muretto* dicitur. Sed ut jam totum *Horatiana* Villæ situm exactiùs exhibeamus,

Dico Villam fuisse in *Monte Lucretili*, quem *Anastasius* in *vita S. Sylvestri* vocat *montem Lucretium*, è regione *montis Soractis*: *Lucretilis* verò mons putatur idem esse, in quo hodiè vicus, vulgò *Monte Libretti*, situs est, sub jurisdictione celeberrimæ familie *Romanæ de Sancta Cruce*. Est hæc villa in levi depressioque faxo posita, quæ *Vstica* dicebatur, ad fontem *Blandysium*, ex quo per *Digentiam rivus* per vallem fluebat, qui *Mandelam pagum* irrigabat, uti ex mappa patebit; & hoc loco teste *Horatio*, alicubi fuisse, arbitror ad *Digentiam fluvium*, *sanum Vacunæ*, de quo supra.

Saluberrimas *Blandysii fontis* aquas fuisse, ipse testatur epist. ad *Quinctium*, ubi postquam situs amœnitarum & fertilitatem, ad rerum necessarium usum descripsit, medicas quoque ejus facultates his verbis decantat:

Fons etiam rivo dare nomen idoneus, ut
nec
Frigidior Thracen, nec purior ambiat
Hebrus,
Infirmitate capiti fluit utilis, utilis alvo.
Hæc latebræ dulces, etiam si credis, amœ-
næ,
Incolonem tibi me præstant Septembri-
bus horis.

Atque hæc de *Sabinorum Regione* sufficiant.

Lucretilis
mons quæ
Digentia
rivus quæ
Mandela
pagus quæ

Ustica na-
men Villæ.

Fanus
Vacunæ

l. x. p. 18.
ad La-
lium.
Amœnitas
Villa Ho-
ratiana in
Sabino.

P A R S IV.

De VOLSCORUM Regno, veterum-
que in eo urbium situ.

CAPUT I,

De Volscorum *situ*, & *snibus*.

Uatio Volscorum Regionem idnectendam censuimus, eo quod *Tarquinius Superbus* primus eam Regionem expugnatam *Latini* juris fecerit, *Latio* adnumeratam, cujus termini sunt. Ab occasu habet *Rutulos* (quorum metropolis *Ardea*). *Asturam*, *Antiurn* ac *Circejos*; Ab ortu *Samnites*; à Septentrione *Montem Algidum*, & *Aquorion* urbem cognominem; A Meridie *Aufones*, quorum maritima oppida *Formia*, hodiè, *Mola*, *Cajeta* & *Fundi*, quae nomina etiamnum retinent. *Martianus Capella* l. VI: *Latio antiquum à Tiberi Circejos usque observatum est fuisse millium passuum quinquaginta longitudine, tam tenues primordio Imperii fuisse radices; colonis saepe mutatis, tenuere alii alius temporibus Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli, & ultra Circejos Volsci, Osci, Aufones, unde nomen modò Latii ad Lirim amnem. Oppida hujus celebriora pulchre recitat Plinius l. 3, c. 5. Antium Colonia, Astura flumen & Insula, fluvius Nymphæus, clostra Romana, Circeji: à Circejis Palus Pomptina est; deinde flumen Ufens, supra quod Tarracina oppidum, Volscorum lingua Anxur dictum.*

Et de *Antio* quidem, de *Astura*, *Clastria*, *Circejis* in primo hujus operis libro, susè egimus; de cæteris verò urbibus *Volscorum* *Oscorum*que, quam tamen unam & eandem gentem esse dicimus, tunc agemus, ubi prius de *Volscorum* origine linguæ nonnihil præmiserimus.

Undè originem *Volscorum* gens du-

xerit, apud Authores controversum est, eò quod nihil cum reliquis *Latinorum* urbibus quid commune habeant. Ego sanè diligenti comparatione Authorum inter se contententium factâ, Dico, hocce populos haud dubiè vel à *Peucetio Oenotri* filio, post *Aufones* expulso hoc loco sedem suam fixisse, vel *Sicanas* à *Pelasgiis* & *Aboriginibus* in *Reatino Sabinorum Agro* *Latio*que profligatos hîc restitisse, *Volsci* Duce, à quo Regio nomen adepta fuit, & *Dionysius* jam sæpè saepius citatus aperte docet. Quod verò idiomate à *Latinis* *Volsci* differant, id equidem mirum nemini videri debet, nisi ei, qui differentes linguarum species ex variorum populorum gentiumque transmigratione exortas ignorat; certum est, uti ex reliquiis nonnullis posteritati relictis patet, differentem à *Latinis* dialectum, neque *Græca*, neque *Latine* omninò congruam, proximam tamen *Sabine* *Volscos* habuisse. Nam ut *Pompejus Festus* ait: *Sublicium* pontem quidam *puant* appellatum fuisse à *Sublicibus peculiari vocabulo* *Volscorum*; Idem, in omnibus ferè antiquis commentariis scribitur: *Obscum* pro *Osco*, ut in *Titinnii* fabula V. *Qui Obscè & Volscè fabulantur*; nam *Latine* nesciunt. Cuncti ferè veteres Authores, qui de *Lingua Latine* origine scribunt, eam *Græcicæ* originis esse tradunt, & *Festo* subscribunt: siquidem *Aborigenes*, sive *Pelasgos* primos *Italie* colonos, *Græcos* fuisse, nemo controversit, & consequenter eos linguam suam unâ cum transmigratione in *Italiam* contulisse, indubium est; quæ barbaræ deinde

Disi-
gui Vol-
scorum.

Lingua
Vollica à
Latina
discrepat.

Origine
Volscorum.

Indige-

Indigenarum lingua commista, ingentem corruptionis labem contraxit. *Latinos* quoque veteres summa vocum penuria laborantes, à Vicinis *Græcis* infinita sumplisse, adeò certum est, ut etiam nonnulli scripserint, Latinam linguam cum *Græca* eandem fuisse, declinatione parùm mutata; verùm de hisce consulenda præter *Dionys. Halicar. tristes Verrii Flacci*, vel *Pompeji Festi* apud *Paulum Diaconum*, quæ ex immani superant naufragio, tabularum videndum quoque *Plinius de Inventione Litterarum*, & *Scaliger in Varronem*, qui tibi integrum *Latinorum* nominum & verborum, quæ *Græcam* linguam sapiunt, Catalogum suppeditabit. Nemini itaque dubium esse debet, Latinam Linguam pleraque sua ex *Græca* suscepisse. Addo tamen ex utriusque Linguae miscella tantò majorem corruptelam secutam fuisse, quantò Linguae erant differentiores, adeò ut vix in veteris Latine linguae dialectis vestigium amplius appareat *Græci* idiomatis. Et tales fuerunt olim Lingua *Sabina*, *Volsca*, *Osca*, de quibus scribimus, quarum nonnulla vocabula ad *Græcas* origines traduci possunt: quædam sunt proprii idiomatis, & à *Latinis* postea assumpta. *Sabinam* primò in *Volscam* & *Oscam* radices suas egisse, tradit *M. Terentius Varro l. IV.* de *Legibus*; indè *Casnor Osceis* & *Volsceis* senex à *Casco*, qui *Sabinis* est vetus; familiarem quoque *Bruttis* fuisse linguam *Volscam* & *Oscam*, *Festus* docet, undè & bilingues vocat, quod *Græce* & *Osce* loqui solitos *Bruttios Ennius* dicat. *Volscos* itaque *Oscosque* conterminos populos dialectum suam in *Siciliam* usque extendisse, ex *Festo* patet; Dialectum tamen *Volscorum* *Oscorumque* nil commune habuisse cum Lingua Latina, *Titinius* poeta vetustissimus, supracitato versu docet:

Qui Osce & Volsce fabulantur; nam Latine nesciunt.
Hinc *Volsci* *Oscique* Martem dicunt,

Maners, teste *Festo l. ix.* & *Meddix* Magistratum, ita *Ennius*:

Summus tibi capitur Meddix, occiditur alter

Famel Osceis, apud eundem, servus; Undè postea *Latinis* famulus, uti *Varro* tradit *l. de Leg.* Hoc pacto ex *Festi* notatione *l. ult. Oscorum* Lingua *Ungulorum* significat Anulum; *Vesja* plautum, *Maras* Dominam, *Mulla* pornam, *Pipatio* clamorem plorantis; *Sollum*, totum & solidum, *Masius* mensem Martium; *Dalivum* insanum; *Pitpit*, quicquid; *teoraps*, *πέρρες*, *Oice* petora. Undè *petorion* Curus quatuor rotarum; Undè teste *Strabone*, posterorum *Oscorum* dialectus manet apud *Romanos*, qui subindè eorum vocabulis in *Scenis* & *Carminibus*, fabulisque utuntur.

Misit non ita pridem inscriptionem perantiquam ex *Sicilia* Pater *Alidis* Societatis nostræ Sacerdos, cujus verba & nomina cum nemo ex iis, qui antiquarum inscriptionum investigationi incumbunt, intelligeret, eam mihi enodandam transmisit, quam & cum diligenter examinarem, eam *Oscorum* idiomatis stylum sapere comperi, & statim id quod erat, prisecam *Volscorum* *Oscorumque* epigraphen esse subsolseci; Cum nomina & voces nec ad Latinam, nec ad *Græcam* accederent, sed medium quid inter utramque tenerent. Inscriptio autem hæc est.

ΣΤΕΝΣ ΚΑΛΙΝΣ ΣΤΑΤ.
ΤΙΗΣ.
ΜΑΡΑΣ ΠΟΜΕΤΙΕΣ
ΝΙΨΜΣ ΔΗΙΣ
ΜΕΔΔΙΣ ΟΥΠΣ ΝΣ
ΕΙΝΕΙΜΤΩΣ ΤΟ ΜΑ-
ΜΕΡΤΙΝ
ΑΠΠΕΛΛΟΥΝΗ ΙΣ Ο.
ΚΟΡΟ.

Volsce & *Osca* vocata.
Maners.
Meddix.
Famel.
Ungulorum.
Veia.
Maras.
Mulla.
Pipatio.
Sollum.
Masius.
Dalivum.
Pitpit.
Petores.

Inscriptio *Volsca* lingua in *Sicilia* reperta.

Hæc est inscriptio, quam nos in rigore, sine ulla paraphrasi, *Oscorum* nominum hinc indè ex vetustissimis Authoribus collectorum subsidio sulci, sic interpretamur.

Volsca lingua ex Græca & Latina corrupta.

Volsca & Sabina nomine à Latinis.

*Generose Kalini Statie
Domine Pomatie, Nymphæ sacre
Magistratus Vpsentinus
qui Marti, sive bello præest,
Apollinis conjugii.
Explico singula.*

A. 600. **Ξ TENIZ.** fortitudinem *Ofis* significare, *Maussacus* in *exotericis* docet, idque à *Græco* derivat $\xi\tau\eta\zeta$ fortis sive verò id nomen fuerit substantivum, sive adjectivum, certè nihil aliud significare videtur, quàm robor, fortitudinem, vires, undè $\delta\delta\omega\epsilon\eta\zeta$, $\alpha\delta\omega\epsilon\eta\zeta$.

*Axiu' uobis
satis.* **KALINIZ.** Nomen proprium *Deæ*, cujus sæpè apud *Aristophanem*, & *Pindarum* mentio fit, $\delta\epsilon\sigma\theta\tau\epsilon\kappa\alpha\lambda\delta\lambda\alpha\zeta$, id est, à pulchritudine haud dubiè deductum.

Ab' uobis. **Ξ TATTIHZ.** Cognomen videtur esse, & idem significat, ac *Stativa*, quo modo *Iovem* quoque *Stativum* vocant, certo alicui loco astrictum, tanquam *Genium* tutoremque loci, & *Averruncatorem*.

*2872.
syr.* **MAPAZ.** Dominam indicat, hac enim voce Dominam notabant *Volsci*, quam ab *Hetruscis* mutasse videntur. *Panos* quoque Dominam vocare *Maras*, ex versibus *Pœnicis Plauti* docetur, forsàn à veteri *Phœnicum* lingua, qua verè *Chaldaica* fuit, deducto *cymo*; nam & in hunc diem *Syri* olim *Phœnices* dicti, per *Mar* vel *mor* Dominum, per *Martam* verò dominam significant.

*Ab urbe
Pometia
Volscorum
metropoli.* **ΠΟΜΕΤΙΕΞ.** *Pometie*, qua vetustissima fuit urbs, metropolis *Volscorum*, uti postea dicitur, quam *Tarquinius Superbus* divitiis & viribus potentem post victoriam contra *Volscos* obtentam destruxit; à qua in hunc usque diem *Campi* inter promontorium *Circejan* & *Tarracinum* seu *Anxur*, paludibus offusi, dicuntur *Pometini*, uti paulò post trademus. Hac destructa *Incolæ Suesfan Avuncorum*, qua & *Suesia Pometia*, à destructa *Volscorum Pometia* dicitur, se contulerunt, teste *Dionysio*.

A. 614. **ΝΙΨΜΞ ΔΗΙΙΣ.** Prima vox

imperitâ manu *Scriptoris* transpositis literis idem est ac **ΝΙΜΦΙΣ ΔΗΙΙΣ**; id est *Nymphæ* diving; hic autè error factus in veterum inscriptionibus occurrit, nunc omisiss, nunc additis, nunc transpositis literis: *Litera Ψ*. videtur vetustate temporum attrita, Φ fuisse.

ΔΗΙΙΣ, *Divina*, *sacra*, è *Græco* $\delta\iota\delta\varsigma$.

ΜΕΔΔΙΞ. *Medix*; *Oscâ* seu *Volsca* lingua idem quod *Magistratum* significare, supra ex *Ennio* probatum fuit.

ΟΥΠΞΕΝΣ. Est fluvius in *Volscorum* Regione, *Pometinos* campos irrigans, qui & in hunc usque diem *Vpbens* dicitur, scaturiensque ex montibus *Setinis*, juxta *Tarracinam* in mare devolvitur; de quibus vide *Cluverium* de *Latio*, & *Volscorum* Regione.

ΕΙΝΕΙΜΤΩΞ ΤΟ. Hæc verba, quantum colligere licuit, idem sunt, ac $\epsilon\iota\sigma\eta\varsigma$ *enissus*, quo veteres, ut *Maussacus* in *Exotericis* docet, præsidem significabant, & à *Græco* $\epsilon\iota\sigma\eta\eta\varsigma$ facile deduci potest, quasi diceret, insistens, forsàn $\epsilon\iota$, hic, & $\eta\mu\epsilon$, enim, quasi diceret, hic enim $\epsilon\iota\sigma\eta\varsigma\tau\omega$ præest; sed hæc mea sunt conjecturæ.

ΜΑΜΕΠΤΙΝC. Vox est *Volsca* linguæ, qua bellum, vel *Martem* exprimebant, quasi diceret, hic enim præest *Marti*, sive bellicis rebus; *Mamertem* enim *Volscorum* lingua *Martem* significare, supra ex *Festo* docuimus; Undè & *Mamertinum fretum Siculum* nomen à *Volscis* vicinis inditum, quasi diceret, ob turbulentum motum, *Martiale*.

ΑΠΕΛΛΟΥΝΗ. *Apollini*, corruptè omnia, uti fieri assolet in veterum linguarum formis.

ΙΞ ΟΚΟΡΟ. Conjugii, estque *Græcæ* originis; dicuntur $\iota\sigma\chi\alpha\sigma\epsilon\gamma\iota$ omnes illi, qui ejusdem & floridæ ætatis sunt, & conjuges dicuntur, à mutua, qua perpetuò fruuntur, familiaritate.

Atque

Atque ex hisce luculenter patet, alium hujus inscriptionis sensum esse non posse, quam quem supra posui, salvo tamen peritorum doctorumque judicio. Siquidem Nympham hanc *Εὐχέλω νῆι κερδίσλω* ob fortitudinem pulchritudinemque Nympharum numero adscriptam à Pometino Magi-

stratu ad *Ufentem* tanquam *Apollinis* conjugem, cultam fuisse inscriptione docet, quam destructa jam *Pometiæ* ex posteris exul nonnemo in *Siciliam* ap- pulsus huic lapidi incisam, ejus honori & memorie extare voluerit. Sed jam propofitam nobis materiam prosequamur.

CAPUT II,

De Volcorum oppidis *Mediterraneis*.

Sive re-
gione Vol-
corum.

DIximus jam supra, *Volcorum* fortem viribusque potentem Regionem, à *mari Tyrreno*, ex ortu, ad *Marfos* usque & ad *Lacum Fucinum*, & ex Septentrione ad ipsos *Aegros*; & ex Meridie ad *Aufones*, & *Anuricos*, terminos suos extendisse; de quibus jam paucis, & quoad fieri poterit, brevibus verbis agemus, ne quicquam hoc loco omisisse videamur.

Pometia
Sueffia
Volco-
rum me-
tropolis.

Volsi itaque Septentrionem versus cum *Marforum* Regione terminant, quam adscitis *Hernicis Tarquinii Superbus* expugnavit, unà cum *Pometia Sueffia Volcorum*, è cujus manubiis *Templum Iovi Latiari* in *Monte Albano* excitavit; Hujus enim coloni, jam exules *Sueffiam Auruncorum* ultra *Lirim* migrarunt; de quibus in sequentibus plura.

Oppidum
S. Germani
Cenobii
Castellanæ
Principale
ordinis D.
Benedicti
clarum.

Occurrit modò, ultimum in *Via Latina Volcorum* oppidum *Casinum*, præclara civitas *Latinorum*, uti *Strabo* dicit, novissima, hodie oppidum *S. Germani* dictum cum *Cenobio Divi Benedicti* commemoratione nobilitato; Quod uti olim *Silio* teste, Nymphis habitata *Casini* rura dicata, fuerat; ita ad *Sancti Benedicti* adventum, Idolorum destruc-tis aris, in gloriosissimam sacrosancti ordinis *Benedictini* Sedem evasit; ex quo tanquam ex fecundissimo *Monastice Religionis* seminario, undiquaque doctissimi, nec non sanctitatis fama celeberrimi viri prodierunt.

Scriptio
Monasterii
Castellanæ.

Cenobium admirandis à Sanctissimo Patriarcha *Benedictò* ibidem gestis om-nibus seculis memorandum, unica dicti

Ordinis sedes, in altissimo monte fir-tum suum habet, undè à fulminibus quotannis in id irruentibus, maximè infestatur. In illo cella *S. Benedicti* ad-huc monstratur, una cum mensura sta-turæ ejus, enormis altitudinis; Biblio-thecam Manuscriptorum copia locu-pletiorè nullibi me vidisse memini. Ad-jacet paulò infra, alia *Cœnobii* fabri-brica, in quam veluti in sacrum quendam recessum, à negotiis & curis Ordinis des-sellus *S. Patriarcha* se recipere solebat, in qua & *S. Ignatium* Societatis fundato-rem, ad *Divinam* influxus gratiæ uberius ea in solitudine participandos, & ad pro-felici Ordinis à se instituti successum, Deo supplicandum, se recepisse serunt, ubi & unius ex Sociis suis defuncti ani-mam, inter Angelorum manus in cœ- lum evolare divinitus cognovit. Di-cuntur & in vicino & altiori monte in-gentia rudera adhuc videri, quæ putan-tur *Apollinis Templum* fuisse, quod *Divus Benedictus* destruxerat. Ex hoc loco per *S. Germanum* versus ortum tenden-tibus, mox occurrit vetustissima Vrbs *Atina* in monte ad *Lirim* posita, teste *Virgilio*: *Atina potens Tyburque super-* Atina vrbs
veter.
bum. Hæ enim Vrbes jam ante adven-tum *Æneæ*, potentes, à *Turbo Rutilo-*rum Rege in fucursum contra *Latino-*rum Regem ad vocatæ fuerunt; tandem *Romanorum* colonia sub *Claudio Nerone* facta fuit.

S. Ignatius
in eadem
solitudi-
ne oravit.

Atina vrbs
veter.

Sora.

Atina decem millibus passuum distat *Sora*, *Romanorum* pariter colonia, que tempore *Hannibalis Romanis* trucidatis

tis colonis, defecit ad *Sannites*: victa tandem fuit deinde à *M. Putilio*, & *Cn. Sulpitio* Coss. ac *Sannitibus* securi percussis eò deducta fuit nova colonia, *Livio* teste. Hodie Ducatus celeberrimi nominis familiae Pontificiae *Boncompagne* patet, ob summam in Republicam Christianam Pontificis optimi *Gregorii XIII* merita à Rege *Hispaniarum* in feudum datus; situm habet deliciosissimum, camporum feracitate insignem; *studio Liri* adluitur, quem summis laudibus *Cicero* in suis *epistolis* prosequitur. Altissimum montem sibi vicinum habet, ab oppido vicino, *Monte di Tesebio* solo dicitur, ex quo *CrySTALLINAM* glaciem in mensarum delicias, æstivo tempore deportant. De hoc monte cum plura admiratione digna referri audissem, cum assumptis focus ascendi, & quod in supremo montis aditu de ventorum violentia audieram, verum esse cognovi; tantos enim in angiportu montis, ventorum furores expertus sum, ut comitibus manibus pedibusque innixis, ne stantes ventus abriperet, incedendum fuerit; aiebantque comites, non sine summo circumiacentium locorum detrimento, subinde integros caprarum greges, ventorum vi abreptos fuisse. Eluctati tandem ex *Aeolis* gurgustis plantitiem montis pacendis pecudum gregibus, armentisque boum vaccarumque per commodam, sub limpidissima spirantis aëre amœnitate offendimus; ubi ex Meridie amœnissimus, quæ mare quæ terra patet, prospectus dabatur; Ex *Borrea Lacus Fucini* longè latèque exporrecta facies; ex reliquis plagis altissima montium juga, urforum serarumque latibula, quæ montana planities concludebatur, spectare licebat. Accessimus tandem montem glaciali crystallo uberrimum miro Naturæ artificio constitutum. Mons est in modum inverfi conus, seu turbinis excavatus, in turbinis ultimo fundo ingens foramen videtur, per quod pluvie & nives veluti per infundibulum, quoddam in profundissi-

Mons Soranus, quæ nuncurabiliis.

Mira montis constructio, ex quo crySTALLINAM educuntur glaciæ.

mam longè latèque exporrecta *Cryptam* monti subiectam exonerantur; intra quam paulò infra in eam aditus patet, quam cum introissemus, totam quantam stiris *CrySTALLINIS* prægrandis molis, ex fornice pendentibus conferentam, infra quoque tantam glaciæ abundantiam invenimus, ut toti *Italiae*, ad glaciæ nivisque commocatum sufficere posse diceres. Glaciæ inftar purissimi crystalli limpidissima est, ex qua statim omnis generis pocula fiunt; intra quæ vinum infusum protinus tam intenso frigore imbuatur, ut id sensus yix tolerare queat, uti codè in loco nos experientia docuit. Est & in vicini montis fummitate pratium quoddam, in quo totius anni decursu flores, ob insignem aëris, qua pollet, temperiem, colligi dicuntur. *Flumen Liris* urbem aluens non aliis nisi truttis confertissimus est. *Ager Soranus* plurimum damni, ex terræ motu, anno 1654 passus est, terra multis in locis in voragine subfidente. Sed hæc de *Sora* fat dicta sint.

Euntibus postea versus Occidentem tribus millibus passuum occurrit oppidum, & *Ducis palatium*, quam *Insulam* (*Isola*) vulgò vocant. hanc ego quicquid *Cluverius* contra sentiat, *Veterem Interamnam* esse dico; hic enim *Fibrenus fluvius* in duo veluti brachia divaricatus *Insulam* utrimque in horridas catadupas præcipitatus constituit, quibus paulò infra unitis brachiis, & nomine relicto in *Lirim* exoneratus, unus cum eo & nomine & re fluvius, cursum suum versus *Campaniam* prosequitur; cuius amœnitatem pulchrè sanè *Cicero* libro de *Legibus* describit sub forma dialogi, *Atticus*, & *Marco* interlocutoribus. *Atticus*: *Visne*, inquit, quoniam & satis jam deambulatum est, & tibi aliud dicendi initium spondendum est, locum mutemus, & in *Insula*, quæ est in *Fibreno* (nam id opinor illi alteri nomen est) sermoni reliquo demus operam sedentes. *Marcus*: quoniam si verum dicimus, hæc est mea & fratris mei

Multitudo non succerrate.

Præter fluvium etiam hys.

mei germani patria, hic enim orti stirpe antiquissima sumus, hic sacra, hic genus, hic majorum nostra vestigia, quid plura? hinc vides villam, ut nunc quidem est, lautiis edificatam patris nostri studio, qui cum esset infirma valetudine, hic ferè etatem egit in literis. Sed hoc ipso in loco, cum avus videret, & antiquo more, parva esset villa, ut illa Curiana in Sabinis; in hac me scito esse natum. Atticus Sed ventum in Insulam est? Hac verò nihil est antonius; ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & divisus equaliter in duas partes, latera hæc alluit: rapideque dilapsus citò in suum confluxit, & tantum complectitur, quod satis modice palestra loci, quo effecto, tanquam id habuerit operis & muneris, ut hanc nostram efficeret sedem ad disputandum, statim se precipitat in Lirim, & quasi in patriciam familiam venerit, amittit nomen obscurius, Lirimque multo gelidorem reddit; nec enim aliud hoc frigidius flumen attingi, cum ad multa accesserim, ut vix pedè tentare id possim. Hic sanè adeò scite hæc Insula describitur, ut de ea amplius dubitare nemo debeat, sub eadem prorsus facie quæ etiam nunc cernitur. Sed jam ad alia progrediamur.

Fregelle
opp. Hic *Fregelle*, olim urbs florentissima, cum à Romanis defecisset, diruta, & ad vicum jam usque à Strabonis tempore reducta. Ea nunc sive ex ruinis ejus extructum, *Pons Corvus* oppidum exillimatur; Silius: *Et que fumantem texere giganta Fregelle.*

Aquinum
urb. Sed ut ad iter à *Casino* occeptum revertamur, à *Monte Casino* versus lavam tendentibus, occurrit nobilissima urbs *Aquinum*, ortu *Divi Thomæ Aquinatis* celeberrima *Melpha Flavio* irrigua; cui non procul abest in alto montis vertice *Rupes sicca*, vulgò *Rocca secca*; ubi & in hunc usque diem incunabula *Divi Thomæ* ostenduntur. Porrò progredientibus occurrit *Arpinum M. T. Ciceronis*, nec non *C. Marii* natalibus fama supra æthera nota civitas, quæ indigenæ tantoperè gloriantur, ut in hunc usque diem ob *Ciceronis* tanti municipis popularisque honorem tres literas M.

Rocca secca.

Arpinum
patria Ciceronis. Cujus Marius Arpinus.

T. C. pro signo publico scribant. Eusebius in Chronolog. l. II: Cicero Arpini nascitur, matre Helviâ, patre Equestris ordinis ex Regio Volcorum genere. Vide Plutarchum in vita Ciceronis, & Valer. Max. l. 2, c. 2, de Cajo Mario Arpinate: Iam, inquit, C. Marius maxima fortune lucratio est; omnes enim ejus impetus tam corporis, quam animi robore fortissimè sustinuit. Arpini honoribus judicatus inferior, Questuram Romæ petere ausus est; patientiæ deinde repulsarum irrupit magis in Curiam, quam venit. Itaque ex Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tanquam fastidendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, Iugurtham Regem ante currum egit, qui Teutonum Cimbrorumque exercitus delevit, septies Consul. A Sorâ & Interamna non nisi septem passuum millia distat.

Post Soram ad Lavam spectatur, *Casino* *S. Joannis*, in quo *Divus Thomas* profugus à parentibus, ejus in Religione ingrediendi propositum impendentibus, veluti captivus detentus fuit; ubi post impudicam sceminam titione abactam, Virginitalis postmodum illibatam florem Dei beneficio per Angelum ejus lumbos præcingentem, in egregii facinoris meritum adeptus est. Spectatur non procul hinc *Turris*, intra quam *Celestinus V* Papa, post abdicatum Pontificatum à *Bonifacio VIII*. Pontifice inclusus ultimum diem suum obiit. Sequitur postea *Frusino* cujus in primo Libro mentionem fecimus, urbs antiquissima, quam nonnulli *Volsis*, alii *Hernicis* adscribunt, ab utroque populo nunc expugnata, nunc recuperata. *Frusinonem* sequitur *Ferentinum*, de quo alibi, & monti affixæ *Verule*, ubi dicitur adhuc exstare sepulchrum *S. Mariæ Salomes*, matris *S. Joannis Evangeliste*, quam filium *Roman* secutam ibidem obivisse, Archivium *Verulensium* tradit. Sequitur postea *Anagnina* vetustissima *Hernicorum* urbs, patria *Bonifacii VIII*: ubi & à Gallorum exercitu, *Sciara Duce*, in captivitate abductus, tandem

Casino
S. Joannis

Turris
Cremata

Frusino

Ferentinum

Verule

Anagnina

Rome in Castro S. Angeli satis cessit.

His jam ordine recensitis, iter profecti, & Signia, & ceteris oppidis alibi descriptis, Coram & Velitras, haud ignobilis *Volscorum* oppida, appulimus, quorum illud à Corace, fratre Tiburti & Cailli fundatorum Tiboris, conditum fuit, 425 annis ante *Romam* conditam, cui prægrandis origo aquarum adjacet, ex qua immensis sumptibus per Aquæductus passim adhuc in Romanis campis obvius 36 mille passibus aqua deducta fuit; de quo vide *Frontinum*.

Velitra.

Velitre natalibus C. *Oclavii Oclavie* donius fundatoris clarum à *Scriptoribus Romanarum* historiarum *Volscorum* oppidum, dicitur, teste *Stephano*: Βελίτρα πόλις Ἰταλίας, Ρώμης ὄχι δὸς τῆς πόλεως, ἢ Φησι Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάδων, ἢ ἕκατ' ὄν ἐξ ὁμοιωτικῆς τῆς ἄρας ἑταδίας. id est, *Velitra Civitas* Italiae, à *Roma* haud amplius, quam 174 *stadiis* distantis, hodie ab ea 24 milliaria *Romam* numerantur. Fuisse autem olim Urbem oppidò populosam & opulentam ex sequentibus constat. Unde primò ab *Anco Martio*, quarto *Romanorum* Rege expugnata, deindè à *Martio Coriolano*, qui *Volscos*, *Dionysio* teste, cum exercitù alacriter adortus, magnam reportavit prædam, & urbe eorum obsessa, fossisque & valle cincta occupatis sub dio campis ad murorum oppugnationem se adinxit; de sæva pestilentia, quæ incolarum numerum ita exhaust, ut vix decima pars hominum superfuert. Tanta, inquit, *Dionysius*, repente *Volscos* invasit pestilentia, quanta nullibi, nec apud *Græcos*, neque *Barbaros* fuisse narratur, nulli parcens ætati, nulli conditioni nulli sexui sive in debiles, sive in validos incidere; cujus cladis magnitudo satis liquere potest ex nobilitate ejus gentis urbe *Velitra*, quæ magna prius & populosa, sic tum exhausta fuit, ut decima tantum incolarum pars reliqua permanferit, ceteris

Pestilentia
sæva.

omnibus extinctis, quæ eandem, quæ huic calamitati superfuert, Legatis missis, desolationem patriæ conquesti, se & sua dederunt in potestatem populi *Romani*. Nam & antè colonos acceperant à *Roma*, ideòque tunc iterum novos submitti in vacantes agros postulabant. Hodie pariter natalibus Eminentissimi *Cardinalis Ginetti* claret, agrum habens omnium ad victum necessariorum rerum ubertate fecundum. De origine *Domus Oclavie*, quæ inde originem suam traxit, vide *Historiam* nostram *Eustachio-Marianam*. Hinc *Volsci* ulterius progressi, veluti tunc quodam intra *Latii* viscera adacto usque ad *Aequos* ipsos monticos penetrarunt; de quibus in primo hujus operis libro fat egimus.

A *Velitre* versus *Meridem* tendentibus, primò occurrunt *Suessæ Pomætiæ* ruinae, quæ destructa à *Tarquinio Superbo* urbe amplissima adhuc superunt, de quibus in sequentibus fusius. Hoc oppidum sequitur *Norba*, monti scopoloso imposita, hodie vulgò dicta, *Norma*, sub quo fontis ille, *Nympha* dictus scaturit, ex quo *stivius Nymphæus* inter *Antium* & *Circejos*, in mare exoneratus nomen sumit. Hæc ab *Æmilio Lepido*, *Appiano* teste, lib. 1. *Civil. bellorum*, expugnata, tantum terrorem, indignationemque indigenis attulit, ut quidam suamet manu, nonnulli mutuis vulneribus ceciderint, alii laqueis se præfocarent, obturatisque foribus ignem tectis subdidierint, quorum conatum fortuitus ventus adjuvit in tantum, ut præda repentinò incèndio absumpta fuerit.

Norbam paulò post *Setia* sequitur, vulgò *Sexæ* dicta, olim *Volscorum* oppidum paludibus *Pontinis* impositum, colonia *Romanorum* illuc deducta, *Vellejo* teste, octavo anno post urbem à *Gallis* captam; anno post *Romam* conditam 373, ante *Christum* 380. Inter cetera rariora, vinum *Setinum* maxime celebratum fuit à *Strabone*, *Horatio*, *Martiali*, *Juvenali* *Satyrâ* 5.

Æquorum
novissime
oppida
Volsces
olim per-
bant.

Suessæ Po-
mætiæ.

Norba.

Setia, Sexæ
vulgò.

Cras

Cras bibet Albanis aliquid de montibus, aut de Setinis. - -

Pendula Pomptinos qua spectat Setia campos,

Exigua vetulos misit ab Vrbe cados.

Dixit *pendulam*, quia in montium iugo, quod iuxta Pomptinos Campos, de quibus paulò post, & *Aluram* usque *flumen*, & *Sermonetam* Ducis *Cajetani* sedem protenditur, atque ex ora ejus tanquam ex crepidine quadam, in subiectam paludum Pontinarum planitiem, in *Circejum montem*, *Insulamque Pontiam*, cœteraque adjacentes, quæ longè latèque patet mare, prospectus datur longè amœnissimus. Ascensus hujus montis asper est, ad quem per vias in modum cochlidis stratas, ad summitatem ejus pervenitur, sub cujus pede, multiplici fontium scaturigine, celebris ille apud Veteres *Vfens fluvius* originem suam su-

mit, qui post quindecim milliarium decursum prope *Tarracinam* mari miscetur, per quam & naviculis, seu potiùs lintribus, quas *Santalas* vocant, per flumen tranquillissimum nullis catarractis, aut aquarum turbiniibus, agitata amœnissima sane via sub arborum umbris, *Setiam*, & hinc *Tarracinam* ascenditur descenditurque. Sed de hisce quàm fufissimè in sequentibus. Post *Setiam* antiquissima Urbs, *Privernum*, occurrit, vulgò *Piperno*; de qua plena sunt veterum scriptorum monumenta, quæ collecta vide apud *Chverium*. Distat hinc proximè Cœnobium, vulgò *Fossa nova*, in quo *Divus Thomas Aquinas*, dum ad *Lugdunense* Concilium vocaretur, dum *Canticisque* *Canticorum* exponendis incumberet, diem ultimum piè & sanctè obiit.

Marialis
l. 2. v.
epigr. 112.

LIBER IV.

AGER POMPTINUS.

hoc est

De *Pomptini Volsorum Agri* antiquitate, ejusque memorabilibus, Urbibus, Fluvijis, Lacubus, & tandem de *Pomptinarum Paludum*, ad meliorem frugem revocandorum modo, ratione & industria.

P R Æ F A T I O.

Esco sanè que noverca versum humanarum cardines fortuna verset, ut ille quanti sunt præstantiores, & ultra communem humani ingenii terminum sublimes, tantò semper majores difficultatum & contradictionum scopulos experiantur. Quod uti in omnibus nullo non tempore admirandorum moliminum exhibitis speciminibus verissimum est, ita & in *Pomptinarum Paludum* ad meliorem frugem reductione maximi sanè momenti negotio hodiè usu venit.

Bonificatio
quid sit

Cum itaque haud ita pridem, in dicto negotio, quam Bonificationem vocant, non exigua exorta fuisset inter Arbitros controversia; non defuere, qui negotium utpote humanis viribus longè superius, quasi conclamatum tenerent; contra alii tantam abesse, ut in eam sententiam induci se sinerent, ut potius argumentis validis possibilitatem facti contrarie partis factioni omnibus modis persuadere conati sint. In hac dissentientium partitione delitatione, dum litis decisor inquiritur, tandem ad me jussu Cardinalis Pamphili, dicti Astalli, sub Innocentio X, P. M. totius deferretur controversie materiae iudicium, litisque decisio. Et tametsi non mihi tantum arrogem, ut aut auxilium consiliumque meum in tam lubrico & pleno aleæ opere quicquam me præstare posse patem, cum tamen ita mihi natura comparatione sit, ut nihil homine dignius existorem, quam si quemadmodum in iis patissimum rebus, que bonum publicum spectant, queque ob summam atque ineditabilem difficultatem hujus presentis materiae instituto tandem decidendo sunt, ingenii vires experiri. Hisce calcariibus adactis, opus aggressus sum, in quo conficiendo, si spes me sefellerit, vel in ipso conatu laudem me inventurum confido. Ne verò in adeo intricato negotio præcepta formarem iudicium, aut, ut dici solet, nude theoriæ tantummodo intentus inconsultis quicquam definirem; ante omnia, ipsam mihi *Pomptinam Regionem* adeundam ludrandamque duxi: ut explorato prius totius situ, natura, proprietate, deinde omnibus antiquitatum recessibus discessis, singulisque cum iis, que circa eandem dissimile argumentum, in diversis Europæ partibus jam dubio observarant, combinatis, quid tandem optimum factum videretur, concluderem. Quod etiam hoc meo ratiocinio pro mei tenuitate ingenii præstandum existimavi.

De Pomptini
værie sita

CAPUT I,

Qua Regionis Pomptinae tum veteris tum modernae
suis describitur.Pomptinae
regionis
sitw.

Ntra cum veteris Latii distri-
ctum, qui ab ortu Solis *Amaseno* fluvio & *Auxure* oppido
celeberrimo, modo *Terracina*; à meridie mari *Tyrrheno* & *Circejo* promontorio, vulgò *Monte Circello*; ab Occidente *Astura* fluvio; à Septentrione denique *Norbanis* *Setinisque* montibus terminatur, ingens continuo sespectandam exhibet illa, nullis non veterum scriptorum monumentis celebrata *Planities Pomptina*, sive *Ager Pomptinus*, à *Pometia Suisis* *Volscorum* Colonia ac Metropoli sic dictus, ab amplitudine, amœnitate, rerum omnium proventus, nec non populorum frequentia, omnibus retrò saeculorum curricula commendatissimus; quem *Alb. Leander hortum Latii*; *Halicarnassensium*, quod Urbi summam vini præstantissimi, exquisitissimi frumenti, leguminum, sicuti & omnis generis fructuum copiam præberet, horreum & penuriam *Romanorum* appellat. *Plinius* ex relatione *Mutiani* ter Consulis olim 23 oppidis habitatum asserit. Quorum *Pometia* princeps, ad *Asturam* fluvium sita, in parte Occidentali regionem terminat, reliquæ vel ad Montes, uti *Norba*, *Nympha*, *Subno*, ex parte Septentrionali; *Sermoneta*, *Setia*, *Privernum*, *Pontia*, ab Ortu *Anxur*, & *Lentule*, *Capene*; à meridie *Circeum*, *Astura*, *Clostra*; reliqua mediterranea, cum earum nomine præter *forum Appii* non memorantur, vel terræ motibus, vel inundationis violentia temporum successu, ut postea dicitur, periisse credibile est. Totus Ager binis iisque vastissimis & nativis constat lacubus, quorum unus *Circejo* promontorio vicinus, piscibus refertissimus, olim dicebatur *Pometianus* ab Urbe *Pometia*, eidem

propinquus, qui & hodie *il lago de Fogliano* dicitur. Alter *Pontinus* ab urbe *Pontia* sic appellatus *Vfenti* fluvio & *Amaseno* adjacens, qui tamen limo ex vicinis montibus adaucto ita sensim obstructus fuit, ut præter longè latè-que stagnantes aquas nulla hodiè præbeat veteris & nativæ paludis indicia. Porro præter innumeros quæ torrentes, quæ rivus, qui ex montium fimbriis continuo scaturiunt, tota planities quatuor præcipuis amibus rigatur, *Astura*, *Nymphæo*, *Vfente*, *Amaseno*. *Astura* ex *Coranis* montibus emergens, *Pometiamque* lambens, tandem inter *Circejum* promontorium & *Antium* mari sese infinuat. *Nymphæus* ex *Norbe* montibus & lacu *Nymphæo*, ad quorum radices situs est, per *Pometinum* agrum medium cursum urgens, tandem inter *Asturam* & *Circejum* promontorium mari illabitur; *Vfens* ex *Setinis* montibus originem nactus, atque post duodecim millium passuum decursum *Amaseno* ex *Privernate* agro oriente auctus, juxta *Anxur* sive *Terracinam* in mare uti & hodiè, egerebatur. Tantæ autem *Halicarnassensium* & *Tacitus* cum referunt fertilitatis fuisse, ut *Lacedæmonii* ob *Lycurgi* asperiores leges alias colonias quaesituri, dum hujus littora prætervecti, ac maris nausea fracti exscenderent, hunc ob bonitatem, delicias, atque uberem rerum proventus veluti divinitus sibi concessum locum præ omnibus aliis inhabitandum elegerint, quem & *Feroniam* à rerum quas producebat copia nuncupabant; Undè & postmodum *Junonis Feronie* nomen manserit. Nam ut *Deorum* eos illuc conducendum muneris quovis modo responderent, templum, cujus haud obscura vestigia tribus à *Terracina* passuum millibus distita conspiciuntur, in honorem

4 Pomptinae
sitw. cs.

Pometia.

Pomptinam
Cypidaro
interium.De Lacu
agri Pomptini.

Lacedæmoniorum hinc sedes.

Juno Feronia.

norem *Iunonis*, quæ *Iovis* imberbis tunc tempore *Auxure* culti foror habebatur, in sylvâ quadam, teste *Cornelio Tacito* extruxisse feruntur. Quod postea ab *Hannibale* in *Africam* redeunte spoliatum vastatamque *Silius Italicus* lib. 13 his verbis describit:

Optato letus abitu jubet, itur in agros,

Dives ubi ante omnis colitur Feronia luco,

Et sacer humectat fluvialia rura Capenas.

Fama est, intactas longævi ab origine Fauni

Crevisse in medion, congestis undique donis

Immersum per tempus opes, Iustriæque relictum

Innumeris aurum solo servante pavore. Hæc avidas mentes, & barbara corda rapina

Polluit, atque armis contempta pectora divion.

Atque hæc est brevis veteris *Regionis* situs descriptio.

Hodiè eosdem prorsus fluvios, eisdè lacus, eisdem urbes retinet, præter mediterraneas nonnullas maritimas, temporum injuria destructas. Verum cum in sequentibus de hisce fufius simus tractaturi, relictiis ambagibus recto tramite propositam nobis materiam prosequamur.

CAPUT II,

Exsiccationem Paludum Pontinarum nullis non seculis tentatam & absolutam.

23 Oppida in Agro Pontino inundatione deleta.

Erte præcis temporibus fortè *Aboriginum*, totum hunc tractum fuisse habitatione frequentissimum, id est, 23 oppidis cultum, *Mutianus* ter Consul, *Plinio* teste, tradit; nescio tamen quo fato factum sit, ut repentina validæ inundationis illuvies & campos & memoratas urbes ita deleverit, ut nè vestigia quidem suæ vetustatis reliquerint, ut proindè tam memorabilem eventum non sine ratione inter præfici temporis prodigia adnumerarit *Plinius* Lib. 3, c. 5, his verbis: *Circeji quondam insula immenso quodam mari circumdata, ut creditur ab Homero, at nunc planities mirum est, quod de hac re tradere hominum notitiæ possumus. Theophrastus Circejorum Insule mensuram ponit stadia 80, in eo volumine, quod scripsit Nicodoro Atheniensium magistratus, qui fuit Urbis nostræ quadragesimo sexagesimo anno. Post eum annum accessit Italiæ aliud miraculum à Circejis, palus Pomptina est, quem locum 23 Urbion fuisse Mutianus ter Consul prodidit. Ex quibus verbis luculenter patet,*

Circeji-
sola.

Mutianum ter Consulem ex antiqua traditione tenuisse, hunc *Pometinum campum*, antequam paludibus vastaretur, 23 Urbibus fuisse habitatum. Atque hoc est illud aliud *Italiæ* miraculum, quod *Plinius* describit, nempe *Regionem floridam & feracem*, urbibus derepentè submersis nullo earundem relicto vestigio, in paludosam plantitiem evasisse. Quod nemini mirum videri debet, qui terræ motuum vim atque fervitum, tum in urbibus subvertendis, norit; & exempla terre motuum, qui hoc nostro ævo in diversis orbis terræ partibus vix posteris credibilia contigerunt, satis demonstrant. Quo tamen tempore istiusmodi prodigium contigerit, conjecturare difficile est. *Plinius* anno ab Urbe condita 460 id factum videtur innuere: Sed id nulla ratione dici posse, hinc concluditur: quod *Mutianus* circa idem ferè tempus Consulatum gerens, quo totam regionè jam paludes invaserant, non nisi ex prædecessorum traditione dictarum 23 Urbium meminere: Imò

Terre motus in subvertendis urbibus efficitur.

Quo tempore inundatio memorabilis contigerit.

Curio-

curiosos istorum temporum scriptores tantum latuisse miraculum haud verisimile est. Dicendum itaque multo ante tempore siue terrae motibus, siue tempore diluviis tam celebrem inundationem contigisse; urbibusque destructis aut absorptis campos cultura & feracitate insignes stagnantium aquarum jugum subire coactos fuisse. Manserunt itaque paludes immemorabili tempore

Sub Claud. Appio prima ex. siccatio.

usque ad *Appium* illum *Claudionem*, qui anno Urbis 442 *M. Valerio Maximo*, & *P. Decio Mure* Consulibus ante *Christum* 311 anno, Cenfor cum *C. Plautio* creatus, facto omnibus feculis memorando, primus per dictas paludes viam tentavit; quam & teste *Tito Livio* l. 19. felici ausu consecram aggerem paludibus injecto, silice stravit, & à nomine proprio *Viam Appiam*, uti & Urbem à se conditam *Forum Appii* appellari voluit. Foran *Mutiani* relatione de prisca loci constitutione facta, ad id audendum incitatus.

Molue exsiccatio.

Hoc autem ingenio rem ad ortus est: ingenti aggeri per palarem substructionem, cespitiibus, virgultis, sarmentis, faxis una eidem ingentis per paludes exaltato ex utraque parte aggeri fossas adiecit, ac sic tandem stagnantium aquarum illuvie intra eas recepta, regionem non cultui tantum, sed & ultro citroque commigrantium usui oportunitam reddidit. Verum civilibus bellis, in vicinis Urbis locis inundantibus, paludes ruptis hostili vi aggeribus restagnare cœperunt, usque ad *Cornelii Cethegi* consulatum, qui annus ante *Christum* 152 fuit: hic novo ausu relectis aggeribus, fossisque antiquis quâ instauratis, quâ novis hinc inde adjectis, stagnantes aquas longè latèque diffusas denuò exsiccat. Ita *Epitomator Livii* 146. *Pomptinae* paludes à *Com. Cethego* Consule, cui eâ provincia e venerat, siccatæ, agerque ex iis factus est. Sed sicut retentæ infalibiles & variis casibus obnoxia, sic nec hoc opus à *Cethego* peractum diu salvum integrumque permansit. Siquidem ante *Julii Caesaris*

Secunda exsiccatio sub Com. Cethego Cons.

& *Augusti* tempora, 90 fere annis post *Cethegi* peractam operam, novis bellorum tumultibus concussa *Roma*, *Via Appia* unâ cum aggeribus altera vice devastata, campi novam inundationem passi sunt: donec *Julius Cæsar*, damno, quod inde *Romanæ* annonæ impendere poterat, animadvertens, paludum exsiccationem tertio aggressus est. Ita commentatores apud *Plutarchum* in vita *C. Julii Caesaris*: paludes in *Notmentanis* & *Setinis* derivare molitus est, atque efficere curam, qui multa millia posset capere agricolarum. Et *Suetonius* in eodem *Julio Cæsare* c. 44: siccare *Pomptinas* paludes destinabat. *Dio* l. 44. de eodem *Cæsare*: ut per *Pomptinas* paludes aggerem duceret, aggerem videlicet *Vie Appiæ*. Unde *Lucanus* l. 4:

Via Appia derivata.

3° exsiccatio sub Julio Cæsare.

Et qua *Pontinas* via dividit unda paludes.

Cum itaque *Via Appia* percommoda esset, & facilem eompendiosumque *Roma Terracinanam*, & hinc *Brundisium* iter facientibus aditum præberet: mitum non est bellicosorum temporum durante sævitic, hanc viam toties jam aggeribus ruptis siue à *Romanis* ad hostium adventum accessumque impediendum, siue ab ipsis hostibus, ad *Romanorum* se insequentium præcindendum progressum, siue denique ad magnifica eorundem opera funditus evertenda vastatam, planitiemque denique stagnantibus aquis opletam fuisse.

Via Appia eorum molitæ.

Julius itaque *Cæsar* dum camporum atque *Vie Appiæ* restitutionis ardentius incumbit, fatis functus gloriosa molimina successori suo *Augusto* in executionem mandanda reliquit: quod & pro magnitudine animi, quâ pollebat, pacificæ abundantia, quâ fruebatur, eximie sanè præstitit. Nam novis aggeribus constructis, *Viam Appiam* restituit, paludes exsiccat, campos inundatione squalidos ad culturam revocavit. Ita vetus *Commentator ad Sat.* 5 l. 1. *Horatii*, quin & ipse *Horatius Augusto* synchronus insignè *Augusti* opus posteritati commendatur sic lib. de *Arte Poëtica* cecinit:

Sub Julio Cæsare et Augusto tertio eae siccatio.

Via Appiæ reparatio.

Debemur morti uos, nostraque; sive re-
ceptus
Terrâ Neptunus classes Aquilonibus
arceat
Regis opus; sterilisve diu palus aptaque
remis
Vicinas urbes alit, & grave sentit ara-
trung
Sen cursum mutavit iniquum frugibus
annis.

Res huius-
modi sunt
causæ.

Ostiensis
portus.

Pompti-
narum
exsiccati.

Tyberis
declinatio.

D. Augu-
sti dicitur
dirina.

Augusti de
re publica
uerba.

Quæ vetus commentator his verbis ex-
plicat: modo autem subdit, quod non tan-
tum verba hominum intereant: sed & ho-
mines & omnia eorum facta, quod tribus
probat exemplis. primum de Ostiensi por-
tu. Nam apud Ostiam civitatem Augu-
stus mare irrumperis interclusit, & aggere
terre & lapidibus obstruxit, portumque
ibi fecit. Secundum de Pomptinis palu-
dibus, quas Augustus exsiccat, & ha-
bitabiles reddidit, injecto similiter aggere
lapidum & terre. Tertium de Tyberi
fluvio, quem Agrippa de proprio declina-
vit adveo, ad eum per quem modo fluit. Et
paulo post: Divus Augustus duas res
divinas fecit, ut Pomptinam paludem
exsiccaret & in mare meatum habere co-
geret, ut arari posset: Deinde portum Lu-
crinum mundavit.

Augustus itaque via Appia aggeribus
munita fossam longam prope excava-
vit, ut palustres aquæ in eam derivatæ,
atque in mare exoneratæ, & campos
culturæ aptos relinquerent, & flumen
fieret itinèrantium commoditati o-
portunum. Quæ omnia Strabo Augu-

sto coartatus hisce verbis describit: pro-
pè Terracinam, quæ Roma itur, prope
viam Appiam fossa longa ducta est, que
palustribus fluviis que impletur aquis:
ea noctu maxime navigatur, ut qui navi
vesperi intrant, mane egressi Appia via
pergant, sed & interdum maxi naves lo-
ris trabunt. Fuisse autem hujus fossæ
longitudinem 15 miliarium, id est, à
Foro Appii ad Feroniæ sanum usque tri-
bus miliaribus Terracina distitum, ex
Horatio satyra 5, l. 1, ubi iter suum in
has partes describit, patet:

... Quarta vix demum componitur
hora.

Ora manusque tuâ lavimus, Feronia,
lympha.

Millia tum præsiti tria visimus: atque
subimus.

Impositum saxis latè candentibus An-
xur.

Hiscæ Pomptinæ regionis instauratores
intero serè post sæculo successère
Nerva Coccejus & Trajanus Imperato-
res; quorum hic Viam Appiam defe-
ctuosam, variis ædificiis, pontibusque
magnificentissimis, teste Dione l. 68
extractis, quorum vestigia hodie adhuc
comperiuntur tum ad ortum, tum ad
commodiorem aquarû derivationem,
instauravit: ille miliaribus columnis,
seu metis miliaris ad itinerantium
commodum, curiositatemque explen-
dam distinxit; quarum quatuor adhuc,
dum hanc Regionem lustrarem, in-
tegras reperi cum hisce inscriptionibus:

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLV

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLIV

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLIII

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLII

Quod pulcherrimum sanè inventum
fuit & curiositate plenum, cum quan-
tum quis itineris Româ confecisset, in
columnis hisce veluti lapideis quibus-
dam tabulis ob oculos positum perle-

geret. Duravit itaque cultus tum Cam-
porum Pomptinorum, tum Væ Appiæ;
quod aquarum inundantium veluti re-
tinaculum quoddam erat usque ad
Barbarorum irruptionem, qui susce-
deque

Fossæ viæ
Appiæ.

Nerva &
Trajanus
Imperato-
res possi-
derunt illi.
Istorum co-
lumnarum
viam Appi-
am or-
taur.

deque vertentes omnia, uti Romanum imperium, ita omnia quoque magnifica veterum monumenta, & cum primis *Viam Appiam* foedè vastarunt; unde aquis pulvinas stationes repetentibus, carpi denuò aquarum jugum subeuntes opprelli manserunt ulque ad *Theodoricum Gothorum* in Italia Regem. Hic à *Decio Patricio* de damno à paludibus *Pomptinae* regioni illato instructus, animus ad eas exsiccandas adiecit. Operis executor fuit ipse *Decius Patricius*, cujus praestitam operam pulchrè sanè describit *Calliodorus* lib. 2. Ep^{ta} 32. ut sequitur:

Senatui Vrbs Roma Theodoricus Rex.

Vir magnificus atque Patricius Decius gloriosus circa *Rempublicam* amore devinctus, ultro postulavit voto mirabili, quod vix potuisset sub consilio nostrae pietatis imponi; paludem *Decennovii* in hostis modum vicina devastantem, foecuram ore patefacto promissit absorbere illam famosam seculi vastitatem; quam sub diuturnitate licentiae quondam mare paludestre possedit, cultisque locus inimicum superfundens unda diluvium, terrenam gratiam sivestri pariter borrore consulte, nil utile nutritivum sub liquore spoliatum fructibus est solum, postquam obnoxium cepit esse paludibus. Ideo miramur praece confidentiae Virum, ut quod diu virtus publica refugit, manus privata susceperit. Hunc ergo aulacem laborem aggressurum se laudabili perfectione pollicitus est; ut perennate damnofo gurgite, quae fuerant amissa, ulterius non perirent; unde nostras super hac

parte fertilitatis postulat iustiones, nè sine auctoritate publica subeat opus eximium, quod erit civitatis viantibus profuturum. Sed vos Patres conscripti praesentibus decretis adjuvimus, ut ad dicta loca *Decennovii* duos ex vestro Corpore dirigatis, quibus arbitrantibus, quantum spatium stagnantis incurfibus paludestris illudies occupaverit, fixo terminis adnotetur; ut quon ad perfectionem promissum pervenerit, liberatori suo reddita terra proficiat, nec quisquam inde aliquid praesumat attingere; quod tam diu invadentibus aquis non potuit vindicari: Et Ep^{ta} 33. In hunc finem memorato *Decio* scribit, his verbis:

... *Decio Viro illustri Patritio Theodoricus Rex.*

Vobis itaque desideria iusta petentibus, praestiti auctoritate Concilium, ut stagnis *Decennovii* paludibus sic siccatis, sine fisco possideas in solum cura revocata; nec ullam metuas libertatis rebus exhibere culturam, quas sub generalitatis testimonio absolvimus. Hinc etiam ad *Amplissimum* senationem praeccepta transmissimus, ut definito nunc spatio ad tuum pulchre transeat dominium, quod est à fratis gurgitibus vindictatum; sequum est enim, ut unictique suus proficiat labor. Ex quibus patet ob praestitam tam insignem in *Rempublicam*, operam, *Decium* à *Theodorica* Rege, uti tantorum *Autorem* bonorum, ita & totius agri ad culturam revocati dominum ac possessorem fuisse constitutum. Exstat huius rei adhuc *Terracinae* memoria, in columna quadam ad posteritatis commendationem inscriptio, quam & hic apponendam duximus.

Quarta
Epistola
sub Theodorico
Rege
Gothorum

Decii circiter
a. d. 480
in
praefata
magna.

Privilegia
concessa
Decio
ob
exsiccatam
paludem.

DN. GLORIOSISS. ATQUE INCLYTUS REX THEODORICUS VICTOR. AC TRIVM SEMPER AVG. BONO REIP. NATVS. CVSTOS LIBERTATIS. ET. PROPAGATOR ROMANI NOMINIS. DOMITOR. GENTIVM. DECENNOVII. VLE APPIAE. ID EST. A TRIP. VSQVE TERRACINAM. ITER. ET LOCA. QVAE CONFLVENTIBVS AB VTRAQVE PARTE PALVDIB. PER OMNES RETRO PRINCIPVM INVNDAVERANT. VSVI PVBLICO. ET SECVRITATI VIANTIVM. ADMIRANDA PROPITIO DEO FELICITATE RESTITVTI. OPERI. NAVITER INSVDANTE. ATQVE CLEMENTIAE PRINCIPIS FELICITER. DESERVIENTE PRACONIS EX PROSAPIA DECIORVM. CEC MAV. BASILIO. VC. ET. INL. EXPE VRB. EXP. EX CONS. ORD. PATR. QVI AD PERPETVANDAM TANIAM DOMINI GLORIAM. PER PLVRIMOS. QVI ANTE NON ERANT. ALBEO DEDVCTA IN MARE AQVA .....

Decennovium quod, et vocatur

Per Decennovium hic nihil aliud intelligitur, nisi *Vfens fluvius*, qui Decennovius teste *Procopio Lib. 3 rerum Gothicarum* dictus fuit, quod 19 millia pass. delapsus juxta *Terracinam* tandem in mare effundatur. Termini excruciationis aquarum fuerunt *Terracina*, & *Tres pontes* à *Traiano* Imperatore olim magnificè in *via Appia* extructi.

Tripontium dicitur.

Erat autem *Tripontium* locus proximus *Foro Appii*, ita ut non delint, qui *Tripontium* cum *tribus tabernis* confundant, videlicet oppido, quod hodiè *Cisterna* dicitur, corrupto, uti omnia alia, vocabulo, quasi diceret *Tristaberna*; quicquid sit, non longè inde abfuisse rudera satis declarant. Præterea docet inscriptio; *Cecil. Decium*, plurimis ex utraque *via Appie* parte alycis fossisque excavatis, in iis stagnantem aquam in mare tandem deduxisse; aquarum jurisdictione hac sorte distributa, ut ex finitima *via Appie* parte, alvei paludes exceptas prope *Circejum montem*, in loco ubi *Nymphæus fluvius*, in mare se exonerat, deponerent. In citima verò *via Appie* parte *Decennovii* sive *Vfentis* stagnantes aquæ per alias fossas prope *Terracinam* in mare deductæ, ibidem egererentur.

Modus excavandi aquarum fossarum.

Fuit autem hæc quarta paludum *Pomptinarum* excrucatio sub *Theodorico* Rege per *Cecil. Decium Patricium* quadringentis ferè annis post *Trajanum* peracta.

Porro domitis tandem expulsi que *Roma Gotibus*, cum Imperatores partim *Constantinopoli*, partim in Occidente vagas & instabiles sedes fortirentur, atque adeò *Roma* Præfectorum & Pontificum curæ relinqueretur: atque illi toti in Ecclesia imperioque reformando essent, atque adeò alia ipsis quam cultura agrorum cura incumberet; mirum non est ruptis vastisque in tanta confusione temporum aggeribus, campos denuò pristinam illi viam passos fuisse: cum nullam magni momenti fabricam, nisi continuo annuis in hunc finem stipendiis facta tecta conservetur,

Prisina Pomptinarum alveus.

diu durare posse, nos tot eximia *Thermarum* & *Aqueductuum*, quæ *Rome* adhuc spectantur, temporum injuria semel monumenta doceant.

Ex Pontificibus itaque primus fuit *Bonifacius VIII*, e familia *Cajetanorum*, qui ut *Sermonetani* ducatus, qui familia sua status erat, paludosis aquis obnoxios campos ad culturam revocaret, palustres aquas partim torrentibus, partim fluminibus in novum alycum derivatis, in flumen *Territorii Setini*, quod hodiè *la Cavata* vocant, exoneravit; & sic status sui agros, à tam diuturna aquarum tyrannide liberatos, in pristinam culturæ libertatem, quod intenderat, etsi non sine ingenti *Setinorum* gravamine restituit.

Sub Bonifacio VIII Pontificatus quibus partibus peracta sunt.

Defuncto *Bonifacio VIII*, *Setini* aquarum detrimento aggravati tam impigre causam suam apud *Sedem Apoliticam* egerunt, ut sequentes Pontifices, *Eugenius IV*, *Callistus III*, *Pius II*, & *Sixtus IV*, licet per bullas, quæ in hunc usque diem in *Setie* archivio conservantur, expediendam duxerint. Tenor bullarum hic erat, ut ad utriusque confinium populorum parti satisfaciendum novum flumen fieret, veluti territoriorum, tam *Sermoneta* quam *Setie* communis terminus; ac præterea utriusque dicti territorii palustrem humorem, in veterem illum *Nymphæi fluminis* alycum, quem hodiè *Rio del Re Martino* vocant, exoneraret. Verum interea, compositis inter dicta territoria litibus, & pace stabilita, Ostium dicti fluminis obstructum, *Setinis* præter propriam indulturiam nullam aliam ab importuno inundationis hospite se eximendi spem reliquit. Quare consilio inuito mox publicis expensis diversas fossas fieri debere decreverunt, ut aquis, quas in sui territorii campos *Bonifacius VIII* derivarat, exoneratis, se contra damnosam inundationem hoc oportuno remedio tutarentur. Et certe res ad votum accidit: siquidem haud exiguum palustrinum aquarum spatium ab aquis vindicatum, ad cultum

Setini seu tam exsiccativum ostium.

tum summo sanè *Setinorum* emolumento revocatum fuit, & haud dubiè totum negotium ad exitum perduxissent, nisi discordia & discordia, tum *Setinorum* inter se, tum cum vicinis principibus dequò exorta totum interturbasset; atque adèd concordia res parvas crescere, discordia magnas perdi, ais optimo jure applicari poterit. Nam qui ex Bonificatoribus, ut vocant, in sicco campos jam suos collocarant, tunc tenorem paludum exificationem tantquam summo sibi in lucro acquirendo præjudicio futuram, aliisque nescio quibus frivolis prætextibus omnibus modis impedire conati sunt. Piscatores quoque non camporum sed lacuum desiderio perciti nullum non lapidem moverunt, ut tam laudabile institutum irritum redderent hoc unicum timentes, nè si paludes in campos reducerentur, omni lucro sese intra breve tempus, ex annua piscium captura comparato cætos viderent, unde ruptis malignè aggeribus, qui in sicco jam stabant, campos nova repleverunt inundationis illuvie, impigre eos ad hoc non tantum sollicitantibus, sed & pecuniâ veluti perverte machinationis præmio propòsitâ corruptentibus ad verse partis emulis, ita ut *Setinis* turrim eo in loco, ubi *Cavata* & *Cavatella*, principes fluvii, proximè junguntur, & in quo maximum aggeribus periculum immineret contra violentam invasionem & hostiles machinationes extruere opus fuerit; quæ & in hunc diem sufficienti munitione præsidio perfluit. Terra itaq; & aqua altera in vali one de stationis possessione confligentibus, tandem *Sixtus V.* sapientissimus Pontifex mundo exortus, pro ingenti & profusè heroica animi sui magnitudine, post innumera quæ sacra qua profana, quibus *Romanis* exornavit monumenta ad paludum quoque *Pomptinarum* exificationem jam multis ante seculis à diversis peractam animum quoque suum, circa ea tantum, quæ natura vel ars negasset, & humana potentia vix fieri crederentur,

occupatum adjecit, & ut negotium ardentius in executionem mitteretur, ipse in propria persona exificanda loca ad opus præsentia sua urgendum, adeunda duxit. Et post maturam singulorum considerationem, informationemque de singularis acceptam, negotium felici suo & profusè divino consilio auspiciatus, fossam novam, quæ & in hunc diem ab ejus nomine, *il fiume de Sisto*, id est, *flumen Sixtinum* dicitur, fieri præcepit. Sed uti rerum humanarum incertus exitus, sic & morte præventus Pontifex, uti fossam jam ferè ad mare deducant ad optatum finem deducere non licuit; sic præcessa in magifico pectore concepta molimina successibus in executionem mandanda reliquit. Quod tamen opus, si vita superfuisset, tam excelsus animus, quantum ex ingeniosa negotii dispositione mihi concipere licuit, haud dubiè vel ad veterum, si ita loqui liceat, invidiâ præstitisset. Tandem sub *Urbano VIII* fama loci & lucri spe alleciti *Batavi* operam suam in paludibus siccandis obtulerunt. Et sanè ob summam, quam hujusmodi in rebus habent experientiam, negotium facillè consecrissent, si Pontifex propòsitus ab iis conditionibus subseribere & vóluisse & potuisset. Vltimus tandem hinc accessit Nobilis & Illustri Dñus *Henricus Pellens Belgæ* hic ingenti lucri, quod ex hujusmodi *Paludum* exificatione obtineri posset, spe allecitus animatusque, negotium jam penè desperatum ad incudem reducens, suam in exificandis paludibus bonificandisque operam scripto exhibuit camera Apostolica, quæ de modo ac ratione procedendi, item de emolumento inde Camera resultante caterisque scripto datis conditionibus probe intructa, votis ejus tandem annuens concepta molimina authentico privilegio confirmavit. Quo obtento mox cum *Negotiatoribus Belgis Batavisque* societate inita, unanimi omnium contributione opus inchoavit; & jam omnibus rebus ad opus prosequendum necessariis, non

Discordia præclarorum molinorum turbavit.

Invidia eorum.

Sub Sixto V. exificatione septima.

Mors præclara inter-ramplic

Batavorum in siccandis paludibus reposita opera.

exiguis sumptibus comparatis, dum ex Belgio operas hoc in genere laborum probe exercitatas expectat. Ecce uti incerta est hominum dispositio, ita quoque morbo, quem ex paludosi aëris inclementia & malignitate contraxerat, extinctus, negotium magnæ molis, immatura morte irritum evanidumque reliquit. Mansit itaque totum negotium in hæc usque tempora suspensum: Quamvis interea non defuerint, qui inita societate in hunc usque diem bonificationem, ut vocant, non sine utilitate & emolumento promoveant. Verum uti difficile est, res arduas à privata sine capite feliciter & cum sperato fructu peragere, sic quoque bonificationibus modernis dissidentia & invidia dissidentibus, & de meliori portione concertantibus, negotium quoque suam patitur remoram. Accedit hæc jam toties cantata de possibilitate rei contentio, quæ à nonnulli institutum veluti desperatum non tantum malignè fugillare, sed & alios à societate

*A privati
bonifica-
tione omissa
exercitatus
statuatur.*

*Dissidia
& invidia
in bonifica-
tione.*

cum bonificationibus incunda, omnibus modis avertere conantur. Unde complures, quorum interest jam, ab anno ferè me continuis sollicitant precibus, ut quid in negotio tam ambiguo factu optimum videatur, discerem. Victus tandem assidua imò armata deprecatione, manus dedi; ne verò in tanti momenti negotio præceptis judicium darem, ipse omnia prius propriis oculis exploranda duxi. Anno itaque 1650 quintâ Novembris, sepositis aliquantisper severioribus musis, *Setiam* me contuli, omnem paludum rationem excipi, *Ventem* ligno divagatus, littorum, fluminis, foliarum & paludosi campi conditionem summo studio consideravi. *Via Appie* situm & dispositionem curiose rimatus sum, & quid tandem observarim, quamque in sicandis paludibus rationem tenendam, & num successum speratum sortiri possit ceptum negotium, pro ea affectus, quæ in publicum bonum feror, pronitate, sequenti discursu declarandum constitui.

*Autorâ
confusio
& inven-
tio peritur.*

*Autorâ in
loco natura
invenienda
indefinita.*

CAPUT III,

Utrum Paludes Pontinæ hodiè sicari queant, & ad culturam præstinam revocari.

Is in rebus, quæ magnam & insuperabilem difficultatem adjunctam habere videntur, quæri ante omnia solet, sitne res factu possibilis, an non? si posterius, omnem continuè quæstionem cessare necesse est: imò stolidus omnium opinionone foret, qui in re, in humanam potentiam non cadente, propositum suum ulterius profeceretur. Si prius, Certum est, modum & rationem in ventri posse, quæ in effectum deduci possit propositæ quæstionis institutum. Cum itaque haud ab similibus nobis hoc loco quæstio agitanda sit, primò videndū est, utrum locus cultura recipiendæ aptus sit, utrum non, de quo tres sunt sententiæ. Nonnulli omnem profus spem adimunt in instituti prosecutione ad finem perdu-

*Varia sen-
tentia de
possibilitate
exficatio-
nis paludum.*

enda: Quidam contrà experientiâ, rem non factu tantum possibilem, sed & fieri continuè, & factum esse, variis exemplis demonstrant. Sunt denique; qui rem quidem non omnino factu impossibilem, sed ob summas & inextricabiles difficultates expensasque, tum in eodem conservando faciendas, non nisi ægrè in effectum deduci posse afferant. singulorum hoc loco sententiæ & rationes allegabimus, ut quod factu optimum videatur, tandem discerni possit. Qui negotium fieri nulla ratione posse existimant, hæc assignant rationes. Prima est, quod cum mare multò terra campeltri altius sit, consequenter necessariam maris regurgitationem evitare non possit. Altera ratio est, quod campi oculis featuriginibus obnoxii

*Rationes
Negotium
possibilitatis.*

lunt,

sint, contra quas nullum superſit humanae potentiae remedium, cum dicte ſcurigines perpetuae ſint, ac à natura dictis in locis ſuam obtinuerint per ſubterraneos meatus exonerationem. Tertia eſt, vicinorum montium aquis prægnantium perpetui & continuati rivi, quibus coeſtendis nulli quantumvis alti fluminum aggeres ſufficiant. His alii contrarias opponunt rationes, quarum hanc præcipuam ſub irrefragabilis argumenti forma convincere putant: Quod nullis non ſaeculis factum eſſe reperitur, id ipſum & hodierna die fieri poſſe nemo jure negare poteſt; ſed omnibus retrò ſaeculis, nullo non tempore hanc paludum exſiccationem peractam, campoque culturae in ſummum non *Romanae* tantum *Urbs*, ſed & totius *Latii* viciniamque partium emolumentum habiles redditos, hiftoriae docent: ac conſequenter, quod ſæpius factum eſt, id hodierna die fieri quoque poſſe, nemo prudens negaverit niſi quis natura in rerum hodiè immutatam velit. Alii denique non quidem impoſſibilitatem, ſed difficultatem rei hiſce rationibus exponunt; quarum hanc maximè nervoſam putant, quod poſt tot exſiccationes nullis non temporibus peractas, aqua tamen ſemper priſtinam ſtationem reperit, manifeſtum indicium, inundationis proſcriptionem ſperari non poſſe, aquis ſemper ſive per occultos meatus ventorum marinarum impulſu regurgitantibus, ſive terra ex ſeipſa humidum attractu quodam ſymphatico parturiente. Atque hæc ſunt potiſſimum rationes, quibus in utramque partem huius controverſiæ arbitri decertant. Quare quid nobis, qui omnia prius ſummo ſtudio luſtravimus, circa agitatae quæſtionem videatur, pãcis æquo Lectori aperto.

Certum & indubitatum eſt apud omnes rerum phyſicarum peritos, naturam in magnis campeſtrium locorum planitiebus, plerumque lacus quoſdam eo ſine ordinãſe, ut arida circum-

ſita tellus, veluti ex uberibus quibusdam debitum ſibi nutrimentum attrahens generationi vegetabilium apta redderetur. Atque hi lacus, uti ex vicinis montibus originem ſuam perpetua affluxus continuatione nancifcuntur, ita fieri quoque non poteſt, ut quod natura perpetuò & providè diſpoſuit, humani ingenii artuſque induſtria quacun- que ratione immutetur. Tales ſunt in agro *Pompino* lacus, quæ originem præbent fluviiſ, *Vſenti*, *Amafeno*, *Nymphæo*, cæteriſque, quas inter & lacus vulgò dictus *il lago di Fogliano* adnumerari poteſt. De his certum eſt, uti benè primæ claſſis arbitri adituunt, nullam quæſtionem moveri poſſe, cum iſtiſmodi audere, ſit ipſi naturæ reluctanti vim inferre. Quæſtio itaque tantum hoc loco nobis eſt, de paludofa aquarum illuvie, quæ totum ſerè huius loci ſpacium occupavit ex accidenti ſuper- afluſa: Utrum videlicet proſcriptis aquis ſpes reliqua ſit camporum ad priſtinam culturam revocandorum. Quæ ut tandem decidatur,

Dico primò cum ſecundæ claſſis arbitris, quod alias perfectè præſtitum fuit, id hoc eodem tempore quoque fieri poſſe, cum natura in nullo ſit mutata: ſed & *Claud. Appianus* & *Corn. Cethegion* conſules, uti & *Auguſtus*, & *Theodoriceum* Regem, & hæc paludes exſiccãſſe & ad culturam reduxiſſe, quod idem poſteris temporibus à diverſis tentatum perfectumque fuiſſe copioſè in præcedentibus oſtendimus: quod itaque alias factum eſt, id hodiè quoque fieri poſſe, ſi legibus naturæ ſtare velimus, concedi debet. Quare nihil aliud reliquum eſt, niſi ut modos, quos nobis contrariæ opinionis arbitri opponunt, hoc loco diſſolvamus; quo quidem præſtito, ad propoſitum nobis ſcopum nos perventuros nihil dubitamus.

Prima itaque contrariæ partis Ratio hæc eſt. Cum *Campi Pompini* multò mari depreſſiores ſint, eæ ut exſiccantur, fieri non poſſe videtur; cum mare

Ii 3 utpote

Aſſertionem poſſibilitatem rationes.

Rationes Adjacentium difficultatem.

Sententia Aulicæ.

Diſcuſſio de molimine Pellegæ.

Diſtinctio Rationes oppoſitæ.

ut pote terra hac altius ad hæc lacunas opplendas naturali quodam impetu & pronitate feratur. Sed hanc rationem nihil soliditatis habere inde convincitur; si enim mare hoc terreno altius esset, flumina nunquam exitum suum invenire possent, imò necessariò contingeret aquas fluminum in mari veluti in vallo quodam & aggere circumdatas necessariò in se ipsas refluxuras: ac proinde futurum fuisset, ut universa hæc planities, ob coærvatarum continuo fluentium aquarum augmentum, jam dudum & à principio in mare evalisset; cum ea natura sit humoris, ut quiescere non posse videatur, donec in inferioribus locis repletis superficiem maris adæquet. Hoc autem in hisce campis minimè fieri experientia docet ex decursu fluminum, quorum quattuor, postquam longis ambagibus agros irrigarunt, omnes tandem in mare se exonerant; in mare autè non se exonerarent, si terrestribus partibus id altius foret, nisi quis dicat dicta flumina ascensu quodam violento & contra naturam mare petere, quod ignari, nè dicam stolidi hominis foret asserere. Vel igitur terram hanc mari altiore concedent, vel sateri cogentur illam præternaturalem versus mare ascensionem, vel eorundem in se ipsa reflexionem; quorum illud est absurdum est, ita hoc perpetuè experientia & sensibus manifestè repugnat. Non ignoro tamen terram subinde, ut in quibusdam *Hollandiæ* locis, mari depressiorem esse: sed novi quoque terram aggerum beneficio ita terramque munitam vallatamque esse, ut ex nulla parte aquarum injuriis, nisi per fractis aggeribus obnoxia esse possit, quod in omnibus terrenis similis constitutionis portionibus, si dicta ratione muniuntur, locique conditio id permittat, fieri posse, non negavero. Ad alteram contrariæ patris rationem quod attinet, campos videlicet occultis subterraneorum meatuum scaturiginibus obnoxios esse, experientia pariter reclamât (exceptis tamen iis lacunis nati-

*Mare
quandocumque
terram
altius.*

vis, à natura ut supra diximus in bonum camporum ordinatis) datis enim perpetuis hisce subterraneis scaturiginibus, universam hanc planitiem in perpetuum quendam & inexhaustum lacum jam dudum evaluisse concedendum esset, quod tamen falsum toties repetitæ exsiccationes satis superque demonstrant. Quod verò alii præterdant expensas nimias in difficili hoc opere faciendas; ij norint quoque emolumentum inde emanans millecuplo majus, ut postea ostendemus, omnem facillè sumptuum in pensorum ælutionem resursum.

Atque hæc sunt Rationes præcipuæ, quas ad impossibilitatem negotii adstruendam adducere solent, quibus quidem everfis, ratum fixumque manet, paludes dictas pullo non tempore & exsiccatas, & hodiè exsiccati posse. Quæ verò ratione & modo id commodè institui possit, tunc aperiam, ubi prius rationes, ob quas toties dicti campi restagnarint, adduxero.

Ita humanis rebus comparatum est, ut nihil adeò firmum & solidum, nihil adeò cultum diu subsistere possit, nisi providentia & cura hominum continuo id factum rectum conservare studeat; patet id in fabricis, quæ nisi perpetuò incolantur, aut sapius à damnis extrinsecis, quibus exposita sunt, muniuntur, sibi ipsis ruinam minantur; patet in campis agrisque, qui nisi summo studio excolantur, mox vepribus, spinis, & tribulis vastati, ac degenerare indole in senticeta ac virgulta sylvescunt; patet in fluminibus, quæ nisi aggeribus extractis coercita ab ambitiosa herbarum luxurie vindicentur, inundatione facta in squalorem & extremam vastitatem circumjacentes campos deducant. Solent autem quatuor potissimum cause tantorum damnorum assignari. Quarum prima est, perniciosa pestis contagio, quæ dum integras subinde urbes, domos, familias grassando depopuletur, mirum non est, deficientibus hominibus & ipsas urbes, domus,

*Reflexuræ
terris ead.*

*Rationes,
curantes
diti: occupi
refragari-
rur.*

*Humana
munda, &
luta.*

*4 Cause
destru-
na. Imo
Pellu.*

domus, familias, campos auxilio necessario destitutos, unâ mox deficere, & in vastitatem redigi. Altera ratio bellorum ferivies est; quâ præter vastitatem, quarâ in iusticia potestas infert, homines vel extincti, vel ad incitas redacti tum malorum impendentium motu, tum paupertatis & inopie rerum omnium necessitate alio transmigrare coguntur; sic fit ut desertæ urbes, exstæ habitaciones, campi destructi necessarium interitum subeant, non existentibus, qui tot tantisque malis oportuno remedio manus admoveant.

Tertiâ Ratio sunt partim confinium populorum dissidia; qui fraude, malitia & invidia agitati, nihil non agunt, nisi ut unus alterius emolumenta per malignas machinaciones quibuscunque possit modis destruat: partim ipsarum urbium intestina bella & discordiæ civiles, quibus fit, ut spretis consiliis in publicum bonum diceâs, omnia tandem in confusionem & ultimam ruinam deducantur.

Quarta ratio est vel ipsa natura, vel casus fortuitus; natura vastitatem inducit per imbrium pluviarumque continuarum diuturnitatem, qua ruptis aggeribus inundantia flumina campos inevitabili necessitate infestant; marc quodque ventorum impetu sollicitatum constitutos sibi terminos prætergressum, suam in terrestres planities, quâ data porta, illuviem diffundit. Quibus quidem incommodis nemo facile occurrat, nisi Principis quispiam supremus; qui viribus & potentia armatus bella cohibeat, arcibusque & fortaliis, itis in locis, in quibus aditus hostilis cum primis periculum imminet, extructis, hoc pacto hostiles conatus retundat; præterea contagionis causas & pericula summa sollicitudine removeat: periculosa tum partium adversarum, tum intestina subditorum dissidia rigoris legibus compescat, & si quandoque deliquerint, aut legibus statutisque contraverint, severe puniat, contra naturæ quoque injurias arte se

muniat, aggeribus ad maris fluminumque rabiem compescendam extructis. Quibus quidem summo studio & vigilantia peractis, non est dubium, quin intentum negotium cum sperato fructu & emolumento, non tantum in effectum deduci, sed & deductum perpetuo conservari possit.

Dixi subinde fortuito casu ingentia damna hujusmodi campos incurere. Hujus nobis exemplum præbuit possessio Cardinalis *Pepoli*. hic post paludes dominio suo subjectas, cum ad culturam magni proventus revocasset, locusque ulterius colendus arboribus, virgultis, arundinibus in magnam vastitatem degenerasset, remedium quæsiturus ignem materiam combustibili submovit, quo quidem emolumentum intendens, irreparabile damnum invenit. Nam ignis voracitate quadam instabili ipsas subteraneas arborum radices invadens, dum per intimas truncorum fibras serpit, mirandum præbuit haud exiguo tempore occulti incendii spectaculum: horridum erat spectare arbores prægrandes inferius semiustas, superius viriditate luxuriantes, tandem consumptis igne radicibus unam super alteram cadere: vidisses aquam cum igne veluti amicitia contracta in communem perniciem conspirasse. Quo quidem factum est, ut terra exca excavataque tam notabile depressionis suæ damnum acceperit, ut cum ingenti jactura in hunc usque diem usum esse non potuerit: aqua enim sive pluviarum, sive torrentium aliunde traductorum vi, semiusta telluris se inferens cavitatibus, atque ibidem stabulata, agrum squallidum & omnibus remediis destitutum reliquit. Visis itaque causis & rationibus cur *Campi Pomptini* ad culturam reducti, semper tamen redundaverint, modò nobis tractandum restat, quibus modis, quâ ingenii industria non tantum sicari, sed & siccati in perpetua cultura felicitate conservari possint.

Cosa vrbis.

Leodivis exarata successu cœcitate.

30. Dissertio de vrbis & accejarum.

40. Natura ipsa natura vrbis.

Hic in communi, vrbis, sive magna Principis potentia ac vrbis, sive vrbis.

CAPUT IV,

De modo, ratione, viribus atque industriis, quibus Pomptinae Paludes ad perpetuam culturam reduci queant.

Experientiarum
Mogistra.

Bazovii
in experientia
causa paludis
Mogistra
Mechanica.

Magnum in arduis rebus expediendis subsidium rerum experientia est. Qui non vidit admiranda *Bazovorum* non dicam in paludibus, sed vel in ipsius Oceani sinibus exsiccandis feliciter peracta molimina, in animum quoque inducere non poterit fieri posse, ut quis *Pomptinarum paludum* negotium tam arduum & tot difficultatibus intricatum ad umbilicum perducatur. Testantur hæc campi juxta *Claremontium* in *Alpèrnia Francie*, & *Insule Arctensis*, quæ vulgò *Comarço* dicitur, longè lateque cum maximo incollarum detrimènto stagnantes, qui superioribus annis, ingeniosorum hominum industria ad culturam revocati, dictis regionibus non ingens tantum emolumentum, sed & aëris bonitatem maximo indigenarum commodo, quod unice desiderabatur, contulerunt. Mechanicam sanè hodierna die innumerabili inventionum varietate tripudiantem, ad eum excellentiam gradum evectam videmus, ut nihil ei in ausibus etiam omnium opinione temerarijs denegatum videtur: hæc legem ponit aquis, fluvios transfert, novos fundat, profundas aquarum voragine siccat, aquis in mare undè se diffuderant, restituis. Quæ quidem cum notissima sint, iis non immorabimur. Sed hujusmodi celeberrimorum rerum gestarum exemplum secuti, hoc loco de modo & ratione, de instrumentis mechanicis, quibus tandem ad optatum finem in insubitu negotio pertingere valeamus, quantum ingenii vires permittent, nobis discipandum est. Quod ut quam optime fiat, ab ovo, ut dici solet, rem ordiamur.

Necessaria
ad experientiam
paludum.

I. Supra
Archiepiscopi
sive.

Ad negotium itaque ritè expediendum, primò ante omnia opus est Architecto ingenio sagaci & versatili, qui

primò naturam locorum probè cognitam habeat, declivitatem locorum exactè explorare noverit, Causam quoque inundationis haud ignoret, ut incommodis inde provenientibus, oportunitis remedijs occurrere possit. Sit Geometrix, Arithmetica, physica, mechanica haud imperitus, cui adjungimus sumptuum cum sufficienti operatum auxilio, subsidium necessarium, quibus in tanta machinatione parcere, est opus nunquam ad desideratum finem perducere. His itaque duobus freti, quomodo negotium nobis propositum tandem consociendum existimemus videamus.

Sunt in tota hæc inundata planitie præter supercitatios fluvios plurimæ fossæ jam ab antiquis in bonificationis finem effectæ; quarum prima & omnium maxima, vulgò *Rio del Rè Marino*, olim *Nymphæus* dicebatur, qui originem suam nactus ex lacu *Nymphæo*, & per sylvas loca deductus, tandem in lacum *Follantianum* exonerabatur. Hodiè magna ex parte ob aquas ejusdem alio derivatas, siccus est, & præter cavitatem alvei satis amplam nihil serè aquarum continet. Qui quidem si instauraretur, ad omnes paludes in vicinos campos diffusas in se derivandas sufficientissimus foret. Verùm *Sixtus IV.* sive sumptibus, sive aliis de causis reititus eo relicto, sapientissimo sanè consilio aliam fossam, quam à suo nomine *Sixtinam* appellari voluit, molitus est per medias paludes deductam, quod tamen opus morte præventus ad finem perducere non potuit; hoc tamen si perduxisset; haud dubiè ingentem hoc tempore in camporum cultura effectum vidissemus. Sunt præterea dux fossæ, veteris fluminis, quarum prior *Cavata*; altera *Cavatella* vulgò dicitur,

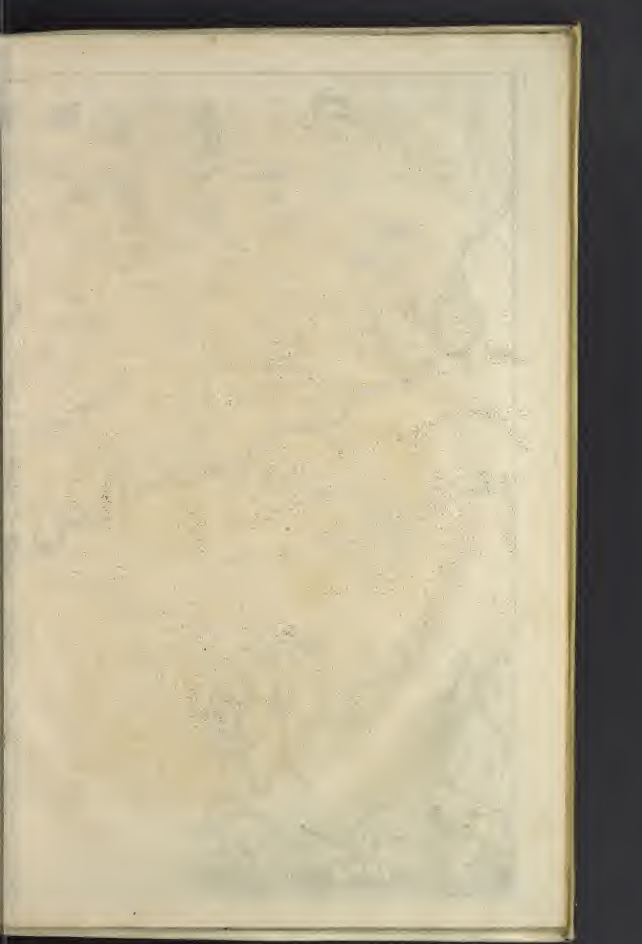
z. Sumptuum
necessarii.

Rivus
Nymphæus.

Fossæ de
Fogliano.

Fossæ
Sixtina.

Cavata
Cavatella
Fossæ.

dicitur, quæ ex *Sermonetanis montibus* originem naçta, per paludes tandem partim in *Vfentem* partim in *flumen Sixti* evoluta, aquas circumvicinas cum magno regionis commodo excipiunt, avehuntque.

Vfens verò, vulgò *il Portatore*, originem suam ex *lacu Setino* ducens, omnes in *Terracinenfis* territorii effusas paludes, unà cum *Amaseno* ex *Privernensi* territorio prorucens, collectas in mare tandem deponit. Reliquæ fossæ sive torrentes in intermediis campis à diversis effecti, quos *Circundarios* vocant, cum recensitis ferè semper communicant, aded quidem, ut præter dicta flumina sive fossas, novas fieri superfluum judicem. si enim dicta flumina mediis congruis purgarentur, faciliè omnem palustrium aquarum molem in se derivatam abducere possent, & intentæ negotiationis finem imponere. Hoc pacto *flumen Sixti*, unà cum fossis participantibus in mare deductum, faciliè aquas in territorio *Setino* diffusas secum abduceret. *Vfens* verò cum *Amaseno*, territorio *Terracinenfi* dominantem aquas intra alveum suum conditas, atque in mare depositas devehens, hoc pacto terram à tyrannide liberaret, partitisque juribus totam planitiem pristinae libertati restitueret.

Hollandorum promissa executione non acceptata.

Hollandi sive *Batavi* sub *Urano VIII*, non tantum paludum totalem exsiccationem, sed & flumina eo ingenio adaptare spondebant, ut rotus tractus manibus ultrò citroque non sine ingenti mercatorum commodo pervius redderetur, sed eo cum onere & conditionibus, quibus cum Pontifex subscribere non posset, negotium merito intactum mansit, Consilium erat sanè argutissimum ex *Nymphæo lacu* flumen novum aperire, illudque conjungere *Vfenti*, ita ut 30 milliarum spatium navibus etiam grandioribus esset pervium, deindè fossas transversas ordinare constituerant, quæ cum exitum in mare haberent, faciliè omnem campesium aquarum illuviem secum de-

ducentes, terram culturæ aptam relinquere. Sed ut dixi negotium ob conditiones, quibus subscribi non potuit, intactum permanfit. Quomodo itaque negotium hucusque desperatum tandem ad finem perduci posset, videamus.

Cum *Vfens fluvius* maximi in hoc negotio momenti & considerationis sit, ab eo ordiemur. Nascitur is, ut sapius dixi, in radice montis *Setini*, & viam suam carpit per medias paludes, qui auctus juxta *Terracinam Amaseno fluvio*, tandem ibidem in mare devolvitur.

Hic itaque cum paludosis aquis in se sit derivandis aptissimus, nihil aliud requiri videtur, nisi ut fluvius exstirpatis herbarum radicibus, arena limoque quibus scæter purgatus, sufficientem alvei profunditatem obtineat, deindè ut aggeribus utrinque congestis probè muniatur. Aggeri autem materiam ipsa fluminis excrementa, hoc est, egesta materia suppeditabit.

Limo terraque, uti & radicibus junctorum, arundinumque exstirpatis, uti alveus fluminis continuò evadit profundior, ita & aggeres altiores quoque obtinebunt consistentiam. Et quoniam materia limi & arenæ egesta flaccidior est, quàm ut se sola sine vinculo consistere possit; hinc arbores, virgulta, senticetæ aggeribus implantanda sunt, sicutque ut mutò radicum amplexu terrestris materia aggeres conficitur cum tempore non perpetuam tantum durationem, sed & utilitatem cum amœnitate & itinerantium commodo junctam obtineat. Experientia autem docet, arbores huic negotio præ cæteris commodiores esse abietes, ulmos, populos, salices, quæ cum se naturali sympathia sustineant, & aquarum appetentiores sint, sic radices quoque radicibus connexæ & multiplici factura luxuriantes, incredibilem firmitatem aggeribus conciliare solent. Idem dicendum de *flumine Sixti*, quod uti

Vfens fluvii exarant

Alveo conficiendi ratio.

Arbores apta ad aggeres conficiendos.

sapientissimo sanè consilio Pontifex conductu, quo id hodierna die miramur, confici-

Sixti fluminis quoque hinc inde aggeribus conficiendum.

constituit, ita quoque non mutandum, sed aggeribus uti *Ventem* probè muniendum existimem. Quoniam verò subindè flumina in tantum intumescunt, ut aggeres ipsos transcendentia inundatione sua notabile agris damnum inferant. Contra hanc primò hoc remedium esse possit, si juxta aggeres utrinque congestos, novæ fossæ laterales veluti exundantium aquarum quædam receptacula efficerentur: quemadmodum supra juxta *viam Ap-piam Augustinam* consecisse ostendimus, eodemque quo hæc scribimus tempore juxta *fossam Sixti*, à privatè bonificatoribus in praxin redigitur. Quod itaque de hisce duobus fluminibus præscripsimus, id in reliquis quoque fluminibus, quæ *Cavata* & *Cavatella* vocant, observandum est. Præterea transversæ fossæ utrinque dictis fluminibus communicantes hoc ingenio confici debent. Exploretur primò, quoniam in camporum tractu maxima stabuletur aquarum illuvies, quæ inventa, utrinque fossæ fiant, præcipuis, ut dixi, fluminibus transversim communicantes; sic fiet, ut aqua inter eas derivata campos molesto hospite liberos relinquat. Quod si stagnantes aquæ profundiores fuerint, quam ut in dicta flumina per fossas derivari possint; hoc suadeamus remedium. Fiat molendinum ventosum, id est, quod vento incitetur, quo passim in *Belgia* & cæteris *inferioris Germaniæ* partibus utuntur, hoc concinnatum ingenio. Duplicata Anthlea sive tumba, ut vulgò vocant, instructum sit, quæ in fundo aquæ plantari debet. sic machina ventis, qui in hac aperta camporum planitie continui sunt, uti indefinenter motu agitur, sic perpetuò quoque anthleam ad evomendas aquas coget. Molendini figuram hic appositam contemplant. Aquæ verò evomite, in anales ligneos derivatæ, optatum præstabant effectum. Si verò plura essent hujusmodi aquarum latibula, plures quoque dictæ machinæ ad negotium citius conficiendū ordinari possent. Hoc

Contra inundationem molendinum a. p. t. u. o.

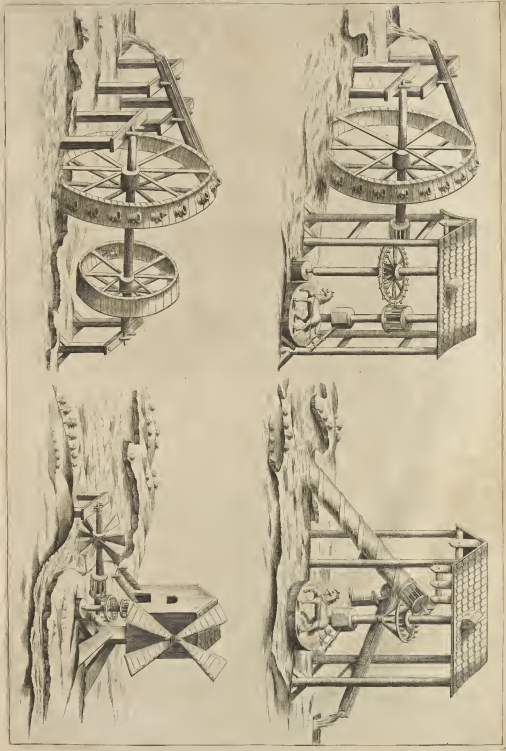
Molendinum a. p. t. u. o. incitetur.

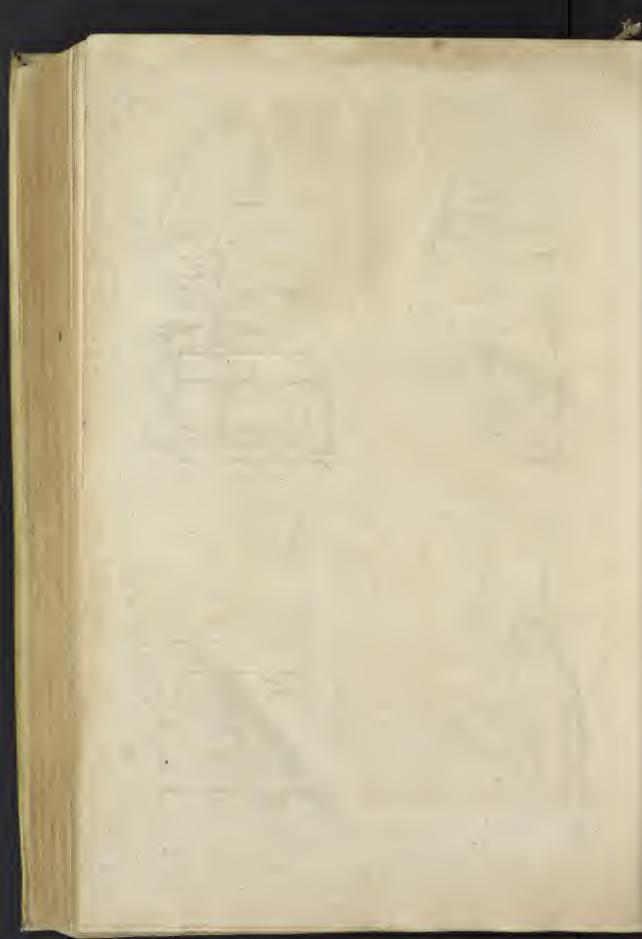
paçto *Batavi* campos ingentes inundatione squallidos exficcare solent. Si verò hæc machina majorum expensarum esse videretur, cochleæ aquaticæ à jumentis vel hominibus circumactæ, vel rotæ haultris probè instructæ adhiberi possent; sed molendina commodiora omnium judicio habentur, cum seipsis laborent, neque necessariam alicujus assistentiam requirant, toto illo tempore, quo unus & idem ventus spirat: eo verò mutato, per quempiam in hunc finem deputatum machina vento adaptari debet: undè ea arte construitur, ut unius vectis ope tota machina in quamcunque partem volueris facilitate negotio detorqueatur. Atque hisce artificibus & machinamentis adhibitis, nullum dubium est, quin dicti campi aquis exuti, brevi tempore culturam debitam sint consecuturi; sed unum hoc loco uti maximi in hoc negotio momenti, sic summo quoque studio & diligentia pertractandum est. Suntque fluminum ex ea parte, quæ in mare se exonerant, ostia. Hisce enim non probè munitis, oleum & operam non immeritò quispiam in aquis derivandis perdat. Nam si dicta ostia, uti in *Ventis* ostio comperi, mari rectè opponantur, fiet ut ventus marinus ostiis dominans, undas undis obrudat; Undè ingens continuo aquarum contrariarum conflictus enascitur. Nam fluctus marini uti impetuosiores, sic sortiores, debiliores fluminum undas continuo retundentes, tandem parta quasi victoria, easdem retroactas stationem relinquere cogunt; undè veluti vallo quodam aquoso circumdata flumina, necessariam & inevitabilem inundationem in campos qua data porta diffusâ causabunt. Quam experientia non tantum in *Tyberi*, sed & in omnibus aliis fluminum ostiis ventis perniciosus obnoxius docet. Quis itaque modus, quod contra importunum hunc inimicum remedium esse possit, aperire tentabo. Primum natura nos docet, in magnorum annuum ostiis, siquidem

Impetuosius ostia.

Fluminibus ostia a. p. t. u. o. ventis spe contraria. incitetur.

expe-

experientia constat, maxima totius mundi flumina, *Rhenan*, *Danubium*, *Padam*, *Rhodanum*, *Nilum*, *Euphratem*, *Indam*, *Borysthenem*, aliosque, uti ex geographicis tabulis patet, cum ingentis aquarum mole gravata obvio five maris five Oceani furori resistere nequeant, quasi naturæ quodam instinctu, in varios alveos uti divisâ, sic & in plura ostia abire, ac veluti in diversos rivus discriminata diverti, ut si in uno aliquo ostio maris resistentiam inveniant, reliquis veluti diverticulis quibusdam, libero aliunde quaesito exitu aquas deponant. Hinc ut plurimum obliquis longisque ductibus feruntur, nè simul omnia ab eodem vento obstruantur. Idem ergò nobis in hoc nostro proposito negotio præstandum est arte, quòd magna illa flumina natura dictante præstare novimus.

Flumina itaque *Yfens* & *Sixtinum*, nè obvii venti impetu incurfusque retardentur paulò ante in mare introitum in plures fossas divisâ eo ingenio deducenda sunt, ut obliquo meatu in diversis littoris marini partibus aquas depositas exonerent. sic fiet ut etiamsi ex uno fluminis ostio undæ retundantur, retusa tamen alteri mox fossæ diverticulo reddita, indè securo exitu mari insinuantur. Verùm cum nec sic ostia contra maris ferociam, omni ex parte tuta sint, hinc alterum remedium adhibendum, ut sequitur. In dictis ostiis clathra lignea, quas palificatas vulgò, *Vitruvius* palationem appellat, triplici aut quadruplici ordine constituenda sunt; iis enim marini fluctus veluti carminati, ac mox atque illis illiduntur extincti retroactique liberam flumini in mare se exonerandi potestatem faciunt; atque tale machinamentum omnium maximè singulare ad maris contumaciam refrenandam remedium est. Nè verò successu temporis lignea illa clathra in putredinem humidam continua ratione degenerent, contra hanc remedium habebitur securum ac perpetuum, si vide-

licet dicta clathra ex ligno alnino aut quercuo conficiantur: hujusmodi enim lignum intra aquas non tantum nulli putredini obnoxium est, sed talem induit duritiem, ut in saxum conversum videatur.

Atque hoc apparatu, hæc munitamentorum generibus in hoc nostro instituto procedendum est, ut scopus intentus, id est *Pomptinæ Regionis* cultura perpetuò obtineatur. Quia tamen nihil adeò solidum firmumque est, quòd diu consistere possit, nisi fumina cura & vigilantia per annuam instaurationis subsidia, si alicubi indigerint, conferrentur; modum & rationem, nè quicquam in tanti momenti negotio rectè instituendo necessarium omisisse videamur, hoc loco describendù duxi. Flumina itaque & fossæ quotannis summa cura à quisquiliis purganda sunt; aggres si alicubi descætuosi instaurandi, plantæ & virgulta fluminibus tantoperè noxia extirpanda. Purgationis quidem modus hodiè non sine successu, Bubalorum opera perficitur hoc modo: Ad 30 bubalos intra fluminis alveum cogunt, qui deindè adverso flumine à piscatoribus & bubulariis in scaphis, quas fantalos vocant, existentibus, quæ contis, quæ canibus incitantur, hi incitati gressu ponderoso, quicquid ex virgultis, algarum, juncorumque quisquiliis obvium est conculcantes supprimunt comminuantque. Quo peractò continuo notabilis aquarum depressio comperitur. Accedit & huic commodo, alià non minus in captura piscium expetibilis utilitas: Dum enim incessu bubalorum aquæ piscibus optimis & nobilissimis refertæ, ex commotione limi lutique oppidò turbidæ reddantur, pisces limpидitate aquæ affueti, ad tam insolitam conturbationem veluti attoniti stupefactique, dum nullam elabendi rationem inveniunt, jucundo sanè spectaculo superficem aquæ petentes, inde vel manibus vel retibus collecti intra scaphas maximâ copiâ projiciuntur; neque aliud hæc in partibus

*Conferve-
to quicquid
dè indita
tantula.*

*Flumina
purgando-
rum ratio
per bubalos.*

*Piscatis
tractanda.*

*Arv natu-
ram inverte-*

*Exim
Ufens &
Sixtinu
vii dicit
dendi.*

*Ratio con-
tendi fis-
sæ mari-
nis.*

*Alnorum
lignum pa-
tredinem
nescius
instauratur
in saxum.*

partibus præter dictum piscationis genus usitatum est. Tamen ratio purgandi ratio utilitatem suam habet non sperendam, quia tamen operâ bubalorum noxiarum herbarum radices non penitus tolluntur, sit ut intra semelre succrescentibus identidem herbis denuò flumem extollatur. Quare bubalis rastra ferrea adjungenda duxerim, ut quod ab iis in fundo alvei motum contritumque fuit, id dictis rastris radicitus cvllum in aggerum augmentum coniceretur. Machinamentû hoc ingenio institui posset. Compingantur in unum quinque, aut sex scaphæ, quarum singulæ loco temonis rastrum habeant ferreum, intra puppis verticem versatile, & ad id depinendum elevandumque aptè dispositum; scaphis verò transversum jugum ligneum imponatur, cui lora jugis bubalorum connexa aptentur, fietque ut quam bubali adverso flumine progredientes materiem conerunt, illam rastra à bubalis unâ cum machina tracta apprehensam extirpatamque in aggerum incrementum educant. Quod in flumine limoso

Resra
purgandi
fluminum
moxta.

& nullis faxis obnoxio factu haud difficile est. Alia purgandi fluminis ratio ea est, quæ sequitur: Dixi supra ad principalia flumina utrinque laterales fossas effici debere, ad has itaque opportunis locis lignæ cataraçæ construuntur, ut per eas tempore purgationis, aqur fluminis in laterales fossas derivata, flumen aquis minutum relinquunt. & sic operarum auxilio alveus perfecte purgari, limus educi, radices extirpari, aggeres eadem opera utrinque per excrementorum coacervationem notabile incrementum accipere possunt. quam quidem rationem præ cæteris tanquam purgandis fossis aptiorem adhibendam existimavi, utpotè multarum nationum usu & experientia comprobata. Atque hæc est ratio, quam in exsiccandis paludibus observandam putamus. Quâ quidem juxta præscriptas leges observata fieri non potest, ut negotium successum desideratum non fortiaur. Nihil igitur restat, nisi ut quantum hoc negotium bonificationi importet, sequenti discursu ostendamus.

Alia
flumini
purgandi
ratio
per fossas
laterales.

CAPUT V,

Quantum negotium institutum importet, & quam ingentia commoda inde in universum Latium emanare possint, in quo & de expensis in campo conservando faciendis tractatur.

Commoda
residua
ex aqua-
rum desiccatione.

Cum hoc bonificationis negotium toties nullo non tempore à supremis etiam Monarchis institutum sit; certè id haud quaquam; tot expensis & sumptibus aggressi fuissent, nisi paria inde emolumenta in publicum bonum promanare posse cognovissent. Videbant enim agrum hunc omnium qui in *Latio* reperiebantur, & maximum & fraxillimum esse, qualis revera in hunc usque diem adhuc comperitur; ut non immeritò olim ab *Halicarnassæo* horreum & penuriam *Latii*

sit appellatus. Siquidem moderno adhuc tempore iis in locis, ubi culturam acceptavit, adeò fecundus est, ut nihil non dicam in *Latio*, sed in tota *Italia* simile quid se vidisse agriculturæ periti testentur. Nam incredibilem non tantum tritici, hordei, siliginis, avenæ, sed & leguminum, omnis generis copiam suppeditat. Prata verò jumentis armentisque boum, vaccarum, bubalorum, oviumque gregibus, abundantissima exhibent pascua. Olim fructuum quoque omnis generis potissimum pyrorum, pomorumque, à quibus

à quibus & oppidum *Pometiam* nomen suum nonnulli derivasse volunt, abundantiam protulisse historici narrant. Sunt qui hodie ex unico grano tritici quadraginta spicas pullulasse numerarint. Cardinalis *Pepulus*, cujus supra mentionem fecimus, unius anni proventu omnes in agro exsiccando expensas factas refarsisse fertur; quid non secutus annis, si ignis agrum non devastasset? ut proinde mirum non sit, toties & tot sumptibus nullo non tempore in instauranda horum camporum cultura tam impigre laboratum esse. *Setina* quoque vina præstantissima à nullis non veterum monumentis celebrata protulisse legimus, inter ceteros,

Martialis lib. 4, epig. 64.

Vos nunc omnia parva qui putatis,

Centeno gelidum ligone Tybur,

Vel Præneste domate: pendulamque

Vni dedite Setiam colono.

Non Hybla, non me speciosus capit Nilus,

Nec que paludes delicata Pomptinas

Ex rure clivi spectat siva Setini.

Idem lib. 6, epig. 86. *Tu Setina quidem semper vel masticâ ponis,*

Pamphile: sed rumor tan bona vina negat.

Idem lib. 8, epig. 51. *Ceræ decus mense, posuisse Setina videtur.*

Ipse puer nobis, ipse sive caper.

Juvenalis *Tunc illa time, cum pocula sumes*

Gemmata, & Leto Setinum ardebit in auro.

Vide *Silium Italicum*, *Floratium*, aliosque complures, qui *Setini vini* bonitatem & præstantiam versibus suis apud posteritatem fat decantare non potuerunt. Mirum tamen alicui videri posset, cur factum sit, ut hodiè vinum tam

exquisitæ bonitatis non exhibeat. Ego causam esse putem, quod vincis sive bello, sive aliâ de causâ vastatis, iis in locis, qui *vinis Setinis* ad eò celebres habebantur, olivas plantaverint vineis in planitiem supramontanam translatis, ubi sicuti situ mutato reflexionem solis non ad eò propitiâ repererunt, ità vinorum quoque bonitas non eum, quem olim, plausum obtinet. Quod si loco olivarum racemi pristinis locis infererentur, nullum dubium, quin famam suam brevi essent recuperaturi; cum situs montium solisque aspectus in nullo sit mutatus. Sed ad campos revertamur. Sunt qui reductum ad pristinam culturam agrum Pomptinum computo factò millionem importare exiliment; quod non facile negaverim; cum enim solum supra quam dici possit, sit pingue, & glebæ oppidò optimæ; uberem quoque rerum proventum inde emanare necesse est.

Architectorum ope totum spatium sine cultu squalidum duodecim millia rubiorum ut vocant, hoc est 13000 jugera rubiaria; (sic enim in posterum huiusmodi spatia appellabimus) continere repertum est. Est autem jugerum Rubiarium spatium agrî quadratum, Rubio frumenti disseminando capax. Nos computo factò, toti agro paludibus damnato minus, quam quod Geometrarum æstimatione inventum est, spatium assignantes, nihilominus annuos hujus Regionis ad culturam reducti proventus ad millionem pertinere posse, mathematico ostendimus raticinio. Demus itaque totum spatium non 13000, ut Geometræ invenerunt, sed 10000 jugerum Rubiariorum esse, videlicet ter mille, jugeris Rubiariis ob fossas & flumina culturæ ineptæ, subductis. Demus etiam, singula jugera non 40 Rubios, quos ut plurimum reddidisse, agricolæ indigenæ testantur, sed 20 tantum Rubios pro uno importare. Ponamus quoque, unum Rubium tritici quinque Scutorum pretio vendi: Quare si 10000 du-

Redditus
agri
Pomptini
Geometria
et æstima-
tionis.

Agri hujus
Pomptini
fertilitas
tam in fra-
gibus quæ-
ritur proxi-
mo.

Vini Setini
laudat.

Causæ de-
generatio-
nis Vini
Setini.

camus in 20, & summa 200000 multiplicetur, per quinque, pervenient necessariò 1000000, unus millio annui proventus summa; subductis ut dixi fossis & fluminibus, minuto etiam in subduplum eo, quem singula jugera rubiaria reddere creduntur proventu. Sed objicient hoc loco expensas tum in ficcando, tum jam ficcato conservando, majores fore, quàm ut annuus proventus his refundendis sufficiat.

Proventus
annui
summa millia.

Expense
faciendæ
consequen-
tur Arabi-
mæstæ.

Ad hanc Objectionem Respondeo, Expensas non tantas futuras, quantum quis sibi imaginari possit. Cum enim pleræque fossæ jam factæ sint, & nihil aliud requiratur, nisi ut instaurentur, & ubi opus fuerit, potissimum circa mare novæ ducantur. Ponamus itaque magni animi Principem manum operi admove; sintque 500 operarii, qui integrum annum in opere absolvendo laborent, pro diurna trium Juliorum mercede conducti, expensæ ad 43500 scutorum summam excurrunt: cui si addamus 6 alia millia scutorum, tum in machinis & instrumenta, tum in salarium præsidum operis expendendum; summa totalis erit 49000 scutorum: ponimus autem subductis pro factis, quibus laborare vetitum est, 75 diebus, ita ut 290 dies laboribus toto anno concedantur. Demus itaque summam ad 50000 scutorum expensas excurrere: sed quid 50000 ad unum millionem scutorum? Agro porò ad culturam reducto, pro conservatiõne ejusdem ponamus singulis annis 14 dies in purgandis fossis, reparandisque aggeribus 200 operarios occupari, quorum unicuique singulis diebus 3 Julii pro mercede cedant; erunt conservatiõnis expensæ 840 scutorum, quæ cum commodis inde provenientibus comparata, quasi pro nihilo habebuntur. Vides igitur ex hoc ratiocinio expensas non tantas futuras, ut emolumentis non millecuplo reparentur. Sed explicemus alia commoda inde emergentia. Ex sylvis, quæ vasta sunt, & arboribus uti quercubus, fagis,

Expensarum
summa
ad 50000
scutorum.

Reddituum
expensarum
semper
convenienter.

pinis instructissimæ, materia sufficiens ad omnem æconomicum usum deduci poterunt; nil dicam de cærorum, hinnulorum, aprorum, volatiliumque omnis generis, quibus refertæ sunt venatione, ingens sanè quod emanabit in culinam emolumentum, quis negabit? Omitto hic lacus & flumina piscium optimorum abundantia; cuiusmodi lacus *Folinus* inter alios & *Vfens fluvius* præcipuè refertus est, ut proinde dispicienda sit objectio eorum, qui falsa quadam pretensione irritam hujus campi culturam reddere conantur. Cum hoc negotium jam supramemoratus *Henricus Pellens* in executionem deducendum in se suscepisset; nonnulli sive Principes, sive privati fuerint, nescio, certè Piscatores datis supplicibus literis, hujus negotii Præsidi, Carnali *Sacchetto*, oblati, omnibus modis evertere studuerunt: Negotioque in publico peritorum consensu seriò disscusso, tandem & meum ea de re iudicium exquisiverunt ii, qui interfuerant consilio. Ego re penitus consideratâ, respondi, tantum abesse, ut reducto ad meliorem frugem *Agro Pomtino*, acquirendo è piscibus lucro quicquam obfit, ut potius majori piscium meliorum proventu agrorum cultura sit locupletatura. Quod hoc pacto fieri posse ostendi. Si fossarum circulatio ex mari ad mare procuretur, id est, Si *Vfens fluvius* per fossam introductus continuetur cum fossa *Sixtina*, hoc factò continget, ut pisces, quibus vagabunda innata cupiditas est; & hæc ex mari per flumina, & denuò in mare transmigrationi mirificè placet, non majori dumtaxat proventu se sint multiplicaturi, sed & melioris notæ, ex continua aquarum naturali fluxu agitatione sint futuri: Quod quidem consilium ab omnibus acceptum approbatumque fuit, & in executionem quoque deductum negotium fuisset, nisi, uti dixi, mors immatura *Henrici Pellens* molimen intercidisset.

Alia inde
proventuum
summa
consequen-
ter.

Si quis igitur *Regionis Pomptinæ* bonitatem

bonitatem ad calculum exactius revocare velit, is tantam eam reperiet, ut nihil in ea, sive deliciarum, sive rerum cultui usuique humano necessariorum ubertatem spectes, desiderari posse videatur. Vina montes vicini & saxifodinas in fabricarum usum; sylvæ feras & lignorum materiem, lacus & flumina fossæque pisces, utpotè animalibus omninis generis nutriendis apta: præter carnes, lacticia, jumentorumque multiplicationem summâ patriæ utilitate exhibebunt. Agri denique frumentum, legumina, fructus omninis generis affatim suppeditabunt. Accedit hæc ex præcæta cultura maximi sanè momenti emolumentum, & est bonitas aëris culturam consequens. Cum enim Regio continuis palustrium, mortuarumque aquarum noxiis exhalationibus non vicina tantum loca, sed & ipsam urbem nocivæ qualitatis impressione infestet, fiet quoque ut sublata causa, tollatur effectus, id est, continget, ut simul ac terra putridis exuta humiditatibus, siccior temperiem nacta fuerit, aër quoque salubriorem constitutionem ut fortiatu necesse est. Equidem sanctè affirmare ausim, aëris tam perniciosi urbi dominantis (præsertim vento syrophanicè, quem *Sirocco* vulgò vocant, flante) aliam causam non esse, nisi putridas exhalationes, quæ à dicto vento *Roman* delatæ ibidem eos effectus causant, quos non infirmis tantum, sed & sanioris etiam consti-

tutionis homines, non sine incommodo & molestia experiuntur.

Vidimus itaque in hæc discursibus *Pomptinorum Camporum* situm, naturam, proprietatem, paludum iis dominantium exsiccationem à diversis nullo non tempore tentatam, imò absolutam recensuimus, causas & rationes, cur semper restagnarint, assignavimus; modum eisdem ad pristinam culturam reducendi exhibuimus. Comoda inde emergentia unâ cum expensis in opere quâ consummando, quâ conservando demonstravimus. Nihil igitur reliquum est, nisi ut supremus quispiam Princeps, visa rei æquitate & magni momenti imò emolumentis negotio maturè expenso, operi tandem cæpto manum adhibeat, opusque nullo non tempore unicè desideratum magnifico ausu absolvat.

Quod tunc futurum confido, ubi alter quispiam *Sixtus V* modo ortus, in tam heroico molimine animi sui proflus divini talenta exeruerit. Ego sanè iudicium de negotio ritè expediendo, uti dare iustus sum, sic idcâ, quâ fieri potest, sinceritate, neque ullo propriæ utilitatis commodo, quin potius solo eo; quo in publicum bonum, quibuscumque modis possum, promovendum seror affectu, impulsus, exhibendum duxi. Quæ quidem mea levis opera, si quicquam inde in commune bonum utilitatis emerferit, soli Deo Optimo Maximo, cui servio, unicè uti adscribatur velim.

Atque hæc sunt, quæ de Universi *Latii* finitimarumque Regionum situ, natura, proprietate; primaque earundem etiam origine, nec non de variis coloniis in eas traductis, de varia Imperii forma, temporumque revolutione, quam sæpe sæpius incurrit; de celeberrimis Heroibus, qui ex iis provenerunt, de potentia eorundem; denique de Urbibus, villis, thermis, palatiis sumptuosissimis; verbo de gestis potentium à seculo virorum, ac universali Romanæ Historiæ juxta temporum ordinem prosecutione tibi, Lector, veluti *ex tibi tibi* exhibuimus. Vale, & ex hæc disce æterna scèlari; cum nihil in rebus humanis firmum, stabile, & durable sit; quæ tibi hoc *Latium* ob oculos luculenter exponet.

SOLI DEO HONOR ET GLORIA.

Synopsis
sive præ-
sentationis
emulationum
rerum.

Aër ex-
purgat.

Index Rerum ac Materialium, in hoc Veteris & Novi Latii opere, ordine Alphabetico locupletissimus.

Numerus *Paginarum*, a. *primam*, b. *secundam pagine columnam* denotant.

A.

A Bacus maritimus Ciceronis 69, a.
Aborigines, 7. Italiae populi. ibid. unde in Italiam pervenit, ibid. vox est Chaldea. 8, b.
Aboriginum nomen in Latinum vertitur, 16, a.
Academia Tufulanorum, 63, a.
Academia villa Adriani, 148, a.
A dya. & Egeyriocum per montem cuniculis perforatum indicata, 105, a.
Adrianus Callixtus orator, studiosus, epigrammaticus, itimera, 145, a.
Adrianus Celsus morbis insolis inlicitur, 152, b.
Aeris expansio utilis, 263, a.
Aedis Fortunae expositio, 109, a.
Aegypti maxime sepehilitos, 179, b.
Aeneas, Trojaneque in Latium advenit, 153, 134, a. In Narnico amne interitus, 23, a.
Aegina Piscatorum Homero propositum, 82, b.
Aequi, eorumque mores & habitatio, 70, b.
Aequivoce hominum habitatorum consuetudinem peperit, 17.
Aequorum novellus eprida velle in olim patebant, 244, b.
Aequorum Romanorumque hostilitas, 70, b.
Aetium & Bibliotheca Templi Herculis, 193, b.
Aetulae, oppidi veteris situs, 188, a.
Aetas facit 27 annos, 16, a.
Ager Reatinus paludosus, à Sicanis, deinde à Pelagijs & Aboriginibus inhabitatus, 229, a.
Ager Tufulanus, 55.
Agricoltura quae Latio inolevit, 152, b.
Alarum, oppidum, 124, b.
Alba 30 oppidorum Mater, Romani Imperii origo, 34, b.
Albana villa, 45, b.
Albaniensis Episcopatus, 44, b.
Albam montem fons à veteris ditius, 42, a. Restauratio, 44, b.
Albae urbis cum Romanis hostilitas, 135, b.
Albanum distinet ab Alba Longa, 32, b. Vallatum à Barbarorum Caesaris hostibus, 41, b.
Albae Longae Conditor Aeneas altitudo contra Cluverium, 32, a. ejus origo & etymon, ibid. Verus situs, 33. Cur Longa cognominata 33, b. de ea Dionysij testimonium, 33, a. Descriptio, 34, b. Aututum de sua Alba conclusio, 16, a.
Albula rivus ex lacu Albanus, 22, a.
Alpida montis & urbis situs, 71, b.
Algidum, ejusque descriptio, 71, a.
Alia fluvius Romanoque clade à Gallis acceptus celebris, 234, a.
Alinum ligoam putredinem scilicet induratur in faxum, 259, b.
Alvei concludendi ratio, 257, b.
Ambalacrum Villa Etilensis lanamemis fontibus falcibus conspicuum, 172, b.
Amitemum oppidum, 188, b. 232, a.
Amenitas Villa Horatiana in Sabosis, 235, a.
Amphiarci Historia, 180, a.
Amphiarci Albanensis castra, 52, b.
Amphiarci Tufulanum reliquiae, 55, a.
Amphiarci heatum citae Castrum Gandolinum, 43, b.
Amphiarcarum Domitiani, 43, b.
Amplionis descriptio, & caute, 179, 180, 181, 182.
Amyclaeus deus receptio, 26, a. Indigenarum fatuitas, ibid. b.
Amyclaeo taceo perieron, P. Overby, ibid.
Anagnina urbs, 241, b. Vinorum illustrium patria, 124, a. cur prope modum deserta, ibid. b.
Analogia gestorum à Pelagijs & Trojanis, 182, a.
Analogia Saturni & Evandri, 19, a.
Anapipotes Terracinae, 26, a.
Anens aqua continetur à variis mineralium miscellis, 207, a.
Aniensis fluvii etymon & descriptio, 140, a.
Anio dividit Salones à Latio, 165, a.
Anio fluvius, 175, ejus eulcus, 176, a. Duodecim pontibus instratus, ibid.
Ansal in spechitis, 60, b.
Ansalone Mystra, 60, b.
Ansqiracis monumenta, 31, b. 44, a. Vestigia, 98, b. In Francos, sic, 109, a.
Antiquorum Latii Populorum fylas incognitas, 123, a.
Antiquorum in rebus solis hucodis illudum, 51, a.
Antium, Cui Caligulae & Neronis Patria, 24, a.
Antoniola tabula itineraria, 43, a.
Astrum Angria, 49, b.

Apis & Serapis idem, 105, b.
Apparatus bellicus contra Ampellionem, 179, b.
Aqua Aniensis, 138, 200, b.
Aqua ad ultimum gratiam elementis reduct non potest, 201, b.
Aqua Aurea, vulgo *Aguaria*, optima est, 201, a.
Aqua Claudia, 31, b.
Aqua Crabra, 60, b. 62, b.
Aqua de Fayvois, 199, b.
Aqua ferrea, 198, a.
Aqua Martia, 208, a.
Aqua Rivellia, 200, a.
Aqua Tepula, 62, b.
Aqua Acidula, 198, b.
Aquaeductus, 31, a. 95, b.
Aquaeductus Tyburinae, 208.
Aqua foeculae bonitas, 202, b.
Aqua Letifera, 198, b.
Aqua Martia derivatio partim Romam, partim in Villam Vopiscij facta, 170, b.
Aqua saluberrima, 198, b. in Territorio Nomenzano, 222, a.
Aqua Tufulana, 60, b.
Aquila oppidum, 183, b.
Aquinum urbs, 241, a.
Arbor f. molis venustatis & valitatis, 60, a.
Arbores opte ad 199 res constitrendos, 247, b.
Arbor descriptio, symon, antiquitas, infalubritas aeris, 87.
Arctia ad Savelles spectat, 46, b.
Arctia oriundi Octavianus Augustus, & Turus Herdonia, 46, a.
Arctia descriptio, 45, a.
Artemis Lacus evanuit, 46, b.
Artemis & Artemis Dorum a. 199, a. 108, b.
Arpinum patria Ciceronis, 241, a.
Arctia f. spulchrum, 43, b.
Arctia Albae conditor, 31, b.
Astra, hoc teni oppidi nomen, quoniam Caesariae fuit, 228, b.
Astrura, 25, a.
Astrum, 249, b.
Atlas, 33, b. 113, b.
Attalus, 113, b.
Augusti de re publica merita, & due ejus res divine, 248, a.
Augusti egea Mecanatem affertus & benevolentia, 158, a.
Augusti locus, 166, b.
Augustus Dominum se vocari prohibuit, & quare f. 199.
Aures scilicet sub Sinato, 5, b.
Autonia, Autones, 10, a.
Auctores variant de Latii antiquitate, r.
Auctorum disconvocantia circa annorum computum, 129, a.
Axi Appii villa, 231.

B.

B Alnea villae Adriani, 148, b.
Baiberinus Card. de re literaria optime meritus, 98, a.
Baiflica S. Joannis Baptistae à Sylvestrio extructa, 45, a.
Baravonum in edificandis pilaeibus industria mechanica, 216, a.
Baravonum 30 fecundis paludibus Poomptina rejecta opera, 251, b.
Beata Margarita ex familia Colonna, 92, b.
Belus, Bal five Bel, 5, b.
Berofus, 4, b.
Bibliotheca Villa Adriani, 148, b.
Blandula fons, 234, b.
Blondi verba, quomodo oves demerite fuerint extraxit, 50, b.
Holz, 122, b.
Boncompagna, 78, b.
Bonae Dae famum, 45, b.
Bonifacius VIII. jubelii Auctor, 124, b.
Bonificatio quae fit f. 244.
Bonitas Aque Martia, 208, a.
Bonitas & salubritas Aque Aureae, 99, a.
Bogeto ad decimum oppidum, ubinum f. 76, b.
Bovilla oppidum, 31, a. Uls f. 100, 44, a.
Brancatus Card. ab Alexandro VII denotatus Episcopus Sag. b. 105, 227.
Bubalis purgandorum fumioem ratio, 259, b.
Burgesia villa, 78, b.
Burgesianum Zootophium, 73, a.

I N D E X R E R U M

C.

Cacubum Vini 28, b.
Cajeta 26, b. Cajetanus pontif. *ibid.* Arx Cajetana. 27, a. *Cajeta* patria Gelsii & Iovis de Vico Cajetani. *ibid.* Mons sacillus Cajeta tempore motus Christi. *ibid.*
Caji Casili mors. 163, a.
Caji Marii ambitio. 138, a. ejus filii interitus in cuniculis Praenestinis. 94, b.
Cajus Marius Arpinas. 241, a.
Caligula ubi natus. 141, b. eius luxuria & tyrannia. 144, a.
Camillona Erymologia. 65, b.
Campi Albani deliciae. 45, a.
Campi sancti origo. 61, a.
Campi Soloni descriptio. 88, b.
Campus Hamehillis. 31, a. Amoenissimus. 18, b.
Cantem, qui ex lacu Anagnini deducitur, Card. d'Este fieri iussit. 205, a.
Cantles, occulti Lacus Albaniper quos exonerat aqua. 41, a.
Catalis, quo aqua illius Lacus exonerat in Romana Rep. exstruitur. 49, a.
Canes plumbei 51, b.
Canopus, urbs Aegypti. 149, b.
Causius mores. 233, b.
Capitolinus collis. 75, a.
Caracalla Hippodromus. 20, a.
Carthagini oppidum, & eius situs. 188, b.
Castro Fumani Carcer S. Caesarii Papaeusque vita & mors. 125, b.
Castrum Gandolphi ab Alexandro VII summa magnificencia exultatum, munus Pontificalium relaxationi, ob amicitiam mirè opportunam. 18, b.
Castum Savilla. 45, b.
Castum S. Joannis. 241, b.
Castum Ipehanca. 26, b.
Castus masculus. 255, b.
Catadupa Velini, vulgo *la Cefesta di Terni*. 229, a.
Catadupa Tyburina. 149, b.
Catharticum Kothecum. 108, b.
Caronis patria Tauricolum. 55, b.
Catulli villa. 164.
Cavallus unde & quis furit? 165, b.
Cavata & Cavarella folia. 267, b.
Cavendum. 94, a.
Causa degeneracionis vini Setimi. 261.
Causa delinquentis Ville Adriani. 162, b.
Causae Cur Caelius mortem inderit Celsi. 163, b.
Causae, ob quas sine ulla fide vestigio plurima loca vetustate sepulta lacant. 113, a.
Causae ad Clivum fidem convertitio & martyrium. 153, a.
Cethus qui, & unde dicitur? 8, a.
Cesarano 143, a.
Cham. 4, a. qui Belas, Bzal & Bel. 5.
Charonius fossi lethalis. 26, a.
Chronologi. Regum Latiniarum, five Albanorum, Romanorum, Respublicae & Imperatorum. 19, 20.
Chus filius Chamii. 4.
Cicero superstitiosum fortium arguit. 93, a.
Cicero ad Albarum obtruncatus. 25, a.
Cicero villa. 58, b. 241. ejus vallatio, reparatioque. 62, b. ejus vetus fons requiritur. 62, a.
Circei Insula. 245, a.
Circeus Mons. 25, a.
Circes Mythologia. 25, a.
Clades Romanorum ad Telonium flumen. 234, a.
Clivi Aeni. 41, a.
Clodii villa. 42, b. ejus situs. 41, a.
Clodii credes ad Bovillas. 42, b.
Clodius ubi à Milone interitus. 31, a.
Cluveri fessentia de Aenea non probatur. 19, b.
Commercia veterum. 68, b.
Commodi Ferrati descriptio. 79, a.
Collatia, non in Latio, sed in Sabinis sita fuit. 221.
Colonia Latii. 4, b.
Colonia à Paule Hebrai filio deducta. 129, a.
Coloniarius Auctor Nominis. 3, a.
Coloniarius origo. 130, b.
Colonnae ruina miraculo impedita. 60, a.
Columnae Tusculi. *ibid.*
Commodi resistentia ex aquarum defecatione. 260.
Comptus aeneos à Dulvivo. 15, b. Eulcibil. 16, b.
Conditores 1 urbum quinam? 223, b.
Constiti di. Trulli sunt grana inlar faceri ex sulphurea calce producta. 205, b.

Confutatio sententiarum de situ Curium. 225, b.
Constatio Soverorum Ducistragibus obitus. 25, a.
Constans vitium proliciter per ferream. 179, b.
Coostans scelerum fenes in Oedre familia. 130, b.
Contra inundationem medium aptum. 256, a.
Corà Corace exarriti. 242, a.
Corax & Castillus belli duces contra Eneam. 135, a.
Corino. 123, b.
Corinthum oppidum. 188, b.
Coronaculum oppidum Sali motum. 222, b.
Corpus S. Moacae. 21, a.
Cortona olim Crotona, Hetruscorum urbs. 21, b.
Cotarnices. 24, b.
Crotona Thurorum civitas. 112, a.
Crothameri urbs, ac ejus situs. 220.
Crypta Sibyllae. 213, a.
Crypta Laculli. 74, a.
Crypta Vinariae. 76, a.
Crypta Ferrata. 97. ejus fundationis fufior descriptio. 61, b.
Cur Deustot mala permixta. 108, b.
Cultus Serapidis multum cum in Latio, tum Romae potissimum invaluit. 105, b.
Curonis praecura vita & mors. 114.
Cures oppidum. 22, b. Origo & situs. 221. Cur urbs parva & maxima dicitur? 222, b. Metropoli Sabonum. 224, b. Situs ubi sita? 225, a. Venus-itus. 226, b.
Curianorum ac Horatorum pugna. 235, b.
Curtianum Aque medicæ. 23, b.
Curtianum descriptio. 232, a.

D.

Daemon superstitiosus quomodo illudat. 93, b.
Daemon technæ ad stabilendam idolostram. 41, b.
Danae conditrix Ardea. 87, a.
David Rex Israel, quando? 20.
De eorum ovium quid & unde dicitur? 250, a.
Dell circa castellanorum paladium praclarissimum. 249, a.
Deipara Virginis templum miraculissimum. 46, b.
Delubrum Sontini opulentum. 131, b.
Deorum fictio unde? 17, b.
Descriptio veteris Ecclesiae S. Laurentii Tybure. 212, b.
Desolationis reflexum quatuor causæ. 254, b.
Dianæ cultus ac locus sacri. 47, a.
Diametrum. 61, a.
Dianæ lacus speculum dictum. 48, b.
Dianæ turris. 49, b.
Dias templi constructio. 703, a.
Difficiliter in exponendis rebus inaccessa vetustatis. 7, a.
Dignitas rivus quis? 235, b.
Dificilis praeclearum molinimum turbatrix. 251, a.
Dificordia & invidia turbatrix omnium. 252, a.
Dilucidus strum nive imbutus aque potus bonus an noxius fit? 191, b.
Diversi assumibus eadem fere nomina imposita. 110, b.
Diodoci & eorum origo. 14, a.
Domitiani Amphitheatrum. 87, a.
Draco ingens Tyburinum agrum infestavit. 211, a.
Dulcitus Episcopus. 229, a.
Dynastie quatuor Latii. 212, a.

E.

Eccllesia Deiparae Eustachianæ. 185.
Egeria Nympha. 48, a.
Egeria fons. 10, a. 125, b.
Eliis Japheti filius. 4, b.
Elypnoris in Circei foveolichrum. 24, b.
Elysi campi in Villa Adriani. 150, b.
Empulium antiquissima & amoenissima civitas, ac ejus situs. 177, & descriptio. 178.
Empuramini in Ponte Salario. 176.
Epigrammata Adriani. 145, a.
Episcopus Albanensis. 44, b.
Episcopus pons Sabinenus. 221.
Episcopi Curium in locum Protostatium successerunt. 225, a.
Episcopi Gregorii Constantino Nomenano Episcopo. 227.
Eretrum Sabinorum urbs à Monte romano. 222, a.
Ereociis & Polynicis historia. 120, a.
Evander Mercurii & Carmentis filius. 14, b. primus Graecæ literæ cum Agricultura Latio inlulit. 15, a. 19, b.
Evandra ac Camilli molinina. 131, b.

Evandj

A C M A T E R I A R U M

Evandri & Aeneae gestorum analogia. 18, b.
 Eventus ex Fortuna & Serapidis oraculis. 106, b.
 Eufebii compositi amorum ad Daluvio. 16, b.
 Eulachii & locorum mors. 113, a.
 Expeditiones maritimae auspicio Fortunae perferat. 106, b.
 Expensae faciendae ad exsiccationem paludum Pompeianum. 262, a.
 Experiencia rerum magistra. 2, 6, a.
 Explicaciones quarundam figurarum. 107, b.
 Exsiccatio Paludum Pompeianarum nullis non feculis tentata & infelicitata. 246.
 Exsiccationis Modus. ibid.

F.

Fabula superba villa Quintilianae. 159, b.
 Fabula de coedita Conam. 222, b.
 Fabula de Damo condicere Ardea. 87, a.
 Fabula de Oetle & Pyade. 47, b.
 Fabula Hippolyti. 48, 1.
 Fabula Noma. 48, 2.
 Fabulae unde originem traxerint. 2, b.
 Factio Mariam & Syllam. 138, b.
 Familiae Nobilissimum Empuli. 179.
 Fana & Delubra templo illustrata. 105, a.
 Fano Bonae Decae. 45, b.
 Fano Vacuae. 245, b.
 Fara. 226, b.
 Farsagus fluvius. 234, 2.
 Fatae caluae Tyburinae. 134, 2.
 Fanus Larii Rex. 15, 2.
 Feracitas terrarum Empuli. 179, b.
 Ferentinum, curia Latineum. 80, a.
 Ferentinum, oppidum. 125, a. 241, 2.
 Feritium Latinum origo, 36, b. in eam celebratione commone populorum Rudium, ubi quo in loco celebrata. 37, a. eorum descriptio. ibid, b.
 Ferocem hippopotamum conficiunt natu. 106, b.
 Feronia Deca. 25, b.
 Feronia urbsis Hannibale expulsa. 25, b.
 Ferulitas agrum Pompei tunc in frugibus quam vino proferendo. 265, a.
 Fertilitas agrum Reatinum. 23, 2.
 Ficaria. 89, b.
 Ficalnea, perversula Sabinorum urbs. 228, a.
 Fidenae urbs olim magna & populosa. 219, b. ejus situs. 220, a.
 Fides veterum in exsiccando Fortunae Templo. 101.
 Ficus mont. 235, 2.
 Flumina non praecite dividunt jura territoriorum utriusque sitorum. 165, a.
 Flumina Sabinorum. 233, b.
 Fluminis purgandi ratio per bulbos. 259, b. per fossas laterales. 260, b.
 Fluminum ostia nulla mensurisque contenta insinuat. 258, b.
 Fons charonius lethalis. 26, 2.
 Fons Egeria. 30, a.
 Fons Syphaxii Regis. 115, 2.
 Forma Horatii & Virgiliae. 166, b.
 Forma Palatii trazonia. 159, b.
 Formicarum multitudo. 76, b.
 Fortuna Christi fidebus Deusse, qui sua providentia varias mortalium vires julis de causis veritat. 108, 2.
 Fortuna Dea habita. 101, a.
 Fortuna Jovis mensura. 102, a.
 Fortuna memoialis L. Furia. 55, b.
 Fortuna saum. 24, 2.
 Fortunae graphica descriptio. 100, b.
 Fortunae Muliebris templum ubi 63, b.
 Fortuna symbolum. 97.
 Fortum perculi quos locos fecerit. 37, b.
 Fossa Clusina. 30, b. ubi 21, a.
 Fossa Sixina. 256, b.
 Fossa Vix Appia. 248, b.
 Fregellae oppidum. 241, a.
 Fritulici Barbaros Imp. abjuncti a facta Venetia. 115.
 Fritulorum urbs. 24, 1, b.
 Fundana Vitis. 27, b.
 Fundana urbs a Cortesano Barbaros clavis Turcicae duce everti. 27, b.
 Fundi descriptio. 27, a.
 Furcillum vetus oppidum. 188, b. 235, a.
 Fumae generis descriptio. 64, b.

G.

Gabius Sexti filii Tarquinii superbi aetoria. 120, b.
 Gabionum situs controversus. 129, b. emendatur. 120, a.
 Gabionum situs sanctus excelsus, nec vellorum sui reliquit. 120, b.
 Galatoo piftoe Homerum magnificam parat, & circa cum Petros minam ejus legentes. 81, b.
 Genii sepulchrorum. 68, b.
 Gethicum à Pelasgi & Trojani analogia. 18, 2. Evandri & Aeneae. ibid, b. Saturni & Evandri. 19, 2.
 Gomer Iapheti filius. 4, b.
 Graecae literae cum agricultura Evander primus Latine intulit. 152, 19, b.
 Graecia, Ionia dicta. 14, 2.
 Graecorum expeditiones in Italian. 129, a. Adventus. 131, b.
 Graeciae urbes inter se contentum de patria Homeri. 83, 2.
 Grotti di Lucullo. 75, b.
 Gurgures mont. 233, b.

H.

Hemmi, a, nase Theffia. 12, a.
 Heber unde dicitur. 9, b.
 Hercules. 2, b. quis 11, b. ejus beneficia ferendae dote hominibus praestitit. 102, b. moerit occidit apothecam merus. 104, b.
 Hercules templi extractio, & olim magnificatio. 101, 2.
 Hercules Tyburnii templi origo. 133, 2.
 Herilus quis fuerit. 0, 1, a.
 Heroniarum cymosae fides. 124, 2.
 Herodoti de ortu Homeri relatio. 82, a.
 Herurii antiquissima in Italiae loca. 31, b.
 Himela fluvius. 234, 2.
 Hippodromus Garacalla. 30, 2.
 Hispaniae montem scilicet volatru penetrant, ibidemque hyberno tempore manent. 207, a.
 Historia duorum naratorum. 204, 2.
 Hollandorum promissa paludum exsiccatione non acceptata. 257, 2.
 Homeri Apothecis. 82.
 Homeri patria. 83, 2. Peregrinatio & calamitas. 82, b. Virtutes & adimat. ab Alexandro Magno. 81. epiphanius. 83, a.
 Homero Philopore templum dicavit. 82, a.
 Horatii & Virgiliae forma. 166, b.
 Horatii Filicii Villa. 165, b.
 Horatius Athenis fectator fuit Epicuri. 166, b. ex inimico Augusti sit amicus. 166, a.
 Hortationum ac Carthaginiensium pugna. 30, a. 135, b.
 Horti Villae Etrusci descriptio. 173, a. Anticis portio in horum derivatur. ibid, b. ejus plantarum & 4. vivaria conspicua. ibid, b.
 Hortosa. 122, b.
 Hugonis Pseudo-pape falsificacis factioque vita & mors. 113.
 Humana omnia calidua. 254, b.

I.

Ianigenae. 4, 8, 9.
 Jares. 3, b. Italiae Rex. 6, b.
 Japhet. 4, b.
 Ichnographia praecipuorum locorum Villae Adriani. 158, 158, b.
 Illustris ex price nobilitate viri Tybure otundi. 214.
 Imaginis S. M. V. à S. Luca depictae translatio. 61, a.
 Imagis Salvatoris à S. Luca depicta. 213, b.
 Inaliquitate coelitus confirmata. 61, a.
 Inferorum regium Villa Adriani. 150, 2.
 In quo confluit aquae potabilis bonitas. 200, 2.
 Insularitas abris circa Ardea civitatem. 87.
 Inscriptiones antiquae in foro Lavintium. 53, b.
 Inscriptiones antiquae telles Templi Herculei. 133, 2.
 Inscriptiones à Templo Herculei. 10, 10, 2.
 Inscriptiones in fundo Cefarano inventae. 210.
 Inscripcio antiqua vasis, nuncaque lustri inventis. 109, a.
 Inscripcio Volca linguae in Sicilia reperta. 237, b. explicata. 238.
 Insulis moribus Caesar Adriacus insulatur. 151, b.
 Insulae 16 magnae in Luca A. Iunio. 203, b.
 Interior Villa magnificentiamae Adriani. 152, b.
 Interocrea oppidum. 238, a.
 Invidiam conatus. 2, 1, a.
 Invidatio memoialis. 246, b.
 Jocus Augusti. 166, b.
 Jocus agrorum, quem Girandola vocant. 173, b.
 L. 2

INDEX RERUM

Jovis Laticus mons. 36, b.
 Italia quondam habitata. 609. *est.* 3, 2. unde dista. 11, 2.
 Italus. 11.
 Iter Amphorin in Agrum Retrium. 229, a.
 Julius Cæsar Romanorum Imperator. 21, b.
 Juno Feronia. 245, b.
 Junonis Monetae origo Templi. 35, b. ejus simulacri prodigium. *ibid.*

L.

Lacedæmoniorum fides. 246, b.
 Lacus Albanus, ejus quantitas, & investigatio. 38. Profunditas. 39. Prodigium exuberantis. 39, 5. Varietas de Lacu. 29, b. Dabit de prodigiis ejus exuberantior. 40. Lacus incrementum. 42, 2.
 Lacus Albanus fucus peritificus. 205.
 Lacus Albonus sive sulphureus. 201.
 Lacus aque in superficie frigidi, sicut ferventissima sunt. 205, b.
 Lacus Ardentes seu Turm. 18.
 Lacus Corne. 61, 2.
 Lacus Costilensis. 231, b.
 Lacus Focinus. 189, b.
 Lacus Fundanus. 28, 2.
 Latus Maricæ. 28, b.
 Lacus Nemorensis descriptio. 49, 2. & 50, a.
 Lacus Restibus. 57, 2.
 Lacus S. Praxedis, sive *l'Isola di Celligione*. 57, 2.
 Lacuum incrementa. 2, b. subterranæ mentes. 47, 2.
 Lacus, campus lapideus in quo Hercules cum niis Neptuni lapideis pugnavit *fermo*. 194, 2.
 Læti Oculi sive biliosa. 129, b. 9.
 Lævæ veteris fides. 43, 2.
 Lævæ hæretico appellatum figuræ *Ægyptiæ* & Hieroglyphicæ. 106.
 Latini Romani resistunt concedere. 116, 2.
 Latium contra Romanos capta. 110, a.
 Latium & Ferentini antiquissimum in Italia dicitur. 3, b.
 Latium unde dicitur. 4, 6, b.
 Latium olim latitudo. 21, a. quatuor Dynastie. *ibid.* fines quondam. *ibid.* b. longitudo ac latitudo. 22. Incrementa. *ibid.*
 Lavici fons olim, ubi hodie *Zephalo*. 120, 2.
 Lavium vel Lavium pronuntiat apud Authores scriptum reperitur. 119, 2.
 Lavium. 23, b. ubi hodie pagus seu finium S. Petroniæ. 24, 2.
 Lavabulis conatus succellæ castra. 245, b.
 Laurentum. 23, 2. hodie deserta. *ibid.* b.
 Leptogonum fides. 28, b.
 Lingua Vestica à Latinis discrepat. 236, b.
 Lilla oppidum. 211, b.
 Litteræ Aureliani ad Senarum. 212, 2.
 Locus, in quo separati fuerunt hiorum S. Symphoroæ corpora. 154, 2.
 Locus, in quo vinctus in villa Estensi. 173, 2.
 Lomela oppidum. 184, b.
 Locus Petri in quo oritur fortuna. 55, b.
 Lucerelus mons qui est 245, b.
 Lucullanum structurarum sumptuosæ reliquæ. 76, b.
 Lucullane rursus materiam dedecit magnæ civitatis villis. 75, b.
 Luculli familia, & gloriose expeditiones. 72, 2. Pisciæ & amplæ ejus semperditio. *ibid.* b. Cryptæ. 74, 2.
 Lucullus erio & deliciis effusus in americanis cecidit. 72, b.
 Lucullus regno Mithridati exiit. 72, b.
 Luxuria & tyranni Calligula. 144, b.
 Lycæ in villa Adriane descriptio. 149, 2.

M.

Mægrificum redificium. 119, 2.
 Magnas bonitatem ad templum Fortunæ sortium casu consecutus. 105, b.
 Malvæ arbor, ex qua Syrac educitur. 207, b.
 Mammilionum familia à Mamilia Teligoni filia. 55, b.
 Mammura oppidum vetus. 28, 2.
 Mandula pagus qui est 245, b.
 Mantua Vespasii Villa. 166. ejus descriptio. 167, b.
 Mantua copiosius provenit, uti & Syracis, reliquæ terebinthine in agro Tyburino. 207, 2.
 Marci Antonii simulacrum. 124, 2.
 Marti festus. 119, 2.
 Martinus, ejus eximio & finis. 80, 2.
 Mare quondam quæterat. 154, 2.
 Marubium Martiorum Metropolis. 189, b.
 Maricum bellum. 189, 2.
 Mariorum origo. 189, 2.

Martyrium SS. Flaviae, & Domitille. 26, 2.
 Mæcenas heres Augustus. 158, b.
 Mæcenas mira proprietaria. 158, b. ejus villa. 156.
 Medea ubi habitaverit. 189, 2.
 Memorabilia quæ Aricie contigerunt. 46, 2.
 Memoria stupida Laurenti Oranæ. 126.
 Mistura. 28, b.
 Miraculum Proventium à S. Gregorio M. relatam. 111, b.
 Mirandæ à Lucullo regno totius. 92, b.
 Mira montis constructio, ex quo crystallum educitur glaciale. 240, 2.
 Meti Jussivi crudelis mors. 136, 2.
 Metropolis Sabiorum, Cures. 224, b.
 Modus colligendi Manum in agro Tyburino. 207, b.
 Modus elevandi aquarum flagrantium. 250, 2.
 Molendina aquis evadunt in iove. 248, 2.
 Monasterii Gallienis descriptio. 239, 2.
 Monasterium Cryptæ Ferratæ. 79, 2.
 Monasterium S. Benedicli, & S. Scolasticæ. 175, b.
 Monasterium S. Petri Apollini. 92, b.
 Mocrorum, oppidum. 125, b.
 Mons Albanus fumus fuit religionis. 25, b. De ejus situ contra. *verfus. ibid.* a. prodigia, quæ in eo contigerunt. *ibid.* b.
 Mons interclusus ad deluvium. 230, 2.
 Mons Jovis Laticus. 35, b.
 Mons Sæmarus, ejusque memorabilia. 240, 2.
 Monsalva villa. 98, b.
 Montes Corniculæ qui est 222, b.
 Monumenta veterum. 79, 2.
 Monumentum Græcum. 62, 2.
 Monumentum Horatorum. 106, b.
 Monumentum veterum Apochodini Homeri exhibens. 81, b. ejusque explicatio. 83, b.
 Mors præclare coepta in urbe. 253, b.
 Mors Sulpitii Conulis. 88, b.
 Mors Vespasiani Cæsaris. 232, b.
 Mors eremita cadavera, & vici conditio cinerum. 68, 2.
 Magnus castris fontem mari exprimit. 109, b.
 Mulieribus prohibens ingredi Sæclis S. Nati. 61, b.
 Multitudo nivis invertere. 240, b.
 Mutatii Planci villa. 162, 2.
 Municipium Tuscolanum quale est 55, b.
 Musium fons. 49, 2.
 Musium 9. fanae dicitur. 148, b. 50, 2.
 Musivum opus. 95, b. ejusque explicatio. 100, 103.
 Mutationes rerum. 143, 2.
 Murela mons. 213, b.
 M. Furi Crassus, præclara facinora. 65, b.
 Myleria sudorum. 69, b.

N.

Næpelus virulentissima planta abortifera in monte Januario. 208.
 Nævesiustianus Eumachus. 218.
 Navis descriptio. 41, 2.
 Naumachia prætorum Cæsarium. 50, b.
 Necessitas ad excelsas palatas. 259, 2.
 Nemas Aricinus. 47, 2. à Strabone descriptum. *ibid.*
 Nemas Cynthianum. 48, b. 50, 2.
 Nepunus cur tridentis insulatus. 107, b.
 Nerva & Trajanus imperatores postibus & miliaribus columnis viam Appiam orant. 248, b.
 Nimbodorus filius Chami. 4, b. in Babyloce dominatur. 5, 2.
 Ninus. 51, 2.
 Nivis inverterat multitudo. 240, b.
 Noemi & filii Chami distidam. 4, 2.
 Noë variis oomibus appellatus. 3, b.
 Nolite tangere unctos meos. 125, 2.
 Nonentium, oppidum Sabiorum. 221, b.
 Nomina oppidorum præci Latini, proprie & Tyrbenum. 21.
 Noninum Æquivocatio. 17, 2. Historiarum confusioem reperit. *ibid.* b.
 Noceræ oppidum. 242, b.
 Nova Pepsilonum colonia. 128, 2.
 Nova Pomerula, Corinthis patriæ. 223, 2.
 Noma fabula. 48, 2.
 Nomicus amnis Æneæ interitu famulos. 49, b.
 Nominatus Centroni in eisdem sepulchro detecta. 173, b.
 Nominata Sepulchrorum. 69, b.
 Nominata varia. 97.
 Nouris patriæ Titi Vespasiani. 233, 2.

A C M A T E R I A R U M.

O.

Ocaſio deſcriptionis urbis Empolitanae. 177.
 Oecli hitoria. 130. b.
 Oedipi familia ſceleribus inarta. 130. a.
 Oedipus Lajj filius. 129. a.
 Oenotria. 10.
 Oenotri populi. 9. b.
 Oenotris. 13. b. 10. b.
 Officia L. Munatij. 163. a.
 Oepida dubii ſitus. 212. b.
 Oepida in agro Pontino inundatione deleta. 246. a.
 Oepidum ſancti Viti. 187.
 Oepidum ſancti Germani Cerebio Caſſinenſi principalis ordinis D.
 Benedicij clarum. 230. a.
 Opas Muſivum. 9. b. etiaque explicatio. 100. 103.
 Oraculum Faun. 184. b.
 Organum hydraulicum in villa Eſſenſi. 173. b.
 Ougo Caſtri S. Auguſti. 183.
 Oigo infularum ſummiſum. 204. a.
 Otus Aeneas. 175. a.
 Oſia Tiberina. 22. b. etiam maritima. 23. a.
 Oſſentes faluae. 23. a.
 Oſſentes portus. 248. a.
 Otronia Card. Trocheſi Germani egregia laus. 117.

P.

Palati E. vandrii veſtigia. 52. b.
 Palatinus mont. 15. a.
 Palatum ſanctipetrorum. 49. b.
 Palladium oppidum. 231. b.
 Paludes Pontinae ſecum hodie exſiccatae, & ad priſtinam culturam re-
 vocari queant. 232. a. 233.
 Palumbae. 24. b.
 Para meſentaria. 92. b.
 Parthenus Criſpus ſigum balneumavit. 63. a.
 Pedum. 12. 13. a. eque ſitus inquitur. *ſed.* expugnation. *ibid.* b. &
 184. a.
 Pelagus oraculi mentio in Italiam appulſi. 131.
 Pelagi. 9. 10. 2. Peloponneſio oriundi. 12. a. à Phalex Hebr. filio.
 14. a. Varias ſedes quae ſivever. *ſed.* in Italia conſideret. *ſed.*
 ab Aborigines in locos recepti. 13. a. Crotonem Umbroſum
 civitatem capium, & Siculos ſuis ſediſus efficiunt. *ſed.* b.
 Pelagium Arcadium exſiccatum in Lariano ſub Evandro Duce. 14.
 Peregrinum Homer. 82. b.
 Perpetuus Tyburni gubernator Card. Eſſenſis. 172. c.
 Petiliſſima larva. 242. a.
 Petrum Apollonium Praenſtiniſis praedicatoris, & templum condidiſſe.
 111. a.
 Pharus. 65. b.
 Pharus Paenſtinae in Naſtarum ſolarium. 107. b.
 Philoſopho Homero templum dicavit. 82. a.
 Phoracis ubi hodie Mola, pagus ad mare
 Piciles deſcriptio. 187. b.
 Pigeſſi lacus, Lucus, oppidum, & locus Velinae Dew. 23. a. 2.
 Pifcatio fruſtra. 259. b.
 Pifcatio, oppidum. 185. a.
 Pifcina Lucilla. 75. a.
 Pifanoſorum ſepulchrum. 160.
 Poluſſaria oppidum. 184. b.
 Pometia Suetellii Volturnum Metropolis. 239. a.
 Poetarum, Oratorum & Literatorum hominum ſummus fautor Me-
 cenae. 148. a.
 Pometia oppidum. 245. b.
 Pometia agrum lacus duo. 245. a.
 Pometium quatuor zones. 245. b.
 Pometianum oppidum interitus. *ſed.*
 Pometianorum. 244. ejuſ ſitus. 245. a.
 Pons Lucanus. 160.
 Ponnex vi conſecrata, & Epifcopus conſecrata vindicem Deima-
 niuſi experti. 112.
 Ponnex inſecrata mori. 124. b.
 Porretta, quae Fruſione contigit. 125. a.
 Portus Claudia. 22. a.
 Pratum boſigenum etiam hyeme. 240. b.
 Prænelle à quo condita. eo. quo tempore, *ſed.* & anno. 92. a. ſuſſo-
 rum hominum refugium. *ſed.* ejuſ excedium ſub Boſilio VIII.
ſed. ad ſancti eſeſeſe deſcivit. 92. b.
 Praenſtinae deſcriptio. 91. b. & vicitudines. 100. b.
 Praenſtinae Fortunae, Primiſſiae, templum. 94. 98. a.
 Praenſtinarum forum origo. 92. b.
 Praenſtinarum variis fortunae. 110. a. ſub Colamenſibus. 92. b.

Praenſtini ſemper Herculi Tyburnio vigiſſo devoti fuerunt. 104. b.
 Praenſtinarum Epifcoporum ſedes. 112. 113. 114. 115. 116. 117.
 118.
 Primiſſiae Fortunae Praenſtinae Templum. 94.
 Primum author carmineſe pulſantium Campaniam ad corporis Do-
 mini venerationem. 115.
 Prifei Laſti termini. 21.
 Prifeus Pompejanorum cluvio. 205. a.
 Privilegia Cry pra. Ferrae. 61. a.
 Privilegia Decio concello ob cyſſicatas palades. 249. b.
 Procella. 108. a.
 Proſpici à Dactomibus exhibitae. 40. b.
 Profundus Lacus Albanus. 204. b.
 Protunditas voraginis in monticillo. 206. b.
 Proſpectus amantiffimus. 76. a.
 Proſpectus ex ponte in Cataſtralem, quem vulgo *le Ceſate* vo-
 cant. 141.
 Proſpectus ex ponte in ſubſeſtam aquarum voraginem, quam *la boſſe*
di hyerna vocant. 142.
 Proſpectus Villae Eſſenſis. 173. a.
 Prytanem. 161. a.
 Pub. Clodii Villa. 42. b. ejuſ ſitus. 43. a.
 Pupina, & ejuſ olim ſitus. 122. a.
 Pythagoras. 20.

Q.

Quid aves domibus arboribusque inſidentes ſignificent. 105. a.
 Quid balneae. 107. b.
 Quid duae foreſtes. 105. b.
 Quid in aquis hydrae, ranae, rubetae, & ſerpentes. 104. a.
 Quid montes nomen legentibus ſenti. 103. b.
 Quid nomen ſignificent diſſerentes à ſimulium ſpecies. 104. b.
 Quid nomen Aegyptiacum Coepo charactere ſcripta ſignificent.
 104. a.
 Quid Serapeum. 107. b.
 Quid venatio avium in montibus. 103. b.
 Quirina Vari meſſerabilis interitus. 159. a. ejuſ villa, & ſitus ibid.
 Quirina nomen unde Romulo datum. 223. a.
 Quomodo ſanctantur inſulae nantes. 204. a.

R.

Ratio coercendi ſtuctus marinos. 259. a.
 Ratio purgandorum fluminum per bubalos. 259. b. per foſſas
 laterales. 259. b.
 Ratis purgandis fluminibus inventa. 260. a.
 Reate, Metropolis Sabineae regionis. 241. b.
 Reatinus aper lumen Italiae. 230. b.
 Reconciliation Horatii cum Caſ. Auguſto mediante Mecenate.
 166. b.
 Redditus agri Pompilini Geometricoſe examinatum. 261. b.
 Regionis Pompinae bonitas. 262. b.
 Regionis Volturnum, ſitus, & oppida mediterranea. 239. a.
 Regum Albanorum inchoatum imperium. 134. b.
 Reliquiae SS. ſub altari Veteris Templi S. Laurentii dicatio: ven-
 tur. 213. b.
 Remora, navium ſiſſens. 24. a.
 Res humanae omnes caducae. 248. a.
 Republica Romanorum inſtituta. 21.
 Revolutiones Tyburninae. 138. a.
 Roboraria. 122. b.
Reſta di Papa. 18. a.
Reſta ſecta. 245. a.
 Roccio Vareaſina villa. 79. a.
 Romana clades ſub Sylla. 139. b.
 Romulus cur Quirinas dicitur. 123. a.
 Rubellianorum villa. 161.
 Rudera antiquitatis. 34. a. 49. a.

S.

Sabaſius. 3. b. 4. a.
 Sabina non eſt civitas, quam inhabitat Epifcopus Sabinenſis
 224. b.
 Sabonarum regio. 216. potens & ampla, ejuſque termini. *ſed.* a.
 Sabinorum urbes veteres. 217.
 Sacer mons. 220. b.
 Sacrificia varia Diis inſtituta. 103. a.
 Sacrificium poſt Vallam Adriam extructam moſ fuit Chriſtianio-
 rum. 153. a.
 Sarta. 3. b.
 Salaria via unde diſta. 226. b.
 Salariae Offenſes. 23. a.
 Sanari dicuntur mori à rabidiſ canibus in eccleſia S. Viti. 187. a.

INDEX RERUM

Sancta Victoria Draconem pellit. 211, b.
 Sancti Eulachii & locorum mors. 153, a.
 Sancti Jurini sanctitas ; 114.
 Sancti Praeclina, S. Agapitus, & S. Hermodus. 112.
 Sancti Soteris Pape parricida. 28, 2.
 Sancti Tyburnae. 211, 214.
 Sanctus Dominicus & S. Elisabetha à Gregorio IX. inter Divos relati. 124, b.
 Sanctus Ignatius ubi commemoratus. 239, b.
 Sanctus Petrus Cardinalis. 215, 2.
 Saracenorum furor. 113.
 Scyllula, ve ossa Latioribus. 184, 2.
 Saturnalia festi. 8, a.
 Saturnia fecula. 121, b.
 Saturnus cyrenos. 131, b.
 Saturnia tellus. 7, 8.
 Saturni iustitia & pietas. 8, a.
 Saturnus Mons, nunc Capitolium. 8, a.
 Saturnus. 2, b. Quis facit ? 5, 2. Cerealis. 6, 2. Scythicus, Babilonius, Ægyptius. 17, b.
 Sæviti cultum. 45, b.
 Saxifodine Tyburnis admiranda. 206, a.
 Scythia, oppidum. 121, b.
 Schola Faustiana. 95, a.
 Scopulus conversio Divi Eulachii facit. 185.
 Scyphus Tyberis. 25, a.
 Scythici Funerum detritio. 64, 2. Antiquitas. 68, 2.
 Sepulchrum Acani Albe conditio. 31, b. 43, b.
 Sepulchrum Borboni Ducis Casertæ. 27, a.
 Sepulchrum Regiois Zenobii. 156, b.
 Sepulchrum Syphacis. 156, b.
 Sepulchrum Tullii, Hebraei, quod alii putant Anci Martii. 34, 2.
 Sepulchrum Tulliole filie Ciceronis. 44, 2.
 Serapion. 91, a. Praeclinum, 103, 2.
 Serapis, cur in tanta apud omnes veneratione ? 106, b.
 Setia, Serra vulgo, oppidum, 242, b.
 Setini exortationem pulchram moluerunt. 250, b.
 Setia, ubi Terquini sepulchri situta Gabus. 120, b.
 Sibyllon libri cur à Romanis prohibiti ? 12, 2.
 Sicani, antiquissime gent es. 9, 2. Pulsi ab Aboriginibus. *ibid.* Ab voce Chaldaea sic vocati. *ibid.* b.
 Sicani & Aborigine iustitiae coevi. 9, 2.
 Sicanorum exyros Helicium. 128, a.
 Siculum, oppidum. 128, 2.
 Signis, Patria Vestilani Pontificis, qui primus Pisalmodiam insulavit. 125, b.
 Simoecis Magi mors. 46, 2.
 Simplicius veterum in vias & spelletulæ. 69, 2.
 Sirocilla, Arancorum urbs. 28, b.
 Solonius Campus. 28, b.
 Sora, urbs. 239, b.
 Sortes etiam Romanus suspensæ. 94, 2.
 Sortium figura & modus cassurandi. *ibid.* canum origo. 101, a. 101, 2.
 Sphyrax antiquitatis. 130.
 Strata Sibyllæ Tyburnæ. 194, 196.
 Stephanus ex Monacho Clare vallensi Praesentinus Episcopus, vitæ sanctitate insignis. 114.
 Stroziana villa. 78, b.
 Studium Adriani imp. in omni litteraturæ genere, & profectus. 145, a.
 Sublaqueum, oppidum. 175.
 Suffia Pometia. 242, b.
 Sulpicii Consulis mors. 28, b.
 Sylla conditor Templi Fortunæ ob perpetuos & feliciteretrum successus. 101.
 Sylla unde dicitur ? 201, b.
 Syllæ gæta. 128, b. ejus mors & crudelitas. 92, a.
 Syllana villa. 62, b.
 Sylva lauro consita à Commodo & Vitellio Imp. frequentata. 23, b.
 Symmachii Villa. 96, 2.
 Symphorodæ cum illius mortis traditur. 153, 2.

T.

Taberæ, Villa. 78, b.
 Tabulae confederationis Tyburnitæ cum Romanis. 137, b.
 Tarquini ad Lucretiam verba. 109, b.
 Tarquini in conciliandis sibi populis regnoque recuperato afflu-
 tia. 136, b.
 Tarquinius papavera decipit. 120, b.
 Tarquinius Superbus exire se Tusc. recepit ad Osty. Mamiliam
 Principem loci affinem suum. 55.

Tarquinius Superbus regno exactus. 21, 2. ejus affluat solertia in ad-
 jugendis sibi populis. 46, b.
 Telephus Hercules filius, pater Latini. 8, 2.
 Tellene oppidum. 89, 2.
 Telonus fluvius. 233, b.
 Tempe Reatina. 230, b.
 Tempa Diis exstruita. 101, 2.
 Tempus Herculanis frus. 133, 2.
 Templum Bonæ Fortunæ. 73, b.
 Templum Deliae virginis, miraculis clarum. 46, b.
 Templum Neptunæ. 107, b.
 Temporum tempestatumque edactas. 121, b.
 Tempus facessive totum terrenum corpus quitit. 268, b.
 Terentianus & refusa ex agro Tyburnino. 208, 2.
 Terracina, olim Anagn. 26, 2.
 Terracinoorum in subvertendis urbibus effectus. 246, b.
 Tetricus mons. 233, 2.
 Teverone fluvius. 175.
 Theatrum Archædionicae artis specimen, cum organo hydraulico in
 Villa à Bonis. 175, b.
 Thebanorum Expeditio. 130, b.
 Thesoro ad Locum Albanum. 203, 2.
 Theaurorum locustorum. 76, 2.
 Theffala tempe Adriani. 152.
 Thera, oppidum. 231, b.
 Titulus S. Crucis IN RI intra medullarem fatorem reperit.
 209, b.
 Topogium opus P. quid ? 107, b.
 Topographia Territorii Tyburnini. 143, 2.
 Tolani fluvii muribus natura. 125, 2.
 Trapezophorum Ciceronis. 59, 2.
 Treba oppidum monte Anicini celebre. 176, 2.
 Tres Iudæi in Monte Scilii voraginem projecti. 207, 2.
 Trinacria. 128, 2.
 Tripontii descensio. 250, 2.
 Trismviratus Romanus. 139, b.
 Tullia Terquitorumque atrocis facinora. 236, 2.
 Tullius in reliquis omnes Latinos imperium preterit. 136, 2.
 Turni origo. 87, 2.
 Turnus Herdonius à Tarquinio occisus. 80, 2.
 Turnus vivus sepelitur. 80, b.
 Turris cremata. 241, b.
 Turris Diaræ. 49, b.
 Turris in Circio, Pontificum refugium. 2, b.
 Tufculanum quæstionum origo. 59, b.
 Tufculani cæli. 137, b.
 Tufulanorum cum Romanis bella. 77, 2.
 Tufculi origo. 58, 2. Descriptio. 46. Amplitudo ex modernis tude-
 ribus colligitur. 55, 2. Kelluaritio. 57, b. Principes. 58, 2.
 Tufculum densu devastatur à Romanis postea. 78, 2.
 Tyberis declinatio. 246, 2.
 Tyber Herculeum, 134, 2.
 Tyberis modernus frus & delicia. 140, 2.
 Tyberis conditor res. 128, b. ejus antiquitas Chronologicè ostendit.
ibid.
 Tyburii fertilitas, amoenitasque. 141, 2.
 Tyburnia urbs. 127, 120.
 Tyburnia variarum artium ergasteria. 141, 2.
 Tyburnini Romanorum jurbis frument. 137, 2.
 Tyburninorum prædium. 139, 2.
 Tyburnus rerum gloriæ clausus morte obicit inter Divos adnomen. 2
 cap. 135, b.
 Tyrrhena. 8, 2.

V.

Vacuna oppidum, unde nomen ? 228, b.
 Variæ de Pompeiis fontibus. 244, 2.
 Vasa sacra Diis insulata. 103, 2.
 Vasa conditoria cinerum demortuorum. 68, 2.
 Vaticaia de Lacu Albanæ. 39, b.
 Velini fluvii origo, & valus per quem fluit, Vella dicit. 229, b. ejus
 facultas pernicitatis. 230, 2.
 Vellera oppidum. 142, 2.
 Verae bonitatis aqua potabilis signa. 200, b.
 Verulanæ oppidum. 12 c. a. 241, 2.
 Vejentium urbs quomodo à Romanis captæ. 40, 2.
 Veritas historica fabulis involuta. 1.
 Vetus flavius, & ejus examen. 257.
 Via ab Alexandro VII Pont. facta. 33, b.
 Via Appia. 247, a. ejus commoditate deversatio, reparatio. *ibid.* b.
 Via Appæ cura Fundanus incubuit. *ibid.*
 Via Clavianæ. 50, 2.

V12

A C M A T E R I A R U M.

Via Frangipaniorum. *ibid.*
 Via Salana unde dicitur f. 226, b.
 Via Strata filicibus ad verticem usque montis Albani. 38, b.
 Via Valena, 166.
 Vacillandines, quas subiecit Italia à novis novisque semper colonis. 120, b.
 Vicinitudo rerum. 88, a.
 Vico Vaso olim Valera, & vicus Varronis dictum oppidum. 188, b.
 Villa Adriana, ejus exstructio, & exstructio occasio. 145, b. *Dividit*, & partium singulorum descriptio. 146.
 Villa Adriana ornamenti Aconitum suas thermas intruxit. 153, b.
 Villa Aldobrandina. 78, b.
 Villa Axii Appii. 23, a.
 Villa Boecompagna. 78, b.
 Villa Burgasia. 78, b.
 Villa Capi. Capii. 163, a.
 Villa Catulli petra. 164.
 Villa Centronii. 76, a.
 Villa Ciceroniana. 58, b. 241, 2.
 Villa Ciceronianæ vastitio, reparatioque. 60, b. Venus fuis inquiri-
 f. rior. 62, a.
 Villa Cocepotum. 172, a.
 Villa Cocepotum. 172, a.
 Villa Crispi Salubri. 171, a.
 Villa C. Turpiti. 163, a.
 Villa Ebernis picturis & statuis innumeris ornata. 172, b.
 Villa Falconaria. 78, b.
 Villa Gordianorum. 119, a.
 Villa Horatii Flacci. 165, b.
 Villa L. Centronii Pifana. 171, a.
 Villa Lolliorum. 164.
 Villa Ludovici. 78, b.
 Villa Manlii Vespicae 166, ejus descriptio. 167, b.
 Villa Mecenate, postea Caesaris Augusti. 157, a.
 Villa Monsaltina. 78, b.
 Villa Munatii Planci. 162.
 Villa Patronæ. 209.
 Villa Patroci Labrii. 171, b.
 Villa Phoenicia Cicerois, ubi etiam obruncatus fertur. 183, a.
 Villa Piflorum. 163, b.
 Villa Platorum. 160.
 Villa Pompeii. 42, a. ubi furti. 43, a.

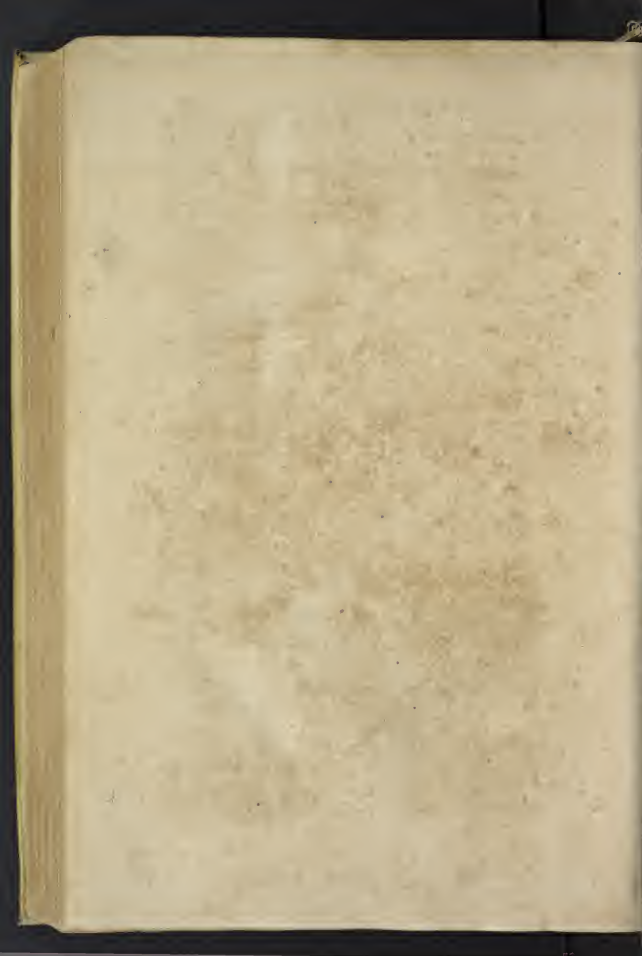
Villa Pub. Clodii. 42, b. ejus fitus. 43, a.
 Villa Qu. Cæciliii p. Metelli Scipionis. 164.
 Villa Quintili Vari Comulani, ac ejus fitus. 163, a.
 Villa Roccio-Varefana. 79, a.
 Villa Rubelliorum. 164.
 Villa Scrozeani. 78, b.
 Villa Syllana. 62, b.
 Villa Symmachi. 96, a.
 Villa Syphacis Regis Numidæ. 154.
 Villa Ventidii Bafii. 162.
 Villa Vespalia. 233, a.
 Villa Ulfica in monte Lucitelli. 235, b.
 Villa Zesobia in territorio Tyburino. 156, a.
 Vindicia Syllana. 239, a.
 Vina Fundana. 27, b.
 Vini Setini laudes. 261, a.
 Vinum Cæcubum. 28, b.
 Vinum Signinum laudabile. 126.
 Viribus quis, ejusque origo, & cymon. 48, a.
 Virures Homeri. 85, a.
 Vitella urbs. 122, b.
 Ulmus Tybare, in qua S. Symphoroſa ſuſpenſa traſtitur. 154, b.
 Umbri populi. 20, b. eorum cymon & origo. *ibid.*
 Ungulis jumentorum aquâ Velini indureſcunt. 210.
 Volucrum æticitioſus cæcus in villa Elettendi. 171, b.
 Volſca lingua ex Græcâ & Latinâ corrupta. 237, a.
 Volſcæ & Sabine voces ſuſcipiunt à Litinis. 237, a.
 Volſcorum oppida. 123, b.
 Volſcorum regionis fitus, & oppida mediterranea. 236, a.
 Volſcorum regnum, ejus diſiſio, & origo. 236, a.
 Urbium Latinarum Præſa & moderna denominatio. 21, b.
 Utra Sotriam. 95, b. 105, a.
 Utrum aqua Ameniſi calculum generet? 201, b.
 Utrum aquæ canalibus incluſæ ſalutiſeræ ſint? 202, a.

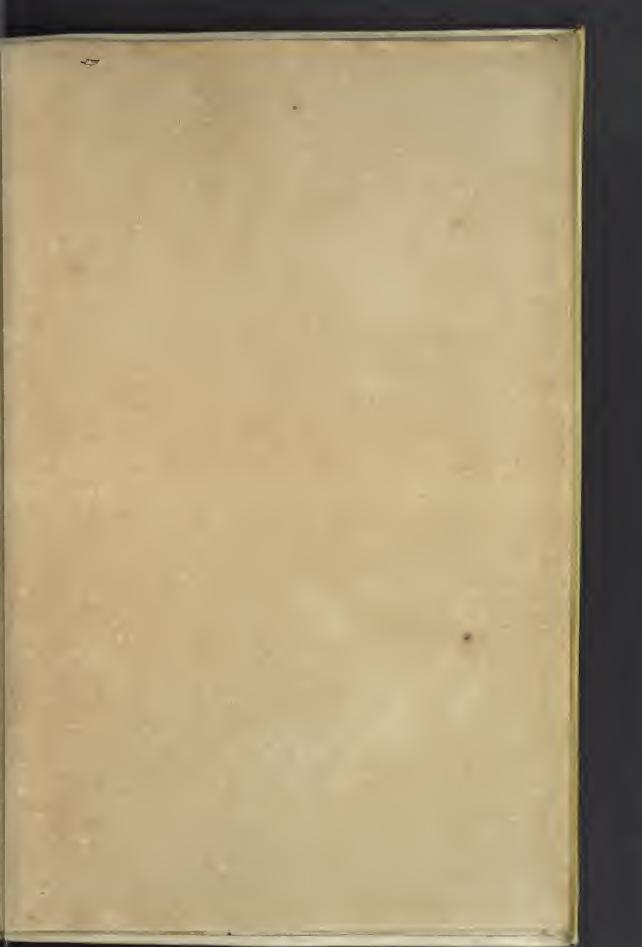
Z.

ZEnobia Palmyrenorum Regina, ejus in urbem triumphos, ſplendot & magnificentia, aliæque naturæ doctes, linguarum peritit. 157. ubi habuerit? 214, b.
 Zenobiana Villa in territorio Tyburino. 156, a.
 Zootherophum Borgellianum. 73, a.

F I N I S.

RARE 85-B
FOLIO 9135

